TC
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI

Gnkur. ATASE ve Dent.
Bşk.lğı Kütüphanesi
Kayıt No : 027944
Yer No : 21/549/31
Kopya No : 3
Geliş Tarihi: 07.04.1995

TÜRK SİLÂHLI KUVVETLERİ TARİHİ OSMANLI DEVRİ

III ncü Cilt 7 nci Kısım

OSMANLI İMPARATORLUĞU KARA KUVVETLERİ'NİN İDARÎ FAALİYETLERİ VE LOJİSTİK (1299-1913)

GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI KÜTÜPHANESİ
21-549-30-1-1

ANKARA
Genelkurmay Basım Evi

GNKUR ATASE BŞK.
KÜTÜPHANESİ
Giriş T : 7.4.1995
Kayıt No : TARİH: 549/30

mirbaş.: 00007217

355.0330561
= ALP
1995
c.3/7

ISBN
975409026-2

GENELKURMAY BASIMEVİ
YAYIN NUMARASI : '95/2

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ IX
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL YAPISI VE YÖNETİM BİÇİMİ

1. DEVLETİN GENEL YAPISI 3
2. YÖNETİM BİÇİMİ 6
3. DEVLETİ OLUŞTURAN YÜKSEK İDARÎ VE ASKERÎ MAKAMLAR 8
4. YÜKSEK İDARÎ VE ASKERÎ MAKAMLARIN SİLÂHLI KUVVETLERİN EMİR VE KOMUTA BAĞLANTILARI İÇİNDE İDARÎ VE LOJİSTİK FAALİYETLERE ETKİLERİ 9

İKİNCİ BÖLÜM
LOJİSTİK FAALİYETLER

1. GENEL 20
2. KURULDUĞU 1299 YILINDAN 1913 YILINA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU KARA KUVVETLERİ'NİN İDARÎ VE LOJİSTİK DESTEĞİNİ SAĞLAYAN TEŞKİLLER VE KURUMLAR 21
   a. Yurt İçindeki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Barışta ve Seferde) 22
   b. Menzil Alanındaki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Barışta ve Seferde) 50
   c. Muharebe Alanındaki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Savaşta) 55
3. İKMAL İŞLERİ (BARIŞTA VE SEFERDE) 56
   a. İhtiyaçların Tespiti (I'nci-V'nci Sınıf İkmal Maddelerinin) 56
      (1) I'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti 56
         (a) I'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti 56
         (b) I'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti 65
      (2) II'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti 70
         (a) II'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti 70
         (b) II'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti 73
      (3) III'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti 73
         (a) III'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti 73

(b) III'ncü Sınıf ikmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti..... 73
(4) IV'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti (Barışta ve Seferde) 74
(5) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti..... 74
(a) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri ihtiyaçlarının Barışta Tespiti 74
(b) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti 74
b. İhtiyaçların Tedariki..... 74
(1) Tedarik Kaynakları..... 74
(a) I'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki..... 74
(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde) 74
(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde) 77
(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)..... 77
(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)..... 78
(b) II' nci Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki..... 81
(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde) 81
(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)..... 84
(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde) 87
(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)..... 87
(c) III' ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki..... 89
(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde) 89
(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde) 89
(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)..... 89
(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)..... 90
(d) IV'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki 90
(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde) 90
(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde) 90
(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)..... 90
(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)..... 91
(e) V'nci Sınıf ikmal Maddelerinin Tedariki..... 91
(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde) 91
(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde) 92
(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)..... 92
(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)..... 92
(2) Tedarik Usullleri (Barışta ve Seferde)..... 93
(a) Askerî İmalât..... 93
(b) Satın Alma..... 94

(c) Orducular (Ehli Hiref) 95
(d) Sürsat 96
(e) Tekâlif-i Harbiye (Savaş Yükümlülüğü veya Avarız-ı Divaniye) 96
(f) Zoralım (Tekalif-i Şakka) 101
(g) İğtinam (Düşmandan Ele Geçirilen Mallar) 102
(h) Kurtarılmış Malzeme 102
c. İkmal Maddelerinin Depolanması 103
(1) Yurt İçinde 103
(2) Menzil Alanında 104
(3) Muharebe Alanında 104
d. İkmal Maddelerinin Dağıtımı 106
(1) I'nci ve III'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı 106
(2) II'nci ve IV'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı 108
(3) V'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı 108
4. ULAŞTIRMA HİZMETİ 108
a. Kara Yolları Ulaştırması 108
(1) Genel 108
(2) Osmanlı İmparatorluğu'nun Seferde Kullandığı Başlıca Kara Yolları 111
(3) Sefere Çıkılacağı Zaman Kara Yollarında Yapılan Hazırlıklar 118
(a) Yolların Yapım, Koruma ve Onarım İşlerinde Çalışmak 123
(b) Geri İrtibat Hatlarının Güvenliği 124
(c) Kaldırımcılar 126
(4) Kara Yollarında Kullanılan Başlıca Ulaştırma Araçları 126
b. Demir Yolları Ulaştırması 128
c. Ulaştırma Teşkilleri (İkmal İşlerinde Kullanılan Ulaştırma Birlikleri) 131
d. Deniz ve Su Yolları Ulaştırması 133
(1) Deniz ve Su Yollarına Verilen Önem ve Ulaştırma Hizmetlerindeki Rolü 133
(a) Deniz Ulaştırmasında Kullanılan Araçlar 136
(b) Deniz Ulaştırmasında Kullanılan Başlıca Limanlar 137
(c) Tersaneler 137
(2) Kullanılan Başlıca Önemli Su Yolları 139
(a) Nehir Ulaşımının İşletme Yönetimi 14
(b) Nehir Filosunun İç Siyasetle İlgili Olarak Kullanılması 141
(c) Su Yollarındaki Tersaneler 143
(d) Geçitler 146

(3) Osmanlı Devleti'nin Tarihin Akışı İçinde Deniz ve Su Yollarından Nasıl Yararlandığını Kanıtlayan Örnekler 146
5. SAĞLIK VE VETERİNER İŞLERİ 148
a. İnsan Sağlık Hizmeti, Tahliye ve Kurumları 148
(1) İnsan Sağlık Hizmeti 148
(a) Genel 148
(I) Sağlık Personelinin Yetiştirilmesi 150
(II) Orduda Hasta Bakıcılık Hizmeti 152
(III) Koruyucu Hekimlik 152
(2) Tahliye 154
(a) Tahliye Prensipleri 154
(b) Tahliye Araçları 157
(c) Tahliye Tesisleri 160
(d) Hasta ve Yaralı Kayıtlarının Tutulması 161
(e) Hastahanelerdeki Sıhhî Teçhizat, Eşya, Malzeme ve Tıbbî Ecza Kadro ve Miatları ile İkmal ve Bakım Usulleri ve Yapılan Son İşlemler 162
(3) Sağlık Tesisleri ve Personeli 162
b. Hayvan Sağlık Hizmeti, Tahliye ve Tesisleri 164
6. HİZMETLER 173
a. Harp Sanayii 173
(1) Genel 173
(2) Ağır Silâh, Hafif Silâh ve Mühimmat Sanayii 185
(a) Top Sanayii 185
(b) Hafif Silâh Sanayii 194
(c) Mühimmat Sanayii 200
(3) Barut Sanayii 203
(4) Madencilik ve Maden Sanayii 210
(5) Gemi Sanayii 214
(6) Deri ve Saraçlık Sanayii 217
(a) Deri Sanayii 217
(b) Saraçlık 218
(7) Dokuma Sanayii 218
b. Bakım ve Onarım 222
c.Kışla Konak ve Ordugâh Hizmetleri 225
(1) Kışla 225
(2) Konak 227

(3) Ordugâh 229
(4) Kışla, Konak ve Ordugâhta Emniyet 230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PERSONEL FAALİYETLERİ

1. GENEL 233
2. KARARGÂHLAR 234
a. Karargâh 234
(1) Birinci Dönem 234
(a) Karargâhların Birlik Harekâtına Bağlı Olarak Yer Değiştirmeleri, Sevk ve Eğitimleri ve Görev Verilme Usulleri 235
(b) Karargâh Çalışmalarının Yapılışı, Karargâh Personelinin Seçilme ve Eğitimleri ve Görev Verilme Usulleri 235
(2) İkinci Dönem 235
3. KUVVE, KAYIT VE RAPORLAR, DENETLEME VE YOKLAMALAR 236
a. Kuvve 236
b. Kayıt ve Raporlar, Denetleme ve Yoklamalar 240
4. PERSONEL SEFERBERLİĞİ VE ORDUNUN SEFER KADROSUNA YÜKSELTİLMESİ 242
5. SEFERDE PERSONEL İKMALİ 244
6. DİSİPLİN, KANUN, NİZAM VE CEZALAR 246
a. Disiplin 246
b. Kanun ve Nizam 247
c. Ceza Uygulamaları ve Hapishaneler 265
7. SAVAŞ TUTSAKLARI, FİDYE VE REHİNELER 271
a. Savaş Tutsakları 271
(1) Savaş Tutsaklarına İnsanî Muamele Yapılması 271
(2) Savaş Tutsaklarından İstihbarat Bakımından Yararlanma 272
(3) Savaş Tutsaklarının Savaş Alanından Tahliye Edilmeleri 273
(4) Savaş Tutsaklarından İşçi Kaynağı ve Diğer Hizmetlerde Çalıştırılarak Yararlanma Şekli 273
b. Fidye 274
c. Rehine 275
8. MEZAR KAYDI, TEDFİN VE MUHALLEFAT 277
a. Mezar Kaydı 277

(1) Ölülerin Toplanması, Teşhis ve Tahliyesi 278
(2) Ölüler Üzerindeki Kişisel Eşyaların Kurtarılması 279
(3) Tedfin (Ölülerin Gömülmesi) 280
(4) Mezar Kayıt Raporlarının Düzenlenmesi 281
b. Muhallefat 281
(1) Kapıkulu Ocakları Personelinin Muhallefatı 281
(2) Eyalet Askerî Kuvvetlerinin Muhallefat İşleri 283
9. DİN İŞLERİ 283
10. HABERLEŞME VE POSTA HİZMETİ 288
11. ADALET İŞLERİ 292
SONUÇ 294

KRONOLOJİ 299
BİBLİYOGRAFYA 301
EKLER 313

ÖN SÖZ

Türk Silâhlı Kuvvetleri tarihi serisinin, 3 ncü cilt, 7 nci kısmını oluşturan, "Osmanlı imparatorluğu Kara Kuvvetleri'nin İdarî Faaliyetleri ve Lojistik" adını taşıyan bu eser, konu ve kapsamı itibariyle Osmanlı Devleti'nin doğuşundan (1299) Balkan Savaşı sonuna (1913) kadar geçen çeşitli evrelere ait barış ve sefer durumlarında, kara kuvvetlerinin idarî faaliyetleri ve lojistiğini, dönemlerin koşullarına göre değerlendirip okuyuculara yansıtması bakımından ayrı bir özelliğe sahiptir.

Böylesine tarihî bir akış içinde, çeşitli ülke topraklarında kazandığı parlak zaferler sonucu gerçekleştirilen istilâlarla üç kıtada (Asya, Avrupa ve Afrika) egemenlik kurup imparatorluk düzeyine çıkmasını sağlayan Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin, 600 yılı aşkın geniş bir zaman diliminde katıldığı birçok harekât ve muharebelerin desteklenmesinde, etkin bir rolü bulunan idarî faaliyetlerinin ve lojistiğinin bir bütün olarak değerlendirilmesi, ATASE Başkanlığı için vazgeçilmez bir görev hâlini almıştı.

Bu amaçla oluşturulan bir ekip çalışmasıyla hazırlanarak okuyucuların yararlanmasına sunulan bu eser, Türk askerî tarihinin bir boşluğunu doldurması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

İdarî faaliyetleri etkileyen mülkî ve askerî teşkilât, bundan evvelki dönemler dikkate alınarak (kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş) yazılan Türk Silâhlı Kuvvetleri tarihlerinde detaylı olarak açıklanmış olduğundan, bu eserde yalnızca Osmanlı Devleti'nin genel yapısı ve yönetim biçimi ile, yüksek idarî ve askerî makamlardan kısaca bahsedilmiş, idarî faaliyetlerin ana konusunu oluşturan lojistik ve personel bölümlerine geniş çapta yer verilmiştir.

Bu eserde yalnızca kara kuvvetlerinin idarî faaliyetleri ele alınmış, Osmanlı İmparatorluğu Deniz Kuvvetleri'nin idarî faaliyetlerinin ayrı bir kitap hâlinde hazırlanması da plânlanmıştır.

Eserin yazılmasında, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi ve Kitaplığı'ndaki belgeler, Başbakanlık Arşivi'ndeki belgeler, konu ile ilgili tarihî eserler, İstanbul şehir kitaplıklarındaki tüm araştırmalarla, ATASE Başkanlığı'nca yayımlanan tarihî yapıtlardan yararlanılmıştır.

Eser, 2 nci Askerî Tarih Kurulu'nda görevli Em. Tümg. Yusuf Alpmansü, Em. Tuğg. Burhanettin Hünoğlu ve Em. Tuğg. Gani Özen tarafından yazılmış, ATASE Başkanlığı yetkili kurullarınca incelendikten sonra redaksiyon ve kontrolü yapılıp yayıma hazır duruma getirilmiştir.

Cumhur ASPARUK
Hv. Plt. Korgeneral
As. T. ve Str. E. Bşk.

GİRİŞ

Milât öncesinden beri, tarih sahnesinde yerini almış ve birbirlerini izleyerek, irili ufaklı birçok devlet ve imparatorluklar kuragelmiş bulunan Türklerin, hükümran oldukları devirlerin, özellik ve koşullarına göre oluşturdukları orduları, tarih boyunca dünyanın en güçlü ve savaşkan ordularından biri olmuştur.

Orta Asya kökenli, tarihin belli dönemlerinde, belli coğrafî alanlara yayılmış bulunan Türk kollarından olarak, Küçük Asya (Anadolu)'yı ana yurt seçip yerleşmiş olan Türk ulusu ve onunu cengâver orduları, yeni nesillerine örnek birer güç kaynağı oluşturacak zengin askerî tarihinde, sayıları pek çok kahramanlık menkıbelerine sahiptir.

Gerçekten Türk orduları, eski çağlardan başlayarak, Selçuklular ve Osmanlılar zamanına kadar olduğu gibi, özellikle Osmanlıların yükselme döneminde (1299-1451), tarihini birbirini izleyen parlak zaferlerle süslemiştir.

Kuruluşunda henüz küçük bir beylik görünümünde olan Osmanlı Devleti, Silâhlı Kuvvetleri'nin elde ettiği bu zaferlerle imparatorluk düzeyine çıkmış, duraklama ve gerileme dönemlerinde, düşman ordularıyla giriştiği muharebelerin en bunalımlı alanlarında bile büyük başarı ve varlıklar göstermesini kanıtlamıştır.

Kuşkusuz, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin, çeşitli dönemlerinde katılmış olduğu tüm askerî harekâtta, idarî faaliyetlerin yeterlilik derecesi, savaşın kazanılıp ya da kaybedilmesinde büyük etken olmuştur.

Gerçekten Osmanlı ordularının hükûmet merkezinden aylarca uzak mesafelerde, Mısır ve Arap yarımadasına yönelik yayılma hareketlerinde, uçsuz bucaksız çöllerin, büyük bir disiplin ve düzenlilik içinde aşılmasında gösterdiği olağanüstü başarılar oldukça şaşırtıcı ve hayret vericidir.

Çok elverişsiz koşullarda bu kuvvetlerin, ikmal işlerinin yürütülebilmesi ve hedeflerine ulaştırılabilmesi, apayrı bir olay olup, bu da, kuşkusuz Türklerde var olan üstün bir organizasyon işiydi.

Bunlara, Orta Doğu'da İran ve Irak ile Avrupa'da , Viyana kapılarına kadar sürdülülen seferlerin lojistik desteğinde, çok önemli bir rol almış bulunan Osmanlı menzil teşkilâtının etkinliği de (Balkan Savaşı hariç) eklenirse, özellikle yükselme dönemindeki büyük sevk ve idare kademelerinde görevli yüksek komuta heyetinin değeri de kendiliğinden ortaya çıkar.

Bu da gösteriyor ki, denizaşırı ülkelerde devlet egemenliğini kurmak için, silâhlı kuvvetlerin sürdürmüş olduğu askerî harekâtın başarıya ulaşmasında etken olan idarî faaliyetlerle ilgili bu kitabın, bir bütün olarak ele alınıp yazılması kuşkusuz çok büyük bir önem taşır.

İşte bu noktadan hareketle, "**Osmanlı Devri İdarî Faaliyetleri**" adlı bu eser hazırlanırken, derinliğe yapılan araştırmalar sonunda, devletin kuruluşunda tarih sahnesinde bulunan Anadolu Selçuklularının, askerî teşkilâtta olduğu gibi, onun vazgeçilmez bir parçası olan lojistik ve idarî faaliyetlerle,

bunlara etken olan faktörlerin birçok konularından (asker alma ve ulaştırma sistemleriyle, harp sanayii ve sağlık kurum ve kuruluşları gibi), yararlandığı tarihî bir gerçek olarak anlaşılmış bulunmaktadır.

Nitekim Fuat Köprülü, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" adlı eserinde, "Osmanlı Devleti'nin mülkî, askerî, adlî teşkilâtı esasen Anadolu Selçuklularınınkinin bir devamı mahiyetindeydi" demekle yukarıdaki açıklamayı genel anlamıyla doğrulamaktadır.

Keza Fuat Köprülü aynı eserinde, orduya asker tedarikinde, Selçuklu Devleti zamanında uygulanmış olan tımar, zeamet ve has sisteminin, Osmanlı Devleti'nde de sürdüğüne işaretle, bu usulün, Bizans'tan alınma olmayıp Selçuklu İmparatorluğu'ndan beri devam edip geldiğini" vurgulamaktadır.

Bununla beraber Osmanlı Devleti, kendi teşkilâtlanmasında, her ne kadar Anadolu Selçuklarından yararlanmışsa da, kendi silâhlı kuvvetlerinde, günün koşullarının gerektirdiği tüm değişiklikleri de yapmayı ihmal etmemiştir.

Bu suretle ordu bünyesinde tarihinin çeşitli dönem ve evrelerinde gerçekleştirdiği yeniden düzenlemeler arasında, idarî faaliyetler yönündeki de ğişim ve gelişimini de sürdürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL YAPISI VE YÖNETİM BİÇİMİ

1. DEVLETİN GENEL YAPISI

Kurulduğu 1299 yılından, 3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'na kadar süren dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak mülkiyetine dayanan genel yapısı, askerî yükümlülükleri de göz önünde bulunduran kendine özgü bir düzen görünümündeydi.

Genel olarak Türk devletlerinde, sınır boylarındaki illere ve sancaklara "Uç" denir, bunları yönetenlere de "Uç Beyi" adı verilirdi. Uç beyleri yarı bağımsızdı.

Osmanlı Devleti de, bir uç devleti olarak doğmuş olduğundan, kendine özgü özel bir yapıya sahipti.

Temel yapısı İslâmlığa dayanan bu devlet, bir Hristiyan çoğunluğun yanıbaşında, hatta içinde kurulmuştu. (Harita: 1)

Gerisinde kalan komşuları, soy, din ve kültür bakımlarından ona yakın oldukları hâlde, Avrupa tarafından yabancı uluslardan oluşuyordu.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak, devlet yönetiminde merkeziyetçi bir sistemi kabul etmişti.

Profesör Osman Turan'ın deyimiyle "Türk tarihinde ilk kez Osmanlıların merkeziyetçi bir devlet sistemiyle ortaya çıkması, gerçekten büyük bir siyasal devrim olmuştur.

Osmanlı hanedanı, öbür Anadolu beyleri gibi, göçebe kökenli olduğundan ve ulusal geleneklerinin bulunduğunu kavramış, şehzadelerin ve boy beylerinin siyasal egemenliğine ortak olmasına olanak vermemiş, böylelikle, kuruluşundan beri merkeziyetçi, sağlam ve istikrarlı bir devlet sistemi oluşturmada başarı sağlamıştır. (1)

Osmanoğulları bu seçimi yaparken, Türk tarihini ve hiç değilse, beraber yaşadıkları XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu Devleti'nin oğulları arasında geçen olayları biliyorlardı.

Siyasal egemenlikte ortaklık kabul edilmeyince, Osmanlı Devleti'nin başarı sırlarından biri ve belki de ilki olan "hanedanın uzun süre iktidarda kalması" mümkün olmuş, böylelikle de istikrarlı bir devletin kurulması sağlanmıştır.

Yine bu uç devleti, başlangıçtan itibaren gaza ve cihat prensibi gütmüş, fakat buna rağmen İslâm yönetiminin Müslümanlığı koruma ve başka dinlere karşı hoşgörü beslemesi nedeniyle gerçeklerden uzaklaşmış, bütün örgütünü ona göre kurmuş, bu nedenle de yerli ve yabancı kurum ve sınıflarla kolaylıkla kaynaşabilmiştir.

---

(1) Osman Turan; Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, c. II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 12.

Devletin bu karakteri, Rumeli'deki Hristiyan ülkelerde olduğu gibi, Anadolu'da da etkisini göstermiş, ülkeye katılan beyliklerin eski düzen ve sınıfları korunakar yerlerinde bırakılmak suretiyle devlet örgütü kurulmuştur. (2)

Osmanlı Devleti'nin diğer bir karakteristik özelliği de askerî yapısıydı. Ordu demek devlet demekti. Bir yazar, "ordu devlettir ve hükûmet onun vazifelerinden biridir. Bir işgal kuvvetinin komutanı işgal altındaki araziyi nasıl orduyla yönetirse, padişah da ülkeyi orduyla yönetir" (3) demektedir.

Devlete bu gücü veren ordu, uygulanan toprak rejimi dolayısıyla ülkenin her yerinde ve her zaman sefer durumunda bulunuyordu. Bu güçle, devlet idaresi aynı zamanda bütün iktidarı nefsinde toplamıştı. Devletten ayrı hiçbir otorite yoktu. Hiçbir kimse resmî görevinin kendisine verdiği yetkiden başka, bir otoriteye sahip olamazdı.

İktidarın yardımsıcı olarak bilinen iki zümre mevcuttu. Bunlardan vezirler, beylerbeyleri, kadılar ve subaşılar gibi makam sahibi olan kişiler, birinci zümreyi oluştururdu. Bu kişiler devlet hizmetinde gösterdikleri başarıyla bu makamları elde etmişlerdi. Bu dönemde mülkiyet bir iktidar kaynağı olmadığı gibi, servet ve vazife de başarının devamı süresince yararlanılan bir hizmet karşılığıydı.

Görevleri sadece öğretmek ve yargılamak olan ikinci zümre, ilmiye sınıfını oluştururdu. Bu zümre de iktidara hiçbir zaman ortak olmamış, ancak fetvalar vererek iktidarı desteklemiş veya frenlemiştir.

İstanbul'un alınmasına kadar Osmanlı Devleti tamamıyla ulusal bir karaktere sahipti. Devleti yönetenler de Türk soyundan gelmişlerdi. Daha sonraki yıllarda ve çeşitli nedenlerle yöneticilerin bu ulusal özellikleri bozulmuştur.

Dinî ve ulusal karakterleri üzerinde toplayan bu iki niteliğiyle Osmanoğulları, bir İslâm Türk Devleti olarak kabul edilmiş, bu nedenle devletin soyu Türk, dili Türkçe ve dini İslâm olan kişilerden oluşan bir toplum olduğu görülmüştür. (4)

Osmanlı Devleti'nde tüm yetkilerin tek kişi elinde toplandığı görülmektedir. Böyle olunca, devlet tarafından yapılması gerekli hizmetlerin de bu kişinin yönetimine göre yapılması doğaldı. Ancak, buna olanak bulunamadığından, ana yetkiler padişahta kalmak üzere, devletin gereksinmelerinin karşılanması için zorunlu bir örgütlenmeye gidildiği görülmektedir.

XVIII. yüzyıla girerken, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gerek hükûmet idaresi, gerekse toplumun dirlik ve düzeninin biçimlendiren öğeler bakımından, devletle klâsik ve kuralcı idare şeklinin ortadan kalktığı görülmektedir. Çünkü devlet merkezinin yönetimindeki yaşantısında kademeli üç organ, üç bölüm

(2) Halil İnalcık; XV. Yüzyılda, Rumeli ve Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri, Köprülü Armağanı, Ankara, Tarih Kurumu Basım Evi, 1953, s. 247.

(3) Fernard Grenard; Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, Çev. Orhan Yüksel, Birinci Baskı, İstanbul, Milî Eğitim Basım Evi, 1970, s. 199-121.

(4) Recai Okandan; Amme Hukukumuzun Ana Hatları, c. I, İstanbul, İsmali Akgün Matbaası, 1963, s. 16, 19.

hâlinde merkez örgütü olarak (padişah, divan ve ordu), XVI. yüzyıl süresince yavaş yavaş "yeniçeri, atlı bölük halkı ve ulema" deyimlerinin şekillendirdiği üç gücün denetim ve yönetimi altına girecektir. (5)

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar (1520-1566) siyasî konumu genişleyen ve kuvvetli bir devlet yapısıyla sınırları Avrupa, Orta Doğu ve Afrika kıtasına dayanan (Harita: 2) Osmanlı İmparatorluğu, aşağıda açıklanan nedenlerle giderek zayıflamış, bu durum Tanzimat'ın ilânına kadar sürmüştür.

1566'dan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1669"daki siyasî konumu ile, eyalet sınırları (Harita: 3) 1864'te yayınlanan bir tüzükle değiştirilen mülkî teşkilaât sınırlarıyla, imparatorluğun siyasî konumu, Harita 4'te görüldüğü gibidir.

II. Selim'e kadar tek devlet yöneticisi ve başkomutan olarak tüm savaşlara katılan padişahlar, bu geleneği bozmuş, seferlere sadrazam veya seraskerleri göndermeye başlamışlardır.

Kanuni Sultan Süleyman saltanatının sonuna doğru yasalara bağlılık zayıflamış, devlet yönetiminde devleti yöneten tecrübeli ve bilgili kişilerin iş başından uzaklaştırılmasına ve daha da ileri gidilerek hayatlarının dahi sona ermesine neden olmuştur.

Saraya giren fesat, entrika ve hırs, devleti oluşuran kuruluş ve kurumlarda yıkıcı etkisini göstermiş, benlik duygusu devlet çıkarlarından üstün tutulmaya başlanmıştır. (6)

Devlet yapısının zayıflamasına etken olan diğer bir öğe de, ekonomik durumda görülen zayıflamadır. Saray ve devleti oluşturan ünitelerdeki malî ve ekonomik savurganlık, vergilerdeki adeletsizlik ve ordu giderlerindeki artış, hazinenin zayıflamasına yol açmış, bu durum halk kitlelerinin hoşnutsuzluğuna ve devletle bağlarının giderek kopmasına neden olmuştur.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri yapılan savaşların kazanılmasında büyük payı olan Kapıkulu teşkilâtında başgösteren disiplinsizlikler, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nde daha belirgin olarak kendini göstermiş, bu durum II. Selim ve ondan sonra gelen padişahlar döneminde de süregelmiştir.

Genel yapıdaki bozuluşu düzeltmek, devlet kuruluşlarının ve ordunun yeniden teşkilâtlanmasını sağlamak amacıyla, XVII. yüzyılda yeni düzenlemelere gidilmiştir.

III. Selim (1789-1807) döneminin son yıllarındaki karışıklıklardan sonra, tahta çıkan IV. Mustafa'nın anarşi içinde geçen on dört aylık saltanatı sonunda padişah olan II. Mahmut, otuz yıllık saltanatı döneminde ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmayı ve devletin genel yapısını düzeltmeyi başarmıştır.

(5) Yaşar Yücel; (Yayınlayan), Kitab-ı Müstetap, Ankara, Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1974, s. 12.
(6) Enver Ziya Karal, Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, İstanbul, Maarif Matbaası, 1942, s. 16.

II. Mahmut'un 28 Temmuz 1808'de tahta çıkışını izleyen ve Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'ndan sonra, devletin 1792'deki sınırları da değişmiş, Avrupa, Asya ve Afrika'daki genel siyasî konumu Harita 5'teki duruma gelmiştir.

Devletin genel yapısını yıpratan etkenlerden biri de, aynı yıllarda başgösteren etnik grup ayaklanmalarıdır. Sırasıyla Sırp, Vehhabi, Tepedelenli ve Mora ayaklanmalarıyla geçen dokuz yıl sonunda ortaya çıkan Sırbistan Prensliği'nden sonra, 13 Ocak 1822'de Yunanistan da bağımsızlığını ilân etmiştir.

3 Kasım 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra, devletin genel yapısında önemli düzenlemelere gidilmiş, iç ve dışta önemli politik gelişmelere sahne olan Osmanlı İmparatorluğu, 1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'ndan sonra ülkesi içinde, milliyet, din, dil, ırk ve mezhep bakımından değişik etnik grupları, uzun süre bünyesinde barındırmayı başarmıştır.

Tanzimat Fermanı, devletin genel yapısında büyük yeri olan ordunun da yenileştirilmesini sağlamış, daha evvel 17 Eylül 1794'te yayınlanan Levent Çiftliği yasası ile teşkil edilen Nizam-ı Cedit birlikleri, 29 Eylül 1808'de Sekban-ı Cedit adıyla yeni bir güce kavuşarak, Kapıkulu Ocakları'yla birlikte görev yapmışlardır.

Kapıkulu Ocakları'nın başkaldırma ve devletin genel yapısını çökertici hareketleri karşısında, 18 Haziran 1826'da yeniçeriler ortadan kaldırılarak aynı tarihte Asakir-i Mansure-i Muhammediye birlikleri kurulmuştur.

1 Temmuz 1839'da II. Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen Abdülmecit döneminde ve Tanzimat Fermanı'ndan 16 yıl sonra 18 Şubat 1856'da yayınlanan Gühane Hatt-ı Hümayunu ıslahat hareketleriyle devletin genel yapısında ve orduda Avrupaî düzenlemelere devam edilmiş, ancak iç ve dış ayaklanmalar ve etnik grupların bağımsızlık hareketleri, çöküşü hızlandırmış, bu durum Sultan Abdülaziz döneminde de sürmüştür.

Devletin genel yapısı ve düzenli ordu birliklerinin kurulmasındaki son değişiklikleri ve aşamaları 23 Aralık 1876'da ilân edilen Birinci Meşrutiyet ile, 23 Temmuz 1908'de ilân edilen ikinci Meşrutiyet dönemlerinde görmekteyiz.

XIX. yüzyılın başından XX. yüzyılın ilk yirmi yılına kadar, Osmanlı ülkesini parçalamak ve imparatorluğun egemenliğinde bulunan ulusları kışkırtarak bağımsızlıklarını sağlamak için devletin bünyesini zayıflatmaya yönelik eylemlerini sürdüren Avrupa devletleri, bu dönemde birçok savaşların ve iç ayaklanmaların çıkmasına neden olmuşlardır. (7)

2. YÖNETİM BİÇİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi, Avrupa'nın feodalite hayatı yaşayan siyasal rejimine yeni bir örnek olacak biçimde ortaya çıkmıştı. Merkeziyetçi bir

(7) Vecihi Tönük; Türkiye İdari Teşkilatının Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, Kanaat Basımevi, 1945, s. 61,62, 87.

monarşi örneği gösteren Osmanlı yönetimi, XVI. yüzyıl sonlarında çok iyi işleyen ve zamanın gereksinmelerini karşılayacak durumdaydı.

XV. ve XVI. yüzyıllardaki yönetim, devletin politik alandaki gelişmelerine paralel olarak yürümüş, genişlemiş ve kuvvetlenmişti. (8)

Bursa'nın ele geçirilmesine kadar Osmanlı Devlet kadrosu, bazı eski Selçuklu ve Mısır kurumlarından örnek alınarak düzenlenmiş ve eski Türk toplumlarında çekirdek hâlinde var olan devlet taslağı da genişletilmiştir.

Orhan Bey zamanından İstanbul'un fethine kadar geçen süre içinde Osmanlı devlet teşkilâtı, tam olarak kurulmuştu. Bunlar, askerî örgüt, toprağın yönetimi, divanda görüşme biçim ve kuralları, arazi tahrir biçimleri, yönetimsel bölümler, ikta sistemi, malî sistem bölümlerinden oluşmakta ve İlhanlı devlet yönetimine benzemekte idi. (9)

Devlet yönetiminde yetenekli padişahlarla, sadrazam, vezir ve beylerin büyük rolü olmuştur. Gerileme döneminde, tahta çıkan bilgisiz padişah ve devlet adamlarının hatalı girişimleri, kurumların işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir.

Buna, özellikle III. Murat döminde yasalarda yapılan gereksiz ve zararlı bazı değişiklikler neden olmuştur.

Orduda disiplinin bozulması yeni millî ve ekonomik düzenlemeler, güvenliğin zayıflaması, mekezin eyaletler üzerindeki etkinliğinin azalması, ayaklanmalar ve bunlara eklenen Viyana bozgunu yönetim biçiminin etkinliğini sarsmıştır.

18 Haziran 1826'da yeniçerilerin kaldırılmasından sonra önemini yitiren tımar ve zeametler anlamsız hâle geldiğinden, devletin iç yönetimi yeniden düzenlenmiş, kurulduğundan bu tarihe kadar monarşi rejimiyle yönetilen Osmanlı İmparatorluğu yine merkezî sistemle idare edilmeye devam edilmiştir.

III. Selim'in tahta çıkışında, imparatorluk büyük bir bunalım içindeydi. Buna karşılık gelişmekte olan Batı uygarlığının ülkedeki etkileri, imparatorluğun yönetiminde bir yeniliğe gidilmesini zorunlu kılıyordu.

Üst düzeydeki yöneticilerin yalnız padişah ve sadrazamlarca atanması, bu kişilerin en az üç, en çok beş yıl bu görevlerde kalmaları, kadıların adalete uygun iş görmeleri, halktan hüccet ve defter harcı paralarının alınmayışı, keza âyanın eskiden olduğu gibi halk tarafından seçilmesi, sistemin karakteristik yönlerini oluşturuyordu.

II. Mahmut döneminde 6 Eylül 1843'te çıkarılan bir yasayla, mülkî ve askerî yetkileri ellerinde bulunduran yöneticilerin bu yetkilerinden çoğu ellerinden alınmış, Sultan Abdülmecit döneminde vergilerin tahsili, malî ve ekonomik durumlarda yapılan yeni düzenlemelerle, yönetim biçimi şeriat yasalarından arındırılarak tam anlamıyla bir hukuk devletinin oluşumunu sağlamıştır. (10)

(8) Afet İnan; Türk Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarıra Bir Bakış, Belleten, c. II, S. 5-6, s. 125.
(9) Zeki Velidi Togan; Umumî Türk Tarihine Giriş, c. I, İstanbul, Akgün Matbaası, 1946, s. 329.
(10) Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, c. VII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1977, s. 120-178.

3. DEVLETİ OLUŞTURAN YÜKSEK İDARÎ VE ASKERÎ MAKAMLAR

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilânına kadar yöneticilerin uhdesinde bulunan askerî ve mülkî yetkiler ayrılmadığından, devlet teşkilâtıyla ordunun yönetimsel ve askerî emir ve komuta bağlantılarını kesin çizgilerle ayırma olanağı yoktur.

İdarî bağlantılar da dahil olmak üzere 1299-1451 dönemini kapsayan emir ve komuta bağlantıları Şema: 1'de ve XVI. yüzyıl ortalarına kadar silâlı kuvvetler personeli ve devlet ileri gelenlerinin protokoldaki yerleriyle, yükselme sıraları, maaş ve dirlikleri Ek: 1'de görüldüğü gibidir.

Askerî, mülkî ve idarî makamların başında bulunan kişiler, düzenli ordu teşkilâtı kuruluncaya kadar rütbe ve dereceleri o makamlara ait adlarla anılmış, daha aşağı düzeydeki birlik komutanları da bu usule uygun olarak adlandırılmıştır.

Şema: 1 ve Ek: 1 incelendiğinde büyük birliklere komuta eden kişiler, kendilerine bir makam sembolü olarak verilen tuğlarla ayrılıyordu. Başkomutan padişahın yedi, sadrazamın beş, vezirlerin üç, beylerbeyi ve yeniçeri ağasının iki, sancakbeylerinin de bir tuğa sahip oldukları görülmektedir.

Günümüz talimnamelerindeki harp prensiplerinden olan emir ve komuta birliği, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde de titizlikle uygulanmış, başta padişah olmak üzere daha alt düzeydeki komutanlara bağlanan birlikler arasındaki emir ve komuta bağlantıları, bu komutanlara verilen geniş yetkilerle düzenlenmiştir.

Askerî ve idarî makamların birbirinden ayrılmadığı dönemlerde Şema: 2'de daha açık olarak görülen emir ve komuta bağlantıları içindeki ünitelerden idarî makamların XVI. yüzyıl başında birbirleriyle olan ilişkileri de Şema: 3'te görüldüğü gibidir.

İdarî bağlantılar da dahil olmak üzere emir ve komuta zinciri mertebeler silsilesine uydurulmuştur.

Başkomutan olarak bilinen padişahtan sonra hükûmetin başkanı olan sadrazam, aynı zamanda başkomutan vekili olarak görülmekte, bunun altında, seraskerler, ocak ağaları, eyaletlerdeyse, eyalet vezirleri beylerbeyleri ve sancakbeyleri görülmekteydi.

Askerî harekâtta başarı, emir ve komuta bağlantılarının mertebeler silsilesine uygun biçimde düzenlenmiş olmasına bağlıdır. Bu husus, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde çok güzel uygulanmıştır. Osmanlı imparatorluğu'nda yaşanılan dönemin gereği olan yeniliklere uyularak silâhlı kuvetler emir ve komuta bağlantılarında gerekli düzenlemeler yapılmış ve mülkî yetkiler de ayrılmıştır.

III. Selim ve özellikle III. Mehmet dönemlerinde 18 Eylül 1792'de eyalet askerî teşkilâtının yeniden düzenlenmesini içerene yasanın yayınlanmasından sonra, 17 Eylül 1794'te Levent Çiftliği Yasası ile kurulan

Nizam–ı Cedit birlikleri, daha sonra "Sekban-ı Cedit adını alarak 29 Eylül 1808'de yayımlanan bir tüzükle yeniden güçlendirilmiştir.

Diziplinin bozulduğu, emir ve komuta bağlantılarının karışık bir duruma girdiği döneme gelindiğinde yeni bir askerî teşkilâtın kurulmasına karar verilmiş, 18 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak, Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinden oluşan düzenli bir ordu kurulmuştur.

Başta başkomutan padişah ve vekili sadrazamdan sonra, emir ve komutanlara seraskerlik makamına bağlanan bu birlikleer, alay karşılığı olan tertiplere ayrılmış, tabur, saflar (bölükler) kurularak, birlik komutanları da miralay (albay), kaymakam (yarbay), binbaşı, kolağası (önyüzbaşı), yüzbaşı, mülazım (teğmen, üsteğmen) rütbeleriyle adlandırılmışlardır.

1853-1856 Osmanlı Rus ve Kırım Savaşı sırasında ordu teşiklâtı kurularak, emir ve komuta bağlantıları daha düzenli bir şekle sokulmuştur. 1869'a kadar zaman zaman değişikliğe uğrayan silâhlı kuvvetler, seraskerliğe bağlanmış, 1880'de reisi erkan-ı harp (kurmay başkanı) olarak bir generalin emrinde çeşitli rüzbelerdeki kurmay subaylar da bu makama bağlanmıştır.

1855'te Erkân-ı Harbiye Reisliği adını alan bu makam, 1877-1878 yılına kadar ordulara komuta eden seraskerlik makamı emrinde görev yapmıştır.

1879'da yayınlanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Umumisi'nin içişleri yönetmeliğine göre bu makam, başkomutanlık emrinde bağımsız bir hüviyete kavuşmuşsa da, çok geçmeden bu tarihlerde kuruluşu tamanlanan Harbiye Nezareti (Millî Savunma Bakanlığı)'ne bağlanmıştır.

1822'de padişah emriyle yine seraskerliğe bağlanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi, 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar bu statüyü korumuştur.

Tanzimat dönemiden deniz kuvvetlerinin emir ve komutasında gerekli değişiklikler yapılarak, bu kuvvetler de Donanma Komutanlığı'nın sorumluluğuna terk edilmiştir.

Daha sonra kurulan Bahriye Nezareti, bütün deniz kuvvetlerinin emir ve komuta sorumluluğunu üzerine almış ve bu günkü Deniz Kuvvetleri Komutanlığı gibi görev yapmıştır.

4. YÜKSEK İDARÎ VE ASKERÎ MAKAMLARIN SİLÂHLI KUVVETLERİN EMİR VE KOMUTA BAĞLANTILARI İÇİNDE İDARÎ VE LOJİSTİK FAALİYETLERE ETKİLERİ

Padişah (Başkomutan)

Kuruluş yıllarında bir uç beyinin emir ve komutasında Anadolu"da varlığını düşmanlarıyla çarpışa çarpışa kabul ettiren Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki devlet başkanlığı ve başkomutanlığını elinde tutan Osman Bey'dir.

Osmanlı Devleti ve Hükûmeti'nin ölünceye kadar kalıtsal başkanı olarak bilinen bu uç beyi, silâhlı kuvvetlerin örgütlenmesini ve her türlü gereksinimlerini

sağlar, seferde bu kuvvetlerin muharebe alanlarındaki harekâtıyla sevk ve idaresini düzenler, geniş yetkileri şahsında toplandığı için başkomutan olarak zaferi kazanma şansı da yüksek olurdu.

Devlet başlanlığını tek başına temsil eden hükümdarların, bu iki yetkiyi elinde bulundurması ve ordunun kadro defterlerinde bir numaralı yeniçeri sıfatıyla bizzat kendisinin seferlere katılması, ayrıca yanına baş yargıç olarak kadıyı alması kendisine büyük bir saygınlık sağlıyordu. (11)

Osman Bey'den II. Murat dönemine kadar hükümdar olarak at üstünde bütün seferlere katılan padişahların kesin sonuç alınması uğruna hayatlarını yitirdikleri de görülüyordu. Kosova Meydan Muharebesi (1389)'nde I. Murat ve Ankara Meydan Muharebesi (1402)'nde I. Bayezit gibi.

Başkomutanlık görevinin, padişahın sefere katılmadığı zamanlarda, sadrazamlara ve hatta beylerbeylerine de verildiğine bazı tarihî yapıtlarda rastlanmıştır. Örneğin, Alaeddin ve Süleyman Paşaların, daha sonra I. Murat'ın beylerbeyliği sırasında, Rumeli'ye geçişi sağlayan Beylerbeyi Süleyman Paşa, I. Murat'ın tahta çıkışından evvel başkomutan vekili olarak birlikleri sevk ve idare etmiştir. (12)

Unvanı ne olursa olsun (bey, hükümdar, padişah) ordunun başında sefere katılanlar, her zaman başkomutan olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı padişahları XVI. yüzyıl sonlarına kadar şehzadelikleri sırasında sancak beyliklerinde bulundukları sırada, ordunun ikinci derecedeki kuvvetlerine komuta ederek muharebe usullerini öğrenir, padişah olduktan sonra da bu tecrübelerinden yararlanırlardı.

Padişah kendisinin katılmasına lüzum görmediği ikinci derecedeki bir seferde, birlikleri sevk ve idare edecek bir komutanı görevlendirirdi. Bu komutan, çoğu kez sadrazam olurdu. Seferlere başkomutan vekili olarak katılan sadrazamlara "serdar-ı ekrem" denirdi.

Başkomutan vekili, sadrazam olacağı gibi, şehzade, vezir ve beylerbeylerinden biri de olabilirdi.

Padişahlar kendilerine verilen birçok sanlar yanında özelklikle halifelik sıfatına büyük önem verir ve bunu büyük siyasî bir nüfuz olarak kullanırlardı.

Divan-ı Hümayun kararları olarak onaladığı tuğralı hatt-ı hümayunları ile, uluslararası antlaşmaları imzaladığında diğer sanlarına Halife-i Ruy-i Zemin (Dünyadaki Bütün Müslümanların Halifesi) sanı da eklenirdi.

Tanzimat, saltanat hukukunda büyük bir değişiklik yapmamış, ancak Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda yayımlanan ilkelere bağlı kalacağına dair padişanıh yemin etmesi yine bu dönemde yayınlanan yasalarla yetkilerinin sınırlı hâle gelmesi sağlanmıştır.

---

(11) Mustafa Akdağ; Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı. 1-2, Ankara, 1955, s. 30.
(12) İsmail Hami Danişment; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. I, İstanbul, Türkiye Yayın Evi, 1950, s. 39.
(13) Karal; s. 113-119.

Islahat Fermanı ile Osmanlı halkına sağlana kişisel, siyasî haklar nedeniyle padişahın teokratik hükümdarlık anlaşısında esaslı yumuşama olmuştur. Gerçekten Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinden sonra yılbaşında Babıali'ye gelerek vükelâ ve devlet adamları önünde bir yıllık devlet işlerini bir nutukla anlatması buna açık bir örnektir. (13)

Vezir-i azam (Sadrazam, Serdar-ı ekrem, Başvekil, Başbakan)

Vezaret makamı, ilk kez Orhan Bey döneminde kurulmuş, Alaattin Paşa da bu makama vezir olarak atanmıştır.

Vezir sayısının sonradan artması üzerine, birinci vezire vezir-i azam (sadrazam) denilmek suretiyle sadrazamlık makamı kurulmuş, bu unvanı ilk kez Çandarlı Kara Halil Paşa almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetimsel ve askerî görevler birbirinden ayrılmadığından, devlet yönetiminde vezir-i azam, padişahtan sonra gelen en büyük mülkî, idarî ve askerî makamı işgal ediyordu.

XV. yüzyılın ortalarına kadar vezir sayısı üçü geçmemiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde vezir sayısı dörde çıkarılmıştır.

Yasalar gereğince vezirlerin en büyüğüne vezir-i azam, büyük vezir, başvezir, birinci vezir ve sadrazam denir, diğer vezirler de ikinci, üçüncü ve dördüncü vezir olarak anılırlardı.

Padişahın mutlak vekili ve devlet işlerinin baş idarecisi olan vezir-i azam, diğer vezirlerin görevlerini tayin ve emreder, bütün memurları azil ve nasbedebilirdi. (*)

Sadrazamlar, padişahın katılmadığı seferlere "serdar-ı ekrem" adıyla gider ve Başkomutanlığa vekâlet ederdi.

Sadrazamlara böyle geniş yetkilerin verilmesi, padişahların devlet işlerine gösterdikleri ilgiye göre değişiyordu. Zevk ve safasına düşkün olan II. Selim, bütün yetilerini Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya, IV. Mehmet ise Köprülü Mehmet ve Fazıl Ahmet Paşalara bırakmıştı.

Sadrazamlar, görevlerini konaklarından yönetirlerdi. Bu konak ve makama "Paşa Kapısı" denirdi. Bu makama daha sonra "Bâb-ı asaf" ve son olarak da "Bâb-ı âli" denilmiş, bu kapıda hizmet edenlere de "Kapı Halkı" adı verilmiştir.

Sadrazamlar, hükûmet başkanı sıfatıyla padişahın bulunmadığı zamanlarda Dîvân-ı Hümâyun'a başkanlık eder, Dîvân-ı Hümâyun toplantılarından sonra da kendi konağında ikinci divanını toplar, ülke sorunlarını karara bağlardı.

Sadrazamlar, yabancı hükûmetlerle yapılan antlaşmaları imza ederlerdi. Onlar, padişah tarafından kendilerine verilen yetkileri diledikleri gibi kullanma olanağına sahip değillerdi.

(13) Karal; s. 113-119.
(*) Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, Ks. 2, s. 149-151.

Savaşa katılan sadrazamların yerine, başkentteki vezirlerden biri "Sadaret Kaymakamı" olarak atanır ve sadrazam vekili olarak görev yapardı.

Sadrazamların müsteşarı mahiyetinde bir de kethüdalık makamı vardı. Bir yeri idare etmekle görevli kimseye "kethüda" denirdi. Bu deyim, Türkçe'de kâtip anlamına geliyordu. Bu unvan gördüğü işin mahiyetine göre kullanılmıştır (hazine kethüdası, defterdar kethüdası, sadaret ve tersane kethüdası gibi).

Kethüdalar üç tuğlu vezir derecesinde olup, geçici olarak ve kısa bir süre sadrazama vekâlet edebilirlerdi.

Sadrazamlara haslardan yılda 2.400.000 veya 2.800.000 akçe gelir sağlanırdı. ayrıca yüksek memuriyetlerin tevcihinde "caize" adıyla belirdi bir para ve padişaha sununlan peşkeş ve harçlerdan da pay alırlardı. 1843'te bu usul kaldırılarak sadrazamlara diğer memur gibi hazineden maaş bağlanmıştır. (14)

Padişah, dilediği kişiyi sadrazamlığa getirmek ve onu dilediği anda görevden almak hakkına sahipti.

Tanzimat döneminde sadrazam seçimi için padişahın düşüncelerini sınırlayan iki büyük etken mevcuttu. Bunladan biri, iç basın ve kamu oyu, diğeri de büyük devlet elçilerinin görüş ve düşünceleriydi. Tanzimat Fermanı'ndaki prensiplere göre imparatorluğun idaresi bu çift etkinin denetimi altına girmişti.

Bu dönemde padişah, ülkeye yararlı, halk tarafından sevilen ve sayılan kişileri sadrazam olarak seçmeye özen gösterirdi.

Heyet-i Vükelâ Meclisi (Bakanlar Kurulu)'na başkanlık edene sadrazam, kabine arkadaşlarını seçmek yetkisine sahip değildi. Bu kişiler de bir hatt-ı hümâyûn ile padişah arafından atanır ve sadrazama bildirilirdi.

Sadrazam ve nazırların (vekillerin) yerlerinde kalabilmeleri, her şeyden önce padişahın güven ve sevgisini kazanmış olmalarıyla mümkündü. Bu nedenle, padişahla iyi ilişkiler kurmaları zorunluydu.

Hukukî güvenceden yoksun olan sadrazamların, Tanzimat ve ondan sonraki dönemlerde can güvenlikleri sağlanmış, padişahın keyfî karar ve emirleriyle öldürülmeleri ve sürgüne gönderilmelerinin önüne geçilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapmış olan 192 sadrazamdan 122'si devşirme ve tutsaklardan seçilmiştir.

Duraklama döneminden sonra çoğunlukla Türklerden seçilen sadrazamlar, her seferinde devleti bu kötü durumdan kurtarmak için büyük çaba göstermişlerdir.

192 sadrazamdan 40'ı eceliyle ölmüş, 44'ü padişahların emriyle öldürtülmüş, 11'i ihtilâl ve anarşik olaylarda can vermiş, 6'sı savaşlarda şehit olmuş, 1 sadrazam da intihar etmiştir. (15)

(14) Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958, s. 273.
(15) Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, İstanbul, Millî Eğitim Basım Evi, 1971, s. 81-88.

Serasker

Padişahın ve başkomutanın vekili olarak sadrazamın sefere katılmadığı zamanlarda kubbe altı vezirlerinden birine sefer görevi verildiğinde, bu kişiye "serasker" veya "serdar" denir, emrine de Kapıkulu Ocakları'ndaki çeşitli sınıflardan birlikler verilirdi.

Seraskerlik, Kanuni Sultan Süleyman'ın Birinci Viyana Kuşatması (1529)'nda ihdas edilmişti.

Kanuni Sultan Süleyman'ın bildirilerinde sadrazamın aynı zamanda serasker olarak görev yaptığı görülmektedir. Birinci Viyana Kuşatması'na Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın gönderilmesi buna bir örnektir.

Sadrazamın emir ve komuta ettiği ordunun tali cephelerindeki kuvvetlerine emir ve komuta eden vezirlere de serasker denilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu askerî teşkilâtında seraskerlik, bu günkü Millî Savunma Bakanlığı anlamında da kullanılmıştır. II. Mahmut döneminde yeniçerilerin kaldırılmasından sonra, Asakir–i Mansure-i Muhammediye adıyla kurulan düzenli ordunun teşkilâtı yapılırken ocak ağalığı kaldırılmış, Umur-u Berriye-i Askeriye (Kara Kuvvetleri) Nezareti'nin başına getirilen ordununu en büyük komutanına serasker denilmiştir. Bu seraskerlik makamı kurulurken yeniçeri ağalığı gibi, İstanbul'un güvenliği, yangınlara karşı korunması ve gereken önlemlerin alınmasından da sorumlu tutulmuştur.

1845-1846'da güvenlik işlerinde başvuru makamı olarak bilinen seraskerlik, daha sonra, bu görevini idarî işlerde bir dereceye kadar bağımsız olarak kurulan Zaptiye Müşirliği'ne devretmiştir.

1842'de seraskerlik yerine Asakir-i Mansure Müşirliği kurulmuş ve bu tarihten bir yıl sonra da Hassa Mansure Müşirlikleri birleştirilerek yeniden seraskerlik makamı kurulmuştur.

Vezirler

Vezir, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî ve idarî yetkileri olan büyük rütbeli devlet adamı ve idarî âmirlere verilen bir unvandır.

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında bir tek vezir vardı. Bu vezir, devletin en yüksek görevlisi olarak bilinirdi.

Devlet idaresinin bir kişi tarafından yürütülmesinin güçlüğü göz önünde tutularak, vezir sayısının artmasıyla, bu üyelere "Kubbe Altı Veziri" denilmeye başlanmıştır. İlk dönemlerde Dîvân-ı Hümâyün toplantılarına katılan kubbe altı vezirlerinin sayısı yedi kişiden oluşuyordu.

Vezirlik payesi, ilk dönemlerde yalnız Dîvân-ı Hümâyün'u oluşturan kubbe altı vezirlerine verilirken, daha sonra görevinde başarı görülen beylerbeyi, kaptanpaşa, defterdarlara, nişancılara, valilere ve yeniçeri ağalarına da verilmiştir.

1559'da kubbe altı ve eyalet vezirlerinin sayısı 23 iken, 1795'te kayırma, isyan ve kargaşalıklar nedeniyle yeteneksiz kişilere de vezirlik payesi verilmiş olduğundan, bu makam ve rütbe eski önem ve saygınlığını yitirmiştir.

Vezirlerin, has derecesinde dirlikleri vardı. Yıllık gelirleri bir buçuk milyon akçeyi buluyordu. XVIII. yüzyıldan sonra bu dirlik kaldırılarak, vezirlere yerel gelirden maaş bağlanmaya başlanmıştı. Ancak, bazı vezirlere de muhassıllık veriliyordu. Bu gibi vezirler muhassıllık yaptığı bölgenin hazineye ait gelirlerini toplar, devlet hakkı çıktıktan sonra belirli bir bedeli kendilerine ayırırlardı.

Bir il veya eyalet bu biçimde yaşam boyu bir vezire verildiğinde, bunun adına "Berveçhi Malikâne" denirdi. Emekli olan vezire "arpalık" adıyla yılda 600.000 akçelik bir gelir sağlanırdı.

Vezirler bir suç yüzünden azledilince, unvanları geri alınır, kapıcıbaşılık rütbesiyle bir yerde oturmaya memur edilirlerdi.

Serdarlık görevi alan kubbe altı vezirlerinin, Kapıkulu Ocakları'ndan 2.000-3.000 kişilik maiyetleri bulunurdu. Bu kuvvetlerin küçük bir bölümü İstanbul'da oturur, diğerleri taşradaki vezir çiftliklerinde çalıştırılırdı.

Çiftliklere yerleştirilen bu kuvvetlerin hayvanları, çadırları ve ağırlıkları yanlarında olduğundan, bir sefer sırasında toplanmaları çok kolay olurdu. Bu kuvvetlere gerektiğinde beylerbeyi emrindeki kuvvetler de katılarak savaş gücü artırılırdı.

İstanbul'da hükûmeti oluşturan kubbe altı vezirlerine iç vezir, eyaletlerde bulunanlara da dış vezir denirdi.

III. Selim, vezirlerin sayısını azaltmış, her yıl vezir atama usulünü kaldırarak, bunların atandıkları yerlerde en çok beş, en az üç yıl görev yapmaları sağlanmıştır.

Padişah fermanlarıyla atanan vezirler, göreve başlamadan evvel padişah ve sadrazam tarafından kabul edilerek görevleri hakkında gerekli direktifleri alırlardı. (16)

Beylerbeyi

Osmanlı eyaletlerinin (vilâyetlerinin) mülkî ve askerî âmirine beylerbeyi (emir-ül ümera veya mirimiran) denirdi. Bu unvan daha sonra vali adını aldı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ilk beylerbeyi Orhan Gazi idi. (17)

Önceleri devlet idaresinde padişahtan sonra söz sahibi olan beylerbeyileri, I. Murat'ın Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'yı vezir-i azam ataması üzerine ikinci plâna geçmiştir.

1361-1362'de Edirne'nin alınmasıyla Rumeli Beylerbeyliği'ne atanan Lala Şahin Paşa'dan sonra, I. Murat'ın 1386'da Rumeli Beylerbeyliği'ne Timurtaş Paşa'yı, Anadolu Beylerbeyliği'ne de Saruca Paşa'yı atadığı anlaşılmaktadır.

(16) a.g.e. ; s. 590-593.
(17) İdris Bitlisi; Heşt Behişt. Çev. Sadi, el yazma, İstanbul, Süleymaniye Hamidiye Kitaplığı, No. 928, Varak 80-e ve 112-a.

Murat Hüdavendigâr zamanından beri süregelen yönetime göre, Osmanlı Devleti'nde sancak teşkilâtı mülkî teşkilâtın esası olup, birkaç sancağın birleştirilmesinden oluşan bütüne de eyalet adı verilmiştir.

Bu eyaletlerin başında geniş askerî ve mülkî yetkilerle donatılmış iki tuğ sahibi beylerbeylerinin has denilen dirlikleri vardı. Beylerbeyleri sefere katıldıklarında, emrindeki sancaklarda bulunan bütün tımarlı sipahileri de beraberinde götürürlerdi.

Kanunname-i Âli Osman'a göre, beylerbeylerinin protokoldaki yerleri vezirlerden sonra geliyordu.

Beylerbeylerine savaşlardaki yararlıklarına karşılık vezirlik payesi verilir, tuğları da üçe yükselirdi.

Yapılan savaşlar sonucu, hangi eyalet daha önce Osmanlı ülkesine atılmışsa, o eyaletin beylerbeyi öbür beylerbeylerinden kıdemli sayılırdı.

Kendilerine vezaret payesi verilen beylerbeyleri, gittikleri yerlerde davaları dinler ve hükme bağlarlardı.

Dîvân-ı Hümâyün'un küçük bir örneği olarak kurulan eyalet divanları, beylerbeylerinin başkanlığında toplanarak sorunlara çözüm arar ve önemli kararlar verirlerdi.

XV. yüzyılda Rumeli Beylerbeyi, çoğu kez başkentte oturur, vezirler gibi paşa unvanı taşır ve Dîvân-ı Hümâyün'un doğal bir üyesi olarak toplantılara katılırdı.

Kanuni Sultan Süleyman, 1533'te Rumeli Beylerbeyi'nin ayrıcalığını, yayınladığı bir hükümle daha da pekiştirmiş, Anadolu Beylerbeyi'nin divan toplantılarına katılmamasını emretmiştir.

Rumeli Beylerbeyi, devletin tımarlı sipahilerden oluşan eyalet kuvvetlerine komuta ettiğinden, Fatih Sultan Mehmet'in Vezir-i azamı Mahmut ve Kanuni'nin Vezir-i azamı olan ibrahim Paşalar, çok önemli gördükleri Rumeli Beylerbeyliği'ni uzun süre ellerinde tutmuşlardır.

XV. yüzyılda Balkanlar'a yapılan seferler de ele geçirilen bölgeler, Tuna nehri kuzeyinedekiler de dahil olmak üzere Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı.

Yabancı kaynaklara göre, 1475'te, Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı İstanbul, Gelibolu, Edirne, Niğbolu, Zağra, Vidin, Sofya, Lasili (Alacahisar bölgesi); Sırbiye (Despotili), Vardar (Evranosoğulları), Üsküp, (İskender Bey'e bağlı Arnavut ili, Aranirtiye bağlı Arnavut ili), (Karal'a bağlı Bosna, Stefana bağlı Bosna), Arta, Zituni, Atina, Mora ve Manastır olmak üzere 17 sancak mevcuttu. Bu sancaklar, 22.000 er, 8000 akıncı ve 6000 azaptan oluşan bir kuvvete sahipti. 1500 yılında yeni sancakların eklenmesiyle Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı sancak sayısı 17'den 25 'e yükselmişti.

Sınırlar büyüdükçe beylerbeyi sayısı da artmış, 1541'de Rumeli'deki Bosna ve Budin'de ayrıca iki beylerbeylik daha kurulmuştu. Bunu Kanuni'nin 1552'de kurduğu Temaşvar Beylerbeyliği izlemişti.

Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi, Fatih Sultan Mehmet'in Karaman Seferi (1451) sırasında Ankara idi. Menteşe ilinin alınmasından sanra, beylerleylik merkezi eskiden olduğu gibi Kütahya'ya taşınmıştır.

Rumeli'deki beylerbeylik sayısının çoğalmasına paralel olarak Anadolu'da da bazı yeni beylerbeylikleri kurulmuştur. Örneğin, Uzun Hasan Seferi'nin başında Tokat'ta bir Rum beylerbeyliği kurulduğu gibi, 1516'da Diyarbakır'da, 1574'te Konya'da birer beylerbeyliği kurulmuştu.

Beylerbeyinin oturduğu sancağa "Paşa Sancağı" denir ve burası eyalet merkezi olarak kabul edilirdi.

Tımar teşkilâtı olmayan bir kısım eyaletlerin gelirleri devletçe alındığından, bu eyaletlerdeki beylerbeylerine has yerine salyane verilirdi. Eyaletlere bağlı sancaklarda hukukî işlere kadılar, genel malî işlere de defterdar ve muhassıllar bakarlardı.

Beylerbeylerine şimdiki idare âmirleri gibi maaş verilmezdi. Buna karşılık kendilerine has verilir ve bir kısım vergilerden de pay ayrılırdı.

Vezir sayısının artması üzerine 1592'de evvelce beylerbeyi olan kişilerin yerine vezirler gönderilmiş, beylerbeylerinin rütbeleri de mirlivalığa indirilerek yönetimlerine birer sancak verilmiştir.

Mülkî ve idarî teşkilâtta yapılan yeniliklere paralel olarak, eyaletlerin de kaldırılmasından sonra, yeni kurulan vilâyet (il) teşkilâtının başına, o ilin zengin ve ileri gelen kişileri vali ve mutasarrıf olarak atanmış, bu kişiler bundan sonra askerî görevler dışında mülkî ve idarî teşkilâtın âmiri olmuşlardır. (18)

Sancakbeyi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kuruluş yıllarında ve özellikle I. Osman döneminde ele geçirilen bölgelerdeki idarî bölüntüler, sancaklar hâlinde teşkilâtlanmaya tâbi tutulmuş, yönetimleri de sancakbeylerine verilmiştir.

Askerî ve örfî işleri yürütmekle görevli olan sancakbeylerinden ayrı olarak, her sancakta yönetimsel ve adlî işler kadılar tarafından yürütülüyordu.

Sancakbeyliklerine ilk dönemlerde padişahın yakını ve güvendiği kişiler atanıyordı.

Ülke sınırları genişledikçe sancak sayısındaki artış göz önünde tutularak, mülkî ve idarî bölünmede eyaletler teşkil edilmiş, bunlar beylerbeylerinin yönetimine verilmiştir. Beylerbeyleri, bir üst yönetici olarak kendisine bağlanan sancakların yönetimsel ve askerî işlerinden sorumlu olduğundan, savaşta emrindeki sancaklardan çıkarmakla yükümlü olduğu tımarlı sipahilerle (cebelu) birlikte orduyu güçlendirmişlerdir.

Sancakbeylerine yaptıkları hizmet karşılığı maaş verilmez, dirlikleri, kendilerine verilen haslardan karşılanırdı.

(18) Meydan Larousse; c. III, s. 342 İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1949, s. 573.

Padişah tarafından önemli görülen sancaklara "Çelebi Sultan" adıyla şehzadeler atanırdı. Yetkileri diğer sancakbeylerinden daha geniş olan Çelebi sultanlar, Anadolu ve Rumeli Beylerbeylerinden de üstün tutulurdu.

Babalarının sağlığında 10-15 yaşına geldiklerinde yüksek haslarla önemli sancaklara atanan şehzadeler, yönetimsel ve askerî konularda yetiştirilir, devlet işlerini yönetmeye deneyimli lalalar elinde görgü ve bilgilerini artırırlardı.

Yaşları büyük olan şehzadeler, sancaklarında kurdukları divanlarda yönetimsel konuları karara bağlar, yaşları küçük olan şahzadelerinse, bu görevlerini lalaları üstlenirdi.

Sancakbeyleri, yönetimin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak için lüzumlu gördükleri personeli atamada serbest olmakla beraber, bu işlerin sonucunu, bağlı oldukları beylerbeyine ve defterlere işlenmesi için de başkente bildirmek zorundaydılar.

Yapılan araştırmalarda, XV. yüzyıl ortalarına kadar, İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, Isparta, Amasya, Antalya, Manisa ve Sivas şahzade sancak merkezleri olarak görülmektedir.

Osmanlı şehzadeleri babalarıyla veya yalnız olarak sefere katıldaklarında, ordunun kanatlarındaki kuvvetlere ve gerektiğinde ihtiyat kuvvetlerine komuta ederlerdi.

Yükseliş döneminde ve Yıldırım Bayezit zamanında sancakbeylikleri, politik rol oynamaya başlamışlardır. Örneğin, Batı Anadolu beyliklerinin ülkeye katılmaları sırasında, Aydın Sancağı Aydınoğlu'na verilerek direniş giderilmiş, Bulgaristan'ın bütünüyle Ali Paşa tarafından ele geçirilmesinden sonra, Bulgar Prensi II. Şişman, Samsun'a sancakbeyi olarak atanmıştı. İstanbul'u dördüncü kez kuşatan Yıldırım Bayezit, Bizans İmparatoru II. Yuanns'e gönderdiği haberde, şehri Osmanlılara teslim ederse, kendisine iyi bir sancakbeyliği verileceğini vadetmiştir.

Şehzade sancakları dışında kalan diğer bütün sancaklar, beylerbeylerine bağlanmıştı. Bu sancaklar, sancakbeylerince yönetilir, sancaklara bağlı kazaların güvenlik ve askerî işleri tımar subaşılarıncı, adlî ve hukukî işleri de, devlet ve hükûmetin icra organı ve askerliğin her konusunda söz sahibi olan kadılar tarafından yürütülürdü. (19)

Sancakbeylerinin dereceleri hasların geliriyle ölçülürdü. Sancakbeyliğinin has ı en az 200.000 akçeyle başlar, iyi hizmeti görülen sancakbeylerinin hasları da artardı. Bir sancakbeyinin yükselerek beylerbeyi olması için, has gelirini en az 400.000 akçeye yükselmesi gerekirdi. Zamanla hasların yükselmesiyle ilgili gelir tutarları artmış, ancak 400.000 akçe de yükselme için yeterli olmamıştır.

(19) İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 573-574.

Savaşlarda büyük yararlığı görülen sancakbeylerine iki sancak verildiği görülmüştür. Kendisinin oturduğu sancak dışında kalan bu ikinci sancak, sancakbeyinin vekili olarak atanan "mütesellim" tarafından yönetilirdi. (20)

Mütesellim, yönetimine verilen sancağın gelirlerinden bir bölümünü kendisi alır, geriye kalan kısmını da sancakbeyine gönderirdi. (21)

Sancakların orduyu güçlendirmek maksadıyla savaşta çıkarmakla yükümlü oldukları cebelu sayısı gelirlerine göre saptanmıştı.

Her bölge için ayrı ayrı düzenlenen yasalar gereğince, normal olarak 5000 akçe karşılığında seferde orduya katılmak üzere bir cebelu yetirtiren sancaklardan ayrı olarak, 200.000 akçe gibi en az geliri olan bir sancaktan 40 cebelu, geliri 500.000 akçeye ulaşan ancaktan da 100 cebelu istenirdi.

Normal sancaklar iki türdü. Birisi coğrafî bölge bakımından mülkî ve idarî bölümler içinde kalan sancaklar, öbürü de, ülkenin diğer bölgelerinde askerî görevi olan bir etnik grubun oluşturduğu özel sancaklardı.

Sancakbeylerinin bir adı da "ümera" idi. Bunlar, kendilerine bağlı sancağın davalarını dinler ve şeriat yasalarını uygularlardı.

Savaşta sancaklara bağlı topraklı (tımarlı) süvariler, çeribaşılar tarafından toplanarak alaybeylerinin emrine girer, bunların emir ve komutası altında beylerbeyiyle birlikte sefere katılırlardı. Kıyılardaki sancakları yöneten beylere "Derya Sancakbeyi", sınır sancakbeylerine de, "Akıncı Sancakbeyi" denirdi.

Başkentten uzakta bulunan sancakbeyleri, yıllık maaşı olan bir devlet memuru gibi görev yaparlardı.

Yönetimlerine sancak verilen bu kişilere salyane (yıllık) tahsis edilirdi. Belgrad, Basra, Yemen, Habeş, Lahsa, Mısır, Ege denizindeki üç sancakla, Kıbrıs sancağı bu statüyle yönetilen sancaklardı.

Mülkî ve idarî teşkilât bölümünde çeşitli dönemlerde eyaletlere bağlı sancakların adı ve sayıları yazılmış olmakla beraber, tarihî yapıtlar ve arşiv belgelerinin incelenmesi sonucu, has gelirleri ve çıkardıkları cebelu sayıları bakımından XVIII. yüzyıl başında (1609) Rumeli ve Anadolu'daki sancaklar, Ek: 2'de görüldüğü gibidir. (22)

Bu çizelgede hem sancakların ve hem de bu sancakları yöneten yüksek rütbeli kişilerin has ve zeamet gelirleriyle beslemekle yükümlü oldukları cebelu sayıları ayrı çizelgelerde gösterilmiştir. (Ek: 3)

(20) Feridun Bey; Münşeatusseletin, c. I, İstanbul, 1274, s. 514.
(21) Vecihi Tönük; Türkiye İdarî Teşkilâtının Gelişimi ve Bugünkü Durumu, s. 65.
(22) Ali Efendi Ayni; Kavanin-i Âli Osman Hülasa-i Mezamin-i Defteri Divan, Varak, 5-10, 5-26 Başbakanlık Arşivi, No. 105-9 ve 56-9, İstanbul, 1947.

XIX. yüzyıl başında 25 eyalete bölünen Osmanlı ülkesinde 290 sancak vardı. II. Mahmut döneminde vilâyet idaresinin kurulmasıyla sancakbeylerine mutasarrıf denilmeye başlanmış, görev ve yetkileri de değiştirilmiştir. (23)

Uç Beyi, Akıncı Beyi

Türk devletlerinde sınırlarda (uçlarda) bulunan sancakbeylerine (uç komutanlarına), uç beyi denirdi.

Uç beyleri, yarı bağımsız durumda bulunurlardı. Bir uç beyliğinden doğup gelişen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmaya çalışan Osman Bey, Söğüt bölgesinde Selçuklularla, İlhanlılara bağlı bir uç beyi idi.

Osmanlı Devleti kurulup, Rumeli'de fetihler başladıktan sonra, Evrenos Bey, uzun süre Trakya ve Makedonya bölgelerinde uç beyi olarak görev yapmıştır.

Uç beylerine aynı zamanda "Akıncı beyi" de deniliyordu. Akıncı ve uç beyleri, Yükseliş döneminde şehzadelerin çatışmaları nedeniyle devletin başına büyük gaileler açmışlardır.

Uç sancakları, Osmanlı geleneğine göre kalıtsal ve yarı feodal bir bünyeye sahiptir. Uç beylerinin emrindeki askerler, genel olarak kendilerine bağlı tımarlardaki akıncılardan oluşurdu. Fetihlerde ilk muharebeler, deneyimli olan bu erler tarafından açılır, yapılacak akınlar buna göre düzenlenirdi.

Uç beyleri, Rumeli Beylerbeyi'nin komutasında olmakla beraber, II. Murat döneminde merkezle sık sık anlaşmazlıklara düşmüşlerdir.

Uç ve akıncı beylerinin, devlet zayıfladıkça bağımsızlıkları artmış, sonunda birer devlet gibi hareket etmeye başlamışlardır. Ancak, bu durum pek uzun sürmemiş, ateşli silâhların artması sonucu, güçsüzlüklerini anlayan uç ve akıncı beyleri, devlete daha sıkı sağlarla bağlanmak zorunda kalmışlardır. (24)

(23) Meydan Larousse; c. X, s. 923.
(24) a.g.e. ; s. 409.

İKİNCİ BÖLÜM

LOJİSTİK FAALİYETLERİ

1. GENEL

Günümüzde modern silâhlarla yapılan savaşlarda lojistik desteğin yeterliliği, uygulanacak strateji ve taktiğe ne oranda etki yapıyorsa, bu destek eskiden de aynı rolü oynuyordu.

Osmanlı Devleti geliştikçe, devlet organlarına paralel olarak büyüyen silâhlı kuvvetlerin idarî faaliyetlerini yürütecek birlik ve tesisler de kurulmuştur. Zaferlerle sonuçlanmış olan savaşlar, muharebe harekâtının iyi idare edilmiş olması yanında, idarî faaliyetlerin de iyi yürütüldüğünü göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde idarî faaliyetler yeterli olmasaydı, Doğu ve Batı'da zaferler kazanılmaz ve büyük bir dünya devleti kurulamazdı.

Ne var ki, Doğulu ve Batılı tarih yazarları, o dönemdeki idarî faaliyetlere açıklık getirecek bilgileri günümüze aktarmamışlardır.

Bu kitapta bu günkü bilgilerin ve yapılan hizmetlerin ışığında, gerçeğe en uygun görülen deyim ve terimler de kullanılarak bu konunun aydınlığa kavuşturulmasına çalışılacaktır.

Tarihî yapıtların incelenmesinde, Osmanlı ordusundaki idarî faaliyetlerin duraklama dönemine kadar yeterli olduğu görülmektedir. Bundan sonraki dönemlerde gelişen tekniğe uyum sağlayamayan Osmanlı Devleti, idarî hizmetler bakımından dışa bağımlı hâle gelmiş, bu nedenle eski gücünü yitirmiştir.

Yetenekli padişahlar ve devlet adamlarının gayretiyle birkaç kez yeniden güçlendirilmek istenilen Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin bu konuda, ne derecede başarılı olduğu da açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Kuruluş dönemindeki savaşlar, bu günkü savaşlar gibi yıllarca sürmez, çok kez bir günde (İkinci Kosova Meydan Muharebesi'nde olduğu gibi seyrek olarak birkaç günde) sona ererdi. Bu yapıtın kapsamına giren süreç içinde ve özellikle, Padişah I. Selim ve ondan sonraki yıllarda, savaşların uzun süre devam ettiği olmuştur. Ancak, savaş süresinin uzaması ve zamanla ordu mevcutlarının artışı idarî faaliyetlerle lojistik desteğin aksamasına neden olamamıştır.

İdarî faaliyetlerin yönlendirilmesi ve lojistik desteğin sağlanmasında, günümüzde uygulanan yöntemlerle eski yöntemler arasında önemli farklar vardır.

Bu gün, savaş için gereksinme duyulan tüm ikmal maddeleri, yürürlükte bulunan yasalara göre devlet tarafından sağlanmaktadır.

Osmanlı ordusunda, başlangıçtaki yasa ve törelere göre ise, bu gereksinmeler, savaşçılara veya savaşçıyı savaş alanına getirmekle yükümlü

olan tüzel kişilerce sağlanırdı. Örneğin, ilk dönemlerde aşiret kuvvetleri, akıncılar, yaya ve müsellemlerle, Kapıkulu Ocakları personeli, gereksinme duyulan ikmal maddelerini kendileri sağlardı. Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde önemli yeri olan eyalet askerlerinin, özellikle seferde gereksinme duydukları ikmal maddeleriyse, bunları beslemekle yükümlü olan tımar, zeamet ve has sahiplerince sağlanırdı. Ancak, devletin sefer plânlarına göre yaptığı yardımlar da önemliydi.

Bütün bunlara karşılık devlet, ordu için gerekli lojistik desteğin plânlanmasından ve ikmal maddelerinin istenilen yerlerde tedarik, depolama ve dağıtımdan (kitabın kapsamına giren 1299-1913 süresinde) sorumluydu.

Menzil noktaları ve depolarda bulundurulması gereken ikmal maddeleri (tertip defterleriyle) devlet tarafından plânlanır ve tedarik edilirdi. Ayrıca savaş koşullarına uygun olarak dost ve müttefik devletlerden alınan yardımlardan da yararlanılırdı. Tarihimizde buna ait pek çok örnekler mevcuttur. I. Mehmet, Karaman Seferi'nde, ikmal maddelerinden sıkıntı çekilmemesi için, Germiyanoğulları'ndan yardım istemiştir. II. Mehmet (Fatih), Otlukbeli'ne giderken Dülkadiroğulları ve Gürcistan beyinden yardım görmüştür.

Zamanla yürürlükte bulunan yasa ve yönetmeliklerde değişiklik yapılmış, seferde Kapıkulu Ocakları'ndaki erlerin et, ekmek ve hayvanların arpa ve samanları devletçe sağlanmıştır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet, et tedarikinde güçlük çeken yeniçerilere kesim yerlerinde üç akçe karşılığı et verdirmeye başlamış, Kanuni Sultan Süleyman da artan et fiyat farkının devletçe ödenmesini istemiştir.

Eyalet askerî teşkilâtının türlü nedenlerle önemini yitirmesi ve Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından sonra, ıslahat hareketleriyle orduda yapılan yeni düzenlemeler sonunda, idarî faaliyetlerde de değişiklikler olmuş ve bu günkü teşkil ve kurumlara benzer yeni kuruluşlara gidilmiştir.

2. KURULDUĞU 1299 YILINDAN 1913 YILINA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU KARA KUVVETLERİ'NİN İDARÎ VE LOJİSTİK DESTEĞİNİ SAĞLAYAN TEŞKİLLER VE KURUMLAR

Tarihin her dönemindeki savaşlarda ordular, araziyi muharebe ve idarî harekât bakımından bölümlere ayırmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde taraflar muharip kuvvetlerin harekâtı için yeterli bir alan bıraktıktan sonra, muharebe ağırlıkları için de geride ayrı bir bölge ayırmışlardır. (Kroki: 1)

Orduların, muharebe alanına gelinceye kadar yaptıkları yürüyüş ve yığınak sırasında, menzil bölgelerinden yararlandıkları bir gerçektir. Bunun gerisinde bütün hazırlıkların yapıldığı alan da yurt içi olmuştur.

O dönemde, bu bölgelerin komutanları ve bu komutanlara yardımcı olan karargâhlar mevcuttu.

Zamanla deyim ve terim değişikliğine karşın eski ve yeni lojistik teşkilât ve kurumların aynı amaca hizmet ettikleri bir gerçektir.

Lojistik teşkilât ve tesislerin kurulmasında lojistik plânlamanın büyük payı vardır. Bu plânlamada, ordunun gereksinme duyduğu ikmal maddelerinin tedariği, ulaştırılması, nakli, tahliye ve tedavi kurumlarının kurulması, bakımı, işletilmesi, hizmetlerin sağlanması konuları ele alınır.

Lojistiğin kapsamını bu şekilde açıklığa kavuşturduktan sonra, bununla ilgili hizmetleri ve bu hizmetleri sağlayan teşkilât ve kurumları idarî ve teknik olarak iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

Bu günkü modern ordularda teknik hizmetler; kimya, istihkâm, muharebe, ulaştırma, ordudonatım, levazım, sıhhiye, veteriner konularını, idarî hizmetlerse; personel yönetimi, maliye, din işleri, askerî adalet, denetleme askerî inzibat, sivil işler, askerî hükûmet ve basın kontrolü konularını içermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1913 yılına kadar silâhlı kuvvetlerinin idarî desteğini sağlayan lojistik teşkil ve kurumlar, teknik ve idarî hizmetleri yürütecek biçimde kurulmuş ve zamanla gelişmiştir.

Bu kitapta 1299-1913 süresinde, Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri'ni barışta ve savaşta idarî bakımdan destekleyen lojistik teşkil ve kurumlar, yurt içinde, menzil ve muharebe alanında olmak üzere üç ana başlık altında ayrıntılarıyla incelenecektir.

a. Yurt İçindeki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Barışta ve Seferde)

Acemi Ocağı da dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri'ni oluşturan Kapıkulu Ocakları'yla eyalet askerî kuvvetlerinin barışta ve seferde idarî faaliyetlerini yürüten lojistik teşkil ve kurumları silâhlı kuvvetlerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde kurulmuştu.

Bu teşkil ve kurumların büyük bir bölümü, merkez İstanbul olmak üzere Edirne, Gelibolu, Bursa ve Bilecik illerini içine alan Marmara havzası idi. Savaş Anadolu cephesinde cereyan ediyorsa Marmara havzası, Rumeli'de cereyan ediyorsa Anadolu yurt içi bölgesi oluyordu. Osmanlı Devleti, 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi'nde olduğu gibi birçok kez Doğu'da ve Batı'da aynı zamanda savaşmak zorunda kalmıştır. Bu gibi durumlarda, Marmara havzası yur içi kabul ediliyordu.

Bu konuyu doğrulayan pek çok tarihî belge mevcuttur. I. Mahmut döneminde yayınlanan aşağıdaki hüküm buna bir örnektir. Tarbzon Valisi Vezir Mehmet Paşa'ya, Trabzon kadısına ve Dergâ-ı âli Kapıcıbaşılarından olup, Trabzon'dan Erzurum'a zahire nakline memur Mustafa'ya ve Trabzon Ambar Emini Osman'a hüküm ki: "İşbu sene-i mübarekede Kars Canibi Seraskeri maiyetinde teemmü ve tahaşsüt edecek asakir için Erzurum ve Kars caniplerinden İshakçı Ambarı'ndan nakil olunacak 700.000-800.000 miktarı zahirenin Anadolu Sahil Karye ve Ceziresi iskelelerinden 200-300 adet sefine kiralanarak Trabzon'a nakli, buradan mekkâre davarlarıyla Erzurum'a götürülmesi ve bir miktar zahirenin Batum'a nakledilmesine..." (25)

(25) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Mahmut Dönemi, No. 14212, Tarih 1745 (H. 1158).

Kapıkulu Ocakları'nı oluşturan birliklerin bir bölümü muharip, bir bölümü hem muharip hem teknik, geri kalan kısımları da geri hizmet teşkillerinden kurulmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri, kuruluşundan Yeniçeri Ocakları'nın ortadan kaldırılmasına kadar süregelen uzunca bir dönemden sonra, teşkil edilen Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye dönemlerini yaşamış, Tanzimat Ordusu ve 1913'e kadar yapılan yeni düzenlemeler dönemlerini geçirmiştir.

Yeniçerilerin askerlikle bağdaşmayan hareketleri sonunda 1792'de kurulan Nizam-ı Cedit birlikleriyle daha sonra teşkil edilen Sekban-ı Cedit ve Muallem Eşkinci birlikleri, Kapıkulu Ocakları'nın var olduğu dönemde görev yaptıklarından, bu birliklerin idarî faaliyetleri de yeniçerilerin ortadan kaldırıldığı 18 Haziran 1826 tarihine kadar olan dönem içinde incelenmiştir.

Bu dönemde yurt içinde kurulmuş olan lojistik kurumların hangi bölge ve illerde olduğu Harita: 6'da gösterilmiştir.

Muharip birlik kadrolarındaki lojistik teşkillerde bu teşkillerde görevli teknik ve idarî hizmet personelinin başında yeniçeri ağaları geliyordu.

Ocakların en yüksek rütbeli subayları olan bu kişiler, kendilerine bağlı olan birliklere komuta eder, idarî, teknik ve kazaî işlerden sorumlu tutulurdu.

Yeniçeri ağalarından vezirlik rütbesine erişenler Divan-ı Hümayun toplantılarına katılır, ocaklarının bütün isteklerini bu toplantılarda dile getirirlerdi. Hizmetlerin pürüzsüz yürütülmesi için kendi konaklarında da "Ağa Divanı" toplantıları düzenler, ocaklarının dilek ve şikâyetlerini bu toplantılarda dinler ve sonuçlandırırlardı.

Kethüda bey (kul kethüdası), Yeniçeri Ocağı'nda, yeniçeri ağasından ve sekbanbaşından sonra gelen en büyük amirdi. Ocaklarında kurmay başkanı gibi görev yapar, idarî işleri yürütürdü. Kul kethüdası genel levazım başkanı gibi çalışır, disiplin, kanun ve nizamların uygulanmasını da sağlardı.

Kul kethüdası, çorbacıdan aşağı rütbedeki subayların atama ve görevlerine son verme işlemlerini, ocak ağasının onayını alarak yerine getirirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın bazen 33 ncü, bazen 7 nci ve 30 ncu ve bazen de 51 nci ve 40 ncı Bölük Komutanı olarak görülen kethüda yeri, kethüda beye vekâlet eden ve idarî işlerde ona yardim eden subaydı. Başkent dışında Kapıkulu süvarilerinin o bölgedeki en büyük amirine de "kethüda yeri" denirdi. Bu subayların da önemli idarî görevleri vardı.

1 nci Orta'nın 5 nci Bölüğü'ne komuta eden ocak başçavuşu, kethüda beyden sonra gelen bir yöneticiydi.

Yeniçeri ağasının vermiş olduğu emirlerin personele iletilmesinden, ocağa yeni katılan erlerin kayıt ve kabul işlemlerinin yapılmasından ocak başçavuşu sorumluydu. Bu gün komutanlık karargâhlarındaki personel başkanlığı gibi görev ve sorumlulukları, kuvve, kayıt ve raporların yazılıp tutulmasında önemli görevleri vardı.

Yeniçeri Ocağı'nda cemaat ortaları denilen ve 1'den 101'e kadar sıra numarası alan bu günkü bölük karşılığı birliklerin komutanlarına yayabaşı, yayabeyi ve serpiyade denir. Yeniçeri Ocakları'ndaki ağa bölükleri komutanlarıyla birlikte çorbacı ve subaşı adlarıyla da anılırlardı.

Yayabaşı veya çorbacıbaşılar, bölüklerin eğitim ve idarî hizmetlerinden yakından ilgili olan kişilerdi. Çorbacı ve yayabaşılar, emirlerindeki erlere ceza vermek yetisine de sahipti.

Çorbacı ve yayabaşıların yardımcısı olan odabaşılar, bölüklerin disiplin işleriyle yakından ilgilenen ve bu günkü teşkilâtta asteğmen-üsteğmene eşit rütbesi olan subaylardı. Erlerle birlikte aynı koğuşta yatan bu subaylar, eğitim ve idarî faaliyetlerle ilgili konularda bölük komutanlarına yardım ederlerdi. Odabaşılar, genellikle iç oğlanları veya hadım oğlanlarından seçilirdi.

Orta ve bölüklerde önemli idarî görevleri olan personelden biri de, vekilharç idi. Bölüğün iaşesi için haftada bir kez erlerden toplanan paralar, odabaşından küçük, bayraktardan büyük rütbede olan bu subaya, çorbacının gözetiminde teslim edilir, bu subay, düzenlediği tabelayla birliğin iaşesini sağlardı. Vekilharçlar, bu günkü iaşe subaylarının görevlerine eşit hizmetler yaparlardı.

Her odanın kutsal sayılan kazanında erlerin yemeğini pişiren ustaya da aşçı usta denirdi. Aşçı ustanın dış piyasadan tedarik edilen iaşe maddeleri yönünden vekilharçla yakın ilişkisi vardı.

Aşçı ustanın emrinde yeter sayıda aşçı yamakları ve civelekler görev yapardı. Yeniçeri Ocakları içinde en çok sözü geçen usta, 23 ncü Orta'nın aşçı ustasıydı.

Orta ve bölüklerin barışta ve seferde su gereksinimleri, sakalar tarafından sağlanırdı. Ocak hâlinde ve bir bölük olarak kurulan su taşıyıcıların başında bulunan komutana, sakabaşı denirdi.

Kara ordusunun önemli bir bölümünü oluşturan eyalet askerî kuvvetlerinin başında hem mülkî ve hem de askerî görevleri olan âmir ve komutanların da önemli teknik ve idarî sorumlulukları vardı.

Eyalet askerî kuvvetlerinin en büyük âmiri ve komutanı olan beylerbeyi, eyaletinin valisi ve askerî komutanı olarak görev yapardı. Eyalete bağlı sancaklarıyla, topraklı süvariler beylerbeyinin emrindeydi. Beylerbeyi, seferde orduya katılacak eyalet askerî kuvvetlerinin yiyecek, donatım ve her türlü gereksinimlerinin zamanında tedarik edilmesinden ve her an hazırlıklı durumda bulundurulmasından sorumluydu.

Bu önemli görevlerde beylerbeylerinin en büyük yardımcıları sancakbeyleriydi.

Sancağının idarî bakımdan kesin âmiri olan sancakbeyleri, adlî işler dışında seferde bölgesinde bulunan topraklı süvarilerle birlikte ve beylerbeyinin emrinde savaşa katılırlardı. Sancakbeyleri, topraklı süvarilerin bütün gereksinimlerini tamamlamaktan sorumlu komutanlardı. Sancakbeylerinin top-

raklı süvarilerin toplanmasında en büyük yardımcıları da çeribaşılarla, alaybeyleri idi. Bir tımarlı ve topraklı süvarinin seferde kaç cebeluyla sancakbeyinin emrine gireceği daha önce plânlanmış olduğundan, cebeluların yiyecek, giyecek ve her türlü donatımı tımarlı ve topraklı süvari tarafından sağlanır, başta beylerbeyi olmak üzere sırasıyla her idarî âmir ve komutan, eyalet askerî kuvvetlerinin teknik ve idarî hizmetler yönünden üstün düzeyde bulunmasına çaba gösterirdi.

Eyalet askerî kuvvetlerinin diğer bir bölümünü tımarlı lâğımcılar oluştururdu. Kuşatılan kalelerde gedik açmak ve bu kaleleri düşürmek ve düşman ordugâhlarına zarar vermek için görevlendirilen lâğımcıların bir bölümüne, geçimlerini sağlamak için dirlik (tımar) verilirdi. Bunların komutanları olan lâğımcı mülazımlarının da zeametleri vardı. Tımarlı lâğımcılar, sipahiler gibi atlı olarak sefere katılır ve kendilerine verilen teknik hizmetleri yerine getirirlerdi.

İdarî yönden devlete yük olmadan her türlü gereksinimlerini, kendilerine verilen dirlikle karşılayan tımarlı lâğımcılar da diğer kuvvetler gibi beylerbeyinin emrindeydi.

Akıncılar, Osmanlı hafif süvari kuvvetlerini oluşturuyordu. Bu kuvvetler, akıncı beyinin emrinde ve sınırlara yakın bölgelerde bulundurulur, barışta kendilerine verilen çiftliklerye yaşarlardı. Akıncıların eski ve fedakâr yiğitleriyle çeribaşılarına tımar verilirdi. Onarlı teşkilât hâlinde, bölgelerindeki "tviça veya tavuça" adı verilen çerişabışalarına bağlanın bu cesur erler, yaz kış aylarında düşman topraklarına akınlar yapar, düşmanın yeri ve kuvveti hakkında elde ettikleri istihbaratı, üst kademedeki komutanlarına ulaştırırlardı.

Akının yapıldığı sırada devlet, sadece düşman sınırına kadar olan bölge içinde yiyeceklerini sağlar, bundan sonrasına karışmazdı. Akıncıların idarî hizmetler yönünden sorumlu olduğu kişi akıncı beyi olup, bütün gereksinimler çiftlik gelirleri ve dirlikleriyle sağlanırdı. Akıncılar vergi vermezlerdi. (26)

Kapıkulu Ocaklarının var olduğu dönemde kurulan Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit ve Mualle eşkinci birlikleri, bölükler hâlinde teşkil edilmiş her bölüğe, yeni düzenlemeye göre idarî ve teknik personel verilmişti.

Levent Çiftliği Yasası ile subayları dahil her biri 1602 erden oluşan Nizam-ı Cedit ortaları, 12 bölüğe ayrılmıştı. Ortaların komutanı binbaşıydı. Bunun yanında bir kethüda, bir sağ ve sol kolağası ve bunların mülazımları, topçubaşı, arabacıbaşı, cebecibaşı, topçu, arabacı ve cebeci çavuşları, bölükbaşıları ve mülazımları, bayraktar görev yaparlardı. Bu personelden ayrı olarak, her bölüğe ikişer saka ve altışar karakullukçu verilmişti.

Silâhları devlet tarafından sağlanan bu bölüklerin herbirinde 130 er vardı. Gündelikli olan Nizam-ı Cedit erleri gece ve gündüz kışlalarında kalır, eğitimle uğraşırlardı.

(26) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c.III, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1280, s. 68. Uzunçarşılı; s. 564.

Nizam-ı Cedit birliklerinde çeşitli ateşli silâhlar bulunmaşı nedeniyle, bu teşkillere teknik ve idarî destek sağlayacak personelinden olması doğaldı. Bu nedenle, ortalar içinde topçu, cebeci ve toparabacı sınıfları da yer alıyordu.

Topçubaşı, bölüklere verilen topların teknik hizmetleriyle eğitiminden, donatım ve cephanesinin ikmalinden sorumluydu.

Arabacıbaşı da, ulaştırma hizmetlerini düzenlemekten, ağır ateşli silâhların taşınmasından ve ulaştırma araçlarının tedarik ve teknik hizmetlerinden sorumluydu.

Cebecibaşı, bu günkü ordu donatım sınıfının yaptığı görevlere eşit hizmetleri yerine getirirdi.

Her bölüğün kadrosuna konan altı karakullukçu, disiplin ve inzibatı yerine getirirdi. Sakalar, bölüklerin su gereksinimini sağlardı.

Nizam-ı Cedit birliklerinin kaldırılmasından sonra kurulan Sekban-ı Cedit ve Muallem Eşkinci birliklerindeki teknik ve idarî personel kadrolarında bir değişiklik olmamış, idarî faaliyetler de Levent Çiftliği Yasası esaslarına göre yürütülmüştür.

Kapıkulu Ocaklarının var olduğu dönemle, Nizam-ı Cedit birliklerinin teşkilinden sonraki dönemi de içine alan yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri'nin teknik hizmet kuruluşları, bu günküne benzer ordudonatım, istihkâm, muharebe, ulaştırma, levazım, sağlık ve veteriner hizmetlerini yapacak birlik, teşkil ve personelle donatılmıştı.

Kara Kuvvetleri'nin barışta ve seferde ordudonatım hizmelerini çeşitli sınıf ve birlikler yerine getiriyordu.

Cebeci Ocağı ve daha sonra Cebehane adını alan bu ocakta, süvari ve topçular dışındaki yaya birliklerin ok, yay, tüfek, kılıç barut, fitil, kurşun, zırh, miğfer, harbe, kazma ve kürek gibi silâh araç ve gereçlerinin tedariği, depolanması, bakımı ve korunmaları yapılırdı.

Cebeciler, savaşta bu silâh araç ve gereçleri cepheye götürerek, yeniçerilere, kale ve palangaları koruyan erlere yeter sayıda dağıtır, savaş sonunda bu malzemeleri geri alarak, tamir ve bakımlarını yaptıktan sonra, başkentte kendilerine ayrılan silâh ve gereç depolarında muhafaza ederlerdi. (27)

Cebeci ortaları, bu günkü ordudonatım sınıfının yaptığı hizmetlere paralele olarak, silâh yapar, silâhları onaran, barutları ıslah eden, harp silâh araç ve gereçlerini tedarik eden bölümlerden kurulmuştu. Bunlar arasında ayrı bir sınıf olarak humbara dökücüleri, barutçular ve lâğımcılar da vardı. 1687 yılı maaş defterinden Cebeci Ocağı'nda 21 mevcutlu, "Cemaat-ı Rihteciyan" adlı bir Humbaracı Dökümcü Bölüğü, 344 mevcutlu Cemaat-ı Barutçiyan Bölüğü, 17 mevcutlu Cemaat-ı Lâğımciyan Bölüğü olduğu anlaşılmaktadır. (28)

(27) Uzunçarşılı; c. III. s. 5.
(28) a.g.e. ; s. 8.

Top döken ve top kullanan bölümlerden oluşan Topçu Ocağı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde büyük çapta bir tophaneye kavuşmuştur. Tophanedeki dökümcübaşının emrinde dökümcübaşı yardımcısı ve uzmanlıklarına göre tamirci, burgucu, dökümcü usta ve çıraklarından oluşan teknik personel çalışır, bunlara "rihtegânı top" denirdi.

Tophanede başlangıçta beygir, katır ve eve sırtlarında taşınabilen küçük topların yapımından sonra, arabalarla çekilen taha büyük çapta toplar yapılmıştır.

Tophanede sivil memur olarak bir tophane nazırı ile, bir tophane emini görev yapardı. Tophane emini, tophaneye alınan ve sarf edilen gereç ve eşyanın defterini tutar, her yıl bunun hesabını verirdi.

Topların çap ve ağırlıkları büyüdükçe bu silâhların orduyla birlikte taşınmalarını sağlamak amacıyla Toparabacı Ocağı'nın kurulmasına başlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulup örgütlenen Toparabacı Ocağı'nın görevi, topların çekilişini sağlayan arabaları yapmak, onarmak ve hayvanlarının bakımını yapmaktı. Toparabacı Ocağı'nda 620'si sanatkâr olmak üzere 1200 er bulunuyordu. Bu ocağa ayrıca 30 kişilik bir "Cemaat-ı Tulumbacıyan" Bölüğü de eklenmişti. (29)

Toparabacı Ocağı, araba yapan ve kullananlar olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Bu ocak, seferde yörüklerle takviye edilir, arabaların yapımında kullanılan döşeme tahtaları Hırvatistan'ın Pozağa ve Sirmen kentlerinden tedarik edilirdi. (30)

Kapıkulu Yeniçeri Ocağı'ndaki 92 nci Orta'ya Tüfekçi Ortası denirdi. Bu ortanın komutanı olan tüfekçibaşı ile birlikte diğer personel, seferde yeniçerilere verilen tüfeklerle padişaha ve saraya ait silâhların bakım ve onarımlarını yapar, tüfekle yapılan eğitime nezaret ederdi. Ortada görevli tüfekçi ustaları ve yamakları bu teknik hizmeti yerine getirirlerdi.

Humbaracılar, cebeci, topçu ve tımarlı olmak üzere üç kısım hâlinde teşkilâtlanmışlardı. (31)

Bunların bir bölümü Cebeci Ocağı'na bağlı olarak humbara adı verilen ve elle atılan silâhı yapar, ikinci bölümü oluşturan humaracılar, Topçu Ocağı'nda topların attığı humbaraların yapımıyla uğraşır, üçüncü bölüm humbaracılarsa tımarlı olup, kale muhafızlarının emrinde görev yaparlardı.

Tımarlı humbaracıların zamanla ihmal edilmesi yüzünden bu teknik sınıf bir ara önemini yitirmiş, 1729'da Osmanlı ülkesine sığınan ve Ahmet adını alan Fransız Mühendis Kont Bonneval'ın gayretiyle yeniden ele alınmış ve düzenli bir duruma getirilmiştir. (32)

1792'de tımarlı humbaracılık kaldırılarak tümü ulûfeli olmuştur.

Seferde artan ordudonatım hizmet desteği ihtiyacını karşılamak amacıyla esnaf ve sanatkârlardan oluşan bir grup personelin orduya katılması uygun görülmüş, bu personele orducular "ehli hiref" denilmiştir. Saraç, semerci, nalbant, mumcu, berber, aşçı,

(29) Başbakanlık Arşivi; Kamil Kepeci Tasnifi, Tapu Defteri, No: 819 ve 3240.
(30) Uzunçarşılı; c. II, s. 74.
(31) Topkapı Sarayı, Bağdat Kitaplığı, No: 368, (Halife-i Sani Usta Telifat ve Tedbirat), s. 8-9.
(32) Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Tasnifi, Askerî ks. No: 312, 2437, 3261.

bakkal, attar, terzi, ayakkabıcı, ekmekçi, kalaycı, demirci, marangoz, kasap, çadırcı, bozacı vb. esnaftan oluşan bu teknik personel, bağlı olduğu esnaf kethüdalarınca sağlanır, sefere katılmayanlar gidenlere belirli bir para öderlerdi. Savaş sona erdiğinde orducular kendi iş yerlerine dönerlerdi. (33)

Padişahla birlikte sefere katılan peygambere ait kusal sancağın (Sancak-ı Şerif) korunması ile görevli topluluğa Liva-i Hümayun Takımı denir ve Mir-i Âlem'in idaresi altında padişaha ait özel hizmetleri de yerine getirirdi. Ayrıca, komutanlık karargâhında teknik hizmetlerle ilgili görevler için serasker takımları kurulmuştu.

Kapıkulu ocak ağalarını oturduğu konaklara ve karargâhlarının bulunduğu yere, "Ağa Kapısı" denirdi. Ağa Kapısı'nda çeşitli imalathaneler vardı. Seferde bu karargâhın çeşitli teknik hizmetlerini yürüten ve sivil esnaf ve sanatkârlardan oluşan personele Ağa Kapısı Orducuları adı verilmişti.

Barışta ve savaşta ordudonatım hizmetlerinin bir bölümünde görev yapan Lâğımcı Ocağı personeli, lâğım yapanlar ve kullananlar olmak üzere iki bölümden kurulmuştu. İstihkâm ve köprücülük hizmetleri dışında cebecilerle birlikte çalışan lâğımcıların bir bölümü de tımar sahibiydi.

Tımarlı lâğımcılar, eyalet askerî kuvvetlerinin bu konuyla ilgili teknik hizmetlerini yerine getirir ve atlı olarak sefere katılırlardı.

Lâğımcı personelinden tecrübeli ve bilgili olanlar maden ocaklarında çalıştırılır, sanayide kullanılan hammadde ihtiyacının karşılanmasında kendilerinden büyük ölçüde yararlanılırdı.

Teknik hizmetlerin bir bölümü olan istihkâm hizmetlerinin yürütülmesi, başta Lâğımcı Ocağı olmak üzere çeşitli adlar altında örgütlenen personel tarafından sağlanıyordu.

Yol, köprü, kale yapımı ve hizmetlerini yerine getiren Lâğımcı Ocağı personelinden ayrı, seferde siper ve tabyaların yapılmasında halktan parayla tutulmuş kazmacılar ve uryarlar kullanılırdı.

Köprücülük hizmetleri için, Lâğımcı Ocağı içinde ayrı bir köprücü sınıfı yoktu. Bu hizmeti, Lâğımcı Ocağı ile Kapıkulu Ocakları içindeki bazı kuruluşlar, gereksinim duyulduğunda sivil halktan alınan personel yerine getiriyordu. (34)

Osman Gazi döneminden az sonra orduda görev yaptıkları bilinen cerahor ve serahorlar, geri hizmetlerde kullanılan ücretli ve geçici bir topluluktu.

Yalnız belirli işlerde kullanılan, kaleleri tamir eden, yol ve köprüleri yapan, madencilik işlerinde kullanılan bu topluluktan daha çok seferde yararlanılır, az ücretle ırgatlık yaptıklarından sık sık kaçma girişimlerinde bulunurlardı.

Hristiyan tebaadan teşkil edilerek ordu emrine verilen bu birliklerin yaptıkları hizmetler oldukça zor ve ağırdı. (35)

---

(33) Mehmet Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, s. 728.
(34) Uzunçarşılı; c. II. s. 131, 132.
Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, As. Ks. No: 303 ve 3197.
Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No: 12248.
Başbakanlık Arşivi; Tapu Defteri, No: 819.
(35) Genelkurmay Başkanlığı Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, Ks. 2, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1977, s. 201.
Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı Kanunları, c.I, İstanbul, Bürhanettin Matbaası, 1943, s. 366.
Pakalın; c. I, s. 280.

Kapıkulu Ocakları kurulmadan önce, Osmanlı Beyliği'nde müsellem denilen muvazzaf süvari erlerinin yayalarına, piyade denirdi. Kapıkulu Ocakları kurulduktan sonra müsellemler, eyalet askeri olarak geri hizmetlerde kullanılmış, beş kişilik gruplar hâlinde birer çiftlikte tarımla uğraşmışlardır.

Sefere karar verildiğinde her beş kişiden bir müsellem orduya katılır, bunlara topları çekmek, yolları açmak ve zahire taşımak görevleri verilirdi. (36)

İstihkâm hizmetlerinin yerine getirilmesinde, Yörüklerle Evlad-ı Fatihandan da yararlanılırdı.

Rumeli'deki Yörükler, Türklerden oluşan bir sınıf askerdi. Anadolu'daki Yörüklerse Türkmenlerden oluşan sivil göçebe unsurlardı.

Ana ikmal yolları üzerindeki kentlerde oturan Yörüklere seferde yol güvenliği, geçit ve köprülerin korunmasında derbentçilik görevleri, köprü ve yol yapım hizmetleriyle menzillere zahire taşıma ve madencilik işleri verilirdi. Kıyılara yerleştirilen Yörükler ise gemi malzemesi tedarik ve yapımında kullanılırdı.

Çeribaşılara bağlanan Yörüklerin göreve çağrılmaları zeamet sahibi Yörük zaimleri tarafından sancakbeyi ve beylerbeyi kanalıyla yapılırdı.

Anadolu'nun Türk halkından olup, aileleriyle birlikte Rumeli'ye yerleşen topluma "Evlad-ı Fatihan" denirdi.

1691'de padişahın bir hattı hümayunu ile Rumeli'nin sağ, orta ve sol kolundaki kentlere yerleştirilen Yörük ailelerine de Evlad-ı Fatihan denilmiş, bunlardan teşkil edilmiş birliklere yol ve bölge güvenliği görevleri verilmiştir. (37)

Kapıkulu Süvari Ocağı'nın ikinci bölümünü oluşturan ve 260 bölükten kurulan silâhtar bölükleri de, istihkâmcılık hizmetlerinde kullanılırdı. Bu bölükler, seferde ordunun geçeceği yolları açıp temizler, köprüleri onartır, bataklık bölgeleri aşılır hâle getirirlerdi. Bu birliklere yolları açmak için lüzumlu olan kazma, kürek ve benzeri gereçler, Cebeci Ocağı'nca tedarik edilirdi.

Kapıkulu Süvari Ocağı'nın diğer bir bölümünü oluşturan 300 sipahi bölüğüne de, yol hizmetleri ve sancak tepelerinin yapımında silâhtar bölüklerine yardım etmeleri, toprak sürme ve siper kazma görevleri verilirdi. (38)

Kapıkulu Yeniçeri Ocağı'nın bir bölümünü oluşturan deveci ortaları, seferde siper yapma hizmetlerinde görev alırlardı.

---

(36) Ayni Ali Efendi; Kavanin-i Âli Osman, Hülasa-i Mezamin-i Defteri Divan, Başbakanlık Arşivi, Varak-20.
Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No: 77, s. 120.

(37) Tayyib Gökbilgin; Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul, Osman Yalçın Basım Evi, 1957, s. 255.
Aşıkpaşaoğlu; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul, Millî Eğitim Basım Evi, 1970, s. 40.
Oruç Bey; Tavarihi Ali Osman, Berlin (Babinger Neşri) Türkiyat Enstitüsü, No. 1688, 1925, s. 16.
Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, s. 1.
Başbakanlık Arşivi; 1541, 1565, 1566, 1683, 1591, 1597, Tarihli Tapu Defterleri.

(38) Başbakanık Arşivi; Cevdet Tasnifi, As. Ks. No: 52722.
Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, c. II, s. 169.

İstihkâmcılık hizmetleri için gereken araç ve gereçler seferde Cebeci Ocağı'nca sağlanırdı. Cebeci depo birliklerinde korunan, akım ve onarımları yapılan bu malzeme, seferde istihkâm hizmetlerinde çalışan birliklere dağıtılır, savaş bitince tekrar geri alınırdı.

Sarayın Bostancı Ocağı'na bağlı meremmetçilere, tamirci de denirdi. Bu personelin görevi, saray binalarını onarmak, bağışıklık, yükümlülük veya ücret karşılığı kalelerin onarımını ve yolların tasviyesini yapmaktı. Bu görevler için sivil halktan toplanan kişilere meremmetçi denirdi.

Teknik görevler içinde yer alan muhabere hizmetleri için Kapıkulu Ocaklarında bir muhabere sınıfı yoktu.

Bu sınıfa ait hizmetler, menzil noktalarında ve önemli kentlerde kurulan ulak merkezlerince yerine getirilirdi. Barışta Tatarlar, yaya haberciler, şatırlar, peykler ve müjdecilerle yürütülen bu hizmete, seferde sipahi bölükleri de katılır, kul çavuşu adıyla anılan başçavuşlar, seferde padişahın emirlerini gerekenlere ulaştırırlardı.

Padişahın ve devlet ileri gelenlerinin maiyetinde görev yapan mataracıların bir görevi de seferde emirlerin ilgililere ulaştırılmasını sağlamaktı.

Elektronik muhabere gereçlerinin bulunmadığı dönemlerde, ses ve ışık işaretleri dışında insan gücü ve özellikle atlı habercilerden yararlanılarak yürütülen muhabere hizmeti, uzun bir süre bu durumu korumuş, daha sonra yerini düzenli ordu birliklerinde kurulan muhabere sınıfına bırakmıştı. (39)

Ulaştırma hizmetlerinin başında Kapıkulu Yeniçeri Ocağı'ndaki deveci ortalarını görmekteyiz. Teşkil edilen deve katarlarıyla padişahın, serdar-ı ekremin, seraskerin ve Kapıkulu Ocaklarının ağırlıklarını taşıyan bu ortalar, bir çeşit ulaştırma sınıfı gibi görev yaparlardı.

Seferde ulaştırma hizmetleri için derbentçiler, belderanlar, çadır mehterleri ve komutanlık karargâhı için teşkil edilen kıtalardan da yararlanılırdı.

Bir yükümlülük karşılığı görev yapan derbentçilerle seferde ücret karşılığı çalıştırılan belderanlar, yol ve köprülerin güvenliği, top-

(39) Genelkurmay Başkanlığı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1956.
Genelkurmay Başkanlığı; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, Ks. 5, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1978, s. 297.
Başbakanlık Arşivi; Mektubi Kalemi, Dosya No: 505, belge No. 239, 241, 243.

ların çekilmesi hizmetlerinde kullanılırdı. Belderanlar genellikle Anadolu'da bulunurdu. (40)

Seferde Kapıkulu Yeniçeri Ocaklarının muharebe ağırlıkları, deveci ortaları ile, Toparabacı Ocağı'nın ulaştırma araçlarında taşınırdı. Bu görev, düzenli ordu birliklerine geçildiğinde ulaştırma birliklerine devredilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri kuruluşunda levazım ve maliye sınıfı yoktu. Bu hizmeti, Kapıkulu yeniçeri ortalarındaki çorbacıların gözetiminde vekilharçlar ve aşçılar yerine getirirdi. Seferde geresinim duyulduğunda orduya alınan orducular ve ağa kapısı orducularının bir bölümü levazım hizmetlerinde çalıştırılırdı.

Düzenli ordu birliklerinin kurulduğu dönemde, birliklerin erzak ve iaşe kolları teşkil edilmiş seferde birinci sınıf ikmal maddelerinin birliklerle hareketi sağlanmış, demirbaş erzak ve yem miktarlarıyla taşınma usulleri günün koşulalarına uydurulmuştur. (41)

Teknik hizmet sınıflarından olan sağlık hizmetleri de bir sağlık sınıfına bağlı olmaksızın, uzun süre birliklerin kadrolarına konan hekimler, cerahorlar, kehhallar (göz hekimleri), seferde orduya katılan ve ilaç yapan orducular, sağlık gereçlerini tedarik etmekle yükümlü olan cebecilerin bir bölümü, diş hekimliği görevini yapan berberler tarafından yürütülmüştür.

Tıbbiye Okulu'nun açılması ve ordudaki tabip sayısının artması üzerine kurulan sıhhiye sınıfından sonra, birlik kadrolarına konan sıhhiye personeli ve teskerecilerle, barışta ve seferde sıhhiye hizmeti yürütülmeye başlanmıştır. (42)

Teknik hizmetlerden biri olan veteriner hizmetini, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde veteriner subayların bulunmadığı dönemlerde nalbantlar ve yamakları yürütüyordu. Bir kısım nalbantlar hayvanların nallama işleriyle, bir kısmı da hayvan hastalıkları ve bakımıyla uğraşıyordu. (43)

Onar kişilik ocaklar halinde örgütlenen cambazlar da veteriner hizmetlerinde çalıştırılırdı. Bu personel, seferde vezirlerle, devlet ileri gelenlerinin atlarına bakar, saik zamanlarda has ahır ve çayır hizmetlerinde görev yaparlardı. (44)

Kapıkulu Süvari Ocağı'nın garipler bölükleri de idarî hizmetlerde görev alır, ordugâh bölgelerine odun taşırlardı. (45)

---

(40) Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1967, s. 65, 77-79.
Uzunçarşılı; c. I, s. 159.
Abdülkadir Efendi; Vakayi-i Tarihiye, Varak 15.
(41) Uzunçarşılı; c. I, s. 235-236 ve 411-413.
(42) a.g.e. ; s. 405-406.
Veliyeddin Efendi; Kavanini Yeniçeriyan, Beyazit Kitaplığı, No: 973.
(43) Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958, s. 132-133.
(44) İslâm Ansiklopeisi; c. III, s. 21, 22.
(45) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri ks. , No: 52722.
Uzunçarşılı; c. III, s. 169.

Ordunun geri bölgelerinde disiplin ve inzibatın yerine getirilmesinde görev alan personel de şunlardı:

Savaşta, cepheden kaçanların yakalanmasına topuzlu süvari çavuşları görevlendirilirdi.

Rumeli'de şehir ve kasabalar dışında düzenlik ve güvenlik pandorlar tarafından yerine getirilirdi. Dağlık ve engebeli arazideki geçitleri belderanlar korurdu. Kale geçit ve maden ocaklarının korunmasına martolozlar memur edilirdi.

Yol güvenliğini ve çayır hizmetlerini ve padişaha ait ahırlardıki hizmetleri çeribaşılar emrindeki voynuklar yerine getirirdi.

Voynuklar, seferde vezirlerin, ordu ileri gelenleriyle devlet adamlarının atlarına da bakarlardı.

II. Murat döneminde Hristiyanlardan ve özellikle Bulgarlardan oluşan bu askerî sınıfın subaylarına "voynuk beyi" denir, bölgelerindeki çeribaşılarla, topraklı süvari subaylarının emrinde görev yaparlardı. Voynuklar görevli olmadıkları zaman "Baştine" adı verilen çiftliklerinde tarımla uğraşırlardı. (46)

Teknik hizmetleri bu şekilde açıklanmasından sonra, Kuruluş: 1'deki idarî hizmet birlik ve tesisleriyle bu teşkilât içinde görev alan personel de aşağıda açıklanmıştır.

Kapıkulu Ocaklarındaki ocak kâtipleri her türlü idarî ve personel hizmetlerini yerine getiren kişilerdi. (47) Silâhlı kuvvetlerde adalet işlerini yürüten kadılar, şer–î yasaları uygulayarak yargı görevini yapıyorlardı.

Ordunun din işlerini imamlar ve müezzinler yürütüyorlardı. Kapıkulu Yeniçeri Ocakları içinde bir de imam ortası vardı. Düzenli ordu birliklerine geçiş döneminde de imamlar tabur ve alaylarının kadrolarına idarî personel olarak konulmuştu.

Kapıkulu Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelen subaylarından olan muhzır ağa, bir bölüğe komuta eder, barışta ve seferde bölüğüyle birlikte sadrazamın maiyetinde bulunur, Babıali ile ocak arasında geçen işlemler onun aracılığı ile yapılırdı.

Muhzır ağanın emrinde ceza evlerinde hizmet gören ve haberci denilen erler de vardı. Muhzır ağalık daha sonra adını tomruk ağalığa bırakmış, emrinde çalışan personele de "kavas" denilmiştir. (48)

Başkapı kethüdası, maiyetindeki 50 kişilik kapı kâhyalarıyla birlikte sadrazam dairesinin koruyuculuğunu yapar, verilen emirlerin yapılmasını sağlar, disiplin ve inzibatı yerine getirir, ocağın hukukunu sadrazama karşı korurdu. Sadrazam kol gezerken kapı kethüdalarından beş falakacı yanında bulunurdu.

(46) Ömer Lütfü Barka; Osmanlı Kanunları, c. I, İstanbul, Bürhanettin Matbaası 1943, s. 265, 325.
Sertoğlu, s. 435.
Halil İnalcık; Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, c. I, Ankara, 1954, s. 175.
(47) Pakalın; c. I, s. 161.
(48) Uzunçarşılı; c. I, s. 208-211.

Kapıkulu Ocaklarının var olduğu dönemde, ikinci ve beşinci sınıf ikmal maddelerinin yapım, onarım ve akımlarıyla uğraşan yurt içi lojistik kurumlarının başında Tophane-i Amire'nin top ve mermi yapım bölümleri gelirdi.

Silâhlı kuvvetlerin gereksinme duyduğu silâh araç ve gereçler, barışta ve seferde yurt içinde kurulmuş lojistik tesis ve kurumlar olarak tüfekhane, fişekhane, baruthane ve depoları, toparabacı atölyeleri, cebeci atölyeleri, humbarahaneler, orducuların yurt içindeki yapım yerleri, kumaş dokuma imalâthaneleri, çadır yapım yerleri ve saraçhanelerde yapılıyordu.

Erzak ve yemin depo edildiği iaşe ambarlarıyla cephane ve donatımın depolandığı ambarlar, kalelerdeki iaşe ve mühimmat depoları, fırınlar, fodlar imalathaneleri de ikinci derecedeki önemli lojistik kurumlardı.

Sağlık hizmetlerinin yürütülmesi için sabit tesisler olarak yurt içinde merkez ve mevki hastaheneleri, şifa yurtları (darüşşifalar) ve tabhaneler (nekahathaneler) kurulmuştu.

Savaşa karar verildiğinde yurt içindeki lojistik teşkil ve kurumların daha etkin bir düzeye çıkarılması için bazı hazırlıklar yapılırdı.

Önce hazineden savaş giderlerini karşılayacak para ayrılır, silâhlı kuvvetlerin savaş gereksinmeleri olan birinci ve beşinci sınıf ikmal maddellerinin tedarikiyle savaş sırasında muharebe sahasındaki kaynaklardan ne şekilde yararlanılacağı plânlanır, buna göre gereken tertipler alınırdı.

Yine, bu hazırlıklara paralel olarak, ordunun sefer yürüyüşü, yığınak bölgesi ve muharebe sahasına girişi sırasında yurt içindeki lojistik kurumlardan yararlanması için Harita: 5'teki ana depolarla, bunlara bağlı ikinci derecedeki depoların stok seviyeleri tamalanırdı.

Osmanlı Kara Kuvvetleri'nin başarısına büyük katkısı olan hususlardan biri de, savaşa karar verildiğinde kadro dışı donatım ve gereçlerin önceden tedarik edilerek birliklere dağıtılmasıdır. Bunun en büyük örneklerini ordunun Tuna, Sava, Prut ve Dinyester gibi nehirlerden geçişinde ve bu su yollarını lojistik destek amacıyla kullanışında görmekteyiz.

Padişaha bağlı olduğu bilinen İstabl-ı Âmire, saraya ait atlar ve bunların araç ve gereçleriyle ilgili işlerle uğraşan bir teşkilâttı. Buna has ahır da denilirdi. Birçok yerlerde has ahırlar vardı.

Nitekim, Edirne, Bursa, Selânik, Yunanistan ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde padişaha ait 6000 kadar at beslenir ve hazır tutulurdu.

Has ahırın en büyük amirine büyük imrahor (mirahor-u evvel), buhdan sonrakine küçük imrahor (mirahor-u sâni) denilirdi.

Has ahırlarının oldukça kalabalık personel kadrosu vardı. Bunların sayıları çeşitli zamanlarda değişmiştir.

Has ahır teşkilâtı içinde önemli görevleri olan kişilerden biri de, arpa eminiydi.

Emrinde 200 kadar arpacı bulunan arpa emini, barışta sarayda oturur, seferde cephedeki hayvanların yemlerini sığlardı. XIX. yüzyılda arpa eminliği zahire nezaretiyle birleştirilmiştir.

Saray ahırında veteriner hizmetleri için çeşitli adlar altında personel kullanıldığı gibi, hayvan teçhizatını yapan sanatkârlar da vardı. Örneğin, has ahır sanatkârlarından Yakupçiyan "yakup" adındaki kişi at bellemelerini yapardı.

Yeniçerilerin 15 Haziran 1826'da ortadan kaldırılmasından sonra, Kapıkulu Ocaklarına dahil Topçu, Süvari, Cebeci, Toparabacı, Humbaracı ve Lâğımcı Ocakları yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuş, yeniçerilerin yerine ilk önce 7 Temmuz 1826'da İstanbul'da sekiz Asakir-i Mansure-i Muhammediye Alayı kurulmuştu. Anadolu ve Rumeli'de teşkil edilen 27 alayla birlikte bunların sayısı 45 alaya yükselmiştir. Bu birliklerin karargâhları da teşkil edilerek, kadrolarına teknik ve idarî personel atamaları yapılmıştır.

Yeniden kurulan Mansure Süvari Alayları dört taburlu olup, her tabur altı süvari bölüğünden oluşmuştu.

Kapıkulu Topçu Ocakları 84 bataryası piyade, sekiz bataryası süvari olmak üzere 92 batarya hâlinde yeniden teşkil edilmiştir.

Kapıkulu Lâğımca Ocakları'nın yerine, yeniden 21 istihkâm bölüğü teşkil edilmiştir. Ulaştırma hizmetinin daha etkin yürümesi için de 20 ulaştırma bölüğü yeniden teşkil edilmiştir.

Delil askerî, tımarlı sipahi ve yerlikuyu teşkillerinden oluşan eyalet askerî teşkilâtı da yeniden düzenlenmiş, bu birlikler kale kuvvetleri, yurt içi emniyet teşkilâtı ve geri hizmet teşkillerine ayrılmıştır.

Eyalet askerî kuvvetlerinin bünyelerindeki teknik ve idarî personel, bundan önceki dönemdeki görevlerini yapmaya devam etmişlerdir.

Yeniçerilerin kaldırılmasından sonra 1826'da teşkil edilen Mansure birliklerinin barışta ve seferde yurt içi lojistik kurumlarından yararlanmaları için, önce kadrolarına yeter sayıda teknik ve idarî personel eklenmiş alay, tabur ve bölük karargâhları kurulmuştur.

1836'ya kadar 37 alay hâlinde kurulan Mansure birliklerinin sayısı 45 alaya ulaşmış, bunların karargâhları teşkil edilmiş, birlik kadrolarına da teknik ve idarî personel atamaları yapılmıştır.

7 Temmuz 1826'da kurulan tertiplerin (alayların) karargâhlarındaki mühendis ve mühendis mülâzımları bir kurmay subay gibi görev yapmış, topçu, toparabacı, cephaneci subay ve yardımcıları, bölüklerin kadrolarına konan birer topun eğitim, bakım ve cephane ikmaliyle meşgul olmuş, alay kâtibi birliklerin idarî faaliyetlerini düzenlemekle görevlendirilmiş, sağlık işleri de baştabip ve cerrah tarafından yürütülmüştür.

1829'dan sonra tertip deyimi alaya, kol deyimi tabura, saf deyimi de bölüğe çevrilmiştir.

Bu dönemde alay komutanına eğitim ve idarî işlerde yardım etmek üzere kaymakam (yarbay) rütbesinde bir alay komutan yardımcısı verilmiş, tabur karargâh kadrolarına da bir tabur kâtibi ve işlerini yerine getiren bir tabur imamı atanmıştır.

Daha önce alay kadrosunda bulunan mızıka takımları yerine her taburda bir boru ve trampet takımı kurulmuş, taburların sekizinci bölükleri de avcı bölüğü olarak teşkil edilmiştir.

Mansure piyade alaylarının düzenleme çalışmaları 1836 yılına kadar sürmüştür.

1831-1836 yılları arasında Mansure piyade alay karargâh kadroları teknik ve idarî personel bakımından daha da zenginleştirilerek, her alaya komutan yardımcısından ayrı olarak bütün idarî işlerden sorumlu bir alay emini, yazı işleri için bir alay kâtibi, levazım hizmetlerinden sorumlu bir esvap emini, sağlık hizmetlerini yürüten bir alay kâtibi ve alay eczacısı atanmış, her alaya verilen sancak için de bir sancaktar ayrılmıştır.

1836'ya kadar bölüklerde bulunan birer top, iki topçu takımı hâlinde birleştirilerek alaya bağlanmış, daha önce alay karargâhında bulunan topçu, toparabacı ve cephaneci subay ve yardımcılarına da bu takımlarda görev verilmiştir.

Bu dönemde tabur karargâhlarına sağlık işlerini yürütmekle görevli birer cerrah verilmiş, tabur komutanlarına idarî işlerde yardımcı olmak üzere bir sağ kolağasıyla, bir sol kolağası atanmıştır. (49)

Teknik Hizmet Birlikleri ve Personeli

Bu dönemde de hizmet branşlarında bir değişiklik olmamıştır. Ancak, teknik hizmet sınıfları yeni bir düzenlemeye tabî tutulmuş, Lâğımcı Ocağı'nın yerini alan ve 2600 erden oluşan 41 itsihkâm bölüğü, kara kuvvetlerinin istihkâm desteğini yapmaya başlamıştır. (50)

Ulaştırma hizmetleri için 2600 erden oluşan 20 nakliye (ulaştırma) bölüğü kurulmuştur. Toparabacıları da topçu sınıfının ulaştırma hizmetlerini yürütecek düzeyde 27 yaya ve 25 süvari bölüğü hâlinde yeniden teşkil edilmiştir. (51)

Muhabere birlikleri ve personelinde bir değişiklik olmamıştır.

Cebeci Ocağı'nın adı Cebehane Ocağı olarak değiştirilmiş, cebehanecibaşı ve bölükbaşına bağlı bir karargâhla, 10 cebehane bölüğünden oluşan bu sınıf, ordudonatım hizmetlerini daha verimli düzeyde yerine getirecek bir tertibe sokulmuştur.

---

(49) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, As. Ks. No: 28561.
Başbakanlık Arşivi; Kâmil Kepeci Tasnifi As. Ks. No: 7029.
Ahmet Cevdet; Tarihi Asker-i Osmani, c. I, İstanbul, 1299, s. 26.
Mufassal Osmanlı Tarihi; c. V, İstanbul, Güven Basım Evi, 1962, s. 2888-2901.

(50) Nesimi Tanyeli; İstihkâm Sınıfının Tarihi (1299-1964), İstanbul, İstihkâm Okulu Basım Evi, 1964, s. 6.

(51) Devleti Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilâtı Esasiyesi Nizamnamesi; İstanbul, Askerî Matbaa, 1326, s. 14.

Cebehane Ocağı karargâhındaki ruznamçe-i evvel ve ruznamçe-i sanı, günlük gelir ve gider hesaplarıyla ocağın muhasebesinden, fişek emini cephane hesaplarının tutulmasından, mühimmat mutemedi birliklerin ocaktan aldığı mühimmat belge ve kayıtlarının tutulmasından, veznedar para ve malî işlerden, esnaf çavuşu ocaktaki sanatkârların çalışma düzeniyle dışardan ücret karşılığı ocağa alınan orducu esnafın tedarikinden, maaş kâtibi ücret ve maaşların zamanında verilmesinden, tabip ve cerrahlar da sağlık işlerinden sorumluydular. (52)

Bir humbaracıbaşı emrindeki 500 erden oluşan humbaracılar, vekilharç ve odabaşının idaresinde, ellibaşı ve otuzbaşının emirlerindeki grupla birlikte, günümüzdeki ordudonatım hizmetlerini sürdürmüş, humbara yapımını yine bu sınıf yürütmüştür. Bu ocağa din işleri için bir imam, sağlık işleri için bir tabip ve cerrah, yazı işleri için bir çavuş ve yazıcı verilmiştir. (53)

Bu dönemde ordudonatım hizmetlerini gören toparabacıları, topların taşıyıcı araçlarını yapmaya devam etmiş, istihkâmcılar da bu sınıfa ait araç ve gereçlerin tedarik ve yapımını sağlamışlardır.

Levazım ve maliye, sağlık ve veteriner gibi teknik hizmetler, bundan evvelki dönemlerde olduğu gibi bünyelerindeki personelle görevlerini sürdürmüşlerdir.

Yurt içi lojistik teşkillerine eklenen bazı yapım evleri dışında yeni bir gelişme görülmemiş, III. Selim döneminde Tophane-i Amire'ye bir tecrübe ve muayene komisyonu eklenmiştir.

Önemli olan konulardan biri de, bu dönemde ulufeli (ücretli) asker sistemine son verilmesi ve silâhlı kuvvetlerin bütün gereksinmelerinin devlet tarafından karşılanmasıdır.

Mansure birliklerinin teşkilinden sonra Osmanlı imparatorluğu Kara Kuvvetleri'ndeki yenileştirme çalışmaları, Tanzimatın ilân edildiği 3 Kasım 1839 ve bundan sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür.

Tanzimat ile birlikte Avrupa devletleri orduları örneğinde modernize edilen Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri, bu günkü anlamda bir lojistik teşkilâta kavuşamamıştır.

Ordular hâlinde teşkil edilen birliklerin bütün gereksinmeleri devletçe sağlandığından, birliklerin yurt içindeki lojistik teşkil ve kurumlarından yararlanmaları amacıyla kadrolarına cephane ve ekmekçi kolları eklenmiş ve yeniden kurulmuştur.

Başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Balkanlar'da kurulan tophane, silâhhane ve kılıçhanelerle, Haliç, Sinop, İzmit ve İskenderiye'de kurulan tersaneler, silâhlı kuvvetlerin yurt içindeki en büyük lojistik kurumlarını oluşturuyordu.

(52) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri No: 2368 (1242 Tarihli Hatt-ı Hümayun).
Başbakanlık Arşivi; Hatt-ı Hümayunlar Tasnifi No: 1094, 17655.
Fahri Ateşalp; Ordudonatım Tarihçesi, Ankara Ord. Okulu Teksir Yayım. Ks., 1958, s. 14-12.
(53) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askerî. Ks. No: 40887.

Barışta ve savaşta yurt içindeki fabrika ve imalâthanelerde üretilen her çeşit silâh, araç ve gereçler ana ikmal depoları ve ikinci derecede depolar kanalıyla birliklere dağıtılıyordu (Harita: 7).

Sultan Abdülaziz döneminde imparatorluğu koruyacak kuvvetli bir ordu ve donanmanın kurulmasına çaba harcanmış, teknik hizmetleri yürütmekle görevli Harbiye Nezareti kurulmuştur.

Dış borçlarla alınan yeni harp silâh, araç ve gereçlerinin bakım ve idamesi için, yurt içinde ordunun lojistik desteğini sağlayan kurumların da yenileştirilmesi gerekliydi.

Ancak, aslında yeterli olmayan bu kurumların yedi orduya bu günkü anlamda lojistik destek sağlamayacakları da açıktı.

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'ndan sonraki on beş yıllık barış döneminde yugulanan yanlış malî poiltikanın yarattığı bunalım nedeniyle, silâhlı kuvvetlerin yurt içindeki lojistik teşkil ve kurumlarına eğilmek olanağı bulunamamıştır.

1861 yılına kadar Avrupa devletlerinden dört kez, Sultan Abdülaziz döneminde de altı kez borç faizlerinden ertelenebilen 2.000.000 lira ordu gereksinmelerine ayrılmış, 5.000.000 lirayla da bütçe açığı kapatılmıştır.

1875 yılında devlet hazinesi iflas hâlinde bulundduğundan, orduların sorumluluk bölgelerinde kurulması gereken yurt içi lojistik teşkiller de kurulamamıştır.

Devletin büyük malî sıkıntılar içinde olmasına karşılık, padişah ve hükûmeti oluşturan bakanların savuranlığı yüzünden orduda ve yurt içinde kurulması gereken lojistik teşkil ve kurumları kuracak ve geliştirecek kaynaklar bulunamamıştır.

Bu genel bilgilerle, Tanzima'ın ilânından 1913 yılına kadar Osmanlı imparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin barışta ve savaşta idarî faalişetlerini yürüten yurt içi lojistik teşkil ve kurumlar aşağıda açıklandığ gibidir:

Düzenli ordu birliklerinin teşkiline 1843'te başlanmış, Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri, başlangıçta beş ordu hâlinde teşkilâtlandırılmıştır. Silâhlı kuvvetlerdeki asıl büyük ve yeniden teşkilâtlanma 1849'da yapılmıştır. Bu çalışmalar sonunda ordu sayısı da altıya çıkarılmıştır.

Bu dönemde orduların bünyesinde muharip sınıfların kadrolarına eklene teknik ve idarî hizmet birlik ve personeliyle orduları barışta ve savaşta destekleyen yurt içi lojistik teşkil ve kurumlar Kuruluş: 1 ve Harita: 6'da görüldüğü gibidir.

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'na yurt içindekî bu teşkil ve kurumlarla katılan silâhlı kuvvetlerden ayır olarak, redif teşkilâtı da kurulmuş, bu birliklerin sefer gereksinimleri de devlet tarafından karşılanmıştır. (54)

Barışta yalnız karagâh ve subayları bulunan bu teşkilât, ordunun yedek sefer kuvvetlerini oluşturmuştur. Dört redif müfettişliğine bağlı 24 piyade, 6 süvari ve 3 topçu alayından oluşan bu kuvvet, hatırı sayılır bir askerî güce sahipti.

Osmanlı imparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri bünyesinde 1869'da yapılan düzenlemeler sonunda, Yemen'de 7 nci Ordu kurulmuş, İstanbul'daki 1 nci Hassa Ordusu'nun istihkâm birlikleri, iki istihkâm alayı halinde yeniden teşkil edilmiş, yine bu ordunun kuruluşuna bir işçi tugayı eklenmiştir.

2 nci, 3 ncü, 4 ncü ve 5 nci ordulardaki topçu birlikleri, biri sahra, diğeri ağır olmak üzere iki topçu alayı hâlinde yeniden teşkil edilmiştir.

Süvari alaylarının kuruluşlarında da değişiklik yapılmış, 1 nci Hassa Ordusuu'nda 7 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü ve 5 nci Ordularda 4, 6 nci Ordu da 2 süvari alayı olarak teşkilâtlandırılmış, 3 ncü Ordu kadrosuna 2 Boşnak, 3 sınır ve 1 kordoo alayı eklenmiştir.

San'a'daki 7 nci Ordu, 5 piyade alayı, 5 talia taburu, 1 topçu alayı ve istihkâm bölüğünden kurulmuştur.

Kara kuvvetleri'nde yapılan bu değişikliklere karşın, yurt içindeki lojistik teşkil ve kurumlarda önemli bir gelşime görülmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetleri'ndeki büyük değişiklik, 1876-1878 yıllarında yapılmı, bundan sonraki düzenlemelerde, 1833, 1908 ve daha sonraki yıllarda olmuştur. Bu çalışmalar sonunda düzenli ordu birliklerinin kuruluş ve kadrolarına eklenen teknik ve idarî hizmet birlik ve personeliyle, barışta ve seferde silâhlı kuvvetlerin yurt içinde lojistik desteğini sağlayan teşkil ve kurumlar, sırasıyla Kuruluş: 2 ve 3'te gösterilmiştir. (55)

1893'te kara kuvvetlerinin arış ve seferde yurt içinde lojistik desteğini sağlayan teknik ve idarî hizmet birlikleri ve personeliyle lojistik teşkil ve kurumlarının genel emir ve komuta zinciri içindeki durumları şöyle idi:

Padişah ve Saraya Bağlı Teşkiller

Umum Topçu Müfettişliği,

Umum İstihkâm Müfettişliği,

Müfettişlik Komisyonu,

İane-i Askeriye Komisyonu,

Askerî Teftiş Komisyonu,

(54) Genelkurmay ATASE Başkanlığı; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829), c. III, ks. 5, Ankara Genelkurmay Basım Evi, 1978, s. 198.
(55) Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tasnifi, Askerî ks. No: 100, 1293 yılına ait Salname-i Askeri.

Mızıka-ı Hümayun,

İstabl-ı Âmire.

Saray İdarî Hizmet Personeli

3 sertüfengi, 1 tüfengi, 2 hazine-i hümayun kethüdası, 2 imam, 2 kapı çuhadarı, 2 cerrah, 2 eczacı, sadrazam (padişaha bağlı), Zaptiye Nezareti'ne bağlı zaptiye (jandarma) alayları, serasker (sadrazam kanalıyla padişaha bağlı).

Seraskerlik Karargâhı

Piyade Dairesi,

Süvari Dairesi,

Topçu Dairesi,

Muhakemat Dairesi,

Divan-ı Harp,

Levazım-ı Umumiye Dairesi (1 nci Şube sevkiyat, 2 nci Şube tayinat), 2 nci Şube'ye bağlı ambarlar (saîr "arpa" odun ve tahniyye ambarları), mezbaha, fırın ve sebze komisyonu (3 ncü Şube ve 4 ncü Şube). 4 ncü Şube'ye bağlı ambar ve kurumlar (melbusat ambarı, saraçhane, klorhane, fes fabrikası, bez fabrikası, İzmit Fabrikası, mutabiye komisyonu, tabakhaneler ve muayene komisyonu),

İstihkâm İnşaat Dairesi,

Sıhhiye Dairesi (Sıhhiye ve Hayvan Teftiş Komisyonu),

Muhasebat Dairesi (1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 5 nci ve 6 ncı Şubeler, Özel Şube, Kitap Müdürlüğü, Askerî Matbaa, Tahrir Heyeti, Emekli Sandığı),

Erkân-ı Harbiye Dairesi (1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 5 nci ve 6 ncı Şubelerle, 1 nci, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 5 nci, 6 ncı ve 7 nci Ordulara bağlı görevli subaylar, Bağımsız Hicaz ve bağımsız Tarbulgarp tümenlerine bağlı görevli subaylar).

Yurt İçi Lojistik Kurumları

Askerî fabrikalar, askerî yapım evleri, erzak ambarları, melbusat ambarları, odun ambarları, askerî fırınlar, cephane ve mühimmat depoları, mutabiye ve saraciye ambarları.

Muharip birliklerin kadro ve kuruluşlarındaki ternik ve idarî personel ile yurt *içi lojistik kurumları (serasker kanalıyla sadrazam ve padişaha bağlı):*

1 nci Hassa Ordusu (İstanbul)

Ordu karargâhında 1 nci Şube (Erkân-ı Harbiye Dairesi), 2 nci Şube, Levazım Dairesi, Kanun Dairesi, (Askerî İnzibat).

Her piyade tümen karargâhında: 1 alay müftüsü, 1 alay emini, 1 alay kâtibi, sancaktar.

Her piyade liva (tugay) karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü.

Her piyade alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü, sancaktar.

Her piyade tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 tüfekçi.

Her piyade tümen nişancı tabur karargânıda: piyade tabur karargâhı gibi.

Her süvari tugay karargâhında: 1 esvap emini, 2 tabip, 2 cerrah, 2 eczacı, 2 baytar (veteriner), 1 saraçbaşı, 1 tüfekçi, sancaktar.

Ertuğrul süvari Alay Karargâhı'nda: Saraç ve sancaktar dışında, diğer süvari alaylarındaki gibi.

37 nci ve 38 nci Süvari Alay Karargâhlarında: Her süvari alay karargâhındakilere ilâve olarak 1 alay kâtibi, 2 imam, 1 serbaytar, 1 saraçbaşı, sancaktar, 37 nci Süvari alay Karargâhı'na ayrıca 1 çakmakçı ve 1 nalbantbaşı bulunmaktaydı.

Rönent Süvari Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 2 imam, 1 serbaytar, 4 baytar, 1 tabip, 2 cerrah, 2 eczacı, ambar ve depo memuru, esvap emini, marangoz ustası, demirci ustası, torna ve tesviyeci, dökümcü, saraçbaşı, sancaktar.

Her topçu alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 imam, 1 evsap emini, 2 tabip, 1 baytar, 2 eczacı, 2 cerrah, 3 kamacı, 1 saraçbaşı, 1 nalbantbaşı, 1 sermarangoz, 1 serdemirci, 1 demirci, 1 marangoz.

Çatalca istihkâmatı 1 nci ve 2 nci Topçu Alay Karargâhlarında: 1 alay emini, 1 alay tabibi, 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 4 tabip, 4 cerrah, 4 eczacı, 1 baytar, 4 kamacı, 1 demirci ustası, 1 marangoz.

Hassa Ordusu İtfaiye Alay Karargâhı'nda: 1 alay kâtibi, 1 alay emini, 1 baytar, 1 esvap emini.

Her itfaiye tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 2 eczacı, 1 tüfekçi, 1 tulumba tamircisi, 1 makinist.

Hassa Ordusu Sanayi Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay müftüsü, 1 alay kâtibi, 1 eczacı, 1 tüfekçi.

2 nci Sanayi Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 kunduracı, 4 debbağ, 1 makinist, 1 dağıtım ambar müdürü.

3 ncü Tabur Karargahı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

Hassa Ordusu İstihkâm Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 tüfekçi, 1 marangoz, 1 demirci.

Hassa Ordusu Nakliye Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 esvap emini, 1 tüfekçi.

Hassa Ordusu Telgraf Bölüğü Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 baytar, 1 cerrah.

2 nci Ordu (Edirne)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi, baştabip, başeczacı.

Kale-i Sultan ve Sevk Komisyonu Karargâhı'nda: 5 tabur kâtibi.

Girit idare-i Askeriye Karargâhı'nda: 3 alay emini, 3 tabur kâtibi, 1 alay kâtibi.

Girit Tümeni Sevk Komisyonu.

Girit Mevki-i Daimesi (Tümen) Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 3 tabur kâtibi.

Girit Mevki-i Daimesi'ne bağlı 61 nci, 62 nci Piyade Alay Karargâhlarında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü.

Bu alayların piyade tabur karargâhlarında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

Her piyade tümen karargâhında: Hassa Ordusu tümenleri gibi.

Her piyade liva (tugay) karargâhlarında: Hassa Ordusu tugayları gibi.

Her piyade alay karargâhında: Hassa Ordusu piyade alayları gibi.

Her piyade tabur karargâhında: Hassa Ordusu taburları gibi.

Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip.

Her süvari alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay imamı, 2 baytar, 2 tabip, 1 esvap emini, 1 nalbantbaşı, 1 saraçbaşı, 6 kamacı, 6 demirci.

Her süvari topçu tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 3 kamacı, 3 demirci, 3 marangoz.

2 nci Ordu İstihkâm Tabur Karargahı'nda: Hassa Ordusu İstihkâm Taburu gibi.

Edirne ve Kırkkilise İstihkâm İnşaat Komisyonu Sanayi Takımları Karargâhı'nda: 1 tabur imamı, 1 tabur kâtibi, 7 terzi, 7 saraç, 7 kunduracı.

2 nci ordu Nakliye Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 esvap emini, 1 demirci ustası, 1 marangoz.

2 nci Ordu Telgraf Bölüğü'nde: 1 tabur kâtibi.

3 ncü Ordu (Manastır)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi.

Selânik, Kosova, Nasliç, İşkodra, İdare-i Askeriyeleriyle, İzmir Sevk Komisyonu: Bunların her birinde 1 alay kâtibi ve 1 tabur kâtibi.

Puyade tümen, piyade tugay, piyade alay karargâhlarında: Hassa Ordusu tümen, tugay ve alay karargâhları gibi.

Piyade Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 tüfekçi.

Her piyade tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabip, 1 tüfekçi.

Karadağ Sınır Tabur Karargâhı'nda: Piyade taburları gibi.

Her süvari alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 2 alay imamı, 2 tabip, 2 baytar, 1 esvap emini.

Her topçu alay karargâhında: 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü, 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 esvap emini, 1 nalbantbaşı, 1 saraçbaşı, 6 kamacı, 6 demirci, 6 marangoz.

Her süvari topçu tabur karargâhında: 2 nci Ordu Süvari Topçu Tabur Karargâhı gibi.

3 ncü Ordu İstihkâm Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 tüfekçi.

Üsküp İstihkâmatı inşaat Komisyonu: Selânik İstihkâmatı İnşaat Komisyonu.

3 ncü Ordu Nakliye Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

3 ncü Ordu Telgraf Bölüğü'nda: 1 tabur kâtibi, 1 cerrah.

3 ncü Ordu Sanayi Takımları Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 tüfekçi, 1 kaltakçı, 3 terzi, 3 kunduracı, 3 saraç, 3 debbağ, 3 ekmekçi, 2 çadırcı.

4 ncü Ordu (Erzincan)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi.

Her piyade tümen karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay imamı.

Her piyade liva karargâhında: Piyade tümen karargâhında olduğu gibi.

Her piyade alay karargâhında: Piyade liva karargâhında olduğu gibi, ayrıca sancaktar.

Her piyade tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip.

Piyade Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

Her süvari alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 2 imam, 1 esvap emini, 1 tabip, 1 bayraktar, sancaktar.

1 nci, 59 ncu ve 56 ncı Hamidiye Süvari Alay Karargâhlarında: 1 alay kâtibi, 1 kâtip yardımcısı, 1 sancaktar.

Her topçu alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü, 1 esvap emini, 1 nalbantbaşı, 1 saraçbaşı, 6 kamacı, 6 demirci, 6 marangoz.

Her süvari topçu tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 3 kamacı, 3 demirci, 3 marangoz.

4 ncü Ordu İstihkâm Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 2 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 tüfekçi.

Erzurum İstihkâm İnşaat Komisyonu

4 ncü Ordu Nakliya Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı 1 esvap emini.

4 ncü Ordu Telgraf Bölüğü: 1 tabur kâtibi, 1 cerrah.

4 ncü Sanayi Takımları Karargâhı'nda: 2 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 cerah, 1 tabip, 1 eczacı, 3 terzi, 2 kunduracı, 2 debbağ, 2 saraç, 1 abacı ve aba fabrikası.

5 nci Ordu (Şam)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi.

Her piyade tümen karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü.

Her piyade liva karargâhlarında: Piyade tümen karargâhları gibi.

Her piyade alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay imamı, sancaktar.

Her piyade tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip.

Piyade Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

Her süvari alay karargâhında: 1 alay kâtibi, 1 tabur imamı, 2 baytar, 2 esvap emini, 1 tabip, sancaktar.

51 nci, 52 nci, 53 ncü, 55 nci Hamidiye Süvari Alayları Karargâhlarında: Diğer Hamidiye süvari alaylarında olduğu gibi.

Her topçu alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay müftüsü, 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 esvap emini, 1 nalbantçıbaşı, 1 saraçbaşı, 6 kamacı, 6 demirci, 6 marangoz.

Her süvari topçu tabur karargâhında: Diğer süvari topçu tabur karargâhları gibi.

5 nci Ordu Nakliye Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 esvap emini.

5 nci Ordu İstihkâm Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 cerrah.

5 nci Ordu Sanayi Takımları Karargâhlarında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 matbaacı.

6 ncı Ordu (Bağdat)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi.

Her piyade tümen karargâhında: 5 nci Ordu piyade tümen karargâhları gibi.

Hep piyade liva karargâhında: Piyade tümen karargâhları gibi.

Her piyade alay karargâhında: 5 nci Ordu Piyade Alay Karargâhları gibi.

Her piyade tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, 1 tabip.

Piyade Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 imam.

Her süvari alay karargâhında: 1 alay emini, 2 alay kâtibi, 1 esvap emini, 1 baytar, 1 tabip, sancaktar.

Her topçu alay karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay imamı, 1 tabur kâtibi, 1 saraçbaşı, 1 esvap emini, 13 kamacı, 13 demirci, 13 marangoz.

6 ncı Ordu İstihkâm Bölük Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 tımarcı.

Fav Boğazı İstihkâm ve İnşaat Komisyonu

6 ncı Ordu Sanayi Takımları Karargâhı'nda: 2 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, imalât fabrikası, başmakinist.

7 nci Ordu (San'a)

Ordu karargâhında: 1 nci Şube, Levazım Dairesi.

Her piyade tümen karargâhında 1 alay emini.

Her piyade alay karargâhında: 1 alay emini.

Her piyade tabur karargâhında: 1 alay müftüsü, 1 alay kâtibi, 2 tabip, 2 eczacı, 2 cerrah.

Piyade Tümen Nişancı Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 tüfekçi.

Her süvari bölüğünde: 1 tabip, 1 baytar.

Topçu Alay Karargâhı'nda: 1 alay kâtibi, 1 tabur imamı, 3 tabip, 2 eczacı, 2 cerrah, 1 baytar, 7 kamacı, 7 demirci, 7 marangoz.

7 nci Ordu İstihkâm Bölüğü Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 eczacı.

15 nci Tümen (Trablusgarp)

Tümen karargâhında: 1 alay kâtibi, 2 tabur kâtibi, 3 alay emini, 2 sancaktar.

1 piyade tabur karargâhında: 1 alay müftüsü, 1 alay kâtibi, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 tüfekçi, 1 tımarcı.

Topçu Alay Karargâhı'nda: 2 tabip, 2 cerrah, 2 eczacı, 1 baytar, 1 esvap emini, 2 tabur kâtibi, 3 kamacı, 1 nalbantbaşı, 1 saraç, 2 demirci, 1 marangoz, 1 cephane sorumlusu, 1 imam.

16 ncı Tümen (Hicaz)

Tümen karargâhında: 2 alay kâtibi, 2 tabur kâtibi, 3 alay emini, 2 sancaktar.

1 tabur karargâhında: 15 nci Piyade Tümen Taburlarında olduğu gibi.

Topçu Alay Karargâhı'nda: 15 nci Tümen Topçu Alayı'nda olduğu gibi.

Tophane-i Amire Müdürlüğü (Ordu Komutanlığı yetkisinde)

Tophane-i Amire Meclisi: Harbiye Dairesi, Tecrübe Dairesi, Divan-ı Harp, Ebniye Komisyonu, Sevk Komisyonu, Mızıka Bölüğü.

1 nci ve 2 nci Sanayi Alayları üçer taburlu olup, her tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi.

1 nci ve 2 nci Topçu Alay Karargâhlarında: 1 alay emini.

Alayların 1 nci Topçu Taburu'nda: 1 alay kâtibi.

Alayların 2 nci Topçu Taburu'nda: 2 tabip, 2 bayraktar, 2 esvap emini.

1 nci, 2 nci, 3 ncü ve 4 ncü İstihkâm Taburlarında: 1 tabur kâtibi.

Karadeniz Boğazı Topçu Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, alay kâtibi, 5 tabip, 1 cerrah.

Bu alayların topçu tabur karargâhında: 1 tabur kâtibi, alay cephane bölüğü.

Akdeniz Boğazı 1 nci Topçu Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 cerrah, 5 tabip.

Bu alayın 1 nci, 2 nci, 3 ncü Topçu Tabur Karargâhlarında: 1 tabur kâtibi.

Bu alayın 4 ncü Tabur Karargâhı'nda: 1 tabip, 1 alay müftüsü, 3 imam, 1 tabur kâtibi.

Bolayır İstihkâmatı Topçu Alayı 1 nci Topçu Tabur Karargâhı'nda: 1 tabur kâtibi.

2 nci Topçu Tabur Karargâhı'nda: 2 tabip.

Akdeniz Boğazı 2 nci Topçu Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay kâtibi.

Bu alayın topçu tabur karargâhlarında: 1 tabur kâtibi.

Cezayir Bahr-ı Şefit Kaleleri 1 nci Topçu Alay Karargâhı'nda: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 7 tabip, 1 eczacı.

Bu alayın topçu karargâhlarında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

2 nci Topçu Alay Karargâhında: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 2 tabip.

Bu alayın topçu tabur karargâhlarında: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı.

Ordu Komutanlıklarına Bağlı Hastaneler:

1 nci Ordu hastahaneleri: Maltepe, Humbarahane.

2 nci Ordu hastahaneleri: Edirne (Merkez), Kırkkilise, Kırcaali, Dimetoka.

3 ncü Ordu hastahaneleri: Manastır, Üsküp, Nasliç, Selânik, Yanya, Metroviçe, İşkodra, İzmir.

4 ncü Ordu hastahaneleri: Erzincan (Merkez), Van, Erzurum.

5 nci Ordu hastahaneleri: Şam, Beyrut ve Halep.

6 nci Ordu hastahaneleri: Bağdat (Merkez), Hülle, Kerkük.

7 nci Ordu hastahanaleri: San'a, Hudeyde, Asir, Cidde, Taif.

Tophane-i Amire hastahaneleri: Yıldız Daire-i Askeriye, Gümüşsuyu, Zeytinburnu, Liman-ı Kebir, Kale-i Sultaniye.

Girit Tümeni Hastahanesi: Hanya.

Yukarıdaki açıklamalarda kaydedilmeyen bazı huhusları da şu şekilde sıralamak mümkündür.

Topçu tümen karargâhlarında 2 alay kâtibi vardır.

Ordu komutanlıklarına bağlı, redif alay ve taburları konu dışı bırakılmıştır.

Zaptiye Nezareti'ne bağlı jandarma alay karargâhlarındaki teknik ve idarî personele Askerî Salname'de rastlanmamıştır.

Muharip birliklerin kadrolarında bulunan sağ ve sol kolağalarının komutanlık görevleri dışında, idarî görevleri de vardır.

Trablusgarp ve Hicaz'daki 15 nci ve 16 ncı Tümenlerdeki liva karargâhına ait idarî personele, tümen karargâhları içindedir.

Seraskerlik karargâhına bağlı Levazımat-ı Umumiye Dairesi ile ordu komutanlıkları kuruluşları içinde yer alan idare-i askeriye heyetlerinin birliklere yiyecek sağlamkta yetersiz kaldığı hallerde alınacak önlemler, Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu madde 348'de açıklanmıştır.

İdare-i askeriye heyetlerinin kurulacağı yerlere kardoları ve görevleri "idare Heyetlerinin Vazifesini Müş'ir Nizamname"den ayrıntılı olarak incelenebilir. (56)

1326 basımlı "Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilâtı Esasiye Nizamnamesi"ne (57) göre, Harbiye Nazırı Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)'ya dahil bir nazırdır ve bu nazıra yardım etmek üzere bir de müsteşar verilmiştir.

Ordu müfettişlikleri, kolorduların günlük işlemleriyle meşgul olmazlar. Kolordu komutanlıkları emrinde bir levazım heyeti vardır. Bütün levazım hizmteleri bu heyet eliyle yürütülür.

Kolordu ve redif müfettişliklerine bağlı idare heyetlerinin kadroları ve görevleriyle, nizamiye ve redif tümenleri idare heyetlerinin kadro ve görevleri bu hususta düzenlenmiş olduğu anlaşılan yukarıda adı geçen nizamnamede açıklanmış olduğundan, kitap hacmini büyütmemek için, söz konusu nizamnmae metni buraya alınmamıştır.

İdare Nizamnanmesi'nin bu gün bile ulgulanan en önemli konularından biri de, açık veya kapalı şekilde yapılan eksiltme usulüyle ikmal maddelerinin tedarik edilmesidir. Bu eksiltmenin ne şekilde yapılacağı ilgili nizamnamede açıklanmıştır. (58)

Önemli hususlardan biri de İaşe-i Umumiye Kararnamesi ve bu kararnamenin uygulanmasını gösteren talimatnamede Harbiye Nezareti'nde bir İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi (İaşe Genel Müdürlüğü) ile, 1 nci Ordu'dan ayrı, diğer orduların her birinde bir mıntıka iaşe heyeti, her vilayet, liva ve kaza merkezinde de bir İaşe Komisyonu'nun teşkil edilmesidir.

(56) İdare Heyetlerinin Vazifesini Müş-ir Nizamname; Askerî Müze Kitaplığı Obje No. 10011, İstanbul, Askeri Matbaa (Süleymaniye), 1329, s. 1-16.
(57) Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilatı Esasiye Nizamnamesi, s. 18-22-27.
(58) İdarî ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; İstanbul Harbiye-i Şahane Matbaası, 1305, Münakasa faslı.

1832'de komuta kademelerinde yapılan bir değişiklikle birlikte çok önemli bir değişiklik daha yapılmıştı. Buna göre, subaylara ve erlere verilen maaşlardan başka, istihkak ve tayinat olarak saptanan yiyecek maddeleri, ya aynen veya bunların bedelleri para olarak ödeniyordu. (59)

Bu olay, Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi için çok önemli bir dönüm noktasıydı.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden beri ordudaki erlerin ve hayvanların I nci sınıf ikmal maddelerinin tedarikiyle (menzil noktalarında depolananlar dışında) pek az ilgilenen devlet, bu tarihten sonra idarî faaliyetlerin tümünden sorumlu duruma gelmiştir.

Devlet kurmak ve teşkilâtlandırmakla ün yapmış olan Türkler, bu yükümlülükler için bir kanun ve nizamı düzenlemede gecikmemiştir.

Nitekim, Temmuz 1837'de Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi ve 1871'de de İdare-i Askeriye Nizamnamesi yayınlanmıştır.

Bu nizamnameden sonra, 25 Kasım 1872'de yayımlanan Fenni Harp ve Tarih-i Askeri adlı yapıta göre de, her orduda bir ordu meclisinin kurulduğu görülmektedir. Bu meclisin başkanı ferik (tümgeneral) rütbesinde bir kişi olup, üyeleri de bir müftü, bir mirliva (tuğgeneral), iki miralay (albay), bir kaymakam (yarbay) ve ordu muhasebecisinden oluşan 6 kişilik bir kuruldur.

Ordu meclisinin emir ve komuta yetkisi yoktur. İstişari ve ordu komutanı adına denetleme yapan bu meclis, İdare-i Askeriye'ye ait yönetmelik ve emirleri uygulayarak, giderlerle levazımatın kullanış şeklini ve sarf usüllerini açıklar, aylık maaş ve ödeneklerin verilmesi için gerekli evrak ve senetleri düzenler, alayların ve hastanelerin hesap işlerini inceler, alayların komutanlarınca onaylanmış yoklama defterlerini topluca Darı Şura-ı Askeri'yeye sunardı.

Askerin maaş ve diğer giderlerine ait ödenekler, Darı Şura-i Askeri ile, Masarifat Nezareti Umumiyesi için görevlendirilen müsteşarın gözetiminde olmak üzere maliye hazinesinden ya doğrudan doğruya veya eyaletler kanalıyla havale şeklinde ordularla gönderilirdi.

Tophane-i Amire ile buna bağlı fabrika ve kurumlara Tophane Müşiri emir ve komuta ederdi. Tophane Müşiri'nin emrinde ordu komutanlıklarında olduğu gibi Tophane-i Amire meclisi vardı. (60)

İdarî faaliyetleri yasallaştıran Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi'ne uygun olarak o dönemde alayların kuruluşunda, başkanı alay komutanı olan bir meclis-i muhasebe bulunuyordu. Meclis-i muhasebe ve idareye ait emirlerin yerine getirilmesinden alay emini sorumluydu. Alay emini, yiyecek, giyecek, donatım, yakacak ve mağaza (kantin) ünitelerini yönetirdi. Bu kuruluşlar yılda iki kez alay komutanı tarafından denetlenirdi. (61)

Birlik kadrolarında önemli idari görevleri olan personelden biri de esvap eminiydi.

Esvap emini, alay emininin gözetim ve yönetiminde eşya ve silâhların, ikmal, dağıtım ve korumasıyla görevliydi.

(59) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 189-194, 198-201.
(60) Ömer Naili Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, İstanbul, Harbiye Matbaası, 25 Kasım 1892, s. 107-108.
(61) Mehmet Esat; Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1837, s. 11, 23, 27.

Esvap emininin diğer bir görevi de, onarıma muhtaç her türlü araç ve gereçlerin alay tamirhanesinde onarımını yaptırmak ve kayıtlarını tutumaktı. Bu amaçla bütün sanatkâr erleri yönetir ve yaptıkları işleri kontrol ederdi.

Alay Meclis-i Muhasebesi'nin bir üyesi olan alay hazinedarı, kendisine verilen paranın hesaplarını tutmaktan sorumluydu. Alay emininin gözetiminde çalışırdı. Hazinedarın yardımcısı alay veznedarıydı.

Muharip birliklerde hem komutanlık ve hem de önemli idarî görevleri olan personelden bir de taburlardaki sağ ve sol kolağalarıydı.

Sağ kolağaları, alayın haftalık nöbetlerine katılmakla beraber, emir ve komutada birliği sağlarlardı. Ülke sınırları içinde hareket halindeyse, nöbetçi olmayan diğer sağ kolağalarından bir menzil noktalarında gereken tertip ve düzenin alınmasıyla görevlendirilirdi.

Kolağasının bağlı olduğu birlik, düşman ülkesi içinde, hareket ediyorsa, bu subay, alayın hareketinde 2-3 gün önce, yanında alayın insan ve hayvan mevcudunu gösteren bir defterle menzile komuta eden komutanın karargâhına gönderilirdi.

Sağ kolağası, alayın menzil noktasına varışından evvel yerleşme plânını hazırlar, mutfakların kurulacağı yerleri de saptardı. Yine bu subay, alayın zorunlu olan erzakını tertip ve tedarik ederek, dağıtımının düzenli şekilde yapılmasını sağlardı.

Sağ kolağasının önemli görevlerinden bir de, birliğinin eşya ve erzak ağırlıkları için gereken arabaları sağlamaktı. Alay, bir menzilden diğer bir menzile hareket ederken, ihtiyaç duyulan I nci sınıf ikmal maddelerinin çizelgelerini hazırlayarak, birini alay emini, diğerini de o yerin komutanına sunardı.

Alay valisi olmayan bir kentin korunmasında görevliyse sol kolağası yardımcısıla birlikte asayişi sağlar, sağ kolağasına yardım eder ve yiyeceğin dağıtımına nezaret ederdi.

Birliklerin sağlık işleriyle yakın ilgisi bulunan cerrahbaşının da görevleri şunlardı:

Cerrahbaşı, sabah vizetisini yapar, yiyecek ve içeceklerin durumuyla kışlayı, sağlık yönünden denetlerdi.

Cerrahbaşı, alay revirinin düzenli şekilde işletilmesinden sorumluydu. Hastalananlardan lüzumlu gördüklerini hastaneye gönderir, üç ayda bir tüm eratın sağlık kontrollerini yapar, subaylardan evinde hasta olanların muayenesine giderdi. Hasta personelin ilâçları devlet tarafınan sağlanırdı. Evinde hasta olan subay ilacını kendisi tedarik ederdi. (62)

Öte yandan 1908 yılındaki değişiklikleri gösteren Kuruluş: 3 ile ilgili olupda, bu kuruluş levhasında gösterilmeyen ast birliklerin kadrolarındaki idarî ve teknik personeli de şu şekilde özetlemek mümkündür:

(62) a.g.e. ; s. 8, 22, 24, 27, 43, 44, 47.

1 nci Tümen 1 nci Nişancı Taburu: 1 tabur kâtibi, 1 tabur kâtip muavini, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 tüfekçi, 1 tabur imamı.

1 nci Tümen 1 nci Piyade Alayı: 3 kolağası, 3 alay kâtibi, 2 alay kâtip muavini, 3 tabip, 3 eczacı, 3 cerrah, 3 tüfekçi, 1 alay imamı, 1 alay komutan muavini, 1 sancaktar.

1 nci Tümen 2 nci Piyade Alayı: 1 nci Piyade alayı gibi.

1 Tümen 3 ncü Piyade Alayı: 2 kolağası, 2 alay kâtibi, 2 kâtip muavini, 2 eczacı, 2 tabip, 2 cerrah, 2 tüfekçi, 1 alay emini, 1 alay kâtip muavini, 1 sancaktar.

1 nci Tümen 4 ncü Piyade Alayı: 1 alay emini, 1 sancaktar.

2 nci Tümen Nişancı Taburu ile diğer tümenlerin nişancı taburları (toplam 20 tabur): 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 cerrah, 1 tüfekçi.

2 nci Tümen 5 nci Piyade Alayı: 1 alay emini, 2 alay kâtibi, 2 alay kâtip muavini, 1 tabur kâtibi, 3 tabip, 3 eczacı, 1 cerrah, 3 tüfekçi, 1 sancaktar.

2 nci Tümen 6 nci Piyade Alayı: 1 alay emini, 3 alay kâtibi, 2 alay kâtip muavini, 3 tabip, 3 eczacı, 3 cerrah, 3 tüfekçi, 1 sancaktar.

2 nci Tümen 7 nci Piyade Alayı: 1 alay emini, 3 alay kâtip muavini, 2 tabip, 2 eczacı, 1 cerrah, 2 tüfekçi, 1 sancaktar.

2 nci Tümen 8 nci Piyade Alayı ile diğer tümenlerin piyade alayları (toplam 94 piyade alayının her birinde): 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 3 alay kâtip muavini, 3 tabip, 2 cerrah, 2 eczacı, 3 tüfekçi, 1 sancaktar.

Sarıklı Zuhaf Alayı: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 2 tabip, 1 cerrah, 2 eczacı, 2 tüfekçi, 1 sancaktar.

Fesli Zuhaf Alayı: 1 alay emini, 2 alay kâtibi, 2 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 tüfekçi, 1 sancaktar.

İtfaiye Alayı: 1 alay emini, 3 alay kâtibi, 2 alay muavini, 4 tabip, 3 cerrah, 3 eczacı, 4 tüfekçi, 1 sancaktar.

Ertuğrul Süvari Alayı: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 alay imamı, 1 esvap emini, 2 kâtip, 2 imam, 2 tabip, 1 cerrah, 2 eczacı, 2 baytar, 1 tüfekçi, 1 sancaktar.

Hamidiye Süvari Alayaları (toplam 64 alayın her birinde): 1 alay emini, 1 veya 2 alay kâtibi, 2 alay imamı, 1 esvap emini, 2 tabip, 2 eczacı, 2 cerrah, 2 baytar, 1 tüfekçi, 1 sancaktar.

Süvari Alayları (toplam 38 alayın her birinde): 1 alay emini 1 alay kâtibi, 2 kâtip, 1 esvap emini, 1 baş imam, 2 imam, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 baytar, 1 tüfekçi.

Remont Süvari Alayı: 1 alay kâtibi, 1 kâtip, 1 baş imam, 2 imam, 1 esvap emini, 4 tabip, 2 cerrah, 1 eczacı, 4 baytar, 1 sancaktar.

Topçu Alayları (toplam 32 alayın her birinde): 1 alay emini, 2 alay kâtibi, 1 esvap emini, 2 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 2 baytar, 1 sancaktar.

Obüs Topçu Alayı: 1 alay emini, 1 alay kâtip muavini, 2 tabip, 2 eczacı, 2 cerrah, 2 baytar, 1 sancaktar.

Çatalca İstihkâmatı Topçu Alayları: 4 alay kâtibi, 4 alay kâtip muavini, 5 tabip, 4 cerrah, 1 eczacı, 1 baytar.

3 ncü Süvari Topçu Taburları: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 baytar.

Dağ Topçu Taburları: 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah, 1 baytar.

Avcı Taburu (toplam 4 taburun her birinde): 1 tabur kâtibi, 1 tabur imamı, 1 tabip, 2 eczacı, 1 cerrah, 1 tüfekçi.

Ordu İstihkâm Taburları: 1 tabur kâtibi, 1 kâtip muavini, 1 imam, 1 tabip, 1 eczacı, 1 cerrah.

Çatalca İstihkâmatı Komisyonu: 1 alay kâtibi.

Edirne İstihkâmatı Komisyonu: 1 tabur kâtibi.

Kırkkilise İstihkâmatı Komisyonu: 1 tabur kâtibi.

Hicaz Demir Yolu Taburu: 1 tabur kâtibi, 1 tabur kâtip muavini, 1 imam, 1 tabip, 1 cerrah, 1 eczacı, 1 baytar.

Hassa Ordusu Sanayi Alayı: 1 alay emini, 1 alay kâtibi, 1 esvap emini, 1 alay imamı.

2 Sanayi Takımı: 1 tabur kâtibi, 1 kâtip muavini, 1 tabur imamı, 3 terzi, 3 kunduracı, 3 saraç, (3 ncü Ordu Sanayi Takımı'nda bu sanatkârlardan başka, 3 ekmekci, 3 tabak, 3 çadırcı, 6 orduda 3 çulhacı)

Ordu Telgraf Bölükleri (5 Bölük): 1 alay kâtibi veya tabur kâtibi, 1 cerrah.

Her birliğin özelliği ve görev yaptığı bölgeler göz önünde tutularak, kadrolarındaki teknik ve idarî personel sayıları değişiktir. Örneğin, piyade alaylarının durumu böyledir. Piyade taburlarında duruma göre bir tabur kâtibiyle, bir tabur imamı, bulunmaktadır.

b. Menzil Alanındaki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Barışta ve Seferde)

Menzil alanı, yurt içiyle muhabere alanı arasında kalan ikmal ve tahliye zincirinin bir halkasıdır. O dönemde menzil alanı deyimi kullanılmamış olmakla beraber, gerçekte menzil alanı vardı.

Kuruluş döneminde (1299-1453), ikmal akışını sağlayan yollar ve ulaştırma araçları yetersizdi ve dolayısıyla bu alan bu günkü derinlikten çok daha fazla bir derinliğe sahipti. Örneğin, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde 22 menzil noktası bulunan menzil alanı, Edirne ile muhabere alanı olan Kosova arasında 500 km. lik bir derinliğe sahipti.

Birliğin yürüyüş kol sayısı birden fazlaysa her kol için bir menzil hattı tesis edilir. Yine bu hat üzerinde yeteri kadar manzil noktası açılırdı. Tüm menzil noktalarını kapsayan alan menzil alanıydı. Bu alanın komutanlığına yeniçeri ortalarının yayabaşılarından biri atanırdı. Bu komutanın görevi, menzil eminleriyle üreticiler, idarî ve kazaî makamlar arasında işbirliğini sağlamak, ordunun ikmal işlerini düzenlemek, hasta ve yaralıların tahliyesini yapmaktı. (63)

İmparatorluğun Kuruluş Dönemi'nde, barışta menzil alanında kurulmuş olan lojistik kurumlar pek geniş bir ölçüde değildi. Örneğin, Yavuz Sultan Selim'in Erzurum'da yaptırdığı Taş Ambarlar ile Sivas'taki Taşhan gibi kurumlar ilk dönemlerde görülmemektedir.

Osmanlı imparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri için seferde menzil alanında gerekli görülen ve çok önceden saptanmış olan altı menzil hattı vardı. (64)

Bunlardan üçü Rumeli'de, diğer üçü de Anadolu'da idi.(Harita: 8)

Sağ, orta ve sol kol olarak adlandırılan bu hatlar, bu günkü deyimle ana ikmal yolları niteliğindeydi.

İstanbul merkez olmak üzere. Anadolu, Rumeli, Suriye ve Afrika'ya kadar uzanan bu kollar üzerinde açılan menzil noktaları Harita: 8'de gösterilmiştir.

Kol, bir yol ve güzergâh üzerinde bulunan şehirler hakkında kullanılan bir deyimdir. Bazı tarihî belgelerde bu deyimle ilgili olarak aşağıdaki kayıtlara rastlanmıştır:

"Rumeli Valisi ve bilistiklâl (bağımlı) Niş Canibi Seraskeri Ahmet Paşa, Rumeli'nin sağ ve orta kolunda vaki havalii kiram ve sair kazaların, kazai nevayibi ayan, zabitan, erdaran, iş erleri ve cui memleket, yıl-1811." (65)

"Ayrıca Anadolu sağ kolu, Yemen ve Yesari ile nihayetine varıncaya kadar, Yıl-1825." (66)

Saptanan bu menzil noktasından geçen ana ikmal yolu niteliğindeki kollar dışında birçok ikinci derecedeki kollar da mevcuttu.

Bunlar üzerinde açılan ulak merkezleri, yurt içi ve menzil komutanlıklarının haberleşmesini sağlıyordu.

Öte yandan Anadolu, Rumeli, Suriye ve diğer menzil noktalarında bulundurulması gerekli görülen birinci ve üçüncü sınıf ikmal maddeleriyle hayvan yemi miktarları önceden saptanır ve stok düzeyleri, sefer gereksinmesine göre tamamlanırdı. Başka bir emir verilmediği sürece, bu ikmal maddelerinden, hangi menzillerde ne miktarda bulunacağı Ek: 6'da görüldüğü gibidir.

Sefere karar verildiğinde ordu mevcudu gözönünde tutularak, menzil noktalarındaki iaşe maddeleriyle hayvan yemi miktarlarında değişiklik yapılır, bütünleme, tertip çizelgeleriyle menzil noktalarına bildirilirdi.

(63) Uzunçarşılı; c. I, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara, 1943, s. 214-215.
(64) Neşri Tarihi'nin 242 nci sayfasında "Menzil be Menzil" deyimi kullanılmaktadır.
(65) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230, s. 133.
(66) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 242, s. 122.

ÖHKGB ATASE Bşk. Kütüphanesi

Örneğin, 1 Nisan 1715'te Padişah III. Ahmet ve Sadrazam Silahdar Ali Paşa'nın orduyla birlikte İstanbul'dan Edirne'ye hareketleri, Tinos Adası ile Mora'nın fethi ve Suda Kalesi'nin Venediklilerden geri alınması sırasında, hangi menzillerde ne miktar iaşe maddesi ve hayvan yeminin bulunacağı ve bu menzil de ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Keza III. Ahmet'in 3 Ağustos 1730'da başladığı Doğu Seferi ile, 16 Haziran 1736'da Serdar-ı Ekrem Seyyit Mehmet Paşa'nın Rus Seferi'ne hareketi ve 29 Mayıs 1743'te İran'a yapılan sefer için menzillere gönderilen tertip çizelgeleri de Ek: 7'deki esaslar dahilinde olmak üzere kendi güzergâhlarındaki menzil noktalarına göre düzenlenmiştir. (67)

Ana ikmal yolları üzerinde kurulan menzil noktalarından ocaklı personel ile, eyalet askerlerinin yararlanması için "Sürsat" yöntemi de uygulanırdı. Bu yönteme göre; ordu sefere çıkmadan önce, çevre köy ve kasaba halkına ordunun geçeceği yollara aşlık getirmesi emredilirdi.

Getirilen ürünlerin sürüm değerleriyle, rayiç bedel üzerinden satılmasıyla halk yükümlüydü. Bu yükümlülüğe karşılık, daha sonra halktan belirli bir vergi alınmakla yetinilirdi. Sattıkları aşlıka "sürsat aşlıkı" verdikleri paraya da sürsat karşılığı denirdi. (68)

Bu uygulamaya ait bir hüküm örneği aşağıdadır:

Semendire Sancakbeyi ile Kadılara Hüküm:

Haliye Yeniçeri kullarımın zahireleri lazım olmağın, Haliye zahire tedariki için dergâhı Muallem Hasekilerden Kıdvetül emasil Ferhat Zide Kadüruhu ile (isim yeri açık bırakılmış) tayin olunup, buyurdum ki:

"Hükmü Şerifimle vardıklarında asla tehir ve terahi istemeyüp, sen ki Sancakbeyisin ve siz ki kadılarsız, her birünüz bu bab'da bizzat mukayyet olup ve ne kadar zahire talep edilirse akçeyle tedarik edüp aliviresiz." Yıl-973, Mühimme Defteri No: 5, s. 584.

Menzil teşkilâtı içinde resmi adı Orducu olan (Ehli Hiref) ve diğer bazı teşkillerin var olduğu, Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nden beri görülmektedir.

Tarihi yapıtlarda buna ait şu bilgilere rastlamaktayız.

"Gazi Murat Han dahi berveçhile asker cem ettiği, ondan evvel dahi Rum'da ol veçhile leşker cem olmuş değildi. Yalnız Ordu pazar halkı 10. 000 miktarı vardı. (69)

Orducuların sevk ve idaresi için bunların başına devlet tarafından ordu ağası veya orducubaşı adıyla bir komutan atanırdı.

(67) Gnkur. Harp Tarihi Dairesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Merkezleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966, s. 21, 22, 23, 24, 37, 38, 39, 40, 41, 42.
(68) Sertoğlu; 1958, s. 299.
Uzunçarşılı; c. I, s. 273.
(69) Neşri Mehmet; Neşri Tarihi, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, s. 290.
Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. IV, s. 81.

İlk dönemlerde ferman ve hükümlerle yönetilen menzil teşkilâtı, daha sonra yasaların kapsamı içinde yönetilmiş ve 1911'de yayınlanan Menzil Hidematı Nizamnamesi (Menzil Hizmetleri Yönetmeliği) ile geliştirilmiştir. (70)

Menzil ve demir yolu hizmetlerinin savaşın durumuna uygun şekilde düzenlenmesi için de, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı bir menzil genel müfettişliğiyle telgraf idaresi kurulmuş bulunuyordu. (71)

Gerçek şudur ki; bundan 72 yıl önce hazırlanıp yürürlüğe konulan bu menzil hizmetleri, yönetmeliği gereği gibi uygulanmayıp, zamanla işlerliğini kaybetmiş, daha sonraları Türk Silâhlı Kuvvetleri yabancı ülkelerin menzil hizmetleri talimname ve yönetmeliklerini dilimize çevirerek uygulanmıştır.

İdarî hizmetlerin yaygın biçimde uygulandığı menzil bölgesi ve hatlarının, bu yönetmelik esaslarına göre düzenlenen ve bir ordunun menzil hatlarının şematik bölümü Şema: 4'te, menzil heyetlerinin bölümüyse, Kuruluş: 4'te görüldüğü gibidir.

Bu yönetmeliğin mevcut olmadığı dönemlerde de Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde barışta ve seferde menzil hizmetlerine yeterince önem verildiği, savaşlarda yurtiçi menzil alanı ve muharebe alanına ait sınırların saptandığı, menzil hatları ve noktalarının savaş plânlarında mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, doğal kaynaklarca zengin olan Alasonya-Serfice-Grabene bölgesi, Yanya ve Laros dolayları, ordunun yığınak bölgesi olarak seçilmiş, Selânik Manastır Demir Yolu'nun kuzeyinde kalan alana da menzil bölgesi denilmiştir (Harita: 9). Bu savaşta; Selânik-Manastır Demir Yolu ile bu demir yolu güzergâhında bulunan Karaferye ve Soroviç istasyonlarından, Serfice'ye giden iki karayoluyla, Selânik'ten Katerin üzerinden Alasonya'ya ve Manastır'dan Görice üzerinden Yanya'ya giden karayolu, menzil bölgesinin belli başlı ikmal yollarını oluşturmuştur.

Savaşla birlikte, harekât için Selânik'te bütün iaşe ve idare eşleriyle görevli bir idarî kurul teşkil edilmiş Alasonya'da da bu kurulun bir şubesi kurulmuştur. Bunlardan başka Karaferye, Soroviç ve Serfiçe'de de birer ara ambar açılmıştır.

İkmal ve tahliye işlerinin yürütülmesi için Manastır, Yanya, Karaferye, Soroviç ve Leskovtik'te birer gönderme komisyonu kurulmuş, bu komisyona yerli halkın ileri gelenlerinden bazı kişiler üye olarak atanmıştır.

Bu savaşta, Alasonya Ordusu için Selânik'te Yanya Kolordusu için de Manastır'da olmak üzere iki menzil komisyonu teşkil edilmiş, menzil birliklerine yardım etmek üzere Alasonya, Serfiçe, Karaferye ve Görice'ye birer redif taburu yerleştirilmiştir.

Ordunun iaşe maddelerinden un, peksimet ve arpa Selânik ve Manastır'daki menzil komisyonlarınca, diğer erzaksa müteahhitler tarafından sağ-

(70) Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi; İstanbul, Matbaa-i Askeriye (Süleymaniye), 1327 (1911), s. 1-57.
(71) Hedemat-ı Seferiye Kanunnamesi; İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1328 (1912), s. 353.

lanmış olup, Karaferye ve Soroviç'te depolanmıştır. Alasonya Ordusu'nun iaşe maddeleriyle cephanesi Karaferye ve Soroviç'ten, Yanya Kolordusu'nun ise Manastır'dan kirayla tutulmuş araba ve mekkârelerle gönderilmiştir.

Bu savaşta cephane ikmali için de şu tertipler alınmıştır: Alasonya Ordusu için Serfiçe, Alasonya, Yenişehir, Çatalca ve Dömeke'de birer cephane komisyonu; Karaferye, Soroviç ve Kozana'da da birer servis istasyonu kurulmuştur.

Topçu taburlarının cephane kolları daha teşkil edilemediğinden, her tabura 60-80 mekkâre hayvanı verilmiştir. Cephane ikmalinin aksatılmadan yapılması için, 3 ncü Ordu'ya bağlı 3 ncü Ulaştırma Taburu Alasonya Ordusu emrine verilmiş, bundan ayrı olarak Selânik ve İstanbul'dan 125 tek atlı araba gönderilmiştir. (72)

Yanya Kolordusu'nda muharebe ağırlıklarının taşınması için her tabura 72 mekkâre hayvanı verilmiştir. Daha sonra bu hayvanlar toplatılarak, kolordu emrinde olmak üzere her biri 350 hayvandan oluşan üç erzak kolu teşkil edilmiştir. Diğer ulaştırma hizmetleri için de halktan kiralanan hayvanlar kullanılmıştır.

1897 Türk-Yunan Savaşı'nda menzil hizmetlerinin nasıl yürütüldüğünü açıklamaya çalıştığımız bu bilgilerden şu sonuca varmak mümkündür:

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetlerinin yurt içinden sonra idarî faaliyetlerini destekleyen menzil teşkilâtı çok eski olup, birçok aşamalardan sonra 1911 yılında yayınlanan yönetmelikle son şeklini almış, daha önce menzil eminlerince idare edilen bu teşkilât, 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda menzil komisyonlarınca faaliyetini sürdürmüş, daha sonra her orduda ve bağımsız hareket eden kolordularda, seferde birer menzil müfettişliği kurulmuştur. 1911 tarihli Menzil Hizmetleri Yöneteliği yayınlandıktan sonra, bunun en yakın uygulanışı 1912-1913 Balkan Harbi'nde görülmektedir. Bu savaşta idarî faaliyetlerin yürütülmesi için Edirne Müstahkem Mevki Komutanı Mirliva İsmail Paşa emrine bir baştabip; bir başveteriner, bir cephane müfrezesi komutanlığı; bir merkez komutanlığı, bir dekovil bölük komutanlığı; bir itfaiye bölük komutanlığı, idare başkanlığı ve bunlara ait personel araç ve gereçler verilmiş, Türk Doğu Menzil Müfettişliği'nce Edirne'de bir menzil noktasının kurulması plânlanmış, müstahkem mevkiin düşman kuvvetlerine yakınlığı düşünülerek savaşın başlamasından önce Edirne'deki çeşitli depo ve ambarların belirli bir ikmal seviyesine ulaşmasıyla bu noktanın işletilmesi sağlanmıştır.

Yine bu savaşta kolordu düzeyinde olan Kırcaalı Müfrezesi'ni Gümülcine ve İskeçe'de kurulan menzil noktaları desteklemiştir.

Bu müfrezenin bir bölümünü oluşturan Paşmaklı Müfrezesi, İskeçe Menzil Noktası'ndan desteklenmişti. Savaşın başlamasından önce, Müfreze İdare Başkanlığı'nca Kırcaalı ve Paşmaklıca'daki ambar ve depoların sütr düzeyleri tamamlanmış, müfreze komutanlığı emrine iki sıhhiye bölüğü, sekiz seyyar

(72) Gnkur. Harp Tarihi Dairesi; 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1965, s. 32, 247-250.

hastane verilmiş, redif alayı merkezlerinde tümenlerin muharebe ağırlıklarıla Gümülcine'de iki cephane taburu kurulmuştur. (73)

c. Muharebe Alanındaki Lojistik Teşkil ve Kurumlar (Savaşta)

Muharebe alanı, muharip birliklerin taktik ve idarî harekât için gerekli araziyi ve bilfiil savaştıkları alanı kapsar. Bu alan, menzil ön kenarında kadar uzanır. Muharebe alanının derinliği hakkında kesin bilgi olmamakla beraber, bu derinlik kuvvetlerin miktarına, uygulanacak harekâtın türüne, kritik arazi arızalarının durumuna, düşmanın imkân ve kabiliyetlerine göre tertiplenir.

Muharebe alanının bir bölümünü oluşturan bu günkü anlamdaki ordu hizmetler bölgesi, belirli sınırlar içinde ve muharip birliklerin hemen gerisinde bulunuyordu (Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde olduğu gibi) (Kroki: 11'e bak).

Bu günkü ordu hizmetler bölgesi, o dönemlerde çeşitli esnaf ve sanatkârlardan oluşan Orducularla (Ehli Hiref), cebeciler tarafından işgal ediliyordu.

Savaşın yapıldığı bölgelerde düşman kontrolünde olan menzil depolarına ikmal yapılmazdı.

Muharebe alanındaki lojistik destek, güç koşullar altında mahallinden tedarik usulünün uygulanması ve düşmandan ele geçirilen her çeşit ikmal maddelerinin kullanılmasıyla sağlanırdı. İkmal hizmetlerinde birliğe kadar götürme usulü uygulanırdı.

Silâhlı kuvvetlerin yurt içi ve menzil depolarından desteklenmelerinin olanaksız olduğu sürelerde birliklerin Tekâlif-i Harbiye (Harp Yükümlülüğü) sistemiyle ikmal ve iaşe edilmeleri sağlanıyordu.

Tekâlif-i Harbiye müfrezelerince yapılan bölge taramalarında, halkın elindeki fazla erzak, yem ve ulaştırma araçları belge karşılığı teslim alınarak, bedelleri devlet tarafından sonradan ödeniyordu.

Tanzimat'tan sonra kurulan düzenli ordu birliklerinin muharebe alanındaki lojistik desteği, bu birliklerin kadro ve kuruluşlarındaki ikmal ve bakım kademelerince sağlanmakla beraber, teknik ve idarî birliklerin yetersiz oluşu da hizmetlerin üstün bir düzeye çıkarılmasını engelliyordu.

Bu dönemde, hükûmetin savaş giderleri olarak Serasekliğe ayırdığı parayla, muharebe alanında gereksinme duyulan I nci ve III ncü sınıf ikmal maddeleri satın alınarak birliklere dağıtılıyordu. Bu dağıtımı birliklerin kuruluşuna konan iaşe ve ekmekçi kolları gerçekleştiriyordu.

1876 Osmanlı-Sırp ve Karadağ Savaşı'na kadar seyyar ordu birliklerinin iaşe ve cephane kolları düzenli biçimde kurulmadığından, yurt içi ve menzil depolarından muharebe alanına yapılan ikmal akışı, aksamış ve yeterli bir lojistik destek sağlanamamıştır.

(73) Gnkur. As. Tarih ve Str. Etüt Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, (1912-1913) Balkan Harbi, Ankara Gnkur. Basımevi, 1980, s. 453, 454.

Her taburda 40-60 mekkâreden oluşan cephane kolları, ordu geri hizmet bölgelerindeki kale ve depolardan mekkâre ve arabalarla birliklere cephane taşımışlardır.

Bu yıllar içinde yapılan savaşlarda erat üzerindeki demirbaş erzaktan ayrı olarak, büyük komutanlar emrindeki bir kısım yedek erzakla muharebe alanıdaki birliklerin lojistik desteği sağlanmışsa da, hizmet ve destek birliklerinin yetersizliği yüzünden, istenilen yer ve zamanda savaş alanlarına gereken ikmal yapılamamıştır. (74)

3. İKMAL İŞLERİ (BARIŞTA VE SEFERDE)

a. İhtiyaçların Tespiti (I nci ve V nci sınıf İkmal Maddelerinin)

(1) I'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde ikmal maddelerinin bu günkü anlamda bir ayrımı yapılmamıştı. O dönemde insan ve hayvanların yiyecek ve içecekleri, bu günkü I'nci sınıf ikmal maddelerin kapsamına giriyordu. İkmal işlerinin anlamı, bir askerî harekât için birliklerin gereksinme duyduğu ikmal maddelerinin tespiti, tedariki, depolanması, bakım ve dağıtımıyla kurtarılmasını içermektedir. Lojistik faaliyetlerin özünü oluşturan ikmal işlerini (her çeşit ikmal maddesi için) barışta ve seferde olmak üzere iki başlık altında incelemek doğru bir sonuca ulaşma bakımından önemlidir. Bu bilgilere dayanarak kuruluşundan 1913 yılına kadar geçen 614 yıllık süre içinde Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetlerinde I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının barışta ve seferde nasıl tespit edildiği şu şekilde incelenmiştir.

(a) I'nci Sınıf ikmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti

Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nde, Kapıkulu örgütü kurulmasından önce, muharip birlikleri oluştuaran aşiret kuvvetleriyle, akıncı, tımarlı, yaya ve müsellemler, barışta I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarını devletin katkısı olmadan kendileri tespit eder ve karşılarlardı.

Kapıkulu teşkilâtı kurulduktan sonra, barışta I'nci sınıf ikmal maddelerine olan gereksinme, yine devletin katkısı olmadan her ortanın kendi içinde kurduğu bir düzenle şöyle sağlanırdı:

Yiyeceklerin başında gelen ekmek ihtiyacının tespitinden, barışta Kapıkulu orta ve bölükleri sorumluydu. Ancak, Fatih Sultan Mehmet döneminde ve imaretlerinin kaldırılmasına kadar, vakıf koşulları gereğince her gün kepekli undan yapılmış 68 dirhem ağırlığındaki fodla (bir çeşit pide), hasekilerle, turnacıbaşı, seksoncubaşı, zağarcıbaşı ve bunların or-

(74) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Def. No. 27, s. 11, No. 244, s. 101, 144, 145, No. 245, s. 20, 25, 39 ve 100, No. 243, s. 283-369.
Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askerî Kısım No. 1690, 26756, 3792.
Başbakanlık Arşivi; Maliyeden Müdevver Defter, No. 9028, s. 33, No. 2699.
Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Mahmut Belgeleri, No. 1958.
Başbakanlık Arşivi; Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 2761, 2860, 2889.

talarına, sekbanlarla, bunların ortalarındaki av köpeklerine ve belirli kişilere parasız olarak dağıtılıyordu. (75)

Barışta odalarında (kışlalarında) oturan her ere verilen ulufe (maaş)'den onar akçe (XII. yüzyıldan sonra daha fazla) her hafta cuma gecesi kumanya parası olarak toplanır ve vekilharca (iaşe subayı) verilirdi. Kumanya paralarının toplanması ve yemek tabelasanan düzenlenmesi vekilharcın göreviydi. Sonraları pahalılık nedeniyle kumanya paralarının haftada iki kez toplanmasına başlanmıştı. (76)

Toplanan paralarla ocakların yiyecek ve içecekleri, düzenlenen tabelaya göre piyasadan tedarik edilir, orta ve bölüklerin kendilerine özel kazanlarından pişirilerek erata dağıtılırdı.

İhtiyaçların saptandığı, bir gerçek olmakla beraber, yapılan araştırmalarda o dönemde Kapıkulu Ocaklarıyla, eyalet askerî kuvvetlerinde bir er ve hayvanın günlük istihkaklarının cins ve miktarları hakkında yeterli bir bilgiye rastlanmamıştır.

Fatih Sultan Mehmet döneminden önce, orta ve bölüklerin et ihtiyacı, aşçılar eliyle bir okka etin üç akçe karşılığında olduğu zaman piyasadaki kasaplardan sağlanıyordu.

Bu yöntemlerin zamanla yeterliliğini yitirdiğini gören Kanuni Sultan Süleyman, Etmeydanı'nda yalnız yeniçerilere et satan sekiz kasap dükkânı açtırmış, etin üç akçeden fazla olan bedelini "zarar-ı lahim" (et zararı) adıyla devletin ödemesi yöntemini getirmiştir. Böylelikle, devlet, daimi ordunun barışta I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarından doğrudan sorumlu olmamakla beraber, bu ikmal maddelerinin tedariki için Kapıkulu Ocakları personeline yeteri kadar maaş veriyor, et ve ekmek tedariki için de yardımcı oluyordu. Ayrıca bu işleri yapacak görevli personel de mevcuttu.

Daha sonraki yıllarda, Kapıkulu personeline bu tür devlet yardımı artırılmış ve aşağıdaki hükme göre, Asakir-i Mansure'ye verilen istihkaka yakın miktarlara çıkarılmıştır.

Ancak, artan bu miktarların bir kanunla mı verildiği veya bir ihsan mı olduğu saptanamamıştır.

Hüküm Metni: (77)

"Rusçuk ve Yergöğü caniplerinde tayinat idaresine memur... Zeyilde"

"Memurun Yergöğü Canibinde olan Dergâh-ı Mualla topçularından dokuzuncu ve on üçüncü ve yirmi sekizinci ve sınıf olan dört cemaat ortalarının memuriyetleri uzamış olduğundan, kanuna göre değiştirilmeleri lazım gelmekte, tanzimi haclar için bu ortaların değiştirilmesine izin verilmiş olup, bu defa Şumnu'ya gelen yirmi yedinci ve altmış yedinci ortalırn bunların yerine

(75) Uzunçarşılı; c. I, s. 257, 260, 261 ve Kavanin-i Yeniçeriyan; Beyazıt Kitaplığı Ho. 1937, Hicri-1075, s. 27, 41, 71, 72.
(76) Kavanin-i Yeniçeriyan, s. 82.
(77) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230, s. 25.

tayin kılınmakla bu ortalar o tarafa geldiğinde çorbacılarına yevmiye sekiz çift ekmek ve ikişer kiyye et ve ikişer kıyye yem ve arpa ve neferatın mevcuduna göre beherine birer çift ekmek, 100 dirhem et ve saka ve seyishane beygirlerine birer kıyye yem arpa ve dörder kıyye saman ve çorba pişirmek için odun tayinatları ita edilmesi irade olunmakla... Evahir-i Şevval 1224 (Kasım 1809)"

Silâhlı kuvvetlerin ikinci büyük gücünü oluşturan eyalet askerî kuvvetlerinin, barış düzenindeyken I nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının tespitinden, bu birliklerin bağlı oldukları tımar sahipleri sorumluydu.

Barış döneminde, kendilerine verilen dirlikle, iş ve güçlerinde uğraşan eyalet askerleri, iaşe ve hayvan yemi ihtiyaçlarını kendileri sağlar, devletin bunlara bir katkısı ve yardımı olmazdı.

Eyalet askerlerinin bozulmasından sonra, bu sınıfın yerine geçen miri leventlerin beslenmesinde Osmanlı Devleti'nin yeni bir uygulamaya gittiği (78), aşağıda metni yazılı belgelerden anlaşılmaktadır.

"Defterlidir ki haliye ferman-ı şerif ile tahrir olunan 2.000 miri piyade levent ki, cerhi zabitan ile 2.160 cerh olmak üzere işbu 1109 mahı Şaban'ın 20. günü bayrakları küşad olunup ve mevnetleri ber mucibi ferman-ı âli beher nefere yevmiye buçuk ve kıyye nan ile buçuk ve kıyye lahmı kavi tayin buyurulmakla, her bir kıyye nan ba ferman-ı âli behesap çürük un ikişer akçeye ve lahım dahi on ikişer akçeye olup, her bir esedi kuruş ikişer yüz akçeye olmağın vechimeşruh üzerine ruzberuz verilen tayinat beyan olunur. Tarihen fi (20 Şaban 1109). (79)

Yalnız, sefer zamanı toplanan miri leventlerin gereksinmeleri başlarındaki idarecilere, hazineden verilen paralarla karşılanırdı. Bunlara ayrıca ulufe ve bahşiş de verilirdi.

Burada açıklamaya çalışılan husus, devletin, Kapıkulu personeline de ulufe ve bahşiş vermesi, buna karşılık beslenme yükümlülüğü üstlenmemesidir. Miri leventler de bunun aksine hareket edilmiş, devlet, beslenme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu durum, şimdiye kadar yapılan uygulamalardan farklı bir aşamadır. Nitekim Yeniçeri ocaklarının lağvından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilâtıyla birlikte devlet, askerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir yükümlülük altına girmiştir.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye personlenin 1 nci sınıf ikmal meddeleri gereksinmelerinin devlet tarafından karşılanması 25 Temmuz 1827 tarihli yasayla kabul edilmişti. (80)

Şimdiye kadar yapılan uygulamaya göre, devlet seferde menzil ve muharebe alanlarında bu sınıf ikmal maddelerini depolar, Kapıkulu ve Eyalet askerleri kendi paralarıyla bu depolardan yararlanırlardı (Ocaklı personele yapılan bazı yardımlar hariç).

(78) Mustafa Cezzar; Osmanlı Tarihi'nde Leventler, İstanbul, Çelik Cilt Matbaası, 1965, s. 343-357.
(79) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Askeri Kısım, No. 3283
(80) Başbakanlık Arşivi, Kanunname-i Askeri Defteri (1243-1382), s. 5-6.

Bu kez devlet, Asakir-i Mansure teşkilâtına mensup tüm personelin (subay, erat) ve hayvanların barışta ve seferde I nci sınıf ikmal maddelerini sağlamayı yükümlenmekle daha ileri bir aşama yapmış oluyordu.

Devlet bu yükümlülüğü yerine getirebilmek amacıyla, I nci sınıf ikmal maddelerinin saptanabilmesi için yukarıda adı geçe yasadaki faktörleri kullanmıştır. Yasada bu konuyla ilgili metin ve faktörler aşağıda görüldüğü gibidir.

Kanun Metni: "Bu defa tertip ve tanzim olan 60 bölük piyade, topçu ve 30 bölük piyade arabacısıyla 70 tertip süvari topçu ve 60 tertip süvari arabacıların bilcümle zabitan ve neferatı tekmil olmak suretiyle iktiza eden maaş ve mahiyeleri ve yevmiye tayinatları hedeme-i atikayla maan zirde terkim ve defter olunmuş olmakla fi mabat olvecihle cari ve muteber tutulup hilâfı kanun harici tayinat itasından gayetülgaye hazer ve mücanebet oluna ve tayinatı mezkûre ve sair mesarifi müteferrika-i lâzımelari dahi Ocak Nazırı Efendi marifetiyle bervechi dikkat rüyet ve idare olunup, telef ve sirkatten vikayesine daima takyidi tam ve saim malakelam oluna."

Dergâhı Âli Topçu Ocağı'nın bilcümle zabitan (subaylarının) ve neferatının (erlerinin) ve eskiden mürettep bazı hademesinin maaş, mahiye ve tayinatlarının kemmiyet ve keyfiyetleri beyan olunur: (Özet)

Bu dönemde yıllık devlet bütçelerinde orduların personel ve hayvan kadroları göz önünde tutularak, ikmal akışının hangi kaynaklardan sağlanacağı ve ihtiyaçların tespiti, düzenlenen jojistik ikmal plânlarında gösterilmiş, eskiden olduğu gibi küçük birliklerin ayrı ayrı kazan kaynatmalarına meydan verilmemiştir.

Lojistik desteğin bir bölümünü oluşturan ihtiyaçların tespiti, düzenli ordu birlikleri kurulmadan önce çok ilkel usullerle yapılıyordu. Bu durum düzenli bir ikmalin yapılışını da aksatıyordu. Örneğin, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'ndan

Personel	Aylık Maaşı (Kuruş)	Günlük Ekmek (Çift)	Günlük Et (Okka)	Diyecekler
Nazır Efendi	3000	80	20	
Topçubaşı Ağa	3750	100	--	
Topçu ve Arabacılar Kâtibi Efendi	1000	40	10	
Sağ Kolağası	9375	24	6	
Sol Kolağası	800	16	4	
Sağ Kol Sancaktarı	300	8	2	

evvel kadro ihtiyaçlarının zamanında saptanmaması nedeniyle ikmal faaliyetleri aksamış bu durum, yenilgiyi hazırlayan önemli nedenlerden biri olmuştur.

Tanzimatın ilânından sonra kurulan düzenli ordu birliklerinin barışta I nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının tespiti için çalışmalara hız verilmiş, daha sonraki yıllarda yayınlanan İdare-i Askeriye Nizamnameleri'nde her rütbedeki personel için günlük istihkaklar belirlenmiştir. Örneğin, 25 Kasım 1872'de yayınlanan Fenni Harp ve Tarihi adlı askeri yapıtta, her rütbedeki askeri personelin belli başlı istihkaklarıyla hayvanlar için bir yem tayinatı aşağıdaki çizelgede görülen miktarlar üzerinden hesaplanmıştır. (81)

Günlük Er İstihkakı		
Erzakın Cinsi	Miktarı Dirhem	Diyecekler
Ekmek	300	
Et	80	
Pirinç	27	80 dirhem pilavlık pazartesi ve perşembe geceleri. 13.5 dirhem çorbalık pazartesi ve perşembe geceleri.
Sadeyağ	3	1.5 dirhem pilavlık pazartesi ve perşembe geceleri. 1.5 dirhem çorbalık için pazartesi ve perşembe geceleri.

Hayvanlar İçin Bir Yem Tayinatı		
Erzakın Cinsi	Miktarı	Diyecekler
Arpa	3 Okka, 80 dirhem	Çayır mevsimi olan mayıs ayında hayvanlara arpa ve saman verilmez.
Saman	4 Okka	

(81) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 108-111.

General ve Üst Rütbeli Subayların Günlük ve Aylık İstihkakları					
Rütbeler	Erzak Çeşidi ve Miktarları (Günlük ve Aylık)				
	Ekmek Günlük (Çift)	Et Günlük (Okka)	Pirinç Aylık (Okka)	Sadeyağ Aylık (Okka)	Yem Günlük (Adet)
Ferik	40	6	120	60	12
Mirliva	20	3	60	30	8

General ve Üst Rütbeli Subayların Günlük ve Aylık İstihkakları					
Rütbeler	Erzakın Çeşidi ve Miktarları (Günlük ve Aylık)				
	Ekmek Günlük (Çift)	Et Günlük (Okka)	Pirinç Aylık (Okka)	Sadeyağ Aylık (Okka)	Yem Günlük (Adet)
Miralay	12	2	45	15	4
Kaymakam	8	1.5	30	10	3
Binbaşı	6	1	22,5	7,5	2
Alay Emini	5	300 dirhem	15	5	2
Sağ Kolağası	4	300 dirhem	12	3	1
Sol Kolağası	4	300 dirhem	12	3	1
Alay Kâtibi	4	300 dirhem	13	2	1
Alay İmamı	4	300 dirhem	12	3	1

Er İstihkakına Tâbi Ast Rütbeli Subaylarla, Başçavuş, Çavuş ve Onbaşılar		
Yüzbaşı	2	İki erin günlük istihkakı
Tabur Kâtibi	2	İki erin günlük istihkakı ve bir yem
Tabur İmamı	2	İki erin günlük istihkakı
Mülâzim-i Evvel	1	Bir erin günlük istihkakı
Mülâzim-i Sani	1	Bir erin günlük istihkakı
Başçavuş	1	Bir erin günlük istihkakı
Çavuş	1	Bir erin günlük istihkakı
Bölük Emini	1	Bir erin günlük istihkakı
Onbaşı	1	Bir erin günlük istihkakı

Daha sonra yayımlanan 1288 (1871) tarihli İdare-i Askeriye Nizamnamesi'nin yerine geçmek üzere (82) Ferik Ahmet Muhtar Paşa'nın mührünü taşıyan idare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nin 141 nci sayfa, 160 ncı bendinde barışta I'inci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarıyla her rütbedeki askerî personelin günlük istihkaklarında bazı değişikliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

İhtiyaçların saptanmasında personel için I'inci sınıf ikmal maddeleri hesap edilirken, özellikle günlük yürüyüş mesafesinin beş saat olduğu ve her beş günde bir istirahat edileceğine göre, bu ikmal maddelerinin menzil noktalarında depolanması dikkate alınırdı.

Devletçe askerî personelin beslenmesinde I'nci sınıf ikmal maddeleri tespiti için, zaman zaman değişiklikler yapılmış, 1301 tarihli İstihracı Tayinat yahut "Hazır Hesab-ı Askeri" adlı kitapta bir erin I'inci ve III'üncü sınıf ikmal maddeleri gereksinimi ayrıntılı olarak açıklanmıştır. (83)

18 Eylül 1330 (1912) tarihli Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatına (geçici) göre de, barışta bir erin günlük I'inci ve III'üncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaclarıyla hayvanların yem istihkakları aşağıdaki çizelgede görülen miktarlar üzerinden hesaplanmıştır.

(82) Fahri Çoker; Askerî Kanunlar ve Nizamlarımız, c. III, İstanbul, Deniz Basınevi, 1959, s. 100-A.
(83) Hüsnü Hasan; İstihracı Tayinat Yahut (Hazır Hesab-ı Askeri), İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1301, s. 1-2.

1912 Yılında Barışta Bir Er'in Günlük İstihkakı		
Erzakın Cinsi	Miktarı	Diyecekler
Ekmek	900 gram	
Et	250 gram	
Bulgur	150 gram	
Yağ	20 gram	
Tuz	20 gram	
Sabun	12 gram	
Gaz	20-40 gram	
Odun	700 gram	Yemek pişirmek için
Odun	80 gram	Çamaşır yıkamak için
Odun	20 gram	Yıkanmak için

Demirbaş Erzak		
Peksimet	550 gram	
Et Konservesi	259 gram	
Çorbalık Sebze	100 gram	
Şeker	100 gram	
Çay	3 gram	

Hayvan İstihkakları						
Yem Cinsi	Eski		Yeni		Kilo	Diyecekler
	Okka	Dirhem	Okka	Dirhem		
Arpa	4		5	120		Alay ve tb. daki su-bayların ağır bineklerine
Arpa	3	80	4	96		Alay ve tb. daki su-bayların bineklerine
Arpa	2	200	3	210		Saka hayvanlarına
Saman	5	_	6	300		Alay ve tb. daki su-bayların ağır binèklerine
Saman	4	_	5	120		Alay ve tb. daki su-bayların bineklerine
Saman	3	_	3	348		Saka hayvanlarına
Not: Her yıl mevsim icabı çayıra çıkan hayvanlara arpa ve saman verilmez, bunun yerine her hayvan için bir yem karşılığı bir dönüm çayır ayrılır.						

Hayvan İstihkakları								
Hayvanların Cins ve Görevleri	Arpa ve-yaYulaf		Kuru Ot		Saman		Saman	
	Kilo	Gr.	Kilo	Gr.	Kilo	Gr.	Kilo	Gr.
Ağır top beygiri ve katana	7		3		3	_	_	30
Top dip koşumu	6	_	4	_	3	_	_	25
Top şıvgar ve çengel koşumu	5	500	3	500	3	_	_	20
Top çeker dişi beygir ve kadana	5	_	3	500	3	_	_	20
Binek ve saka	4	500	3	_	3	_	_	15
Mekkâri ve nakliye koşumu	3	500	2	_	2	_	_	15

Su İhtiyacı: İnsanlarla hayvanların hayatiyetini koruması için çok önemli olan bu ikmal maddesi, bu günkü verilere göre kişi başına günde 1-5 galondur. İhtiyaçların tespiti amacıyla yapılan araştırmalar sonunda Osmanlı ordusunda su ihtiyacı için bir faktöre rastlanmamıştır. Ancak, yapılan seferlerin genellikle akar suların açtığı istikametlerde oluşu, bu ihtiyacın saptanmasında zorlukla karşılaşılmadığı kanısına varılmıştır. Barışta ve sefer düzeninde Kapıkulu Ocaklarından düzenli ordu birliklerine geçilinceye kadar orda ve bölüklerin su ihtiyacı için sakalardan yararlanıldığı da bir gerçektir.

(b) I'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti

Savaşa karar verildiğinde gereken hazırlıkların yapılmasına hemen başlanırdı. Örneğin: Yıldırım Bayezit, Anadolu'da Kadı Bürhanettin üzerine yürümeye karar verdiğinde, "Seferi Hümayun Mukarrerdir. Yeni kul yazılsın" (84), II. Murat ise, Selânik'in kesin olarak zabtı için "Tiz sefer hazırlığı görün" (85) şeklinde ferman buyurmuştur.

Sefer hazırlıkları, savaşın başlamasına kadar plânlanır ve bitirilirdi. Bir sefer, genel olarak yığınak yürüyüşü, yığınak, muhabere ve geri dönüş olmak üzere dört aşamada yapılırdı.

Her aşama için, I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçları ayrı ayrı saptanır ve bu günkü ikmal plânları anlamına gelen tertip defterlerine yazılırdı. (86)

Padişahın emri (ferman) alınmak üzere hazırlanan bir tertip defteri örneğinin bu günkü Türkçe anlamı aşağıda çıkarılmıştır.

Bendelerin arzı:

"Bu sene doğu tarafına Sefer-i Hümayun kararlaştırıldığından, Komutanlık erkânı ve Kapıkulu Ocaklarına (Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Toparabacılar ve diğer ocaklarına) ve divan üyelerine ve saireye, Üsküdar'dan Diyarbakır'a kadar olan menzillerde hergün dağıtılması gereken erzakın (un, has un, arpa, odun, saman, ot, kömür) kazalardan tertibine dair hazırlanan defterdir.

İstanbul'dan Diyarbakır'a kadar olan menzillerin zahireleri İstanbul'dan atanan mübaşirler aracılığıyla kazalardan satın alınıp menzillerde hazır bulundurulacaktır. Eskiden olduğu gibi, unun bir İstanbul kilesi taşıma ve çuval masrafıyla elli akçeye, has unun bir İstanbul kilesi taşımasıyla 30 akçeye, odunun bir arabası taşımasıyla birlikte 60 akçeye, samanın bir kantarı taşımasıyla 30 akçeye, otun bir arabası taşımasıyla 180 akçeye, kömürün bir okkası taşımasıyla beraber bir akçeye satın alınacaktır. Bunların parası ilçe halkının vergilerine takas tutulacaktır.

(84) Hünername; Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığı, No. 1523, c. I, s. 104.
(85) Aşıkpaşaoğlu; Tevarih-i Âli Osman, Çev. Nihal Atsız, Birinci Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 125.
(86) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Mahmut Vesikaları, No. 1958.
Cevdet Tasnifi; Askerî Kısım, No. 26756.
Kâmil Kepeci Tasnifi; No. 2761, 2860, 2889.
Maliye Defteri; No. 2699.

Diyarbakır'dan Nusaybin'e kadar olan beş menzilde günlük lazım olan zahirelerle Diyarbakır'da kalınacak yirmi günlük için zahire, Diyarbakır Voyvodası tarafından satın alınıp menzillerde hazır bulundurulacaktır. Bunların parası Voyvodalık maliyesinden verilecek ve mahsup edilecektir.

Nusaybin'den Musul'a kadar yedi adet menzilde lazım olan zahireler, Mardin Voyvodası tarafından satın alınıp menzillerde hazır bulundurulacak ve menzil mübaşirlerine teslim edilecektir. Bunların parası miri fiyat üzerinden Mardin Voyvodalığı maliyesinden verilecek ve mahsup edilecektir.

Musul'dan Bağdat'a kadar olan 11 menzilde dahi icap eden zahireler, Musul Âyânı'ndan Abdülcelilzade, Musul mütesellimi ve vilayet ayânı tarafından hazırlanacak ve menzil mübaşirlerine teslim edilecektir. Parası, miri fiyat üzerinden Musul mukataatı malından verilip mahsup edilecektir.

Gelgiras'tan Erzurum'a kadar olan yirmi adet menzile lazım olan zahireler yukarıda bildirilen fiyat üzerinden kazalar halkı tarafından menzillerde hazır bulunudurulup mübaşirlere teslim edilecektir.

Tokat'ta kalınacak yirmi günlük zahire dahi Tokat Voyvodası tarafından satın alınıp hazır bulundurulacaktır. Bunların parası miri fiyat üzerinden Tokat Voyvodalığı maliyesinden verilip hesabına mahsup olunacaktır.

Yukarıdaki esaslarla hazırlanan (menzillere tayinat tedariki için) tayinat tertip defteri mevkufata kayıt ve gereken hüküm suretleri yazılmak için emir ve ferman buyurulmasını devletlu sultanım hazretleri'ne arz ederim. " (87)

Emir ve defteri verildi.

1 Mayıs 1743

Yukarıda metni yazılı ferman gereğince menzillerde bulundurulması emredilen I nci sınıf ikmal maddelerinin saptanmasında, hangi faktörlerin kullanıldığı araştırılmışsa da bulunamamıştır. Gerçek şudur ki, Osmanlı Devleti bir seferi plânlarken ihtiyaçların tespitinde bir dizi faktörler kullanıyordu.

Arşiv belgelerinin incelenmesinde, Anadolu'da yürüyüş yapan Osmanlı ordusunun günlük ihtiyacı, ortalama 1100 kile (bir kile= 20 okka)un, 700 kile has un, 800 kile arpa, 2.000 kantar saman (bir kantar= 44 okka) 150 araba ot, 300 araba odun, 600 okka kömür (bir okka= 1.282 gram) Rumeli'de yürüyüş yapan ordu için günlük ihtiyaçsa, 850-1.900 kile un, 800-1000 kile has un, 5000-8000 kile arpa, 150 araba ot, 300 araba odun, 600 okka kömürdü. (88)

Yine yapılan araştırmalara göre, ilk dönemlerde seferde I nci sınıf ikmal maddelerinin saptanmasında, aşağıdaki formülün kullanıldığı kanısına varılmıştır.

Ordu mevcudu x bir erin günlük istihkakı x menzilde kalacağı gün x 2 (gidiş ve dönüş)= sefer gereksinmesi.

(87) Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Merkezleri s. 28-29.
(88) Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, Ks. 4, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1982, s. 164.

I'nci sınıf ikmal meddeleri ihtiyaçlarının seferde saptanmasında devletin katkısı aşikâr olmakla beraber, Kapıkulu Ocaklarının da bu çalışmalara yaptıkları yardımlar oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalar sonunda derlenen bilgiler, bu konuyu daha da aydınlığa kavuşturacaktır. Şöyle ki, savaşa karar verildikten sonra, harekâta başlamadan önce, harekât alanı içindeki bütün kadılara yayabaşılarla fermanlar gönderilir, nerelerde ne zaman ve ne amaçla menziller açılacağı ve bu kurumlarda ne miktar zahire ve hayvan yemi bulundurulacağı saptanırdı. İhtiyaçların tespitinden sonra, menzil eminlerine gönderilen ödenekle satın alınan I'nci sınıf ikmal maddeleri menzil depolarına yerleştirilir, ordunun geçeceği yollar üzerindeki köylerde oturan halkın, elinde bulunan fazla iaşe maddelerini rayice göre orduya satmaları zorunlu tutulurdu. Bu yönteme sürsat (serbest satış) denirdi. (89)

Fatih Sultan Mehmet, ordusuyla Otlukbeli Meydan Muharbe alanına giderken (1473), Anadolu ve Rumeli'deki arpa eminlerini ordu birliklerinin gereksinme duydukları yiyecek maddelerini sağlamalarıyla görevlendirilmişti. (90)

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi (1514-1515)'ne karar verdikten sonra, ordunun yiyecek maddeleri ihtiyaçlarının sağlanması şu şekilde hazırlanmıştı:

Ordunun beraberinde götüreceği yiyecek; Karadeniz'den gemilerle Trabzon'a depo edilen ve buradan Erzurum yoluyla deve katarlarının taşıyıp, ordu birliklerine ulaştıracakları yiyecekler; Dulkadiroğlu Alaattin Bey ile, Gürcistan Beyi'nin göndereceği yiyecekler olmak üzere dört kaynaktan yararlanmış, ancak dönüşünde yiyecek darlığı yüzünden 1000 er, 100.000 at ve deve açlıktan ölmüştür. Bu ibret verici olaydan ve Çaldıran Seferi'nden sonra, seferde vezirlere, kadı askerlere, nişancıya, defterdara, defter eminine tayinat verilmesi, düşman ülkesine girildikten sonra üç gün ve düşman ülkesinden çıkarken de, yine üç gün bütün Kapıkulları ve tımarlılara yiyecek verilmesi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nden beri yasa olmuştur. (91)

Yine bu düzende 4-5 yılda bir defa reayadan (köylü) "Peksimet-baha" (peksimet parası) adıyla 20 akçe avarız (vergi) alınması usulü de konmuştur.

Bundan evvelki bölümlerde de açıklandığı gibi, sefere gidildiğinde Kapıkulu Ocaklarındaki erlere sefer bahşişi adıyla bir miktar para dağıtılırdı. Bu para er başına ikişer altın toplanır seferde orta ve bölüklerin devlet tarafından karşılanmayan I'inci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının sağlanması için vekilharca teslim edilirdi. Sefer dönüşü para artmışsa hak sahiplerine eşit olarak dağıtılırdı. I'inci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının saptanmasındaki karma sistem devam etmiş, 1566-1683 yıllarında savaşa gidilirken, orta ve bölüklere iki okka et, her er için yarım okka ekmek, gerektiğinde un ve peksimet, binek ve koşum hayvanları için, arpa, saman ve ot verilmesini devlet karşılamıştır. (92)

XVIII. yüzyıl sonlarına doğru yiyeceklerin arasına kasaplık hayvan, sadeyağ ve bal gibi maddelerin girdiği görülmektedir. (93)

(89) Uzunçarşılı; s. 373.
(90) Gnkur. Harp Tarihi Bşk. ; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 2, s. 373.
(91) a. g. e. ; s. 374.
(92) Uzunçarşılı; c. 255.
(93) Başbakanlık Karşivi; Maliyeden Müdevver Defteri, No. 2699.

Sefer yürüyüşü ve yığınak bölgesinde, ekmeklik maddeler ilgililerce hesaplanır, ordunun günlük ihtiyacı kadar ekmek, yerel fırınlarda pişirilirdi.

Örneğin, ordunun mevcuduna yetecek ekmeği hazırlamak için her menzilde ne kadar fırının hazırlanacağı daha evvel emredilirdi. Ekmek pişirmek için Edirne'ye kadar her menzilde 68, Edirne ile İshakçı arasındaki her menzilde de 72 fırın hazırlanırdı. (94) Mansure teşkilâtı kurulduktan sonra, ordunun barışta ve seferde devletçe beslenmesi kabul edilmiş ve I'nci sınıf ikmal maddelerinin günlük istihkakları belirgin hâle getirilmiştir. Bu dönemde barış faktörlerinden yararlanılarak sefer için yapılacak depolama miktarları da saptanmıştır.

1872'de ordunun seferde günlük I'nci sınıf yiyecek ve yem ihtiyaçları şu esaslara göre saptanıyordu:

Ordu mevcudu x 1/4 fazlasıyla günlük er istihkakı

Hayvan mevcudu x 1/6 fazlasıyla 1 yem istihkakı

Muharebenin çeşidi ve harekât alanındaki araçların durumu göz önünde tutularak, az veya çok miktarda erzak temin edilirdi. Örneğin, bir taarruzda 50 günlük, savunmada 90 günlük erzak tedarik edilirdi. Ülkenin verimli oluşu düşünülerek bu miktar zahirenin toplanmasına gereksinme duyulmadığı hallerde bile, daima tedbirli hareket etmek ön planda tutulurdu.

Bu erzak, sınırlardaki kalelerde veya geçici kale heyetine sokulmuş illerde toplanıp, korunmaları için üç hat üzerinde bir takım ambarlar kurulurdu.

Sınırlara yakın birinci hat ambarlarında erlere dağıtılmak üzere 15 günlük, ikinci hat ambarlarında 15 günlük, üçüncü hat ambarlarında 15-20 günlük zahire ve tahıl bulundurulurdu.

Büyük ve küçük olmak üzere iki tipte inşa edilen ambarlardan, büyüklerin korunmaları kolay olmakla beraber, birlikleri desteklemede çeşitli kafilelerin tertibine gereksinme duyulurdu.

Sayıları çok olan küçük ambarların korunmaları güç olduğundan, bu da birliklere yakın olan bölgelerde kurulurdu.

Eratın önemli bir besin maddesi olan ekmek, yerli fırınlarda veya ordugâhlarda kurulan askerî fırınlarda pişirilirdi. Ekmeğin taşınması güç olduğundan, birlikler hareket halindeyseler, erata ekmek yerine peksimet verilirdi. Taşımada kolaylığı sağlamak için, bir ere 4-8 günlükten fazla peksimet verilmezdi.

Eratın ikinci önemli besini etti. Etin kaynağını oluşturan büyük ve küçük baş hayvanları (öküz ve koyun) canlı olarak birliği takip etmeleri hâlinde taze et yemek mümkündü. Buna olanak bulunmadığı hallerde erlere tuzlu ve kurutulmuş et verilirdi. Bir öküzden ortalama 200 okka, bir koyundan 14 okka et alınacağı bilindiğinden, 1000 kişi için bir öküz veya 15 koyuna ihtiyaç duyulurdu.

(94) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri kısım, No. 1690.

Seferde erlerin kuru sebze, pirinç, yağ, tuz, soğan, zeytinyağı vb. gibi diğer I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının saptanması da zorunlu olduğundan, sıvı yağlar fıçı ve teneke kutular içinde taşınır, bazı hallerde erata kahve, şeker ve sirke de dağıtılırdı.

Yukarıda açıklanan erzak ve yem, idare memurları marifetiyle mültezimler tarafından bedeli karşılığında halktan satın alınır, düşman ülkesinde bulunduğunda sürsat yöntemi uygulanırdı. (95)

Tanzimat ordusu ve ondan sonraki dönemlerde seferde er üzerinde taşınan demirbaş erzak miktarında değişiklik yapılmış, bu erzak, piyade, topçu ve ulaştırma sınıflarında üç günlük, süvaride bir günlük olarak hesaplanmıştır.

Hayvanlar için demirbaş yem de şu şekilde tertiplenmiştir:

Binek hayvanlarında bir günlük, sahra topçu binekleri, topçu makineli tüfek ve cephane kolları koşum hayvanlarıyla, mekkârelere ikişer günlük, diğer koşum hayvanlarına üç günlük olarak ayrılır, süvaride subay binekleriyle yük hayvanlarının yemleri ağırlıklarda, er bineklerinin yemleri kendi bineklerinde, topçu da terkilerde veya arabalarda taşınırdı.

Ot ve saman demirbaş olarak taşınmaz, mahallinden tedarik edilirdi.

Demirbaş erzak ve yemin zorunlu hallerde tüketimini komutanlar emreder, bu erzak ve yem ilk fırsatta yeniden tedarik edilerek yerine konurdu. (96)

Su ihtiyacı: Kapıkulu Ocakları döneminde ve ondan sonraki dönemlerde, seferde su ihtiyacı, birliklerin sefer kadro ve kuruluşlarına eklenen sakalar tarafından karşılanmıştır.

Özellikle yeniçerilerin seferde su ihtiyaçlarını karşılamak için Saka, Meşk ve Seyishane-i Mekkâre adıyla anılan bir kanun da vardı. (97)

I'nci sınıf ikmal maddeleri arasında olan su, insan ve hayvan sağlığı bakımından Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde üzerinde titizlikle durulan bir konuydu.

Kara kuvvetlerinin büyük bir bölümünü atlı birlikler oluşturduğundan su ihtiyacı yöneticileri de yakından ilgilendiriyordu. Bu nedenle, Avrupa kıtasında harekât plânlanırken, Tunca, Arda ve Meriç vadisinin açtığı yaklaşma doğrultusundan yararlanılmıştır.

Suyun yetkililerce kontrol ve tahlil edilmesi Asakir–i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi'ne ve askerî okul derslerine dahil edilmiştir.

Vakti Sefer İçin Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi'ne göre savaş sırasında, suyun tahlili için kullanılan yöntemler ve elde mevcut araç ve gereçler, suda bulunabilecek yabancı meddelerin tespitine yeterli değilse, suyun kullanılabilir olup olmadığını fizikî olarak değerlendirmek yeterlidir.

(95) Ömer Naili; Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 354-356.
(96) Hidmat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; İstanbul, Askeri Matbaa, 1900, s. 159. Hidamat-ı Seferiye Kanunnamesi, s. 328.
(97) Gnkur. As. Tarih ve Str. Etüt Bşk. ; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks 3, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1981, s. 460.

Suyun tahlili, genel olarak bir kaynağın uzun süre kullanılması ve askerin burada konaklaması durumlarında yapılmaktaydı. Su tahlilleri sıhhiye birliklerinin kadrolarında bulunan eczacılar tarafından yapılırdı. Ayrıca ikinci hat seyyar hastahane malzemeleri arasında bir miyar sandığı da mevcuttu.

Suyun tahlili için bu sandıkta ecza ve gereç listesi, Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi'nin 51 nci sayfasında gösterilmiştir.

(2) II'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti

II'nci sınıf ikmal maddeleri, kadrolarla saptanan giyecek, teçhizat (donatım), silâh, araç ve gereçlerle yedek parçaları içerir. Harekât ve özel görev ihtiyaçları için, ek olarak birliklere dağıtılan her çeşit donatım, araç ve gereçler IV ncü sınıf ikmal maddesi olarak kabul edilir.

(a) II'nci Sınıf ikmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti

Tarihin her döneminde savaşçılar, kılık ve kıyafetleriyle toplumda tanınmış kendilerine özel giyecekleriyle (üniformaları) ayrı bir saygınlık kazanmışlardır. Bu nedenle, orduları oluşturan giyecek, silâh araç ve gereçler, millî geleneklere uygun olarak düzenlenmiştir.

Toplumun kullandığı günlük ulusal giysilerle, bu giysileri üreten endüstri kuruluşlarına, ordunun giyeceklerinde kullanılan maddelerin büyük etkisi oluyordu.

Osmanlı Devleti'ne ordunun giyeceğiyle ilgili çalışmalara ilk kez Orhan Gazi döneminde başlamıştır. Orhan Gazi'nin kardeşi Alaattin Paşa'nın önerisiyle önceleri giyilen kırmızı börk yerine beyaz börk giyilmeye başlanmıştı.

Kapıkulu Ocakları'nın kurulmasıyla birlikte her ere yılda beş zira' (bir zira= 75:90 cm.) çuha ve astar, yağmurluk için yedi endaze (bir endaze= 65 cm.) astarlık, sarık için, yedi endaze tülbent ve dikim bedeli olarak da 11 akçe verilirdi. (98)

Bu giysilerden ayrı olarak Yeniçeri ağasından itibaren ocakların yüksek rütbeli subaylarıyla, Yeniçeri kâtibine birer takım yazlık ve kışlık elbise verilirdi.

Başbakanlık Arşivi; 230 No. lu Mühimme Defteri'nden elde edilen bilgilerden, Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından önce personelin giyecek ihtiyacının devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, ilk kurulan Mansure alayları için, 1837 yılında yayınlanan Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı kitabın (99) 22'nci, 24'ncü ve 45'nci sayfalarında açıklanan giysiler devlet tarafından verilmekte, kontrol ve onarımları da birliklerce yapılmakta, üç ayda bir kadrolara göre yeni istekler yapılmaktaydı.

1872'de yayımlanan Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri adlı kitabın 356'nci sayfasında açıklandığına göre, giyecek, gereç ve benzerlerinin miktarı, ordunun mevcudu ve savaşın tahmini süresi göz önünde tutularak saptanır,

(98) Kavanin-i Yeniçeriyan; s. 46.
(99) Nazır Esat; Kanunname-i Asakir-i Nansure-i Muhammediye, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1837, s. 22, 24, 25.

mevcudu eşit olarak hesap edilen bu şekildeki donatıma, mükemmel teçhizat denirdi.

Bu teçhizat, çoğu kez iki çift ayakkabı, bir kat çamaşır, bir fes, bir kat setre pantalon veya şalvar, bir yelek ve kuşakla mevcudun yarısı kadar yağmurluktan oluşuyordu.

İhtiyaçların tespitinde ve onarımlarda da, bu miktarlardan yararlanılırdı.

II'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının tespitine yarayan ve bu gereçlerin kadrolarını veren son kaynak İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnameleridir. (100)

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'ni oluşturan çeşitli askerî sınıflarda hizmet gören subay ve erlerin II'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının saptanmasında, 1871 yılında uygulanan İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nde kanun gereği II'nci sınıf ikmal maddelerinin silâh, elbise, çadır, diğer eşya ve malzemenin çeşitli sınıf ve rütbedeki subaylarla erlere devletçe miatlı olarak sağlandığı anlaşılmaktadır. (101)

1837 Asakir-i Mansure Kanunnamesi'ne göre, üç ayda bir istekte bulunulması gerekirken, 1871 tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nin 413'ncü sayfasındaki zeylinde (ekinde) kadro ihtiyaçlarının, biten rumi yılın son ayı olan şubat ve temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez saptanması ve düzenlenen istek çizelgelerinin birliklerin bağlı olduğu ordu komutanlıklarına gönderilmesi istenmektedir.

II'nci sınıf ikmal maddeleri içinde önemli yeri olan müşir, general, üst rütbeli subayların çadır ihtiyaçları da üç yıl miat üzerinden hesaplanarak devletçe karşılanıyordu. (102)

II'nci sınıf ikmal maddelerinden olup devletçe sağlanan mutfak gereçleri de her sınıf ve birliğin kadro ihtiyaçlarına göre saptanırdı. (103)

Er hesabıyla olmayıp, doğrudan tabur ve alaylara II'nci sınıf ikmal maddelerinden olarak verilen sancak, boru ve trampet levazımatıyla, kırtasiye vb. ihtiyaca göre devlet tarafından sağlanırdı. (104)

İstihkâm bölüklerinin yanında bulunması gerekli görülen istihkâm âlet ve edevatı, (Ek: 4) çizelgede görüldüğü gibidir. Bu âlet ve edevatın miatları şimdilik saptanmamış olduğundan, ihtiyaçlar gerektiğinde tutanaklarla tespit edilerek üst makamlardan istek yapılır ve tamamlanırdı. (105)

---

(100) Ömer Naili; Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 354.
(101) Ahmet Muhtar; İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1892 (1871 Nizamnamesinin yerine geçmek üzere), s. 225-238.
(102) a. g. e.; s. 219-224.
(103) a. g. e.; s. 224.
(104) a. g. e.; s. 238-242.
(105) a. g. e.; s. 245-249.

Osmanlı ordusundaki çeşitli askerî sınıfların alay, tabur ve bölüklerinde bulunan saka hayvanlarıyla, topçu ve süvari alaylarındaki binek, koşum beygirleri ve kullanılan miri katırlar için 1871 tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nde gösterilen II'nci sınıf ikmal maddeleri meyanında gerekli malzeme ve mutabiyeyle çadır âlet ve edevatı, ihtiyaca göre devlet tarafından verilirdi. (106)

II'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarına giren baytar (veteriner) malzemeleri de 1871 tarihli İdare ve Muhasebe-i Askerî Nizamnamesi'nde süvari ve topçu alayları ihtiyaçları ayrı ayrı olmak üzere, gereçlerin cins, miktar ve miatlarıyla birlikte Ek: 5'te gösterilmiştir. (107) Keza talia taburlarıyla süvari ve topçu alaylarının, nalbant takımları (108), saraç takımları (109), demirci ve marangoz takımları (110), tüfekçi âlet ve edevatı da (111) devlet tarafından sağlanıyordu.

Bunlardan başka alay ve taburlara mal edilmeden, kışla ve karakollarda kullanılmak üzere bu birlikler arasında devir ve teslim edilen lüzumlu II'nci sınıf ikmal maddeleri (112); hastahanesi olmayan yerlerdeki talia ve piyade taburlarına ayrılan 25, süvari ve topçu alaylarının her birine ayrılan 30'ar yataklı hastahanelerin ihtiyaçları olan II'nci sınıf ikmal maddeleri (113); yine 1871 tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'ne göre 500 yataklı merkez ve mevki hastahanelerinin gerekli tüm II'nci sınıf ikmal maddeleri devlet tarafından sağlanıyordu.

Keza aynı nizamname gereği tabur ve alay hastahaneleriyle 500 yataklı mevki hastahanelerinde bulundurulması gereken ve devletçe sağlanan tüm tıbbî ilâç ve gereçler çok fazla çeşitleri kapsadığından, kitap hacmini genişleteceği düşüncesiyle sadece kaynaklara atıfla yetinilmiş, uzun ek ve listelerden kaçınılmıştır.

Silâhlar: Kapıkulu Ocakları'ndaki personel, barışta silâh taşımazdı. Aslında bu personelden bazıları silâhlarını kendileri sağlıyorlardı. Ocakların silâhları genellikle Cebeci Ocağı'nda bulunur. Bu silâh araç ve gereçlerin tespitinden topçubaşı ve cebecibaşı sorumlu olurdu. (114)

Yine orduda kullanılan top, topçu cephane ve mühimmatıyla, araç ve gereçlerin tedarik onarım ve dağıtılmasından topçubaşı, topçu sınıfı dışındaki diğer sınıfların bu hizmetlerinden, cebecibaşı sorumlu tutulurdu.

Yeniçeri Ocakları'nın lağvedilmesinden sonra, II'nci sınıf ikmal maddeleriyle bütün silâhlar birliklerin kadrolarına göre hesap edilerek, devlet tarafından verilmeye başlanmıştır.

Topçu sınıfı kadrolarındaki top sayısı, sürekli olarak değiştiğinden, kesin bilgi verilmesine olanak bulunamamıştır.

---

(106) a. g. e.; s. 249-254.
(107) a. g. e.; s. 256-257.
(108) 1871 Tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; s. 262-263.
(109) a. g. e.; s. 263-264, 266.
(110) a. g. e.; s. 264-267.
(111) a. g. e.; s. 257-262.
(112) a. g. e.; s. 269-270.
(113) a. g. e.; s. 280-283.
(114) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 4, s. 165-166.

(b) II'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti

II'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının barış düzenindeyken yapılan tespit çalışmaları, seferi karşılayacak bir düzeyde plânlanır, bir sefer hâlinde, bu gereklerin sadece bütünlenmesi yapılırdı.

Bu amaçla her komutanlık için seferde yedek takımları hazırlanır, başkomutanlık emrine, içinde her cins silâh, araç ve gereç bulunan bir Livayı Şerif Takımı (Sefer-i Hümayun Takımı), diğer seraskerlere de (bölge ve kol komutanlıklarına) birer serasker takımı verilirdi.

Sefer-i Hümayun ve serasker takımlarında yedek top, tophane gereçleriyle topçu mühimmatı ve diğer sınıflara ait silâh, cephane, tahrip ve tahkim gereçleri bulunurdu.

Tophane gereçleri ortalama 140 parçadan ibaretti. Bunlar içinde, kundak ve parçaları, tekerlekler, araba, temizlik, kaldıraç, marangoz, sandık, çuval ve çanta gibi ambalaj gereçleri, manevr dö fors, su ve saka ve taşçı gereçleri, kilitler, mutfak, aydınlatma, nallar, zırh ve kalkanlar ve her türlü çadır gereçleri bulunurdu. (115)

(3) III'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti

(a) III'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Barışta Tespiti

Genellikle yakacak ve aydınlatma maddelerini içeren III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının barışta tespiti bir sorun teşkil etmezdi.

Yakacak için odun ve kömür aydınlatma için de mum, çıra, zeytinyağı, XIX. yüzyıl sonuna doğru gazyağı kullanılmaktaydı. (116) Kapıkulu Ocakları'nın var olduğu dönemde, III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının tespit edildiği hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak tertip defterlerindeki kayıtlara göre, menzil noktalarında bu tür ikmal maddelerinin depolandığı anlaşılmıştır.

Erin gereksinmeleri devlet tarafından karşılanmaya başlandıktan sonra, III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının barışta tespiti için bazı faktörler kullanılmıştır. Bunlardan aydınlatma ve çamaşır yıkama dışında, normal günlerde er başına sadece yemek pişirmek için:

	Dirhem	Aşari Dirhem (Gram)
Zeytinyağı	1	3
Odun	219	702
Kömür	91	291 verilirdi.

Müfrez birliklerde odun ve kömür istihkakı iki katına çıkarılırdı.

(b) III'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti

Seferde yukarıda bahsi geçen bu tür ikmal maddeleri, açıklanan miktarlar üzerinden hesap edilerek, menzil noktalarında bulundurulurdu. Ancak, ekmek yerine un verilirse, normal odun istihkakı artardı.

(115) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Askeri Kısım No. 6558
Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Ho. 3745, 3747, 22894, 23937, 40239.
(116) İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi, s. 143.

(4) IV'ncü Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti (Barışta ve Seferde)

IV'ncü sınıf ikmal maddeleri, kadro ihtiyaç ve istihkakları dışında kalan veya bir özel görevin yapılması için birliklere verilen ikmal maddeleridir. Bunlar, gerektiğinde kıllanılmaya hazır her türlü ikmal maddelerini içerir.

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetlerinin barışta ve savaşta IV'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının tespitinde kullanılan yöntemler, II'nci sınıf ikmal maddelerinde (kadro ihtiyaç maddeleri) olduğu gibidir.

(5) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Tespiti

(a) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri ihtiyaçlarının Barışta Tespiti

Her çeşit mühimmat ve cephaneyi içeren bu sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçları, barışta tespit edilir ve cephaneliklerde saklanırdı. (117)

Piyade ve süvari erlerinin her birinde 100-150 fişek (118) çapına bakılmaksızın beher top için 200-220 atım cephane hesap edilirdi. Seferde bu tertibin (payın) dört veya beş katı hesaplanırdı.

Cephane ve mühimmat, birinci payı (60 fişek) er üzerinde, geri kalanı, tümen kapaklılarında (Ahen cephane arabalarında), ikinci pay, topçu ihtiyaçlarıyla birlikte kapaklularda, üçüncü pay sınırına yakın kalelerde, dördüncü paysa, yapılmamış durumda ve sınıra yakın kalelerde bulundurulurdu.

(b) V'nci Sınıf İkmal Maddeleri İhtiyaçlarının Seferde Tespiti

Kapıkulu Ocakları'nda bu sınıf ikmal maddeleri, Cebeciler, Topçular ve Toparabacıları tarafından muharebe alanına taşınır, orada birliklere dağıtılırdı. Bu sınıfa giren cephane ve mühimmat ortalama 220 kalemdi. Bu kalemler içinde barut yapmak için kullanılan maddelerle, fitil ve tahrip malzemesi, değişik cins ve çapta mermi tapası, yuvarlaklar, hartuçlar ve humbaralar bulunurdu. (119)

Düzenli ordu birliklerine geçiş döneminde; seferde yurtiçindeki cephane ve mühimmatın birliklere ulaştırılmasından Harbiye Nezareti; kıtalara kadar sevkinden menzil komutanları; kıtaların cephane ikmaleni plânlamaktan da kolordu komutanlıkları sorumluydu. (120)

b. İhtiyaçların Tedariki

(1) Tedarik Kaynakları

(a) I'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde)

(117) Fenn-i Harp ve Tarih-i Askeri; c. I, İstanbul, Mekteb-i Harbiiye Matbaası, 1872, s. 356.
(118) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 141.
(119) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Askeri Kısım No. 19858, 26221, 40239, 40318.
(120) Hidamat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 280.

Barışta Tedarik

Devletin askeri beslemekle yükümlü olmadığı dönemde Kapıkulu ve Eyalet askerleri ihtiyaç duydukları I'nci sınıf ikmal maddelerini serbest piyasadan ve geçerli fiyat üzerinden satın alırlardı. Ancak, Fatih ve Kanuni döneminde ete yapılan yardımlar dışında, serbest piyasadan nasıl yararlanıldığı aşağıdaki belge göstermektedir.:

"Kütahya'dan İstanbul'a kadar yol üzerinden ilçelerin Kudât (kadılar), Nevaib-i Ayan, zabitan, vücud-u memleket ve iş erlerine:

Kavl mücibince Rusya'ya sefer takarrur etmekle, Anadolu ve Rumeli'de vaki Dergâh-ı Mualla Sipah ve Silâhtar ve Bölükât-ı Erbaa Ocakları'nın bir an önce hareket ve Ordu-yu Hümayın'da ispat-ı vücut etmeleri iktiza ettiğinden, bundan evvel sadır olan irade gereğince, Kütahya'da Kethüda olan Hacı Hüseyin Kütahya kazanıda mevcut bilcümle neferat ile, İstanbul'a hareket eyyeldiği, yalnız kış dolayısıyla yolda tayinat sıkıntısı çekecekleri malûm olmakla, hangi kazaya gelirse akçalarıyla miktarı kâfi zahirelerinin itası hususuna yardım edilmesi, Evail-i Muharrem 122." (121)

Erlerin devletçe beslenmesine başlandıktan sonra, birliklerin ihtiyacı olan I'nci sınıf ikmal maddeleri devlet tarafından ihale yoluyla satın alınır. Sonra, tali depo ve ambarlarda korunurdu. Birlikler, bu depo ve ambalardan istek yapmak suretiyle ihtiyaçlarını tedarik ederlerdi. Yurt içindeki ambarlardan, birliklerin bulunduğu yerin özelliğinden ötürü ikmal yapılamıyorsa, tüm I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyacını karşılamak üzere bu birliklere satın alma yetkisi verilirdi. Genellikle mevsim sebzelerinin yedirilebilmesi için, mahallinden tedarik usulü uygulanır, bu durumda da yine birliklere satın alma yetkisi verilirdi.

Seferde Tedarik

Erlerin devletçe beslenme yükümlülüğü olmadığı dönemde de, devletin, I'nci sınıf ikmal maddelerini tedarikte bazı sorumlulukları vardı. Şöyle ki, birliklerin menzil bölgelerinden I'nci sınıf ikmal maddelerinin tümünü veya bir bölümünü sağlayamadığı durumda, devlet yurt içinden yardım yapardı. Örneğin, Anadolu'da yapılan seferler için Rumeli'den I'nci sınıf ikmal maddeleri yardımı yapılırdı. İran sınırında yapılan seferlerde de, eratın iaşesini sağlamak için, Varna ve İsakçı iskelelerinden gemilerle Trabzon'a ikmal maddeleri gönderilirdi. (122)

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi için (1514-1515) yurt içinden (Rumeli'den) gemilerle I'nci sınıf ikmal maddelerini Trabzon'a taşımış ve buradan da Erzurum'a gönderilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Belgrat Seferi (1521) için Anadolu'dan (harekât Rumeli'de yapıldığı için Anadolu yurt içi oluyordu) 30.000 deveye yüklettiği zahireleri İstanbul Boğazı'ndan geçirerek, Sofya'da orduya katılmalarını sağlamıştır. (123)

Deniz aşırı harekât niteliğinde olan Osmanlı-Rus ve Kırım Seferi için (1853-1856) yurt içinden I'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarikinde miktarları açıklayan bir belge örneği aşağıya çıkarılmıştır. (124)

(121) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 224, s. 257.
(122) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 4, s. 165.
(123) Bostan Çelebi; Gazavat-ı Sultan Süleyman, İstanbul Ayasofya Kitaplığı, No. 3317, s. 19-a, 19-b.
(124) Başbakanlık Arşivi; İdare-i Dahiliye, No. 18483.

Gelibolu'da toplanacak olan erzaktan sayıları çizelge başında gösterilen Fransız ve İngiliz askerlerine ve hayvanlara verilmesi gereken bir günlük erzakın miktarları:

Fransız erleri: 45.000, hayvanat: 3000

İngiliz erleri: 10.000, hayvanat: 1500

Erzakın Cins ve Miktarı (Okka)								
Ekmek	Nohut ve emsali hububat	Pirinç	Sığıreti	Şarap	Sirke	Odun	Arpa ve Yulaf	Saman
31.145	2250	1125	13.225	9.225	1800	1800	12.130	32.625
Bir Ere Verilen İstihkak Miktarı (Dirhem)								
224	20	10	82	82	16	250	1308	1962

Yine İrade-i Dahiliye defterlerindeki bir başka örneğe göre, 1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Seferi için düzenlenen bir hüküm örneği aşağıda görüldüğü gibidir: (125)

"Şam'da müstahkem asakir-i muvazzafa sergerdelerinden Kapucubaşı Hasan Ağa'nın, maiyeti olan 4000 başıbozuk süvari neferatıyla Erzurum tarafından teşkil olunacak Ordu-yu Hümayun maiyetine gönderilmesi ve yollarda iaşelerinin temini hususu Arabistan Ordu Müşiri tarafından verilen emre göre yollarda temin olunacağı, işleyecek aylıklarına mahsuben Adana emvalinden 30.000 kuruşun verilmesi, Halep Valisi tarafından bildirilmiş olduğu, eksik eratın Adana'dan tamanlanacağı, bunların Maraş üzerinden ve Adana'dan tahrikleri." (125)

15 Muharrem 1270 — Mehmet Ziya

19 Ekim 1853 — Adana Valisi

Belgelerin incelenmesinden, Kıbrıs Seferi (1570-1571)ne katılan birliklerin tüm I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarının da yurt içinden (Anadolu'dan) tedarik edildiği anlaşılmaktadır.

Devlet askerin beslenme yükümlülüğünü üzerine aldıktan sonra, barışta olduğu gibi seferde de tüm I'nci sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarını tedarik etmiş, bu tedarikte şu faktörleri kullanmıştır:

Taarruzî bir harekât için 50, savunmayı gerektiren harekât için de 90 günlük bir plânlamayla, bu tür ikmal maddelerini üç hat üzerinde tertiplemiştir.

(125) a. g. e.; No. 18103.

Buna göre: Birinci hatta 15, ikinci hatta 15 veya 20, üçüncü hatta da 15 veya 20 günlük bir yurt içi tedarik seviyesi saptanmıştır. (126)

(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak, 1913 yılı sonuna kadar olan dönemde, barışta I'nci sınıf ikmal maddelerinin yurt dışından tedarikine gereksinme duyulmamıştır. Devlet, özellikle bu ikmal maddelerini kendi ülkesinde üretebiliyordu. Yine devlet, uyguladığı tımar sistemi nedeniyle, ordusunun büyük bir bölümünü oluşturan eyalet askerî kuvvetlerinin beslenme yükümlülük ve sorumluluğunu da tımar zeamet ve has sahiplerine bırakmıştı. Kapıkulu Ocakları'ndaki personel aylıklıydı. Bu personelin I'nci sınıf ikmal maddeleri vekilharçlar marifetiyle serbest piyasadan tedarik ediliyordu.

Kapıkulu Ocakları, ortadan kaldırıldıktan sonra, yeniden teşkil edilen birliklerin beslenme yükümlülüğünü devlet üstlenmişti. Bu dönemde de barışta yurt dışından I'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarikine gerek duyulmazdı.

Ancak, seferde durum gereği ve birçok kez I'nci sınıf ikmal maddelerinin tedariki, yurt dışından yapılmıştır. Örneğin, I. Mehmet (Çelebi), Karaman ülkesine yapacağı sefer için Germiyan oğluna haber göndererek, sefer süresince Osmanlı ordusuna yiyecek yardımı yapılmasını istemiştir.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi (1514-1515)'ne karar verdikten sonra ordunun yiyecek ihtiyaçlarının tedarikini birkaç şekilde düşünmüştü. Bunlar arasında Dülkadiroğlu Alaattin Bey ile, Gürciszan beylerinden yararlanmak da vardı. (127)

(III) Menzil Alanında Tedarik (Seferde)

Sefer yürüyüşünün yapılacağı ana ikmal yolları boyunca özellikle besin maddeleri için menzilde depolar kurulurdu. Birlikler menzil alanına gelince, (devletin er ve hayvanlarının beslenme yükümlülüğünü almadığı ve aldığı dönemlerde) bu depolar, I'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarik kaynağı olurdu. I'nci sınıf ikmal maddelerinin menzil alanından tedariki şu aşamalardan geçmiştir:

Başlangıçta erler, kendilerine verilen para karşılığında menzil alanından yararlanmış, daha sonra devlet, personele beslenmeye yetecek oranda istihkak vermeye başlamış, birliklerin muharebe alanına intikalinden sonra da, menzil alanı önemini yitirmemiştir. Bu dönemde birlikler, erzak ve iaşe kollarını menzil alanına göndererek bütünlemelerini yapmışlardır.

Erzak ve iaşe kollarından her biri, bir piyade tümeninin bir günlük; bağımsız süvari tümeninin iki günlük ve kolordu topçusunun üç günlük tayinatını taşıma kapasitesine sahipti. (128)

(126) Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri; c. I, s. 354.
(127) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 2, s. 373.
(128) Hidamat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 161.

I'nci sınıf ikmal maddelerinin menzil alanından tedarikini belirleyen bir örneği, Osmanlı-Rus Savaşı (1806-1812)'ndan vermek mümkündür:

"Terkos, Vize, Saray, Çorlu ilçeleri naipleriyle âyan ve iş erlerine yazılan hüküm:

"Ordu-yu Hümayun'un Davutpaşa sahrasında ikameti sırasında yevmiye beşer bin kıyyeden on günlük iktiza eden ete karşılık, bundan evvel 8000 koyun mübayaa edilmişti. Ordu-yu Hümayun'un hareketinin tehir edilmesi dolayısıyla kırk gündür Vüzerayı İzam'a ve gelen askere..... ve tüfekçi bayraklarına sarf edildiği. Bu mevsimlerde ötedenberi bahar tekâlifatından miri tayinat için kırk, elli bin koyun gelmekteyken, bu sene şimdiye kadar 5000 koyun gelip, ekseri kazalar bazı bahaneler ileri sürerek koyun vermekten imtina ve nukus ettikleri, mübayaasına memur..... tahriratından anlaşılmaktadır. Dersaadet'te koyun çok az olduğundan ve Ordu-yu Hümayun, Muharrem'in 20. Pazartesi günü, Davutpaşa sahrasından hareket edeceğine göre, askerin ihtiyacı için asgari 5000 koyunun mübayaası lazım gelmekte, memur adamlar tarafından parası verilmek şartıyla tez elden mübayaa edilmesi. Evasat-ı Muharrem-1222." (129)

30 Haziran 1809 tarihli emirle, Edirne'den Silistre'ye kadar Ordu-yu Hümayun'un zahire menzilleri için yol boyundaki kazaların kadılarına, Yeniçeri serhatlarına, âyân ve subaylara, zahire toplamakla görevli mübaşirlere yayınlanan bir fermanda şöyle denilmektedir:

"Edirne'den Silistre'ye varıncaya kadar, yol üzerinde bulunan menzillerde bir gecelik gerekli zahirenin şimdiden tertip ve tedariki öncelik kazanmakla, buğdayın kilesine 40, has unun kilesine 60, arpanın kilesine 20, odunun bir arabasına (bir araba 2 çeki= 250 kg.) 40, samanın kantarına 20 para hesabıyla ve parası peşin olmak üzere mal sahiplerine ödeme yapılarak, menzillerde toplama yapılması için fermandır." (130)

Bir başka örnek Kırım Seferi'nden verilebilir:

"Erzurum'dan hareketle iki gün evvel Trabzon'a gelinmiş, toplanmakta olan ordunu ihtiyacı için icabeden zahirenin toplanmasına başlanılmış olup, Ordu-yu Hümayun ile görünmek üzere ve iki gün zarfında avdet etmek şartıyla, Trabzon'a gelmiş olan Mecidiye vapuru ile Batum'a hareket edildiği." (131)

5 Muharrem 1272

Trabzon Valisi

Hafız Mehmet

(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)

Savaşların kısa sürede sonuçlandığı dönemlerde, muharebe alanında I'nci sınıf ikmal maddelerine gereksinme duyulmazdı. Kaldı ki, orducu esnafı bu tür

(129) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 9613, s. 101.
(130) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 9612, s. 156.
(131) Başbakanlık Arşivi; İdare-i Dahiliye, No. 21485.

ihtiyaçları karşılayacak durumdaydı. Özellikle bu esnaf ordunun hemen gerisinde bulunur ve tedarik konusunda kendilerine verilen görevi yerine getirirlerdi.

Ancak, ordu mevcutlarının arttığı ve savaş sürelerinin uzadığı daha sonraki dönemlerde, muharebe alanında I'nci sınıf ikmal maddelerine duyulan gereksinme de artmıştır. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman, Budin Seferi (1526)'nde birliklere yiyecek tedariki için "azıkçı" adı verilen görevliler kullanılmış, bunlar zahire bulmak için Macaristan içerlerine gönderilmiştir. Bu azıkçıların bir kısmı yerli halk tarafından yakalanarak öldürülmüş, bir kısmı da tutsak edilmişlerdir. (132)

Fatih Sultan Mehmet, Otlukbeli Meydan Muharebesi (1473)'ne giderken, Anadolu ve Rumeli arpa eminlerini daha önce muharebe alanına göndererek, yiyecek sağlamalarını emretmiştir.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi (1514-1515)'ne giderken bir seri önlemler aldığı hâlde, gidiş ve dönüşte muharebe alanında yiyecek sağlamayamaması yüzünden, 100.000 at ve deveyle 1000 kadar insan ölmüştür. Dönüşte mevsim kış başına rastladığından, ordu Erzurum üzerinden Amasya'da kışlık ordugâha çekilirken, çok sıkıntı çekilmiş, yiyecek yetersizliği yüzünden "Açlık Kerseneği" denilen mide hastalığı başlamış hayvanların da takatı kesilmiştir. (133)

Daha sonraki yıllarda, özellikle Osmanlı-Rus Savaşı (1806-1812)'nda, muharebe alanının tedarik kaynağı olarak kullanıldığını gösteren birçok örneklere rastlamak mümkündür. Arşiv belgelerinin incelenmesinden bu konuda elde edilen örnek bilgilerden birkaçı aşağıya çıkarılmıştır:

Hezargrat Naibi'ne, Vucudu Memleket ve Bilcümle İş Erlerine:

"Rayiçle mübayaa ve Silistre'ye naklolunmak üzere Hezargrat'tan tertip olunan yirmi bir kile arpanın acele gönderilmesi emir ve irade edilmiş ve bu emir muvacehesinde, kraat ve gereğinin derhal yapılması gerekirken, işin geri bırakılırlığı tahakkuk etmekle, emir alınınca vakit geçirilmeyerek, yirmi bir kile arpanın sekiz bin kilesi mültezimin aşarından, on iki bin kilye kazasından serian teminle, Silistre'ye irsali. Nukas ve geciktirmeye meydan verlimemesi, Evail-i Şevval 1224. (134)

Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Ruscuk Âyânı Boşnak Abdullah, Ruscuk ve Ziştovi Kazaları Naiplerine:

"Bundan evvel Ruscuk ambarlarına vazı ve teslim kılınmak üzere yine 5000 kantar peksimetin ikmali için tertibi iktiza eden unun, kazalardan mubayaa edilerek, peksimet yapılmasına başlanması ve tamamlanması, imzalı ve mühürlü defterler, un çuvalı, âlet ve edevatı ve odun mubayaasına mahsuben beşer bin kuruş ve alel hesap, 10.000 kuruş verilerek işe başlanmıştı. Zikrolunan iki yere mürettep beşer bin kantar peksimetin bir an evvel tamamlanarak teslim edilmesi. Evail-i şevval 1224. (135)

(132) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 376.
Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 456-457.
(133) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 373, 374.
(134) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230, s. 17.
(135) a. g. e.; s. 19.

"Hezargrad Naibi'ne, Hulusi Ağaya, Memur-u Mübaşir Sadrazam Gediklilerinden Ömer, Vücudu Memleket ve İş Erlerine"

"Ordu-yu Hümayun için Şumnu ambarlarına nakil ve idhar olunmak üzere Hezargrad kazasından mürettep ve istenilen zahire cinslerinden, Şumnu ve Ruscuk ambarlarına 3324 kile un, 9433 kile arpa teslim olunup, geriye 8676 kile un, 20.567 kile arpa kaldığı, nüzul defterlerinin tetkikinden anlaşılmakla, geri kalan zahirelerin saman ve odunun tamamen ve kâmilen acele teslimi hususuna gayret edilmesi için marifetiniz ve mübaşir marifetiyle.

İrade sadır olmakla, baki kalanların bir an önce teslim edilmesi ve gevşeklik gösterilmemesi. Evail-i şevval 1224." (136)

Devletin, askerin beslenme yükümlülüğünü üstlenmeden önce de I'nci sınıf ikmal maddalerinden bazılarını tedarik ettiğine dair diğer bir örnek belge metni aşağıdadır.

Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşılarından Sirozlu İsmail ve Mübaşire:

"Uyanıklık ve durum icabı Mora havalisinin muhafazası için aher taraflardan asker tertip olunsa vakit geçeceğinden, sen; duhul gününden itibariyle, Mora'da ikamet ettikçe ulufeleri ona-on iki hesabıyla, Siroz, Timurhisar, Petriç, Menlek ve Usturumca kazalarından velimesi lazım gelen ekmek, et ve arpanın tayinatları, bu defa tertip olunan zahireden, Mora valisi Mustafa Paşa tarafından ita edilmek üzere maiyetinde mevcut olan askerden 300 güzide ve Türk uşağı piyade olarak, asker tertip muktedir mücerrep Başbuğ ile, Mora Valisi emrine gönderilmesi. Ona-on iki hesabıyla 360 ulufeye ruhsat verilmesi. Evsat-ı Cemaziyüllevvel-1288." (137)

Devlet, ordunun beslenme yükümlülüğünü üzerine aldıktan sonra, (Kapıkulu Ocağı'nın lağvından sonra) birliklerin muharebe alanında I'nci sınıf ikmal maddelerini tedarik edebilmeleleri için, aşağıdaki önlemleri almıştır:

Sefere başlanıldığı günden itibaren, birliklerin yanında "yedek tayinat" denilen bir miktar yiyecek ve hayvan yemi bulunması esastı. Piyade, topçu ve nakliye (ulaştırma) erlerine üç, süvari erlerine bir günlük yedek tayinat verilirdi. Bu iaşe maddeleri, yaya sınıflarda erin üzerinde, süvaride hayvan terkisinde, topçu ve ulaştırma sınıflarında kısmen er ve kısmen de hayvan ve arabalar üzerinde taşınırdı.

Genel olarak koşum hayvanlarına üç, diğer hayvanlara iki günlük yem verilirdi.

Askerî harekât sırasında ot ve samanın taşınması külfetli olduğundan, bunların yerinden tedarik edilmesi sağlanırdı. Hayvanlar için taşınan yedek yem; arpa ve yulaftan ibaretti. Yedek tayinat, iaşenin başka yollardan tedariki mümkün olmadığı zamanlarda, emirle kullanılır ve ilk fırsatta hemen ikmali yapılırdı. Her komutan, emrinde ve ağırlıklarda bulunan tayinattan başka, büyük birlik komutanlarının eli altındaki erzak kollarında

(136) a. g. e. ; s. 20.
(137) a. g. e. ; s. 10.

taşınan ve gerektiğinde kullanılan, zamanla bozulmayacak cinsten yedek erzak ve zahire bulunurdu.

Askerin iaşesi için ambarlardan yararlanmak olanağı olmadığı zamanlarda, bu erzak kollarından yararlanılırdı. Harcanan erzak ilk fırsatta menzil ambarlarından ikmal edilirdi. Seferde et gereksinmesinin sağlanması için bir piyade taburuyla beş bölüklü bir süvari alayına, bir günlük istihkak karşılığı olarak bir sığır veya sekiz-on koyun, bir sahra topçu bataryasına, üçte bir sığır veya iki koyun, ayaktan canlı olarak verilirdi. Bu istihkak miktarları esas alınarak kıtanın gerisinde "Mevaşi Deposu" adıyla anılan koyun ve sığır sürüleri bulunurdu. (138) Ekmek gereksinmesini sağlamak için, ekmekçi kolları teşkil edilmişti. Seferde tümenlerle kolordu topçusuna bir seyyar ekmekçi kolu bağlanır, eratın gerektiğinde ekmeğini kendisinin yapması için küçük birliklere ekmek sacı verilirdi. (139)

Bütün bu önlemlere karşın, muharebe alanında iaşe maddelerinin tedarikinde sıkıntı çekildiği görülürse, daha sonraki bölümlerde açıklanacak olan "Tekâlif-i Harbiye" (Harp yükümlülüğü) sistemi uygulanırdı. Tekâlif-i Harbiye'nin uygulanması hâlinde, yöresel mülkî amirlere bilgi verildikten sonra, Tekâlif-i Harbiye Müfrezeleri atanır, gerekli erzak ve yem, bu müfrezeler tarafından sağlanırdı. (140)

(b) II'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde)

Tüfek: Dukas, (Bon baskısı, s. 211) Birinci Belgrad Kuşatması (1440)'nda Macarların kullandığı tüfek karşısında Osmanlıların bir hayli zayiat verdiğini kaydederek, bundan yeni bir silâh gibi söz etmekte ve uzun bir açıklamasını yapmaktadır. Aynı yazar, eserinin 266. sayfasında tüfek kullandıklarına işaret etmektedir.

Gazavatname, varak 20-b'de 1443 İzladi Cengi'nde, 1444 Varna Savaşı ile, Niğbolu Savunması'nda, topla birlikte tüfekten de söz etmektedir.

Tüfek kelimesinin Divan-ı Lugat-it Türk'te rastlanan Türkçe "Tüvvek" ten geldiği hakkında I. Melikoff Sayar'ın notu, (Vittek, s. 143) ve resmi bir mektup kopyası Osmanlıların 1444'te tüfengi kullandıklarını teyit etmektedir.

II. Mehmet, tahta ilk çıkışında (1444) Karamanoğlu İbrahim Bey'e gönderdiği Varna Fetihnamesinde babası II. Murat'ın İstanbul Boğazı'ndan geçişini anlatırken der ki: (141)

Leşker, top ve benadik'in.... (142) geçişine engel olmak isteyen Bizans kadırgalarından biri topçu Saruca'nın attığı toplardan batmış, diğeri de hasara

(138) Fen-ni Harp ve Tarih-i Asker; s. 355.
(139) Hıdemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 158-163.
Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 377, 378.
(140) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 163, Türk SilHahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 378, ve Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri; s. 356, 480-484.
(141) Feridun Bey; Münşeatüsselatin, c. I, s. 234.
(142) Halil İnalcık; Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, c. I, s. 72.

uğramıştı. Gazavatnameye göre de, topu kıyıdan gemilere karşı kullanılmasını gösteren en eski bilgi budur.

Yukarıdaki bilgilerde tüfeğin kullanılması hakkında önemli olan nokta, bunduktan söz edilmesidir. Bunduk; bunduk'a (çoğul deyimiyle benadik) Davut Ayalon'un kitabında (s. 59-61) yeterli bir şekilde açıklanmış ve tüfek karşılığı olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kayıtlara dayanarak denilebilir ki, tüfeği Osmanlılar, 1444'te ordularına kabul etmişlerdir. (143)

Bundan sonraki dönemlerde Osmanlı ordusunda tüfek sayısının hızla arttığı görülmektedir. Şöyle ki; Kanuni Sultan Süleyman'ın Alman Seferi (1532)'nde Padişah ile İbrahim Paşa'nın yanında bulunan 10 000 Yeniçeriden 9000'inde tüfek vardı. (144)

Malta Seferi (1565)'nde Yeniçeriler, Arkebuz tüfeklerini kullanmışlardı. (145)

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında, Osmanlı ordusunda tüfekli er oranı %50'yi bulmuştu. (146)

Avrupa devletlerinin çok sayıda ateşli silâh kullanmaları karşısında ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde tüfeğe olan ihtiyaç daha fazla hissedilmiş, ateşli silâh miktarının artırılması yoluna gidilmiştir. (147)

Osmanlı ordusunda, XV. yüzyıldan beri kullanılmaya başlanan tüfek ve tabanca gibi hafif ateşli silâhlar, önceleri, Cebeci Ocağı'na mensup "Cemaat-ı Tüfenkgeran" denilen ve Yeniçerilerin kışlası olan odalarda görevli tüfekçi ustaları tarafından yapılır ve onarılırdı. Orduda tüfeklerin çoğalması üzerine XVI. yüzyılın ikinci yarısı sonlarında (148), Yeniçerilerin bir cemaat ortası tüfekçilik işiyle görevlendirilmiş, bu ortanın komutanına da "tüfekçibaşı" denilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, miri tüfek yapımı hızlandırılmış, yayabaşı kıdemlilerinden dört, beş kişi üretimin kontrolüne memur edilmiş, bunlara da tüfekçibaşı denilmiştir. (149)

Ancak, Yeniçeriler, kendilerinin sağladığı tüfekleri kullanır, hükûmetin verdiği tüfeklere itibar etmezlerdi. (150) Bu çalışmalar meyanında ve daha sonraki dönemlerde İstanbul'un Cibali semtinde bir tüfekhane kurulmuştu. (151)

XX. yüzyıla girildiğinde, Tophane-i Âmire emrinde, Tüfekhane-i Âmire ve her çeşit ağaç yapan bir marangozhane mevcuttu. Bu tesisler bir sanayi alayının sorumluluğuna verilmişti.

(143) Belleten; c. XXI, Sayı 83, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, s. 510-511.
(144) Hammer; Devlet-i Osmaniye Tarihi, Çev. M. Ata, c. V, İstanbul 1330-1331, s. 312.
(145) a. g. e.; c. VI, s. 313.
(146) Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, (Fas Seferi), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978, s. 39.
(147) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 162.
(148) a. g. e.; s. 113, 466.
(149) a. g. e.; s. 466.
(150) a. g. e.; s. 167, 466.
(151) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 4, s. 172.

Tüfekhane; resim ve muayene odası; asıl tüfekhane; kundakhane; demirhaneyle namlulara su verme; tüfek kısımlarını vidalamaya mahsus tavhane; boyahane ve cilahane gibi bölümlerden kurulmuştu.

Tüfekhane-i Amirede, eski tip tüfeklerin çoğu şinayder sistemine göre değiştirilir, birçok da Martini tüfeği yapılırdı. Önceleri Şinayder tüfeği yapan bu fabrikanın tezgâhları daha sonra Henri Martini tüfeklerini yapan tezgâhlarla değiştirilmiş, tüfek onarımlar da burada yapılmıştır.

Daha sonraki dönemlerde tüfek fabrikası, günün koşullarına göre, yeni tezgâhlarla takviye edilmiş, bir süre sonra da küçük çaplı mavzer tüfeklerinin yapımına başlanmıştır.

Tüfek fabrikasında yapılan tüfeklere ait namlular demir çubuklar hâlinde İngiltere veya Alman Krup Fabrikası'ndan getirilmekteydi. Ayrı bir fabrika hâlinde çalışan marangozhanede de her çeşit ahşap kundak yapılıyordu. (152)

Top: Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri kadrolarındaki top ihtiyacı, sürekli olarak yurt içinden sağlanmıştır. Ancak, yurt içindeki ikmalin aksadığı dönemlerde yurt dışından da tedarik çareleri aranmıştır.

Kadroları daha önceki bölümlerde belirtilen II'nci sınıf ikmal maddelerinin tümü, yurt içinden tedarik ediliyordu. Örneğin, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, daha önce kadroları belirlenen ancak, savaşta mevcutlarının yetersiz olduğu at, deve, katır, manda ve at arabası gibi II'nci sınıf ikmal maddelerine gereksinme duyulduğunda, yurt içinden, menzil alanından veya muharebe alanından tedarik edildiği anlaşılmaktadır. (153)

Yine, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, muharebe alanının tedarik kaynağı olarak kullanıldığını gösteren bir örnek şudur:

"Hezargârd kazası Naibi'ne, Âyân ve vucudu memleket: Silistre Ordusu'nda külliyetli arabaya ihtiyaç olduğundan, ücretleri Ordu-yu Hümayun hazinesinden verilmek üzere Hezargard kazasından serian ve acilen 300 kıta arabanın tedarik edilerek Silistire'ye irsali. Evail-i Şeval 1224." (154)

Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Tekirdağ Âyânı Süleyman Tekirdağ Naibi'ne, zabitan ve vucudu memlekete hitaben yazılan diğer bir emirde de, Tekirdağ'dan Anadolu'ya geçirilmek üzere gelen develer hakkında gerekli uyarılarda bulunmaktadır. (155)

Yine kadro malzemesi olarak bilinen bütün II'nci sınıf ikmal maddeleri için, Kütahya Mütesellimi'ne ve eyalet-i mezburede vaki sancakların mutasarrıflıklarına, Voyvodalarına, kadılarına, Âyân ve vilayette iş erlerine, Yeniçeri serdarlarına ve Kethüda yerlerine ve Dersaadet'ten hususi olarak atanan mübaşire gönderilen bir emirde:

(152) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 391, 392.
(153) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230, s. 16.B
(154) a. g. e.; s. 18.
(155) a. g. e.; s. 23.

"Hemedan tarafı Seraskeri Vezirim Ahmet Paşa'nın İlkbaharda maiyetine memur edilecek askerlerin tayinatları için, kesinlikle zahire nakline, çok davar tedarik ve çıkarılıp toplanmasını, gerek Musul'dan ve gerekse ordudan zahire ve mühimmat nakli hizmetinde olmak üzere, Anadolu tarafından geçen sene deve ve katır çıkaran sancaklardan bu sene de evvelce olduğu gibi mahallinde hazır bulundurulması, Kütahya Eyaleti'ndeki sancakların ilçe, bucaklar, aşiret ve kabilelerden, yerli konar göçer Türkmenlerden ve diğer aşiret ve kabilelerden 1000 baş beygir ve katır ve 500 deve çıkarılmak üzere her baş katır, beygir ve deveye günde yirmibeşer akçeden üç aylık peşin ücretleri karşılığı lazım gelen 28.125 kuruşun o havaliden bazı miri mallardan belirlenip havale olunarak, emrimle yerine ulaştırılması, eyaletlerin o miktar katır, beygir ve develeri sözü geçen eyaletlerin Kütahya, Hüdavendigâr, Saruhan, Karahisarısahip ve Sultanönü ve Karesi sancaklarındaki ilçe ve bucakların tümüne gerek yerli ve yurtlu konar göçer Türkmen ve diğer aşiret ve kabilelere dağıtılması istenmiştir... 1727" denilmektedir. (156)

1770-1771 yılına ait başka bir belgede, II'nci sınıf ikmal maddelerinin (taşıt seferberliği için) büyük çapta yurt içinden nasıl tedarik edildiği (EK: 8)'de görüldüğü gibidir. (157) Personele II'nci sınıf ikmal maddesi olarak verilen giysiler genellikle yurt içinden tedarik edilirdi. Kapıkulu Ocakları personeline verilen elbiselik çuha, Selânik'te dokunurdu. Askere kışlık olarak verilmeye başlanan çuha, aba ve şayak için de yeni girişimler yapılmıştı. Çuha için Beykoz kârhanesinde, Feshane ve İslimiye'de kurulan yeni fabrikalar, ihtiyacı karşılamaya çalışıyorlardı.

Aba; Balıkesir, Filibe, İslimiye, Kazan ve Tatarpazarcık'ta; yazlık elbise olarak verilen bez ise İzmit, Adapazarı, Manisa ve Gelibolu ve yöresinde yapılıyordu.

Mansure erlerine fes giydirilmeye başlanınca, bu fes, önceleri dışarıdan getirtilmiş daha sonra, İstanbul Kadırga'daki Cündi (Cinci) meydanında kurulan feshanede, Edirne ve Bursa'da kurulan fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır.

Mansure erlerine verilen ayakkabı önceleri piyasadan tedarik ediliyordu. Daha sonra bir debbağhane kurulması kararlaştırılmış, burada üretilen derilerle erlere çanta, palaska, matra kılıfı gibi gereçlerin yapılması için bir dirimhane inşa edilmiştir. Bu kurumlarda yeter sayıda üretim yapılamadığından, İstanbul dışındaki birliklerin bu gereksinmeleri bedeli ödenerek, dış piyasadan ve bir miktar da Rusya'dan ithal edilmek suretiyle karşılanmıştır. (158)

(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)

Osmanlı ordusunun kadrosuna ateşli silâhların ne zaman girdigi ve kullanılmaya başlandığı tartışıla dursun, yerli bir kaynakta, XI. Gregoir'ın Türklere ve Ulahlara silâh satılmaması hususunda 15 Mayıs 1373 tarihinde Macar ruhbanına bir yazı gönderdiği açıklanmaktadır. (159)

(156) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, İdare-i Dahiliye, No: 2676.
(157) Başbakanlık Karşivi; Kâmil Kepeci Tasnifi, Mevkufat Kalemi, sayı: Genel-2930, Özel-382, s. 50-67, 58-75, Genel: 2933, s. 78-83 ve 86-87.
(158) Mübahat Kütükoğlu; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, Doğumunun 100. yılında Atatürk'e Armağanı, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1981, s. 519-595.
(159) Halil İnalcık; Osmanlı Orsudunda Ateşli Silâhlar, Belleten, c. XXI, sayı-83, s. 508, 509.

Gregoiri'yi bu tür yasaklama fikrine zorlayan etken ne olursa olsun, Osmanlı ordusunda daha önceleri bu ateşli silâhların kullanıldığı ve gereksinme duyulduğunda da, yurt dışından da tedarik edildiği anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, II'nci sınıf ikmal maddelerinden olup, zaman zaman yurt dışından tedarik zorunluğu duyulan iki cins ikmal maddesi vardı, bunlar da tüfek ve toptu. Nitekim, Osmanlı Devleti, ilk kez 20 Ocak 1740'ta İsveç ile yaptığı bir anlaşma gereği, bu devletten alacağına karşılık 4000 tüfek, bir kalyon ve çeşitli harp silâh ve gereci satın almıştır. (160)

I. Abdülmecit zamanında, İsviçre'den 126 adet top getirtilmiştir. (161) 1872'de sürat topçu sınıfının mevcudu 2000 kişiye çıkarılmıştır. (162)

1876'da İngiltere'den Kronad adlı toplar mübayaa edilmiştir. (163)

Bir başka belgedeyse, 1838'de Belçika'dan satın alınan ve sayısı bilinmeyen tüfeklerden, ilk tertip olarak gönderilen 2280 tüfeğe karşılık, İngiliz tüccara... ödenmiştir. (164)

1888'de Almanya'ya 1000 kadar mantelli sahra topu ısmarlanmış olup, bu toplar 1891'de gelmeye başlamıştır. Avrupa'dan 72 adet 12 cm. lik sahra obüs topu satın alınmıştır (Bunlar Balkan, Birinci Dünya ve kısmen de istiklâl Savaş'nda kullanılmıştır). Mantelli toplar da, yeni satın alınan 7,5 cm. lik gayri müstakil nişan hatlı krup sahra toplarıyla değiştirilmeye başlanmıştır. (165) Özellikle II. Abdülhamit, Almanya'dan 9,5 mm. çapında 1877 model, 713.404 mavzer tüfeğiyle 15.000 filintanın satın alınması için bir heyet gönderilmiştir. Ancak, Mahmut Şevket Paşa, henüz deneme safhasında olan 7,65 çapında 1903 modeli tüfeklerin alınmasını öneriyordu. Alman fabrikatörlerince de, desteklenen bu öneri üzerine, evvelce alınan 84.732 adet 9,5 mm. çapında mavzer tüfeğinden sonra, gönderme durdurulmuş bunun yerine 628.672 adet 7,65 çapında 1903 modeli tüfeğin alınmasına devam edilmiştir.

1891 yılında da Osmanlı Hükûmeti, Mağdeburg'daki Grozon Fabrikası'ndan çabuk ateşli top satın alınması için bir anlaşma yapmıştır.

Meşrutiyet ilân edildiğinde, ordunun elinde 233.145 adet Amerikan yapısı Hanri Martini tüfekleriyle Vincister karabinaları vardı. Ayrıca, Nordanfil ve Hoçkis makinalı tüfekleri mevcuttu.

Meşrutiyet döneminde satın alınan ve bağlaşıklardan tedarik edilen çabuk ateşli topların durumu aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibidir. Meşrutiyet döneminin başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Osmanlı ordusuna giren top sayısı toplamıysa, 3133 tür.

(160) Başbakanlık Arşivi; Sekiz Numaralı Name-i Hümayun Defteri, No. 3.
(161) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 19578.
(162) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 77.
(163) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Ks. , No. 25939.
(164) Başbakanlık Arşivi; Hat-tı Hümayunlar Defteri, No. 28897.
(165) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 228-229.

Topun Cinsi	Sayısı	Çapı (cm.)	Alınış Yılı	Özellikleri
Fransız Şinayder Dağ	108	7,5/13	1908	Menzili:5.000 m. Mermi ağırlığı:5,3 kg.
Kurup Seri Sahra	90	7,5/30	1910	Müstakil Nişan hatlı, Menzili: 8.000 m. Mermi ağırlığı: 6,3 kg.
Kurup Seri Sahra	8	7,5/50	1910	Menzili: 8.000 m. Mermi ağırlığı: 5,8 kg.
Kurup Seri Sahra	10	8,8/30	1910	Menzili: 7.400 m. Mermi ağırlığı: 14 kg..
Kurup Sahra Obüsü	5	10,5/35	1910	Menzili: 8.600 m. Mermi ağırlığı: 14 kg.
Makineli Top	20	3,7/30	1910	Menzili: 3.800 m. Mermi ağırlığı:0,450 kg. Madeni şerit üzerinde
Kurup Seri Sahra	48	7,5/30	1911	Menzili: 8000 m. Mermi ağırlığı:6,300 kg. Müstakil nişan hatlı
Kurup Süvari Sahra	40	7,5/30	1911	" " " "
Kurup Sahra No 1 ve No 2	2	10/12	1911	Menzili: 7500 m. Numune olarak gönderilmiştir.
Kurup Seri Sahra Obüsü	18	10,5/12	1912	Menzili: 7.500 m. Mermi ağırlığı: 16 kg.
Kurup Seri Sahra Obüsü	36	15/105	1912	Menzil: 6.050 m. Mermi ağırlığı: 41 kg.
Kurup Seri Sahra Obüsü	4	15/14	1912	Menzili: 7.050 m. Mermi ağırlığı: 41 kg.
Kurup Seri Sahra	54	7,5/30	1914	Menzili: 8000 m. Mermi ağırlığı: 6,300 kg.

II'nci sınıf ikmal maddelerine giren giyeceklerin kumaşlarından büyük bir bölümünün yurt içinde dokunmasına karşın, gerektiğinde yurt dışından da satın alındığı olurdu. Örneğin, 1736'da İsveç ile yapılan ticarî bir anlaşma gereği, bu ülkeye, ipekli kumaş ve ihracı yasak olmayan çeşitli ham maddeler verilmiş, bunların yerine kalın çuha satın alınmıştır. (166) Yurt içinden yeter sayıda üretimi yapılmayan lapçin ve çizme gibi giyecekler de 1833'te Rusya'dan ithal edilmiştir. Yurt dışından ikmali zorunlu olan bir araç da topçeker koşum hayvanıydı. Bu gereksinme için, Rusya ve Macaristan'dan 4000 adet top koşum hayvanı satın alınmıştı.

(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)

(1853-1856) Osmanlı Rus ve Kırım Savaşı'nda, menzil alanının, II'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarik kaynağı olarak kullanıldığı anlaşılmşıtır. (167)

Gerçekten 17 Şaban 1270 tarihli Heyeti Vekile kararıyla, koyun ve buğday tedarikinin Edirne'den yapılması, sığırın Anadolu tarafından İzmir, Menteşe, Antalya, Saruhan, Karesi, İzmit sancaklarından tedariki, arabaların da Edirne, Tekirdağ ve Çirmen sancaklarında yaptırılması öngörülmüştür.

(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)

ilk dönemlerde bile her muharip, savaşa kendi silâhını ve kadrosu gereği her türlü ikmal maddelerini beraberinde götürerek katılırdı. Ancak, savaş sırasında veya herhangi bir nedenle elindeki II'nci sınıf ikmal maddelerini bitirince ikmalini de muharebe alanından yaptığı kesin bir gerçekti. Ele geçen ganimetler arasında kendi silâhlarından daha iyisi bulduğunda bunu değiştirmekten çekinmezdi.

Kapıkulu Ocakları kurulduktan sonra da, II'nci sınıf ikmal maddelerinden birçok kadro malzemesi Cebeci Ocağı tarafından personele, muharebe alanına gireceği sırada dağıtılıyordu. (168)

Uzun yıllar ordunun hemen gerisinde ve muharebe alınında hizmet gören Orducu (Ehli Hiref) adını taşıyan II'nci sınıf ikmal maddeleri tedarikiyle ilgili görevlilerini, çuhacı, saraç, pabuççu, çaşkırca, attar, çizmeci vb. olarak sıralamak mümkündür. (169)

1770 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve muharebe alanında II'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarikiyle yardım edecek olan Orducu esnafa ait bir liste aşağıda çıkarılmıştır. (170)

Bu örnek dışında ve daha sonraki savaşlarda, II'nci sınıf ikmal maddelerinin muharebe alanından tedarikine dair daha pek çok belge örneği vermek mümkündür.

(166) Mufassal Osmanlı Tarihi; c. V, İstanbul, Güven Basımevi, 1963, s. 2675.
(167) Başbakanlık Arşivi; İdare-i Dahiliye, No. 19060.
(168) Uzunçarşılı; c. II, s. 3; Kapıkulu Ocakları, c. II, s. 3.
(169) a. g. e.; s. 685.
(170) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri kısım No. 20, Tarih 1183.

Hizmetler	İstanbul Tarafı Çadır	Edirne Tarafı Çadır	Bursa Tarafı Çadır	Toplam Çadır
Hallacan	2	2	1	5
Şemsigiran (kılıççılar)	2	2	1	5
Kemangiran	2	2	1	5
Semerciyan	3	2	1	6
Arpaciyan	4	2	2	10
Saraciyan	4	2	1	7
Bezzazan	4	2	2	8
Eskiciyan	4	2	2	8
Berberan	6	2	2	10
Nalbandan	4	2	2	8
Mumciyan	2	2	1	5
Başciyan	2	1	1	4
Nalçaciyan	4	2	2	8
Attaran	4	2	2	8
Bakkalan	4	2	2	8
Mutabiyan	4	2	2	8
Aşciyan	2	2	1	5
Hayyatan	3	2	2	7
Sakanan	8	-	2	10
Çuhaciyan	2	2	2	6
Gazzazan (İpekçi)	2	2	2	6
Çakşırciyan	3	2	-	5
Kasaban	2	2	2	6
Çaldırciyan	1	-	-	1
Demirciyan	1	-	-	1
Kalayciyan	1	-	-	1

(c) III'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde)

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde, XIX. yüzyılda yakacak olarak odun ve kömür, aydınlatma için de çıra, mum ve zeytinyağı kandili kullunalıyordu. XIX. yüzyılın yarısından sonraysa, aydınlatma maddeleri arasında gaz da kullanılmaya başlanmıştı. (171)

Kapıkulu Ocakları personeli, III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçlarını barışta kendilerine verilen parayla tedarik ederdi.

Devlet, erin beslenme yükümlülüğünü üzerine aldıktan sonra, yakacak ve aydınlatma maddeleri ihtiyacı, belirli istihkak miktarları üzerinden, eksiltme usulüyle piyasadan tedarik edilirdi. Barışta ve seferde odun, çıra yurt içindeki ormanlardan sağlanırdı.

Aydınlatmaya gelince; devlet tarafından tedarik edilen mumların bedeli, Yeniçeri ortalarınca ödenirdi. Yeniçeri meydanına haftada bir gün gönderilen mumlardan her ortaya 15 adet verilmesi ve üç mumun bir akçe üzerinden hesaplanması yasa gereğiydi. Mum fiyatları yükseldiğinde fark devlet tarafından karşılanırdı. Her bir mumun ağırlığı 11 dirhemdi. Çarşamba günleri Yeniçeri Ocağı çavuşları, başlarına giydikleri (Selimi) serpuşlarıyla ortalara mum dağıtırlardı. Bu mumlardan başka ortalara yılda 25'şer dirhem üzerinden 70.000 adet "Zahire" mumu dağıtılırdı. Bu mumların yağları kasaplardan tedarik edilirdi. Yukarıda da değinildiği gibi, mum fiyat farkları "Zararı Lahim" gibi hazinece ödenirdi. (172) *Kapıkulu Ocakları'nın var olduğu dönemde aydınlatma* için kullanılan zeytin yağını da, ortalar kendi paralarıyla satın alırlardı. Mansure teşkilâtı kurulduktan sonra, bu gereksinme istihkak olarak devlet tarafından verilmeye başlanmıştır.

(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)

Mum, çıra ve kandil yağı gibi, II'ncü sınıf ikmal maddeleriyle yakacak olarak verilen odun ve kömür yurt içinden tedarik edilirdi.

XIX. yüzyıl yarısından sonra aydınlatma gereci olarak kullanılmaya başlanan gazyağı ve diğer akaryakıtlar, yurt dışından tedarik ediliyordu.

(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)

Sefer için Anadolu ve Rumeli'de yürüyüş yapan Osmanlı Kara Kuvvetleri'nin günlük yakacak ihtiyacı, 300 araba odun, 600 kilo kömürdü. (173)

Sefer plânları ve yayınları emirlerde, menzil noktalarında kalınacak gün sayısı göz önünde tutularak, bu noktalara odun ve kömür depo edilir, birlikler de gereksinmelerini bunlardan sağlardı. Menzillere getirilen bir araba odun için (bir araba iki çeki= 500 kg.) mal sahiplerine 40 para ödenmesi emredilmiştir. (174)

(171) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 378.
(172) Kavanin-i Yeniçeriyan; Varak 63.
(173) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 4, s. 164.
(174) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 9612, s. 156.

(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)

Silâhlı Kuvvetler, savaş başladıktan sonra III'ncü sınıf ikmal maddelerinden yakacak gereksinmelerini muharebe alanındaki kaynaklardan tedarik ederdi. Bu şekildeki yerel tedarik, ulaştırmaya da kolaylık sağlardı.

(d) IV'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde)

Kadrolarda gösterilmeyen ancak, gerektiğinde kendisine gereksinme duyulan bu gibi gereçler, özellikle Cebeci Ocağı tarafından tedarik edilir, seferde bu ocak personelince savaş alanına götürülerek birliklere dağıtılırdı. IV'ncü sınıf ikmal maddelerinin çoğu özel harekât sırasında kullanılan gereçleri içerirdi. Bu şekilde ikmal maddeleri barışta çok sayıda imal ve depo edilmez, sefer plânlarında, örneğin sulardan geçiş harekâtında özel gereçlere gereksinme duyulduğunda, tedarik yoluna gidilir, harekât sona erdiğinde bu gereçler, personelden geri alınarak, birlikler bu ağrlıktan kurtarılırdı. Tarihi yapıtlarda 1299-1913 dönemi içindeki savaşlarda, IV'ncü sınıf ikmal maddelerinin barışta ve seferde yurt içinden tedarikini gösteren çok sayıda uygulamaya rastlanabilir.

Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman, Peter Varadin Köprüsü üzerinde Tuna'yı geçerken, Eğri kalesi üzerine yürümek niyetindeydi. Bunun için Karaman Beylerbeyi Süleyman Paşa'yı Budin'e göndermişti. Fakat bu sırada cereyan eden olumsuz bir olaydan dolayı bundan vazgeçen Kanuni, Tuna üzerine Vukovar yakınında bir köprü kurulmasını emretmiştir. Köprünü yapımı tamamlanmış, Padişah da çadırını bu köprünün başında kurdurmuştur. Bu sırada Tuna nehri taşmış, yeni yapılan köprü yıkılmıştır. Ancak, Kanuni harekâtın aksatılmadan yapılmasını sağlamak amacıyla, bu kez de Drava nehri üzerinde ve Eszeğ yakınında yeni bir köprünün yapılmasını emretmiştir. Bunun için Anadolu ve Rumeli askeri, sandallarla her yandan odun taşımış ve on yedi günde 4700 arşın (yaklaşık 3265 metre) uzunluğunda köprünün yapımı tamamlanmıştır. (175)

(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)

Barışta, IV'ncü sınıf ikmal maddelerinin yurt dışından tedarikine dair herhangi bir tarihî belge ve kayda rarstlanmamıştır.

(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)

Sefer plânlarında özel harekâtı gerektiren durumlarda, menzil alanından da bazı gereç ve donatımın tedarik edilmesi yoluna gidilirdi. Bu amacın sağlanması için tertip çizelgeleriyle ve özellikle savaş alanına yakın olan menzil eminlerine, hangi cins gereçlere gereksinme duyulacağı bildirilir, ordu bu menzillere geldiğinde dağıtım bu kaynaklardan sağlanırdı.

---

(175) Hammer; Devleti Osmaniye Tarihi, c. VI, s. 141-143, c. II, s. 317-320.

(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)

Seferde gereksinme duyulan IV'ncü sınıf ikmal maddeleri yerel kaynaklardan tedarik edildiği gibi, bu tür donatım ve gereçlerin bir bölümü de Sefer-i Hümayun ve serasker takımlarında bulundurulurdu.

(e) V'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Tedariki

(I) Yurt İçinden Tedarik (Barışta ve Seferde)

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak bu sınıfa dahil ikmal maddelerinin yurt içinden tedarik edilmesini ilke olarak kabul etmiş ve tüm gereksinmeleri karşılamaya çalışmıştır. Ateşli silâhların kullanılmadığı dönemlerde, silâhların tümü yurt içinde yapılırdı. Ordu bünyesi içindeki kuruluşlar (Cebeci ve humbaracılar) ve sanayi alaylarındaki üretimin yeterli olmadığı hallerde bile, ihtiyacın yurt içinden karşılanması amacıyla türlü yollara başvurulurdu. Örneğin, 1511 tarihli bir defterdeki kayda göre, cebehane için lüzumlu olan 780.000 oka ait yapım bedelinin, tırget adıyla anılan esnaf ödeneği görülmüştür. O tarihlerde oklar, İstanbul ve Gelibolu'daki tanınmış okçulara, temrenleri de (okların demir uçları), Edirne'deki esnafa yaptırılırdı.

Top gülleleri, Bilecek, Van, Kiğı, Bosna'nın Kamangrad, Baç (Rudnik) ve Nevebar madenlerinde dökülürdü. Bu güllelerin çap ve ağırlıkları dökümden önce emredilirdi. Humbaralar, İstanbul'daki atölye ve dökümhanelerde, barut ve patlayıcı maddelerin büyük bir kısmı da yine İstanbul'da üretilirdi.

Cebeci Ocağı'nın yaptığı barut, miktar ve kalite bakımından yetersiz kalınca, 1578 tarihli bir hükümle ilk kez Okmeydanı'nda bir barut yapımevi kurulmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre, bu baruthaneden başka, Unkapanı ve Ayasofya'daki cebehaneler için de, Macunev çarşısında ve bir de Kâğıthane'de II. Beyazit döneminde kurulmuş dört baruthane daha vardı. Daha sonraki dönemlerde Bakırköy ve Azatlı baruthaneleri kurulmuş ülke sınırları genişledikçe Kahire, Bağdat, Halep, Hama, Trablusşam, Van, Erciş, Ahlat, Konya, Niğde, İzmir, Belgrad, Budin, Selânik ve Gelibolu'da da barut fabrikaları yapılmıştır.

Bu baruthanelerin ürettiği barutlar, 1793 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin ihtiyacını karşılamıştır.

Kısaca yapılan bu incelemeler, V'nci sınıf ikmal maddelerinin varlığını göstermektedir. (176)

Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilâtının kurulması ve daha sonra yapılan düzenlemeler sonunda, bu sınıf ikmal maddelerinin menzil alanlarına sevkini Harbiye Nezareti üstlenmiş, ayrıca gerektiğinde kurulan menzil cephane kolları, birliklerin mühimmat ikmalini yurt içinden bu düzenlemelere uyacak şekilde sağlamışlardır.

(176) Başbakanlık Arşivi; Hat-tı Hümayun'lar Defteri, No. 2998 A.

Ateşli silâhlar için ülke yapımevi ve fabrikalarında üretilen cephane ve mühimmatla, yurt dışından tedarik edilen V'nci sınıf ikmal maddeleri, yurt içindeki belirli yerlere depolanır, gerektiğinde birliklere bu kurumlardan dağıtım yapılırdı.

(II) Yurt Dışından Tedarik (Barışta ve Seferde)

Duraklama ve gerileme dönemlerinde yurt içinden üretilen V'nci sınıf ikmal maddeleri miktar ve nitelik bakımından yetersiz kalınca, yurt dışından tedarik zorunluğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) hazırlıkları sırasında barut stoklarının yetersiz oluşu nedeniyle Belgrad Kalesi Komutanı'na verilen emirle, Avusturya ve Macaristan'dan 500 kantar (285 ton) kara barut satın alınmıştır. 1810 yılında da İngiltere'den 26 613 kantar barut, 29 900 deste fişek ve 6380 okka kurşun ithal edilmiştir. (177)

Bir başka örnek de şudur: 1908 yılında Mavzer tüfekleri için Almanya'dan 300 000 000 muharebe, 10 000 000 manevra fişeğiyle 167 000 adet top mermisi satın alınmıştır.

Piyade cephanesinin 1912 yılında yurt içi ve yurt dışından tedarik edilen miktarı, 885 929 400 fişekti. Ancak, topçu mermisi yok denecek derecede azdı. Bu nedenle yurt dışından tedarik zorunluğu sürüp gidiyordu.

(III) Menzil Alanından Tedarik (Seferde)

Kapıkulu Ocakları kaldırılıp, Mansure teşkilâtı kuruluncaya kadar geçen süre içinde, V'nci sınıf ikmal maddelerinin menzil alanından tedarikine dair bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak, Kapıkulu Ocakları'nın lağvından önce 1574'te Osmanlı ordusu erlerinin %50'sinde ağızdan dolma tüfek vardı. Ordunun sefere çıkışında, daha önce menzil bölgesine yakın kale ve plângalarda depolanan barut ve kurşunlardan yararlanılıyordu.

Menzil teşkilâtı genişleyip de teşkilât tamamlandıktan sonra, seferde yurt içinden birliklere gönderilmesi gereken cephane ve mühimmatın ikmalinden, menzil komutanlıkları sorumlu tutulmuş, bu amaçla menzil cephane park komutanlıkları kurulmuştur.

(IV) Muharebe Alanından Tedarik (Seferde)

Muharebe alanına intikalinden sonra Kapıkulu Ocağı personelinin V'nci sınıf ikmal maddeleri gereksinmeleri, Cebeci ve Humbaracı Ocağı'nca sağlanırdı. Ordu esnafı da bu ihtiyacın bir bölümünü ilk dönemlerde sağlar durumdaydı.

Muharebe alanına girildikten sonra ordu birlikleri daha önce bu alan içinde depo edilmiş V'nci sınıf ikmal maddelerinden de yararlanırdı. Örneğin, 1577 yılında Van Beylerbeyi'ne verilen bir emirle toplar için gerekli olan güllelerin Kiğı'dan gönderilmesi istenmiştir. (178)

Batıda Tuna boyundaki Belgrad, Kanije, Eğri, doğuda Erzurum gibi önemli kalelerin ele geçirilmesi sırasında taş güllelerin bittiği görülünce, sivil ustalar kullanılarak yeniden yapmaları sağlanmıştır.

(177) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 929.
(178) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 31, s. 166.

Muharebe alanındaki tedarik kaynaklarından biri de, Sefer-i Hümayun ve serasker takımlarındaki cephane ve mühimmat yapımcılarıydı. Gerektiğinde bunlardan da yararlanılırdı.

Düzenli ordu teşkilâtı kurulunca, birliklerin muharebe alanına intikalinden sonra, V'nci sınıf ikmal maddelerini nasıl tedarik edecekleri yeni esaslara bağlanmıştır.

1912 basımlı Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'nin 513'ncü maddesinde, bir kolorduda cephanenin nasıl ikmal edileceği, bu komutanlığın karargâhınca düzenlenir denilmektedir. Ancak, 1900 basımlı Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun'un 384'ncü maddesinde de, "Suret-i daimede cephane tedariki hususu kolurdu dahilinde kolordunun topçu kumandanına ve müstekil fırkalarda fırka topçusu kumandanına ait bir vazifedir" denilmektedir.

Buna göre, kolordu ve tümenlerde topçu komutanlarının, hem birliğin komutanı, hem de kolordu ve tümen komutanlarının topçuluk danışmanı olarak iki başlı görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Topçu komutanları, birliklerinin cephane ve mühimmat ikmalini emirlerine verilen cephane kollarıyla sağlıyordu. Ordu komutanlıkları, kuruluşlarında bulunan kolordu ve tümen sayısını göz önünde tutarak, bu birlikleri destekleyecek yeter sayıdaki cephane kolunu tahsis ediyordu. Yine Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi'nde, muharebe alanında, savaşa başlayacak olan piyade erlerine de taarruz çıkış mevziinde, cephane dağıtılır denilmektedir. Bu dağıtımdan boşalan arabalı veya mekkâreli cephane kademelerinin ikmalleri, menzil komutanlıklarınca yapılıyordu. İstihkâm birlikleri, cephane ikmalini kendine en yakın piyade taburundan yapardı. Süvarinin cephane arabaları topçuyla birlikte hareket eder, zorunlu hallerde süvari de piyade cephane kolundan yararlanırdı.

Topçu, savaşta önce topraklarında taşıdığı cephaneyi kullanır daha sonra kapaklı adı verilen cephane arabalarından yararlanırdı.

Bataryaların birinci kademe cephane payları yanlarında bulunurdu. Bu cephane tüketildiğinde, ikmal ikinci kademeden yapılırdı. İkinci kademenin ikmalini de cephane kolları yapardı. Cephane kolları, gerektiğinde bataryaların mevzilerine kadar giderek, cephane ve mühimmat ikmalini birliğe kadar götürme usulüyle uygulanırdı.

(2) Tedarik Usulleri (Barışta ve Seferde)

(a) Askerî İmalât

Tarihî belge ve yapıtların incelenmesinden, Osmanlı Devleti'nin tüm ikmal maddelerini üretmeyi ilke olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Ok ve yay döneminde, Cebeci Ocağı bu görevle kurulmuş, ateşli silâhların orduda kullanılmaya başlanmasından sonra da, önce topçu ocağı ve daha sonra da tüfekçi ortaları kadrolarda yer almıştır.

Devlet, ilk kuruluş yıllarında, demir ve bakır madenlerini işlemeye başlamış ve dokuma tezgâhlarını da kurmuştur. Süratle gelişen top döküm sanatı, sah-

rada dahi top yapabilecek niteliğe ulaşmıştır. Bu arada barut sanayii de yurt içinde yaygın şekilde gelişme göstermiştir.

Bu gelişmeye paralel olarak, tüm giyim eşyaları devlet eliyle kurulan yapım evlerinde aşama aşama üretilmeye başlanmıştır. (Bu konuda fazla bilgi için 6. madde a. Harp Sanayii bölümüne bak.)

(b) Satın Alma

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri için ikmal maddelerinin tedarik edilmesinde, satınalma usulü ilk sırayı işgal ederdi.

Barışta ve seferde I'nci ve III'ncü sınıf ikmal maddeleri genellikle satın alma yoluyla tedarik edilirdi. Diğer sınıf ikmal maddeleri ordunun genel yapımevi ve fabrikalarında üretilirdi. Üretim yetersiz kaldığı dönemlerde ham madde ihtiyacı yurt içi veya yurt dışından satın alınırdı.

Satın alma işlerini yürütmek için, Kapıkulu Ocakları'ndaki ortalarda vekilharçlar, menzillerde, menzil eminleri, ilçe ve kasabalarda kadılar görevlendirilirdi. Kadıların bulunmadığı yerlerde bu görev, âyân, mütesellim ve voyvadalara verilirdi. Fatih dönemindeyse, arpa emini, mübayaacı ve başka adlar altında bir kısım personelin satın alma işleriyle görevlendirildiği bilinmektedir.

Düzenli ordu birlikleri teşkilâtı kurulduktan sonraki dönemlerde, muharebe alanında satın alma işleriyle kolordu komutanlıkları görevlendirilmiştir. Bazı hâllerde bu görev, muharebe alanındaki yüksek rütbeli bir komutana verilir, emrine de yeteri kadar iaşe kolu ve güvenlik kuvvetleri ayırılırdı.

Satın alma için gereken para, çoğu kez ordu ile birlikte muharebe alanına intikal eden hazineden ödenirdi. Örneğin, İkinci Viyana kuşatması (1683), umulduğundan fazla sürmüş (iki ay), yerinden tedarik ve satın alma işlerini yürütmek için kollar çıkarılmıştır.

Arşiv belgelerinden satın alma işleri için düzenlenmiş bir emirde şöyle denilmektedir:

"Çekmece-i Sağir'den Edirne'ye varıncaya kadar yol üzerindeki Kudat (kadılar), Nevaip (Nevaip= Naipler), Âyân, Zabitan (Subaylar), Vucud-u Memleket ve İş Erlerine:

Bu defa Edirne tarafına memur edilen bir adet topçu ortasının zabitan ve neferatının yolda kaza ahalilerinin tekâliflerine karşılık, tayinatları verilmesi lazım gelmekteyse de, ahaliyi korumak kastiyle mutedil fiyatla mübayaası irade edilmekle, orta hangi kasabaya gelirse, etin kıyyesi altışar, arpanın kilesi yirmişer paradan satın alınarak ortanın nüzul emini tarafından bedellerinin verilmesi neferata müzayaka çektirilmemesi.

15 Muharrem 1218." (179)

Askerin tüm gereksinmeleri devletçe karşılanmaya başlandıktan sonra ve özellikle I'nci sınıf ikmal maddelerinin tedarik ve satın alınması için bir İdare ve

(179) Başbakanlık Arşivi: Mühimme Defteri, No. 1342.

Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi düzenlenmiştir. Bu nizamnamede satın alma işleri için şu kayıt bulunmaktadır:

"Ordu-yu Hümayun'lar veyahut İdare-i Mahsusa-i askeriye Meclisi veya bir fırka-i müfrez ve yahut mevakida bulunan alay ve taburlar meclisleri tarafından muayyenat-ı askeriye için erzak mübayatında...

Her bir erzakın.... cins ve nevine göre hazırlanacak nitelik şartnamesiyle müteahhitlerle sözleşme yapılır. Aynı sözleşmede hangi durum ve şekillerde malın alınmayacağı da açıklanır. Her satın alınacak mal için ayrı sözleşme yapıldığı gibi, birkaç malın bir arada sözleşmeye bağlanması da mümkündür. Müteahhit, sözleşmeye uymadığı takdirde, serbest piyasadan mübayaa yapılacağı ve fiyat farkının müteahhit tarafından ödeneceği, işin adli makamlara intikali halinde, davaya Türk mahkemelerinde bakılacağı ayrıca belirtilir." (180)

İlân edilen istek, talepleri arasında açık eksiltmeye çıkarılırdı.

Yukarıdaki bilgiler, Osmanlı dönemide satın alma yöntemlerini açıklamaktadır.

Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'nin 480. maddesinde de, "birlikler tarafından bulunan bölgede satın alma yapılması ancak, ordu komutanlarının emrine bağlıdır" (181) denilmektedir.

(c) Orducular (Ehli Hiref)

Birinci Kosova Seferi'nden beri, orducuların bir tedarik kaynağı olarak kullanıldıkları bilinmektedir. (182)

Gerçekten, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapıkulu Ocakları adlı kitabında (c. I, s. 368) orducular için, "Kapıkulu efradiyle beraber İstanbul'dan çıkan Merkez Ordusu'nun yolda icabeden ihtiyaçlarını temin etmek üzere Ehli Hiref denilen muhtelif esnaf ve sanat erbabından bir kısmının sefere iştirakleri kanundu" denilmektedir.

Savaşlarda, Merkez Ordusu'nun genellikle Kapıkulu Ocakları'nın askeri oluşturduğundan, yukarıdaki sözler, bu esnaf ve sanatkârların yalnız Kapıkulu Ocakları personeline hizmetle yükümlüymüş gibi bir anlam taşımaktadır.

Mustafa Akdağ ise, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi adlı kitabında (c. I, s. 427), "Kamu leşkeriyle eyalet askerleri arasında ordunun geri hizmetlerini gören ve Cerahorlar gibi sırf sefer zamanlarına özgü bir öğe olarak orducuları zikretmeliyiz" denilmekte ve şöyle sürdürülmektedir:

"Çeşitli şehir esnafından belirli oranda çıkartılan orducular, seferin devam ettiği sürece ordugâhlarda askerin ihtiyacı olan bir kısım erzak ve diğer yiyecek maddelerini yanlarında bulundurur ve kendilerine, narha uygun satılırdı. Orducular bu halleriyle bir çeşit ordu erzak müteahhidiydiler."

Bu bilgilerden varılan kanıya göre, orducu esnaf ve sanatkârları, yalnız Kapıkulu Ocakları'ndaki askerlere hizmet veren elemanlar olmayıp, aksine tüm

(180) İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; s. 349-355.
(181) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi, s. 249.
(182) Mehmet Neşri; Neşri Tarihi, c. I, s. 258.

Osmanlı ordusu personeline hizmet veriyordu. Bunu, şu tarihî gerçekle de kanıtlamak mümkündür. Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde Kapıkulu Ocakları'ndaki personel sayısı 5000, orducuların sayısıysa, 10.000 kadardı. Bu sayılar, orducuların bu seferde bütün silâhlı kuvvetlere hizmet verdiğini göstermektedir.

(d) Sürsat

Silâhlı Kuvvetlerin ihtiyacı olan ikmal maddelerinin tedarik yöntemlerinden biri de sürsat yöntemiydi.

Sefer hazırlıkları içinde ve ordunun yürüyüşe başlamasından önce, açılan menzil noktalarına yakın kadılar verilen emirle, köylünün malını yürüyüş yolu üzerindeki belirli yerlere indirmesi sağlanırdı. Bunun için, kadılara yardım etmek üzere ocak yayabaşıları da gönderilirdi.

Menzil eminleri, köylünün yol üzerine çıkarmakla yükümlü olduğu malları, rayiç bedel karşılığında satın alırlardı. Bu şekildeki tedarik usulüne sürsat denirdi.

Satın alınan zahireye, "sürsat zahiresi" ödenen paraya da "sürsat bedeli" ya da "bedel-i nüzul" denilirdi.

Daha sonraları, Tekâlif-i Harbiye usulüyle alınan ikmal maddeleri hakkında da bu deyim kullanılmıştır.

1549'da, her 40 avarız (vergi) hanesinin (emek, mal veya para olarak alınan vergi belgesi) beşte dördü arpa ve beşte biri de un olmak üzere bir mutluk (400 okka= 513 kg.) nüzul zahiresi vermiştir. Bu zahirenin Bursa'dan Erzurum'a teslim edilebilmesi için, her avarız hanesine 63 akçelik bir ödeme getiriliyordu.

Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki, 1555 yılı Doğu Seferi'nin halka yüklediği harcamalar, daha öncekilere oranla kat kat ağır olmuştur.

Örneğin, Bursa halkının Van'a göndermekle yükümlü olduğu nüzul zahiresi için hane başına 93 akçelik bir masrafa katlanmak zorunda kalınmıştır.

Tanzimat'tan sonra, diğer vergi ve resimlerle birlikte sürsat yöntemi de kaldırılmış, ancak, seferde düşman ülkesinde yine uygulandığı görülmüştür. (183)

(e) Tekâlif-i Harbiye (Savaş Yükümlülüğü) veya (Avarız-ı Divaniye)

Osmanlı Devleti'nde vergi alma usulleri dört ana prensibe dayanmaktaydı. İslamî esaslara göre alınan vergiler (Tekalif-i Şeriye) Örneğin, Öşür, Ağnam, Cizye... gibi; Örfe göre alınan vergiler (Tekâlif-i Örfiye) Örneğin Resmi Arus, Resmi Bennak, Resmi Mücerret gibi.

Savaş giderlerini karşılamak üzere alınan avarız veya (Tekâlif-i Divaniye) (184); Devlet büyüklerine verilen hediyeler veya (Peşkeş).

(183) Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, İstanbul, Yelken Matbaası, 1974, s. 361.
(184) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 356.

Savaş giderlerini karşılamak için alınan vergileri, Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün Müslüman ve Hristiyan reaya ödemek zorundaydı. Devletin savaş giderlerini karşılayan ve barış yıllarına şumulü olmayan bu verginin zamanı ve miktarı belirlenmemişti. Savaşın ilânıyla birlikte giderleri karşılamak için alınacak vergi miktarı padişah fermanlarıyla kararlaştırılıyordu. Bu vergi XIII. yüzyıldan beri Anadolu'da uygulanmaktaydı. 1453'ten önceki yıllarda bu verginin alındığına dair tarihî kaynaklarda bir kayda rastlanmamışsa da, sonradan yayınlanan çok önemli ve eski belgelerde Avarız veya Tekâlif-i Divaniye denen verginin fiilen mevcut olduğu görülmektedir.

Yıldırım Beyazit'ten sonra Edirne'de tahta geçen Emir Süleyman tarafından, Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'dan kalma Köyceğiz Vakfiyesi'ne verilen bir muafnamede de, Avarız ve Tekâlif-i Divaniye deyimlerine rastlanmaktadır. (185)

Savaşa karar verildiğinde, Avarız-ı Divaniye vergilerinin toplanması için, başkentten mübaşirler (avarızcılar) gönderilirdi. (186)

Tekâlif-i Divaniye, para olarak ödendiği gibi, bedel, erzak ve gereksinme duyulan diğer maddelerle de ödenebilirdi.

Avarız haneleri tahrirle belirlenirdi. Buradaki hane deyimi, emlâk ve araziyi tasarrufunda bulunduran kişidir. Bu kişiler âlâ, evsat ve ednâ diye üçe ayrılmak suretiyle, servet dereceleri üzerinden vergilendiriliyordu. Vergi ödeyicileri raiyyet (çiftçi) ve şehirliydi.

Vergi bağışıklığı olanlar, Reâyalık anlamı dışında kalanlar, yani idare edenler, devlet hizmeti yapanlar, varlıklı olsalar da vergi ödemekle yükümlü değillerdi. Askerî genel deyimi içine giren büyüklü küçüklü bütün hükûmet adamları, reaya (idare edilen) sayılmadığından, vergi vermezlerdi. Ayrıca, reaya oldukları hâlde kanunnamelerdeki hükümler veya padişahın özel beratlarıyla vergi ödemekten kurtulanlar vardı ki, ülke çapında bunların sayıları oldukça fazlaydı.

Devlet, köprü ve yol gibi bazı tesislerin bakımı, boğaz, dargeçit ve buna benzer yerlerin soygunculara karşı korunması, herhangi bir madenin işletilmesi veya hükûmetin ihtiyacı olan herhangi bir madenin bulunup istenilen yere getirilmesi ve benzeri işleri birkaç kişiye, gerekirse bir veya birkaç köy halkına görev olarak verirse, bu hizmeti yüklenenelerden gerektiğinde vergilerin bir bölümü (Tekâlif-i Divaniye) veya tümümün alınmayacağına dair bir berat düzenlenir ve ilgililere gönderilirdi.. (187)

Serbest bir yer iken malikâne olmuş ve o yoldan vakıflara geçmiş topraklarda oturan halk, vakıf raiyyeti sayılırdı. Devlet, bu gibi yerlerin raiyyetinden, serbest birliklerde olduğu gibi, ancak Tekâlif-i Divaniye grubuna giren vergi ve resimleri alırdı. (188)

(185) Cengiz Orhunlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı, s. 54.
(186) a. g. e. ; c. II, s. 221, 239.
(187) a. g. e. ; s. 241.
(188) a. g. e. ; s. 275.

Ülke çapında çıkarılan "Avarız" toplama fermanları, hazinenin paraca çok sıkışık olduğu yollarda, bütün vergi bağışıklıklarını ortadan kaldırıldığından, vakıf köyleri dahi bu tür vergi ödemelerine katılıyordu. Buna bir örnek olarak, Fatih Sultan Mehmet'in Ebu Eyyubi Ensari'nin İstanbul'da bulunan mezarı için kurduğu vakfın, Anadolu illerindeki köyleri raiyyetlerinin Divan vergilerinden esirgenmiş olduklarına dair bu illerin kadılarına gönderdiği ferman gösterebilir. (189)

Daha sonraki yıllarda, türlü nedenlerin ve sık sık açılan seferlerin getirdiği gereksinmeler, Tekâlif-i Divaniye'nin durmadan yükselmesine neden olmuştur. Türlü yollardan elde edilen bağışıklık beratları, vergi ödeyenlerin yükünü artırıyor, hatta devletin savaş giderlerini karşılayan avarız gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Hükûmet, avarız salmalarında çoğu kez ne vakıf ne de öteki dirlik raiyyetlerinin bağışıklık beratlarına bakmaksızın, emlâk ve arazi sahipliği durumunda bulunan herkesten fermanda miktarı yazılı bütün avarız resimlerinin eksiksiz toplanmasını kesin bir dille istiyordu. (190)

Buraya kadar açıklanan Tekâlif-i Harbiye veya Avarız-ı Divaniye'yi, Osmanlı Devleti özellikle Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde olumlu kullanarak, lojistik faaliyetlerini ve geri hizmetlerini aksaksız yürütme olanağını bulmuştur.

Bu olanağı sağlayan ikinci bir faktör de, Osmanlı Devleti'nde her mesleğin, kendi özel nizama tâbi olduğu, devlete hizmet etmek için çalışması ve bunu amaç edinmek zorunda olmasıydı.

Aşağıdaki örnekle, bu vergilerin veya bağlılıklığının bir tedarik yöntemi olarak nasıl kulanıldığını açıklamaktadır.

Birinci kullanma yöntemi, savaştan önce, savaş hazırlıkları için gerekli hizmet ve ikmal maddelerinin üretiminde "Derbentiçi köyleri" İmparatorluk idaresi herkesi birçok görevleri yapmakla yükümlü kılmıştı. Köyler ve burada yaşayan halk bulundukları yerin özelliğine ve mesleklerine göre veya üretici şeklinde hizmetler yaparak idarenin sorumluluklarına katılmışlardı. Bunun için, bağışıklık yöntemi bir araç olarak kullanılmıştı. Bütün topluluğu yakından ilgilendiren ve bir kamu hizmeti olan bu geri hizmetlerin yapılması, bağışıklık sisteminin işleyişiyle sıkı sıkıyı bağlı bulunuyordu. Maden işlerinde çalışan köyler, o işte devamlı çalışmak koşuluyla Tekâlif-i Örfiye ve Avarız-ı Divaniye vergilerinden bağışık tutulmuşlardı. Yalnız madenin çıkarılması değil, çıkarılan madenin taşınması veya madenlere lüzumlu diğer gereçleri taşımak da aynı hizmetlerin çerçevesi içinde, kişiler veya köylüler bu işlerle görevlendirilmişlerdi. (191)

Vakıflar yoluyla tarım alanında da büyük işletmeler ve sulama tesisleri meydana getirilmiştir. Sipahi oğullarıyla diğer illerin kadılarına gönderilen ferman örnek olarak gösterilebilir. (192)

(189) a. g. e. ; s. 327.
(190) a. g. e. ; s. 379.
(191) Cengiz Orhunlu; Osmanlı İmparatorluğu Derbent Teşkilâtı, s. 38.
(192) a. g. e. ; s. 327

Azil edilmiş ve emekli olmuş sipahiler için özel hizmet ve görevler vardı. Sipahizade kalmak isteyenler, bu görevleri (kükürt, küherçile ve barut yapımı.. gibi) yapmak zorundaydı. (193)

Savaş öncesi ve savaş süresince şu tedarik işiyle uğraşanlar, Avarız-ı Divaniye'den bağışıktı.

Ulak menzillerini işleten menzilciler, yaptıkları hizmete karşılık, bu vergiyi vermezlerdi.

1643'te Torul ilçesi Cafer Efendi tarafından tahrir edilldiğinde, Koloz Köyü'nün derbentçilik, Suluşna (Culuşna) ve Zarana köylerinin de kömür üretim hizmetlerinde çalıştıkları görülmüştür.

İkinci kullanma yöntemi, savaş sırasında türlü ikmal maddeleriyle para tedarik aracı olarak:

Avarız vergisi I. Selim döneminde 4-5 yılda bir 25 akçe olarak alınmıştır.

Üçüncü kullanma yöntemi, barışta ve seferde kritik bazı bölgelerin (önemli geçit ve yolların) güvenliğinin sağlanmasında:

Sınıra yakın yerlerde bu güvenlik, askerler tarafından sağlanırdı. I. Beyazit döneminde Dimetoka'ya bağlı Sülemiş ve Sofular adlı iki köy halkı, Pranga Geçiti'nde gemicilik yaptıkları için, Avarız'dan bağışık tutulmuşlardı. Yine İzmir'e bağlı Çeşme ve Hayfa iskelesi dolayındaki kale muhafızları da Avarız-ı Divaniye ve Tekâlif-i Örfiye'den bağışık tutulmuşlardı.

Dördüncü kullanma yöntemi, seferde, hizmet ve geri hizmet bölgelerinin güvenliğinde:

1479'da Godine (Godinje) Sancağı'na bağlı Hod Bucağı altı köyden kurulmuştu. Bu köylerden Aşağı ve Yukarı Tuzla adındaki köylere kadar olan derbentleri beklemek için her köyden yeter sayıda nöbetçi görevlendirilmişti. Bu köylerin diğer bir görevi de, bölgede hiç kimsenin can ve mal bakımından zarara uğramamasını sağlamaktı. Bu görevlerine karşılık Avarız-ı Divaniye'den muaf tutuldukları il defterlerinde kayıtlıydı.

Issız yerlerde inşa edilmiş olan han ve kervansaraylar, yalnız binalardan ibaret değildi. Kuruluş amaçlarıyla ilgili olarak bu yerlerdeki genel hizmetlerin görülmesi için, çalışanlardan başka, koruma ve güvenlik için de ayrı bir teşkilât ve kuvvet vardı. Bu kişiler, görevlendirildikleri han ve kervansaraylardan başka, yörenin güvenliğinden de sorumluydular. Osmanlı imparatorluğu'nun geri hizmet teşkillerinden bir bölümü devlet kontrolünde üretim yapan tuzcu, madenci, ortakçı ve kürekçi gibi gruplardı. Diğer bir bölümü de, derbentçi, köprüçü, su, yolcu, menzilci ve iskele hizmetlerini yapanlar oluşturuyordu.

Beşinci kullanma yöntemi, seferde, lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde kullanılmadır.

(193) a. g. e. ; s. 379.

Sefere gidildiğinde esnaf dernekleri, içlerinden ayrıldıkları bir kısım personeli, orducu adıyla silâhlı kuvvetlere verirdi.

Kamu leşkeri arasında tımarlı sipahilerden başka, cerahorlar ve akıncılar da bulunurdu. Cerahorların ücretleri, avarız haneleri tarafından Tekâlif-i Divaniye vergisi yerine sayılmak kaydıyla ödenirdi. Cerahorlarla Orducular, ordunun geri hizmetlerinde çalıştırılırdı. (194)

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, 12 Haziran 1807 tarihli bir emirle, Trakya'daki 31 kentten Tekâlif-i Harbiye ile alınacak 1761 ton un, 3663 ton arpa, 2123 ton saman ve 13.169 araba odunun, Edirne'ye depo edilmesi; Ahyolu ve Burgaz âyânlarına gönderilen bir emirle de, Varna'da savunan birliklere, her çareye başvurularak 56 ton peksimetin ulaştırılması istenmiştir.

30 Haziran 1809 tarihli bir emirle, Edirne'den Silistre'ye kadar yol boyundaki menzil depolarında, ordu birliklerine zahire toplanması için, ilçelerin kadılarıyla âyânları ve Yeniçeri serhatları görevlendirilmiş, buğdayın kilesine 40, has unun kilesine 60, arpanın kilesine 20, bir araba oduna 40, samanın kantarına 20 para ödenmesi ve yarısının peşin parayla satın alınması mübaşirler eliyle ilgililere bildirilmiştir.

8 Temmuz 1809'da Kaymakam Paşa emrine Edirne'ye gelen topların çekilmesi için, Varna Muhafızı Osman Paşa'nın 300 manda sağlanması emredilmiştir. (195)

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'nda, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri, lojistik ve idarî destek yetersizliğinden, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri hizmet etmek amacıyla, alınan araçlar, savaş sona erince, yerlerine geri verilmekte ve bu hizmete karşılık bu araç sahiplerine, bir tazminat ödenmekteydi.

Daha sonraki yıllarda, özellikle sefer zamanı I'nci sınıf ikmal maddeleriyle kadro malzemelerinin sağlanmasında ve olağanüstü durumlarda Tekâlif-i Harbiye usulü kullanılırdı.

Bu usule başvurulduğunda, askerî idare, mülkîye memurlarıyla görüşerek ordu gereksinmesi için tedarik edilecek ikmal maddelerinin sağlanmasını ister. Bölgenin en üst komutanı, bir subay komutasında yeter sayıda erle bir Tekâlif-i Harbiye Müfrezesi teşkil ederek iyi bir kılavuzla emredilen yerlere gönderilirdi. Müfreze, gittiği yerlerin mülkiye memurları, bunlar yoksa muhtar ve kethüdalarıyla görüşür ve birliklerin mevcuduna göre gereken ihtiyaç maddelerinin cins ve miktarlarını belirterek yazılı istekte bulunurdu. İstek belgesine bu işle görevli subayın açık künyesi yazılır, tedarik edilen erzakın bedeli barıştaki gibi, rayiç bedele göre sonradan ödenirdi.

Zorunlu hallerde, bağlaşık devlet sınırları içinde de Tekâlif-i Harbiye usulü kullanılabilirdi. (196)

---

(194) Akdağ; c. I, s. 426-427 ve c. II, s. 25.
Uzunçarşılı; c. I, s. 369.

(195) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 222, s. 31, 58, No. 233, s. 120, 130, 131, 136, 144, 162, 163, 167, No. 231, s. 95, 96, 161, Yıl-1805-1806, No. 224, 258, Yıl-1807, No. 230, s. 17, 22; Yıl-1809, No. 230/90; Eylül-1810, 230/121; Şubat-1811, No. 230/128.
Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 8568, s. 52-54, No. 9612, s. 156, No. 3571, s. 16, 37.

(196) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 164, Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'nin 481 ve müteakip maddeleri.

Bu usul uygulanırken, gerekli tüm disiplin tertip ve tedbirler alınırdı. Aksi hâlde, yağmacılık yapılabilirdi. Yağma yapan kişiye, ölüm cezası verilirdi. (197)

Tekâlif-i Harbiye (Savaş Yükümlülüğü) Yasası zamanımıza kadar gelmiştir. 7 Haziran 1939'da kabul edilen 3634 sayılı bu günkü Milli Savunma Mükellefiyeti Kanunu ile kısmî ve genel bir seferberliğin ilânıyla birlikte, sahiplerinin kullanması kesin olarak gerekli olmayan binalar, yiyecek, içecek, hayvan yemi, binek, yük ve koşum hayvanları ve donatımı, sürücüleriyle birlikte motorlu araçlarla bu araçlara ait avadanlık ve yedek parçaları, sürücüleriyle birlikte, kara, hava, deniz, göl ve nehir taşıtları, değirmenler, fabrikalar ve sınai tesisleri, akaryakıt, askerî donatım ve ilâçlar için gerekli olan maddelerle, tıbbî, cerrahî ve her türlü ikmal maddelerinin tamamını veya bir bölümünü, özel kişi ve kuruluşlar, bankalar kurulunun saptayacağı süre içinde ve yasa hükümleri gereğince silâhlı kuvvetlere vermeğe veya şahsen hizmet etmeğe yükümlü kılınmıştır.

Mülkî ve idarî teşkilât içinde, Millî Savunma Mükellefiyyeti Komisyonları'nca uygulanan bu yasanın kapsamı bir tüzükle açıklanmış, savaşta kişi ve kuruluşların yerine getirilmeleri gereken yükümlülükler belirlenmiştir (Daha fazla bilgi için, 3634 sayılı yasayla buna ait tüzüğe bakınız).

(f) Zoralım (Tekâlif-i Şakka)

Alınmasında şer'i cevaz bulunmayan ve yükümlülük kurallarına uymayan bir vergi türüdür. Bu konuda, Mustafa Akdağ, "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. II"adlı yapıtının 222. sayfasında şöyle demektedir:

"Osmanlıların yayılma dönemlerinde, ganimetlerin bol olması dolayısıyla peşkeş'lere pek önem verilmemiş ve hele bu sözcük sanki unutulmuş da, parasızlığın gelip çattığı XVI. yüzyıldan itibaren "adet" adı altında küçüklerden ve halktan büyüklere, hem de uyulması zorunlu olmak üzere hediye sunulması, eskisi kadar olmasa da yine canlandırılmıştır.

Bu yüzyılın ortalarından sonra, dirlik ve düzenliğin çok bozulmasıyla alıp yürüyen Tekâlif-i Şakka denilen ve şer'i dayanağı olmayan ve yükümlülük kurallarına uymayan vergiler, halkın hükûmet adamları tarafından soyulması biçiminde, idare adeta bir devlet zulmü haline getirilmiştir. Önemli kanun dışı davranışlara "Ehl-i Örf" yani idare memurları, şer'i ve yükümlülük kuralları dışındaki bu vergilere "adet" olan para toplama geleneğinden girmişlerdir.

Özet olarak Tekâlif-i Şakka'ya Ehli Örf'ün halktan kanun dışı zorla aldığı vergi ya da yaptırdığı hizmettir denilebilir.

Devlete türlü yollarla hizmet vererek, vergiden kaçınmak isteyenlerin çokluğu (198), savaşların sık sık ve uzun süre devam etmesi ve devlet ha-

(197) a. g. e. ; s. 166.
(198) Akdağ; s. 225, a. g. e. ; c. I, s. 510, 516, 517.

zinesinin giderleri karşılayamaması nedeniyle devlet, bazı hizmetler ve para tedariki için bu yöntemi kullanmak zorunda kalmıştı.

Tekâlif-i Şakka arasında sayılan vergiler şunlardı:

Yem, yiyecek, kurban akçesi selamiye, nalbant, çizmebaha, kaftanbaha, tavukbaha, çubuk akçesi, devriye, konak ve köçek akçesi, diyet öşürü, ambar akçesi, hüddam (hizmetçiler) akçesi, düzenlik, otluk, ot bekçisi adlarını taşıyordu.

Mütesellim, emin, subaşı gibi kişilerin yanlarında bulunan kapı halkı, bu gibi istekleriyle bütün halkı rahatsız ediyorlardı. Ancak, bunlardan daha ağır olanı, devlet memurlarının, çok kalabalık maiyyetleriyle günlerce köylerde konaklamalarıydı. Memurların zahire mübayaası, hazariye, seferiye menzil akçesi, mekkâre bedeli gibi angaryaları, yukarıdaki vergi çeşitlerine eklemek yerinde olur. Bu isteklerden yalnız derbentçi, köprücü gibi geri hizmet sınıfları değil, İmparatorluğun bütün halkı şikâyetçiydi. (199)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Tekâlif-i Şakka'nın toplanmasına hükûmetin bazan göz yumduğu görülmektedir. Örneğin, Kozluca İlçesine bağlı Arnavudu Atik ve Cedit köylerinin eskiden beri derbentçi olan halkı, muaf oldukları Telâlif-i Şakka vergisini, idarenin baskısıyla ödemek zorunda kalmışlardır. Ancak şikâyet üzerine, Kozluca İlçesinden iki taksitte 700 kuruş alınması kabul edilmiştir. (200)

Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun'un 361 nci ve 363 ncü maddelerinin de anlaşıldığına göre, yurt yararına ve savaşın kazanılması amacıyla, her devirde bu konuda zora vaşvurulmuştur.

(g) İğtinam (Düşmandan Ele Geçirilen Mallar)

Düşmandan mal ele geçirmek, tarihin her devrinde dünya ulusları ve ordularının kullandığı bir yöntemdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, özellikle savaşçılar bu amaçla savaşa katılırlardı. İslâm dini, düşmandan ele geçirilen malları kullanmaya izin verdiğinden, savaşçılar harp araç ve gereçlerinin bir bölümü bu yolla tedarik ederlerdi.

Yapılan incelemeler, İğtinam edilen gereçlerin, lojistik destek için kıymetli bir kaynak oluşturduğunu Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin her dönemde bu gibi harp silâh araç ve gereçlerinden büyük ölçüde yararlanıldığını göstermektedir.

(h) Kurtarılmış Malzeme

Savaşta harekât alanı içinde hizmet niteliğini yitiren veya düşmanın terk etmek zorunda kaldığı çeşitli ikmal maddelerinden onarılmak ve yenileştirmek suretiyle, silâhlı kuvvetlerin yararına sunulan veya hiç işe yaramadıklarından geriye tahliye edilerek parçalarından ve yapılış özelliklerinden yararlanılan bu

(199) Orhunlu; s. 52.
(200) a. g. e.; s. 56.

gibi gereçlerden geçmişteki ve günümüzdeki savaşlarda, silâhlı kuvvetler için büyük yararlar sağlandığı bir gerçektir. Kurtarılmış gereçlerin geriye tahliyesinden teknik hizmet personeli sorumluydu.

Kurtarılmış gereçlerden hizmete elverişli olup, kullanılmasında sakınca görülmeyenler, muharebe alanında muharip birliklerce alıkonur, geriye tahliye edilmezdi.

Kurtarılmış silâh ve mühimmatın onarım kademelerinde yapılış nitelikleri incelenirken, düşmanın savaş sanayiindeki üstün ve zayıf yönleri de ortaya çıkardı.

III. Selim'den sonra, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Rumeli'de kurulan silâh fabrikalarıyla fişekhane ve baruthanelerde, savaşta kurtarılmış malzemenin bakım ve onarımlarına büyük önem verilmiş, bu iş için Avrupa'dan getirtilen usta ve uzman persolenden de yararlanılmıştır.

c. İkmal Maddelerinin Depolanması

(1) Yurt İçinde

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında ikmal maddelerinin depolanması büyük bir sorun değildi. Fetihler yapılıp, sınırlar genişledikçe ikmal maddelerinin depolanması önemli bir konu olmuş, insan ve hayvanların beslenmesi, silâh, mühimmat araç ve gereçlerin barıştan tedarik edilerek yurt içinde depolanmasına geresinme duyulmuştur.

Kapıkulu Ocakları'nın var olduğu dönemde, orta ve bölüklerin gereksinme duyduğu I'nci-V'nci ikmal maddeleri, barışta bu birliklerin odalarında (kışlalarında) kendilerine ayrılmış olan bölümlerde depolanırdı.

Deniz kuvvetlerindeyse, her gemi kendisi için lüzumlu olan her sınıf ikmal maddesini beraberinde taşırdı.

Kolluk (karakol) hizmetinde olan birliklerin yemekleri pişirilmiş olarak görev yerlerine götürüldüğünden, bunlar için ayrı bir depolama yapılmazdı.

Kale ve sınır birliklerinin her türlü ikmal maddeleri, barışta kendilerine ayrılan tesislerde depolanırdı. Böylece sefer plânlarının gerektirdiği ikmal maddelerinin depolanması zorunluğu ortaya çıkıyordu. Örneğin, muharebe alanına intikal etmek için Anadolu'da yürüyüş yapan Osmanlı ordusunun günlük I'nci ve III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyacı, ortalama 11.000 kile un, (bir kile= 20 okka, bir okka= 1282 gr.) 100 kile has un, 8000 kile arpa, 2000 kantar saman (bir kantar= 44 okka), 150 araba ot, 300 araba odun, 600 okka kömür; Rumeli'de yürüyüş yapan ordununsa, 580-1900 kile un, 80-100 kile has un, 5000-8000 kile arpa, 150 araba ot, 300 araba odun, 600 okka kömürdü. (201)

Bu kitabın kapsamına giren dönemlerdeki savaşlar için, depolama stok seviyesi 15 günle, Bağdat Seferi (1638-1639)'nde olduğu gibi 115 gün arasında değişirdi.

(201) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 164.

Bu dönemlerde savaşlar, birkaç günde sona erdiği gibi, aylar ve yıllarca sürdüğü de olurdu. Ulaştırma olanaklarının kısıtlı olduğu dönemlerde, Osmanlı Devleti, besin maddelerini, çoğu kez harekât alanıyla bu alana yakın olan bölgelerden satın alır, barışta ana yollar üzerindeki tesislerde depolanırdı. (202)

Görevleri gereği cebeciler ve topçular II, IV ve V'nci sınıf ikmal maddelerini daha barıştan itibaren kendi ocak personeli için depolarlardı. Bu sınıflar, seferde kendi olanakları ve deveci ortalarının yardımıyla seyyar bir depo gibi bu ikmal maddelerini muharebe alanına götürür, savaştan önce birliklere dağıtılırdı.

Cebeci ve topçu ocaklarının sorumlulukları, menzil ve muharebe alanı içinde kalan önemli kaleleri depo olarak kullanırdı. Bundan ayrı olarak İstanbul, İzmit, Karamürsel, Edincik, Pazarcık ve Yenişehir gibi önemli merkezlerde de ana depolar mevcuttu. (203)

(2) Menzil Alanında

Savaş süresince Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin gereksinme duyduğu I'nci ve III'ncü sınıf ikmal maddeleri ihtiyaçları, menzil alanından karşılanır ve bu bölgede açılan depolardan yararlanılırdı. Menzil depoları, günümüzün önemli lojistik tesisleri olan birer ikmal noktası gibi çalışırlardı. Menzil depolarının ikmal seviyesi, bir katı gidişte, diğer bir katı da dönüşte dağıtılmak üzere, ordu mevcudunun iki katı olarak hesaplanırdı. Menzil bölgelerinde diğer sınıf ikmal maddeleri için genellikle depo açılmazdı.

II'nci ve V'nci sınıf ikmal maddeleri, bu maddeleri yapan fabrika, yapımevi ve tersanelerin yakınında kurulan depolarda korunur, birliklere bu depolardan dağıtılırdı.

Nizam-ı Cedit ve Mansure teşkilâtıyla, düzenli ordu birliklerinin kurulmasından sonra teşkil edilen iaşe ve cephane kolları ve kademeleri, birliklerin beraberinde bulundurması gereken I-V'nci sınıf ikmal maddelerini depolayan ve taşıyan birlikler olarak görev yapıyorlardı.

(3) Muharebe Alanında

Silâhlı Kuvvetler, savaşta muharebe alanı içinde denetimleri altında bulunan veya düşmandan ele geçirilen ana ve tali ikmal maddeleri depolayan menzil depolarından her zaman yararlanmışlardır. Bu amaçla yığınak ve harekât bölgelerinde kurulan ana ve tâli depolara daha önce ordunun ihtiyacına yetecek kadar ikmal maddeleri depo edilirdi.

Rumeli'de başlıca depolar: İshakçı, Hırsova, Silistre, Ziştovi, Rusçuk, Babadağı, Niğbolu; Anadolu'da ise, Trabzon, Kars, Van, Diyarbakır, Bağdat ve Musul'da kurulmuştu. (204)

Buradan başka, Belgrad, Kanije, Eğri ve Tuna boyundaki kaleler aynı amaçla kullanılıyordu. (205)

(202) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 373-375.
(203) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3, s. 55.
(204) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. II, ks. 4, s. 164-165.
(205) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3, s. 28.

Bu tesislerin bulunmasına karşın, devletin muharebe alanındaki I-V'nci sınıf ikmal maddeleri depolarına yeterince ikmal yapamadığı nedeniyle, özellikle uzun süren savaşlarda çok sıkıntı çekilmiş, personel ve hayvan zayiatı verilmiştir. Örneğin, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran (206) seferi ile, Yemen, Bağdat, Hemedan gibi uzak bölgelere yapılan seferlerde, büyük sıkıntılar çekilmiştir. (207)

O dönemlerde V'nci sınıf ikmal maddelerinin depolanmaması yüzünden, çekilen sıkıntılara ait birçok belgelere rastlanmamıştır. Bunlardan biri örnek olarak aşağıya çıkarılmıştır:

"İstanbul'dan Rumeli Ordusu'na peyderpey gönderilmekte olan barut, fişek, mühimmat vesairenin zamanında orduya varmayıp, yollarda bekletilmesi sebebi tetkik edilmiş, bunun araba ve hayvan tedariki dolayısiyle, iki üç gün bir yerde kaldığı ihmali anlaşılmakla bu defa... alınacak fişek vesairenin bir an önce yetiştirilmesi lazım gelmekle, ahaliyi de izaç etmemek için yollarda beygir değiştirilmesi lazım gelen yerlerde ne miktar kalınacağı erbabı vukuftan tahkikle, bir baş hayvan için 130 kuruş kira ve 165 beygirin kirası için saat başına 100 kuruştan olmak üzere, kiraları kazalar tarafından verilmek, her bir mahallin mesafesi kaç saat olduğu beygir kiracılarının kaça baliğ olduğu, defter tanzimi evvelden hazırlanarak kiracılara verilmesi hususunun temini. 1826 Evail-i Şevval 1242." (208)

Bu örnekten, Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasına kadar olan dönemde bazı ikmal maddelerinin barıştan itibaren depolandığı, ancak savaşta birliklere zamanında ulaştırılmadığı anlaşılmaktadır.

O dönemdeki depolama koşulları, zamanımızdaki modern sistemlerden yoksundu. Her gerecin hangi ortamda depolanacağı bilinmediği gibi, depo bakımı da ilkel usullerle yapılıyordu.

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından sonra, depo tesisi için aşağıda açıklanan bazı ilkeler benimsenmiştir. (209)

Depoların açılmasında, muharebe çeşidi ve harekât alanının ulaşım olanakları göz önünde tutulmuştur.

Depo veya ambarlar iki hat üzerinden tertiplenmiştir.

Biri büyük, ötekisi küçük olmak üzere iki tip depo kurulması kabul edilmiş, büyük depoların sayısı az, küçüklerin daha fazla olması plânlanmıştır.

Depolar, içinde depo edilen ikmal maddelerinin adıyla anılmıştır (erzak, melbusat, cephane deposu... gibi).

(206) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 373.
(207) Türk Silahla Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 457.
(208) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri; No. 242, s. 294.
(209) Ömer Naili; Fen-ni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 354-357.

Büyük depolar, yurt içinde, menzil, merkez noktalarında; küçük depolarsa, menzil bölgeleriyle muharebe alanında kurulmuşlardır.(210)

Depoların ikmal seviyelerinin saptanmasında şu faktörler kullanılmıştır:

Günlük tüketim hesaplanmasında, ordu mevcudunun yiyecek maddelerinin dörtte biri, yem için altıda biri, bu mevcuda eklenir, bu rakamlar her cins erzakın günlük istihkaklarıyla çarpılarak, günlük ihtiyaç saptanırdı.

Taarruz harekâtı için 50 günlük, savunma için 90 günlük ikmal seviyesi kabul edilmişti. Bu ikmal maddelerinin depolara dağıtımı da şöyleydi:

Birinci hatta, sınırlarda veya sınırlara yakın yerlerdeki depolarda (muharebe alanındaki depolarda) 15 günlük, ikinci hat depolarında (menzil alanındaki depolarda) 15-20 günlük, üçüncü hattaki depolarda (yurt içinde) 15 günlük, ikmal seviyesi bulundurulurdu.

d. İkmal Maddelerinin Dağıtımı

(1) I'nci ve III'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı

Halen Türk Silâhlı Kuvvetleri'nde uygulanmakta olan ST. 100-10 İdare Talimnamesi'nin 201 nci sayfasındaki ikmal noktası dağıtım usulüyle, birliğe kadar götürme usulü; Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde de barışta ve savaşta, aşağıda açıklanan şekillerde uygulanmıştır.

Barış düzenindeyken, Kapıkulu teşkilâtında orta ve bölüklerin vekilharçları tarafından düzenlenen günlük tabelaya göre mutfaklarda pişirilen I'nci sınıf ikmal maddeleri, saptanan ölçülere göre erata dağıtılırdı.

Devlet tarafından birliklere depolardan dağıtımı yapılan her çeşit ikmal maddesi, sorumlu kişilerin düzenlediği belge karşılığı alınırdı.

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasına, bir başka deyişle erin beslenme yükümlülüğünü devletin üstlenmesine kadar olan dönemde, I'nci ve II'ncü sınıf ikmal maddelerinin dağıtımında birliğe kadar götürme usulü kullanılmıştır. Şöyleki; menzil alanında teşkil edilen depolara mahallinden tedarik edilen I'nci ve III'ncü sınıf ikmal maddeleri, parası karşılığı taşınır, birlik bu depolar çevresine geldiğinde, daha önce açıklanan şekilde ikmallerini yaparlardı.

İkmal hizmetlerinde kullanılan araçlar devlet malı olmadığı dönemlerde, bunların taşıma ücretleri ya peşin veya Tekâlif-i Harbiye usulüyle ödenirdi. (211)

Muharebe alanında da ikmal maddeleri, genellikle birliğe kadar götürülmesi usulüyle dağıtılırdı. (212)

İkmal maddelerinin dağıtımında birliğe kadar götürme usulü özel durumlarda da kullanılmıştır. Örneğin, Kıbrıs Seferi'nde, 80 parça gemiye, Ana-

(210) Başbakanlık Arşivi; Hat-tı Hümayun'lar Kataloğu, c. 2, No. 1253.
(211) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 232, s. 28.
(212) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 232, s. 57.

dolu ve Suriye kıyılarıyla ada arasında düzenli seferler yaptırılarak, birliklerin her sınıf ikmal maddesi ihtiyacı sağlanmıştır. (213)

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından sonra, yeni düzenlemelerle ordu ikmal sisteminde ve ikmal maddelerinin dağıtım usullerinde gelişmeler olmuş, aşağıda açıklandığı gibi, bu gün uygulanmakta olan esaslara benzer bir teşkilat kurulmuştur.

Harekât alanındaki lojistik tesislerin günümüzde uygulanan kademelenmeye benzer bir tertibe sokulduğu menzil teşkilâtı Madde 2-b. de açıklanmıştır.

Birliklerin bir kısım ikmal maddelerin beraberlerinde taşıdıkları, bunların tüketilmesi hâlinde, kolordular bölgesinde açılan sahra dağıtım yerlerinden (ikmal noktalarından) kendilerinin alabilmesi için, kadrolarına ağırlık veya nakliye kolları adıyla ulaştırma araçlarının konulduğu görülmektedir. Bu konunun, Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun'un 322 nci maddesinde açıklığa kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. (214)

Bu nizamnamenin 326 nci maddesi ağırlıkları, küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Küçük ağırlıklar, ihtiyat cephaneyle, ilâçlar, tıbbî âletler, istihkâm gereçleri ve teskereleri taşıyan yük hayvanlarından, karargâh subayları ve komutanların yedek binek hayvanlarıyla saka hayvanlarından oluşuyordu.

Büyük ağırlıklarsa, komutanların, karargâh subaylarının ve diğer subayların eşyalarıyla bütün çadırları, silâhları, çarık, erzak ve yemleri taşıyan yük hayvanlarından ve arabalarından oluşuyordu.

Keza 329 ncu maddesinde de nakliye katarlarının aslında nakliye taburlarıyla topçu nakliye bölüklerinden oluştuğu; seferde nakliye taburlarının, erzak kolları, birinci ve ikinci hat seyyar hastahaneler, seyyar ekmekçi kolları ve bütün beygir depolarından, topçu nakliye bölüklerinin de, piyade ve topçu cephane kollarıyla köprücü takımlarından oluştuğu belirtilmektedir.

Yapılan incelemeler, 1327 basımlı, Menzil Hidemat Nizamnamesi'nin 54 ve daha sonraki maddelerinde de yeterli bilgilerin mevcut olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan şu kanıya varılabilir. Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde I'nci ve III'ncü sınıf ikmal maddelerinin dağıtımında önceleri birliğe kadar götürme usulü, daha sonra da ikmal noktası dağıtım usulü uygulanmıştır.

İkmal noktası dağıtım usulünde, en büyük görevi, yurt içi ve menzil depolarıyla ordugâhlarda ve muharebe alanında kurulan ana ve tali depolar üstlenmişlerdir.

(213) Genelkurmay Harp Harp Tarihi Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, Eki (Kıbrıs Seferi), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1971, s. 153.
(214) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 136-144.

Bu depolar, bir çeşit ikmal noktası olarak faaliyet göstermiş, birlikler kentilerine en yakın olan depolardan ikmal ihtiyaçlarını bütünlemişlerdir.

(2) II'nci ve IV'ncü Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı

Bu ikmal maddelerinin dağıtımını, iki dönemde incelenmek gerekir.

Birinci dönemde, bu ikmal maddeleri gereksinmesini Cebeci ve Topçu Ocakları karşılıyordu. Bu ocaklar, seyyar depo gibi hem yurt içinde ve hem de muharebe alanında bu maddelerin taşınmasndan ve birliklere dağıtılmasından sorumluydular. Bu dağıtım yöntemi de birliğe kadar götürme usulüdür.

İkinci dönemde ve özellikle Asakir-i Mansure-i Muhammediye Teşkilâtı kurulduktan sonra, bu ikmal maddelerinin devletçe sağlanması zorunlu hâle gelmiş ve sayıları da artmıştır.

Bu ikmal maddelerinin çoğunun belirli bir miada göre kullanılmasına karşın, harekât alanında duyulacak ihtiyaçları karşılamak için önceden depolanmaları da gerekiyordu. Birlikler, bu depolar çevresine geldiğinde, ikmal ihtiyaçlarını tamamlarlardı.

Bu dönemde bu tür ikmal maddelerinin tedarik ve dağıtımından sorumlu olan sınıflar da, bu günkülerden başkaydı.

II'nci sınıf ikmal maddelerinin tedariki ve dağıtımından levazım, IV'ncü sınıf ikmal maddelerinin tedarik ve dağıtımandan da istihkâm sınıfı sorumlu bulunuyordu.

(3) V'nci Sınıf İkmal Maddelerinin Dağıtımı

Kapıkulu Ocakları'nın var olduğu dönemde, Cebeciler savaş alanındaki Yeniçerilerle, kale ve palangalardaki koruyucuların yanına giderek cephane dağıtmakla görevlendirilmişlerdi. Topçu sınıfı da dahil olmak üzere bu tür ikmal maddelerinin dağıtımında birliğe kadar götürme usulü uygulanıyordu.

Düzenli ordu birliklerine geçilince, ordularda ve tümenlerde cephane kolları teşkil edilmiş, daha küçük birliklerde de mekkâreli ve arabalı cephane kademeleri kurulmuştur. Birlikler, bu tür ikmal maddelerini, cephane kollarından, cephane kolları da eksiklerini depolardan tamamlıyordu. Bu yöntemle yapılan ikmal de, ikmal noktası dağıtım usulüydü. (215)

4. ULAŞTIRMA HİZMETİ

a. Kara Yolları Ulaştırması

(1) Genel

Anadolu, eski çağların büyük kültür çevreleri ortasında bulunduğundan, birçok ülkeleri birbirine bağlamış ve bu günkü uygar yaşamın gelişmesi bakımından dünya üzerinde hiçbir toprak parçasına nasip olmayan bir rol oynamıştır.

(215) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 379.

Güneydoğuda Mezopotamya, güneyde Mısır, Suriye ve Irak, Batıda Ege Denizi, kuzeybatıda Balkanlar ve doğuda İran'a giden barış ve savaş ilişkilerinde kullanılmayan bütün yollar, Anadolu'dan geçmiştir. Anadolu, binlerce yıl doğuyla batı arasında bir köprü görevi yapmış, günümüzdeki uygarlığın olgunlaşmasına hizmet etmiştir.

Anadolu'dan geçen önemli yolların, ne zamandan beri kullanıldığını kestirmek güç olmakla beraber, buradan geçen göçlerin, orduların ve ticaret kervanlarının Bakır Çağı'ndan başlayarak aynı doğrultuları izledikleri bir gerçektir.

Bu yollardan, büyük orduların stratejik hareketlerine olanak sağlayan "Kral Yolu" ile, Asya ve Akdeniz kıyıları arasında ticaret ve ulaşım olanakları sağlayan "İpek Yolu", incelenmeye değer doğrultulardır.

Kral Yolu (216)

Anadolu'dan geçen, doğuya uzanarak Mezopotamya ve İran üzerinden Asya'ya ulaşan önemli bir yoldu. Bu ana yol, irili ufaklı birçok kollara ayrılmakta, şehir ve kasabaları birbirine bağlamaktadır. Kral yolu, büyük imparatorlukların kurulduğu çağlarda askerî yönden de büyük önem taşırdı. Med ve Pers İmparatorlukları'nın orduları, Anadolu, Yunanistan ve Balkanlar'a karşı giriştikleri savaşlarda daima bu yolu izlemişlerdir. Bu önemi nedeniyle birçok kavimler bu yola "Kral Yolu" adını vermişlerdir.

Ünlü Yunan Tarihçisi Heredot, MÖ V. yüzyılda bu yoldan ilk kez söz etmiştir.

Tarihler, Kral, Yolu'nun geçtiği kentileri değişik olarak göstermektedir. Ankara şehri, Anadolu'nun ortasında Kral Yolu'nun geçtiği bir kent olarak tarihin her çağında önemli mevkiini korumuştur.

Elimizdeki bilgilere göre Kral Yolu, İzmir'in güneyindeki Efes Kenti'nden başlayarak, tarihi Sart üzerinden Dinar'a (Apemia) varmakta, buradan Sivrihisar (Pessinus-Sazılar (Gorduim) üzerinden ilk ve önemli durağı olan Ankara'ya ulaşmaktadır.

Ankara'dan sonra Kızılırmak'ı aşan yol, Etilerin başkenti olan Boğazkale'ye (Hattuşaş) ulaştığında iki kola ayrılmakta, birinci kol Kayseri'ye (Cazseria), ana kol ise; Sivas (Sabastaae) Malatya (Melitene)- Diyarbakır (Amide)-Cizre-Ninova-Erbil üzerinden Elam'ın başkenti olan Sus'a varmaktadır.

Kral Yolu, Sus'tan sonra Persepolis'e, İndüs nehri üzerinden Asya'nın ortalarına ve bir kol da Hazar denizi güneyinden kuzeye tırmanmaktadır.

Sus kentinden, bir tali yol Babil'e önemli bir kol da Dicle ve Fırat nehirlerini aştıktan sonra, Suriye güneyini izleyerek Şam'dan gelen yolla birleşerek Mısır'a uzanmaktadır.

Ankara'dan sonra, Kral Yolu'nun bir kolla Kayseri'ye ulaştığını yukarıda belirtmiştik. Kayseri merkez olmak üzere, Kral Yolu buradan üç tali kola daha ayrılmakta ve aşağıda belirtilen doğrultuları izlemektedir:

(216) Türkiye Ansiklopedisi; c. III, Ankara, Balkanoğlu Matbaası, 1956, s. 419-420.

Bu kollardan birincisi, antitorosları aşarak Maraş'a oradan da Samsat'a ulaşmaktadır.

İkinci kol, Kayseri ve Malatya'dan geçerek Samsat'ta birinci kolla birleşmektedir.

Üçüncü kol ise, Kilisehisar (Tyana) ve Kilikya'nın kapısı olan Gülek boğazı üzerinden, Tarsus'a ulaşmakta, bundan sonra Mısır'a varmaktadır. (Harita-10)

Kral Yolu, MÖ VI. yüzyılda Anadolu'daki Pers imparatorluğu'nun egemenliğinde kalmış, Kral Darius (Dara) Lidya'nın başkenti Sart'ı, Krezüsten alarak, dillere destan olan büyük hazineleri ele geçirmiştir. (217)

İpek Yolu

Avrupa'yı, Akdeniz ve Orta Doğu üzerinden Asya kıtasında Hindistan ve Çin'e bağlayan tarihî bir kervan yoludur.

Önemli bir ticaret malı olan ipeğin, bu yol üzerinden Asya kıtasında Hindistan ve Çin'e bağlayan tarihî bir kervan yoludur.

Önemli bir ticaret malı olan ipeğin, bu yol üzerinden taşınmasından ötürü İpek Yolu adı verilmiştir.

İpek Yolu, Antakya ve Sur'dan başlayıp, İran ve Afganistan kuzeyinden geçerek Pamir bölgesine ulaşırdı.

Pamir'de Taşkule adındaki yerde, doğudan ve batıdan gelen kervanlar arasında mallar mübadele edilirdi.

Taşkule'den sonra, İpek Yolu'nun bir kolu Baktirya üzerinden Hindistan'a gider, bir başka kol da Batı Türkistan'nın güneyinden geçerdi.

Doğu Türkistan'a da iki yoldan gidilebilirdi. Birinci yol Taklamakan Çölü'nün güneyinden, ikinci yol da Yarkent veya Hotan'dan geçer, bu iki yol ilerde tekrar birleşerek, Loyang bölgesine girerdi.

Batı'yı Uzak Doğuya, Hindistan'ı da Çin'e bağlayan İpek Yolu, kültür tarihinde de büyük rol oynamıştır.

Bu yoldan felsefeler ve dinler (Budizm) etrafa yayılmış ve mübadele edilmiş, sanat modelleri ve gelenekler de diğer ülkelere taşınmıştır. (218)

Milâttan sonra 150 nci yılda, Avrupa ve Asya'daki İpek Yolu güzergâhı Harita: 11'de görüldüğü gibidir. (219)

Osmanlı Devleti'nin de bir İpek Yolu vardı. (Bursa, XV. yüzyılda Sanayi ve Ticaret Tarihi'ne Dair Vesikalar) adlı yapıttan aldığımız bilgilere göre, (220) İpek Yolu ile, XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'nın önemli bir ipek pazarı hâline geldiği anlaşılmaktadır.

(217) Bayındırlıkta 60 yıl; Türkiye Yollarının Tarihçesi Bölümü, s. 5.
(218) Türk Ansiklopedisi; c. XX, s. 180.
(219) Luce Boumois; La Route de la Soie (İpek Yolu) Paul Demieville, Paris, Arthrus Basımevi, 1963.
(220) Halil İnalcık; Belleten, c. XXIV, sayı 93, s. 51.

Bursa-Tebriz kervan yolu, biri kuzeyden, Bolu-Kastamonu, diğeri güneyden Ankara-Çorum üzerinden iki doğrultu izledikten sonra, Amasya-Tokat, Erzincan-Erzurum ve Adas Vadisi (Sad Çukuru) üzerinden Tebriz'e kavuşuyordu.

İpek Yolu, Osmanlı fetihlerinin doğu yönünü gösteren bir güzergâh görünümündeydi. Osmanlılar, daha I. Murat döneminde Çorum ve Osmancık yönünde ilerlemiş, Yıldırım Bayezit zamanında, Erzincan'a kadar bu yol üzerindeki önemli merkezleri ele geçirmişlerdir.

Çandar Oğulları ile mücadele etme zorunluğu, bu yollar üzerindeki önemli merkezlerin Osmanlıların kontrolü altında bulunmasını gerektiriyordu.

Amasya ve Tokat'ta Osmanlı nüfuzunu korumak için, Yıldırım Bayezit daha 1391'de bizzat harekete geçmiş ve Kadı Burhanettin gibi tehlikeli bir rakibine karşı mücadeleye girmekten çekinmemiştir.

Amasya'nın, yüzyıldan fazla bir zaman Osmanlı şehzadelerinin başkenti ve Osmanlı doğu siyasetinin idare edildiği başlıca merkez hâline gelmesi, eski bir siyasî gelenek sonucu değildir.

(2) Osmanlı İmparatorluğu'nun Seferde Kullandığı Başlıca Kara Yolları

Birçok konularda olduğu gibi, Kara yolları konusunda da Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasından yararlanmıştır.

Selçuklu Sultanları ve yüksek devlet adamları, büyük ticaret yolları üzerinde ve birbirinden 30-40 kilometre uzaklıktaki menzil bölümlerinde birer kervansaray yaptırmışlardır. Bu kervansarayların kalıntıları veya harabeleri, o dönemin tarihî yollarını ve önemlerini saptamaya yarayan canlı birer belgedir. (221)

Selçuklu Devleti, Anadolu'da ticaret yollarının güvenliğini sağladıktan sonrada, Harita: 12'de görülen ve ülkeyi doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde kateden uluslararası önem tayıyan ticaret yollarından yararlanmıştır. Bu yollar şunlardır:

XI. ve XIV. yüzyılların ilk yarısında, Antalya-Alaiye-Konya-Aksaray-Erzincan-Erzurum ekseni çevresindeki kervan yollarının ticarî bakımdan büyük rol oynadığı görülmektedir.

Konya'nın bir yandan Alanya'ya, öte yandan Karaman üzerinden Silifke'ye ve Konya Ereğlisi'nden geçerek Kilikya'nın kapısı olan Gülek Boğazı'na, Sivas üzerinden de Samsun'a bağlantısı vardı.

(221) Osman Turan; Selçuklu Kervansarayları, Belleten, c. X, sayı 39, s. 471.

XIII. yüzyılda en önemli Selçuklu kervansarayları, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda Anadolu'yu kesen kara yolları üzerinde yapılmıştır.

Antalya-Erzurum yolunun uzantısı, Anadolu'yu İran ve Türkistan'a bağlıyordu.

Elbistan-Kayseri, Sivas-Tokat, Sinop ve Samsun'a ulaşan güney-kuzey yolu, Akdeniz yoluyla gelen ticarî malların Antalya-Alanya ve Yumurtalık limanlarından yararlanılarak kuzeydeki ülkelere aktarılmasını sağlıyordu.

Kara yollarının düğümlendiği ticaret merkezleri de; Tebriz, Bağdat, Halep, Ayas, Alaiye, Antalya, İzmir, Foça, istanbul, Sinop, Samsun ve Trabzon idi.

Bu ticaret merkezlerinden dağılan yollar şunlardır:

Tebriz-Bargiri,Erciş-Malazgirt-Hınıs,Erzurum-Tercan-Erzincan-Sivas-Şarkışla-Kayseri-Aksaray-Konya-Ereğli-Adana-Ayas,

Tebriz-Nahçivan-Iğdır-Pasinler-Erzurum-Tercan-Erzincan-Sivas-Şarkışla-Kayseri-Aksaray-Konya-Ereğli-Adana-Ayas,

Tebriz-Erzurum-Sivas-Kayseri-Aksaray-Konya-Antalya-Alanya,

Tebriz-Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Trabzon,

Tebriz-Erzurum-Erzincan-Trabzon,

Tebriz-Erzincan-Zara-Tokat-Amasya-Samsun veya Sinop

Tebriz-Sivas-Yozgat-Kırşehir veya Yahşiyan üzerinden Ankara-İstanbul,

Bağdat-Musul-Mardin-Diyarbakır-Ergani-Gölcük-Harput-İzdi-Malatya-Ankara,

Bağdat-Harput-Pertek-Çemişkezek-Eğin-Divriği-Zara ve Buzbel dağlarını aşarak Sivas,

Sinop-Kastamonu-Çankırı-Ankara-Konya-Beyşehir-Seydişehir-Antalya-Alanya,

Samsun-Havza-Merzifon-Amasya-Aksaray-Konya-Ayaş-Amasya-Aksaray,

Amasya-Sivas-Aksaray,

Amasya-Zile-Kırşehir-Aksaray,

Trabzon veya Samsun'dan-Sivas-Konya-Beyşehir veya Gelendost'dan Burdur-Denizli-Alaşehir-Foça-İzmir-Efes,

Trabzon-Sivas-Malatya-Bağdat,

Trabzon-Sivas-Malatya-Antep (Gaziayıntap)-Halep,

Sinop-Vezirköprü-Amasya veya Samsun-Vezirköprü-Amasya üzerinden Sivas-Malatya-Bağdat veya Halep,

Halep-Antep-Göynük-Elbistan-Kayseri-Hacıbektaş-Kırşehir-Lalahan-Ankara-Afyon-Kütahya-İstanbul,

Antalya-Burdur-Denizli üzerinden Dinar-Afyon-İstanbul,

Ayas-Konya-Ilgın-Akşehir-Çay-Afyon-Kütahya-İstanbul,

Anadolu Selçuklularının kara yolları Konya çevresinde yoğunlaşmakla birlikte, siyasal iktidarın zayıflaması sonucu doğan yeni merkezleri et-

rafında da aynı şekilde ve fakat daha zayıf biçimde yoğunlaşmıştır. Tebriz'in, İlhanlıların döneminde özel bir yeri bulunduğundan, yönelmeler daha çok bu kente doğru olmuştur.

Moğol saldırısıyla sarsılan Anadolu Selçukluları egemenliği Anadolu'daki etkisini yitirince, Anadolu Beylikleri dönemi başlamıştır. Bunlardan Osmanlı Beyliği, Anadolu'da birliği yeniden sağlamayı başarmıştır. (222)

1071'den sonra Süleyman Şah'ın komutasında Kayı Aşireti olarak, Tebriz-Erciş ve Ahlat'tan sonra Malatya üzerinden önce Halep'e sonra buradan kuzeye Diyarbakır'a ve Erzurum'a yönelerek buradan Sivas-Ankara yolunu izlemek suretiyle gelip Söğüt'e yerleşen Osman Oğulları, Anadolu'yu, oldukça geniş ticarî ve askerî kara yolu ağına sahip bir ülke olarak bulmuşlardır. (223)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak yaptığı askerî harekâta bakıldığında, gerek Rumeli ve gerekse Anadolu'da belirli üsler kurulmuş, (Bursa, Edirne vb.) bu ülkelerden Rumeli ve Anadolu'daki çeşitli hakerât alanlarına doğru ana yaklaşma doğrultulara (Aynı zamanda ana ikmal yolları) saptanmış, ordular da her seferde bu ana yolları izlemişlerdir.

Örneğin, Edirne'nin alınmasından sonra, Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin Balkanlara doğru açtığı genel doğrultulardan da uzun yıllar yararlanılmıştır.

Bir başka örneği de, Yıldırım Bayezit, Edirne-Gelibolu-Bursa ekseni üzerinden dört kez geçmiş, dört kez istanbul üzerine yönelmi, bir kez Anadolu Beylikleri'ni ele geçirmiş, iki kez Karaman'a sefer yapmış, bir kez Makedonya üzerinden Yunanistan'a yürümüş, üç kez Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu istilâ etmiş, bu yollar üzerinde uzun yıllar seferler cereyan etmiş, bir yandan da ticaret kervanları bu doğrultulardan yararlanmışlardır.

Seferlerle doğan ihtiyaç üzerine askerî yol şebekesi oluşurken, yerinde ve zamanında uygun önlemler alınarak, büyük birliklerin bu yollar üzerinde kolaylıkla ve süratle hareket etmeleri sağlanmıştır.

O dönemlerde Bizans, İstanbul Boğazı üzerinden ikinci bir eksenin oluşmasına olanak vermiyordu. Çünkü Marmara ve Boğazlar, Osmanlıların muhtemel düşmanlarına karşı açıktı. Nitekim, 1366 yılında Osmanlı Ordusu, Balkan dağlarının güney eteklerinde İslimiye dolaylarında ve Filibe batısında harekât yaparken, bir Savoie (Savoya) (Savoya, Fransa ile İtalya arasındaki kıyıda eski bir dukalık) donanması Bizans'a yardım gelmiş, Gelibolu kalesiyle yöresini alarak tekrar Rumlara vermiş, ancak bir yıl sonra, bu kale yeniden Türklerin eline geçmiştir.

1395'te Mareşal Boucicaut komutasındaki bir filo, Boğazları zorlayarak Tuna'nın denize döküldüğü yere kadar çıkmış ve Haçlı ordusunu Niğbolu Savaşı'nda desteklemek girişiminde bulunmuştur. (224)

(222) Bayındırlıkta 60 yıl; Türkiye Yollarının Tarihçesi Bölümü, s. 8-10.
(223) Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, s. 226-227.
(224) Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi c. III, Ks. 1, (1299-1451), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1964, s. 309.

Görülüyor ki, Osmanlı ülkesinin Marmara Denizi ve Boğazlar ile ikiye bölünmüş olması, XV. yüzyılın ilk yarısından daha çok dikkate çekmiş, ülkenin her iki parçası (Anadolu ve Rumeli) arasındaki ulaştırma güvenliği hayatî bir sorun hâline gelmiştir. Bu güvenlik sağlanmadıkça Osmanlıların Rumeli'den çıkarılmaları tehlikesi belirmiştir. Nitekim, Varna Savaşı'ndan önceki günlerde (1444)'te bir Haçlı donanması, Çanakkale Boğazı'nı tutarak II. Murat'ın Anadolu'da topladığı kuvvetlerin Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçişine engel olmuştur.

Bu nedenledir ki, Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından başlayarak Bizans'ı ortadan kaldırmak için, altı kez girişimde bulunmuştur.

Bizans döneminde İstanbul, İmparatorluk yol şebekesinin merkezi durumundaydı.

(1453)'te Bizans İmparatoluğu'nun başkenti olan İstanbul'un alınmasıyla, Doğu Roma İmparatorluğu'na son verilmiş, bu tarihten sonra başlatılan savaşlar ve harekât aşağıda belirtilen tarihlerde yeni güzergâhları izlemiş, menzilleri de üzerinde taşıyan bu kara yolları, ana ikmal yolu olarak da kullanılmıştır. (Harita: 13)

Fatih'in 1461'de Kuzey Anadolu'yu ele geçirmesinde Osmanlı ordusu, İstanbul-Üsküdar-Bolu-Koçhisar-Merzifon-Niksar-Kelkit-Gümüşhane-Trabzon yolunu izlemiştir.

1473 Otlukbeli Zaferi'nde, İstanbul-Üsküdar-İzmit-Yenişehir-Beypazarı-Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan ve Otlukbeli yolu kullanılmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in 1514'te kazandığı ünlü Çaldıran Seferi'nde orduları, İstanbul-İzmit-Yenişehir-Konya-Ereğli-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Tutak ve Çaldıran yolunu izlemiş, ayrıca deniz yoluyla İstanbul'dan Trabzon'a lojistik destek sağlanmıştır.

Yavuz, 1515'te İstanbul-Merzifon kavşağı-Tokat-Sivas-Malatya-Harput yolunu izleyerek, 19 Eylül 1515'te Diyarbakır'ı ele geçirmiş, Mardin üzerine yürüyerek Eski Koçhisar'da büyük bir zafer kazanmıştır.

Yine Yavuz'un 24 Ağustos 1516'da kazandığı Merc-i Dabık Zaferi'nde ordu, İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Niğde-Kayseri-Malatya-Antep-Halep yolunu izlemiştir. 1516'da başlatılan Mısır Seferi'nde, Konya-Adana-Antakya üzerinden Hama, Humus ve Şam ele geçirilmiştir. Sonra; Kudüs-Gazze ve 22 Ocak 1517 Ridaniye Zaferi'nden sonra, 15 Şubat 1517'de Kahire'ye girilmiş, buradan da İskenderiye'ye geçilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman, 4 Haziran 1522'de Rodos Seferi'ne çıkışında, Kara orduları, İstanbul-İzmit-Bursa-Karacabey-Balıkesir-Akhisar-Manisa-İzmir-Aydın ve Muğla yolunu izlemişlerdir.

Yine Kanuni Döneminde, 21 Ekim 1533'te Veziri Azam İbrahim Paşa'nın başlattığı doğu harekâtında, Diyarbakır, Van ve Tebriz ele geçirilmiştir. Bundan sonra, ikinci bir orduyla 14 Haziran 1534'te Üsküdar'a geçen Padişah, 1 Temmuz 1534'te Kütahya'ya, 20 Temmuz 1534'te Konya'ya, 31 Temmuz 1534'te Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Erciş üzerinden Tebriz'e ulaşmıştır.

Her iki ordunun, 29 Eylül 1534'te Ûcân yaylasında birleşmesinden sonra, 5 Ekim 1534'te Hemedan ve Kermanşah üzerinden Bağdat'a girilmiştir.

Rumeli'deki Ana Yollar

XVII. , XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, Ruslar ile yapılan savaşlarda, İstanbul-Çorlu-Kırklareli-Aydos-Pravadi-İsakçı-Akkerman-Özi-Prekop Kırım yolu kullanılmıştır.

Yine aynı yüzyıllarda Balkanlar'da ve özellikle Avusturya, Macaristan ile yapılan savaşlarda, ordular şu yolları kullanmışlardır:

İstanbul-Çorlu-Edirne-Filibe-Samakov-Köstendil-Kamanova-Üsküp-Priştine-Metroviçe-Yenipazar-Vişigrad-Saraybosna-Dalmaçya,

İstanbul-Çorlu-Edirne-Filibe-Samakov-Köstendil-Kamanova-Üsküp-Prizren-İşkodra,

İstanbul-Çorlu-Tekirdağ-Keşan-İpsala-Gümülcine-Kavala-Selânik-Görice-Tepedelen-Avlonya,

İstanbul-Çorlu-Tekirdağ-İpsala-Dimetoka-Gümülcine-Kavala-Selânik- Yenişehir-Lamia-Lavadiye-Atina,

Daha sonraki yıllarda, IV. Murat 1635'te Revan Seferi'ne gidiş ve dönüşünde;İstanbul-İznik-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas-Erzurum-Kars-Tebriz;Tebriz-Van-Bitlis-Diyarbakır-Malatya-Sivas-Amasya-Bolu-İzmit-İstanbul yolunu izlemiştir.

Yine Osmanlı ordusunun, 1638-1689'de Bağdat Seferi'ni gerçekleştirmede, gidiş ve dönüş yolu olarak, İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Adana-Halep-Birecik-Diyarbakır-Musul-Kerkük-Bağdat;Bağdat-Musul-Diyarbakır-Malatya-Sivas-Tokat-Ankara-Geyve-İzmit-İstanbul yollarını kullandığı anlaşılmaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Öte yandan Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nca 1966'da yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Merkezleri" adlı kitaba göre, İstanbul merkez olmak üzere, Anadolu'ya üç, Rumeli'ye de üç ana stratejik yolun uzandığı, Osmanlıların bu yolları sağ, orta ve sol kol olarak adlandırmak suretiyle kullandıkları anlaşılmaktadır.

Gerçekten üç kıtada geniş bir alana yayılmış bulunan Osmanlı ülkesinde egemenliği sürdürebilmek için, Başkent.. İstanbul'dan eyalet, sancak, ilçe, bucak ve köylere kadar; verilen emrilerin ulaştırılması sınırlarda, kalellerde ve yurt içindeki birlik ve kurumların her türlü faaliyetlerden haberdar olunması, ticaret kervanlarının güvenlik içinde gidiş ve gelişlerinin sağlanması, orduların savaş alanlarına ulaşması ve lojistik desteklerinin sağlanması, gereken önlemlerin yerinde ve zamanında alınması için, geniş çapta bir kara yolu şebekesinin bulunması büyük önem taşıyordu.

Kara yolu şebekesi üzerinde, ulaklarla (atlı haberciler) kervanların ve cepheye giden orduların belirli aralıklarla durup dinleneceği ve her türlü gereksinimlerini tamamlayacağı konak yerlerine (Menzilhanelere) de ihtiyaç vardı.

İncelemelerden, Osmanlı Devleti'nin bu konuları göz önünde tutarak, o günkü olanaklar ölçüsünde yurt içinde önemli bir yol şebekesiyle, bu yollar boyunca konaklama ve bütünleme merkezleri (Menzilhaneleri) kurduğu anlaşılmaktadır.

Bunlarla birlikte ekonomik konular da, Osmanlı Devleti'nin kara yolu yapımını etkilemiştir. Yalnız, askerî amaçlara hizmet eden yollar yanında, ticarî amaçlı yolların da yapılması zorunlu görülmüştür. Örneğin, İstanbul-Toroslar-Suriye-Mısır; İstanbul-Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan ve Erzurum'dan sonra Kafkasya'yı ve İran'ı Anadolu'ya bağlayan yollar, hem askerî ve hem de ticarî amaçlar için kullanılmıştır.

Daha sonraki yıllarda, İstanbul ile Erzurum arasındaki yolun Kayseri ve Sivas'tan geçişinin ekonomik olmadığı düşünülerek, Üsküdar-İzmit-Sapanca-Geyve-Göynük-Mudurnu yoluyla, Gerede-Merzifon-Amasya-Niksar-Erzurum yolunun yapımına başlanmıştır. Bu yol, XVI. nci yüzyılda, Merzifon kavşağından başlayarak Amasya-Tokat-Sivas-Malatya ve Diyarbakır kara yolu şebekesine bağlanmıştır.

XVII. yüzyıldan başlanarak kullanılan bu yollarla birlikte, XIX. yüzyılda, posta sürücülerinin kullandığı Harita: 14'de gösterilen altı büyük posta yolu bulunuyordu.

Anadolu kervan yollarının ve posta sürücülerinin izlediği bu yol ağından ayrı olarak, Ege kıyılarını çevreleyen yollar da vardı. Örneğin, İzmir-Bursa yolu, Ege'nin trafik yönünden en kalabalık ve ekonomik hareketlerine sahne olna bir güzergâhtı.

İzmir ve çevresindeki yollar, bu limanın ekonomik hinterlandıyla bağlantı sağlamaktaydı.

İzmir-Alaşehir-Uşak-Afyonkarahisar yolu, Ankara'ya kadar uzanır, Ankara'dan sonra Erzurum'da sona ererdi.

İzmir-Denizli-Antalya yolu da, Ege limanlarının ekonomik hinterlandına giren bir kara yoluydu. Ancak, deniz araçlarının gelişmesi, Ege'nin bütün limanlarına giden kara yollarını önemini, özellikle XIX. yüzyılda azaltmıştı. Bu nedenle yol ağı harap olmaya başlamış, ticarî ve ekonomik bakımdan daha uygun olan deniz yolları tercih edilmiştir.

Osmanlılar, Orta Asya yollarına da her zaman önem vermişlerdir. Orta Avrupa'dan gelen Tuna ve Balkan yolları, İstanbul'da düğümlenmekte, buradan İstanbul-Basra Körfezi ve Hindistan kervan yolunu teşkil etmekteydi.

Osmanlılar kara yolları ağının geliştirilmesinde, birinci derecede askerî amaçları göz önünde tutmuşlarsa da, ekonomik ve ticarî kara yollarının da yapımcısı olmuşlardır. (225)

Kara yolları sınırlı ve kara taşıt araçları da gelişmemiş olduğundan, bu yollar üzerindeki ulaştırma hizmetinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu.

(225) Bayındırlık Bakanlığı; Karayolları Genel Müdürlüğü yayınları, No. 135, Karayolları Rehberi, s. 20-22.

Kara yollarının nehirlere ulaştığı yerlerde çok kez köprü bulunmadığından, ulaştırma katarları ya sallarla karşıya geçiriliyor veya aktarma suretiyle ulaştırmanın sağlanmasına çalışılıyordu. Deniz ulaştırmasından yararlanıldığı zaman, uygun bir yerde kara ulaştırmasına aktarılan ikmal maddelerinin yerlerine götürülmesi de kara yollarından sağlanıyordu.

Osmanlı Devlet, kara yolları konusunu, İslahat Fermanı'yla ilk kez esaslı olarak ele almıştır. Ancak, birçok ilkeler gibi bu da uzun bir süre kâğıt üzerinde kalmıştır.

Yolların, genel refahın ve servetin gelişmesine olan etkisi ve yaptığı büyük hizmet bilinmekle beraber, yabancı sermayenin kara yolu yapımıyla ilgilenmesi ve bütçe yetersizlikleri yüzünden, yol yapımında esaslı ve süratli bir gelişme görülmemiştir. Ancak, eldeki olanaklarla 1862'de mevcut kara yollarının onarımına başlanmış, 1863'de Niş, Bosna ve Vidin yörelerine yeni yollar yapılmıştır.

1869'da kara yolları konusu yeniden ele alınmış ve bu çalışmalarla bir de tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzüğe göre, yapılacak kara yolları dört bölüme ayrılmıştır:

Vilâyet (il) merkezlerinden İstanbul'a iskelelere ve demir yolu kavşaklarına ulaşacak yollar,

Vilâyet ve sancaklar arasındaki yollar,

İlçeler arasında ve ilçelerden büyük şose ve demir yollarına giden yollar,

Bucak ve köy yolları.

Bu kadar büyük ve uzun bir yol şebekesine ait programın gerçekleşebilmesi için, iyi bir teşkilâtlanmaya, maddî güce, yoğun bir çalışmaya ve esaslı bir kontrola ihtiyaç vardı.

Bu nedenle, ilk iş olarak gerekli paranın sağlanmasına çalışıldığı ve yol yapımında çalışma zorunluluğu konuldu.

Buna göre, 16-60 yaş arasındaki erkeklerle yük ve araba hayvanlarının beş yılda bir 20 gün yol yapımında çalıştırılması yükümlülüğü getirilirdi. Bu çalışmalara katılmayanlardan iş gücü yerine, saptanan ölçüde para alınıyordu.

Yukarıda açıklananların uygulanmasına geçilmeden, 1875'te bu zorunluluklar kaldırıldı. Ancak, 1879'da yol inşaatında çalışma zorunluluğu yeniden yürürlüğe kondu ve bu yükümlülükten yararlanılarak, Anadolu ve Rumeli'de geniş çapta yol yapımına başlandı.

1871'de yol yapımı yükümlülüğü yerine, para ödeme esası kabul edilmişti. Bunun yürütülmesinde çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığından ve yol yapımı için toplanan paralar, valilerce başka yerlere sarf edildiğinden, yol yapım çalışmaları tekrar ihmale uğrardı.

Valiler arasında yol yapımına önem veren tek devlet adamı Sivas Valisi Rıfat Paşa olmuştu. Nitekim Rıfat Paşa, Sadrazam olduğunda, valilere gön-

derdiği genelgelerde her şeyden önce yol yapım işinin ele alınmasını istemişti; ancak bütün bunlara karşın, yol yapımı istenilen düzeyde yürütülemediği gibi, yapılan yolların da nitelikleri iyi olmadığından, yağmur ve sellerin etkisiyle elden çıkıyordu. (226)

Yapılan bu çalışmalar sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1877-1878 yıllarında Avrupa sınırları içinde ana doğrultulardaki kara yolları ağı Harita: 15'te gösterilmiştir.

Bu tarihten sonraki dönemde, o zamanın Genelkurmay Dördüncü Şubesi'nce hazırlanan ve 1309 (1893)'da görüldüğü gibidir. Bu haritanın özelliği, önemli şehir ve kasaba yollarının birbirine olan uzaklıklarının saat olarak, iskele ve limanlar arasındaki uzaklıkların da, mil olarak gösterilmiş olmasıdır. (x)

(3) Sefere Çıkılacağı Zaman Kara Yollarında Yapılan Hazırlıklar

Bu hazırlıklar, yolların ve köprülerin onarımı, yolu olmayan yerlere yeniden yol ve köprü yapılması, sancak tepeleri, yol, köprü, boğaz ve derbentlerin korunması ve geri irtibat hatlarının güvenliği gibi işleri kapsar.

Kara yolları ağında görülen yol ve güzergâhların çoğu, genellikle toprak yollardır. Sefere çıkıldığında, ordunu çoğu kez bu yollar dışında hareket ettiğine dair birçok tarihî örnekler vermek mümkündür.

Örneğin, IV. Murat'ın Revan Seferi, dokuz buçuk ay sürmüştür.

Seferin bu kadar uzun sürmesinin nedenleri arasında yol yokluğu, mevcut yolların bozukluğu ve yetersizliği, (inişli yokuşlu, dik, taşlı, balçık ve köprüsüz oluşu) akar suların varlığı ve hava koşullarının bozuk oluşunu (yağmurlu, karlı, fırtınalı) saymak mümkündür. (227)

Yine, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Seferi'nde Macaristan harekât alanı, kara yolundan tamamiyle yoksun bir bölgeydi. Köylerle, şehir ve kasabalar arasında kullanılan yollar, adi tarla yolları hâlindeydi. Bu yolların çoğu batak, sazlı ve kamışlı yerlerden geçtiğinden, yağmur mevsiminde, su altında kalmakta ve güzergâhları da kaybolmaktaydı.

Bölgeyi tanımayanlar için kılavuzlar gerekiyordu. Harekâta katılan taraflar için kılavuz tedariki önemli bir konuydu.

Bu nedenlerle, Mavaristan Harekâtı'nda, sonbahar yağmurları başlamadan evvel Yeniçeriler, Belgrad Kışlağı'na dönmek istiyorlardı. O dönemlerde Macarlar bile kendi ülkelerindeki yollarda kılavuzlardan yararlanırlardı. (228)

Yukarıda açıklanan örnek ve nedenlerden ötürü Osmanlı Devleti, sefer hazırlıkları sırasında ve sefer süresince kara yolları üzerinde bazı önlemler almak zorundaydı. Bu önlemlere ait belirgin örnekler aşağıda açıklanmıştır:

---

(226) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 383-384.
(x) Bu harita, Harp Akademileri Kütüphanesine, Korgeneral Ömer Fahrettin Türkan tarafından hediye edilmiştir. Haritadaki yazı ve işaretler, eski yazıdan yeni yazıya aslına sadık kalınarak çevrilmiştir.
(227) Türk Silahlı Kuvvetlei Tarihi, c. III, ks. 3, s. 268.
(228) TAKATS, (senatör), Macaristan-Türk âlemi çizgiler, Çev. Sadettin Karatoy. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi, 1960, s. 239.

Kuruluş Dönemi (1299-1453) sonuna kadar Osmanlı Devleti ülkede var olan yol şebekesini, yavaş yavaş artırmıştır. Örneğin, Hayrullah Efendi Tarihi'nde "Osmanlılar, ülkelerinin münasip yerlerine mektepler, medreseler, çeşmeler, iç ve dış ticareti kolaylaştırmak için muntazam yollar yapıyorlardı" denilmektedir. (229)

Ancak, bu çalışmalar yurt çapında bir yol şebekesinin yapımı biçiminde değildi. Yapılan yollar küçük çapta olup, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri'nin gayretleriyle meydana geliyordu. Buna karşılık, ilk dönemlerden başlayarak, padişahların köprü yapımına önem verdikleri görülmektedir. Örneğin, Orhan Gazi, ordusuyla İzmit'i almak için sefere çıktığında (1328), yolu üzerindeki Hırha (Kırha) Köprüsü'nü yaptırmış, köprünün bakımı için de, Kocaeli Sancağı'nın Sarıçayır ilçesine bağlı, Sakarya Emirli, Şart ve diğer köylerden 156 eri köprücü olarak atamış, (230) bu görevleri devlete vermek zorunda oldukları örfi vergiden affetmiştir. (231)

Edirne'nin ele geçirilmesinden sonra I. Murat, vakit geçirmeden Meriç nehri üzerinden taştan bir köprü yaptırmıştır. (232)

Lala Şahin Paşa, 1363'te Filibe'yi aldıktan sonra I. Murat, yine Meriç nehri üzerinde zamanın önemli köprülerinden birini daha yaptırmıştır. Bu köprünün genişliği iki yüklü arabanın yanyana geçişine everişli olup, uzunluğu da iki ok atımı (400x2= 800 adım) kadardı.

Köprünün bakımı için Vakıflar ve görevliler atanmış ve ayrılmıştır. (233)

II. Murat, Gelibolu-Edirne yolu üzerindeki Ergene suyunu aşmak için Uzunköprü'de, 174 gözlü büyük bir köprü yaptırmıştır. O dönemde, bu bölge eşkiya yatağı olduğundan, köprünün her iki başına yaptırdığı kasabaların halkına da bu tesisin güvenlik, bakım ve onarımına ait görevler vermiştir. (234)

II. Murat, bundan başka Selânik ile Yenişehir arasında ve Ankara bölgesinde birçok köprüler yaptırmıştır. (235)

Köprü yaptırma çalışmaları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin, II. Bayezit döneminde Tunca nehri üzerinde, Osmancık'ta, Kızılırmak üzerinde, Gevye'de, Sakarya nehri üzerinde, Saruhan'da (Manisa) Gediz nehri üzerinde birer taş köprü yaptırılmıştır.

Bu dönemin diğer bir özelliği de, Mimar Sinan gibi dünya çapında bir dehanın yaşamasıdır. Bu dahi mimar, harika mabetler yanında, ulaştırma hizmeti bakımından da önemli yapıtlar yapmıştır. Birçoklarından bu gün bile yararlandığımız çok değerli sekiz köprüyle, on sekiz kervansarayı inşa etmiştir.

(229) Hayrullah Efendi; Devleti Aliye-i Osmaniye Tarihi, (Hazırlayan Zuhuri Danışman) c. IV. s. 57.
(230) Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı, 1967, s. 39.
(231) Hoca Saadettin Efendi; Tacü-t Tavarih, c. I, s. 35.
(232) Gibbons; Osmanlı İmparatorluğu Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928.
(233) Hoca Saadettin Efendi; Tacüt Tevarih, c. I, s. 76.
(234) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. III, s. 85.
(235) Ata (Tayyarzade Ahmet); Tarhi, c. I, s. 34.

Yapılan araştırmalara göre, köprü yapımları için çıkarılan padişah fermanları arasında, Tuna nehri üzerinde Rusçuk-Yeniköy arasında yapılması istenen bir köprü (236) ile, yine bu nehir üzerinde Tolçi Kasabası'nda kurulması tasarlanan diğer bir köprü yer almaktadır. (237)

Ayrıca yine köprü yapımayla ilgili olarak düzenlenmiş bulunan padişah fermanlarından başlı başına bir örnek de, genel fikir vermek üzere aynen aşağıya çıkarılmıştır.

Yerköy Kazası'na ve Âyân ve Zabitan ve İş Erlerine Hüküm ki:

Hülasa: "Sefer için iktiza eden ve herşeyden ehem ve akdem bulunan Silistre'de ve Tolçi'de defaten birer köprü kurulmak için lazım olan malzemenin ihzarı ve Yerköy Kazası'nda 30 nefer üstat değirmenci ve köprücü naccar ve üçer nefer olmak üzere beş ocak 15 nefer ahenger amelesi ihracı.

Niğbolu Kazası'ndan da aynı personel,

Rusçuk'da Çelebi Ağazade Mehmet marifetiyle yapılacak yirmi bir kıta tombazlar için Rusçuk Kazası'ndan ihraç olunacak üstat değirmenci ve köprücü neccar ve üçer nefer olmak üzere beş ocak 15 nefer ahengar amelesi için, yine Rusçuk'ta yapılacak tombazlar için Silistre Kazası'ndan ihraç olunacak 30 nefer üstat değirmenci ve köprücü naccar ve üçer nefer olmak üzere beş ocak 15 nefer ahenger amelesi için.... 8 Muharrem 1199 (1784)." (238)

Osmanlı Devleti'nce genellikle sefere çıkılacağı zaman, o seferde kullanılacak olan ana yol veya yollarla, bunlar üzerindeki köprü, boğaz, geçit, bataklık, ormanlık ve sellerin tahrip ettiği yerlerin tespit ve onarımı için Beylerbeyleri'ne, sancakbeyleri'ne kaza, kasaba ve nahiyelerdeki görevlilere gerekli emirler önceden gönderilirdi. Örneğin, 1798-1802 Osmanlı Fransız (Mısır) Savaşı'nda Sadrazam, ordunun İstanbul'dan yığınak bölgesine hareketinden önce, ulaştırma hizmetleriyle ilgili olarak yapılan hazırlıklarda, yol ve köprülerin onarılmasına, konak yerlerinin saptanarak menzillerde ikmal maddelerinin depo edilmesine büyük önem vermiştir.

Bu hazırlıklar için, 23 Nisan 1799 ve 20 Haziran 1799'da yayınlanan fermanlarla, İstanbul'dan Şam'a kadar özellikle Toros geçitlerindeki yollarda virajların düzeltilerek top arabalarının geçişine elverişli hâle getirilmesi, köprü ve kaldırımların onarılması için bölge halkından işçi sağlanması, yollara mübaşirlerin atanması, onarım giderleri için 1000 kuruş gönderildiği, bu ödenek yetmediği takdirde yeniden istenmesi emredilmiştir. (239)

Yine bu fermanlarla, Çatalçeşme çevresindeki taşlık arazinin temizlenmesi, buradaki taş köprüyle, Çakıthanı-Adana arasındaki harap köprülerin yeniden yapılması, Misis Boğazı ile Burnaz arasındaki Kurtkulağı'ndan Timurkapı'ya kadar giden yolun onarılması, Payas ile İskenderun arasında Sakaltutan adıyla anılan kayalık bölgenin arabaların geçişine uygun hale getirilmesi için Üze-

(236) Başbakanlık Arşivi: Ali Emiri Tasnifi, II. Süleyman Dönemi, No. 776.
(237) Başbakanlık Arşivi: Ali Emiri Tasnifi: I. Abdülhamit Dönemi, No. 24577.
(238) a. g. e. : No. 18530.
(239) Başbakanlık Arşivi: Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım No. 35769.

yir Sancağı Mutasarrıfı Küçük Alizade Halil Paşa'ya şimdilik 1000 kuruş; Milan ve Mut Hanı arasındaki taşlık ve ağaçlık bölgenin temizlenerek yolun genişletilmesi için, Molla Bey'e 1000 kuruş; Antakya içinden geçen çay kıyısını izleyen yolun tabyelerden düşen taşlardan arınması için, Antakya Voyvodası Elhaç Ebubekir'e 1000 kuruş gönderildiği, bütün bu onarımların yapılarak sonucunun orduya bildirilmesi emredilmiştir. (240)

Bu emirler gereğince ilgililer, bölgelerindeki yolların kritik kesimlerini gözden geçirir, onarılacak kesimleri yerel halktan ve bu hususta görevlendirilmiş teşkillerden yararlanarak onartırlardı. Bu konuyla görevlendirilen yerli halk, bazı vergilerden bağışlanırdı. Bağışıklığa girmeyen işçilere de yevmiye (gündelik) verirlerdi.

Bu çalışmalar dışında, önemli köprülerin yapım ve onarımı için, gerekli olan ustalar, İstanbul'dan parayla tutulur, gereçleriyle birlikte görev yerine gönderilir, *işçiler de yerli halktan tedarik edilirdi.*

Yol yapımı işçileri de yerli halktan başka, işçi olarak yayalar, müsellemler, Rumeli'de de Yörükler ve evlad-ı fatihan birlikleri kullanılırdı.

Bunun gibi, Kapıkulu Süvari Ocağı'ndaki Silâhdar ve Sipah bölüklerinden ayrılan bir kısım erlere de, yol bakımı ve muharebe işlerine yardımcı olan ikişer fersah aralıklı sancak tepeleri (ordu tepeleri) yaptırılırdı. (241)

Önemli hallerde, Uçbeyi durumunda olan kişilere de yol onarımı görevleri verilirdi. Örneğin, 1478'de İşkodra Seferi'ne gidilirken, ordunun önündeki yolları yapmak ve köprüleri onarmak üzere Evranoszade Ahmet Bey ile Turhanoğlu Ömer Bey görevlendirilmişlerdi. (242)

Padişahlar, gerektiğinde, önemli geçit ve köprülerin korunmasına üst rütbeli subaylardan birini görevlendirmişlerdir. Örneğin, III. Ahmet, 1714'te Kerkük ile Erbil arasında Altın Suyu üzerindeki köprünün sorumluluğunu, Mirliva Hacı Hüseyin adındaki kişiye vermiştir. (243)

Belderanlar ve derbentçiler de dağlık bölgelerdeki boğaz ve geçitleri açan, temizleyen, koruyan ve bölgelerindeki trafiğin güvenliğini sağlayan görevlilerdi.

Nitekim, yukarı makama sunulan bir begede, Üsküp Sancağı'nın Kalkandelen İlçesi'nin Esertakve adlı köyde vaki karışıklıklar üzerine, alınan önleme ait 18 Rebiülevvel 1140 (1727) tarih ve sayılı bir emrin verildiği ilgililer tarafından belirtilmiştir. (244)

---

(240) Başbakanlık Arşivi; Maliye Müdevver Defteri No: 10070 ve Nafiz Orhon; Osmanlı-Fransız (Mısır) Savaşı, s. 165-167.
(241) Mahmut Şevket Paşa; Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi, s. 7.
Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi, s. 294.
(242) Selahattin Tansel; Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, s. 143.
(243) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Nafia Kısmı, No. 709.
(244) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Dahiliye Kısmı, No. 2141.

Keza, silâhtar bölüklerinin de yol onarımıyla görevlendirildikleri, aşağıdaki bir örnek belgeyle açıklığa kavuşmaktadır.

1711 yılında verilen bir emre göre:

"İnşallahü taâlâ, işbu sene-i mübarekeden vaki Seferi Hümayun Nusreti Makrun'a memur Asakir-i İslamın mürur ve uburları için, Edirne'den İsakçı'ya varınca, esna-i tarikte vaki yolların tevsi ve tathiri ve köprülerin tamir ve termimi (iyileştirme) ve alaimlerin tecdidi mühim ve muktazi olup, kanun üzere silâhdar ocağı başı eski çavuşuyla iki nefer çavuş tayin olunmağın. İmdi siz ki, kadılar ve kethüdayerleri ve Yeniçeri serdarları ve âyân ve vilâyetin iş erlerisiniz. Edirne'den İsakçı'ya varınca, esna-i tarihte vaki yolları kanunu kadim üzere tevsi ve tathir ve mutad üzere alaimleri tecdit ettirilüp ve köprülerin bozukları tamir ve termim ettirilüp hazır ve amade idersiz. Lakin bu babda ziyade ihtimam edilip bu bahaneyle Celb-ı mal sevdasıyla reaya fukarasına zulüm taaddi ettirilmekten ziyade ihtiraz ve içtinap ve bir gün evvel itmam-ı hizmet eyleyesiz deyu Edirne'den İsakçı'ya varınça, yol üzerinde vaki kadılara ve kethüdayerleri ve Yeniçeri serdarlarına ve ayan ve vilâyetin iş erlerine hitaben fi-17 Zilkaide 1123, emri şerif verildiği. Deftere mukayittir. Ferman Saadetlu Sultanım Hazretlerinindir. 23 Şaban 1123." (245)

Bunlardan başka, yine Başbakanlık Arşivi'nde konuyla ilgili diğer belgeler arasında 1770'te silâhtarların yürüyüşte aldıkları görevlere ait diğer bilgilere de rastlanmaktadır. (246)

Anadolu'daki ulaşım sisteminin işlerliğinde, X. yüzyıldan itibaren İslâm ülkelerinde gelişmeye başlamış olan "Ribat"ların çok önemli rolü olmuştur. Bunlar, büyük kervan ve ticaret yolları üzerinde, dağ ve geçit yerlerinde, dervişleri, garipleri, tüccar ve yolcuları, kervanları, güvenlikle barındıran kurumlardı. Ribatlar, devlet ileri gelenleri, tarikat başkanları ve zenginler tarafından yaptırılırdı. Ribatların geliştirilmesiyle, Selçuklu döneminde kervansaraylar, Osmanlı döneminde (hanlar) derbentler meydana gelmiştir. Ribatlar da dönemlerinde onların görevlerini yapıyordu. Ulaşım sisteminin örgütleri, gereksinmelere göre, zamanla gelişerek, yeni örgütler meydana getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, yol ağını yapan, onaran ve ulaşımın güvenliğini sağlayan, derbentçi, kaldırımcı, gemici ve köprücü örgütler bulunuyordu.

Derbentçilerin aşağıda açıklanan üç tür görevi vardı:

Bir çeşit jandarma kuvveti olarak yol ve geçitlerde asayiş ve güvenliği sağlamak, yolların korunma ve onarımı işlerinde çalışmak, ıssız yerleri şenlendirmek, yol ve geçitlerde güvenliği sağlamak.

Her derbent sınırı içinde cereyan eden olaylardan, o derbentteki derbentçiler sorumlu tutulurdu.

(245) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım No. 40973.
(246) a. g. b. ; No. 39844.

Derbentlere verilen görevler, o derbentin coğrafî durumuna göre düzenlenir ve her derbent için ayrı bir özellik taşırdı.

Derbentçiler, Müslüman ve Hristiyan olabildiği gibi, her iki dine bağlı derbentçiler de bir derbentte birlikte çalışabilirdi. Örneğin, Sofya İlçesi'ne bağlı Deli Davut Köyü'ndeki derbentçilerin 36'sı Müslüman, 3'ü Hristiyan olup, Etrepoli, İzladi ve İvraca'ya gidip gelenleri korumakla görevlendirilmişlerdi.

Bir köprünün başındaki derbentte bulunan derbentçiler hem köprücülük, hem de derbentçilik yaparlardı. Bu husus daha çok ana yollar üzerinde uygulanırdı.

Örneğin, Erzurum Eyaleti'ndeki Karahisarı Şarki İlçesine bağlı Kozlevi halkından 6 Müslüman ve 6 Hristiyan, Kozyatağı Köprüsü'nün korunması göreviyle, derbent hizmetine atanmışlardı. Bulgaristan'da Şumnu İlçesi Yenice köyü halkı da köprücülük ve derbentçilik yapıyorlardı.

1791'de bu köy halkından 30 er ormanda derbent beklerken, 30 er de, Koruça suyu üzerindeki harap köprünün yapımı hizmetinde çalışıyordu.

Derbentçilerin görevdeyken yanlarında tüfek gibi ateşli silâhları taşımalarına izin verilmezdi. Ancak diğer kesici silâhları kullanmaya yetkileri vardı.

(a) Yolların Yapım, Koruma ve Onarım İşlerinde Çalışmak

Bizans döneminde İstanbul, İmparatorluk yol sisteminin merkeziydi. Bu durum Osmanlılar döneminde de değişmemiştir.

Osmanlılar döneminde, savaşlarda ordunun harekâtını kolaylaştırmak için yeni yollar yapılır, eski yollar da onarılırdı. Barışta ise, ülke çapında ve geniş ölçüde yol yapım faaliyeti görülmez, daha çok küçük çapta ve mevzii yollar yapılırdı. Bu mevzii yol yapımı da zengin devlet adamları ve diğer şahısların çalışmalarıyla gerçekleştirildi.

Ticaret yolları üzerinde kişilerin kurduğu han ve kervansaray gibi yapılar, buna bir örnektir. Yapılan inceleme yol yapımı, her beylerbeyinin idarî bölgesindeki olanakların seferber edilmesiyle, plânsız bir çalışma olarak karşımıza çıkmakta ve her beylerbeyinin anlayış ve görüşüne göre değişmekteydi. O dönemde, ulaştırma araçları, binek hayvanları, deve, at, katır, eşek, iki tekerlekli araba veya kağnı, dört tekerlekli çeşitli (yaylı) arabalardı. Kara yolları da yıllardan beri niteliğini yitirmiş bir görünümdeydi.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin doğuya ve batıya yaptığı askeri harekâtta kullandığı İstanbul-Belgrad, İstanbul-Suriye-Mısır-Arabistan ve Irak (Bağdat-Basra) ana yolları, diğer kara yollarına oranla daha bakımlı ve düzgündü.

Aynı zamanda ticaret yolu ve Hac yolu olarak kullanılan bu ana yolların, bakım ve hizmetinin aksaksız yürütülmesi için, güzergâhtaki beylerbeyleri ve sancakbeyleri tüm olanaklarını kullanarak emirleri eksiksiz yerine getiriyor ve sürekli işletmeye açık tutulmalarını sağlıyordu. Bunun için de köyleri seferber etmekle beraber, en çok derbentçilerden yararlanıyorlardı.

Fatih dönemine ait tımar defterlerine kayıtlı yol ve derbentçiler, sefere gitmezlerdi. Sefere yol yapım ve onarım işlerinde derbentçilere yardım etmek için, her ilçeden yeter sayıda personel ayrılırdı.

Yolların düzeltilmesi yanında bazı bataklıkların kurutulması da gerekiyordu. Samakov İlçesi'ne bağlı Sıhulu (Sehulu) derbentçileri, bölgelerindeki yolları temizlemekle beraber, mevcut bataklıkların kurutulmasıyla da görevliydiler.

Yolların korunması, iki görevin yapılmasıyla mümkündü. Bunlardan birincisi, mevcut yollarda eşkiya faaliyetlerine engel olmak, ikincisi de, yolların bakımını yapmaktı. Örneğin, Trabzon Sancağı'na bağlı Kadsiye ve Mersin köyleri halkı, Kordil (Korril) Derbendi'ni beklemek, civarındaki yolları korumak ve onarımlarını yapmak koşuluyla derbentçi kaydedilmişlerdi.

Yapılan incelemeler, derbentlerin özellikle yol güzergâhları üzerinde bulunduklarını göstermektedir.

Bazı bölgelerdeki işlek yolların bakım ve onarımı devlete ait olmaka, beraber, savaşta bile bu görev, vilâyet defterlerinde adı geçmeyen bölge derbentçilerine veriliyordu. Örneğin, Hac yolu üzerindeki Hersek ile, Kız (İznik ve İzmit bölgesinde) Derbendi, arasındaki yollar, tümüyle harap hâlde olduğundan, bu yolların onarım ve yenilenmesine Karamürsel ve Balakabat (Yalova) ilçelerine bağlı derbert köyleri halkı memur edilmişti. (247)

Tanzimat ve daha sonraki dönemde, yol ve köprü yapım ve onarımı karşılığında, vergiden muaf olan köylere de vergi konmuş, yol ve köprülerin yapım ve onarım giderlerinin tümü devlet hazinesinden ödenmeye başlanmıştır. (248)

(b) Geri İrtibat Hatlarının Güvenliği

Yol, köprü, geçit, boğaz, bel, nehir geçiş yerleri ve yollar boyunca diğer kritik yerlerin barışta ve seferde korunması amacıyla ve derbent teşkilâtına benzer görevleri yürütmek üzere, Osmanlı Devleti'nde, Beldarlar (Beldaran), Martolozlar, Pandorlar, geçit bekçileri, Menzilhane Muhafızları (Menzilkeşler) gibi örgütler de bulunuyordu.

Bendarlar ve Derbentçiler gibi Anadolu ve Rumeli'nin bir çok yerlerinde ve özellikle dağlık bölgelerinde geçit, boğaz ve bel gibi yerleri korumak amacıyla kurulan örgütlerdi.

Beldarların derbentçilerden farkı, verilen görevi ücret karşılığında yapmalarıydı. Bunlar hiçbir vergiden muaf tutulmazdı. Harekât alanı dışında kalan beldarlar, ihtiyaç duyulduğu zaman geri hizmetlerde de kullanılmak üzere sefere çağrılırlardı. (249)

20 Nisan 1669'da, Girit adası için düzenlenen sefere katılan beldar sayısı: Orta Anadolu eyaletlerinden 3743; batıdaki eyalet ve sancaklardansa, 600 beldarı buluyordu. (250)

(247) Cengiz Orhunlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı, s. 61-68.
(248) Mustafa Nuri; Netayic-ül Vukuat, c. IV, s. 104.
(249) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, III. Murat Dönemi, No: 18- 119.
(250) Başbakanlık Arşivi; Kâmil Keçeci Tasnifi, No. 2646, 1079 yılına ait Beldar Defteri.

Beldarlar, savaşta ve özellikle kale kuşatmalarında top çekmek, siper kazmak ve geri bölge güvenliğini sağlamak işlerinde de kullanılırlardı. (251)

1511 tarihli bir belgeden, yukarıdaki hizmetlerde çeşitli yer ve adlar altında kullanılan beldar erlerinin toplam sayılarının, 670'i bulduğu anlaşılmaktadır. (252)

Martolozlar; genel olarak Rumeli'de sınır bekçisi olarak kurulmuş bir teşkilâttır. Zamanla ve yapılan fetihler sonucu, sınırlar genişledikçe yurt içinde kalan ve yerel bir teşkilât hâline gelen martolozlara yurt içinde koruma ve kale hizmetleri görevleri verilmiştir. (253)

Martolozlar biri sınır boyları, kıyılar ve kalelerde muhafızlık yapan; diğeri de yurt içinde derbent ve geçitlerde bekçilik yapanlar olmak üzere ikiye ayrılır.

Derbentçilik ve yolları gözetmekle görevli Martolozların Avarız Vergisi'nden muaf tutuldukları görülmekedir. (254) İncelemelerden, bütün Rumeli'de geniş çapta kurulan Martoloz teşkilâtından, yurt içi güvenlik hizmetleriyle yolların, derbentlerin ve geri irtibat hatlarının güvenlik altında bulundurulmasında yararlanıldığı anlaşılmıştır.

XVII. yüzyılda Rumeli'de ücretli derbentçi olarak yerli halk arasından seçilen ve zaptiye (jandarma) durumunda olan pandorlar, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da kurulmuş bir teşkilâttı. Pandorların Hristiyan olmalarına karşılık, pandorbaşıları tanınmış Müslüman ailelerden seçilir, bu görev babadan oğula devrederdi. (255)

Birden fazla pandorbaşıyı emrinde bulunduran kişiye pandor Bölükbaşı adı verilirdi. Bu teşkilât içinde görev alanlar vergiden muaf olup, martolozlarla birlikte derbentçilik görevlerini yerine getirir, geçitlerin, yolların ve geri irtibat hatlarıyla yurt içinin güvenliğini sağlarlardı.

Martoloz ve pandorların, daha sonra disiplinsiz hareketleri görülerek görevlerine son verilmiştir. (256)

XVII. yüzyılda, yollar üzerindeki önemli köprü ve geçitlerin korunması için, merkezden ücretli olarak geçit bekçilerinin atandığı görülmektedir. Bunların sayıları az olup, pandor ve martolozlarla birlikte çalıştıkları anlaşılmıştır. (257)

Belgelerin incelenmesinden, XVIII. yüzyılda, pandor ve martoloz teşkilâtının bozulduğunu ileri sürenlerce, 1722 yılında bu teşkilâtın yeniden takviye edildiği anlaşılmaktadır. Gereken görevlerin yalnız geçit bekçileriyle yapılamayacağı anlaşıldığından, kısa bir süre sonra bu örgütler tekrar ihya edilerek XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

(251) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, İ. İbrahim Dönemi, No. 44.
(252) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım No. 28940.
(253) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, III. Murat Dönemi, No. 62, 63.
(254) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 231.
(255) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi; Askeri Kısım No. 45656.
(256) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 8483, s. 17.
(257) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Zaptiye Kısmı No. 3682, 3732.

Menzillerde konaklayan veya bu tesislerden geçen askerî birliklerle, tatarların, yolcuların, dinlenme ve doyurulmalarını, hayvanların bakımını ve menzilhane çevresinin güvenliğini sağlamaktan da menzilkeşler sorumluydu.

Her menzilin yakınındaki bir köy, menzilkeşhane olarak saptanırdı. (258)

Menzilkeşhane olarak saptanan köyler, menzil akçeşi ve menzil imadiyesi verirlerdi. Bu köylerden toplanan paralar menzilcilere dağıtılırdı. Menzilkeşlik bir yükümlülüktü. Bazı köylerin hem menzilkeşlik, hem de derbentçilikle görevlendirildiği olurdu. Bu görevlerinden ötürü bu gibi köyler, Avarız Vergisi'nden muaf tutulurdu.

(c) Kaldırımcılar

Kaldırım yapan esnafa verilen addır. Kaldırımcı, yaya kaldırımıyla birlikte yolun tümünü yapan ve yol yapımcısı anlamına gelen kimseler denirdi. Kaldırımcılar, her büyük kentte mimarbaşının emir ve denetimi altında bulunurdu.

Diğer esnaf örgütlerinde olduğu gibi, kaldırımcıların başında da bir "Kaldırımcı Kethüdası" vardı. Kethüdalar, Kaldırımcı esnafı içinden seçilirdi. Kaldırımcıların varlığına ait belgelerde XV. yüzyıldan sonra rastlanmaktadır. Bu esnafa kimi kez "Taş Fereşçiyan" da denirdi. (259)

(4) Kara Yollarında Kullanılan Başlıca Ulaştırma Araçları

Kara yolu ulaşımında, taşıt aracı olarak, at, deve, katır ve eşekle birlikte geniş çapta öküz, manda ve arabalardan yararlanılmıştır.

Canlı Taşıt Araçları

Buharla işleyen motorlu araçlarla demir yollarının ülkede kurulmasına, başka bir deyimle XIX. yüzyılın sonuna kadar, kara yollarında kullanılan başlıca ulaştırma aracı, canlı taşıt araçları olarak hayvanlar veya bunların çektiği arabalardı.

Ulaştırmada kullanılan hayvanlar, eşek, at, katır, deve, öküz ve mandaydı.

Bunlardan eşek, yavaş hareket ederek az yük taşımasına (40-60 kg.) karşılık, açlığa ve doğa koşullarına dayanıklıdır. Ordu kuruluşlarında fazla bir yeri yoktu.

Atın binek, mekkâre ve araba koşum havyanı olarak Osmanlı ordusunda büyük bir yeri vardı. At, barışta ve savaşta ulakları taşıyarak muhabere sağlayan bir araç, savaşta insan taşıt aracı, keşif, emniyet hizmetlerinde, hücumda ve zaferlerin kazanılmasında büyük katkısı olan bir hayvandı. At, mekkâre olarak kullanıldığında, 80-100 kg. yük taşırdı. (260)

Katır, daha çok yük taşıma aracı olarak kullanılırdı. Attan daha fazla yük taşır, engebeli arazide daha verimli olurdu. Taşadığı yük, 100-130 kg. arasında değişirdi. (261)

(258) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III. ks. 3, s. 156.
(259) Bayındırlıkta 60 Yıl; Türkiye Yollarının Tarihçesi Bölümü, s. 21.
(260) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 160.
(261) a. g. e.; s. 160.

Deve, açlığa, susuzluğa çok dayanıklı ve yük taşıma yeteneği fazla (200-250 kg.) olduğundan, Osmanlı ordusunda yük taşıma aracı olarak geniş ölçüde kullanılmıştır.

Deve, top ve cephane naklinde, yük hayvanı olarak, süvari alaylarının teşkilinde, posta hizmetlerinde, hasta ve yaralıların tahliyesinde de kullanılırdı. (262)

Öküz ve manda, yük taşımaktan ziyade, araba çekmekte kullanılırdı.

Arabalar, at ve öküz arabası olarak ikiye ayrılır, ayrıca tek atlı ve çift atlı, iki veya dört tekerlekli diye sınıflandırılırdı.

En çok kullanılan dört tekerlekli ve çift atlı arbalar, 400-500 kilo yük taşıyabilirdi. (263)

Öküz arabalarından iki tekerlekli kağnı 165 kg. , dört tekerlekli kağnı 500 kg. yük taşırdı.

Manda, özellikle ağır topların çekilişinde, bataklık ve engebeli arazide kullanışlıydı.

Seferde, gereksinmeye göre bu ulaştırma araçları halktan toplanır ve katarlar teşkil edilirdi. Bu konuyla ilgili belge örnekleri aşağıya çıkarılmıştır:

"Şumnu Kazası Naip, Âyan ve Vücudu Memlekete:

Bazı hizmetlerin görülmesi için, külliyetli öküz arabasına, Silistre Ordusu'nda ihtiyaç olduğundan, ücretleri zahire sevkine memur o tarafta bulunan Mustafa Reşit tarafından verilmek üzere, Şumnu Kazası'ndan serian ve acilen 500 adet arabanın tedarik edilerek, Silistre Ordusu'na gönderilmesi. Evahir-i Ramazan. 1224 Kasım 1809". (264)

"Kütahya Eyaleti'nde vaki sancaklardan, Hemedan Canibi Seraskeri Ahmet Paşa'nın ihtiyaçlarını gidermek üzere, 1000 baş beygir ve katır ve 500 erkek deve, günde 25'er sağ akçe ve üç aylık peşin verilmek üzere sağlanması emredilmiştir. 1727" (265)

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar geçen dönemde Osmanlı Devleti Kara Kuvvetleri'nin çoğunluğunu atlı birliklerin oluşturmasına karşın, özellikle lojistik faaliyetlerin düzenli yapılmasını amaçlayan kadrolu araçlar yeterli değildi. Bu nedenledir ki, sefer sırasında araç ihtiyacı yukarıda örnekleri görülen fermanlarla sağlanırdı.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, birbiri ardınca yapılan teşkilâtlanmalar sonunda, lojistik faaliyetler için gerekli araçların kadrolara konulduğu ve gerekli eğitim önlemlerinin de alındığı görülmektedir.

(262) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 160.
Mehmet Azmi; Deve, c. II, Ankara, Harita Matbaası, 1927, s. 28, 29.
(263) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 160.
(264) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230, s. 18.
(265) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Dahiliye Kısmı, No. 2676.

b. Demir Yolları Ulaştırması

XIX. yüzyılda, Avrupa'da demir yollarından geniş ölçüde yararlanıldığı hâlde, Osmanlı Devleti'nde demir yollarının önemi çok geç kavranmıştır. Abdülmecit döneminin sonlarına doğru, yabancı devletlere ayrıcalıklar tanınmak suretiyle demir yolu yapımına başlanmıştır. Yapımına başlanan ilk hat, İzmir-Aydın demir yolu olup, bu hattın yapımı, 1856 yılında bir İngiliz kumpanyası tarafından gerçekleştirilmiştir. İzmir-Kasaba-Aydın demir yolunda posta taşıması 1866'da, yük taşıması da 1867'de yapılabilmiştir. (266)

Tasarlanan projeye göre, biri İstanbul-Bağdat, diğeri de Selânik-Avusturya sınırı arasında Dedeağaç ve Burgaz şube hatları da dahil olmak üzere 2000 kilometrelik demir yolunun yapılması isteniyordu.

Bu demir yollarının yapımı, 17 Nisan 1880'de imzalanan bir sözleşmeyle Bürükselli bir bankere verilmiştir.

Mayıs 1873'te Haydarpaşa-İzmit, bundan 15 gün sonra da İstanbul-Filibe demir yolları, törenlerle işletmeye açılmıştır.

1874'te, Edirne-Dedeağaç arasındaki şube hattıyla, 1863'te İzmir-Kasaba hattı, Alaşehir'e kadar uzatılmış ve işletmeye açılmıştır. (267)

Demir yolu yapım çalışmaları sürdürülmüş, 1874'te padişah Sultan Abdülaziz dönemi sonuna kadar Rumeli'de işletmeye açılan demir yollarının uzunluğu 1376 km. , Anadolu'da ise; 329 km. ye ulaşmıştır. (268)

De Gaston La Turquie'den alınan (Ek: 9) çizelge incelendiğinde, Rumeli'de ve Anadolu'da güzergâhları belirlenmiş bulunan, yapılmakta ve yapılacak olan demir yollarının uzunlukları ve hangi kuruluşlar tarafından yapıldığı görülebilir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda demir yollarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Demir yollarının hem stratejik bakımdan hem de ekonomik yönden değerleri iyice anlaşılmış, ancak devletin malî gücünün yetersizliği yüzünden bu yolların yapımı yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklarla yürütülmüştür.

Alınan tertip ve önlemlerle, 1856-1888 arasında, Osmanlı Avrupası'nda işletmeye açılan demir yolları Harita:17'de 1856-1908 arasında Anadolu'da mevcut demir yolları da Harita:18'de görüldüğü gibidir.

Sultan Abdülaziz döneminde dar hat olarak yapılmaya başlanan Mudanya-Bursa demir yolu, II. Abdülhamit döneminde ayrıcalık tanınan yabancı bir şirket tarafından bitirilerek işletmeye açılmıştır.

İstanbul-İzmit demir yolunun Ankara'ya kadar uzatılması ayrıcalığı verilen Alman "Anadolu Demir Yolları Şirketi", 1889'da inşaata başlamış, 1892 yılı sonuna doğru bu hattı işletmeye açmıştır. Yine bu şirkete, Eskişehir-Konya, An-

(266) Nafia Nezareti Kataloğu; 1280-1293, Sıra No. 4 ve 72.
(267) a. g. e. ; sıra No. 7.
(268) De Gaston, La Turquie en 1873 et 1874.

kara-Kayseri hatlarının ayrıcalığı verilmiş, 445 km. uzunluğundaki Eskişehir-Kütahya-Konya demir yolu 1891'de işletmeye açılmış, Ankara-Kayseri demir yolu ise yapılamamıştır.

1893'te, 9 km. uzunluğundaki Arifiye-Adapazarı hattı işletmeye açılmıştır. Konya'dan sonra, Bağdat ve Basra'ya uzanacak demir yolunun yapımı, çeşitli siyasî engeller yüzünden gerçekleşememiştir. Yapımı yine Anadolu Demir yolları Şirketi'ne verilen bu hattın, Konya-Ereğli kesimi, 1904'te bitirilmiş, Ereğli-Bulgurlu kesimi de II. Abdülhamit döneminde tamamlanmıştır.

Rumeli'deki Selânik-Üsküp hattı, 1888'e kadar Niş üzerinden Belgrad'a bağlanmıştı. İstanbul-Filibe Hattı da Niş'e kadar uzatılmış, böylelikle, Viyana-Paris demir yolu ile bağlantı sağlanmıştır.

Bu demir yollarından ayrı olarak, Kudüs-Yafa, Beyrut-Şam-Havran (Suriye'de) ve İstanbul'u Medine'ye bağlayacak olan Hicaz demir yolunun yapımı da ele alınmıştır.

Hicaz demir yolunun yapımı, Hacca gidişi kolaylaştıracağı gibi, ülkenin savunulması ve ekonomisi bakımından da yararlı olacaktı.

İngiltere'nin karşı koyması, sermaye bulunmaması ve hisse senedi çıkarılmasına karşın, II. Abdülhamit, hilafetin etkinliğinden yararlanarak, Türk halkının bağışları, Mısır, İran ve Hindistan Müslümanlarının geniş ölçüde yaptıkları yardımlar sayesinde, Hicaz demir yolunun sekiz yıl içinde Medine'ye varmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar sırasında Şam ile Der'a arasında yapılan demir yolu Hayfa'ya bağlanmış, bu hat, Hicaz demir yolunun başlangıcını oluşturmuştur.

Tarihin her döneminde doğu Anadolu'yu ele geçirmek isteyen Rusya, Anadolu'da yapımı plânlanan demir yollarından kuşku duyuyordu. Rusya, Doğu Anadolu'ya asker gönderilmesini ve lojistik desteği kolaylaştıracak olan demir yollarının yapımını hoş karşılamıyor, Berlin Antlaşması gereğince kendisine verilmesi gereken taksitlerin geciktiğini ileri sürerek, Osmanlı Devleti'ne baskı yapıyordu. Ancak, Kuzeydoğu Anadolu demir yolunun ayrıcalığı, Rusya'ya verildikten sonra, bu davranışlarından vazgeçmişti.

Osmanlı Devleti'nde, Hicaz hattı dışında, demir yollarına ait bütün girişimler ve işletme hakları devletin içinde bulunduğu malî olanaksızlıklar yüzünden, yabancı şirketlere verilmiş ve demir yollarının büyük bir bölümü, II. Abdülhamit döneminde yapılmıştır.

Demir yollarının artışıyla, ülke ziraat ve ticaretinin gelişeceği düşünülmüş, ancak yurt içindeki gezilerde geçiş teskeresi denilen bir yönetimin uygulanması ve bir limandan diğerine gönderilen mallar üzerine konulan iç gümrük nedeniyle, beklenen yararlar sağlanamamıştır. (269)

(269) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 375-387.

319 kilometrelik İstanbul-Edirne demir yolu dışında Balkan Harbi'nde Rumeli'de kaybedilen 3283 km. uzunluğundaki demir yolundan sonra, diğer demir yolları şunlardı:

Eskişehir-Ankara ve Adana-Mersin hatlarıyla birlikte 144 cm. genişliğindeki Anadolu-Bağdat demir yolu 2424 km. ,

İzmir-Kasaba (Turgutlu) ve devamı hattı, normal genişlikte ve 695 km. ,

İzmir-Aydın demir yolu, normal genişlikte ve 610 km. ,

Filistin'deki demir yolları da dahil olmak üzere, Hicaz demir yolu 105 cm. genişliğinde ve 1081 km. ,

Halep-Hama ve Şam hattı 498 km. (Bu hattın Halep-Riyak kesimi normal, kalanı dar hattı.)

Yafa-Kudüs demir yolu, normal genişlikte 86 km. ,

Bursa-Mudanya demir yolu, dar hat 42 km. ,

Ankara-Yahşiyan demiryolu dar hat, 80 km. ,

Böylelikle, Balkan Harbi'nden sonra Anadolu ve Arap Yarımadasındaki demir yollarının tüm uzunluğu, 5516 kilometreyi buluyordu. (Harita:19)

İzmir-Kasaba ve devamıyla, Şam-Hama ve devamı Selânik-Dedeağaç, Yafa-Kudüs, Mudanya-Bursa demir yolları işletmeleri Fransız şirketlerine aitti.

İzmir-Aydın Hattı ve şubeleri, işletmeleri İngiliz şirketlerinindi.

Anadolu-Bağdat demir yolu ile Adana-Mersin hatları işletmeleriyse, Alman şirketine aitti.

Osmanlı Devleti'ne ait ve büyük özverilerle yapılan tek hat, Hicaz demir yolu idi.

Bu dönemde, Anadolu-Bağdat demir yolu tamamlanmıştı. İstanbul'dan hareket eden katarlar Toroslara ulaştığında, 35 km. uzunluğunda ve henüz açılmayan tüneller nedeniyle, Pozantı'da aktarma yapmakta, Adana'dan Halep'e giden katarlar da, Amanos (Nur) Dağları'nda yapılmakta olan tüneller yüzünden güneydeki Halep demir yoluyla bağlanmıştı.

Her iki bölgedeki tünellerin yapımı uzun bir süre devam etmiş, Amanos dağlarındaki tüneller 1917'de, Toros tünelleriyse, 1918 Eylülünde işletmeye açılmıştır.

Demir yollarının kapasiteleri, 24 saatte 10-12 trenden fazla değildi. Bu hatlarda, personel, araç ve gereç yetersiz olduğu gibi, işletme personelinin büyük bölümü de yabancılardan oluşuyordu.

Zonguldak'ta çıkan kömürün kolaylıkla taşınması mümkün olamadığından, lokomotiflere yeterince kömür sağlanamıyordu. Bu nedenle Birinci Dünya Harbi'nde, lokomotifler, yakıt olarak çoğu kez odun kullanmış, bu odun da çevredeki ağaçlar ve bahçeleri çeviren parmaklıklar kesilmek suretiyle sağlanmış

ve yakıt yetersizliği yüzünden, hızları ve taşıma kapasiteleri düşen demir yollarından gerektiği gibi yararlanmak mümkün olamamıştır.

c. Ulaştırma Teşkilleri (İkmal İşlerinde Kullanılan Ulaştırma Birlikleri)

Kapıkulu Ocakları'nın teşkiliyle birlikte kurulan deveci ortaları, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin ilk organik ulaştırma birliklerini oluşturuyordu.

Deveci ortaları, yüzyıllar boyu ocakların ulaştırma geresinimini karşılamıştır. Eyalet askeri kuvvetlerinin bu süre içinde organik bir ulaştırma kuruluşu yoktu.

Sefere karar verildiğinde, düzenlenen sefer tertip defterlerine göre, parası karşılığı halktan ulaştırma aracı sağlanıyordu (kira veya satın alma yoluyla).

Kapıkulu Ocakları'nın ortadan kaldırılmasıyla yeniden düzenlenen Osmanlı ordusunda, gerçek anlamda ulaştırma sınıfına ait hizmetleri veren teşkillerin kurulduğu görülmektedir. (270)

Barışta çekirdek bir eğitim birliği olarak kurulan bu teşkiller, seferde genişletilerek, ordunun ulaştırma hizmetlerine tahsis ediliyordu.

Bu teşkillerin başında, ağırlıklar ve nakliye katarları gelmektedir.

Ağırlıklar, taşıdıkları yükün özelliğine göre küçük ve büyük ağırlıklar olmak üzere iki gruba ayrılıyordu.

Çeşitli sınıf ve birliklerde küçük ve büyük ağırlıkların hangi yükleri taşıdıkları, bu ağırlıklardıki hayvan sayısıyla, ağırlıkların ordugâh, yürüyüş ve sefer görevlerinde ne şekilde hareket edecekleri ve alacakları düzenler, ayrıntılı olarak Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu'nda açıklanmıştır. (271)

Büyük birliklere bağlanan nakliye katarları, küçük birliklere hizmetten ziyade, ordu, kolordu; bağımsız tümen veya bağımsız bir müfrezenin genel hizmetlerine ayrılmış çeşitli kafilelerden oluşan bir birlikti. Bu birlik; ordu, kolordu ve bağımsız tümen komutanlarının emrinde bulunuyordu.

Nakliye katarlarının kuruluşu, emir ve komuta ilişkilerine ait açıklayıcı bilgiler Ek: 10'da gösterilmiştir. (272) Ulaştırma teşkilleri içinde demir yolu birlik ve personeli büyük bir yer işgal eder.

Bundan önceki bölümlerde, menzil hizmetleri açıklanırken de değinildiği gibi, Menzil Genel Müfettişi, tüm demir yolları birliklerine doğrudan doğruya komuta ederdi. Bu birlikleri adî veya sahra demir yollarının işletme veya onarımları veyahut yeniden uzatılmaları ve yapımları için, duruma göre Demir Yolları Genel Müdürlüğü'nün emrine verir veya görevlerini doğrudan kendisi belirtirdi.

Menzil Genel Müfettişliği, demir yol birliklerini ordu menzil müfettişliklerine

(270) Genkur. Harp Tarihi Bşk. ; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarih, c. III. ks. 6 (1908-1920) Ankara, Gnkur. Basımevi, 1971, s. 272-273
(271) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 136-144.
(272) Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi; s. 32-35.
Mekkâre Talimnamesi; İstanbul, Askeri Matbaası, 1330, s. 43-48.

de bağlayabilir. Bu durumda adı geçen birliklerin kullanılmalarını ordu menzil müfettişlerine bırakır. (273)

Büyük karargâhlarda bulunan Demir Yolları Genel Müdürlüğü Menzil Genel Müfettişliği'nden veya harekâtın gereksinmelerine göre, doğrudan başkomutanlıktan alacağı emir ve talimatlar gereği trenlerle yapılacak askerî ulaştırma konusunda gereken düzenlemeleri yapar ve idare eder.

Demir Yolları Genel Müdürlüğü'nün emrinde ve demir yolu idare merkezlerinde bulundurulacak hat komutanları (komiserleri), bu idarelerle birlikte, demir yollarından istenilen hizmetleri ve askerî ihtiyaçları düzenler ve yapılmasını gözetim altında bulundurur.

Bu görevleri, ele geçirilen veya düşman ülkesinde yeniden yapılan demir yollarına "Askeri Demiryol Müdürü" adıyla atanacak görevlilerce de aynı şekilde yapılır.

Mevcut demir yolu ağını tamamlamak amacıyla sahra demir yolları (lokomotifli dar hat) yapılması ve işletilmesi, demir yol birliklerine aittir. (274)

Başkomutanlık'taki Demiryol Genel Müdürü'nün asat kademeleri, Genelkurmay Başkanlığı III ncü Şubesi'ne bağlı demir yolları kısmıyla hat komiserleridir. Örneğin, 1892 yılında Ankara demir yolu Ser Komiseri Yarbay Ali Raif, Selânik ve Manastır Demir Yolları, İnşaat Komiseri Binbaşı Mehmet Neşet, Anadolu Demir Yolu Ser Komiseri Kolağası Haber, İzmit'den Ankara'ya kadar yapılacak hattın inşaat ve ameliyatına memur olan Yüzbaşı Ziya efendi gibi... (275)

Demir yollarıyla askerî nakliyatın yapılması sırasında, hat komiserlerinin görevleri, Askerî Hat Komiserleri'nin Vazifesine Dair Talimat (276), demir yollarıyla nakliyatta birlik komutanlarının görevleriyse, Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi'nde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. (277)

Devlet-i Aliye–i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilât-ı Esasiye Nizamnamesi'ne göre, demiryol birlikleri, mevcutları beşer yüz olan ve iki taburdan oluşan bir alaydır.

Her tabur, cer, hareket ve yol bölüklerinden kurulmuştur. (278)

Bu birliklerden: 1 nci Ordu'da, iki taburlu bir demiryol alayı; 2 nci Ordu'da, bulundukları yerdeki kolordulara bağlı iki demiryol muhafız taburu; 3 ncü Ordu'da ise, 500 mevcutlu demiryol taburları bulunuyordu.

Demiryol birlikleri doğruca Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olmakla birlikte, barışta bu birlikler, demir yolu yapımı ve işletilmesinde, seferdeyse, menzil hatları üzerinde seyyar ordu birlikleriyle birlikte çalışırlardı.

(273) Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi; s. 9-10, 13-14.
(274) Hidemat-ı Seferiye Kanunu; s. 288-289.
(275) Askeri Salname (1308); s. 63, 68, 69.
(276) Askeri Hat Komiserleri'nin Vazifesine Dair Talimat; İstanbul, Askeri Matbaa, 1912.
(277) Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi; s. 182-190.
(278) Devlet-i Aliye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi; s. 4-7 ve 15.

d. Deniz ve Su Yolları Ulaştırması

(1) Deniz ve Su Yollarına Verilen Önem ve Ulaştırma Hizmetlerindeki Rolü

Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz ve su yollarına verilen önemin belirtilmesi bakımından aşağıdaki belge çok ilginçtir. "Tenbih: Gizli değildir ki, bu Osmanlı Devleti'nde en büyük dayanak olup, şanına iş-güç edinip önem verilmek ön sırada bulunan deniz işleridir. Zira, bahtı gelişen devletin revnak ve ünvanı iki karaya ve iki denize hükmekmektir. Bundan başka, Osmanlı ülkesinin çoğu, adalar ve kıyılar olduğundan, hele saltanatın yöresi, İstanbul'un velinimetinin iki deniz olduğunda hiç şüphe yoktur. Bundan sonra, dünyanın dört bölüğünden bir olan Avrupa'ya İslamlar yakın zamanlarda göçüp burasıyla ilgilendiler. Eski padişahlar, olağanüstü sayılacak savaşlar ve tedbirlerle ancak Rumeli, Bosna ve Üngürüs'un birazını ele geçirebildiler. Söylenen yerler Avrupa'nın bir kıyısıdır. Bu kadarını elde tutmak, gözetip korumak denizlerin elde bulunmasına bağlı olduğu için, geçmişte büyük himmet ederlerdi. Bu gün de önemli olan gayreti koyup, yine elden geleni yapmaktır. Ulu Tanrı başarı versin." (279)

Osmanlı Devleti, I. Orhan döneminden başlayarak denizciliğe önem vermiştir. Çelebi Sultan Mehmet döneminde, kuvvetli bir donanma meydana getirilmiş, ancak, XVI. yüzyılın ortalarına kadar denizlerde rakiplerimizle boy ölçüşecek durum yaratılamamıştır. (280)

O dönemin devlet büyükleri, denizle yapılan ticareti önemli bulmuyorlardı. (281) Oysaki, deniz yolları, orduları savaş alanına ulaştıran bir yol olduğu kadar, özellikle ticarî amaçlar için de önemliydi.

Ülkesinin üç tarafı denizlerle çevrilmiş olan Osmanlı Devleti, her nedense bir kara imparatorluğu görünümündeydi. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'ya yerleşen uç beylikleri, (282) denizlere ulaşmak için çaba tüketmişlerse de, Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar, düşman donanmalarına karşı koyacak güce ulaşılamadığından, istenilen sonuç elde edilememiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devleti'ni kara devleti görünümden çıkaran ilk hükümdardır. Onun izlediği dış politikada, Karadeniz ile Akdeniz'e egemen olmak düşüncesi yatıyordu. Bir yazarımız, bu konuda kitabında şunları yazmaktadır:

"Hiç kuşku yok ki Fatih Sultan Mehmet'in başta gelen arzularından birisi de Karadeniz'i bir Türk gölü hâline getirmekti. Bunun uygulanması için Trabzon'un alınması da büsbütün önemliydi. Çünkü, o tarihlerde Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan yolların en önemlilerinden birisi buradan geçiyordu. Fatih, Trabzon'u almakla büyük bir ticaret yolunun denizde biten ucunu ele geçirmiş oluyordu. (283)

(279) Kâtip Çelebi; Başbakanlık 1000 Temel Eser Yayınları, Tuhfetü-l Kibar Fi Esfari-l Bihar, Birinci Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973, s. 235.
(280) Selahattin Tansel; Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, s. 27, 28.
(281) a. g. e.; s. 29.
(282) Afif Büyüktuğrul; VII nci Tarih Kongresi'ne sunulan bildiri, s. 5.
(283) Tansel; s. 16, 17.

Yine Fatih Sultan Mehmet, önce adaları alarak Ege Denizi'ne, daha sonra yüzyıllar boyu ekonomik, jeopolitik ve stratejik değirini yitirmemiş olan Akdeniz'e egemen olmak istiyordu. Bu siyasetiyle, bölgenin ticaretini ele geçirebileceği gibi, Batı ve Güney Anadolu kıyılarını da güvence altına alacağına inanmıştı.

Daha sonraki yıllarda Yavuz Sultan Selim, İslâm dünyasına egemen olmuş daha sonra, büyük bir donanma kurmuş, Avrupa'nın fethine girişmek amacıyla da tersanelerle gemi yapımına başlanmıştır. (284)

Kanuni döneminde bu çalışmalar daha da gelişmiş, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, Karadeniz, Marmara, Ege, Adriyatik denizleri ve Akdeniz ile Basra Körfezi'ni Mısır ile Yemen arasındaki Kızıldeniz'i ulaştırma yolu olarak kullanmış, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirmek için bir kanal açılması konusunda araştırma yapılması için Mısır Beylerbeyliği'ne emir dahi verilmiştir. (285)

Osmanlı Devleti'nin büyümesi süresince, Akdeniz devletleri bu denizdeki ticaretlerini yürütebilmek için, açık denizlerde kendilerine ticaret yolları aramışlar, Ümit Burnu yoluyla Amerika'nın keşfinden sonra da yeni ticaret yolları açılmış, bunun sonucunda, Asya-Avrupa arasındaki İpek Yolu ile, Akdeniz üzerindeki deniz ticareti yolları, açık denizlere kaymış ve bu eski yollar bir daha canlandırılamamıştır.

Halil İnalcık'ın; Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti başlıklı yazısında bu konu, şu şekilde açıklığa kavuşturulmaktadır: (286)

"Bu kısa tetkikimiz hiç olmazsa şunu göstermiştir ki, Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılda, İran ve Hindistan ile Batı dünyası arasındaki ticaretin aracısı olma rolünü korumuş, ancak XVII. yüzyılın otuzuncu yılında, Hindistan, ticaretini kesinlikle kaybetmiştir."

Yükseliş ve hatta duraklama dönemlerinde, Osmanlı İmparatorluğu geniş deniz sınırları olan bir devletti.

Anadolu ve Rumeli'den başka, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika'yı içine alan İmparatorluk'ta, Karadeniz, Marmara, Ege denizi ve Akdeniz'de geniş ölçüde deniz ulaştırmasına gereksinim duyuluyordu.

O dönemlerde birliklerin silâh, cephane ve hatta yiyecek maddelerinin deniz yoluyla gönderilmesi zorunluydu. Bu gereksinim, savaşta daha çok artıyordu.

Su yollarına verilen öneme gelince, bu konuda, Osmanlı Devleti'ndeki düşünce ve görüşler, aşağıdaki iki olaydan anlaşımaktadır.

Sokullu Mehmet Paşa (287) Orta Asya, Doğu Avrupa Türkleri ile, Kafkasya'yı Osmanlı Devleti'ne bağlamak istiyordu. Bu sırada Ruslar, Al-

(284) Osman Turan; Türk Cihan Hakimiyetinin Mefkûresi Tarihi, c. II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 108.
(285) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, s. 463.
(286) Halil İnalcık; Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, Belleten, c. XV, Sayı 60, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951, s. 675.
(287) Yılmaz Öztuna; Türkiye Tarihi, c. VII, İstanbul, Tifdruk Matbaası, 1965, s. 142.

tınordu Devleti'nin parçalanmasından meydana gelen hanlıkları, nüfuzları altına almışlardı.

Don kazakları, Kırımlara ve Osmanlı kıyılarına saldırıyorlardı.

Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti, hem siyasal ve hem de ekonomik yönden Astrahan'ı almaya, Volga ve Don nehirleri arasında kanal açarak, donanmanın Karedeniz'den Hazar Denizi'ne geçirilmesi suretiyle, kuzeyden Rusların Kafkasya'ya inmelerini önlemeye, güneyden de İranlıları etkisi altında bulundurmaya karar vererek 1569'da kanalın açılmasına girişmişse de, bir yandan Rus taarruzları öte yandan Kırım Hanı'nın baltalaması yüzünden bu girişim aksamıştır.

Ayrıca Sokullu, bu kadar önemli bir iş için yetenekli bir komutan atayacağı yerde, Rumeli sancaklarından birinde bir kâtibi beylerbeyi olarak işin başına getirmiş, dolayısıyla bu güzel girişimini bir yönden kendi eliyle baltalamıştır. (288)

Osmanlı Devleti'nin, Sakarya nehrini Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlamayı amaçlayan diğer bir kanal açılması girişiminde de bulunduğu bilinmektedir. (289)

Görülüyor ki, Osmanlı Devleti, gerek ekonomik ve gerek askerî amaçlarla su yollarının geliştirilmesine ve kullanılmasına büyük önem veriyordu. Yararlanılan sular genellikle, Tuna, Dicle ve Fırat, Sava, Drava, Don, Prut ve Nil nehirleriydi.

Tuna ve Fırat nehirlerinde işleyen araçları inşa etmek üzere birer de tersana kurulmuştu. Dicle nehrindeki su yolu ulaşımı daha çok keleklerle yapılıyordu.

Tuna küçük gemilerin seyrine olanak sağladığından, Rumeli'deki barış ve sefer ulaşımında, ikmal maddeleri, gemilerle Tuna'nın elverişli iskelelerine kadar götürülür, daha ilerisi için nehir araçlarından yararlanılır. Belgrad ve daha yukarı kesimlere gönderilirdi.

Nehirlerin ulaştırmaya olanak vermediği yerlerde, kara ulaştırmasıyla aktarmalar yapılırdı. Tuna nehrinde yapılan ulaşımın düzenli olabilmesi için, bir Girdab Ağalığı'nın kurulduğu anlaşılmaktadır. (290)

Fırat nehri üzerindeki su ulaştırması, Birecik ile Bağdat'ın güneybatısındaki Rıdvaniye'ye kadar geniş ölçüde yapılıyordu. Denizden İskenderun'a çıkarılan ikmal maddeleri, kara yoluyla Birecik'e, oradan da nehir yoluyla Rıdvaniye'ye taşınıyordu.

Dicle nehrinde, Diyarbakır'dan Musul'a kadar su yolu ulaştırması keleklerle yapılıyordu. Bağdat'a varınca, yükleri boşaltılan keleklerden tekrar yararlanılması için, şişirilmiş tulumlar söndürülerek hayvanlara yüklenir ve kara yolundan geriye gönderilirdi. Yine Dicle'de, Musul'dan Bağdat'a kadar olan kesimde, küçük nehir araçları, Bağdat'tan daha aşağı kesimlerdeyse, altı düz nehir gemileriyle ulaşım yapılıyordu.

(288) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 33.
(289) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Nafia Kısmı, No. 589.
(290) a. g. e.; No. 77.

8600 deniz mili uzunluğunda kıyıları bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun, deniz yollarından büyük ölçüde yararlanılması bir zorunluluktu, fakat devlet, denizlerine ve kıyılarına gereği gibi bakamıyordu. Bu nedenle, deniz ulaştırmasından da istenilen derecede yararlanamıyordu. Bunu etkisi, özellikle Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan Savaşı'nda açıkca görülmüştür. Her iki savaşın kaybedilmesi nedenlerinden biri de, deniz yollarının Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olmayışıydı. (291)

(a) Deniz Ulaştırmasında Kullanılan Araçlar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, Sakarya nehri sallarla geçilmiş, Çanakkale Boğazı'nda at gemileri kullanılmış, Tuna nehri de Çernik denilen bir tür kayıklarla geçilmiştir.

Daha sonraki yıllarda deniz ulaştırmasında kullanılan araçları üç dönemde incelemek mümkündür.

Kürek Dönemi (Çektiri)

Bu dönemde kürekle hareket eden gemiler şunlardı:

Uçurma, Varna beşçiftelisi çete kayığı, at kayığı ve şaykadır.

Bu adları alan tekneler dışında baştarde kadırga, mavna, kalite ve firkate adını alanlar, savaş gemileri olup, diğerleri hem savaşta ve hem de deniz ulaştırması ve ticarette kullanılan çift amaçlı gemilerdi.

Kürekle hareket eden ve yelkenin yardımcı olarak kullanıldığı gemilere çektiri denirdi. En küçüğünden en büyüğüne kadar 19 türü olan bu gemilerin de adları şunlardır:

Karamürsel, aktarma, üstüaçık, brolik, celliye, çamlıca, kütük, kancabaş, şahtur, işkampaviye, çekeleve, kırlangıç, firkate, kalite, perkende, mavna, gırab, kadırga ve baştarde.

Yelken Dönemi

Bu dönemde kullanılan gemiler, kalyon, barça, kapak, fırkateyn, korvet, brik, işkona, şalope, kotradır.

Buharlı Gemi Dönemi

Osmanlı Devleti donanmasında ilk buharlı gemi, 1828-1829'da İngiltere'den satın alınan yandan çarklı bir teknedir. Bundan sonra, İstanbul tersanesinde yapılan veya dışarıdan satın alınan yandan çarklı gemiler hizmete girmiş, bu gemiler hem deniz ulaştırmasında hem de donanmada çift amaçlı olarak kullanılmışlardır.

1868'de Valide kızağında ilk kez Mukaddeme-i Hayır adında bir zırhlı yapılmıştır.

(291) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 6, s. 467.

(b) Deniz Ulaştırmasında Kullanılan Başlıca Limanlar

Osmanlı kıyıları liman yapımına elverişli olmakla beraber, devlet bu konuyla yakından ilgilenmemişti.

İstanbul ve Selânik gibi doğal limanlarda bile rıhtımlar, yükleme ve boşaltma tesisleri ve mal saklayacak ambarların yapımı düşünülmemişti. Başlangıçta Venedik ve Ceneviz gemileri, daha sonra ve özellikle Kanuni döneminde Osmanlı ülkesinin kendileri için yararlı bir pazar hâline geleceğini düşünen Avrupa devletleri, liman yapımına ve işletilmesine başlamışlardır.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru sırasıyla Beyrut, İstanbul'da Sirkeci ve Tophane rıhtımları, Anadolu yakasında Haydarpaşa Limanı, İzmir, İzmit ve Derince Limanları yapılmıştı.

Buharlı gemilerin icadından sonra Osmanlı Deniz Ticaret Filosu zayıflamıştı. Mevcut gemiler, yaşlı ve süratleri az olduğundan, dış hatlarda çalışamıyordu.

Bu gemiler, Marmara Denizi ile, Karadeniz'de Trabzon'a kadar olan kıyılarda sefer yapıyorlardı.

Bu çalışma da düzensiz ve programsız olduğundan, halk daha çok yabancı gemilere rağbet ediyordu. (292)

1893 yılına kadar, Karadeniz ve Akdeniz'deki limanların mil cinsinden birbirine olan uzaklıklarıyla, bu limanlar gerisinde ve çevresindeki önemli kentlerin saat olarak birbirinden uzaklıkları harita: 16 ve ekinde, 1566 yılındaki deniz yolları ve limanları da (Harita: 20)'de görüldüğü gibidir.

(c) Tersaneler

Kuruluş Dönemi'nde ilk önce Karamürsel'de, daha sonra Gelibolu'da tersaneler kurulmuştu. (293)

İstanbul'un fethinden sonra, harp gemilerini çoğaltan Fatih Sultan Mehmet, denizlere egemen olmayı tasarlamıştı. Ülkenin korunması ve özellikle denizlerde egemenliğin sağlanması için kuvvetli bir donanmaya ihtiyaç vardı. Bu düşüncelerler ve daha önce denizlerde yapılan savaşların büyük yararlar sağladığını bilen Fatih, ülekinin uygun görülen kıyı kentlerinde gemi yapımına başlanılmasını emretmiş, bu amaca ulaşılması için, Venedik ve Cenevizli gemi yapım mühendislerinden birkaçıyla Karadeniz ve Karaman kıyılarında, gemi yapan birçok Türk ustalarını İstanbul'a getirtmiştir. (294)

Bu mühendis ve ustalar, Haliç kıyılarında kurulan tezgâhlarda çalıştırılmış ve 5-10 geminin birden yapımına başlanmıştır. Böylece, bir taraftan gemi tekneleri inşa edilirken, bir yandan da armaları donatılmak ve topları konulmak suretiyle teçhiz edilen gemi sayısı 300'e çıkarılmıştı.

(292) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 388, 389.
(293) İ. Hakkı Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 395.
(294) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 217.

Daha sonraki yıllarda Haliç'in doğu yakasında kurulan 300 tezgâhlı yeni tersane I. Selim'in eseridir. (295)

Kanuni döneminde Tuna Donanması ve köprüleri için gerekli olan gemiler, Silistre, Niğbolu ve Semendire'de kurulan tersanelerde yapılmıştır. (296)

Basra bölgesinin, Osmanlı Devleti'nin eline geçişinden sonra, Birecik'te bir tersane kurulmuştur.

Kanuni, Fatih Sultan Mehmet'in Kasımpaşa'da kurduğu tersaneyi geliştirmiş, 1350'de Süveyş yöresindeki eski Mısır tersanelerinin yeniden yapılmasını emretmiştir.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde hizmet kabul etmesinden sonra, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp kıyılarındaki irili ufaklı birçok tersane kazanılmıştır.

XVI. yüzyılda devletin yararlandığı önemli tersaneler şunlardır:

İstanbul; Sinop, Gelibolu, Birecik, Süveyş ve Rusçuk.

O dönemde ülke sınırları içindeki 85 il veya ilçede gemi tezgâhı bulunmakta ve buralarda irili ufaklı gemiler yapılmaktaydı. (297) Örneğin, 1703 yılında, Anadolu ve Rumeli'de gemi tezgâhları bulunan bazı yerler şunlardı:

Karadeniz'in Anadolu kıyısında: Şile, Kefken, Kerpe, Akçaşehir (Akçakoca) Alaplı, Çayağzı, Ereğli, Bartın, Amasra, Kendires, İnebolu, Alavri (İstefan Limanı'nda), Sinop, Gerze, Samsun, Ünye, Giresun, Tirebolu, Görele, Trabzon, Rize ve Gönye.

Karadeniz'in Rumeli kıyısında; İğneada, Ahtapolu, Vasilikas, Süzebolu, Ahyolu, Burgaz, Misivri, Varna, Balçık, Kovarna, Mengalya, Köstence, Karaharman, Kilit (Kilyo) Akkerman, Özü, Gözleve, Balıkova, Kefe, Kerç ve Taman. (298)

XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Venediklilerin ticaret gemilerini İstanbul tersanelerinde yaptırmalarına karşın, tüm devlet yönetimindeki disiplinsizlik, deniz kuvvetlerini de etkilemiş, tersaneler de çalışamaz duruma gelmiştir.

III. Selim'in çabasıyla yeniden canlandırılmaya çalışılan deniz gücündeki onarım ve yapım faaliyetlerine, II. Mahmut döneminde de devam edilmiştir.

1863-1864 yılında Abdülaziz, kendisine büçeden ayrılan paranın yarısına donanmanın ıslahı için bağlamış ve ilk iş olarak da İstanbul İzmit ve Gemlik tesanelerinin düzenlenmesiyle işe başlanılmıştır.

O dönemde, Avrupa'da ahşap gemi yapımı terk edilmişti. Bizde, bu tür çalışmalara 1868 yılında Çamdibi Karakolu'nda Taşkızak bitişiğinde kurulan Valide Kızağı'nda başlanmış ve daha evvel de bahsedildiği gibi ilk kez Mukaddeme-i Hayır Zırhlısı yapılmıştır.

(295) a. g. e.; s. 218.
(296) a. g. e.; s. 219.
(297) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3 Eki, Fas Seferi, s. 40
(298) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 97-98.

Abdülaziz'in Deniz Kuvvetleri'ni modern hâle getirmek için harcadığı çaba ve donanmaya verdiği önemle yapılan çalışmalar sonunda, donanma dünyada üçüncü derecede bir deniz kuvveti hâlini almıştı. Donanmada, üçü İstanbul tersanelerinde, 17'si Avrupa'nın çeşitli tersanelerinde yaptırılmış, 20 zırhlı, hepsi yerli yapı dört kalyon, beş fırkateyn, üçü yerli yedi korvet, 23'ü yerli 43 nakliye gemisi vardı.

Abdülaziz döneminin sonlarına doğru, Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nde 30 zırhlı, 76 ahşap gemi olmak üzere 106 gemi bulunuyordu. (299)

(2) Kullanılan Başlıca Önemli Su Yolları

Osmanlı Devleti'nin su yolu olarak kullandığı başlıca nehirler, Tuna, Dicle, Fırat ve Nil nehirleriydi. İkinci derecede de Don, Prut, Sava ve Drava nehirleri su yolu olarak kullanılıyordu.

Tuna nehri için Rusçuk'ta, Fırat nehri için de Birecik'te birer tersane kurulmuş, bu tersanelerde suların özelliklerine uygun nehir araçları yapılmıştı. (300)

Tuna nehri, doğal yapısı bakımından ulaştırmaya çok elverişli olduğundan, üzerinde büyük çapta nehir ulaşımı yapılırdı. Rumeli'de yapılan savaşlarda, İstanbul'dan gönderilen ikmal maddeleri, Belgrad ve daha kuzeyde Viyana yakınlarına kadar taşınırdı.

Girdap yerlerinde ve suların az olduğu bölgelerde kara ulaştırmasıyla aktarmalar yapılırdı.

Doğu'da yapılan savaşlarda ve ticarî faaliyetlerde, Fırat nehrinden yararlanılırdı. İstanbul'dan ve diğer liman ve iskelelerden yüklenen ikmal maddeleri, gemilerle İskenderun Limanı'na getirilir, buradan kara taşıt araçlarıyla Birecik'e taşınır, Birecik ile Rıdvaniye arasında da Fırat nehrinde çalışan su yolu araçlarıyla ulaşım yapılırdı.

Diyarbakır ile Musul arasında, su-yolu ulaştırması, Dicle nehrinden keleklerle yapılırdı. Diyarbakır'dan Musul'a ikmal maddesi taşıyan kelekler burada boşaltılır, tulumları söndürülerek, mekkâre kollarıyla tekrar geriye gönderilirdi. (301)

- Su Yollarında (Nehirlerde) Kullanılan Araçlar

Nehirler üzerinde işleyen araçların cinsleri hakkında fazla bir bilgiye rastlanmamakla beraber, belgelerdeki dağınık verilerden saptanan araç cinsleri şunlardır:

Kayık, çete kayığı, at kayığı, Varna Beşçiftelisi, şayka, grab, firkate, üstüaçık, (açık-Tuna), meşhut (mescufe), danek, mavna, kalite, sandal, piyade, uçurma, kelek, belem, izvor kayığı, boruzan gemisi, şahtur, terade ve broliktir. (302)

(299) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 259.
(300) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 464.
Başbakanlık Arşivi; Bahriye Kısmı, No. 908.
(301) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 170.
(302) Ahmet Cemal; Coğrafya-i Askeri, İstanbul, Harp Okulu Basınevi, 1310, s. 136 .
Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal; Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar, Tarih Dergisi, c. XII, sayı 15:18, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968.

(a) Nehir Ulaşımının İşletme Yönetimi

Nehirlerde işleyen gemiler, askerî amaçlı gemiler, özel olarak tüccar malları ve zahire nakli için yapılan ve özel ellerde bulunan reaya gemilerinden oluşuyordu. Ulaşım yaz mevsiminde yapılamıyordu. Çünkü yazın nehir azalırdı. Ulaşım için diğer bir engel de, ilkbahardaki fazla yağışlar yüzünden meydana gelen su taşkınlarıydı.

Nehirlerin sellerle dolan yataklarındaki taş ve birikintiler, zamanla temizlettirilirdi. Bağdat'ta böyle bir temizlik işinde her yıl 900 kişi 40 gün çalışırdı. (303)

O dönemlerde nehir kıyılarında yaşayan Arap aşiretleri yağmacılık hareketleriyle ulaşımı aksatıyorlardı. Bunu önlemek için, idare amirlerine gereken talimat verilmekte ve ulaşımın güvenliği bakımından koruma birlikleri ayrılmaktaydı.

Nehirlerde Ticarî Ulaşım

Tüccar malları, Halep'ten Birecik'e kervanlarla gönderilir, buradan da gemilerle Bağdat'a taşınırdı. Birecik Emini, bu mallardan gümrük vergisi alırdı. Diyarbakır Emini, bu haktan yoksundu. (304) Doğudan Kızıldeniz yoluyla Süveyş'e, oradan da Kahire ve İskenderiye'ye sonra da kervanlarla Halep'e getirilen mallar, Halep'ten İmparatorluğun diğer bölgelerine gönderiliyordu.

İskenderiye ile İskenderun limanları arasındaki Trablusşam, doğu mallarının Avrupa'ya intikal ettirildiği büyük bir merkezdi.

Basra, Hend tüccarlarının Osmanlı ülkesine yolladığı malların taşındığı bir liman olup, Fırat üzerindeki ulaşımın ucunu teşkil ediyordu. Basra'nın iskelesi olan Bender, Hindistan, Yemen ve İran'dan gelen malların ve tüccarların buluştuğu bir yerdi.

Zahire Ulaşımı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, her ilçede üretilen tahılların, o ilçede tüketilmesi ilke olarak kabul edilmişti. Ancak, diğer bölgelerde yetişen hububatın yetersiz olduğu görüldüğünde, hükûmetin izniyle bu şehir ve ilçelere zahire ulaşımı yapılırdı.

XVI. yüzyıl sonlarında, İran ile yapılan savaşlarda, ordu ihtiyacı için sınırdaki kalelere su yoluyla geniş çapta zahire taşınması gerekiyordu. Bu zahireler, Rakka, Diyarbakır, Musul, Halep, Birecik ve Nusaybin gibi ziraat merkezlerinden satın alınıyor ve ilgili yerlere gönderiliyordu. Zahire naklinden evvel bunları taşıyacak araçlar sağlanırdı. Bu da büyük çapta gemi yapımına neden oluyordu. Örneğin:

1565'te 300 kadar gemi onarılmış, ayrıca Canbolat oğluna gönderilen bir hükümle 150 parça zahire gemisiyle 250 parça er taşıyan geminin yapılması emredilmiştir. (305)

(303) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 4117, s. 57.
(304) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 7534, s. 1053.
(305) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 2775, s. 324.

Sıcak bölgede bulunan Basra'da zahirenin üç aydan fazla korunması mümkün değildi. Buğday ve arpa stoku yapılmayan yerlerde, prinç ve hurma depo edilirdi. Nehir gemilerine 15 mud (7680 kg.) tutarında zahire yükleniyordu. Keleklerin taşıma kapasiteleri de şöyleydi:

Bir keleğe 52-64 tay (5656-8192 kg.) buğday ve arpa yükleniyordu.

Dicle ve Fırat nehrinden yararlanılarak yapılan zahire ulaşımının kapasitesini yansıtan bilgiler ek: 11'de görüldüğü gibidir.

Savaş Gereçleri Ulaşımı

O dönemin en önemli savaş gereçlerinin başında barut geliyordu. Barutun devlet tarafından yapımına ve taşınmasına büyük önem verilirdi. Fırat ve Dicle nehirlerinin geçtiği yerlerde Erçiş, Ahlat, Bağdat, Maraş ve Halep'te, barut yapım yerleri kurulmuştu. 1575-1576 yıllarında bu yapım yerlerinde üretilen barut miktarı 5000 kantara ulaşıyordu. Barut, Halep yöresindeki Arap aşiretlerinin başkanı Ebu Riş tarafından tedarik edilen develerle Trablusşam'a taşınıyordu. (306)

Barut'un yapımı ve top dökümü için gerekli olan ana maddeler, Bağdat, Basra ve Musul'a özel olarak yapılmış su yolu araçlarıyla gönderiliyordu. Barutun sudan zarar görmemesi için taşınması, su yolundan daha çok deve revanlarıyla yapılırdı.

1566'da, 200 kelek ardıç odunu ve top yapımında kullanılan döküm toprağı, demir, tel ve kalay, Diyarbakır'dan Dicle nehri su yoluyla Bağdat'a gönderilmişti. (307)

(b) Nehir Filosu'nun İç Siyasetle İlgili Olarak Kullanılması

Osmanlı imparatorluğu'nun 1534'te fethettiği Bağdat ve Basra dolaylarındaki aşiretler, hükûmet için sürekli bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Belgelerde, Cezayir Arapları olarak adlandırılan bu aşiretler, Şii Mezhebi'ne bağlı olup yayıldıkları bölgeler konusunda kesin bilgi yoktur. Bu aşiretler, Fırat nehri ile Dicle'nin birleştiği Şattülarab'a dökülen nehirciklerin meydana getirdiği yüzlerce adacıkta oturuyorlardı. Cezair adı verilen bu bölge, Basra Eyaleti'nin sınırları içindedir. Eyalet içindeki karışıklıklar, daima bu bölgeden çıkmıştır. Burada oturan Arap aşiretleri, bazen Basra'yı muhasara edecek kadar ileri gitmişlerdir. (308)

Bu gibi hâllerde Bağdat'tan yardım gönderilmekte, Arapların çıkardığı bu kargaşalıkları bastırmak için yapılan harekât, bir sefer niteliği görünümüne bürünmekteydi.

XVI. yüzyılda bu gibi hareketleri bastırmak için Bağdat Beylerbeyi, Musul Beylerbeyi'ni destekliyordu. (309)

(306) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 5, s. 166, No. 23, s. 305.
(307) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 16, s. 538, 552.
(308) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 9, s. 8 ve No. 6, Hüküm No. 1187.
(309) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 7, s. 124.

Cezayir Araplarının çıkardığı kargaşalığa, İran'ın müdahale etmesini önlemek için, zamanında herakete geçilmesi gerekiyordu. (310)

200 kadar ada üzerinde yerleşen Cezayir Araplarını karadan bastırmak olanaksızdı. Bu adalara ancak küçük gemiler yanaşabiliyordu.

1565'te çıkan kargaşalıkta, Birecik'ten 500, Bağdat'tan 200 nehir gemisine top, mühimmat ve asker yüklenerek harekât bölgesine gönderilmiştir. (311)

Bölgede çıkan kargaşalığı önlemek ve güvenliği sağlamak için, Fırat nehir üzerinde daima 10 gemi bulundurulurdu.

XVI. yüzyılda bu günkü Suriye ile Irak sınırlarının birleştiği yerdeki aşiretlere karşı, güvenliğin sağlanmasına Alyan (İlyan) oğlu görevlendirilmişti. (312)

Şat Kaptanlığı

XVII. yüzyıl sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda 16 yıl süren savaşlarda uğraşması nedeniyle, doğu toprakları ve sınırları ihmale uğramış, İmparatorluğun bazı bölgeleri yabancı devletlerin teşvikiyle mahalli hanedanlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Basra bölgesi, Muntafık adındaki Arap aşiretinin Başkanı Mani tarafından 1694'te ele geçirilmiş, 1700'de Bağdat Valisi Daltaban Mustafa Paşa yönetiminde bir sefer tertiplenerek, bu bölge yeniden İmparatorluğun egemenliğine girmiştir. (313)

Dalbatan Mustafa Paşa'nın bu seferinde, nehir filosundan büyük ölçüde yararlanılmış ve 60 şaykadan oluşan bir filo hazırlanmıştır. (314)

Bu tarihlerde, Fırat nehri üzerinde çalışan gemilere atanan kaptanlara, Şat Kaptanı deniliyordu.

Dalbatan Mustafa Paşa'nın emrine ilk Şat Kaptanı olarak Aşçı Mehmet Paşa atanmıştır.

Tuna Kaptanlığı'ndan bu göreve getirilen Aşçı Mehmet Paşa nehir filosunun sevk ve idaresindeki geniş bilgisinden de yararlanarak, gereken tertip ve düzeni kurdu, Hind mallarının doğrudan doğruya Basra Limanı'na gelmesini sağladı.

Şat Kaptanlığı makamının merkezi, Basra idi. Bu makama atananlar, Bağdat Valisi tarafından seçilirdi. (315)

Buharlı Gemi İşletmesi

1831 Haziran ayında Chesney, Fırat nehri yoluyla Basra Körfezi'ni incelemiş, Fırat üzerinde buharlı gemilerin işleyebileceği kanısına varmıştır. Chesney, 1834'te İskenderun Limanı'nda iki buharlı geminin parçalarını deve sırtında Birecik'e taşıtarak orada monte ettirmiş ve Fırat nehrinde işletilmelerini sağlamıştır.

(310) a. g. e.; No. 4, s. 542.
(311) a. g. e.; No. 5, s. 150.
(312) a. g. e.; No. 12, s. 219.
(313) İslam Ansiklopedisi II. Mustafa Maddesi, s. 698.
(314) Başbakanlık Arşivi Mühimme Defteri, No. 111, s. 374.
(315) Başbakanlık Arşivi; Tahvil Defteri, No. 16, s. 240.

Fırat ve Dicle adı verilen bu gemilerin nehirdeki seyirleri için İngiliz hükûmeti, Bab-ı Âli'de ferman isteğinde bulunmuş ve yöredeki aşiretlerin de uyarılmalarını dilemişti. (316)

Osmanlı hükûmeti, bu çalışmalar için Birecik Mütesellimi'ne insan ve hayvan yardımı yapılmasını emretmiş, gemiler de deneme seferlerine başlamışlardır. (317)

Basra ile Birecik arasında çalışan buharlı gemilerin taşıdığı malların, Birecik ile İskenderun Limanı arasında yapımı düşünülen demir yoluyla Akdeniz'e ulaştırılması düşünülüyordu.

Bu düşünceler üzerine kesin araştırmalara 1835 yılında başlanmış, bundan üç yıl sonra da, Basra Körfezi'nin Buşir Limanı'na ulaşılmıştır.

1837'de Dicle adlı gemi Ane'nin kuzeyinde batmıştı.

Fırat Gemisi'nin kaptanı H. B. Lynch da bazı araştırmalar yaptıktan sonra, 1837-1839 yıllarında Bağdat'ta bir nakliyat şirketi kurmuş ve Hindistan'dan yeni bir gemi satın almıştır. Chesney ve Lynch'in araştırmalarına 1847'den 1863'e kadar Hindistan Bahriyesi'ne bağlı Felix Jones tarafından devam edilmiştir.

Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ticarî amaçlarla 1840'tan itibaren buharlı gemi işletilmesine başlanılmış, 1861'de İngiliz yetkilileri, Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Nakliyat Şirketini kurmuşlardır. Eski gemilerin yerini alan yeni tip gemiler, bu kez Süveyş Kanalı yoluyla Basra Körfezi'ne girmişlerdir.

(c) Su Yollarındaki Tersaneler

Rumeli'deki Tuna nehri üzerinde Rusçuk, İsakçı ve Yergöğü'de; Anadolu'da ise, Fırat nehri üzerinde Birecik'te kurulmuş tersaneler bulunuyordu.

Bu tersanelerde yapılması emredilen su yolu araçları konusunda elde edilen belgelerle ferman örnekleri aşağıya çıkarılmıştır:

"Ferman buyurulduğu üzere, Sefer-i Hümayun nusretimakrun için bina olunacak 60 Şayka'nın her biri ne miktar akçe ile hasıl olur vetahmin ve keşfolunmak için emri şerif ile Hüseyin Ağa kulları tayin buyurulup, her bir yakanın tulu 40 zira ve arzı 4 zira hasıl olmak üzere her biri kereste, mesamir ve sair alât mühimmatla hasıl olunacağına müfredatı ile defter olunup Belgrad Kadısı arz eder. Eylül 1688" (318)

"Tuna nehrinde mevcut olan miri üstüaçık sefinelerinden başka, bu defa Rusçuk ve Yergöğü caniplerinde müceddeden 30 kıta üstüaçık inşasına ferman olunduğundan, bunlara lüzumlu malzeme ve para 1736." (319)

Bunlardan başka Tuna nehri üzerinde İsakçı'da 50 parça üstü açık gemileri için lüzumlu kereste cinsleri ve diğer levazımatın tertibi hakkında (320) 1777

(316) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 22357 A.
(317) a. g. e.; No. 20477.
(318) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Bahriye Kısmı, No. 91.
(319) Başbakanlık Arşivi; Ali Emini Tasnifi, I. Mahmut Dönemi, No. 18933.
(320) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi; Bahriye Kısmı No. 6650.

tarihli bir diğer fermanla, Fırat nehri üzerinde gemi inşaatıyla ilgili olarak, Birecik'te kurulup, XVI. yüzyıl başlarında faaliyette bulunduğuna dair 15 Şubat 1560 tarihli bir başka belge yer almaktadır. (321)

Keza bu tarihlerde verilen hükümlerin birincisinde, Birecik'te gemi yaptırılarak Basra'ya gönerilmesi emredilmektedir. 17 Temmuz 1560 tarihli hükümdeyse, Basra mühimmatı için talep edilen keresteler 60 adet nehir gemisiyle Fırat üzerinden nakledilmekte olup, taşkın zamanında da İsa nehrinden geçip Bağdat'ta, oradan da Dicle üzerinden Basra'ya gönderilmesi istenmektedir.

Bu hükümden anlaşıldığı üzere, İsa adlı kanal, suların fazla olduğu zamanlarda Dicle ile Fırat arasında irtibat sağlıyordu. (322) Bu tarihlerde Fırat üzerinde gemi inşa edilmesinin pahalıya mal olduğu ileri sürülmüşse de bu fikir, kuvvet kazanmamış ve Birecik'te gemi yapımına devam edilmiştir.

Birecik, çivi ve kereste gibi inşaata lüzumlu olan maddelere ve özellikle ormanlık bölgeye yakın bulunuyordu. (323)

Fırat nehrinin bu yerde genişlemiş olması, gemi inşaatına elverişli bir zemin teşkil ediyordu. İnşa edilen gemilerin yağmur ve güneşten korunmasına dikkat ediliyordu. Gerektikçe asker ve gereç yüklenerek Bağdat'a gönderiliyordu. (324)

1565'te 300 kadar geminin Birecik'te bulunduğunu, belgeler doğrulamaktadır. 1734 yılında Birecik'te, 20 firkateyle 40 nehir gemisi inşasına girişilmiştir. (3257 İnşa edilmiş bulunan gemilerin kullanılması için, personel giderleri, eskiden beri Halep İli hazinesinden ödeniyordu. (326)

Gemi inşasıyla uğraşacak mimar ve marangoz gibi teknik elemanlar İstanbul'dan gönderiliyordu.

Fırat nehrinde suların yazın azalması ve taşma zamanındaysa su seviyesinin yükselmesi, Birecik'te gemi inşasını tehlikeli bir duruma sokuyordu. Böyle zamanlarda, gemi keresteleri Birecik'ten nehir üzerinden Basra'ya gönderiliyordu.

Bu nakil işinde, o dönemde çok kıymetli olan kerestelerin yerlerine varması için, her mahallin kadısına ve idare amirine çok sıkı hükümler gönderiliyordu. (327) "Birecik'ten Bağdat'a kadar, Fırat'a takip eden yol üzerindeki, kale dizdarları bu keresteleri birbirine devir ve teslim ederek varması gereken yerlere emniyetle ulaşmasını sağlıyorlardı." (328)

(321) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3, s. 263, Hüküm No. 674.
(322) a. g. e.; No. 3, s. 290.
Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3.
(323) 14 Ağustos 1565 Tarihli 300 parca Gemi yapımına Dair Hüküm.
(324) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 5, s. 302, 315, 324.
(325) İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 405.
(326) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 2, s. 245.
(327) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3, Hüküm No. 834.
(328) a. g. e.; No. 16, s. 152, Hüküm No. 301.

Nehir Gemisi İnşasında Kullanılan Gereçler

Basra ve Birecik'te yapılan gemilerin kereste ve diğer levazımatı Maraş, Behisni, Antep, Kahya, Gövercinlik, Andırın, Kar-i Zülkadriye (Kadirli) Hısn-ı Mansur bölgelerinden temin ediliyordu.

1565 tarihli bir mühimme kaydına göre, Birecik'te inşa edilen gemilerin malzemesi, Azaz ve Kilis sancaklarından geliyordu. Aynı hükme göre, inşa edilecek gemi miktarı da 500'dü. (329)

Halep İline bağlı olan yerlerden lüzumlu keresteyi sağlayan ve nakleden kimselerin emek ve giderleri, ilin bu işle ilgili kimseleri (emin, kâtip) tarafından ödeniyordu. (330) Basra'da yapılan gemilerin gereçleri de Birecik'ten gidiyordu. (331) Bu keresteler, ormanlardan kesildikten sonra, at, deve, eşek, öküz ve katırlar üzerinde Birecik'e taşınıyorlardı. (332)

1730'da Basra'da yapılacak firkateler için, Maraş dağlarından kesilen 20100 kereste, Birecik'te depo edilmiş, buradan Fırat'ın suyu çoğaldığı zaman gemilerle Rıdvaniye İskelesi'ne taşınmıştı. (333)

Bundan anlaşılıyor ki, Basra'ya giden kerestelerin Barsa körfezi'ndeki Bahreyn'de Hürmüz Boğazı'nda ve Hind Denizi'nde cereyan eden Osmanlı-Portekiz mücadelesinde kullanılmak üzere oradaki tersaneye gönderilmekteydi.

Basra'da tersane için gereken keresteler, Maraş Dağları'ndan gönderiliyor, İskenderiye ve Süveyş'teki tersanelere gelen kerestelerse, Özer'den kesilerek Payas üzerinden buralara gönderiliyordu. (334)

Teknik Elemanlar

Nehir gemilerinin yapımında çalışan mimar, neccar (dülger), kürek yontucu, kalafatçı ve demirci gibi teknik elemanlar, başka yerden getiriliyordu. (335)1571-1572'de Birecik'te yapımı plânlanan 250 adet asker gemisiyle, 150 zahire gemisi için, 1 hassa neccar, 1 mimar, 3 neccar, 3 kürek yontucu, 2 kalafatçı, 1 demirci gönderilmesi, bu tarihli bir hükümde belirtilmişti. Bunlar, hemen daima İstanbul'dan gönderiliyordu. Bu personelin aylıkları, Galata Emini tarafından ödenecekti. (336) Birecik'te inşa edilmekte olan filonun şayka kaptanları, leventler, marangoz, işçi ve diğer teknisyenler, İstanbul'dan İskenderun'a bir gemiyle gönderilmişti. Bu elemanlar, bazı hâlde Kaptanpaşa Eyaleti'ne dahil Rodos ve İstanköy adalarından da sağlanıyordu. 1560'ta Birecik'te inşa edilecek gemilere kalafatçı ve diğer elemanlar, adı geçen adalardan istenmişti. (337) Gemileri kullanacak dümenci, kürekçi, vb. elemanlar, İm-

(329) a. g. e.; No. 5, s. 164.
(330) a. g. e.; No. 6, s. 477.
(331) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 5, s. 271, Hüküm No. 696.
(332) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 12, s. 195, Hüküm No. 413.
(333) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 136, s. 53, 54.
(334) a. g. e.; s. 557, Hüküm No. 1573.
(335) Uzunçarşılı; s. 425, 431.
(336) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 2775, s. 179.
(337) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 3, s. 259.

paratorluğun deniz üslerinin bulunduğu yerlerden getiriliyordu. 1475'te Birecik'te yapılacak 124 adet gemi inşaatının işçilerinin ücretleri, Birecik Kadısı ve sefine memurlarının da bulunduğu bir kurulca saptanıyor ve ödeniyordu. Keresteleri de Birecik yöresinden sağlanıyordu. İnşa edilmiş olan gemileri idare edecek kaptanlar (reisler) İstanbul'da veya Kaptanpaşa Eyaleti'nden gönderilmekteydi.

Bu gemilerden, yalnız Fırat üzerindeki ulaşımda kullanılan kürekçileri Halep Eyaleti'nden ücretle tutuluyor, bunlar, Bağdat Eyaleti'nde Felluca Kanalı'na kadar getirdikleri gemileri, burada Bağdat eyaletinden gene ücretle tutulmuş kürekçilere teslim ediyorlardı.

Birecik'te inşa edilen zahire gemilerine Diyarbakır eyaletinden sağlanan kürekçi ve dümenci ve Fırat nehrinde Palû'dan Birecik'e gelinceye kadar olan nehir kıyısındaki kasaba ve köylerden sağlanıyordu.

Basra'da Arap aşiretlerine ve Portekizlere (XVI. yüzyılda) karşı mücadele için yapılan gemilerin kürekçileri, Diyarbakır ve Halep'teki ölümle cezalandırılmamış mücrimler arasından hükümle seçilip görevlendirilirdi. (338)

(d) Geçitler

XIX. yüzyılda, Osmanlılarla Ruslar arasında yapılmış olan seferlerde iki tarafın Tuna'yı hangi tarihlerde geçiş girişimlerinde bulundukları, bunlardan hangisinin başarı ve hangisinin başarısızlıkla sonuçlandığı (Harita: 21)'de görüldüğü gibidir. (339)

Fırat nehri üzerindeki geçitler, Malatya'dan başlayarak, Telek, Samsat (Rumkale-Halfeti), Birecik (Balis Meskene) Rakka, Elasra, Ebukemal, Ane, Hit ve Hille de bulunuyordu. (Harita: 20)

Dicle nehrinde ise, bu geçitler, İbn-i Ömer, Musul, Ninova ve Takkera'da idi. Dicle nehri o tarihlerde belirli yerler dışında geçit vermezdi. (340) (Harita: 22)

(3) Osmanlı Devleti'nin, Tarihin Akışı İçinde Deniz ve Su Yollarından Nasıl Yararlandığını Kanıtlayan Örnekler

Osmanlı Devleti Siâhlı Kuvvetleri'nin doğuda ve batıda yaptığı harekâtta gereksinme duyulan ikmal maddeleri, coğrafî konumu gereği kara, deniz ve su yollarından yaralanılarak taşınmıştır.

1567'de Basra yöresinde İbn-i Aylan Aşireti'nin isyanını bastırmak üzere de Birecik'te 800 kadar nehir ulaştırma aracı yapılmıştır. (341)

Fatih Sultan Mehmet, 1456 yılı baharında Belgrad'ın alınmasına karar verince, bütün kışı bu seferin hazırlıklarıyla geçirmiş ve 100.000 kişilik ordusunun başında Tuna'yı geçmiştir.

(338) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 19, s. 139, 140, Hüküm No. 293, 26 Haziran 1572.
(339) İ. Halil Sedes; *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı (104 No. lu Askeri Mecmua Eki)*, c. III, İstanbul Askeri Matbaa, 1937, s. 50.
(340) Ahmet Cemal; Coğrafya-i Askeri, s. 132, 133, ve 136.
(341) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, s. 464.

Bu harekât sırasında, 200 parçadan oluşan Tuna Donanması, Dayı Karacabey komutasındaydı. Dayı Karacabey, büyük çaplı topları da bu su yolundan yararlanarak karşı tarafa geçirmeyi başarmıştı. (342)

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de yaptığı Mısır Seferi'nde, 300 parçadan oluşan Osmanlı donanması, Cafer Bey, komutasında önce Suriye kıyılarında dolaşmış, daha sonra İskenderiye'e gelerek oradaki Memlük gemilerini ele geçirmiş, beraberinde getirdiği yiyecek maddelerini de zamanında yetiştirip orduya dağıtmıştı. (343)

1521'de Belgrad'ın alınması sırasında, Tuna Nehri'nde kullanılmaya elverişli 50 parça küçük gemi, mühimmat yüklü olarak Karadeniz'den Tuna yoluyla Belgrad Cephesi'ne gönderilmiş ve bu bölgede sulardan geçişte kulalnılmak üzere 400 at kayığının yapılması emredilmiş, bunun için gerekli kereste ve diğer gereçle, yapıçı personel hazırlanmıştı. (344)

1570-1571 Kıbrıs Seferi'nde, Deniz Kuvvetleri'nden Karamürsel tipi 80 parça kadar gemi, devamlı olarak ikmal işlerinde çalıştırılmış, Anadolu ve Suriye kıyılarıyla ada arasında düzenli seferler yapmak suretiyle, Türk ordusunun her sınıf ikmal maddeleri gereksinimi sağlamıştır. (345)

1798-1802 Osmanlı-Fransız (Mısır) Savaşı'nda ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, deniz yoluyla yapılan ikmal ulaştırmasında, Karadeniz ve Akdeniz'deki limanlardan büyük ölçüde yararlanılmıştır.

1806-1812 Savaşı'nda, Varna Muhafızı ve Kadısı ile cephane ve mühimmat taşınmasında görevli, Rikab-ı Hümayun çuhadarlarından Mustafa Ağa'ya verilen emirde, Varna'ya gönderilen mühimmat ve kara barutun en kısa sürede birliklere ulaştırılması emredilmiştir. (346)

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'nda, gemilerle konvoylar hâlinde veya teker teker Kafkas Cephesi'ne ve Kırım'a çeşitli ikmal maddeleri taşınmıştır.

Savaş gemileriyle ticaret gemilerinin bir kısmı, Kırım Cephesi'nden İstanbul ve Varna'ya hasta ve yaralı da taşımışlardır. Rus Filosu'nun, Sivastapol'a kapatılmasından sonra, Ereğli'deki kömürün çeşitli iskele ve limanlara taşınması güvence altına alınmıştır.

1853 yılında İmparatorluğun çeşitli yörelerinde toplanan 60.000 kişilik bir kuvvetin, donanma gemileriyle Varna'ya taşınması, deniz yolu taşımacılığı yönünden büyük bir başarıdır.

Bağlaşık kuvvetlerin Nisan 1854'te İstanbul ve Mayıs ayı sonunda da Varna'ya taşınmasında Osmanlı donanmasındaki gemilerden yararlanılmıştır.

(342) Selahattin Tansel; Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, s. 120, 121.
(343) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 2, s. 618.
(344) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 2, s. 627.
(345) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, Eki (Kıbrıs Seferi); s. 153.
(346) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 229., s. 48, Ekim 1809.

Yine bu savaşta, Mısır Filosu'nun koruyuculuğu altında 40 kadar taşıt gemisinin İstanbul'a geldikten sonra, savaş arafesinde Varna'ya gidişleri, deniz taşımacılığının önemli örneklerinden biridir.

Kırım Savaşı'nda gemilerle tersane ve limanlar arasında gece ve gündüz haberleşmeyi sağlamak için, 1853 yılında işaret defterleri düzenlenmiş, bağlaşık gemilerle haberleşme için, de, 1854'te Varna, Ereğli, Sinop, Samsun, Trabzon ve Batum'a birer İşaret Hocası (Vardabandra Subayı) gönderilmiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde, Akdeniz'de kurulan ikinci büyük donanma yanında deniz ticaret filosuyla taşımacılığa büyük önem verilmiş, yabancı bandıralı gemilerle de deniz yolu ulaştırması yapılmıştır. (347)

Batı harekât alanında önemli bir su yolu olan Tuna Nehri'ne Sünne Boğazı'ndan giren gemiler, Kalas'tan sonra, İbrail, Hırsova, Silistre. Tutrakan, Rusçuk, Yerköy, Ziştovi, Niğbolu, Rahova, Lom ve Vidin iskele ve limanlarına uğrardı.

Tarihi belgelerin incelenmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin, deniz ve su yollarından nasıl yararlandığını gösteren daha pek çok örnekler bulmak mümkündür. Deniz yollarından ve su yollarından yararlanıldığını kanıtlayan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde daha birçok belge örneklerine rastlanmışsa da, kitap hacmini büyütmemek için, metinde verilmiş bulunan bilgi ve örneklerle yetinilmiştir.

5. SAĞLIK VE VETERİNER İŞLERİ

a. İnsan Sağlık Hizmeti, Tahliye ve Kurumları

(1) İnsan Sağlık Hizmeti

(a) Genel

Sağlık hizmeti, personel sağlığını koruak için gerekli önerilerle, bu önerilerin uygulanmasında alınan önlemleri (koruyucu bakım) hasta ve yaralıların yeterli tedavi, tedavi ve tahliye hizmetlerini ve sağlık kurumlarını kapsar. Osmanlı Devleti'nde mülkî ve askerî yönetim, aynı kişiler elinde toplandığından, tıp konusunda bilimsel ve kuramsal çalışmaların tümü, ordunun yararlanmasına yönelikti.

Osmanlı Devleti, yönetimde, Selçuklu Devleti'ni oluşturan kurum ve kuruluşlardan örnek almışsa da, zamanla bu kurumları kendi bünyesine uygun biçimde değiştirmek zorunda kalmıştır.

Selçuklu Devleti'nde top, genellikle ilim ve mimarî, çağdaş diğer uluslardan çok ileriydi. Halen Amasya'da ayakta kalmış, kalıntısı görülen görkemli bir hastahanenin varlığı, Selçukluların tıbbî bir uygarlık içinde olduklarının canlı bir kanıtıdır. (348)

(347) Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, c. VII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956, s. 265-273.
(348) Osman Şevki Uludağ; Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1925, s. 9.

Melik Şah döneminde, Selçuklu ordularında 40 deve katarıyla taşınan hastahanelerin varlığı bilinmektedir. Bu hastahanede hekimler, cerrah ve kehhaller (göz hekimleri) geniş bir kadro içinde çalışıyorlardı. (349)

Ordu sağlık hizmetleri için, bu kadroyu besyelecek ilmî ve uygulamalı kurumlar da kurulmuştu. Örneğin, Anadolu'da Amasya'da İlhanlılardan kalma darüşşifalardan ayrı olarak, Selçukluların bıraktığı yapıtlar arasında Kayseri Tıp Okulu ve Hastahanesi (1208) ile, Siva, Konya, Çankırı, Kastamonu, Aksayar, Tokat, Akşehir, Divriği ve Mardin hastahanelerini saymak mümkündür. (350)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, Selçuklulardan geçen tıp bilginleriyle çalışmalar sürdürülmüş, ordu ve yurt içi sağlık hizmetleri için İshak Bin Murat tarafından yazılan "Havas-el Edviye" adındaki ilk tıbbî yapıt 1302 yılında yayınlanmıştır. (351)

Yine bu yıllarda dış ülkeler ziyaret edilerek tıp ilmiyle ilgili araştırmalar da yapılıyordu. Hacı Paşa gibi bir araştırmacı, bu çalışmalara örnek gösterilebilir. Hacı Paşa, Mısır'da öğrenimini yaptıktan sonra, Macaristan'da hastahane başhekimliği yapmıştır. (352)

Yine, Ebu Naim tarafından çevrilen "Tıbbı Nebevi" adındaki kitap o dönemin kıymetli yapıtları arasındadır.

Osmanlı Devleti, politik yönden bağımsızlığını kazanırken, Türk tabebeti de çeviri ve ödünç alma dönemini kısa süre içinde geride bırakmış, Osmanlı tabipleri tarafından yapılan bilimsel çalşımalar ve yazılan tıp kitaplarıyla bağımsızlığa erişmiştir.

İlk gelişmeler, hastalıkları önlemek ve hastalananları iyileştimek yönlerinde görülmüştür. Örneğin, yukarıda sözü edilen tıp kitaplarından sonra, 1397 yılında Ahmet Dâi'nin yazdığı "Müntebih-i Şifa" ile "Kitab-ı Tıb" adlı yapıtların ardından, Sinoplu Mümin Bin Mukbil'in 1437'de yazdığı "Zahire-i Muradiye" ve Miftah-ül Nur-ül Hazain-il Sürur" adlı yapıtlar ilginçtir. Sinoplu Mümin Bin Mukbil'in yazdığı kitaplar, bu günkü anlamda yazılmış ilk teşrih kitaplarıdır.

Ak Şemseddin'in "Lokman-ı Sani" adlı kitabı, Türk tıp alanına, mikrop, bulaşma ve kalıtım düşüncelerini getirmiştir. Altunizade'nin yazdığı "Müfredat-ı Tıb" adlı kitapla, idrar yolları tedavisinde ilk defa sonda imal edilmiş ve kullanılmıştır.

Tıptaki bu gelişmeler, Fatih ve Kanuni dönemlerinin sonuna kadar etkinliğini sürdürmüş, bundan sonra duraklama dönemine girilmiştir.

Toplum sağlığıyla ilgili olan tıp ilmine, Türkler her dönemde saygınlık duymuş ve çalışmalarını aralıksız sürdürmüşlerdir. Ancak, devletin diğer ünitelerinde zaman zaman görülen duraklama tıp ilmini de olumsuz yönde etkilemiştir.

(349) A. Süheyl Ünver; Türk Tarihi'nin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, No. 1, Selçuklu Tabemeti, s. 7.
(350) Osman Turan; Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, DTCF Dergisi, c. XI, Sayı-4, s. 452.
(351) Uludağ; s. 14.
(352) Teshil-i Şifa-El Aksam ve Deva-El Alam (Arapça); Topkapı Sarayı, 3. Ahmet Kitaplığı.

ÖNEUB
ATASE Bşk.
Kütüphanesi

(I) Sağlık Personelinin Yetiştirilmesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki sıhhî faaliyetler ve sağlık personelinin yetiştirilmesi hakkında belgeye dayanan bilgiler mevcut değildir. Ancak, 1399 yılında Yıldırım Bayezit'in Bursa'da kendi adıyla anılan yerde bir darüşşifa (hastahane) kurduğu, 1400 yılında yazılan bir belgeden anlaşılmaktadır.

Yıldırım Beyazit, bu darüşşifanın başına Hoca Tabip Hüsnü Efendi'yi, baştabip olarak atamıştır. Aslen İranlı olan bu kişi, kısa sürede padişahın sevgi ve övgüsünü kazanmış, bu nedenle Bursa'nın Setbaşı semtindeki bir mahalleye de Hoca Tabip adı verilmiştir.

Bursa'daki darüşşifa, İran ve Bağdat'taki bilim ve tıp kurumlarına benzer şekilde yaptırılmıştı. Bu kurumda hem hasta tedavisi yapılmakta, hem de ordunun ihtiyacı olan tabipler yetiştirilmekteydi.

Vakfiyeye göre bu darüşşifaya bir baştabip, bir ikinci tabip, bir üçüncü tabip, iki şerbetçi (eczacı) ve yeteri kadar diğer bakıcılardan oluşan bir kadro verilmişti. Bunların yevmiyeleri, yan gelirleri, hastalara ve hastahaneye ayrılan giderler, vakfiyede belirtilmişti. (353)

Osmanlı Devleti geliştikçe, gerek saray ve ordu ve gerekse halk arasındaki hasta ve yaralıların tedavisi için Arap, İran ve Mısır'dan gelmiş veya bu ülkelerdeki tıp yuvalarında yetişmiş tabip, cerrah, kehhal ve şerbetçilerin bulunduğu bir gerçektir.

Tıpta eskiden beri şifalı bitki ve köklerden yararlanma yöntemleri biliniyordu. Ancak, Osmanlı tıbbının kurulması için ilk adım Yıldırım Bayezit zamanında atılmış, asıl gelişme Fatih Sultan Mehmet döneminde olmuştur.

Fatih, yurt içindeki sağlık kurumlarıyla sağlık personelinin yetersizliğini ve bir teşkilâta bağlı olmaksızın başıbozuk düzende çalıştıklarını görerek, ilk önce sağlık sınıfını bir başa bağlamış ve yeni bir düzen getirmiştir. Bu amaçla, Reisületib (Hekimbaşı)'liğe Tebrizli Kutbeddin Ahmet Efendi'yi atamış, sarayda yurt içinde ve ordudaki hekimleri hekimbaşıya bağlamıştır. Hekimlerin yetiştirilmesi, göreve atanmaları, görevden alınmaları, serbest çalışan hekimlerin görevlendirilmeleri ve görevden alınmaları yetkileri, hekimbaşıya verilmiştir. Bu çalışmalarıyla, Fatih, bu günkü Sağlık Bakanlığı'nın temelini atmış, bu teşiklâtın görev ve yetkilerini de hekimbaşıya vermiş, böylelikle birtakım şarlatan ve hekimlikle ilgisi olmayan kişilerin ülkede faaliyet göstermelerini önlemiştir.

Fatih, sağlığı korumak için daha sonra, İstanbul'da su yolları, kanalizasyon ve konuk evleri yaptırmış, büyük bir medrese ve darüşşifanın açılmasını da emretmiştir. 1470'te Fatih Camii çevresinde hizmete giren medrese ve darüşşifanın yönetimi, Hekimbaşı Kutbeddin Ahmet Efendi'ye verilmiştir.

(353) Kemal Özbay; Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastahaneleri, c. I, İstanbul, 1976, s. 13.

Hasta ve yaralıları tedavi etmek ve sıhhî eleman yetiştirilmek üzere meydana getirilen bu kurumlarda, eğitim son derece düzgün ve ileri bir düzeyde bulunuyordu.

İlk sınıfa devam eden öğrenciler başlangıçta hiçbir bilgiye sahip olmadıkları hâlde, uygulanan güçlü sistem ve yıllarca süren eğitimden sonra birer uzman olarak yetişiyorlardı.

İlk ve orta öğrenimden geçen öğrenciler, "Sahn" sınıflarına alınıyordu. Bu sınıflar da üç bölümden oluşuyordu: Bunlardan birincisine Medrese-i Tıbbiye; ikincisine Medrese-i Riyaziye; üçüncüsüne de Medrese-i Şer'iye deniliyordu.

Medrese (Üniversite) öğrencileri, zamanın ünlü bilginlerinden teorik bilgiler edinir, hekimbaşı ve diğer öğretim üyesi hekimlerin gözetiminde bir tatbikat hastahanesi gibi çalışan darüşşifada bu bilgilerini amelî çalışmalarla geliştirirlerdi.

Fatih Medresesi'nin tıp dalından icazet (diploma) alan kişilere tıp uleması (bigini) adı verilir ve büyük bir saygınlık görürlerdi. Bu dönemin ünlü hekimleri, İranlı Kutbeddin Ahmet Efendi, öğrencisi Hekimbaşı Ahi Çelebi, Hekim Şirvanlı Şükrüllah Mehmet Çelebi, Yahudiden dönme Yakup Paşa, Hekim Altunizade, Hekim Atufi, Hekim Beşir Çelebi ve Hekim Akşemseddin idi. Bunların arasında ulema defterinde dördü İranlı, Biri Türk, biri Arap diğeri Yahudi dönmesi olmak üzere yedi tabip adı vardı. (354)

Her biri büyük üne kavuşan ve hekimbaşılığa kadar yükselen bu bilim adamları sayesinde, Türk tıbbı ve hekimliği büyük bir ilerleme göstermiştir.

Sürekli savaşlar ve dalgalanmalar sonucu, yurt içindeki gelişme ve faaliyetlerin aksadığını gören Kanuni Sultan Süleyman, Türk hekimliğini yeniden yüceltmek için, 1555 yılında Süleymaniye Camii çevresinde ve "Darülhadis" adıyla anılan yerde, hekimlik, mühendislik ve hukuk dallarını kapsayan büyük bir medrese ve darüşşifa yaptırmıştır. Bu sayede hekimlik ve darüşşifa yönünde görülen eksiklikler giderilmiş ve Türk tıbbı yeniden gelişme olanağına kavuşmuştur.

Kanuni'den sonra, iç yönetimindeki dalgalanmalar yüzünden, her dalda olduğu gibi tıp dalında da duraklama ve gerileme dönemine girilmiştir.

Bu dönemde tıp dalı, Avrupa'da hızlı bir ilerleme kaydetmiş, buna karşılık, sarayda ve silâhlı kuvvetlerde yabancı uyruklu hekimler ve özellikle Yahudiler paralı olarak kullanılmışlardır.

Yine bu dönemde Yeniçeri ağasına bağlı Ağa Kapısı'nda, Erbab-ı Hiref adıyla anılan, sanatkâr bölüklerinde cerrahların mevcut olduğu, belgeler ve ulufe defterlerinin incelenmesinden öğrenilmiştir. (355)

1761 yılında Ağa Kapısı'ndaki cerrahların sayısı 18'di. Bunlar, çıraklarını kendileri yetiştirir, zamanı gelince cerrah yaparlardı. Orduda bu cerrahlar dı-

(354) a.g. e. ; c. I, s. 18.
(355) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Sıhhiye Kısmı, No. 148.

şında aylıklı tabiplerin de kullanıldığı, ancak bunlara gerek duyulduğu zamanlarda, özellikle seferde başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Yeniçerilerin kaldırılmasına kadar devam eden bu düzensizlik, 14 Mart 1827'de yalnız askerî hizmetler için kurulan "Tıphane"nin açılmasıyla sona ermiştir. (356)

(II) Orduda Hasta Bakıcılık Hizmeti

Sultan II. Mahmut döneminde, 1837'de çıkarılan Kanunname-i Asâkir-i Mansure Nizamnamesi'ne göre, yeniden teşkilâtlanan ordu için, hastahaneler açıldığında, hastaların bakımı tımar (yara bakımı), hademe erlerinin eline bırakılmıştı.

XIX. yüzyıl ortalarında, asker ve sivil hastahanelerde kadın personel görülmektedir. Ancak bunlar, çamaşırcılık ve bulaşıkcılık hizmetlerinde kullanılmışlardır. Bu günkü anlamda hastabakıcılık bayrağını açan ilk hasta bakıcı, Miss Florence Nightingal'dir.

Yurdumuzda hasta bakıcılığın ilk uygulamasını 1854 Kırım Savaşı'nda Florence Nightingal yapmıştır. Florence Nightingal; Kırım Savaşı'nda üç bağlaşık ordunun erlerine, milliyet farkı gözetmeden hizmet etmiş, özellikle Kırım'dan tahliye edilen hasta ve yaralıların tedavisi için 40 kadın yardımcısıyla birlikte İstanbul'da hastahane hâline getirilen Selimiye Kışlası'nda, binlerce kişinin hayatını kurtarmıştır. Nighingal'in bu çalışmaları unutulmamış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Erzurum'da ve Plevne'de yerli ve Müslüman Türk kadınlarının da hasta ve yaralıların hizmetine geçici ve sınırlı da olsa seve seve koştukları görülmüştür. (357)

Bu geçici dönemden sonra, 1898 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ebeler sınıfı programlarına "Hasta Bakıcılık Usulü" dersleri konmuş, ebelerin gerektiğinde hasta bakıcılık yapacakları kabul edilmiştir.

1898 yılında, hastahanelerde yeni düzenlemeler yapmak üzere getirtilen Rieder Paşa yaptığı incelemelerde, hasta bakıcılıktan haberi olmayan hadene erlerin elinde kalan hastaların acıklı hâlini, bir raporla hükûmete bildirmiş, verilen izin üzerine, Gülhane Hastahanesi hademelerine hastabakıcılık kursları açılmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra 10 Şubat 1908'de, teşkil edilen sıhhiye bölükleri ve alay testerecilerinin eğitimi için, Selimiye Kışlası'nda yeni kurslar açılmıştır.

(III) Koruyucu Hekimlik

Koruyucu hekmilik, özellikle yiyecek, giyecek, vücut bakımı, el ve ayak temizliği, çalışma, dinlenme dengelenmesi ve bulaşıcı hastalıklardan korunmada alınması gereken önlemleri içerir. Bu önlemler sayesinde, ordunun savaş gücü de korunabilir. Kapıkulu Ocakları kaldırılıncaya kadar bu hiz-

(356) Özbay; s. 30.
(357) Özbay; c. III, s. 40-41.

metler, gelenek ve göreneklere göre ocakların subayları tarafından yönetilmekteydi.

Bu dönemde orduda bulunan cerrahların bu konuda görevli olduklarına dair bir belgeye de rastlanmamıştır.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla, orduda başlayan yeni düzenlemelere paralel olarak, sağlık hizmetlerini yürütecek personelin yetiştirilmesi ve kadrolara konulmasından sonra, koruyucu hekimliğin de uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye Teşkilâtı'nın kurulmasıyla ilgili olarak, 1837 yılında çıkarılan kanunnamenin (358) alay kadrosundaki cerrahbaşılarının görevleriyle ilgili maddelerindeki bilgiler, aşağıya çıkarılmıştır: Bu görevlerin koruyucu hekimlik hizmetlerini de kapsadığı görülmektedir.

"Cerrahbaşı, her gün güneşin doğmasından bir saat sonra kışlaya gelip, cerrahın muayenesine muhtaç olanları bildirmek için, başçavuşların kışla nizamiyesine bıraktıkları vizite kâğıtlarını alır, koğuşları gezip yiyecek ve içeceklerin durumunu, koğuşların havasının temiz olup olmadığını kontrol eder. Koğuşlardan başka yerlerde ve hapishanede hasta varsa, kışlada bulunan nizam karakol subayı bunu cerrahbaşına bildirir. Cerrahbaşı hastaları muayene ettikten sonra, gereken hasta ve yaralıları hastahaneye sevk ederdi. Cerrahbaşı, kışlada ve hapiste olan hastaların gönderilmesinde, alay komutanının izniyle kendi yerine gerektiğinde yardımcısını görevlendirir. Ancak, hastahane tezkerelerini kendisi verir, o bulunmadığı zaman yardımcısı verebilir. Bu tezkerelerin gereken yerlerde gecikmeksizin imza edilmesini takip eder. Cerrahbaşı baktığı hastaların durumunun herkesçe bilinmesi için, her sabah yapılan toplantıda, durumu hafta nöbetinde bulunan binbaşıya bildirir, hastahaneye gönderilecek derecede hasta olmayıp moral bozukluğu olanların hapishaneden çıkarılmasını da bu binbaşıya bildirirdi.

Cerrahbaşı, hastaların durumunu ve sayısını, hastahaneye gönderilecek derecedeki hastaları her gün öğleden bir saat önce alay komutanına arz eder.

Cerrahbaşı on beş günde bir kışlayı genel olarak denetler, insan sağlığına zararlı ve yararlı her ne görürse alay komutanına arz eder, mevsimin ve kışlanın durumu uygunsa askerin hamamda yıkanmasını teklif eder. Bu işlere kendisi ve yardımcıları katılır.

Cerrahbaşı üç ayda bir kez astsubayları ve erleri yardımcılarıyla birlikte teker teker dikkatle muayene ederek hastalıkları görülenler için gereken önlemleri almak üzere, alay komutanı ve alay eminiyle görüşür. Acemileri de sık sık muayene eder ve izine gidecekleri de muayeneden geçirip, bulaşıcı hastalığa tutulduğu görülenleri izinli bıraktırmazdı.

Bir onbaşı veya bir erin hastalık veya sakatlığı görülünce, cerrahbaşı tarafından onaylanmadıkça bu kimse, görevden affolunmaz. Görevden af-

(358) Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye; İstanbul, Matbaa-i Amire, 1253 (1837), s. 48-51.

fedilme belgesi, alay komutanı tarafından verilir. Bu yöntem, hastahaneden henüz çıkmış olanlar için de geçerliydi.

Cerrahbaşı, en az haftada iki kez, alayın hastahanesinde yatan hastaları muayene eder. Verilen ilâçları ve alınan önlemleri inceler. Bu konudaki düşüncelerini alay komutanına arz eder. Komutanların hastayı denetlemelerinde onlara katılır. Cerrahbaşı ve emrindeki yardımcıları ek görevle öteki askerî hastahanelere veya o yerde bulunan sivil hastahanelere gönderilseler dahi, cerrahbaşı, gene kendi alayının hastalarına da bakmak zorunluğundaydı.

Alay eğitim yerine yahut herhangi bir yere gitmek için hareket ettiğinde, cerrahbaşı da birlikte gider. Yanında sağlık gereç ve ilâçları bulunurdu. Bazen eğitim yerine, alay komutanının izniyle cerrahbaşı, kendi yerine yardımcısını gönderebilirdi.

Yürüyüşlerde, çok zayıf veya sakat olan ve cerrahbaşının izniyle arabaya binmesi gereken erlerden başka astsubay, onbaşı ve erlerden hiç kimse arabalara binemezdi. Silâh ve eşyasını taşıyamayacak kadar halsiz olanlar da, çanta ve tüfeklerini arabalara koyarlardı. Eğer hastaların sayısı ve durumu gerektiriyorsa, alay komutanının emriyle cerrahbaşı yardımcılarından birini bu arabalarla birlikte gönderirdi.

Cerrahbaşı ve yardımcılarının oturduklar yer ve evlerinde bulundukları vakit ve saati gösterir bir çizelgenin her zaman kışla nizamiyesinde bulundurulması gerekliydi.

Cerrahbaşı, alay personelinin tümüne hiçbir ücret almadan bakmak ve ilâç vermek zorundaydı. Evinde hasta olan subayı, alay komutanının izniyle muayene eder, ilâç parasından başka para almazdı.

(2) Tahliye

(a) Tahliye Prensipleri

Daha önceki dönemlerde ve günümüzde, hasta ve yaralıların, sağlık personeli veya bu işle görevlendirilmiş gerideki birliklerce tahliye edilmeleri, prensip olarak kabul edilmiştir.

Bu sorumluluk, tabur sıhhiye takımından başlayarak, yurt içi komutanlığına kadar devam eder.

Örneğin, Kapıkulu Ocakları döneminde, cemaat yayabaşılarından olan meydan çorbacılarının görevlerinden biri de, seferde ordudaki hasta ve yaralıların develer üzerindeki mahfelerden yararlanılarak geriye tahliyelerini sağlamaktı. (359)

Tahliye edilen bu hasta ve yaralılar, savaş alanı gerisinde kurulan iki direkli çadırlarda tedavi edilirdi.

(359) Uzunçarşılı; s. 405.

Ancak, eski savaşların kısa süreli ve kesin sonuçlu olması nedeniyle, tahliye hizmeti bir problem teşkil etmiyordu. Çünkü, meydan muharebeleri çoğu kez bir gün içinde bitiyor, hasta ve yaralıların tekrar savaş alanına dönmeleri gerekmiyordu.

Ateşli silâhların icadı ve gelişmesi, ordu mevcutlarının artması, savaşların uzun sürmesi, hasta ve yaralıların artmasına neden olmuş, buna paralel olarak tahliye hizmeti de önem kazanmış, er ikmali bakımından hasta ve yaralıların tedavi edildikten sonra tekrar birliklerine dönmeleri gerekmiştir.

İlk dönemlerde gerekli önlemler alınmadığı için tahliye hizmeti istenilen düzeyde yürütülemiyordu. Örneğin, savaşta hastalanan ve yaralananlar, birliklerince geriye alınır, bu bölgelerden sağlanan at ve arabalarla en yakın köy ve kasabalara taşınarak buralardaki barınaklara yerleştirilirdi. Bunlardan iyileşenler birliklerine katılır, tedavisi uzun sürenler, ilçe ve kasabaların yöneticilerince sağlanan taşıt araçlarıyla memleketlerine gönderilirdi. (360)

Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi ile, Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu düzenlenip yayınlandıktan sonra, tahliye hizmeti, daha düzenli biçimde ve Şema: 5'te görülen prensiplere uyularak yapılmıştır. (361)

Kanunnameye göre, birliklerdeki sağlık kuruluşları, tüm araç ve olanaklarını kullanarak hasta ve yaralıları ateş hattından geriye tahliye etmekle yükümlüydü. (362)

Menzil Hidematı Nizamnamesi'nin 1 nci madde 2 nci fıkrasında şu kayıt mevcuttu:

"*Ordunun kudret-i harbiyesini taklil (azaltma) ve hareketini işkâl edecek* (güçlendirecek) bilcümle mevad ve eşyadan ordunun tahlisi (hasta ve yaralılar...) gerekir." (363)

"Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu'na göre de:

"Birliklerin sağlık personeli kendi birlikleriyle beraber hareket edip, sargı yerlerini kurduktan sonra, görevliler burada kalır, teskereciler yaralı efradı tahliye etmek için avcı hatlarına gönderilir" (364) denilmekte, aynı nizamnamenin 374 ncü maddesi de "Birinci hat seyyar hastahaneleri, sargı yerleri tarafından icra edilen hidemat-ı sıhhiyye-i tevsi ve ikmal eylediği gibi, yaralıları dahi toplayarak ikinci hat seyyar hastahanelerine nakleder" demektedir.

Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'ne göre hasta ve yaralıların tahliyesi şu şekilde yapılıyordu:

(360) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 230/11, yıl. 1809.
(361) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 352.
(362) a. g. e. ; s. 269, madde-495.
(363) Menzil Hidematı Nizamnamesi; s. 2.
(364) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 170.

Savaşta her birlikte zayiat çoğalmaya başlayınca, sıhhiye arabaları ve sıhhiye ilâç sandıklarıyla birlikte kıta sargı yerleri kurulur.

Birliklerin sağlık subayları ve astsubayları sargı yerinde görev yapar.

Muharebe başlangıcında, birkaç kıta sargı yerini birleştirmek yararlıdır. Kesin sonuç alınması istenen savaşlarda piyadenin teskerecileri sıhhiye araba ve mekkârelerinin yanında toplanır. Bu erler çantalarını kıta sargı yerinde bırakarak teskere ve sıhhiye çantalarıyla ileri hatlara giderler. Teskereci yamakları sol kollarına kırmızı bir bağ bağlayarak tesrekecilere yardım eder.

Kıta sargı yerleri, gözetleme ve özelilkle tüfek ateşlerinden korunma, ileri hatlara yeterli yakınlıkta, gidiş ve dönüşe elverişli yolları olan ve çevresinde su bulunan yerlerde kurulmalıdır.

Sıhhiye bölüklerinin ne şekilde kullanılacağını birlik komutanı emreder, tümenin veya birliğin en kıdemli tabibi, birlik komutanıyla birlikte bu emri hazırlar.

Sıhhiye bölüğü, sargı merkezini kurar, kıta sargı yerlerinden buraya gönderilen yaralılara gereken tıbbî yardım sağlanır, sıhhiye bölüğü, yaralıların seyyar hastahanelere sevkinden de sorumludur. Sargı merkezinin seçiminde kıta sargı yerlerinde belirtilen özelilkler aranır.

Sargı merkezleri de kıta sargı yerleri gibi birleştirilmelidir. Bu sayede kıtaların sıhhiye birlik ve teçhizatının kıtalarını izlemeleri mümkün olur.

Sargı merkezi, gündüzleri Türk Bayrağı ve Kızılay Bayrağı'yla, geceleri de önlerine asılan kırmızı fenerle ayırt edilir.

Sıhhiye bölük komutanı, teskerecilerin bölüm dağıtımını, hasta arabalarının duracağı yerleri (araba durak yerleri) düzenler. Zayiatın fazla olduğu bölgelere bu arabaları gönderir.

Sargı merkezi birinci tabibi, yaralıların iaşelerinin, geçici olarak barındırma ve yerleşmelerini, geriye tahliye edileceklerin taşıma işlerini yürütür.

Birinci tabip, hastaların tedavisi için zoralım yöntemiyle elde edilecek araç ve gereçlerin zamanında tedarik edilmesine gayret etmelidir. Sıhhiye arabaları birliklerin harekâtına engel olmamalıdır. Yaralıların toplanması ve taşınması hususunda kıta komutanlarının izniyle boş erzak arabalarından yararlanma büyük yarar sağlar.

Süvari tümeninin sargı yeri, muharebenin gereklerine göre sıhhiye kadamesiyle kurulur.

Sargı yerlerinin yürüyebilen yaralılardan boşaltılması için, erkenden bir "Hafif Yaralı Toplanma Yeri" kurulmalı ve ilgililere bildirilmelidir. Bu yer, kolayca bulunabilen ve birliklerin harekâtına engel olmayan bir bölgede seçilmelidir.

Seyyar hastahanelerin kurulacağı yerler, bu işe uygun bölgelerde seçilmelidir. Bu hastahanelerde tedaviye son veren hasta ve yaralılar, ya kıtalarına veya en yakın menzil komutanlıklarına gönderilir.

Muharebenin başlaması bekleniyorsa, seyyar hastahaneler ileriye alınmalıdır. Bu hastahaneler, sargı yerlerinden veya doğruca savaş alanından gönderilen yaralıların bakım ve tedavilerini yapmaktan sorumludur.

Henüz açılıp kurulmamış olan seyyar hastahanelerin sağlık kurullarını oluşturan personel, yardım bakımından sargı yerlerine veya hafif yaralı toplanma yerlerine gönderilebilir.

Bu düzenleme, kolordu veya tümen baştabibi tarafından emredilir. Bununla birlikte, sargı yerlerinin yakınında bulunan seyyar hastahanelerin birinci tabipleri de bu düzeni kendiliklerinden alma göreviyle yükümlüdürler.

Seyyar hastahaneler, muharebe alanı dışındaki yerleşim bölgelerinde veya bunların yakınında kurulur, çadır ve barakalardan yararlanılarak genişletilebilinir. Bu kurumlar, sargı yelerinde olduğu gibi bayrak ve fenerlerle belirtilir. Seyyar hastahanelerin kullanılma emrini bu hastahanelerin bağlı olduğu birlik komutanları verir.

Yaralılara yardım bahanesiyle muharebe hattından ayrılma eğiliminde olan erlerin bu hareketlerine kesin şekilde engel olunmalıdır. Bu durum, birliklerin savaş gücünü azaltmasına neden olur.

Hafif yaralılar, muharebe hattından kendi kendilerine geriye giderler. Bunlar, cephanelerinin pek azını yanlarında alıkoyarak gerisini muharebe hattında bırakırlar, silâhlarını bırakmazlar.

Teskereci olmayan erlerin kendiliklerinden yaralı taşımaları kesinlikle yasaktır. Bir emirle geriye yaralı götüren erler, gecikmeden muharebe hattına dönmeli ve geldiklerini ilgili komutanlarına haber vermelidirler.

Muharebe sonrası her birlik, muharebe meydanının kendilerine ait bölümünde araştırma yaparak yaralıları toplamaya ve özellikle geceleyin yaralılarla şehit olanları yağmacılara karşı korumak ve şehitlerin gömülmelerini sağlamak zorundadır.

Seyyar hastahaneleri elden gelen çabuklukla yeniden hareket hâline getirmek için, menzil görevlileri bu hastahanenin sağlık kurumu, harcanan veya terk edilecek olan malzemesini değiştirerek, bu kurumu sabit bir askerî hastahane durumuna çevirirler.

Menzil görevlileri, hasta ve yaralıların yerleşmesine ve memleketlerine yollanmalarına da özen gösterirler. (365)

(b) Tahliye Araçları

Bu kitabın kapsamına giren 1299-1913 yılları süresinde Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde sıhhi tahliye aracı olarak insan gücünden (366), teskere (sedye) (367), yük hayvanı (at, katır, deve), araba, vapur ve trenden yararlanılmıştır.

(365) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 260-265.
(366) Vaktı Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamname-i Hümayunu; İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318, s. 17, 23.
(367) a. g. e.; s. 23.

İnsan Gücü İle Taşıma ve Tahliye

Hasta ve yaralıların tahliyesinde kullanılan insanın (teskereci), bu hizmette başarılı olabilmesi için, önceden eğitilmesi gerekir. İki, üç veya dört teskerecinin bir ekip oluşturmak suretiyle hasta ve yaralıları tahliye ettikleri bilinmektedir (Daha fazla bilgi için adı geçen nizamnamenin 54-59 ncu maddelerine bak).

Teskereci ve diğer sağlık personeline tanınan ayrıcalıklar:

Cenova sözleşmesi gereğince, savaşta sağlık görevlisi tüm askerî personel (subay, astsubay, askeri memur, müstahdem ücretli tabip, eczacı, cerrah, yara bakıcıları "pansumancı", diş tabipleri yönetici subaylar, ulaştırma birliklerinin sıhhiye bölük subay ve eratı, alayların sıhhiye erleri, teskereciler, hasta ve yaralı taşıyan arabacı ve mekkâreci erler, tarafsızlık sıfatını haiz subayların emir erleri), barışta da yalnız büyük manevralarda tarafsızlık işareti olan pazubentleri taşımak zorundadırlar.

Bu sözleşmeye göre Hristiyan sağlık personeli için beyaz zemin üzerine kırmızı renkte Salib-i Ahmer (Kızılhaç), Müslüman devletlerin sağlık personeli için de, beyaz zemin üzerine kırmızı hilâl yani Hilâl-i Ahmer (Kızılay) pazubendi kabul edilmiştir. Bu pazubentler sol pazuya ve elbiselerin (ceket, kaput, yağmurluk vb.) dışına takılır. Bu işareti taşıyan personelin tarafsızlığı korunmuş olur.

Tarafsızlık işaretleri (Kızılay ve Kızılhaç pazubentleri) sıhhiye gereçleri arasında olup, bunlardan subay, astsubay ve erata ait olanlar, Harbiye Nezareti'nin resmî mühürüyle damgalandıktan sonra, bir sıra numarası altında ve barışta da ordu numaraları Romen rakamlarıyla yazılmak suretiyle dağıtılır. Bu numaralar, eratın özel cüzdanlarına kaydedilir.

Seferde orduya yeni alınan ve sıhhiye müfettişlikleri emrinde bulunan sağlık personelinin tarafsızlık işaretleri, birliklerin, sahra hastahaneleriyle, tahliye hastahanelerinin birinci tabipleri tarafından dağıtılır. Her sağlık müfettişliğine kayıpları karşılamak için yedek pazubent verilir.

Hasta ve yaralılara yardım eden ve askerî sağlık işaretine katılmalarına Harbiye Nezareti'nce izin verilen hayır kurumlarının personeline de barış düzenindeyken yeter sayıda pazubent verilir. Bu pazubentlerin bedelleri, Harbiye Nezareti'nce ödenir. Pazubentler, Nezaretin mühürüyle damgalanır ve bir sıra numarası alır. Bu pazubentler, yalnız sefer düzenindeyken takılır. Bunu taşıyan personele ayrıca bir kimlik kartı verilir. Bu kartlar sıhhiye müfettişliklerince vize edilir.

Teskere (Sedye) İle Taşıma ve Tahliye

Hasta ve yaralıların yakın mesafelere kolda ve sırtta taşınmaları, hem taşıyanları hem de yaralı ve hastayı rahatsız ettiğinden, en uygun taşıma ve tahliye aracı olarak teskere (Resim:1, 2), Litiyer (Tahtarevan), (Resim:3, 4) ve kakuleler (semerin iki yanına asılan arkalıklı iskemle) (Resim:5) yapılmıştır.

Çeşitli araçlara monte edilen teskerelerle birkaç yaralı ve hastanın taşınma ve tahliyeleri mümkündür.

Örneğin, iki teskereli el arabasına yerleştirilmiş bir teskere Resim:6'da, dört hasta ve yaralıların nakil ve tahliyesinde kullanılan iki ve dört tekerlekli araba çeşitleri Resim:8'de, komple bir hasta ve yaralı taşıma arabası da Resim:9'da gösterilmiştir.

Teskere ile hasta ve yaralı tahliyesinin nasıl yapıldığı Vakti Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi'nin 17-23'ncü sayfalarında açıklanmıştır.

Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi'ne göre, seferde her piyade ve nişancı taburuna 8, süvari alayına 4 ve topçu bataryasına da 2 teskere verilir, teskereler mekkâre ve arabalara da yüklenirdi. (368)

Yük Hayvanı İle Taşıma ve Tahliye

Evvelce de değinildiği gibi, eski Türk devletlerinde, örneğin, Melikşah döneminde, muharebede hasta ve yaralılar, develerle tahliye edilirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da, uzun yıllar hasta ve yaralılar deve semerleri üzerine yerleştirilen mahfelerle tahliye edilmiş (369), daha sonra bu konuda at ve katır gibi hayvanlardan yararlanılmıştır (Resim:3, 4).

Hasta ve Yaralı Tahliyesinde Kullanılan Çeşitli Arabalar

Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'ne göre, her tümene verilen sıhhiye bölükleri iki takıma bölünebiliyordu. Her takımda 4 hasta ve 2 sıhhiye arabası bulunuyordu. Her hasta arabası, 2-4 yatar ve 2 oturulabilir durumda yaralı taşıyabiliyordu. Sıhhiye arabalarında tıbbî gereç, sargı ve ilâçlar bulurdu. (370)

Vakti seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamname-i Hümayunu'na göre, tümenlere verilen seyyar hastahane kardolarında Resim:9'da görülen 2 sıhhiye arabası tahliye hizmetinde kullanılıyordu. Hasta ve yaralıların tahliyesi için Tekâlif-i Harbiye yoluyla toplanmış çeşitli arabalar da kullanılırdı. (Resim:7, 8) (371)

Tekâlif-i Harbiye yoluyla sağlanan arabalarla hasta ve yaralıların taşınma ve tahliyesi zaman aldığından, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde olduğu gibi ölümlere neden olmuştur. (372)

Tren ve Vapurla Hasta ve Yaralıların Taşınma ve Tahliyesi

Hasta ve yaralıların deniz yoluyla tahliyesinde Resim:10'da görülen askı tertibatlı sedyeler kullanılırdı. (373)

Her türlü hasta ve yaralının özellikle uzak mesafelere taşınma ve tahliyesinde demir yolundan yararlanılır, demir yolu vagonları geçici ve sürekli olarak hastahane şeklinde de kullanılırdı.

(368) a. g. e. ; s. 168.
(369) Uzunçarşılı; s. 405.
(370) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 256.
(371) Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamname-i Hümayunu; s. 44, 50.
(372) TSKT ; c. III, Ks. 5 Eki, Osmanlı-Rus Harbi, Ankara Gnkur. Basımevi, 1978, s. 205.
(373) Vaktı Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi; s. 25, 26.

Menzil Hidematı Nizamnamesi'ne göre bu tür tahliye araçları, Shhiye Müfettişi Umumilikleri'nce sağlanırdı. (374)

(c) Tahliye Tesisleri

Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nin ilk dönemlerinde yapılan savaşlarda, hasta ve yaralılar, develer üzerine yerleştirilmiş mahfelerle kakula, muharebe alanının gerisinde kurulmuş olan iki direkli büyük hastahane çadırlarına tahliye edilerek ilk tedavileri orada yapılırdı (Resim:11). (375)

Hasta ve yaralıların taşınma, tahliye ve tedavileri için devlet, yurt içinde kurulması lüzumlu olan sağlık kurumlarına da önem veriyordu. İlk hastahanelere cerrah ve tabip yetiştiren kurumlar hakkında bundan evvelki bölümlerde bilgi verilmişti. Zamanla yurt içinde ve özellikle İstanbul'daki sağlık kurumları gelişmiş ve sayıları da artmıştır.

Selçuklular döneminde Anadolu'da 14 darüşşifa ve bir o kadar bimarhane (hastahane) mevcuttu. Osmanlı Devleti, bu kurumları yaşatmış, devletin gelişme ve genişlemesine paralel olarak yeni sağlık kurumları kurmuştur. İstanbul, Bursa ve Edirne'de kurulan bu sağlık kurumlarından başka, İstanbul Sultan Ahmet Darüşşifası (376) Üsküdar Valde-i Atik Darüşşifası, Eski Saray hastahaneleri, Galatasaray Hastahaneleri Dairesi, İbrahim Paşa Hastahaneler Dairesi, Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Hastahanesi ve diğer hastahanelerle Kastamonu'da (377), Halep'te (378), Tokat'ta (379), Mekke'de (380), Gazze'de (381), Medine'de (382) ve ülkenin diğer bölgelerinde darüşşifalar yapılmıştır.

II. Mahmut, 1826'da yeniden kurduğu Asâkir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinden sonra, ordunun sağlık hizmetlerine de yeni bir düzen vermiş, birçok askerî hastahane de yaptırmıştı. Bu arada Gümüşsuyu, Kuleli, Davutpaşa, Maltepe, Tophane, Leventçiftliği, Topçular, Cebehane, Mabeyin, Hassa Askeri, Humbarahane, Tersane, Ahırkapı, Rami, Bab-ı Seraskeri, Tarabya ve Toptaşı hastahaneleri sayılabilir. (383)

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda hasta ve yaralılar Kızanlık'ta açılan 300 yataklı hastahaneyle Edirne'deki hastahanelere tahliye edilmişlerdir. (384)

Tanzimatla birlikte kurulmasına çalışılan yeni ordunun sağlık hizmetleri, istenilen düzeye ulaşamamıştı. Özellikle sağlık kuruluşlarının yetersizliği nedeniyle 1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'nda ve 1854'te donanmada çıkan kolera ve dizanteri salgını, durumu daha da

(374) Menzil Hidematı Nizamnamesi; s. 14, 15.
(375) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, Ks. 4; s. 167 ve Ks. 5, s. 380.
(376) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Sıhhiye Kısmı, No. 144.
(377) a. g. a. ; No. 64.
(378) a. g. a. ; No. 208.
(379) a. g. a. ; No. 239.
(380) a. g. a. ; No. 536.
(381) a. g. a. ; No. 545.
(382) a. g. a. ; No. 581.
(383) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, Ks. 5 Eki (Osmanlı Rus Harbi), s. 204.
(384) a. g. e. ; s. 204.

güçleştirmiş, Kasımpaşa'daki Deniz Hastahanesi, bu hastalıklara yakalananlarla dolup taşmıştır.

Kırım'daki İngiliz Başkomutanı emrinde, siperlerde savaşan erlerimizin sağlık durumlarının kötüye gittiğinin haber alınmasından sonra, Bahriye Nezareti, 62 toplu Şerefresan Fırkateyni'ni hastahane gemisi olarak görevlendirmiş, yanına bir de vapur vererek, bir İngiliz gemisi yedeğinde Kırım'a göndermiştir.

30 yataklı bu hastahane gemisi içinde, iki doktor, iki cerah, iki eczaneyle, bol miktarda ilâç ve sıhhî malzeme vardı. Bu gemi, Kayış Limanı önünde on gün bekledikten sonra, yer olmadığı gerekçesiyle ve hiçbir yarar sağlanmadan İngiliz Filo Komutanlığı tarafından İstanbul'a geri gönderilmiş, Müşir Paşa'nın, İngiliz karargâhı katına bu konuda yaptığı girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Kırım Savaşı'nın yapıldığı yıllarda bağlaşıklar İstanbul'daki bazı binalara el koymuş, Fransızlar Kanlıca'da, İngilizler de Tarabya'daki bir yalıda hastahane açmışlardır.

Bu sırada Rus tutsaklarının barındırılması için Kalyoncu Kışlası'nı boşaltan deniz silâhendazlarının (deniz piyadelerinin) Sanayi Alayı ile birlikte başka bir kışlaya yerleştirilmesi sonunda, çıkan tifüs hastalığı yüzünden, yüzlerce kişi ölmüştür.

Cepheden tahliye edilen ağır yaralı ve bulaşıcı hastalığa yakalanan hastalar, Selimiye Kışlası'nı doldurmuştur.

12 Mart 1855'te Selimiye Kışlası'na gelen İngiliz Hemşire Florence Nigtingale, kurduğu yeni düzenle burayı o günün koşullarına göre modern bir hastahane hâline getirmiş ve ilk kadın hemşire olarak ünü, bütün dünyaya yayılmıştır.

(d) Hasta ve Yaralı Kayıtlarının Tutulması

1826 yılından sonra, Batı örneklerine uygun olarak düzenlenmesine çalışılan ordu sağlık hizmetleri, sağlam esaslara bağlanmıştı. Bu arada, hasta ve yaralı kayıtlarının tutulması ve bunlara yapılacak işlemler, 1837'de yayınlanan Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye ve 1872'de yayınlanan Kanunname-i Umur-u Askeriye'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Bu kanunnamelere göre hasta, örneğine uygun bir teskereyle hastahaneye gönderiliyordu. Bu tezkerelerde hastanın açık künyesiyle üzerindeki eşya ve giysi, hastalığın başlangıç tarihi ve nedeni, hangi ilâçların verildiği ve birlik tabibinin ve komutanın imzaları bulunurdu.

Tezkeredeki bu bilgiler, hastahane defterine kaydedildikten sonra, kupona da işlenir, bu kupon hastayı hastahaneye getiren personele verilirdi. Bu işlemler sona erince hasta, hasta kabul koğuşuna yatırılır, eşya ve gereçleri de depo memuruna teslim edildikten sonra, hastaya hastahane giyecekleri giydirilirdi.

Hastaya yapılacak diğer işlemler, taburcu edildiğinde verilecek belgeler hakkında ayrıntılı bilgi ve hastanın durumuna göre verilecek yemekleri gösterir çizelgeler, İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nde açıklanmıştır. (385)

(e) Hastahanelerdeki Sıhhi Teçhizat, Eşya, Malzeme ve Tıbbî Ecza Kadro ve Miatları ile İkmal ve Bakım Usulleri ve Yapılan Son İşlemler

Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinin kurulmasından sonra, eyalet, liva, kaza ve kasabalarda, ordu birlikleri için mevki ve merkez hastahanelerinin açılması emredilmişti.

Hastahanesi bulunmayan yerlerdeki piyade taburlarıyla, süvari ve topçu alayları için de 25-30 yataklı birlik hastahanelerinin açılması aynı emrin gereğiydi. Birlik hastahaneleriyle 500 yataklı mevki ve merkez hastahanelerinde, beher yatak için bulunması gereken malzemeyle hastahanenin işletilmesine yetecek eşya, İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'nde açıklanmıştır. Keza mevcuda göre bir yıl içinde birlik, mevki ve merkez hastahanelerinde o dönemde tüketilen tıbbî eczaların cins ve miktarları da aynı nizamnamede açıklanmıştır.

Hastahanelere verilen ecza, eşya ve malzameler miatlı olup, ilâçlar tüketildikçe satınalma yoluyla ikmal ediliyordu. (386)

(3) Sağlık Tesisleri ve Personeli

Savaş süresince asıl muharebe hattından geriye (yurt içine) doğru tahliye tesisleriyle bu tesislerde çalışan personel aşağıda açıklanmıştır.

Birliklerin kadrolarında bulunan sağlık personeli ve tesisler; kıta sargı yerleri, sargı merkezleri, araba durak yerleri, hafif yaralı toplanma yerleri (yaralılar menzil noktalarına topluca gönderilir), birinci hat seyyar hastahaneleri, ikinci hat seyyar hastahaneleri, menzil hastahaneleri (geçici, daimi ve hafif yaralılar için üç tiptir). Yurt içi hastahane ve nekahathaneleri.

Bu Tesislerin Kuruluşu ve Tahliyedeki Hizmetleri

Bölüklerin sağlık personeli, kendi sorumluluk bölgelerindeki hasta ve yaralıları arayıp bulup gerekli ilk yardımı yaptıktan sonra bölük yaralı toplanma yerine getirirlerdi.

Taburların sağlık personeli, bölük yaralı toplanma yerinden aldıkları hasta ve yaralıları, tabur sargı merkezine taşırlardı.

Araba durak yerleri, birliklerle sargı merkezi arasında seçilir, arabalar, birinci hat seyyar hastahaneleri tarafından sağlanırdı.

Hafif yaralılar için bir toplanma yeri kurulur, hasta ve yaralılar buradna toplu olarak en yakın birinci hat seyyar hastahanelerine veya menzil noktalarına tahliye edilirdi.

(385) Ahmet Muhtar; İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi, s. 55-60 ve 150-155.
(386) a. g. e. ; s. 280-307.

Seyyar Hastahane: Her tümene birer sıhiye bölüğünden başka, dört adet seyyar hastahane, kolordulara da gerektiğinde tümenlere verilmek üzere sekiz adet seyyar hastahane verilmişti.

Seyyar hastahaneler 200 yataklı olup, gerektiğinde iki takıma ayrılabilirlerdi. (387)

Her kolorduda bulunması gereken, 3 birinci hat seyyar hastahaneden, her piyade tümeni için daima bir adet verilir, üçüncü hastahaneyse komutanın gözetiminde olmak üzere topçulara ayrılırdı. (388)

Seferde tümene ve kolordu topçusuna birinci ve ikinci hat seyyar hastahanelerden birer adet verilebilirdi. (389)

Birinci hat hastahaneleri yaralı ve ağır hastalara, ikinci hat hastahaneleriyse, birinci hattaki hastahanelere yerleştirilmeyen hasta ve yaralılara bakmakla yükümlüydüler. (390)

Üçüncü hat hastahaneleri dahi seyyar (gezici) hastahane olarak adlandırılır, bu tip hastahanelere de az zamanda iyi olacak zayıf hastalar yerleştirilirdi.

Birinci hat seyyar hastahanelerde, ikinci hat seyyar hastahanelerin personel ve gereç kadroları ve bu hastahanelerin işletme düzenlerine ait açıklamalar, Vakti Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamname-i Hümayun'da ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Menzil Hastahaneleri: Savaşta, menzil sağlık görevlileri seyyar hastahanelerin ileri hareketini kolaylaştırmak amacıyla, bu hastahanelerin terk edilen gereçlerini teslim alıp, değiştirmek suretiyle bu kurumları sabit bir askerî hastahane hâline getirirlerdi. Bu şekilde kurulan hastahanelere, menzil hastahanesi denirdi. (391)

Yurt İçi Hastahaneleri: Bundan evvelki bölümlerde yazılmış olanlar da dahil olmak üzere, ordu birliklerinin yararlandığı yurt içi hastahaneleri şunlardı: (392)

1 nci Ordu (İstanbul) Hastahaneleri: Daire-i Askeriye (Bab-ı Seraskeri), Maltepe, Davutpaşa, Haydarpaşa, Kuleli, Beylerbeyi (Ağalar ve Muzika-i Hümayun Dairesi Malûlin), İplikhane, Humbarahane, Zeytinburnu, Yıldız, Gümüşsuyu, Çatalca-Hadımköy, Büyük Liman-Anadolukavağı, Kasımpaşa-Deniz, Maçka, Selimiye, Topkapı, Zaptiye (Jandarma), Sarayburnu, Hassa Alayı, Kız Kulesi, Çanakkale (Tophane-i Âmire Emrinde), Yıldız, Zaptiye,

2 nci Ordu Hastahaneleri: Edirne Merkez-Karaağaç, Kırkkilise (Kırklareli), Dimetoka, Cesri Mustafapaşa, Dedeağaç, Gümülcine, Kırcaali, Şumnu, Ruscuk, İslimiye, Tırnova, Vidin, Plevne, Tolçi,

(387) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 257.
(388) Vaktı Seferde Hidemat-ı Sıhhiye Nizamnamesi; s. 44.
(389) Hidemat-ı Seferiye Nizanmanesi; s. 168.
(390) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, s. 357.
(391) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 265.
(392) Özbay; c. III, s. 3-5.

3 ncü Ordu Hastahaneleri: Manastır Merkez, Selânik Deniz, İşkordra, Nasliç, Üsküp, İzmir Hamidiye, İzmir Buca, Bosna-Hersek, Ceylan, İştip, İstolça, Köprülü, Kozan, Kosova-Priştine, Mitorviçe, Mora-Yenişehir, Mostar, Niş, Narda, Alasonya, Preveze, Podgoriçe, Serez, Usturumça, Yanya, Yenipazar, Debre, Geylan, İştip, Taşlıca,

4 ncü Ordu Hastahaneleri: Erzincan, Erzurum, Elazığ (Elazığ-Harput), Kars, Sivas, Diyarbekir (Diyarbakır), Van, Trabzon,

5 nci Ordu Hastahaneleri: Şam, Beyrut, Halep, Hama, Humus, Sayda,

6 nci Ordu Hastahaneleri: Bağdat Merkez, Hulle, Süleymaniye, Kerkük, Musul.

7 nci Ordu Hastahaneleri: San'a Merkez, Hudeyde, Asir (Ebha), Taif, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Trablusgarp, Bingazi, Girit-Kandiye, Resme, Hanya, İskenderiye, Cidde.

1908'de Meşrutiyet'in ilânına kadar bir kısım hastahanelerde sürekli gelişmeler oluş, ancak, bazılarında yer ve hizmet değişmelerinden başka bir ilerleme görülmemiştir.

İtalya Savaşı'nda, Trablusgarp ve Bingazi, Balkan Savaşı'nda da, Rumeli'deki bütün hastahaneler (Doğu Trakya hariç) Bulgar, Sırp ve Yunan birliklerinin eline geçmiştir.

b. Hayvan Sağlık Hizmeti, Tahliye ve Tesisleri

Çok eskiden beri, hayvan sağlığıyla at sahipleri dışında, başka kişilerin de ilgilendiği, kitaplarda yazılıdır. (393)

Baytar (Veteriner) Okulu açılmadan önceleri, ordu hayvanlarının sağlığıyla ilgilenen kişiler, değişik adlar altında bu hizmeti yürütüyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllardan itibaren nalbant adıyla anılan esnaf ve sanatkârlar, bu konuyla ilgileniyordu.

Seferde orduya katılan Orducular (Ehli Hiref) arasında nalbantlar da vardı.

Kapıkulu Ocağı'nın Ağa Kapısı'ndaki sanatkârlar arasında, 35 nalbanttan kurulu bir iş yeri bulunuyordu. (394)

Nalbantlar, üçe ayrılmıştı. Bunların bir bölümü hasta hayvanların tedavisiyle uğraşır, ikinci bölümü hayvan nallar, üçüncü bölümü de nal yapardı. (395)

Ayrıca serahor ve cerahor gibi kuruluşlar da, bu gibi görevlerde çalıştırılırdı. Yine bu dönemde, Voynukların da hayvan bakımıyla ilgilendikleri bilinmektedir.

Kanuni Süleyman dönemindeki yasalara göre, Voynukların bir bölümü silâhlı olarak güvenlik hizmetlerinde kullanılırken, diğer bir bölümü de hayvan bakımında görev alırdı. Cambazlar da hayvan bakımıyla ilgilenirdi. (396)

(393) Muzaffer Berkman; Veteriner Tarihi, Ankara, Ankara Basınevi, 1940.
(394) Başbakanlık Arşivi; H. 1175, M. 1761 yılına ait maliye defteri, No. 106.
(395) Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, s. 54.
(396) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, Ks 3, s. 462.

Padişah, saray ileri gelenleri ve saray muhafızlarının atları için, Topkapı Sarayı içinde ve çevresinde, Ahırkapı, Vefa ve Kadırga'da da birçok ahırlar vardı.

Ayrıca, Edirne Bursa ve Selânik'te, Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerlerinde has ahırlarda saray için 6000 kadar at beslenir ve yetiştirilirdi. Bu has ahırlarda çok kişi değişik adlar altında hizmet görürlerdi. (397)

Ordu hayvanlarının bilime dayalı ve sağlıklı biçimde tedavi edilmeleri ancak 1839'da ele alınmıştır. O yıl, Selimiye kışlası yakınında bir hayvan hastahanesi kurulmuş ve Almanya'dan Codlewski adında bir uzman veteriner getirtilmişti. (398) Codlewski'nin hazırladığı rapoda, Osmanlı Devleti'ndeki hayvan sağlık durumuyla ilgili kısım aşağıya çıkarılmıştır.

"Hayvan tedavisi çoğunlukla at bakıcıları tarafından yapılmaktadır. Askerî birliklerde, hayvan hastalıklarıyla bu kişiler uğraşır. At bakıcıları, tecrübe ve akıllarını kullanarak komutanlarının ve efendilerinin güvenini kazanmak zorundadır. Osmanlı ülkesinde, havyan hastalıklarını anlayan gerçek veteriner hekimler yoktur.

Zenginlerin evlerindeki uşaklar ve ordudaki hayvan bakıcıları dışında, özellikle nalbantlar hasta hayvanı dağlamada beceriklidir. Atların nallanması yalnız nalbantlar tarafından yapılır. Nal ve mıhlar bizim kullandıklarımızdan çok daha kuvvetlidir. Çeşitli durumlarda değişik nal kululanılması gereği bilinmediğinden, çoğu kez hayvanını tırnağı nalın biçimine uydurulur. Fakir halk atlarını nallamaz. Şehirde çekim işlerinde kullanılan öküzlere yarım nal çıkarılır" (Rapor, s. 17).

1839 yılından sonra, Harp Okulu'nda, topçu ve süvari sınıflarının ders programlarına hayvan bakımı konusu dahil edilmiştir. 1841 yılında yapılan sınavlarda süvariler arasından seçilen 12 öğrenci, veteriner sınıfına ayrılmış, böyelilkle ilk veterinerliğin temeli atılmıştır.

Bu dönemde yurt içinde yeterli sayıda hayvan hastahaneleri kurulmadığından, tahliye ve tedavi, büyük güçlüklerle yapılıyordu. Bu durum, 1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı'na kadar sürmüş, ondan sonraki dönemde ordu birlikleri daha düzenli bir hayvan sağlık hizmetine kavuşmuş ve çalışmalar sonunda atlı birliklere, cephane kollarına, nakliye katarlarına yeteri kadar veteriner atanmaya başlanmıştır.

Veterinerlerin Görevleri

Hastalanan hayvanları tedavi etmek, nalbantlara nezaret etmek, elde edilen hayvan sürülerini muayeneden geçirmek, yemle ilgili konularda önerilerde bulunmak, hayvanları bulaşıcı hastalıklardan korumak ve bu gibi hastalıklara yakalanan hayvanların tedavisi için gereken önlemleri almaktı.

(397) Sertoğlu; a. g. e.; s. 132, 133.
(398) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c, III, Ks. 5, s. 382 ve Türkiye'de Veteriner Hekimlik (Codlewski ve Sommer) Raporu; Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi Yayınlarından 291 çalışmaları, s. 183.

Hastalığı hafif olan hayvanlar birliklerinde tedavi edilir, hastalık ağırsa menzildeki hayvan hastahaneleri veya depolarına gönderilirdi. Tedavisi mümkün olmayanlar, ya satılır veya öldürülürdü. (399)

Hayvan sağlığıyla ilgili olarak menzillerde bir başveteriner, yeteri kadar da yardımcı ve nalbant bulunurdu. Başveteriner, bölgesinde bulunan hayvanlara ve kasaplık hayvanlarla, veterineri olmayan birliklerin hayvanlarına bakmaktan sorumluydu. Menzil bölgesinde bulaşıcı hayvan hastalığı çıktığında alınacak önlemleri ordu menzil müfettişliğine arzeder ve alacağı emre göre gerekli uygulamalarda bulunurdu. Menzil beygir deposu da başveterinerin gözetimindeydi. (400)

Erkân-ı Harbiye Mektebi mezunlarından Nafıa Vekili (Bayındırlık Bakanı) Behiç Bey'in kendisini yetiştiren bu mektebe armağan edilmek üzere 1911 yılında proje halînde kaleme aldığı (Vakti Seferde Hidemat-ı Baytariye'nin Tarzı İfası ve Teçhizat-ı Baytariye'ye ait talimname) 1912 yılında İstanbul Süleymaniye Askeri Matbaasında basılarak yayınlanmıştır.

Bu talimatnamede kıta, kol ve karargâhlarla menzil hatlarındaki veterinerlerin görevleriyle veteriner donatım ve gereçleri aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Seferde veteriner hizmetlerinin yürütülmesine ait teşkilât, kıta, kol ve karargâhlarda görevli veterinerlerle veteriner donatım ve gereçleri: Menzil hatlarındaki veteriner teşkilât ve gereci: Ordu müfettişliklerine bağlı veteriner ecza ve donatım depoları.

Kolordudaki Veteriner Hizmetleri ve Donatımı

Kolordu karargâhıyla, kıta ve kolordudaki veteriner hekimler, seferî kadrolarda açıklanmıştır.

Her askerî veteriner, bir cep içinde üstüncüyle, bunun içinde ilâçlar ve tımar (yara bakımı) edevatı gibi bazı vazgeçilmez gereci kılıçlığına asılmış bir veteriner çantasında taşır. Her veteriner üzerinde bunlardan başka, dürbün, harita, muharebe gereci gibi seferî donatımı bulunur.

Seferde Kullanılan Veteriner Donatım ve Gereci

Nalbant Heybesi: Atlı nalbantlar bu heybeleri, eğere takılmış olarak, yaya nalbantlarsa, ağırlıklardaki arabaların birine koyarak taşırlar.

Veteriner Ecza Heybesi: İçinde ecza ve veteriner edevatı bulunan bu heybe, mekkâre üzerinde taşınır. Heybeler süvari sınıfı için verilir.

Veteriner Ecza Sandığı: Ata yüklenmiş olarak taşınır.

Veteriner Arabası: Veteriner Heybesi, Veteriner Ecza Sandık ve arabaları, barışta veteriner donatım ve levazımatının korunması hakkındaki tüzük gereğince bikliklerde boş olarak saklanır.

(399) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 278.
(400) Menzil Hidematı Nizamnamesi; s. 25, 32.

Karargâh, Birlik ve Kollarda Bulunan Veteriner Gereçleri

Kolordu ve tümen karargâhlarında	1 Veteriner ecza sandığı
Piyade alayında	
Makineli tüfek bölüğünde	
Sıhhiye bölüğünde	
Seyyar hastahanede	
Köprücü treninde	1 nalbant heybesi
Telgraf bölüğünde	1 Veteriner ecza sandığı
Ekmekçi bölüğünde	
Mekkâreli ve arabalı cephane ve erzak kollarında	
Süvari bölüğünde	
Süvari makineli tüfek bölüğünde	2 nalbant heybesi
Topçu bataryasında	
Süvari alayında	1 veteriner ilâç heybesi
	1 veteriner ilâç sandığı
Seri ateşli sahra ve dağ topçu taburlarında	1 veteriner ilâç sandığı
Diğer topçu taburlarında	2 veteriner ilâç sandığı
Kolordu köprücü treninde	2 nalbant heybesi
Beygir depolarında	1 nalbant heybesi
	2 veteriner ilâç sandığı
Seyyar hastahanelerde	0.5 nalbant heybesi
	0.5 veteriner ilâç sandığı

Seferberlik emrinin alınmasıyla birlikte, karagâh, kıta, kol ve hayvan depolarında bulunan boş veteriner gereci, seferberlik plânına uygun olarak merkez hastahanelerindeki veteriner ilâç idhar (depolama) merkezlerince doldurulur.

Barışta, bu idhar merkezlerindeki veteriner eczasından hastahane ve birlikler için tüketilenler, satın alınmak suretiyle ikmal edilir. Bir idhar merkezinin stok seviyesi, daima birliklerin sefer ihtiyacını karşılayacak düzeyde olmalıdır.

Bu hususun yerine getirilmesinden, kolordu baş veterineri sorumludur.

Askeri Harekât Sırasında Veteriner Hizmetlerinin Yapılışı

Veteriner hizmetleri, muvaazzaf veterinerlerle, seferberliğin ilânından sonra plân gereğince orduya katılan yedek askerî ve sivil veteriner ve yardımcıları tarafından yürütülür.

Sefer kadrolarına göre birliklere atanan veterinerler, o birliğin havvanlarına bakar. Piyade ve redif tümenlerinde seferi kadro gereğince bulunması gereken iki veteriner, aşağıdaki birliklerde mevcut olan hayvanların veteriner hizmetlerini yürütür.

Tümen karargâhlarındaki hayvanların,

Tümene bağlı piyade alaylarıyla makineli tüfek bölüklerindeki hayvanların,

Tümen istihkâm bölüğü ve köprücü trenindeki (tümene katılmışsa) hayvanların,

Tümen sıhhiye bölüğündeki hayvanların hizmetlerinin yürütülmesini üstlenir.

Kolorduda: Kolordu başveterinerleri, bütün kolordunun veteriner hizmetlerini düzenlemekle, aynı zamanda kolordu karargânındaki hayvanlara da bakmakla yürümlüdür.

Kolorduya bağlı telgraf bölüğünün hayvanları, en yakın kıta veterineri tarafından tedavi edilir.

Tümen ve kolordu başvetirenerleri emrine, Nalbant Okulu'nu bitirmiş, veteriner hizmetlerini bilen bir nalbant ustası verilir.

Ekmekçi bölükleriyle seyyar hastahanelerdeki hayvanlara, ulaştırma taburu başveterinerinin tertibine göre, erzak kollarındaki veterinerlerden biri bakar.

Seyyar hastahaneler, kademe hâlinde cephane kollarıyla birleştiğinde, bu hastahanelerin hayvanlarına kademe komutanının tertibine göre, kademedeki veterinerlerden biri bakar.

Bütün birliklerle, kollar ve karargâhlardaki hayvanların tedaviden yoksun kalmamaları gerekir. Gerektiğinde tümen ve kolordudaki bütün veterinerler; birlik ve kollara, geçici olarak gönderilebilir. Bu tertibin alınmasına kolordu başveterineri yetkilidir.

Her birlikte veteriner ecza, araç ve gereçleri mevcut olduğundan, geçici olarak birlik ve kollara gönderilen veterinerler, bu gereçlerden yararlanarak hayvanların sağlık işlerini yürütürler.

Veterinerlerin en önemli görevi, askerî harekâta engel olan bulaşıcı hayvan hastalıklarının çıkışını önlemektir. Bunun yerine getirilmesi için, hayvanların su ve yemleriyle barındıkları ahırlara aralıksız dikkat edilir. Her veteriner, hayvan tırnaklarının iyi durumda bulunması için nalbantları gözetim altında bulundurur.

Askeri harekât sonunda ve bir yerde ordugâha geçişte veya konaklamada, veterinerler hayvanların içeceği suyu, yem ve ahırlarını gözden geçirir, viziteye çıkan hasta hayvanlar için gereken tıbbî önlemleri alarak, ilgililere gerekli önerilerde bulunurlar. Ordugâhlarda çıkılacağı günün sabahında, bu hizmetler yeniden yapılır.

Birliklerin bir yerde birkaç gün kalışları sırasında, veteriner hizmetleri barıştaki düzene göre yürütülür.

Yürüyüş ve molalarda veterinerler, emirlerindeki nalbantlar aracılığıyla birlikleri gözetim altında tutarak, ivedi alınmasi gereken önlemleri, birlik komutanının tertibine göre yerine getirirler.

Tedaviye muhtaç hayvanlar şu bölümlere ayrılır:

Tedaviye ihtiyacı olup da, görevine devam edebilecek derecedeki hafif hasta hayvanlar,

Görev ve yükleri hafifletilebilecek hayvanlar,

Birliklerinde dinlenmeye ihtiyacı olan hayvanlar,

Beygir depolarına gönderilmesi gereken hasta hayvanlar.

Dinlenme ve ihtiyacı olup, birlikleriyle beraber hareket eden hayvanlar büyük ağırlıklarda bırakılır. Bulaşıcı hastalıklarla, ruam hastalığına yakalanan hayvanlar için de gereken tıbbî önlemler alınır.

Hayvanların her akşam yapılan muayenesinden sonra, veterinerler, birlik komutanına sonuç hakkında bilgi verir ve gereken önlemlerin vaktinde alınmasını sağlar.

Veterinerin düzenlediği raporlar, her akşam birlik komutanlarınca tümen başveterinerine ulaştırılır. Bu raporlara eksik olan veteriner ecza miktarlarıyla, tedavi için beygir depolarına tahliyeleri gereken hayvanlar da yazılır.

Tümen Başveterineri

Tümenlerde bulunan iki veterinerden kıdemli olanına, tümen başveterineri denilir. Başveterinerin görevleri şunlardır:

Birliklerden gelen raporlara göre, tümenin veteriner ecza durumunu inceler ve kolorduya sunulacak raporda olayları arzla, gerekirse eksik hayvan ve eczanın tamamlanmasını ister.

Beygir depolarına tahliye edilecek hayvanların gönderilmesi hakkında gerekli önlemleri alır.

Tümen birliklerindeki hayvanların sağlık durumları hakkındaki önerilerini tümen günlük emirleriyle kıtalara ulaştırır.

Erzak ve cephane kollarındaki başveterinerler de, tümen başveterineri gibi görev yapar. Kollardan kademeler teşkil edilmişse, bu görevler en kıdemli veteriner tarafından yürütülür.

Beygir depolarına tahliye edilecek hayvanların sevek ve idareleri için görevlendirilecek er sayısı, birliklerin savaş gücünü zayıflatmayacak oranda olmalıdır. Bunun için şu kaynaklardan yararlanılır:

Hasta ve zayıf oldukları için seyyar hastahanelere veya geçici mevki hastahanelerine gönderilecek erlerden,

Bütünleme ikmali için tümene katılan kollardaki erlerden,

Noksan hayvanların ikmali için beygir depolarından birliklere gönderilen erlerden, kısmen sivil halktan,

İki hayvana bir er ayrılmak suretiyle birliklerden,

Beygir depolarına tahliye edilen hayvanların yem torbası, yuları, mutabiye ve tımar gereçleri beraberinde gönderilir. Semer ve koşum takımları ağırlıklar ve kollarda bırakılır. Birliklere depolardan gönderilen hayvanlar için aynı tertip uygulanır. Bir günde ulaştırma taburlarına katılacak hayvanlara yem verilmez. Bu yemler, görevlilerin vereceği belge karşılığında, kollardan alınır. Kollar çok gerideyse, tümen günlük emriyle hayvanların yemleri yanlarında bulundurulur. Hayvanların beygir depolarına tahliye eden erlerin görevleri sona erdiğinde, tümenlerine geri gönderilir.

Kolordu Başveterinerinin Görevleri Şunlardır:

Kolordudaki bütün hayvanların sağlık hizmetlerini düzenler.

Kolordu için gerekli veteriner ecza ve gereçlerinin, menzil hattındaki seyyar veteriner ecza depolarından alınmasını sağlır.

Kolordu beygir deposunun eksik olan hayvan ihtiyacını, menzil hayvan depolarından veya satın alma yoluyla ikmal eder.

Ast komutanlıklardan aldığı raporlara göre, hayvan sağlığı hakkında alınması gerekli tedbirleri birliklere yayınlar.

Birlik, tümen ve kolordu başveterinerleri, hayvanların iyi biçimde korunmasından sorumludurlar. Birliklerce kötü kullanma sonucu meydana gelen aksaklıkları, nedeniyle birlikte birlik ve tümen komutanlarıyla başveterinerlere bildirerek gereken önlemlerin alınmasına çalışır.

Geçici Hayvan Hastahaneleri

Yaralı ve hasta hayvan sayısına, bu gibi hayvanların beygir depolarına tahliye edilme zorunluğuna ve kolordunun gelecekteki harekâtına göre, yerleşim merkezlerinde geçici hayvan hastahaneleri kurma işlevi kolordu başveterinerinin yetkisindedir.

Geçici hayvan hastahanelerine tahliye edilen hasta ve yaralı hayvanlar, daha sonra kolordu beygir depolarına gönderilir.

Geçici hayvan hastahanesinde görevlendirilecek personelle veteriner ecza ve gereçleri kolordu başveterinerinin tertibine göre, kolordudan gönderilir. Ayrıca, halktan ve sivil veterinerlerin yardımından yararlanılır.

Bağımsız tümenlerin başveterinerleri de yukarıdaki esaslara göre hareket eder.

Kolordu başveterineri, menzil hatlarındaki beygir depolarının durumu hakkında devamlı bilgi alır. Buradaki hayvan mevcudu kolordunun ihtiyacını karşılayamıyorsa, tedarikin satın alma yoluyla yapılmasını önerir.

Kolordu beygir depoları ve bunların kuruluş amaçları şunlardır:

Hasta hayvanları tedavi etmek, yedek hayvan bulundurmak, kolordunun emirlerine göre hayvan satın almak ve işe yaramayan hayvanları satmak, menzil beygir depolarıyla menzil başlangıç noktalarından kolordu için gönderilen hayvanları teslim almak, bir depo olarak, birliklerin azalan veteriner ecza ve gereçlerini ikmal etmek.

Numara verilecek her kolorduda 1-2 beygir deposu kurulur.

Beygir deposu birden fazla olduğu takdirde, en kıdemli depo komutanı, beygir depoları genel komutanlığını üstlenir.

Bir beygir deposu, 100 hayvanı, iaşe edecek, barındıracak ve tedavi edecek kapasitededir.

Beygir depolarının gereç ve ulaştırma araçları, barışta kolordu merkezindeki ulaştırma taburlarında, veteriner malzemeleri merkez hastahanelerindeki veteriner ecza idhar merkezlerinde korunur.

Sefer kadrolarında, kolorduya ayrılmış olan beygir depolarının veteriner gereçleriyle ulaştırma araçlarının tedarikinden, kolodu başveterineri sorumludur.

Beygir depoları, hareket ve yerleşme hususunda birlikte olacakları kol veya kademe komutanlarının emirlerine göre hareket ederler.

Depodaki hayvanlar, çadırlara ve tercihan konaklardaki ahırlara yerleştirilir.

Konaklama sırasında, gecikmeye meydan verilmemesi için, kademe komutanlığınca daha önceden bu bölgeye bir görevli gönderilir. Beygir deposu komutanı, yerleşme sırasında Seferî Hizmet Nizamnamesi'ndeki esaslara uygun hareket etmekte yükümlüdür.

Raporlarıyla birlikte, beygir depolarına tahliye edilen hasta hayvanlar teslim alınır ve karşılığında gelen görevliye bir belge verilir.

Beygir depolarında hasta hayvanlara barıştaki tedavi usulleri uygulanır.

Hastalığı nedeniyle beygir deposuna gönderilen bir hayvanın bağlı olduğu birliğe iadesindeki zorluk nedeniyle, çeşitli kıta ve yerlerde hangi işlerde kullanıldığı hakkında düzenlenen rapor ve çizelgede, nerelerde bulunduğu, eşkâliyle birlikte açık olarak belirtilir.

Beygir depolarında yedek olarak bulunan hayvanların %25'i bineğe, %35'i topçuya ve %40'ı da ulaştırmaya elverişli olmalıdır. Bu hayvanların iyi beslenme ve bakımlarından, depo komutanı sorumludur.

Beygir depolarınca hayvan alım ve satımında, birlikte oldukları kollardan bir üye de hazır bulunur. Alım ve satımlar kolordu komutanlığının emirlerine uygun şekilde yapılır.

Beygir depolarından, kolordu komutanlığının emir ve tertipbine göre birliklere ve kollara gönderilecek hayvanların yerlerine ulaşıncaya kadarki yem ihtiyaçları, bu depolar tarafından sağlanırsa da, özel durumlarda ve yollarda aç kalan hayvanlara her birlik ve kol, belge karşılığı yem tedarik etmede yardımda bulunmalıdır. Hayvanların aç kalmasına neden olan depo komutanları sorumlu tutulur.

Birliklerde azalan veteriner eczasının beygir depolarından ivedi ikmal edilmesi hususu kolordu günlük emirlerinde belirtilir. Buna göre, her birlik için ayrı ayrı düzenlenen belgeler, eczayı teslim alacak görevli veterinere imza ettirildikten sonra saklanır.

Beygir depolarındaki hasta hayvan sayısı fazla olduğu takdirde, bunlardan bir kısmı kolordu komutanlığının izniyle menzil beygir depolarına gönderilir. Bu duruma çok zorunlu hallerde başvurulur.

Hasta ve yedek hayvanların durumuyla eksiklerini veteriner ecza ve gereçlerinden azalanların miktaralarını içeren bir rapor, depodaki kıdemli veterinerce her akşam depo komutanlığı kanalıyla kolordu başveterinerine sunulur.

Beygir depolarının veteriner ecza ve gereç eksikleri menzil hatlarındaki sıhhiye depoları yanında bulunan gezici veteriner ilâç depolarınca ikmal edilir.

Hayvan sayısındaki azalma oranı, kolordunun harekâtını aksatacağından, kolordu başveterineri, her çareye başvurarak mevcutların korunmasına gayret eder.

Kolordudaki veteriner hizmetlerinin yürütülmesi ve hayvanların sağlık durumlarına ait raporlar, özellikle önemli çarpışmalar sonunda ordu komutanlığına sunulur.

Berkitilmiş bölgelerdeki korunma birliklerinin orduya katılmaları ihtimali olan yerlerde de, yeter sayıda beygir depoları kurulur.

Menzil Hatlarındaki Veteriner Teşkilât ve Hizmetleri

Menzil hatları üzerindeki veteriner teşkilâtı aşağıda görüldüğü gibidir:

Menzil beygir depoları, sıhhiye depoları yanındaki veteriner seyyar ecza depoları, menzil beygir depolarının teşkilât, görev ve çalışma usulleri kolordu beygir depolarının aynı olup, gezici nitelikleri sınırlıdır.

Menzil hatlarındaki beygir depolarında hayvanların barınma ve beslenmeleri, barış tertiplerine yakın bir düzeydedir. Bu depolar kolordulara hayvan gönderdiklerinden, geniş çapta mubayaa ve satın alma işleriyle uğraşır.

Menzil beygir depoları, genellikle menzil merkez noktalarında kurulur. Menzil hattının büyüklüğüne göre, menzil başlangıç noktalarıyla, depolar arasında ara beygir depoları da kurulabilir. Bütün bu depolar, Ordu Menzil Müfettişliği'nde görevli başveterinerin gözetimi altındadır.

Beygir depolarının sayısına ordu müfettişliği karar verir.

Menzil sıhhiye depoları yanındaki veteriner seyyar ecza depoları, koloduların azalan veteriner eczasını ikmal eder.

Veteriner seyyar ecza depoları da, menzil müfettişliği başveterinerinin emrindedir.

Beygir depolarıyla veteriner gezici ecza depolarına ait gereçlerin barışta nerelerde korunacağı ve seferberlik hazırlıklarının yapılması ordu müfettişlikleri ve ordu başveterinerinin gözetiminde cereyan eder.

Ordu Müfettişliklerinde Veteriner Genel Ecza ve Donatım Esas Depoları

Veteriner ecza ve donatım esas depoları, bir ordunun uzun süre muhtaç olduğu veteriner eczasını bulundurur. Bu depoda zamanla azalan veteriner eczası, satın alma yoluyla ikmal edilir.

Ordu müfettişlikleri bölgelerinde kurulan veteriner ecza ve donatım esas depoları, barışta, bulundukları yerdeki kolordu komutanlıklarına bağlanır.

Bu depolar, Veteriner İşleri Genel Müfettişliği'nce kurulur.

Barışta menzil genel müfettişlerinin idaresine verilen veteriner ecza ve donatım esas depolarının seferberlik işleri, ordu müfettişliklerinin sefer plânlarına dahil edilir.

Veteriner ecza ve donatım esas depoları, ordunun eksik veteriner ecza ve donatımının ikmalinden esas kaynağı oluşturur.

Bu depolar azalan ecza ve teçhizat, satın alma yoluyla veya İstanbul'daki Veteriner Genel Ecza ve Teçhizat Deposu'ndan ikmal edilir.

Veteriner Genel Ecza ve Teçhizat Deposu'nda bulundurulması gerekli olan veteriner gerecleri, barışta Veteriner İşleri Genel Müfettişliği'nce sağlanır.

Veteriner İşleri Genel Müfeetişliği, veteriner ecza ve donotımıyla, orduların hayvan ikmalinde başvuracakları en yüksek makamdır. Bu nedenle, gereken tertip ve tedbirlerin zamanında alınması gereklidir. (401)

6. HİZMETLER

b. Harp Sanayii

(1) Genel

Bir devletin silâhlı kuvvetlerinin barış gereksinmeleri, sefer öncesi stok ve sefer gereksinmelerini karşılayan millî sanayi kurum ve kuruluşları, harp sanayiini oluşturur.

Silâhlı kuvvetler, askerî harekâtı yürütebilecek nitelikte insan, silâh, mühimmat, araç ve gereçlerden oluşur.

Silâhlı kuvvetlerin lojistik gereksinmeleriyse, silâh, mühimmat, araç, gereç ve diğer ikmal maddelerine ait stoklarla seferberlik plânlarına uygun bir üretim desteğiyle sağlanır.

Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nin de gücünü oluşturan bu faktörlerden insan unsurunu, uzun süre toprak rejimi sayesinde sağlanmış, bu rejim bozulmadığı sürece bu konuda herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır.

(401) Vaktı Seferde Hidemat-ı Baytariyenin Tarzı İfasını ve Teçhizaı Baytariyeye Ait Talimatname; İstanbul, Süleymaniye Askeri Matbaası, 1912, s. 2-17.

Gereç ve diğer ikmal maddelerine ait stoklarla, uygun bir üretimin, Osmanlı Devleti'nde nasıl başladığı ve geliştiği ve ne zamandan itibaren dışarıya bağımlı hâle gelindiğiyse, burada açıklanacaktır.

Hiç kuşkusuz ki, Osmanlı Devleti'nin harp sanayiini, devletin kuruluşuyla başlatma doğru değildir. Nitekim, "Alaattin Keykübat döneminde bu kadar geniş imar faaliyetinin ve seferlerin gerçekleşmesi, kuşkusuz Türkiye'de ticarte, tarım, sanayi, üretim ve ekonomik yükselişle paralel olmuştur." (402)

Gerçekte de Anadolu Selçuklu Devleti'ni yücelten faktörler arasında, sınai üretim, ekonomik güçle birlikte, birinci derece de rol oynamıştır. Aksi takdirde mevcudu yüz binleri bulan ordu, donatılamazdı.

Bu nedenledir ki, Osmanlı Devleti gelişirken, ülkesine kattığı topraklar üzerinde kurulmuş olarak kalan bir harp sanayi de ele geçmiş ve ordu ihtiyacını karşılamada katkısı süregelmiştir.

Gezgin Çıplak Haydar'ın, verdiği şu bilgilere göre: "Karaman yurdundaki demir madenleri, onların savaşçılığına başka bir güç katmaktaydı. Bunlar, Ermeni ve Tekfurlarla daimi bir savaş halindeydiler."

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, Karaman ülkesi Osmanlıların eline geçmeden önce, burada da bir savaş ve maden sanayii bulunuyordu.

Bütün bu açıklamalara karşın, ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nde, bu günkü anlamda bilinçli ve plânlı olarak kurulmuş bir harp sanayiinin var olduğu iddia edilemezse, XVIII. yüzyılın sonlarında amacına ulaşmış yeterli bir harp sanayiinin buluduğunu da kabul etmek gerekir.

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibarın, silâhlı kuvvetlerinin kadrolarında bulunan bütün silâh, araç ve gereçlerle her türlü ikmal maddeleri, yurt içinde kurulu millî sanayi kaynaklarından tedarik ediliyordu.

Gerçekten, XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinde gelişmiş bir sanayi faaliyetinin var olduğu kesinlikle ifade edilmektedir. (403)

Uzun yıllar etkin bir politikaya ve büyük bir askerî güce sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, silâhlı kuvvetleri için gereksinme duyulan silâh, mühimmat, araç ve gereçleri üreten harp sanayiini kurmuş ve üstün bir düzeye çıkarmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, hızla genişlemiş ve bu arada tımarlı süvari sayısı kısa sürede çoğalmış, bu süvarilere en iyi silâhlar tedarik edilmişti. (404)

1396 Niğbolu Haçlı Seferi'nde her iki taraf ordularının silâhları karşılaştırıldığı zaman, at ve okun zaferi kazanmakta büyük rol oynadığı görülmektedir. (405)

Birinci Kosova Savaşı'nda I. Murat'ın ordusunu destekleyen esnaf ve sanatkârlar, (Orducu=Ehli Hiref) Osmanlı ordusunun o dönemdeki tüm gereksinmelerini, yurt içindeki yerli sanayi kuruluşlarından sağlıyorlardı.

(402) Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971, s. 399.
(403) Doğan Avcıoğlu; Türkiye'nin Düzeni, İkinci Baskı, Bilgi Basımevi, 1969, s. 22.
(404) Cevdet; Cevdet Tarihi, c. I, 2 nci Baskı, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1309, s. 35.
(405) S. Aziz Atiya; Niğbolu Haçlılar Seferi, çev. Esat Uras, Ankara, Güney Matbaası, 1956, s. 83.

Bu sanayi, başlangıçtan itibaren varlığını kanıtlamış ve zamanla büyük gelişmeler göstermiştir. Harp sanayii ürünlerinden bu gün yerli ve yabancı müzelerde sergilenmekte olan objeler de bunu kanıtlamaktadır.

Bazı tarih yazarları, Tophane-i Hümayunu kurduğu için, harp sanayiinin Fatih Sultan Mehmet döneminde başladığını yazmışlarsa da, top dökümünün daha önceki dönemlerde başladığını ve savaş alanlarında dahi bu çalışmanın yapıldığını açıklayan belgeler bulunmaktadır.

Özellikle kuruluş dönemi silâhlarıyla araç ve gereçlerini oluşturan ve resim 12, 13, 14 ve 15'te görülen ürünler, harp sanayiiinin daha önceden var olduğunu kanıtlayan belgelerdir.

Fatih döneminden önce kullanılan ateşli silâhların barutlarıyla, topların taş ve demir yuvarlakları (gülleleri) de yurt içinde yapılıyordu.

Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nin büyük gücünü oluşturan süvari birliklerinin savaş aracı olarak kullandığı atlar yurt içinden sağlanıyordu. Ordunun giyeceklerini üreten dokuma, deri ve boya sanayiiyle yiyeceklerini üreten sanayi, millî sanayiin bölümlerindendi.

Yalnız kara kuvvetlerini değil, deniz kuvvetlerini de millî sanayi destekliyordu. Örneğin, Orhan Gazi'yi Bizans İmparatoru ile görüşmek üzere Üsküdar'a götüren donanma, Osmanlı Devleti tersanelerinde yapılmıştı.

O dönemde, Bilecik'ten çıkarılan demir ve Küre'den çıkarılan bakır cevherlerini işleyerek harp sanayinin ham maddesi haline getiren sanayi mevcuttu.

Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde o döneme uygun gelişmiş bir harp sanayiinin varlığını ve savaş zamanında bu sanayiden yeterince yararalanıldığını göstermektedir. Harp sanayiinin nasıl ve nerelerde kurulup geliştiğini, daha sonra gerileyerek devletin nasıl dışa bağımlı hâle geldiğini bundan sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

Osmanlı Devleti'nde, harp sanayii diye somut bir sanayii dalı yoktu. Bu kavramın, topyekûn ülke sanayiinin, silâhlı kuvvetlerin gereksinmelerini karşılama yönüne yöneltilmesi şeklinde düşünülmesi gerekir. Bu nedenle silâhlı kuvvetler için gerekli ihtiyaç maddeleri iki grupta toplanabilir.

Birinci grup, çoğunlukla halk tarafından kullanılan ürünler olup, silâhlı kuvvetlerin gereksinme duyması hâlinde üreticiden -ilk dönemlerde olduğu gibi- ya muharibin kendisi tarafından veya devlet eliyle tedarik edilirdi (levazım, ordudonatım, istihkâm, sıhhiye... gereçleri gibi).

İkinci grup, yalnız silâhlı kuvvelerde kullanılan, üretimi için özel tesis, malî güç ve bilgi isteyen sanayi ürünleriydi (gemi, top, barut ve daha sonraki yıllarda tüfek... gibi).

Her dönemde ve her ulusta millî sanayiinin amacı, gerektiğinde harp sanayiini oluşturabilmek ve silâhlı kuvvetlerin gereksinmelerini yeterli şekilde sağlayabilmektir.

Bu gün, kamu sektörü ve özel sektör diye adlandırılan kuruluşların, Osmanlı Devleti'nde de zamanla nasıl kurulduğunu ve geliştiğini açıklamak uygun olacaktır.

Hiç kuşkusuz, silâhlı kuvvetler kendi bünyesi içinde bir imalâtçı olarak düşünülemez. Silâhlı kuvvetlerin niteliği muharipliktir. Nitekim, Kapıkulu Ocağı kurulduğu zaman, kabul edilen temel yasanın 13 ncü maddesi, "personelin bir sanat dalıyla ilgilenmesi"ni amirdi. Bundaki amaç, personelin yalnız muharip olarak yetişmesini sağlamak, ihtiyaçlarıysa, yurt içi millî sanayiinden tedarik etmekti.

Anca, ordunun çeşitli sınıflar hâlinde gelişmesi, ihtiyaçların artması, hizmetlerin çoğalması sonunda, teknoloji ve sanatla ilişkiler o derece artmıştı ki, yukarıda sözü edilen 13 ncü maddeye karşın, orduda teknoloji ve santala uğraşan hizmet birliklerinin de kurulması zorunluğu doğmuştu.

Kuruluş döneminin sonlarına doğru büyük bir sınıf hâlinde teşkil edilen ve kısa sürede gelişen Cebeci Ocağı, çeşitli atölyeleri, uzman personeli, özel araç ve gereçleriyle tam bir teknik sınıf hâlini almıştı. Bundan sonra kurulan Ağa Kapısı yapımevleri (Sanayi bölükleri) de ocağın önemli gereksinimlerini karşılayacak nitelikteydi. (406)

Kapıkulu Ocağı'ndaki bu gelişmeler, Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nin büyük gücünü oluşturan eyalet askerelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildi.

Eyalet askeri kuvvetlerinin tüm gereksinimleri bu kuvvetleri savaş alanına götürmekle yükümlü olan kişilerce, ülke yüzeyinde dağılmış bulunan millî sanayi kuruluşlarından sağlanıyordu ki, bu da Osmanlı harp sanayiinin bir özelliğiydi.

Böylesine ülke yüzeyinde yaygın bir harp sanayiine sahip olan Osmanlı Devleti'nin, bu sanayiiden yararlanması üç evrede değişik şekilde olmuştur.

Orduda ateşli silâhların bulumadığı evrede, Kapıkulu Ocağı'nın silâhları hariç, ordunun geeksinme duyduğu tüm ikmal maddeleri yurt içinden tedarik ediliyordu. Kapıkulu Ocağı'nın silâhları için de zaman zaman yurt içi sanayiine başvurulduğu olurdu.

Silâhlı kuvvetlerde ateşli silâhların çoğunlukla kullanılmaya başlandığı ikinci evrede, gereksinim duyulan bazı ikmal maddeleri devlet eliyle üretilerek sağlanıyordu.

Üçüncü evredeyse, gereksinmeler devlet tarafından karşılanıyordu.

Bu gün gelişen teknikle birlikte, ekonomik nedenler yüzünden kendi kendine yeterli bağımsız bir harp sanayiinin kurulması mümkün olamazken, Osmanlı Devleti, özellikle yükseliş dönemi sonuna kadar zamanın hafif ve ağır sanayiini oluşturan üniteleri (Cebeci Ocağı, sanayi bölükleri, daha sonra sanayi alayları) ve kuruluşları (Tersane,

(406) Uzunçarşılı; c. I, s. 400.

Tophane, Baruthane, Fişekhane vb.) meydana getirmiş ve kendi kendine yeterli bir hap sanayiine sahip olmuştur.

Bu dönemde ülke içinde kurulmuş olan sanayiinin gereksinme duyduğu demir, bakır, kurşun ve diğer önemli madenlerin tümü yer altı kaynaklarından çıkarılmakta ve sanayi ham maddesi hâline getirilmekteydi. Halkın ve ordunun gereksinmesi olan tüm madenî eşya, yurt içinde yapılıyordu. Dokuma sanayiinin bütün türleri de çok eski bir geçmişe sahipti. (407)

Bu konular için bazı örnekler de vermek mümkündür. Şöyleki:

1299 yılında Osmanlıların ele geçirdiği Bilecik'teki demir madenleri, yüzyıllar boyu işletilerek harp sanayiinde kullanılmış ve top yuvarlakları yapılmıştır. (408)

Kastamonu'yu ele geçiren II. Murat döneminde, Küre'deki bakır madenleri işlenerek ateşli silâhların yapımında kullanılmıştır.

Bursa'nın ele geçirilmesi ve başkent olarak kullanılmaya başlanılmasından sonra, burası Osmanlı Devleti'nin ilk sanayii şehri olmuş, yüzyıllar boyu süren bu sanayii faaliyeti, orduların bütün gereksinmelerini karşılar duruma gelmişti. (409)

Ülke sınırlarının genişlemesi ve ticaret hacminin artması sonucu, sanayii şehirleri de çoğalmış ve uzmanlaşmaya yer verilmiştir. Örneğin, Gaziantep'te ayakkabıcılığa, Maraş'ta nal, mıh, çivi, zincir, gem ve silâh yapımına, Konya ve Afyon yörelerinde keçeciliğe, Ankara'da demir ve deri imalatına, Sivas'ta şal, Uşak'ta halı üretimine önem verilmiştir. (410)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren dikkati çeken diğer bir özelliği, (bu gün de olduğu gibi) millî sanayii oluşturan aşağıdaki zaanatlar dışında kalan diğer hafif ve ağır sanayii'nin o dönemde de devlet eliyle yürütülmesiydi. Bunun nedenini, özel sektörün bilgi yetersizliği, ekonomik durum ve girişimci kişilerin olmayışında aramak gerekir.

İlk dönemlerde millî sanayii ve dolayasıyla harp sanayiini oluşturan ve orducu adıyla anılan ehli hiref, ekmekçi (labbaz), kasap, bakkal, aşçı, (tabbah), başçı, attar, berber, bozacı, eskici, terzi (hayyat), hallaç, pabuçcu, çizmeci, nalçacı, saraç, pamukçu (penbeduz), çuhacı, çakşırcı, bezci, nalbant, semerci (palanduz), mumcu, muytap (kıldan eşya yapan), çadırcı, demirci, kazancı ve postalcı, kemangir (yay ve ok yapan), şemşirci (kılıç yapan), arpacılar... gibi zanaat sahipleriydi. Bunlardan ve daha birçok zanaat türlerinden oluşan bir sanayi, ordunun gereksinmelerini karşılar durumdaydı. (411)

Kapıkulu personeline yeterince destek Cebeci Ocağı, Ağa Kapısı yapımevleri (sanayi bölükleri) tarafından sağlandığı için, orducular daha çok eyalet askerlerini desteklerdi. Bunlar da yukarıda adlarını belirttiğimiz zanaat sahiplerinden kurulmuştu. (412)

(407) Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, Belleten, c. XIII, sayı-51, 1949, s. 511.
(408) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 16, s. 93 ve 258.
(409) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. III, s. 68.
(410) Doğan Avcıoğlu; Türkiye'nin Düzeni, s. 12.
(411) Uzunçarşılı; s. 370, 371, 372.
(412) a. g. e.; s. 400, 401.

Bundan başka, Anadolu'da ve sınır bölgelerinde büyük çapta gelişmiş el sanat erbabı da vardı. (413)

Hemen belirtmek gerekir ki, bu gün sanayi deyince, akla makine ve fabrikalar gelir. Oysa, XVIII. yüzyılın başına kadar kullanılan tüfeklerin çoğu elde yapılıyordu.

İmalat, çekiç, testere, iğne, makas ve el tezgâhları gibi basit âletlerle sağlanıyordu. Buna karşılık, XVI. ve hatta XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Osmanlı Devleti teknik bakımdan Batı'nın gerisinde değil, ilerisindeydi.

Zamanla harp silâh araç ve gereçlerindeki hızlı gelişmeye Osmanlı Devleti de ayak uydurmuş, özellikle ateşli silâhların kullanılmaya başlanmasından sonra, artan gereksinmeler, devletin kurduğu hafif ve ağır sanayi kuruluşlarınca (dokumacılık, boyacılık, dericilik, barut, mermi, top, hafif silâh ve gemi yapımı... gibi) karşılanır olmuştu.

Aşağıdaki rakamlar bu konuda bir fikir vermektedir:

1638 sayımına göre, yalnız özel sektörde çalışanların sayısı 46.426 kişiyi buluyordu. Ayrıca ordunun ve büyük devlet örgütünün gereksinimlerini karşılayan geniş bir devlet sektörü vardı. İki tersane, bir tophane, beş barut kârhanesi, bir humbarahane, bir top arabası kârhanesi, bir fişekhane, bir at meydanı mumhanesi, çok sayıda peksimet fırını, kurşunhane, dökümhane, şişhane, boyahane, doğramahane vb. gibi kuruluşlar mevcuttu. Büyük bir bölümün ağır sanayii oluşturduğu bu kuruluşlarda on binlerce işçi çalışırdı. (414)

Yukarıdaki sayılan ve esnaf tarafından oluşturulan küçük işletmeler, lonca, gedik ve inhisar yöntemlerince korunmaktaydı. Bu yöntemlerin uygulandığı sürece Osmanlı Devleti, Avrupa ürünlerine gereksinme duymadan kendi yerli ürünleriyle gereksinmelerini karşılıyordu. Fakat, Tanzimat'ın ilânıyla birlikte lonca, gedik ve inhisar yöntemlerinin kaldırılması sonucu küçük işletmeler, yavaş yavaş el değiştirmiş ve gerilemeye başlamıştı.

Kuşkusuz harp sanayiinin gerilemesinin başka nedenleri de vardı.

O tarihlerde, Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'ni bir ham madde deposu olarak görmeye başlamışlardı. Devletçe ham madde ihracatının zaman zaman yasaklanmasına karşın, bunun önüne geçilmemesi, millî sanayii ve dolayısıyla harp sanayiini de olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, 1563 yılında donanmanın geresinmesi için Ege dokumacılarına 150.000 yelken bezi siparişi verilmiş, ancak hiç kimse bu taahhüde girmek istememiştir. Bunun nedeni ham madde yetersizliğiydi. Bu olaydan sonra pamuk ve pamuk ipliği ihracatı derhal yasaklanmıştır. (415)

Ham madde ihracını önlemek amacıyla, 1590 yılında yayınlanan yasaklama listesinde, şu maddeler vardı. Tahil (terek), barut, silâh, at, pamuk (pembe), kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, meşin, pamuk ipliği, koyun derisi, zift. (416)

(413) Muzaffer Göker; Türkiye'de Sanayii, Belleten, c. II, 1938, s. 7, 8.
(414) Avcıoğlu; a. g. e.; s. 22.
(415) Akdağ; a. g. e.; s. 511.
(416) a. g. e.; s. 512.

Sanayiinin gerilemesindeki bir başka neden de, askerî alanda üst üste uğranılan yenilgilerle iç politikadaki bozukluklar ve ayaklanmaların, üretimi olağanüstü etkilemesi ve üreticinin güvenini yitirmesi sonucu ham madde sıkıntısının başlaması, can kaygısına kapılan pesonelin iş yapamaz hâle gelmesiydi.

Gerilemenin diğer bir önemli nedeni de, 1838'de İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmasından kaynaklanmıştır.

Bu anlaşma, yerli sanayiin belini doğrultamaz bir hâle getirmiş ve devletin başına Düyun-u Umumiye İdaresi gibi bir belanın musallat olmasına neden olmuştur. (417)

Yine bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, Avrupalı sanayiciler içi adeta bir açık pazar hâline gelmişti. Çünkü, anlaşmanın bir maddesi de diğer Avrupa devletlerinin bu haktan yararlanmalarını sağlıyordu.

Kısaca bu anlaşma, Osmanlı sanayiinin tümünü olumsuz yönde etkilemiş Avrupa'nın geliştiği bir dönemde, kapitalist anlayışın bellibaşlı bir temel koşulu olan bağımsız gelişme olanağını ortadan kaldırarak, sanayileşmeyi engellediği gibi, mevcut sanayiin de yok olmasına yol açarak, amacına ulaşmıştır. (418)

Maden Sanayii ve Madenlerin İşletilmesindeki Güçlükler

Osmanlı imparatorluğu'nun toprakları zengin maden kaynaklarına sahipti. Çeşitli maden sanayiine vücut veren bu kaynaklar, en çok, İmparatorluğun Avrupa topraklarıyla Anadolu topraklarında bulunmakta ve işletilmekteydi.

Ancak, sanayiin diğer dallarında olduğu gibi, maden işletmelerinde de, XVIII. yüzyıldan beri büyük çapta bir çözülme ve gerileme başlamıştı.

Bu çözülme ve gerileme, ekonomik yaşantıyı etkileyen yukarıdaki nedenler dışında, yakıt tedarikinde rastlanan güçlük, ücretlerin artması ve maden mevzuatındaki yetersizlikten de ileri geliyordu.

Maden işletmelerinde, yakıt maddeleri önem taşıyordu. XVIII. yüzyılı sonlarında ve hatta XIX. yüzyılın ilk yarısında, maden izabelerinde ağaç kömürü kullanılıyordu. En kuvvetli ısı veren kömür de meşe ağacından üretiliyordu. Maden ocaklarının bulunduğu yörelerdeki ormanlar, bu yüzden zamanla tükenmişti. Evvelce yarım veya bir saatlik yerden kömür ve lüzumlu ağaç tedarik edilirken, bu süre, yirmi, otuz ve hatta yüz saate kadar ulaşmıştı. Yolların olmayışı, eşkiyalık olaylarının artması, bu çalışmaları güçleştirmekte ve tehlikeli bir duruma sokmaktaydı. Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa 1796'da Darphane Âmiri'ne hitaben yazdığı yazısında, Keban kömür madeninden söz ederken, eskiden her fırından 7-15 okka gümüş çıkarıldığı hâlde bu sırada üretimin 3-5 okkaya düştüğünü, hükûmet bir okka gümüşü 52 kuruşa satın aldığı hâlde, üretim maliyetinin artması sonucu, fiyata zam yapılmadığından, madencilerin taahhütlerini yerine getiremediklerini bildiriyordu. Diğer madenlerde de durum aynıydı.

(417) Avcıoğlu; a. g. e. ; s. 51.
(418) a. g. e. ; s. 53.

Kömür Madeninin Keşfi

Ormanlardan yakıt tedarikinde güçlük çekildiği dönemde, Avrupa'da maden kömüründen yararlanılmaya başlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda maden kömürünün ilk defa Bosna da Kumbaracı Mehmet Paşa tarafından keşfedilmiş olduğu, ancak devlet adamlarının bu keşiften yararlanmayı kavrayamadıkları anlaşılmaktadır.

III. Mustafa döneminde, İstanbul yöresinde Yedikumlar adıyla anılan yerde, Baron De Tott tarafından kömür madeninin keşfedildiğine dair arşiv belgelerine rastlanmıştır. I. Abdülhamit ve III. Selim'e sunulmuş olması ihtimal dahilinde olan bir arz tezkeresinde:

"Bundan akdem Yedikumlar adıyla maruf mahalde Françalu Tot, nam Beyzade, kömür madeni istihsal eylemişken, ihraç ve naklinde suubet (zorluk) olduğundan maada bazı mahzur mütalâasıyla itibar olunmayıp elan muattal ve pesmande olup denilmekte ve eski kumbaracı başlarından Resmi Mustafa Ağa namında birinin bu madeni işletmeye istekli olduğu ifade edilerek müsaade istenmektedir."

Padişah bu arz teskeresine, "Kömür çıkarılsın, güzel şeydir" diyen hattı ile, istenilen izini vermiştir.

Zonguldak Havzası'ndaki kömür ancak 1828'de Uzun Mehmet tarafından keşfedilmiş, ancak bu keşiften de gereği gibi yararlanılamamış, ağaç kömürüyle çalışan maden ocaklarında kullanılmamıştır. Bu nedenledir ki, Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi, Tanzimat'ta Sultan Abdülmecit dönemi hükûmetlerinin de yakıt sorununa çözüm getiremeyişi yüzünden, maden ocaklarındaki verim iyice düşmüş, maden maliyetleri de yükselmiştir.

Madenciliğin çöküşünü hızlandıran etkenlerden biri de, maden mevzuatının devrin koşullarına uyum sağlayacak düzeyde olmayışıydı.

Madenin işletme tarzını saptamak devlete aitti. Bu nedenle maden mevzuatına devletçi bir zihniyet, işletilmesine de devlet tekeli hâkimdi.

Tanzimat'a gelinceye kadar, madenlerin yönetim ve işletme tarzları mevcut teamüller göz önünde tutularak kanunnamelerle saptanmıştı.

Her maden işletmesinin ayrı bir statüsü olmakla beraber, bütün işletmeler devletle olan ilgileri bakımından üç bölüme ayrılırdı.

Birinci bölüme giren madenler, doğrudan doğruya devlet tarafından işletilir ve idare edilirdi.

İkinci bölümdeki madenler, devlet yardımı ve gözetimi altında özel madenci kişiler tarafından işletilir ve idare edilirdi.

Üçüncü bölüme giren madenlerse, belirli bir süre içinde özel kesim tarafından işletilirdi.

1861 Maâdin Nizamnamesi

1839'da Gülhane Hattı Hümayu'nun ilânından sonra, maden mevzuatını yeni esaslara dayandırmak gereği duyulmuştu.

Bu arada yabancı devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarının sonucu olarak, yabancı eliyle işlenmiş madenler Osmanlı pazarına girrmişti. Osmanlı Devleti 1851 ve 1855 Paris Sergisi'ne de katılmıştı. Böylece maden sanayiinin değeri kavranılmış 17 Temmuz 1861'de yeni bir "Maâdin Nizamnamesi" hazırlanmıştır.

Nizamnameye göre, bir kimse sahip olduğu topraklar üzerinde hükûmetten izin almaksızın maden araştırması yapabilecekti. Bunun dışında kalan topraklar üzerinde yapılacak maden araştırmaları Maâdin Nezareti'nin iznine bağlıydı. Hazineye ait topraklarla, gayri sahih vakıflardan olan topraklarda çıkan madenler, tamamen hazineye aitti.

Maden işletme ayrıcalığı kişilere olduğu gibi, şirketlere de verilebilecekti.

Ayrıcalığı tanınan kişi ve şirketlerin işletecekleri madenden elde edilen cevher üzerinden devlete vergi ödedikleri gibi tanınan işletme süresinin sonunda, bütün tesisler ve işletme devletin malı olurdu.

Böylece, Tanzimatın ıslahat hareketleri içinde her alanda yaptığı yenilik maâdin mevzuatında da kendini göstermişti.

Maden Kömürü Havzası

1828'de Zonguldak'ta maden kömürü keşfedilmişti. Ancak, bu maden 20 yıl işletilememiş, 1848'de Abdülmecit'in bir iradesiyle yıllığı, 300 altın lira karşılığında Galatalı bir sarraf topluluğuna ihale edilmiştir.

Bu şekilde işletmeye açılan kömür havzası, tam 17 yıllık bir süre içinde, hiçbir yıl havzanın yıllık üretim kapasitesi 50.000 tonu aşamamış, bu nedenle de ülkenin kömür ihtiyacının yabancı ülkelerden tedarik edilmesi zorunlu olmuştur.

Demir, Kurşun, Gümüş, Bakır ve Diğer Madenler

Rumeli'de demir, kurşun, gümüş, bakır, civa ve başka madenlere bol miktarda rastlanıyordu. Abdülmecit döneminde birçoğu işletilen bu maden merkezleri, Makedonya'da Karatova ve Eğri Palanka dökümhaneleriyle, Bulgaristan Eyaleti'ndeki Samakov yüksek fırınları ve Bosna'daki Bounzeni Meydan ile, Stari Meydan demirhaneleriydi.

Samakov'da 12 yüksek fırınla dört dökümhane de yılda 12 milyon kilogram Fond demirle dört milyon kilogram demir elde edilirdi.

Anadolu'da zengin maden kaynakları vardı. Bunlardan bazıları yüzyıllardan beri işletilmekteydi. Gümüş; Derik, Maden, Gümüşhane, Hacı Köyü, Akdağ Madeni ve Keban'da çıkıyordu. Bu merkezlerden yılda 693.589 kilogram gümüş elde ediliyordu.

Ergani, Eselli, Göre ve Helvalı bakır işletmelerinin yıllak bakır üretimi 2.076.801 kilogramdı.

Bu madenler dönemin teknik usulleriyle işletilmediğinden, Abdülmecit döneminde, verimi yükseltmek için, işletme usullerinin yenileştirilmesine gereksinme duyulmuş, Avrupa'dan mühendisler getirtilerek ilk önce Ergani ve Keban madenlerinin ıslahına gidilmiştir.

Devlete Ait Diğer Ağır Sanayii

III. Selim döneminde askerî alanda başlanan yenileştirme hareketlerine paralel olarak harp sanayii kurumlarının da ıslahına gidilmiş, baruthaneler, tophaneler ve tersanelerin modern düzeye getirilmesine çalışılmıştır.

Abdülmecit döneminde tophaneye yardımcı bir kuruluş olan Zeytinburnu Silâh Fabrikası kurulmuş, bu fabrikada her cins top, tüfek, tabanca ve mermi yapılmıştır. 1861'de Sultan Ahmet Meydanı'nda sergilenen bu silâhlar, yabancıların beğenisini kazanmıştır. (419)

Evvelce devlet tarafından işletilip denetim ve gözetim altında bulundurulan madenler, Sultan Abdülaziz döneminde de işletilmişlerdir. Maden kaynaklarının çok zengin oluşu ve işletilmesi hâlinde, ekonominin güçleneceğinin aşikâr olmasına karşın, bu dönemdeki devlet adamları, maden politikasına eğilmeyi ve yenilikleri izlemeyi düşünmemişlerdir. Bu dönemde de 1861 tarihli Maâdin Nizamnamesi, geçerliliğini korumuş, özel kişilerle, şirketler, madenleri işletmek için ayrıcalıklarını kabul ettirmişlerdir.

Sultan Abdülaziz döneminde İmparatorluğun çeşitli yerlerinde keşfedilen ve ayrıcalığı tanınan madenler şunlardı:

Bursa'nın Yenice karyesinde, Söke'nin Küp dağı mevkiinde Sakız adasında, Bozcaada'da, Selânik'in Katrin ve Serez ilçelerinde linyit; Çanakkale'nin Okçular mevkiinde, Bursa'nın Nallılar karyesinde, Kastamonu'nun Devrekâni kasabasında Krom; Çanakkale'nin Bayramiç ilçesinde mangenez; Palu ilçesinin Ekil bucağında, Konya'nın Alâiye ve Hadım İlçeleri'nde, İmroz adasında, Selânik'in Daram sancağında ve Yanya ilinde simli kurşun; Malatya'nın Tepehan mevkiinde bakır; Çanakkale'nin Lapseki İlçesi'nde kükürt; Aydın İli'nde zımpara.

Bu madenlerin ayrıcalıklarını alanlar içinde Türkler, yabancı uyruklu sermayedarlar ve Osmanlı uyruklu Ermeniler vardır. Bu madenlerden hangilerinin işletildiği, ne miktar maden çıkarıldığı hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Bütün bu durumlar, hükûmetin Maâdin Nizamnamesi'ni düzenlerken beslediği ümit ve tahminlerin gerçekleşip gerçekleşmediğinin ortaya çıkmasına engel olmuştur. (420)

Özetle denilebilir ki, 1838 yılında İngiltere ve daha sonraki yıllarda Avrupa'nın diğer büyük devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları sonucunda,

(419) Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, c. VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954, s. 343, 349.
(420) Karal; c. VII, s. 258, 259.

Avrupa'nın makineyle ürettiği ürünler karşısında Osmanlı Devleti'nin el tezgâhlarında ürettiği ürünler çok düşük kalmış, Abdülmecit döneminde askerî sanayi kurumları dışında, devlet eliyle kurulan birkaç fabrikayı dahi yaşatmak güçleşmiş, bu nedenle harp sanayii, gereksinmeleri karşılayamaz duruma gelmiştir.

Bu nedenle ordunun silâh ve cephane ihtiyacı Amerika ve Almanya'dan, deniz kuvvetlerinin ihtiyaçları da İngiltere'den sağlanmaya başlanmıştır.

Bu durumdan kurtulmak, millî sanayii ve dolayısıyla harp sanayiini kalkındırmak için "Islahı Sanayii" komisyonu kurulmuştur. 1863-1864 ve 1867'de bu komisyonca hazırlanan yönetmelikte, şirketlerin kurulması, bunlara sermaye tedariki, Sanayi okullarının geliştirilmesi ve ürünlerin kalitesinin yükseltilmesi esasları getirilmiştir. Ancak, 1873'te bu komisyonun lağvedilmesiyle hafif sanayii bir kez daha korumasız kalmıştır. (421) 1876'da yayınlanan bir ıslahat fermanlarıyla, ticaret ve tarımla birlikte sanayii de ıslah edici ve bu işlerle uğraşacak yeni bir meclis kurulmuştur. Bunu, 1879'da İstanbul'da bir sanayi odasıyla, 1910'da ticaret ve sanayi odalarının kurulması izlemiştir.

Gemi sanayiine gelince: Anadolu Selçukluları ile başlayan beylikler döneminde sürdürülen ve daha sonra Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'in hâkimi kılan gemi sanayii, ülkenin her tarafında yaygın olarak kurulmuştur. Bu sanayi dalında, devlet eliyle üretilen deniz araçları, o zamanın ileri teknolojisine sahipti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, II. Abdülhamit dönemine kadar kurduğu harp sanayii kuruluş ve kurumları, Şema:6'da görüldüğü gibidir.

İstanbul'da Tophane-i Amire Müşirliği Emrindeki Fabrikalar

Top fabrikası, Tüfekhane, Kılıçhane, Mastarhane, Çarkhane, Avadanlıkhane, Makine Fabrikası, Demirhane, Marangozhane, Saraçhane, Nakışhane, Alethane, Klorhane, Terzihane, Bokser Fişeği İmalthanesi, Tapa Fabrikası, Kapsül Fabrikası, Kâğıt Fabrikası, Fişek Fabrikası, Roket Fabrikası, Torpil Fabrikası, Beylerbeyi ve Dolmabahçe Gazhaneleri, Sanayi alayı matbaa ve ambarlar., Bakırköy'de, dumansız barut fabrikası ve bununla ilgili eter ve asit fabrikaları.

Tersane-i Amire Emrindeki Fabrikalar (Deniz Kuvvetlerine ait)

Çekiç Fabrikası, Makine Tamir Fabrikası, Haddehane, Dökümhane, Demir Fabrikası, Kalhane, Erre Fabrikası.

Yalıköşkü'nde, Makine Fabrikası, Küçük Çekiç Fabrikası, Erre Fabrikası.

Deniz Araçları İnşa Fabrikası.

İzmit Tersanesinde; Erre Fabrikası, Kazan Fabrikası.

XX. yüzyıla girildiği zaman Tophane-i Amire emrinde Top Fabrikası, Tüfekhane-i Amire ve her çeşit ağaç malzeme yapan marangozhane ile nakkaşhane, ambarlar ve bir de basım evi vardı.

(421) Nizamettin Ali Sav; Sanayii İktisadı ve Türk Sanayii, İzmit, Sellülöz Basımevi, 1950, s. 127.

Tophane-i Amire Müşirliği'ne bağlı olan fabrikalardâ 700'e yakın tezgâh bulunuyordu.

Top fabrikası 6 cm. likten 21 cm. liğe kadar her çeşit tunç ve çelik namluları yapabilmekteydi. Buralarda kıyı savunmasına ait birçok torpido ve her çeşit demir malzeme de yapılıyordu.

Tüfekhanede eski tip tüfeklerden birçoğu Şnayder sistemine değiştirildiği gibi, birçok da Martini Henri tüfeği yapılmıştı. Ayrıca tüfek tamirleri de burada yapılırdı. Önce Şnayder tüfeği yapmakta olan fabrika tezgâhları, sonradan Martini Henri tüfekleri yapacak şekilde değişikliğe uğratılmış, daha sonra da aynı zamanda mavzer tüfeği yapmaya başlamıştı. Tüfek namluları demir çubuk hâlinde İngiltere'den veya Krup Fabrikası'ndan getirtilmekteydi.

Ayrı bir fabrika hâlinde olan marangozhanede, her çeşit ahşap kundaklar, ahşap nakliye ve cephane, hastahane arabalarıyla, seyyar hastahane takımları ve her çeşit tekerlekler yapılıyordu.

Zeytinburnu Fabrikası, dökümhane, kalıphane, demirhane, çarhhane, güllehane, haddehane, fişek doldurma kısmı, kılıçhane, namluhane gibi yapımevleri silâh ve eşya ambarlarından oluşuyordu.

Bu fabrikadaki fırınlarda, çelik namlular dökülmesi başarılmış, bunlar top fabrikalarında geliştirilmiş bu sayede kundaklarıyla birlikte 300 adet 7,5 cm. lik dağ topu, bir miktar 7,5 ve 8,5 cm. lik mantelli sahra topu ve 12 cm. lik sahra obüsleri yapılabilmişti.

Zeytinburnu'nda günde 200 adet şarapnel veya 75 adet 12 cm. lik top mermisi yapabilecek kapasitede bir fabrika kurulmuştu. Kararağaç Fabrikası'nda günde 200 adet iki tesirli (havada veya yerde paralanan) top mermi tapası yapılıyordu.

İstanbul Bakırköy'de bir dumansız barut fabrikası ve bunun yan kuruluşları olarak eter ve asit fabrikalar vardı.

Bu kurum, Avrupa baruthanelerine eşit düzeyde ve orduda kullanılan her çeşit barutu yapabilen, mükemmel âlet ve tezgâhlarla donatılmış bir fabrikaydı.

Azadlı Baruthanesi: III. Selim döneminde kurulmuş olan bu eski baruthane, sonradan İstanbul Baruthanesi gözetiminde barut yapabilecek şekilde ıslah edilmiştir.

Bağdat Baruthanesi: Bölgenin barut gereksinimini karşılayan bir kurumdu.

Konya, Kayseri, Hezargrad ve Üsküp'te güherçile yapımevleri bulunuyordu.

İncirli Ada'da kükürt fabrikası kurulmuştu. Bu madenin de barut yapımında önemli bir yeri vardı. Samakov'da demir fabikası, İstanbul'da Eyüp'te Hazine-i Hassa'ya bağlı olan Feshane-i Amire Fabrikası, İzmit ve İslimiye'de Çuha Fabrikası, Hereke'de Kumaş Fabrikası, Bursa'da İpek Fabrikası kurulmuştu. (422)

(422) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; ks. 5, s. 389-390.
Tarihli Devlet Salnamesi; 1280-1284.

Özetle denilebilirki, duraklama döneminin ikinci yarısına kadar bilim ve teknikte henüz büyük gelişmelerin olmadığı yıllarda Osmanlı Devleti, kara ve deniz gücüne yetecek harp sanayiini ülkesinde kurmayı başarmıştı.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri, bu döneme kadar yurt içi kaynaklarından ve millî sanayiden yararlanarak gereksinmelerini karşılamış, dış kaynaklara lüzum kalmamıştır. Bu sayede, gerek politik ve gerek askerî gücüyle uluslararası etkinliğini sürdürmüştür.

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılda Avrupa'daki bilim ve teknik gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, harp sanayiinde de gerilemiş, ordu ve donanmasının gücü zayıflamıştır. Bu nedenle askerî yenilgiler biribirini kovalamış devlet politik etkinliğini yitirmiş, bir yandan da dışa bağımlı bir hâle gelmiştir.

XIX. yüzyılda yeterli bir harp sanayiinin kurulmasına çalışılmış ise de, yeterli bir sonuç elde edilememiş ve XX. yüzyılda da bu durumda gerektiği derecede gelişme olmamıştır.

Bu nedenlerle, silâhlı kuvvetler için gereken modern silâh, araç ve gereçleri dış kaynaklardan tedarik etmek zorunluğu doğmuştur.

(2) Ağır Silâh, Hafif Silâh ve Mühimmat Sanayii

(a) Top Sanayii (Şema:6)

Tarihçi Şikâri, Karaman Tarihi adlı yapıtında, Osmanlıların 1364'te Bursa'da top döktüklerini ve bu silâhı 1386'da Karamanlılar ile yaptıkları savaşlarda kullandıklarını yazmaktadır. (423)

Bursa, başkent oluşundan sonra yüzyıllar boyu devam eden fetihler sırasında bir sanayi merkezi olmuş ve ordunun bütün gereksinmeleri yurt içindeki sanatkârlarca karşılanmıştır. (424)

Top döküm işi önceleri ordu birlikleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

Top dökmek ve savaşta top kullanmak üzere iki bölümden oluşan Topçu Ocağı, Kapıkulu Ocakları'nın yaya kısmına dahil ve tamamen bağımsız bir kuruluştu. (425)

Topçu Ocağı'nın, I. Murat döneminde, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından hemen sonra teşkil edilmiş olması, gerçeğe yakın görülmektedir.

Şikâri'nin Karaman Tarihi ve diğer tarihî yapıtlarda, Birinci Kosava Savaşı'nda top kullanıldığının teyit edilmesi bu kanıyı doğrulamaktadır. (426)

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde top döküm sanayii çok ileri bir düzeydeydi. Birlikler, savaş alanlarında dahi gereken topları dökebiliyorlardı.

(423) İsmail Hami Danişment; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. I, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1945, s. 73.
(424) Hayrullah Efendi; a. g. e. ; s. 1280.
(425) Uzunçarşılı; c. II, s. 35.
(426) Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihannüma, c. I, Ankara, Dil Tarih Kurumu Basımevi, 1949, s. 297.

Örneğin, II. Murat, Mora Seferi'nde, savaş alanında top döktürtmüştür. Bunu doğrulayan diğer bir tarihi olay da, bu savaşa gidilirken bütün erlerin yanlarında bakır bulurdurmalarıdır. (427)

İkinci top dökümhanesi Gelibolu'da kurulmuştu.

Arnavutların inatla savaştığı pek sarp bir arazideki Akçahisar (Kruya) Kalesi karşısına top getirilemediğinden, kaleyi ele geçirmek için II. Murat, Gelibolu'dan buraya getirtiği top döküm ustalarıyla hemen oracıkta 14 günde 10 adet büyük muharasa topunu döktürmüştür. (428)

O dönemde top dökümü ilkel usullerle yapılmakta olup barut sanayii de henüz gelişemediğinden, topların attığı yuvarlaklar (gülleler), önceleri taştan yapılıyor, etkileri de az oluyordu. Bu durum kalelerde gedik açmayı güçleştiriyordu. İlk dönemlerde kundağı mevcut olmayan top namluları kütükler üzerinde veya yere gömülerek kullanıldığından, gereği gibi nişan da alınamıyordu. Bu nedenlerle, herbir topla günde ancak dört-beş gülle atılabiliyordu. (429)

Fatih Sultan Mehmet'in, ağır silâhlar ve harp sanayiini geliştirmede büyük payı olmuştur. Yaptırdığı Tophane-i Hümayun, onun bu konuya verdiği önemi göstermektedir. Padişah olduğu andan itibaren top yapımıyla yakından ilgilenmiştir.

İstanbul'un fethinden önce Edirne'de "Urban" adındaki Macar ustadan yararlanarak büyük bir top döktürmüştür. Rumelihisarı'na yerleştirilen bu topla yapılan atışta, Boğaz'dan geçen bir Venedik gemisi batırılmıştır. (430) Ağırlığı 17,7 ton olan bu top, daha sonra Çanakkale Boğazı'na yerleştirilerek, düşman gemilerine karşı kullanılmıştır. (431)

Bu başarı üzerine Fatih Sultan Mehmet, Urban, Saruca ve Donar adındaki ustalardan, birer büyük top dökmelerini istemiştir.

İki topun dökülmesi için 600 kantar tunç sarf edilmiştir. Bu olay o dönemde, gelişmiş bir maden sanayiinin de mevcut olduğunu ve ağır sanayiin, bu maden sanaiiyle desteklendiğini göstermektedir.

Urban Ustası'nın döktüğü top, İstanbul muhasarasında kullanılan en büyük toptur.

Rum kaynakları da, Fatih'in, İstanbul'u muhasarasında, top döküm evlerinde, savaşın durum ve gereğine uygun toplar dökmeleri için direktif verdiğini ve özel amaçlara göre savaş alanında top döktürdüğünü yazmaktadır. Nitekim, Haliç'teki düşman gemilerini birer birer batırmak ve tam bir deniz egemenliği sağlamak amacıyla, havan topları döktürmüştür. (432)

---

(427) Ahmet Mithat; Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide, c. II, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1303, s. 124, 179.
(428) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 1, s. 314.
(429) M. Hayri; Topçuluk İmalat Tarihçesi, s. 298-299.
(430) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 380.
(431) a. g. e.; s. 380.
(432) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 381.

1456 baharında, Belgrad'ı almaya kara veren Fatih, gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiş, Morava nehri kenarında kurduğu dökümhanelerde top dökümüne başlatmıştır.

Ayrıca o zamana kadar görülmemiş büyüklükte taş gülleler atabilen yedi havan topuyla, çeşitli çapta daha küçük 300 muhasara topu da yapılmıştır. (433)

Bosna'da Yayçe Kalesi'nin muhasarası sırasında bu kale önünde dökülen toplar muhasaranın başarısızlığa uğraması üzerine Drina nehrine atılmış, daha sonra Macarlar bu topları çıkartarak kullanmışlardır. (434)

İstanbul ve Taşradaki Tophaneler

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, Galata'da bir top imalâthanesi (Tophane) inşa ettirmişti. Daha sonra II. Bayezit, bu kurumu genişletmiş, Kanuni ise tümünü yıktırmış ve daha büyük bir tophane yaptırmıştır.

Tophanenin içinde, yüzlerce top kalıbı dolaplar, iki büyük tunç fırını, top arabası imalathanesi vardı. (435)

Yavuz Sultan Selim döneminde de top dökümüne devam edilmiştir. (436)

Kanuni Sultan Süleyman, Macaristan Seferi'nde Budin Kalesi'ni ele geçirmiş ve içinde top döktürmüştür. (437)

Arşiv kayıtlarına göre, Budin Beylerbeyi emrinde olan Budin Tophanesi'nde, top dökümü için Kanuni tarafından verilen bir hüküm sureti aşağıya çıkarılmıştır.

Topçubaşı'ya Hüküm ki: "Budin Beylerbeyi'ne hükm-i Şerifim gönderilip kale döğmeye 30 kıta top hazır idesin ki beş kıtası onaltışar vukiye ve dokuzu ondörder vukiye ve beşi onbirer vukiye ve altısı onar vukiye ve beşi sekizer vukiye atar ola..." (438)

Kanuni, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yapılacak harekât için, Erzurum, Basra, Bağdat Şehr-i Zor ve Diyarbakır'da da tophaneler yaptırmıştır. (439)

Nitekim, 1566'da top dökümü için kalıp yapımında kullanılan toprak, Hısn Keyf (Hasankeyf)'ten Bağdat ve Basra'daki tophanelere yollanmıştır. (440)

Top Cinsleri ve Çapları

Genel olarak XV. yüzyılda kullanılmaya başlanan topların, o dönemlerde uluslararası bir ayrımı yapılmamış ve "gözül" adları olan bu topların cins ve nitelikleri de belirlenmemişti.

---

(433) Selahattin Tansel; Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, s. 120.
(434) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 383.
(435) a. g. e. ; s. 390.
(436) a. g. e. ; s. 384.
(437) Feridun Bey; Münşeatüsselatin, c. I, s. 570, 571.
(438) Uzunçarşılı; s. 75.
(439) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Abdülmecit Dönemi, No. 4549, Yıl 1199-1784.
(440) Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal; Dicle ve Fırat Nehirleri'nde Nakliyat, Tarih Dergisi, Sayı-15, 16, 17, 19, s. 95, 96.

El yazması eski tarihhi yaptılardan da, toplar hakkında geniş çapta bilgi edinmeye olanak yoktur. Eski tarihî yapıtlar incelendiğinde, toplara Farsça abartılmış uydurma adlar takıldığı, zamanla bu adların topçuluğa mal edildiği anlaşılmaktadır. Eski toplar ve çapları hakkında derlenen bilgiler şöyle sıralanabilir.

Çakaloz veya Şakaloz: Mithat Sertoğlu, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi'nin 300 ncü sayfasında Şakaloz'un Şahi Zarbazen'den büyük, Pranki'den küçük bir top olduğunu yazmıştır.

Tarihçi Âli, Fetihname-i Rodos adlı yapıtının 155. sayfasında ve Feridun Bey Münşeatüsselatin c. I, s. 532'de Çakaloz toplarının 1480 Rodos Seferi'nde kullanıldığı yazılıdır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, s. 5-321'de 1532 Alman Seferi'nde orduda muhasara topu olmadığından, kaz yumurtası büyüklüğünde gülle atan 300 Çakaloz topunun kullanıldığı yazılıdır.

Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü c. III, s. 306'da, Başbakanlık Arşivi'ndeki 1128 tarihli ve 3380 numaralı bir belgeye dayanarak, 20 adet demir Şakaloz tüfeğinin araba ve kundaklarıyla birlikte yaptırılıp emredilen yere gönderilmek üzere hazır bulundurulması hakkında Bosna Defterdarı'na verilen emirle, Bosna'nın Hersek Sancağı'na bağlı Taşlıca Kasabası halkından bazı sanatkârların, ordu için yaptığı 20 Şakaloz tüfeği için harcanan 600 okka demirin bedeli olan 96.000 akçenin ödendiğini gösteren makbuzdan sözetmiştir.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, her biri 38,5 kilo ağırlığında olan ve arabayla taşınan Şakaloz tüfeklerinin o dönemde top ve tüfeği ayırt etme zorluğu göz önünde tutlacak olursa, aynı anlamda Şakaloz toplarından başka bir şey olmadığı kanısına varılmaktadır.

Zarbazen veya Darbazen Kamus-u Lence-i Osmani, c. II, s. 739'da, Zarbazen'e kale döven top denilmektedir. Mithat Sertoğlu, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi s. 348'de, Zarbazen topunu, uzunluğu yedi karış olan ikisi bir ata yüklemebilen 50-100 dirhem ağırlığında mermisi olan bir silâh demekte; biraz daha büyüğünü ve 200 dirhem ağırlığında mermi atanını Miyane, 400 dirhemlik mermi atanını Şahi Zarbazen adıyla tarif etmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Merkezi Bahriye Teşkilâtı, s. 512 ve Kapıkulu Ocakları, c. II, s. 49, 50'de, Zarbazen toplarını anlatmakta, yapıtın 50. sayfasında padişahın, topçubaşına gönderdiği bir hükümden de bu toprakların niteliklerini öğrenmek olanağı bulunmaktadır:

Uzunluğu yedi karış, her biri 56,5 kilo ağırlığında 50 dirhemlik (160 gram) fındık gülle atan ve ikisi bir beygire yüklenebilen Zarbazen topları, üç boyda yapılırdı. Tarihçi Mithat Sertoğlu'na göre, namlularından büyük bir değişiklik yapılan bu toplardan 100 dirhem mermi atanına Miyane Zarbazen, 400 dirhem mermisi olana da Şahi Zarbazen veya Darbazen denirdi.

Prangi veya Paranki Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı adlı kitabında, s. 512'de, Prangi toplarının deniz kuvvetlerinde de kullanıldığı yazılıdır. Tacizade Cafer Çelebi de, Mahsura-i İstanbul Fetihnamesi adlı kitabında, s. 15'de, Prangi toplarının İstanbul'un muhasarasında kullanıldığını yazmıştır.

Kemalpaşazade Tarihi, c. VIII, s. 466'da, 1479 İşkodra Muhasarası'nda, Parngi toplarının kullanıldığı yazılıdır.

Şayka Başbakanlık Arşivi'nin Murtaza Dede tarafından düzenlenen fihristindeki kayda göre, Şayka, altı düz bir kayık olup, içine üç hafif topla, 50 savaşçı binerdi. Bu kayıklar, Tuna, Özi (Dinyeper) nehirlerinde kullanılırdı. Bu kayıklara monte edilen toplara da Şayka Topu denirdi.

Mithat Sertoğlu, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi'nde, s. 301'de Şayka toplarının gerektiğinde karada kale muhasarası ve savunmasında kullanıldığını, küçük, orta ve büyük Şayka topu olmak üzere üç çeşidinin bulunduğunu yazmıştır.

Tacizade Cafer Çelebi, Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi'nde s. 13'te şayka toplarının İstanbul'un muhasarasında kullanıldığını yazmaktadır.

Kolomborna Kamus-u Ali Seydi, c. I, s. 825'te, Kolomborna, eski gemilerin baş ve kıç lumbarlarına konan bir toptur denilmektedir.

"Evliya Çelebi Seyahatnamesi", c. I, s. 437'de, tophanede Kolombornaların döküldüğünden söz edilmektedir.

Monte Kokolli, Kolomborna toplarını, uzun namlulu, 2, 3, 8, 12, 14, ve 16 libre gülle atan, 5, 9 ve 13 beygirle çekilen bir silâh olarak tanımlamaktadır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kapıkulu Ocakları", c. II, s. 49 dip notunda, kolombor veya kolonbor adıyla anılan Kolonborna'nın, Kolovrian'dan bozma olup, karad ve gemilerde kullanılan uzun menzilli bir top olduğunu, 3, 5, 7 okka gülle atan çeşitli ağırlıkta bulunduğunu açıklamaktadır.

Başbakanlık Arşivi 7 numaralı "Mühimme Defteri"nin terimler fihristinde "Hisar dövmeye mahsus top" olarak nitelendirilmiştir.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kapıkulu Ocakları", c. II, s. 49'da, "Becaluşka, kale dövmeye mahsus büyük toplardandı" demektedir.

Mithat Sertoğlu da, "Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi" s. 26'da, Bacaluşka veya Badaluşka'nını, Pranki'den büyük, Marten'den küçük bir top olduğunu yazmaktadır.

Balyemez Kamus-u Ali Seydi, c. I, s. 170'de, Balyemez'i, bir çeşit büyük ve uzun namlulu top olarak tarif etmiştir.

Başbakanlık Arşivi Kütüphanesi'ndeki 1060 numarada kayıtlı Türkçe-Fransızca sözlükte, s. 181'de, Coulevrine adındaki büyük çaplı topa Balyemez denilmektedir.

Monte Kokolli ise, Baylemez'i iki tür olarak tanıtmakta, birincisine Balyemez, ikincisine Kolomborne dedikten sonra, bu topların 15, 18 ve 20 beygirle çekildiğini yazmaktadır.

"Türk Ansiklopedisi", c. V, s. 189, 190'da Balyemez topu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın" Kapıkulu Ocakları", c. II, s. 49'daki açıklamalarını da doğrular şekil de şöyle tanımlanmıştır.

Osmanlılar, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda, kullanılmış bakırdan uzun menzilli bir topu İstanbul ve Budin tophanelerinde dökmüş, bu silâhı karada ve denizde kullanmışlardır.

Balyemez toplarının kısa, orta ve uzun namlulu çeşitleri olduğu gibi, ağır ve hafif türleri de vardır. Çeşitli çaplarına karşın obüs ve havanlarla ilişkileri yoktur.

Havayi (Havan) Uzunçarşılı'nın "Kapıkulu Ocakları", c. II, s. 49'daki kayda göre, XVI. yüzyıl başlarında Tophane'den çıkan topların muhasebesi dolayısıyla düzenlenen bir defterde yazılı topları arasında Havayi topu da bulunmaktadır.

XVI. yüzılın son yarısından, XVII. yüzyılın ortalarına kadar açıklanan top türleri içinde Havayi topu adına rastlanmamakta, bunun yerini Havan toplarının aldığı görülmektedir.

Aslında barutun icadından sonra dik kavisli atış yapan havan toplarının yapımına başlanmış, bu silâhlar toplu canlı hedeflerle, kalelerin tahribinde kullanılmıştır.

Osmanlı silâhları arasında adına çok rastlanan havan topları seri hâlinde yapılarak Szigat kuşatmasında kullanılmıştır.

Top Çapları: İlk dönemlerde top çaplarına bu günkü anlamda bir açıklık getirilememişti.

Toplar, namlu ağırlığı veya uzunluğuna, attıkları güllelerin ağırlığına göre takma adlarla anılıyordu. Bu durum zamanla değişikliğe uğramış, topların attığı gülelelerin ağırlığına "Çap" denilmiş ve sınıflandırma da buna göre yapılmıştır.

Aynı çaptaki topun hafifine o tupon kısası, ağırına da uzunu adı verilmiştir.

XV. yüzyıl sonlarından başlayarak Avrupa'da hafif sahra toplarıyla top arabacılığı büyük bir gelişme göstermiş ve yivli topların sınıflandırılmasında bu günkü anlamda çap kullanılmaya başlanmıştır.

Tarihçi Hammer'in yabancı kaynaklara dayanarak yazdığı 1521 Rodos kuşatmasında iki taraf ordularındaki top ve cephaneler hakkında verdiği bilgiler arasında, Kanuni Sultan Süleyman dönemi başında Osmanlıların kullandığı muhasara toplarının, çaplarına göre şu şekilde sınıflandırıldığı açıklanmaktadır:

4	Palm (bir el ayası) çevresinde gülle atar dökme top
5:6	Palm çevresinde taş gülle atar demir top
9:10	Palm çevresinde gülle atar Bombardo topu
12	Palm çevresinde gülle atar Bombardo topu
7:8	Palm çevresinde demir gülle atar Vasilik topu
	Gülle atan Havan topu.

1805 yılına kadar Tophane'de dökülen topların yapımı esaslı bir ilkeye dayanmadığında, Osmanlı ordusunda kullanılan çeşitli topların çaplarının birbirine çok yakın olması, toplara ait malzeme ve mermilerin birbirinden ayırt edilmesini güçleştirmekte ve karışıklıkiara neden olmaktaydı. Bu nedenle, topların çaplarını bir esasa bağlamak zorunluğu duyuluyordu.

Diğer ordularda olduğu gibi, Osmanlı ordusunda kullanılacak topların da çeşitlerini azaltmak amacıyla, yayınlanmış olan bir emirde, (441)

"Osmanlı Devleti'nce dökülen ve yapılan toplar, bir kurala ve esasa bağlanmadığından, her gün uzunlukta çoğalma ve çaplarda da değişiklik görülmektedir. Çaplardaki yakınlık dolayısıyla yuvarlakların birbirinden ayırt edilmesi de güç hâle gelmiştir.

Top uzunluklarının ve çaplarının bir esasa bağlanması ve hendesi (geometrik) kuralların uygulanması için, Livayı Şerif ve Serasker takımları ile, Kale, Muhasara ve Donanmayı Hümayun kalyon takımları, altı çeşit çap üzerinde karar birliğine varmışlardır.

Bunları için gereken yuvarlakların Pravişte Atölyelerinde dökülmesinin bir sisteme bağlanması gerekmektedir.

Bu amaçla, karar verildiği gibi, çaplar için altı adet demir halka ve beher çaptan birer adet şimşirden yuvarlak yapılacak, bu halka ve yuvarlaklar Pravişte Atölyelerine gönderilecektir.

Atölye, bütün kalıplarını işbu yuvarlak ve çaplara tatbik ederek yeniden kalıplar dökecek, bundan sonraki yuvarlaklar bu altı çeşit kalıptan çıkacak ve zerre kadar değişiklik yapılmayacaktır."

Bu emirle kabul edilen çaplar, 1,5, 3, 5, 7, 9 ve 14 kıyye (okka) idi. O dönemde çap, kullanılan güllelerin ağırlığını gösteriyordu.

Ağır sanayi içinde incelenmeye çalışılan top sanayiindeki bu gelişme, barut sanayiiyle birlikte olmuş, zamanla kundaklı ve koşulu sahra toplarıyla yüklü dağ toplarının yapımına başlanmış, çaplar da açıklığa kavuşmuştur.

Osmanlı Harp Sanayii içinde büyük yeri olan top sanayiinin gelişimini tarihî belgelere dayanarak açıklamak, bu konuda ne derece ileri bir düzeye ulaşıldığını açıklığa kavuşturacaktır.

II. Selim döneminde dökülen tunç toplar, hâlen Fransız müzelerindedir. (442)

Osmanlı Devlet büyükleri, top döküm işine çok önem verir, sadrazam, vezirler ve diğer önemli devlet adamları, döküm sırasında hazır bulunurlardı.

(441) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 39493, 44626.

(442) Askerî Müze Arapça yazılar eski okuma uzmanı İbrahim Hakkı Konyalı'nın özel arşiv belgelerine göre, Fransız ve İngiliz müzelerinden eski Osmanlı toplarına ait ele geçen resimlerde görülen Kılıç Ali Paşa'nın Cezayir Beylerbeyliği zamanında döktürdüğü büyük tunç toplar, Fransız müzelerindedir. Bu topların, Fransızların XIX. yüzyılda Cezayir'i işgalleri sırasında Frınsız müzelerine götürüldüğü anlaşılıyor. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mısır'da döktürülen Osmanlı gemi toplarının, İngilizlerin Mısır'ı işgallerinden sonra İngiltere'ye götürüldüğü anlaşılıyor. Bu topların üzerinde "Bu toplarla Hindistan fetih edilecektir" yazıları okunuyordu.

Dökümcübaşı hazır bulunanlara seslenerek, "Sultanım; dini mübin aşkına zekât ve sadakanızdan altın kuruş, ne olursa olsun şu tunç deryasına bırakın" der, sadrazam, hazinedar ve diğer vezirler birkaç kese altını dökümcübaşına teslim ederlerdi. Dökümcübaşı da, herkesin gözü önünde "Bismillâh" deyip, tunç deryasına atar ve o anda ince uzun çam ağacından gemi sirenlerini, tunç deryasına sokup kaya ve altın kuruşları karıştırırdı.

Döküm sırasında hazır bulunan büyük kişiler, daha sonra ustalara yeni görevler ve direktiflerle, ödüller verirlerdi. (443)

İstanbul'da top sanayiinde yetişen ustalardan bazıları, gereksinme duyulduğunda taşraya da gönderilirdi. İstanbul'da gelişen ve Tophane-i Amire emrinde toplanan top sanayii, Tersane-i Amire hesabına top döküyordu. Aşağıdaki belge buna bir örnektir.

"Bâlâda tahrir olunan beş kıta kalyonlara Tophane-i Amire'de müceddeden dökülen toplardan maada, yine Tophane-i Amire'de mevcut atik toplar kabzolundukta, mevcut yalnız 244 top olduğundan maada iki kıt'a dahi Göksu Kalesi'nden ve bir kıt'a dahi Kızkulesi'nden ahz ve kabz olunup 247 toplar olmağla izzetlû Topçubaşı elhac Hüseyin Ağa'nın yedlerine temessük kesbi tahrir olundu. Tahriren fi 13 Cemaziyülevvel 1096." (444)

Muhibbi Muhallis

İbrahim Paşa

Aynı belgede, Tophane-i Amire'den, donanmaya top, mühimmat, araç ve gereç ikmalinin de yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.

Top döküm sanayiini geliştirmek ve topçu sınıfının gereksinmelerini gidermek için sürekli araştırma yapılırdı. Örneğin, Padişah'ın emriyle deve ve beygir üzerinde ateş eden toplar da dökülmüştü. (445)

Bu çalışmalar için başka bir örnekte de şöyle denilmektedir:

"Tersane-i Amire emini Ağa'nın takriri mefhumunda Tophane-i Amire Kârhanesi'nde sekizinci Ağa marifetiyle imal ve isağası irad buyurulan Kurbağa ağızlı nev'icat topun Babıâliye takdim olunan resmi üzerinde imal ve isağası için sadır olan Ferman-ı Âli mucibince hususu mezkûr topçubaşı Ağa'dan istilâm olundukta topu mezkûr bir növbet ocakta dükülüp vücuda gelmek üzere tertip olunduğuna binaen, iktiza eden mesarifi hini hesapta mahsup için Tophane-i Âmire Nazırı Ağa tarafına Suret-i İta olunmak iktiza eylediğini ilâm etmekle baş muhasebeye kaydolunup mübaşereti için suret verilmek babında bâ telhis Ferman Âli Sadır olmağın mucibince kaydolunup isağasına mübaşeret olunmak için işbu suret-i ferman deyu.

(443) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 468 ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi; c. I, İstanbul, İkdam Matbaası, 1314, s. 438, 439
(444) Başbakanlık Arşivi; Ali Emîri Tasnifi, IV. Mehmet Dönemi, No. 1550, Tarih-1096 Hicri, 1685 Miladi.
(445) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Askeri Kısım, No. 2359, Tarih-1100 Hicri, 1688 Miladi.

8 Sefer 1202 tarihinde suret verildiği Tophane-i Amire defterlerinde mukayyittir. Emr–ü Ferman Devletlû Sultanım Efendim Hazretlerinindir." 23 Şevval 1202. (446)

Tophane-i Amire'de donanma için top döküldüğünde, mevcut fırınlar yetmezse yenileri yapılırdı. Örneğin, Donanma için yapılması emredilen yedibuçuk karış kad (boy) ve birbuçuk kıyye çapında 14 kıta topla 14 kıyye çapında havandan iki kıta yapılması için Hasköy'de yeniden inşa olunan top fırınındaki Seyit adındaki ustaya emir verilmişti. (447)

İki yıl sonra da I. Abdülhamit, Hasköy Kârhanesi'nde bu kez 12 top ve dört havanın dökülmesini emretmiştir. (448)

Zamanla devletin diğer kurumlarında görülen duraklama ve gerileme, harp sanayii ve özellikle top sanayiinde de görülmüştür.

Gerçekten İkinci Viyana Kuşatması (1683) sırasında Avusturya topçusu menzil, vuruş ve hareket yeteneği bakımından Osmanlı topçusundan daha üst bir düzeydeydi.

O dönemde, Tophane Müşirliği emrindeki İstanbul Tophane Fabrikası şu şekilde çalışırdı:

Zeytinburnu'nda kaba dökümü yapılan top namlularıyla kundaklar Tophane'ye gönderilir, burada iç ve dış torna işleri ve yivlerinin açılması yapılırdı.

Bu fabrikalarda genellikle 6-21 santim çapında tunç ve çelik namlulu toplar yapılıyordu. Bu toplar arasında, 300 adet 7,5 cm. lik Dağ Topu, 7,5 ve 8,7 cm. lik Mantelli Sahra, 12 cm. lik kısa namlulu Kale Topu ile, 12 cm. lik Sahra Obüsleri yer alıyordu.

Kundak ve Toparabası Yapımı

Fatih Sultan Mehmet'in Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan üzerine sefere gidişinde top arabalarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. (449)

Fatih Sultan Mehmet, harp sanayiinin muhtaç olduğu gemi ve top kundağı yapımına yarayan keresteyi (Abanoz) elde etmek amacıyla Sisam Adası'nı ele geçirmiş ve Rodos Şövalyeleri'ne karşı berkitmiştir. (450)

Bu bilgilerden, kundak ve top arabası yapımına ilk kez, Fatih Sultan Mehmet döneminde başlandığı anlaşılmaktadır.

Toparabacı Ocağı'nın görevi, her ne kadar topları nakletmek ise de; ocak personelinden bir grup da, top arabalarının onarımını veya yeniden yapımını sağlardı. Top arabaları Tophane'de yapılırdı. (451)

63 bölükten oluşan Toparabacı Ocağı'nın 60 ncı Bölüğü neccar (marangoz), 61 nci Bölüğü nalbant, 62 nci Bölüğü de haddat (demirci) bölüğüydü. (452)

(446) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 38344, Tarih-1202-1787.
(447) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 12905, Tarih-1186-1772.
(448) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No. 20307, 13 Şevval 1188-1774.
(449) Uzunçarşılı; s. 97.
(450) Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi; c. III, ks. 2, s. 391.
(451) Uzunçarşılı; s. 98, 99.
(452) a. g. e.; s. 102; 104.

İstanbul'daki Tophane'de, top arabalarından başka, ilk dönemlerde topların kundak, kızak ve tekerlekleri de yapılıyordu. (453)

Kundakların yapımı için lüzumlu olan kereste yurt içinden tedarik edilirdi. Bu konuyla ilgili belge örnekleri aşağıya çıkarılmıştır.

Canik Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Paşa'ya:

"Top ve havan kundakları ile, mühimmat-ı sairenin inşasında sarf edilmek üzere (1866-1867) senesine mahsuben lüzumlu olan 300 kıta kundaklık Karaağaç çift balta tahtasının Canik dağlarından Kat'ı münasip görülecek Asakir-i Şahane kol ağalarından Mehmet memur edilmiş olup, talimata tevfikan Kat'ı, vakit ve zamanıyla iskeleye nakli hususu ve tarafınızdan lâzım gelen müavenetin yapılması 28 Recep 1284." (454)

Tuna Vilayeti Valisi Ahmet Mithat Paşa'ya:

"Tophane-i Amire için lüzumlu olan kereste şimdiye kadar malum olan dağlardan celp edilmekteyse de, yeni ihtira olunan eslaha kundaklarından mukavemet ve metanet-i matlubiyede tanzim ve imaline Karaca mahalli ağacının daha elverişli olduğu ve bunların Kamcı Balkanı'nda kesret üzere olduğundan, talimata göre Balkanlar dolaşılarak ağaçları tefrik ve damga lazımdır. Muhafazası ve mevsimi geldiğinden usulüne göre kesilerek iskeleye indirilmesine, Tophane-i Amire birinci Sanayi Alayı Kol Ağaları'ndan Ali memur edilmiş olup, gereken yardımın yapılmasıyla ağaçların buna göre hazırlanması. 27 Recep 1284" (455)

Daha sonra Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde kullanılan top kundaklarından:

8 ve 9 cm. lik mantelli (zarflı) çelik sahra toplarıyla, aynı çaplarda çemberli çelik ve 9 cm. lik çemberli tunç sahra toplarının kundaklarının bir kısmı; 8 ve 9 cm. lik adî Krup toplarının kundaklarının bir kısmı; 8 ve 9 cm. lik Brovadıl usulünde yapılan çelik kundakların tümü; 9 cm. lik çifte kamalı toplarla, 8 ve 9 cm. lik Tophane yapımı lâleli ve lâlesiz tunç topların ve Vahrendof usulünde veya bu usülden değiştirilmiş Brovadol usulünde yapılan 8 ve 9 cm. lik toplara ait kundaklar, Tophane-i Amire'de yapılırdı. (456)

Toplarla birlikte kullanılan toparlaklar da Tophane-i Amire'de üretilirdi. (457)

Ayrıca, cephane nakli ve diğer amaçlar için kullanılan arabaların tümü de Tophane-i Amire'de yapılırdı. (458)

(b) Hafif Silâh Sanayii

Hafif silâh deyimi zamanla değişken bir anlam kazanmıştır.

Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nde hafif silâh sanayii de çeşitli evreler geçirmiştir. Şöyleki:

(453) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 39635, 8 Şevval 1198 (1784).
(454) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 238 ve 262.
(455) a. g. e.; No. 239.
(456) Nayman Vonder; Külliyatı Fenni Esliha, Çevirenler, Ahmet Muhtar ve Şevki, İstanbul, Karakin Bağdatliyan Matbaası, 1306, s. 210.
(457) a. g. e.; s. 228.
(458) a. g. e.; s. 236.

XVI. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde, Resim:12'de şekilleri belirtilen hafif ateşsiz silâhları (vurucu, dürtücü, kesici, paralayıcı ve atma) devlet, kendi harp sanayiiyle üreterek ordusunun gereksinmelerini karşılamıştır.

Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin silâhlarının da, bunları sefere getirmekle yükümlü olan kişilerce tedarik edildiği daha önceki bölümlerde açıklanmıştı. Ülkenin birçok eyaletlerinden çıkarılan bu güce ait silâhların, o eyalet içinden sağlandığı da bir gerçekti. Bu örnekler bize, o dönemde yurt yüzeyinde yayılmış bir harp sanayiinin varlığını göstermektedir.

Gerçekten, gaddare, külünk, balta, teber, hancer ve benzeri hafif silâhlar, Diyarbakır'da yapıldığı gibi, (459) Bitlis'te de durum aynıydı. (460)

Önce Bursa, daha sonra Edirne ve İstanbul kentleri Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin hafif silâh ihtiyacını karşıladığı gibi seferde su kentlerden çıkarılan Orducu Esnafı da Kapıkulu Ocakları'nın desteğini sağlıyordu. Ordu gereksinimi için Cebeci Ocağı atöylelerinden karşılanamayan hafif silâhlar, Cebecibaşı'na hazineden verilen ödenekle dışarıdaki esnafa yaptırılıyordu.

Cebecibaşı, dışarıda yapımı tamamlanan silâhlara ait hesabı hazineye bildirmekle yükümlüydü. 1511 tarihli bir defterdeki kayda göre, cebehane ihtiyacı için lüzumlu olan 780.000 okun yapım bedeli, Tuğger adıyla anılan okçu esnafına hazineden ödenmişti. (461)

Daha sonraki dönemde ve XV. yüzyıl ortasından sonra, Osmanlı ordusunda kullanılmaya başlanan tüfek, filinta ve tabanca gibi hafif ateşli silâhlar; önceleri, Cebeci Ocağı'na mensup "Cemaat-ı Tüfekgiran" denilen ve yeniçerilerin kışlası olan yeni odalarda çalışan "tüfekçi ustaları" tarafından onarılırdı. (462)

Tüfeğin Osmanlı ordusunda çoğalmasından sonra ve XVI. yüzyıl ortalarında, Yeniçeri Ocağı'ndan numarası belirli olmayan bir cemaat ortası, tüfek yapım işiyle görevlendirilmiş, bu ortanın komutanına da, "Tüfekçibaşı" denilmiştir. (463)

Kanuni döneminde yeniçeriler için miri tüfek yapımında artış görülmüştür. Mohaç Seferi'nde (1526) tüfekli piyade erlerinin çok yetenekli olduğunu Lütfü Paşa, "30.000 piyade tüfekendaz, her nereye ki atarlar hata etmezlerdi" sözleriyle ifade etmektedir. (464)

Yayabaşı kıdemlilerinden dört, beş kişi, Kanuni zamanında kurulmuş olan "Miri Tüfekçiler" üzerine gözetimle görevlendirilmiş olup, yeniçeriler için tüfek yaptırırlardı. Bu gözetim görevlilerinin en kıdemlilerine tüfekçibaşı denirdi. (465)

(459) Evliya Çelebi Seyahatnamesi; c. IV, İstanbul, İkdam Matbaası, 1314, s. 39.
(460) a. g. e.; s. 91.
(461) Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, c. III, ks. 2, s. 379.
(462) Hasan Tahsin; Fenni Eslina, İstanbul, Harp Okulu Basımevi, 1313, s. 34.
(463) Uzunçarşılı; s. 230.
(464) Mücteba İlgürel; Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı, s. 247.
(465) Uzunçarşılı; s. 215.

Aslında yeniçeriler, miri tüfeklere pek fazla itibar etmezlerdi. Onlar, çoğunlukla kendilerinin özel olarak tedarik ettikleri tüfeklere rağbet ederlerdi. (466) Çünkü, Osmanlı ülkesi sınırları içindeki halk arasında bulunan sanatkârların el tezgâhlarında ürettikleri tüfekler, ocaklarda yapılan tüfeklerden daha üstün nitelikteydi.

Ancak, halkın bu silâhları taşıma ve yapımını yasaklayan emir ve fermanlar yayınlanıyordu. Örneğin, 1524 tarihli Mısır Kanunnamesi'ne göre, Mısır'daki Osmanlı birlikleri için tüfek ihtiyacı şu şekilde düzenlenmişti:

"Kale, Cebehane veya civarında bir atölye açılır, tüfekçilikte mahir bir kimse ulufeyle Cebeci Ocağı'na alınır, bu atölyede oturur ve cebecibaşı tarafından çalıştırılır.

Bütün çarşı ve sokaklardaki dükkân sahiplerine çok sıkı tenbihatta bulunarak, bu resmî atöyleden başka hiçbir yerde yeni tüfek yapım ve onarımının yapılmayacağı bildirilir. Şayet bir yerde gizlice tüfek yapımı öğrenilirse, hemen hakime haber verilerek ilgililer bulunur ve cezalandırılır. Pazarlardan tüfek satışının yasak olduğu herkese duyurulur. Satıldığı anlaşılırsa alan, satan ve tellalı cezalandırılır. Hisar eri, Azap ve tüfekli süvarilerden başka hiçbir kimse yanında tüfek bulunduramaz.

Kimde tüfek varsa beylerbeyine göstererek değeri bahasıyla beyliğe alınır. İlândan sonra silâhını getirmeyip yanında alıkoyanlar asılır.

Padişah ulufesi alanlardan başka hiçkimse tüfek alıp satamaz. Eğer bir askerin tüfeği onarına muhtaç olup işlemezse ağasına götürür. Ağası da beylerbeyine arz edip, cebecibaşına tamir ettirir veya o tüfek alınarak cebehaneden bedeli verilir.

İyi tüfek tamir eden bir usta bulunursa ulufeyle cebecilere katılır ve tamire muhtaç tüfekler tamir ettirilir. "(467)

1607 tarihli bir hükümden de, tüfek ve barutun bir süreden beri devlet kontrolünden uzak olarak üretildiği ve gizlice satışının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Devlet, aldığı önlemlerle tüfek yapımına engel olmaya çalışırken, bir taraftan da yasak olduğu hâlde göz yumuyordu. Esasen özel mülkü olanlar, devletin verdiğini tercih etmiyorlardı. Özel imalâthanelerde yapılmış, aticılığı ve işlerliği daha iyi olan tüfekler, savaşlarda kullanılıyordu. (468)

Devlet otoritesinin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte, Osmanlı kurumlarında başlayan gerileme her yıl biraz daha artmış, bu durum, ordunun savaş alanlarında gerilemesine neden olmuştur.

Avrupa devletlerinde silâh teknolojisi gelişirken, Osmanlı Devleti gelenekçi bir tutum izlemiştir. Seferde düşmandan ele geçirilen silâhlar ilgi çekmiş, bu silâhlar padişahın görüşüne arz edilmek üzere İstanbul'a getirilmiştir. (469)

---

(466) a. g. e. ; s. 366.
(467) Ömer Lütfü Barkan; Osmanlı İmparatorluğu'nun Zirai Ekonomisinin Hukuki ve Mali Esasları, c. I, İstanbul, Burhanettin Basımevi, 1943, s. 356.
(468) Uzunçarşılı; c. II, s. 28, 29.
İlgürel; s. 248, 249.
(469) a. g. e. ; s. 253.

Tüfekler, 1709'da Aubanın yaptığı süngüyle donatılmış, böylelikle hem ateşli ve hem de dürtücü bir silâh olarak kullanılmaya başlanmış; fişeğin bulunmasıyla da kullanma kolaylığı sağlanmıştır. Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde ise top yapımındaki gelişme ve yeterliliğe karşılık, hafif silâh sanayiinde yeterli gelişme görülmemiştir.

Kapıkulu Ocakları'nın ortadan kaldırılmasıyla yeniden örgütlenen kara ordusunun elinde, dışarıdan alınan eski tip tüfekler bulunuyordu. Ordunun büyük bir bölümünü oluşturan Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin silâh durumu daha yetersiz bir görünümdeydi.

Hafif silâh sanayiiyle ilgili elimizde en eski bilgi, İstanbul'da, Cibali semtinde bir tüfekhanenin bulunduğudur. (470)

Bu tüfekhane, resim ve muayene odası, asıl tüfekhane, kundakhane, demirhaneyle, namlulara su vermeye ve tüfeğin parçalarını cilalamaya mahsus tavhane, boyahane ve cilahaneden oluşuyordu (Şema:6)

Bu tüfekhanede, eski tip tüfeklerden birçoğu Şnayder sistemine değiştirildiği gibi, birçok da Martini Hanri Tüfeği üretildi. Ayrıca tüfek onarınları da burada yapılırdı. Önce yalnız Şnayder tüfeği yapmakta olan tüfekhane tezgâhları, sonradan Martini tüfeği yapacak şekilde değişikliğe uyramıştı. Burada yapılan tüfeklerin namluları demir çubuk halinde İngiltere'den veya Krup fabrikalarından getiriliyordu. (471)

Tüfek, uzun yıllar ağızdan dolma olarak kullanılmış, kuyruktan dolan hafif silâhların yapılmasından sonra bu tip tüfeklerin de Osmanlı harp sanayiinde yapımına başlanmıştır. 1890 yılında Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde kullanılan tüfek türleri şunlardı: (472)

87 modeli mükerrer ateşli tüfeği ile filintası,

Martini Hanri Tüfeği (bu tüfeğin, Süngülü Martini Hanri, Hanri Piypodi yani Kasaturalı Martini Hanri, Martini Filintası olmak üzere üç türü vardı.)

Şnayder Tüfeği (bu tüfeğin, Anfilid, İspir Mekflid, Viyanakârı Şnayder adlarında üç türü vardı.)

Mükerrer ateşli Vincister Tüfeği ile Vincister Filintası,

Simitvesson usulünde kırmalı altı patlar tabancayla eski usulde yapılmış kırmalı altı patlar tabancayla adi altı patlar tabanca,

Bir başka kitaba göre de, Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri'nde, 1313 (1897) yılında kullanılan hafif ateşli silâhlar, münferit ve mükerrer ateşli silâhlar olmak üzere iki grupta toplanmıştı. (473)

Münferit Ateşli Hafif Silâhları: Şinayder Tüfeği (Yukarıda açıklandığı şekilde üç türü vardı); Martini Henri Tüfeği (71 modeli Martini Hanri, 74 modeli Hanri Piypodi).

(470) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 172.
(471) TSKT; c. III, ks. 5, Eki, Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978, s. 201.
(472) Nayman Vonder; a. g. e. ; s. 311.
(473) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 53.

Mükerrer Ateşli Hafif Silâhlar: 67 modeli mükerrer ateşli Vincister tüfeği ile filintası;

87 modeli, 9,5 mm. çapında mükerrer ateşli mavzer tüfeği ile filintası; 1890, 1893 Modeli 7,65 mm. çapında Mavzer tüfekleri; Simitvesson usulünde üretilen kırmalı altı patlar tabanca.

1306 (1890) yılındaki, hafif ateşli silâhların sınıflandırılmasında sözü edilen süngülü, kasaturalı Martini Hanri tüfekleriyle filintalarını; 7 nci Ordu dışındaki diğer ordularla, bağımsız tümenler, orduların redifi mukaddem taburları, 1 nci, 2 nci ve 3 ncü Ordu'nun tali redif taburlarının tümü, 4 ncü ve 5 nci Ordu'nun tali redif taburlarının birer takımı, Asakir-i Mustahfaz taburlarının birer takımı, istihkâm taburlarıyla nakliye taburları ve telgraf bölükleri, bazı kale topçuları ve bahriye silâhendaz taburları kullanıyordu. Bunların dışında kalan birliklerse, 87 modeli mükerrer ateşli Mavzer tüfeği ve filintası ile donatılmıştı. (474)

Martini Hanri tipi tüfeklerin bir bölümü Amerika'dan satın alınmış, bir bölümü de Tophane-i Amire'de yapılmıştır.

Şinayder Tüfeği (Kapaklı Tüfek); iğneli tüfeklerin Avrupa'da kabulü ve yayılması sırasında Osmanlı Devleti de ilk önce iğneli Şinayder tüfeğini kabul etmiş, bu tüfekleri hem dışarıdan satın almış, hem de kendisi üreterek birliklere dağıtmıştır.

Bu tüfekler 7 nci Ordu'nun nizamiye, 4 ncü, 5 nci ve 6 nci Ordu'nun redif birlikleriyle bazı kale topçu ve illerin jandarma erlerine verilmişti. (475)

Öte yandan hafif sanayii başında gelen kılıçın da geliştirilmesine çalışmışlardır. Osmanlı kılıçları, şekil ve hafiflik bakımından Avrupa kılıçlarından dahi üstündü. (476)

Kılıçlar, devlete ait kılıçhanelerde üretilirdi. Bu silâhı taşımaya hak kazanan kişilere verilirdi. (477)

Bu kılıçlar: Paşa kılıcı; kurmay, piyade, istihkâm üst rütbeli subay kılıcı; üst rütbeli topçu ve süvari subay kılıcı; kurmay subay; piyade, topçu ve istihkâm subay kılıcı gibi türlerde üretilip dağıtılıyordu.

Evliya Çelebi Seyyahatnamesi'nden, ilk kılıç yapım yerinin Yedikule ile Ahırkapı arasındaki bölgede bulunduğu, daha sonra Sultanahmet Camii yakınına taşındığı anlaşılmaktadır. (478) Bu kılıç yapımevi Tophane Müşirliği emrindeydi. (479)

Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin tüm kılıç gereksinimi yalnız bu imalathaneden karşılanmıyordu. Kılıç ve diğer bazı hafif silâhlar yurt yüzeyine ya-

(474) Vonder; s. 333.
(475) a. g. e.; s. 344.
(476) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 472.
(477) Vonder; s. 10-12.
Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 9
(478) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, ks. 4, s. 172.
(479) a. g. e.; ks. 5; s. 390.

yılmış özel yapımevlerinde de üretiliyordu. Diyarbakır'da kılıç gaddare, balta, teber, hançer, mızrak yelmanı, ok peykânı yapılırdı. Bunlar Bitlis'te de üretiliyordu. (480)

Evliya Çelebi, Bağdat kılıçlarının Diyarbakır kılılçlarından üstün olduğunu yazmakta, Bitlis'te yapılan Makravî ve Zivirzin kılıçlarının da hiçbir yerde yapılamadığına işaret etmektedir. (481)

Revolver (Altı patlar) Tabanca: Göğüs göğüse yapılan muharebelerde, tek elle kullanma kolaylığı olan bir silâhtı. Yurt dışından tedarik edilen Revolver tipleri şunlardı:

Amerika'dan satın alınan eski ve yeni usülde yapılmış Kırmalı Simitvesson altı patlar tabanca; Fransa'dan satın alınan Lefoşe usulünde yapılmış altı patlar tabanca; Avrupa'dan satın alınan kapsüllü Belçikakâri altı patlar tabanaca; Mısır Hidivi tarafından hediye edilen Belçikakâri Remington altı patlar tabanca. (482)

Osmanlı ülkesinde yapılan tabancalar hakkında da "Askeri Müze İçin Rehber" adlı kitapta şu bilgiler verilmektedir:

"Osmanlıların tabanca imalâtında husule getirdikleri terekkiyat şayanı hayrettir. Bu hakikat Müze-i Askeriye'deki tabancalarla tezahür eder. Her devir ve zamanın bütün teceddüdatı Osmanlı tabancalarında da meşhur olmaktaydı. Mühim muhteriattan (buluşlardan) madut olan ve elyevm Avrupa müzelerinde nadiren tedasüf edilen çarhlı tabir-i ahirle (zemberekli) çakmak takımını havi tabancalar ve aynı tertipte tüfekler, Osmanlılar tarafından da şayanı dikkat tekâmülat ile imal edilmişlerdir." (483)

O dönemde İstanbul, Şam, Bağdat, Erzurum, Diyarbakır, Belgrat ve Budin gibi büyük kale ve kentlerde barut kârhaneleri, tüfek yapımevleri ve top dökümhaneleri mevcuttu. (484)

Mitralyöz: Bazı kaynaklarda, mitralyözler topçu sınıfına dahil edilmiştir. Aslında bu silâhlar, piyade sınıfının hafif silâhı arasında yer almaktadır.

Üç türk mitralyöz vardı: (485) Gatling Mitralyözü; Hoçkis Mitralyözü; Nordanflid Mitralyözü. Osmanlılar, "Atik Osmanlı Mitralyözü" dedikleri bir tür seri ateşli silâh daha kullanmışlardır. Bu silâh, bu günkü mitralyözlerin esasını oluşturuyordu.

Bu silâh yatay durumda yan yana getirilmiş ve bir sehpa üzerine konan on iki tüfek namlusundan ibaretti. Daha sonra bunun 24 namlulu olanı da yapılmıştır. (486)

Bunlardan başka Hafız Paşa icadı olan ve yivli namlulardan yapılmış bir mitralyöz daha vardı. Tüm mitralyöz türleri Osmanlı yapısıydı. (487)

---

(480) Evliya Çelebi Seyyahatnamesi, c. IV, s. 39 ve 422.
(481) a. g. e.; s. 91.
(482) Vonder; s. 350.
(483) A. Sermet Muhtar; Askeri Müze İçin Rehber, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1923, s. 104 ve 105.
(484) Vonder; s. 105, 106.
(485) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 152.
(486) Ahmet Muhtar; Türkiye Tarih-i Askerisi, Cildi Evvel, El Yazması, tarihi yok, s. 153.
(487) a. g. e.; s. 154.

(c) Mühimmat Sanayii

Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde ateşli silâh olarak ilk önce top kullanılmış olduğundan, bu silâhın mermileri de mühimmat sanayiinin öncülüğünü yapmıştır.

Top mermileri, ilk dönemlerde taştan yapılmakta ve adına da gülle veya yuvarlak denilmekteydi. Örneğin, Birinci Kosova Savaşı'nda kullanılan ve II. Murat'ın Germe Hisarı almak için döktürdüğü topların mermileri taştan yapılmıştı. Taş gülleler, ağır olduklarından, hızları ve dayanma güçleri azdı. Top mermileri, bir süre sonra kurşundan yapılmaya başlanmış, bu kez de bu madenin yoğunluğu hızı artırmadığı için mermiler demirden yapılmaya başlanmıştır. (488)

Dış ülkelerde durmadan gelişen mermi sanayiine paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de bu sanayi büyük bir gelişme göstermiş, ilk önce adi krup toplarında kullanılan ve "dane" denilen mermiler yapılmıştır. (489)

Topçu sınıfa ait mermiler, önceleri Topçu Ocağı'nda, Tophane'de, Rumeli ve Anadolu'daki bazı maden ocaklarında topçular tarafından yapılırdı.

Top mermilerinin dökümü, yapımı, onarımı, bakımı ve korunması, bir yerden bir yere taşınmaları, topçubaşısının sorumluluğu altında yürütülmekteydi.

Osmanlılar, en kuvvetli dönemlerinde, tophanelerini ihtiyaçların gerektirdiği yerlerde kurmuşlar, duruma göre top gülleleri önceden bazı belirli yerlerde hazır bulundurmayı âdet edinmişlerdi. (490)

Tophanelerden başka, Bilecik (491), Van (492), Kiğı (493) ve Bosna'da Banaluka Sancağı'na bağlı Kamengrad (494), Baç (Rudnik) (495), Novaberda (496) madenlerinde gülleler, verilen ağırlığa göre dökülür ve emredilen yerlere götürülerek oralarda koruma altında bulundurulurdu.(497)

Bunların bir yerden bir yere taşınması, Anadolu'da geri hizmetlere memur yaya ve müsellemlere, Rumeli'de yörüklere ve daha sonra onların yerlerine geçen evlâd-ı fatihana aitti.

Bazen Rumeli'de yapılan toplardan, bir kısmı gülleleriyle birlikte İstanbul'a gönderilirdi. Baç'ta yapılanlar, Tuna kayıklarıyla Varna'ya ve oradan da gemilerle İstanbul'a getirilerek top mahzenine (deposuna) konulurdu. (498)

---

(488) Mahmut Şevket; Fenni Esliha, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1302, s. 228-229.
(489) a. g. e. ; s. 230.
(490) Uzunçarşılı; c. II, s. 45, 46, 47.
(491) Vakayi-i Tarihiyye; Varak 36, Mühimme Defteri No. 5, 8-162 ve Mühimme Defteri; No. 12, s. 28 ve Mühimme Defteri, No. 6, 8, 446.
(492) Mühimme Defteri No. 34, s. 14.
(493) Mühimme Defteri; No. 19, s. 289 ve Vakayi-i Tarihiyye, Varak 34 ve Evliya Çelebi Seyyahatnamesi; c. VIII, s. 49.
(494) Kamengrad, Banaluka Kasabası'nın Batısındadır (Hammer Atlası).
(495) Vakayi-i Tarihiyye; Varak 150, Mühemme Defteri, No. 16, s. 28.
Mühimme Defteri'ndeki (Rudnik Kazasında, Baç demekle maruf madende dökülen yuvarlakların hıfzı) kaydı, Rudnik ile Baç madenin aynı olduğunu gösteriyor.
(496) Sırbistan'da Morava Nehri kıyısında olup, Fatih'in burayı alışından beri işletilmektedir (Halkondil Tarihi; 1632, Paris, s. 190).
(497) Mühimme Defteri; No. 7, s. 206, 559 ve 670.
(498) Vakayi-i Tarihiyye; Varak 36 ve 150.

Yine bunun gibi Anadolu'da Bilecik madeninde dökülen çeşitli çaptaki top gülleleri, beygirlerle Karamürsel'e taşınarak, depoya konulur ve gerektiğinde oradan istenilen yere gönderilirdi. Bundan başka, Bilecik'te yapılan gülleler, Edincik, Pazarcık, Yenişehir ve İzmit'te veya buralara bağlı depolarda korunur, gereken yere sevk ettirilirdi.

Top mermilerinin, hedefe giderken havadan etkilenmemesi için dönmesini sağlayan sargılar (sevk çemberi) ve namlu içindeki yiv ve setler yapılmıştır. (499)

Top mermi sanayiinde genel olarak önce dane, daha sonra şarapnel ve peşrev yapımına başlanmıştır. (500)

1890 yılına kadar geliştirilmiş olan top mermileri şunlardı. (501)

Fabrika yapımı adî veya halkalı cebel danesi,

8 cm. lik çemberli ve mantelli topların fabrika yapımı bakır çemberli şarapneli,

9 cm. lik çemberli ve mantelli topların fabrika yapımı bakır çemberli şarapneli

9 cm. lik adî Krup ve Brovadol toplarının fabrika yapımı kurşun sargılı veya bakır çemberli milli danesi,

Fabrika yapımı 12 cm. lik milli dane,

Fabrika yapımı 15 cm. lik Şarapnel,

Fabrika yapımı 15 cm. lik milli dane,

Fabrika yapımı 15 cm. lik sert döküm dane,

Fabrika yapımı 16 cm. lik şarapnel,

Fabrika yapımı 21 cm. lik milli daneyle sert döküm dane,

Fabrika yapımı 24 cm. lik daneyle sert döküm dane,

Fabrika yapımı 26 cm. lik daneyle sert döküm dane,

Fabrika yapımı 28 cm. lik milli daneyle sert döküm dane,

3,2 mübayaası 35,5 cm. lik topun çelik danesi,

3,2 mübayaası 35, 5 cm. lik topun sert döküm danesi,

21 cm. lik havanın adî danesi,

21 cm. lik havanın Şarapneli,

21 cm. lik havanın uzun çelik danesi.

Top mermilerinin yapımıyla ilgili Fenni Esliha'nın 141. sayfasında şu bilgilere yer verilmiştir:

(499) Mahmut Şevket; Fenni Esliha, s. 232.
(500) Nayman Vonder; Külliyat-ı Fenni Esliha, s. 107.
(501) a. g. e. ; s. 107,140, 148.

"Şimdiye kadar Zeytinburnu Güllehanesi'nde sert döküm daneler kurşun sargılı yapılmaktaysa da, hâlen mezkûr fabrikada adı geçen mermilerin sivri kısımlarının sert olması için madenî kalıp üzerine ve gövdelerinin yumuşak olması için kum üzerine dökülmesi çaresinin bulunduğu ve bu nevi mermilerin dahi havvassı matlubeyi cami olduğu görüldüğü için, bundan sonra mezkûr fabrikada sert döküm daneler bakır kuşaklı olarak imal eylemeye mahsusu olmak üzere Zeytinburnu Güllehanesi'ne yeniden birçok alât ve tezgâhlar getirtilmiştir. Bu cihetle, bundan sonra bilcümle Devlet-i Aliye mermileri bakır çemberli veya bakır kuşaklı olarak imal olunacaklardır." (502)

Tapalar: Top mermilerinin etkili olmalarında büyük katkısı bulunan tapaların, Ston, müsademeli (kapsüllü), saniyeli olmak üzere üç türü vardı ve 1877'den beri faa durumda olan Karaağaç Fişekhanesi'nde üretiliyordu. (503)

Fabrika yapımı 10 saniyelik tapa, (504)

Fabrika yapımı çifte saniyeli tapa,

Krupkâri şarapnel tapası,

Rihterkâri saniyeli tapa,

Krup mamulatından 28 saniyelik zayıf tesirli havan şarapnel tapa,

Zarflı (Mantelli) sahra toplarına mansus krup mamulatından 14 saniyelik zayıf tesirli sahra şarapnel tapası.

Genel olarak sayısı sekize kadar çıkan tapaların birçoğu, Devleti Aliye'de mevcutsa da, bunlardan Karaağaç Fişekhanesi'nde yalnız Grizvenkâri 70 modeli sahra şarapnel tapasıyla, fabrika yapımı 10 saniyelik tapalar imal edilmekteydi.

Adı geçen fabrikada daha sonra diğer iki tür tapa daha yapılmış olup bazı saniyeli tapalar da incelemeye alınmıştı. (505)

Fünye: Yine bu yıllarda Fişekhane-i Âmire'te tutuşturucu olarak altı çeşit fünye yapılmakta olup bunlar da sırayla: (506) Kara fitil vastopin; çanaklı fünye (adî fünye); çekme fünye, kâğıt fünye (kama fünyesi diğer adıyla Estopin fünye), vidalı delik fünyesi, Mantelli sahra toplarına özgü krupkâri fünyeleriydi.

Hafif Silâh Mermileri: Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nde ilk kullanılan ateşli silâhların eşit ağırlıkta olan barut ve mermileri, ağızdan doldurulmak suretiyle kullanılırdı. (507)

Zamanla, değişik çapta ve çok sayıda üretilen silâh mermileri için lüzumlu olan kurşun miktarı, gereksinmeyi karşılayamaz olduğundan, mermiler zamanında yetiştirilemiyor, bu nedenle de çoğu kez erler üzerinde veya cephenin arabalarında savaş alanına götürülen kurşun çubuklar, erlerin yanlarında taşıdıkları kalıplara dökülerek mermi yapılıp kullanılıyordu. (508)

(502) a. g. e.; s. 141.
(503) Mahmut Şevket; Fenni Esliha, s. 238, 249, 250, 273.
(504) a. g. e.; s. 164.
(505) Vonder; s. 126.
(506) a. g. e.; s. 156.
(507) Ahmet Muhtar; Türkiye Tarih-i Askerisi, s. 120.
(508) a. g. e.; s. 122.

Ağızdan dolan silâhların atış hızları çok azdı. Kuyruktan dolma silâhlar kullanılmaya başlandıktan sonra, yekpare fişek yapımı da önme kazanmıştır. Genelde kâğıt fişek; metalik veya madenî fişek olmak üzere iki fişek yapılıyordu.

1270'teki savaşta kâğıt fişeklerin sakıncaları görüldüğünden, daha sonraki savaşlar için madenî fişekler yapılmaya başlanmıştır. (509)

Osmanlı Ordusunda Kullanılan Çeşitli Fişeklerin Yapımı

Piyade tüfeklerinden Martini Hanri tüfekleri; kurşunlu ve kurşunsuz olmak üzere iki türü vardı. Kurşunlu fişekler Zeytinburnu Fişekhanesi'ne yapılıyordu. (510)

Şnayder tüfekleri fişkelerin de iki türü vardı. Birincisi Bukser Şnayder, öbürüne de Metalik Şnayder Fişeği denirdi. Bu fişekler de Zeytinburnu Fişakhanesi'ne yapılıyordu. (511)

87 model mükerrer ateşli büyük mavzer tüfeğinin kurşunlu, kurşunsuz ve talim fişeği olmak üzere üç tip cephanesi vardı. (512)

Özel muharebe fişekleri de şunlardı: (513) İşaret fişeği; ziya (aydınlatma) fişeği; paralama fişeği.

İşaret fişekleri Karaağaç Fişekhanesi'nde yapılıp donanmaya dağıtılıyordu. Fişekhane-i Amire'de bu fişekler, beyaz, kırmızı ve yeşil kandilli olmak üzere üç türde yapılırdı. Bunlar, yine Tophane-i Amire'de yapılan özel işaret fişeği tabancalarıyla atılırdı. (514)

(3) Barut Sanayii (Şema:6)

Barut, ateşli silâhların mermilerinde itici güç kaynağıdır. Mermi ve bombaların hedefte paralanıp daha etkili olmasında, her çeşit kalın duvarların ve engellerin atılmasında, tüneller açılmasında ve lağımcılıkta etkin biçimde kullanılır.

Barut, Orta Çağ'da Çinliler tarafından bulunmuş şenlikler için havai fişek yapımında kullanılmıştır. Daha sonra Çinlilerden Türklere, Türklerden de Araplara ve Haçlı Seferleri sırasında da Avrupalılara geçmiştir.

Barutun ilk kez XIV. yüzyılda toplarda ve ateşli silâhlarda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. XIV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar kullanılan barut cinsi, kara baruttu.

Kara barutta genel olarak %75 saf güherçile, %12,5 kükürt ve %12,5 oranında da odun kömürü bulunur. (515)

(509) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 104.
(510) Ahmet Muhtar ve Şevki; Külliyat-ı Fenni Esliha, s. 340 ve Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 111.
(511) a. g. e.; s. 353.
(512) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 113, 114.
(513) Ahmet Muhtar ve Şevki; a. g. e.; s. 159, 160.
(514) Hasan Tahsin; a. g. e.; s. 177.
(515) Vonder; s. 13-19.
Hüseyin Rıfkı; Topçuluk Fenni, İstanbul, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası, 1297, s. 3-67.

Kullanım amacına göre, bu oranların değiştirildiği görülmektedir. Bu nedenle patlama gücü fazla olan ve lağımcılıkta kullanılan kara barut cinsleri meydana getirilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra daha etkili bir barut cinsi olan *dumansız barut bulunarak*, XIX. yüzyılın sonuna doğru bu barut geliştirilip kullanılmaya başlanmıştır.

1846 yılında devreye giren nitrogliserin, o dönemde insanlığın tandığı en güçlü patlayıcı madde olmuştu. En küçük bir sarsıntıda bile patladığından, taş ocaklarında ve tünel açmada kullanılırken *binlerce işçi* hayatını kaybediyordu.

Kimyager Alfred Nobel, bu tehlikeyi ortadın kaldırmak için yaptığı araştırmalar sonunda 1889'da nitrogliserin, selülöz ve kumlu kil karışımından bir çamur (lokum) meydana getirmiştir. Bu çamura dinamit adı verilmiş, bu tarihten sonra da, dumansız barut ve dinamit ateşli siâhlı ve tahrip işlerinde kullanılmaya başlanmıştır. (516)

Osmanlı Devleti'nin Barut ve Barut Sanayii'ne Verdiği Önem

Silâhlı Kuvvetler için barut çok önemli bir maddeydi. Ateşli silâhların (top, tüfek, tabanca vb.) kullanılması ve lağımların atılması, ancak barutla mümkündü. Baruta verilen önem hakkında birkaç belgede şu cümlelere rastlanmıştır:

"Barut maddesi, Devlet-i Aliye'nin Kâffe-i umurunun akdemi ve mühimmat-ı cihadiyenin ehemmü elzemi olduğundan başka... (517)

"Azami edevatı harbiye ve akdemi mühimmatı cihadiyeden barut-u siyahinin..." (518)

"Barut Hususu, Devlet-i Aliye'nin umuru mehamur-ı Azamil ihtimamından olmaktan naşi..." (519)

Bu öneminden dolayı, barut ham maddelerinin sağlanması ve barutun zamanında üretilebilmesi için bütün olanaklar seferber edilmiş ülke içinde birçok baruthane kurulmuştur.

Kurulan bu barut sanayiinin tarihî gelişimi şöyledir:

Başlangıçta Osmanlı Devleti'nde barut tedariki, Cebeci sınıfına ait bir görevdi. (520) Bu nedenle, *Cebeci Ocağı* kuruluşu içinde bir de Barutçu Bölüğü vardı.

Barutçu Bölüğü barut yapar, barut mahzenlerinde depolar, barışta ve savaşta diğer ocakların barut ihtiyacını sağlardı.

(516) Vonder; s. 15.
Hüseyin Rıfkı; s. 19-28.
(517) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım. No. 15230.
(518) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 5253-A.
(519) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım. No. 37094
(520) Sertoğlu; s. 31.
Uzunçarşılı; s. 3, 4.

Ateşli silâhların hızla gelişmesi, top türü ve sayılarının artması, lağımcılık ihtiyaçları ve tüm erlerin tüfekle donatılması, barut gereksinmesini olağanüstü artırmıştı.

Sınırları üç kıtayı aşan ve çeşitli ülkelerde savaşmak zorunda kalan Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'nin birçok ikmal maddelerine gereksinme duyması yanında, barutu da mahallinden tedarik etmesi zorunlu hâle gelmişti.

Her savaşta kara ve deniz kuvvetlerinin büyük çaptaki barut ikmalini sağlamak için ülkenin birçok yerinde (büyük şehirlerde, eyalet ve sancaklarda, kalelere ve harekât bölgelerine yakın berkitilmiş yerlerde) baruthaneler ve barut mahzenleri yapılmıştır.

Devletçe kurulan bu baruthaneler dışında, eyalet askerleriyle halkın, avcıların ve taş ocaklarında çalışanların barut ihtiyacını karşılamak için özel baruthaneler de kurulmuştur.

XVII. yüzyılda çıkan Celâli ayaklanmalarını bastarmak için alınan önlemler arasında, halkın barut yapımını yasaklayan hükümlerin bulunmasına karşın, özel kişilerce yine de barut yapımının önüne geçilememiştir. (521)

Bu nedenle devlet, baruthanelerden halka barut satılması yolunu seçmiş, gereksinmeleri bu şekilde karşılamıştır: (522)

1700'de Baruthane-i Amire kurulmuş, bu yıldan başlayarak baruthaneler daha çok geliştirilmiş, kapasiteleri artırılmıştır.

Daimi ordunun büyük kısmı İstanbul'da bulunduğundan, birçok askerî kurumlar yanında, barut sanayii de bu kentte kurulmuş ve zamanla ülke yüzeyinde sürekli savaşların cereyan ettiği bölgelere yayılmıştır. (523)

İmparatorluğun, İstanbul'dan başka Gelibolu, Selânik, Belgrat, Budin, Vidin, İzmir, Konya, Birecik, Maraş, Halep, Hama, Van, Erciş, Ahlat, Bağdat, Şat, Bor, Oltu, Kahire baruthaneleri ve donanmanın yararlandığı Rodos, Eğriboz adalarında da barut mahzenleri kurulmuştu.

Bunlardan doğuda bulunanlar, İran'a yapılan seferleri ve bu bölgelerde çıkan ayaklanmaların bastırılması harekâtını destekliyordu. Bölgelerinde cereyan eden savaşları destekleyen baruthaneler için örnek olarak aşağıdaki tarihi olaylar zikredilebilir.

1570-1571 Kıbrıs Seferi'ne; Bağdat, Halep ve Maraş baruthanelerinde yapılan barutlar Trablus'a gönderilmiş, buradan da donanma ve ordunun gereksinmeleri sağlanmıştır.

Avusturya-Macaristan'a yapılan seferlerde, Belgrad ve Budin baruthaneleri, ordunu barut gereksinmesini karşılamıştır.

Rusya ile XVIII ve XIX. yüzyıllarda yapılan savaşlarda, ordunun barut gereksinmesi İstanbul'da bulunan baruthanelerden sağlanmıştır.

(521) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 4529.
(522) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3. Eki (Girit Seferi) Ankara, Gnkur. Basımevi, 1977, s. 96.
(523) Sertoğlu; s. 31.

Yukarıda adı geçen baruthanelerden uzun ve sürekli olarak hizmet verenler, İstanbul içindekiler ve dışındakiler olmak üzere iki grupta incelenebilir:

İstanbul Dışındaki Baruthaneler

Gelibolu Baruthanesi, Yıldırım Bayezit (1389-1402) döneminde ve Gelibolu Tersanesi'nin kurulduğu yıllarda inşa edilmiştir. (524) Bu baruthane, önceleri kara ve deniz kuvvetlerinin barut gereksinmelerini sağlamıştır.

1800 yılında Azatlı Baruthanesi'nin kurulmasıyla Selânik Baruthanesi ile birlikte kapatılmıştır. (525)

Selânik Baruthanesi'nin kuruluş nedeninin, stratejik durumundan kaynaklanmış olduğu, özellikle donanmayı desteklemek amacının sürdürüldüğü belgelerin incelenmesinden anlaşılmıştır.

Gerçekten 23 Recep 1074 (20 Şubat 1664) tarihli bir belgede IV. Mehmet döneminde daha uygun bir yerde bulunamaması nedeniyle, Selânik'e yakın Gülsuyu mevkiinde bir baruthane yapılması yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Bu baruthanenin kurulmasına Selânik Kadısı ile, Hısım Mehmet Ağa memur edilmişlerdir. (526)

Selânik Baruthanesi, 1663 yılından başlayarak yapılan onarımlarla geliştirilmiş, uzun süre Osmanlı donanması ve ordusuna hizmet etmiştir. Baruthane, 1210 (1796)'da öbür baruthanelerle birlikte İngiliz ve Flemenk usulü perdahlı barut yapımına geçmişse de, kısa bir süre sonra kapatılarak gereçleri İstanbul'da yeni yapılan Azatlı Baruthanesi'ne taşınmıştır. (527)

Mısır Baruthanesi, Kahire'de iki kubbeli büyük bir yapımeviydi.

Her kubbe altında kırkar barut havanı bulunuyordu. Mısır'da 70 köy, bu baruthane için Güherçile tedarik etmekle görevlendirilmişti.

Uzun yıllar Osmanlı ordusuna barut veren bu kurum, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda orduya barut vermemek için direniş göstermişse de, 10.000 kantar barutun gemilere yüklenerek Gelibolu Baruthanesi'ne gönderilmesi için Mısır Valisi'ne kesin emir verilmiştir. (528)

Kahire Baruthanesi'nin kuruluş ve kapanış tarihlerine ait kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, Davit Avalon adındaki bilim adamı, Memlûk Devleti hakkında yaptığı incelemede, Memlûk ordusunun XIV. yüzyılda top ve ateşli silâha sahip olduğunu saptamıştır. (529)

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle, bu baruthaneler de Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'ne barut vermeye başlamıştır.

Bağdat Baruthanesi Bağdat'ta, Şeyh Ömer Kapısı'nda bulunan tembelhanelerde kurulmuştu. Tanzimat öncesinde bu baruthanede barut ya-

(524) Muzaffer Erdoğan; İstanbul Baruthaneleri, İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, İstanbul, 1956, s. 116.
(525) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 8978.
(526) Erdoğan; s. 116.
(527) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 8978.
(528) Erdoğan; s. 118, 119.
(529) Belleten, Sayı 83, s. 501-503.

pımına başlanacağı bu nedenle binaların onarılarak kale içindeki askerlere verileceği şeklinde kayıtlara rastlanmış (530) ise de, Bağdat Baruthanesi'nin açılış ve kapanış tarihleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamıştır.

İstanbul'daki Baruthaneler

İstanbul'da 1700 yılında bu günkü Ataköy semtinde en büyük baruthane olan Baruthane-i Amire kurulmuştu. Bu tarihten evvel kurulmuş olan baruthaneler şunlardır:

Atmeydanı Baruthanesi: Bu baruthanenin II. Bayezit döneminde kurulduğu ileri sürülmekte, hatta kuruluşun Fatih döneminde olduğu da iddiaa edilmektedir. (531)

Atmeydanı Baruthanesi çalışırken, 1490 yılında yıldırım düşmesi sonucu bütün aletleri ve binaları yanarak yeniden onarılamayacak bir duruma gelmiştir. (532)

Kâğıthane Baruthanesi: II. Bayezit döneminde ahşap olarak yapılan bu kurum (533) Kanuni Sultan Süleyman tarafından taş bina olarak yeniden yapılmıştır. I. İbrahim dönemi sonuna kadar (1648) faaliyetini sürdürmüştür. (534)

Şehremini Baruthanesi: İzmir, Gelibolu ve Selânik baruthanelerinin, barut gereksinmesini karşılayamamaları üzerine 1687, 1688'de Şehremini çarşısı civarında kurulmuştu.

Eylül 1698'de, normal kapasitesinin üstünde çalışması nedeniyle meydana gelen patlama sonucu baruthane yerle bir olmuştur. (535)

Baruthane-i Amire (İstanbul Baruthanesi): Başkent İstanbul'da zamanın en büyük ve ileri kurumu olarak kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu'na uzun yıllar hizmet eden İstanbul Baruthanesi'nin, Atmeydanı ve Şehremini baruthanelerinin yanmasından sonra, can ve mal güvenliği göz önünde tutularak, kent dışında yapılmasına karar verilmiştir.

Böylece 27 Eylül 1698'de Padişahın izniyle yapım hazırlıklarına başlanmış olup, bu konuda, Kaymakam Paşa, bostancıbaşı, barutçubaşı ve mimarbaşına gereken emirler verilmiştir. (536)

Kışın yaklaşması nedeniyle inşaata ilk baharda başlanması kararlaştırılmış, bu arada boş durulmaması için çarkların ve gerekli âletlerin yaptırılması, mühimmat ve kerestenin tedariki için Mimar Ağa Mahmut Çavuş'a

(530) Erdoğan; s. 120.
(531) a. g. e.; s. 120.
(532) Başbakanlık Arşivi; Maliyeden Müdevver Defteri, No. 3992.
(533) Tahsin Esencan; Türk Topçuluğu ve Kaynakları, Ankara, 1949, s. 48-51.
(534) Erdoğan; s. 120.
(535) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 3992, s. 264-266 ve No. 7647, s. 82-84 ve Abdülkadir Özcan; Zübdetül'l Vakaiyat, c. II, Basılmamış Doktora Tezi, İst. Ünv. Edebiyat Fak. Kitaplığı No. 7364, s. 846-847 ve Reşit Paşa, Vakay-i Hayretname, c. I, İstanbul, Divitçiyan Matbaası, 1282, s. 441-442.
(536) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 7647, s. 84-85.

5000 kuruş avans verilmesi yolunda ferman çıkarılmıştır. (537) 1700 yılında baruthanenin yapımı tamamlanmıştır. (538)

İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthaneleri, Cebeci Ocağı'na bağlı olarak, Baruthaneler Nezareti'nce yönetilirdi. III. Selim döneminde, bu baruthaneler birleştirilmiş ve İstanbul'daki Baruthane Nazırı'nın emrine verilmiştir. (539)

8 Temmuz 1835'te Mühimmat-ı Harbiye Dairesi'ne bağlanmış ve bu kurumların yönetilmesi için, Baruthaneler Müdürlüğü kurulmuştur. (540)

Tanzimat'tan sonra İstanbul Baruthanesi'ne mengenehane ve keskihane gibi bölümler eklenmiş ve bütün baruthaneler, Tophane Müşirliği'nin emrine verilmiştir. (541)

Cumhuriyet dönemine kadar bu makamın emrinde görevine devam eden İstanbul Baruthanesi, daha sonra 4.000.000 m2. ye varan arazisiyle birlikte Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilmiştir. (542)

Azatlı Baruthanesi: Bu Baruthane, kuruluş bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nun en yeni ve en modern baruthanesidir. 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşlarında, baruta olan fazla gereksinme nedeniyle, diğer baruthanelerde istenilen miktarda ve kalitede barut üretilmemesi sonucu III. Selim, Azatlı Baruthanesi'ni yaptırmıştır.

Baruthane İstanbul, Küçükçekmece gölü yöresinde Azatlı köyü yakınında 1798'de kurulmuş, 1800 yılında da işletmeye açılmıştır.

Bu baruthane kuruluşunun kararlaştırılmasıyla, Gelibolu ve Selânik baruthaneleri kapatılarak buralardaki araç ve gereçler Azatlı Baruthanesi'ne getirilmiştir. (543)

Barut Yapımında Kullanılan Maddelerin Tedariki

Kara barutun ham maddesi, güherçile, kükürt ve odun kömürüdür. (544)

Bu bölümde, kara barutu oluşturan bu madelerin nerelerden tedarik edildiği, işlenişleri, barutun yapımı, depolanması ve Cebehane'ye teslimi açıklanacaktır.

Güherçile: Kimyasal adı Potasyum Nitrat (KNO3) olan güherçile, doğada çeşitli yerlerde özellikle Mısır ve Hindistan'da fazla miktarda olmak üzere toprakla karışık bir hâlde bulunur.

(537) Erdoğan; s. 122.
Başbakanlık Arşivi, Maliye Defteri No. 3992, s. 266.
(538) a. g. b. ; s. 267.
(539) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi; Askeri Kısım, No. 19843.
(540) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 28921.
(541) Karal; c. VI, s. 121.
(542) Erdoğan; s. 126.
(543) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 32900.
(544) Vonder; s. 24.

Barutun içindeki maddelerin yaklaşık %75'ni oluşturan güherçilenin tedariki için büyük çaba harcanmış, yapılan çalışmalar sonucu, gerek Anadolu ve gerekse Rumeli'de güherçile yatakları bulunmuş ve işletilmiştir.

Anadolu ve Rumeli'de güherçile çıkarılan yerler Harita:23'te gösterilmiştir. (545)

Bunlardan başka Mısır'da bol miktarda bulunan güherçile, Kahire Baruthanesi'nde işlenerek, Mısır Valiliği'nce Osmanlı Devleti'ne barut olarak gönderilirdi.

Kritik ve değerli bir madde olan güherçilenin, baruthaneler dışında satılması yasaklanmıştı. Özel sektör ve yabancıların eline geçmemsi için, gereken tedbirler alınmış ve güherçile çıkan yerlerin idare amirleriyle, kadılarına bu yolda sıkı emirler verilmişti. (546)

Kükürt; Barut yapımında ikinci önemli ham maddeyi oluşturan kükürt, Lut gölü ile Van gölü çevresinden Ercis ve Ahlat ile bir miktar da Hakkâri, Biga ve Karesi'den çıkarılıyordu. (547)

Çıkarılan kükürt ihtiyacı karşılamadığından, dışarıdan da satın alınıyordu. (548)

Kükürt ihtiyacı aşağıdaki belgesel örnekten anlaşılabilir:

"Baruthane-i Amire'den yılda 1500 kantar kara barut isteriz. Bu miktar kara barut yapımı için baruthaneye 7.333,5 okka kükürt verile." (549)

Odun Kömürü; barut yapımında kullanılan en randımanlı kömür, söğüt ağacından yapılan kömürdür. Söğüt ağacı, daha çok Bursa, Adapazarı ve İzmit ormanlarından tedarik edilirdi. Söğüt odunu bu kentlerdeki özel ocaklarda yakılarak kömür hâline getirilir ve baruthanelere gönderilirdi.

1740 yılında 1500 kantar barut yapımı için, İstanbul Baruthanesi, 7.333,5 okka kömür tüketmiştir. (550)

Barutun Yapımı ve Depolanması: Baruthanelerde, güherçile, kükürt ve köğüt kömürünün kimyasal bileşimini sağlayan birtakım ameliyelerden sonra elde edilen barut, nem alması için tahta varillere konur ve tahta ranzalar üzerinde depo edilirdi. Bu işlemler sona erince, kullanılabilir hâle gelmiş olan barut, usulüne uygun olarak defterlere işlenir ve cebehaneliklere teslim edilirdi.

Cebehaneliklere gelen barutlar, barut mahzenlerinde korunur, buradan da gereksinme duyulan yerlere dağıtılırdı. 1793 yılında kadar İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthaneleri, Cebehane-i Amire Ocağı'na bağlı olarak, her biri ayrı nazırlar tarafından yönetildiğinden verimli olamıyorlardı.

III. Selim'in 1793'te aldığı kararla (551) her üç baruthane, İstanbul'daki Baruthane-i Amire Nazırın'a bağlanmış ve 1794'te Kuruluş:5'te görülen teşkilât meydana gelmiştir. (552)

---

(545) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi; Askeri Kısım, No. 15230, 5034, 8938, 48669, 74222 ve 10074.
(546) Başbakanlık Arşivi; Hatt-ı Hümayunlar Tasnifi, No. 54962.
(547) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No. 428.
(548) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 33291.
(549) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 30192 ve 33291.
(550) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 30192.
(551) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, As. Ks. No. 134226.
(552) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi; Askeri Ks. No. 7642, 19849. ve Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 14437.

Bu düzen 1835 yılına kadar sürmüş, görülen bozukluklardan ötürü, nezaret lağvedilerek; baruthaneler, Mühimmat-ı Harbiye Nezareti'ne bağlanmış, ayrıca bir "Baruthane Müdürlüğü" kurulmuştur. Kuruluş:5'te de görüldüğü gibi, barutçubaşı emrinde başbölükbaşı, üç bölükbaşı bir sermülâzım, kükürtçü, marangoz, aşçı, saka, kömürcü, mükerrerci (ulufe defterlerini tutan), katırcılar ve barut işçileri (çarkcıyan, kalcıyan, dökümcüyan) vardı.

15 kadar erle birlikte üç bölükbaşı, başbölükbaşına bağlanmıştı. Başbölükbaşı baruthanenin güvenliğinden ve işçilerin düzenli çalışmasından sorumluydu. (553)

Barutçubaşına bağlı olan başkâtibin, kurulda çok önemli bir yeri vardı.

Baruthane-i Amire'de; toz barut, av barutu, taş barutu (lağım barutu) nordenfild barutu, prizmatin barutu, tüfek barutu, top barutu, çakıl barutu ve dumansız barut üretilirdi. (554)

(4) Madencilik ve Maden Sanayii (Şema:6)

Osmanlı Devleti, savaşlarda uzun süre kendine yeterli olmak, harp silâh, araç ve gereçlerinin yapımında kullanılan ham madenleri yurt içinde üretmek ve yabancı devletlere muhtaç olmamak politikasını gütmüştür.

Osmanlı Devleti'nin, ilk dönemlerde madencilikte başarılı olduğu, belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

Ancak XVIII. yüzyıldan başlayarak her konuda olduğu gibi madencilik sanayiinde de tekniğin çok gerisinde kalındığı anlaşıldığı zaman, hasıl olan boşluğu doldurmak mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin İşlettiği Başlıca Madenler

Gümüş: Devlet, gümüş çıkarılan yerlerde darphaneler kurmuş ve iktidarda olan padişah adına sikke bastırmıştır.

1481'de II. Bayezit adına gümüş, 1512'de I. Selim adına altın ve gümüş ve 1566"da II. Selim adına gümüş sikke bastırılmıştır. (555)

Aynı dönemlerde İnegöl, Keban ve Novaber gümüş madenlerinde darphaneler kurulmuş ve sikkeler bastırılmıştır. (556)

Gümüş madeni bulunan ve işletilen merkezler: Keban ve Ergani; (557) Gümüşhane; (558) Selânik çevresinde Sidrekapri; (559) İnegöl; (560) Konya;

(553) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 5023.
(554) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 26.
Hüseyin Rıfkı; Topçuluk Fenni, s. 48.
(555) Ahmet Refik; Osmanlı Devrin'de Türkiye Madenleri, İstanbul, 1931, s. 6 ve Evliya Çelebi Seyyahatnamesi; c. V, s. 563.
(556) a. g. e. ; s. 7 ve s. 583.
(557) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks. , No. 193.
(558) a. g. b. ; No. 116.
(559) a. g. b. ; No. 134.
(560) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks. , No. 19.

Amasya; Rumeli'de Zaplanina; Seraberinç; Rudnik; Novaberda; (561) Kratova. (562)

Bakır: Gümüzde Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nce yapılan yoğun araştırmalar sonunda Türkiye'de yalnız 500'e yakın zengin bakır cevheri yatağının bulunduğu saptanmıştır. (563)

Büyük Selçuklu Delvti ile birlikte, İslâm maden sanayiinde çok büyük bir gelişme olmuştur.

Selçuklu maden sanayiinde kap yapım ve işleme tekniği, başarı ile uygulanmıştır. Pirinç alaşımının kullanıldığı ve gelişmiş maden sanayii atölyelerinin bulunduğu illerin başında Konya, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Cizre, Siirt, Harput, Erzincan ve Erzurum gelmekteydi. (564)

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından hemen sonra, gerek Anadolu ve gerekse Balkanlarda bakır madeni yataklarının yoğun şekilde işletildiğini ve bunun sonucunda da madencilik çalışmalarının doruk noktasına eriştiği görülmektedir.

Her türlü harp silâh araç ve gereçlerinin yapımında kullanılmakta olan bakırın, çinko ve kalayla karışımında elde edilen tunçtan, ağır silâhlar, su kapları ve çeşitli gereçler yapılıyordu. O dönemde bakır işletme merkezleri ve maden ocaklarının bulunduğu yerler: İstanbul (Sarıyer); Kağızman (565) Kastamonu yöresindeki bakır kuyuları; (566) Küre; (567) Gümüşhane; (568) Keban; Ergani; Espiye; (569) Sırbistan'da Kratova; (570) Benkofca, (571) Sırbistan'da Mezdenkin, Bauna ve Macaristan'da Banat; Szolok; Vacs; Debroze; (572) Tokat ve Sivas. (573)

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle maden sanayiinde gelişmiş olan yerleşim merkezleri de şunlardı:

Rumeli'de: Ustovo; Petkovo; Üsküp; Priştine; Saraybosna.

Anadolu'da: Gaziantep; Maraş; Mardin; Diyarbakır; Siirt; Malatya; Elazığ; Erzurum; Tarbzon; Giresun; Ordu; Sivas; Tokat; Kayseri; Çankırı; Çorum; Amasya; Kastamonu; Gerede; Konya; Burdur; Denizli; Muğla Kavaklıdere; Afyon; Kütahya; Balıkesir; Bursa; İstanbul ve Edirne. (574)

---

(561) a. g. b. ; No. 1.
(562) a. g. b. ; No. 29.
(563) İ. Gündağ Kayaoğlu; Bakır Kap Yapım Teknikleri, Dövme Tekniği, İstanbul, Erenler Matbaası, 1948, s. 216.
(564) a. g. e. ; s. 218.
(565) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks, No. 96.
(566) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks, No. 98.
(567) a. g. b. ; No. 4, 101.
(568) a. g. b. ; No. 116.
(569) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No. 14279.
(570) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks, No. 29.
(571) a. g. b. ; No. 56.
(572) Pararry V. J. ; Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Harp Malzemelerinin Kaynakları, Tarih Enstitüsü Dergisi, No. 3, İstanbul, 1972, s. 35, 36.
(573) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No. 535.
(574) İ. Gündağ Kayaoğlu; Bakır Kap Yapımı Teknikleri, s. 218, 219.

ÖSKÜD ATASE Bşk. Kütüphanesi

Demir: Kullanış alanı geniş ve önemi çok büyük olan demir madeni, her çeşit harp silâh, araç ve gereçleriyle, mermiler, bombalar ve diğer donatım yapımında kullanılırdı.

Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'de birçok değerli maden yataklarını bulmuş ve işletmiştir. İşletmelerden elde edilen demir, kara ve deniz harp silâh ve araçlarının yapımına yeterli düzeydeydi.

O dönemlerde demir çıkartılan ve işletilen merkezler: Edirne; Bilecik; (575) Van; (576) Kiğı; (577) Çankırı; (578) Semendire Sancağı'nın Baç ilçesi (Rudnik); (579) Bosna'da Banaluka Sancağına bağlı Kamengrat; (580) Novaberda; (581) Pravişte (1784'te top ve gülle dökülüyordu); (582)

Samakov (En büyük demir madeni işlenen bu yerden çıkartılan demirden top ve top güllesi dökülürdü); (583) Etrepoli ve Tatarpazarcık; (584) Vize Sancağı'na bağlı Samakovcuk (önemli miktarda çıkartılan demir, top ve top gülle yuvarlağı yapılmak üzere İstanbul'daki Kâğıthane'ye gönderilirdi). (585)

Savaş öncesi bu merkezlerde dökülen toplar, ulaşım zorluğu çekilmeden kullanılacak bölgelerde hazır olurdu.

Kurşun: Hafif ateşli silâhların mermi yapımında kullanıldığından ötürü çok önem kazanan kurşun, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'ndeki silâhların mermi gereksinimini karşılamaktaydı.

Kurşun, diğer madenlerle karıştırılarak tüm sanayiide de kullanılırdı.

Kurşun bulunan ve işletilen yerler: Koçana; (586) Rudnik; (587) Ergani ve Keban; (588) Gümüşhane; (589) Trabzon ve Erzurum, simli kurşun bulunan yerlerde gümüşle birlikte kurşun da elde edilirdi.

Antimuvan: Midilli; Sakız; Bursa ve Selânik'te ve borasit de Balıkesir'de çıkartılıyordu.

---

(575) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 5, s. 162 ve No. 12. s. 28 ve No. 6, s. 446.
(576) Mühimme Defteri, No. 34, s. 14.
(577) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks. No. 57.
(578) a. g. b. ; No. 91.
(579) Mühimme Defteri, No. 16, s. 28, No. 10. s. 200.
(580) Mühimme Defteri, No. 19, s. 32.
(581) Uzunçarşılı; s. 46.
(582) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Abdülhamit Devri.
(583) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks. No. 104.
(584) Başbakanlık Arşivi; a. g. b. ; No. 102.
(585) a. g. b. ; No. 153.
(586) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, 10 Zilkade 973 Hicri Tarihli Hüküm (137 kantar kurşun, fındık dökülmek üzere Belgrat'a gönderilmesi için Koçana Kadısı'na yazılmıştır).
(587) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Maadin ks. No. 192.
(588) a. g. b. ; No. 193.
(589) Ali Emiri Tasnifi, No. 5317, Tarih 1712.

Kalay: Bakırla birlikte tunç yapımında ve diğer sanayi dallarında kullanılan kalay, dışarıdan ithal ediliyordu. Nitekim, 1780'de top yapımında kullanılmak üzere İngiltere'den kalay satın alınmıştı. (590)

Krom: Bursa; Domaniç; Harmancık ve Selânik'te çıkarılıyordu.

Kömür: Ereğli ve Amasra çevresinde yeni bulunan taş kömürünün işletilmesi için 1843'te yayınlanan bir hüküm, devletin bu madene ilgisini göstermektedir. (591)

Mermer: Ülkenin birçok yerlerinde bol miktarda bulunan mermer yataklarından, top yuvarlağı yapımıyla binaların iç ve dış süslemelerinde yararlanılmıştır.

İstanbul'a Marmara Adası'ndan gönderilen mermerler için arşiv araştırmalarında bazı hükümlere rastlanmıştır. (592)

Maden İşletmelerinde Yönetim

Maden işletmeleri için her sahaya, büyük yetkileri bulunan birer "Maden Emini" atanırdı. Bunlar maden sahasının verimli işletilmesinden, işçilerin yönetiminden ve maden sahasının güvenliğinden sorumlu tutulurdu.

Devlet; işletmenin kurulması, onarımı ve işçi giderleri için gerekli ödeneği maden eminlerine gönderirdi.

Madenler, genellikle çıkarıldıkları yerlerde işlenecek hâle getirilirdi. Çoğu kez, ustalar gönderilmek suretiyle istenilen gereçler maden ocaklarının bulunduğu yerde yapılır ve böylece ulaştırma güçlüğü de ortadan kalkmış olurdu.

Maden İşçileri: Madenlerde çalışmak üzere, maden sahası çevresinde bazı köy ve kasaba halkı, tekâlif-i örfiye ve Şakka'dan affedilerek maden işçisi olarak yazılır ve reayadan ayırt edilirlerdi.

Madenlerde çalışanlar, menzil vergisi, barış ve sefer yükümlülüğü, Mal ve Kaftan Baba, Öşür-ü Devr, Diyet ve diğer vergilerden muaftı.

Maden işçileri arasında ve başkalarıyla olan davalar, maden eminlerince şeriat esaslarına uyularak sonuçlandırılırdı.

Madenler için gerekli odun ve kömürle işçilerin yiyecek maddeleri, çevre köy ve kasabalardan tedarik edilirdi.

Odun, maden çevresine yakın ormanlardan bu işlerle yükümlü ilçe ve köylerin halkı tarafından kesilir ve maden sahasına taşınırdı.

Madenlerin Korunması: İşletilen maden sahaları, madenin cinsine, rezervin büyüklüğüne ve önemine göre, piyade-süvari karışımı birlikler, işletmeye yakın kadılar, beyler ve çevreye yerleşmiş aşiretler tarafından korunurdu.

Ergani madenine giriş ve çıkışlar, mal, para ve madenin güvence altında bulundurulması, çevreye yerleştirilen cemaatler tarafından üslenilmişti. (593)

(590) a. g. b.; No. 185593.
(591) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, Dahiliye Kısmı, No. 3874.
(592) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 1728.
(593) Ahmet Refik; Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri, İstanbul, Devlet Matbası, 1931, s. 6.

Bilecik'teki madenlerin korunması için de Karahisar'dan 60 piyade ve 40 süvari erinden oluşan bir birlik tahsis edilmişti. (594)

Maden bölgelerinde ve özellikle darphanelerde basılan paraların İstanbul'a gönderilmesi için özel güvenlik birlikleri ayrılırdı. Yol üzerindeki idarî amirler de ek güvenlik düzeni alırlardı.

Gümüş işletmelerinde de, çalınmaya karşı özel önlemler alınırdı.

(5) Gemi Sanayii

Türkler Anadolu'ya egemen olduktan sonra denizle ilişkileri artmıştı. Selçuklular Akdeniz'de Alaiye'de, Karadeniz'de Sinop'ta tersaneler kurmuşlardı.

Anadolu'nun en batı ucunda bulunan Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe uçbeylikleri, Marmara'da Edincik'te, Ege Denizi'nde Selçuk'ta Bordum'da ve daha sonra İzmir'de deniz üsleri ve tersaneler kurmuşlardı.

Osmanlılar 1322'de, şimdiki Karamürsel yöresini ele geçirdikten sonra, Osman Bey'in silâh arkadaşlarından Kara Mürsel Bey, komşu Karesi Beyliği'nden getirttiği ustalarla bu yörede ilk küçük Osmanlı tersanesini kurmuştur.

1337'de İzmit alındıktan sonra, Karamürsel'deki gemi inşa tezgâhları İzmit'e taşınıp burada yeni bir tersane kurulmuştur.

Yıldırım Bayezit tahta geçtikten bir yıl sonra (1390) Germeyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini ülkesine katan Osmanlılar, daha önce oralarda kurulmuş olan tersanelerden de yararlanarak ülke yüzeyinde gemi inşa sanayiini yaygınlaştırmaya başlamışlardır. 1390'da Yıldırım Bayezit, Saruca Paşa'yı Gelibolu Sancak Beyliği'ne atayarak, onu, Gelibolu'da ilk gerçek Osmanlı tersanesinin kurulmasıyla görevlendirmiştir. Saruca Paşa, beraberindeki deniz azaplarıyla 12 yıl çalışarak, çeşitli altyapı ve yan tesisleri ve gemi tezgâhlarıyla birlikte bu tersanenin kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

1463'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin asıl deniz üssü olan Gelibolu'ya ilâveten Camialtı yöresinde inşasına başlanan İstanbul Tersanesi kısa sürede geliştirilmiş, birçok kadırga gözleri, mahzenler, atölyeler kurulmuştur.

II. Bayezit döneminde, gemi inşa sanayiinde büyük ilerleme görülmüştür. Özellikle büyük gemiler, İstanbul Tersanesi'nde inşa olunmuştur.

Ülkenin tekmil kıyıları boyunca birçok sivil ticaret gemi inşa tezgâhları da bulunuyordu. Deniz kuvvetleri, zaman zaman gemi inşasında bunlardan da yararlanıyordu.

Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır'ı aldıktan sonra, Süveyş'te Kölemen Tersanesi'ni kurmuş bulunan Selman Reis de, bu tesislerle ve Mısır donanmasıyla Yavuz'un emrine girdi. Tunus ve Cezayir'de yeni kurulmuş bu-

(594) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, 20 Şaban 967 Tarih ve No. 1.

lunan Garp Ocakları adlı korsan teşkilâtının tersaneleri de Yavuz'a bağlılığını bildirdi. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin büyük tersaneleri arasına, Gelibolu ve İstanbul tersanelerinden sonra Süveyş Tersanesi de katılmış oldu. Süveyş Tersanesi bir yüzyıl kadar başarılı hizmetler verdikten sonra, bakımsızlıktan çalışamaz duruma düştü. Garp Ocakları tersaneleriyse yalnız kendi gemileri için çalıştı.

Bütün Akdeniz'i bir tek Padişah'a bile yetersiz gören Yavuz Sultan Selim, büyük denizaşırı seferler yapabilecek çok kuvvetli bir deniz gücü kurmak amacıyla Kasımpaşa Tersanesi'ni genişleterek bir anda 150 parça gemi çatacak be bunları donatıp ikmal edecek tesislerle güçlendirmeye, seferden dönecek gemileri barındıracak gözler yaptırmaya başladı; fakat ömrü bunları tamamalamaya yetmedi. Yavuz'un ölümünde burada çalışan sanatkârların sayısı 3000'i, donanmadaki gemi sayısı da 150 parçayı aşıyordu.

Kanuni Sultan Süleyman, İstanbul Tersanesi'ni babasının istediği düzeye çıkardı ve tersane tartışmasız, dünyanın en büyük ve en güçlü tersanesi hâline geldi.

Bu tersanede, hiçbir sıkıntı çekmeden aynı anda 130 adet gemiyi birden en ucuz ve en kaliteli şekilde inşa edecek tesisler bulunuyordu.

Tophane ile devletin diğer harp sanayi kurumları, imalat gücü bakımından İstanbul Tersanesi'nden sonra geliyordu.

Tersanelerin gereç ve diğer gereksinimleri (kendir, katran ve zift, yelken ve tente bezleri, gemi halatları, kendir teli ve üstüpü, örtülük bezler, çuha, gemi kürekleri, gemi demirleri ve kalyon demirleri gibi), ocaklılar tarafından sağlanıyordu.

Yükselme Dönemi'nde ayrıca, Rodos, Anapoli, Karlıeli, İskenderiye gibi kıyıboyu deniz sancak beylikleri, kendi yörelerini korumak için bölgelerindeki küçük tezgâhlarda kadırgadan küçük, bazen kadırga boyutlarında belirli savaş gemilerini kendi olanaklarıyla yapıyorlardı. Bunlara, gerekli inşa ve donatım malzemeleri, İstanbul Tersanesi'nden yollanırdı.

Kanuni döneminde Macaristan'ın ülkeye katılmasından sonra Tuna nehrinde bir ince donanma kurulmuş, bölge ihtiyaçlarını karşılamak için de Rusçuk'a bir tersane inşa edilmişti.

XVI. yüzyılın son yarısında Birecik'te de küçük bir tersane kurulmuş, zaman zaman faaliyet göstererek Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar varlığını sürdürmüştü.

XVI. yüzyıl sonlarında İran savaşları sırasında Karun Irmağı üzerinde ivedi olarak 5-6 kadırga inşa edilmişti. Hazar Denizi kıyısında Demirkapı'da da gemi inşasına girişilmiş ancak bu girişim devamlı olmamıştı.

Osmanlı Donanmasının, 7 Ekim 1571 Sıngın Donanma Savaşı'nda tarihte ilk kez Haçlılar tarafından yok olurcasına yenilmesine çok üzülen II. Selim, 1571-1572 kışında ve dört ay gibi kısa bir sürede İstanbul Tersanesi'nde 150

parçalık yeni bir donanma inşa ettirmişti. Tersane alanını daha da genişletmiş ve donanma 250 parçaya çıkarılmıştı. Bu büyük donanma, Akdeniz devletleriyle genellikle barış hâlinde bulunduğundan, 1587'de 50 gemiye kadar indirilmişti.

Osmanlı Devleti, sindirici gücüne güvenerek Batı ile aynı zamanda yelkenli dönemine geçmemiş, kürekli gemilerde direnmişti. Bunun acı sonuçlarıysa, Sıngın'dan sonra, Akdeniz'de 60 yıldan fazla süren bir sessizlik döneminin sonunda, Venedik ile yapılan 1645-1669 Girit savaşları sırasında görülmüştür.

Kürekli gemiler döneminin çok gerilerde kaldığı kesinlikle anlaşılınca, 1683'den itibaren resmen kalyon sınıfına geçilmiş ve ilk olarak on kaylon inşa edilmiştir. Daha büyük tezgâhlara ihtiyaç gösteren kalyon inşaatı için, İstanbul Tersanesi'nde yeni değişikliğe gidilmiş, Zindanönü yöresinde ilk kurulan beş kalyon tezgâhı, ihtiyaca yetmediğinden, Tersane'nin Hasköy tarafına iki kızak ve karşı kıyıdaki Ayvansaray'a da iki kızak daha kurulmuştur. Böylece. bir anda kalyon inşa kapasitesi dokuza çıkarılmıştır. Böylece alınmış olan bu ve diğer önlemler sonunda, gerek İstanbul Tersanesi, gerek diğer tersaneler, devletin 40 gemi kadar olan kalyon filosunu destekleyip hizmette tutacak kapasitede bulunuyordu.

Yelken dönemine Osmanlı Devleti'nden daha önce geçen Garp Ocakları ise, kalyon sınıfı gemi inşaatını sürdürüyordu. Devlet, kritik malzeme bakımından bunlara zaman zaman yardımda bulunuyordu.

1695'lerde Türk Kalyon Filosu doruk noktasındaydı. Daha sonraki dönemlerde, devletin her sektöründe görülen çöküntüler nedeniyle Türk donanması da gücünü yitirmiş, 1770 Çeşme faciası bu nedenle meydana gelmiştir. Bunu üzerine, 1770-1789 döneminde İstanbul Tersanesi'nin yeniden modernize edilmesine girişilmiştir.

Batı sanayiindeki büyük gelişme sonucu, Batı'ya göre pek geri kalmış olan İstanbul Tersanesi'nin kısa zamanda aynı düzeye yükseltilmesi olanağı kalmadığından, 1785'te, İngiltere'den Dadıhak ve Mazharı Saadet adlarında iki fırkateyn satın alınarak, yapılacak yerli fırkateynlere model kabul edilmişti. Bu amaçla XIX. yüzyıl başlarında da Amerika'dan bazı fırkateyn ve korvetler satın alınmıştı.

1789'da III. Selim, devletin diğer branşlarındaki kalkınma girişimlerine pararlel olarak, Bahriye'nin ve tersanenin kalkındırılması için de önlemler almış, Fransa'dan mühendisler ve uzmanlar getirterek, İstanbul, Sinop ve Rodos tersanelerinin göçlendirilmesi faaliyetlerine girişmiştir. Daha sonra, İsveç ve Amerika'dan da yeni mühendisler getirtilerek bu kadroların pekiştirilmesine çalışılmıştır.

1796'da, İstanbul Tersanesi'nde, gemilerin bakım ve temizliğini yapmak üzere ilk taş havuz inşa olunmuştur. Burada 1801 yılında ilk kez Fethiye adıyla bir kalyon inşa edilerek denize indirilmiştir. Zamanla bu yöreye kurulan üç kızağa, Valide Kızağı, Taşkızak ve Ağaç Kızak adları verilmiştir.

İstanbul Tersanesi, 1826'da yeniçerilerin ortadan kaldırılması veya daha sonra Stim döneminin başlamasına kadar düzensiz kalması sonucu destekten yoksun kaldığından ötürü çürümeye terk edilmiş bulunan donanma da 1821-1827 Yunan ayaklanmasında Ege Denizi'nde hiçbir varlık gösterememiştir.

1827'de tersanede ilk kez bir yüzer havuz yapılmıştır. Elde mevcut iki taş havuz ve üç kızaktan sonra, altıncı havuz durumunda olan üçüncü Taşhavuz inşa edilmiştir.

İstanbul Tersanesi'nde 1838'den itibaren Stimli gemi inşasına başlanmış ve ilk yapılan yandan çarklı gemiye de Mesir-i Bahri adı verilmiştir.

1840'tan itibaren İzmit ve Sinop tersanelerinde de buharlı gemi yapımına başlanılmıştır.

Başta İstanbul Tersanesi olmak üzere, İzmit, Gemlik ve Sinop tersanelerine çeşitli yeni makine ve âletler eklenmişse de Avrupa'daki hızlı sınai gelişmeye ayak uydurulamamıştır. Bu nedenle, bundan sonraki dönemlerde, yapımı daha üstün yetenek gerektiren gemiler yabancı tezgâhlarda yaptırılmaya başlanmış, İstanbul Tersanesi de genellikle onarım tezgâhları hâline dönüşmüştür. Dışarıdan satın alınan gemilerse, yabancı bahriye gemilerine göre daima düşük nitelikte olduğundan, Türk Deniz Kuvvetleri'nin gittikçe gerilemesine neden olmuştur. (595)

(6) Deri ve Saraçlık Sanayii

(a) Deri Sanayii

II nci Sınıf ikmal maddelerinden biri olan ayakkabı, ve "Kalavre" adıyla anılan onarım gereci, ilk dönemlerde bu işlerle uğraşan esnaftan alınırdı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında, orduyla birlikte savaşa katılan debbağlar ve bunların uğraştığı deri sanayii yeterince gelişmemişti.

Ordu mevcudu çoğalınca, deriden yapılan donatım (çanta, palaska, matra) için dikimevleri kurulmuş, erlere verilen çizme, ayakkabı ve lapçin, bu kuruluşlarda yapılmaya başlanmıştır.

Deri sanayiiyle uğraşan dikimevlerinin işlediği sahtiyan Diyarbakır, Mudurnu, Simav, Tavşanlı, Safranbolu, Isparta ve Burdur'dan; kösele Gerede, İzmir, Kırım ve İstanbul'd Yedikum, Kasımpaşa, Üsküdar, Eyüp ve Tophane'de kurulu Debbağhanelerle, tüccardan satınalınarak sağlanıyordu.

Yumuşak sahtiyan, rugan deri ve diğer çeşitli derilerin bir bölümü de dış ülkelerden alınıyordu.

O dönemde, Konya, (596), Diyarbakır, (597) ve Bitlis (598) gibi kentler debbağlıkta (deri sanayiinde) çok ileri durumdaydı.

(595) Emin Yakıtal; Gnkur. As. T. ve Str. E. Bşk. lığı Askeri Bülteni, Yıl 9, Sayı 16, s. 25-45.
(596) Evliya Çelebi Seyyahetnamesi; c. V, s. 218.
(597) a. g. e.; c. IV, s. 30.
(598) a. g. e.; s. 91.

(b) Saraçlık

Saraçlık, Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde ikmal ve ulaşım aracı olarak kullanılan çeşitli hayvanlarla, muhariplerin deriden yapılan tüm gereksinimlerini karşılayan bir sanayi dalıdır.

Osmanlı ülkesinde, saray saraçlığı, ordu saraçlığı ve kentlerde halka hizmet veren serbest saraçlar olmak üzere üç tür saraçlık görülürdü.

Saray saraçları, Has ahırların işlerini yapan sanatkârlar olup, sayıları 200 kadardı. Bu sanatkârların kendi içinde bir teşkilâtı vardı.

Kapıkulu teşkilâtı içinde ve Ağa Kapısı yapımevlerinde çalışan saraçlar da bu bölüme dahildi. (599)

Eyalet Askeri Kuvvetleri'nin gereksinmelerini karşılayan, seferde ihtiyaca göre Orducu (Ehli Hiref) olarak orduya katılan saraçlar, barışta aynı zamanda kentlerde halka da hizmet veren saraçlardı. (600)

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, bu şehri imar ederken, bütün saraçları, bugün Saraçhanebaşı denilen semtte yerleştirmişti. (601)

İstanbul saraçlarına verilen bu ayrıcalık, sonradan verilen beratlarla uzun süre devam etmiştir. (602)

Evliya Çelebi'nin açıklamasına göre, yalnız İstanbul'da 1084 saraç dükkânı vardı. Bu iş yerlerinde 5000 kişi saraçlıkla uğraşıyordu. (603)

Saraçların ham maddesini oluşturan deri sanayiinin geliştiği kentlerden biri olan Konya ile ilgili olarak Evliya Çelebi şunları yazmaktadır:

"Konya'nın kuyumcuları, urgancıları ve berberleri meşhurdur ama, debbağları Osmanlı ülkesindeki debbağların en maharetlileridir. Meram Dağı'nda bir çeşit çiçek olur ki mavi renklidir. Debbağlar deriyi onunla debbağlayıp gül rengi, gül ve şeftali sarısı, turuncu ve kırmızı sahtiyan yaparlar ki, Arap ve Acem de bunu tanımıştır." (604)

1847'de Tophane-i Amire'de yeni bir saraçhane yaptırılmış, ordu gereksinmeleri buradan karşılanmıştır. (605)

(7) Dokuma Sanayii (Şema:6)

II nci sınıf ikmal maddeleri arasında önemli bir yer tutan giyeceklerin üretimine yarayan dokuma sanayii, harp sanayiinin de bir kolunu oluşturuyordu.

(599) Uzunçarşılı; c. I, s. 400 ve c. II, s. 64, 103, 106.
(600) a. g. e.; c. I, s. 368, 369, 370.
(601) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 377.
(602) a. g. e.; s. 377.
(603) Evliya Çelebi Seyyahatnamesi; c. I, s. 596.
(604) a. g. e.; c. V, s. 218.
(605) Başbakanlık Arşivi; İradeler, No. 8949.

İnsan ve hayvan gereksinmelerinde kullanılan dokumalar, önceleri evlerde kurulan tezgâhlarda üretiliyordu.

Orhan Gazi döneminde, Osmanlı ordusunun resmî serpuşu olarak kabul edilen Ak Börk ilk kez Bilecik'te üretilmeye başlanmıştı. (606)

Tarihçi Hayrullah Efendi, yapıtında, o dönemde Rumların başlarına altın süslemeli Börk giyip sarık sardıklarını bu nedenle Bilecik'te börk ve tülbent dokuyan tezgâhların bulunduğunu yazmaktadır. (607)

Veliyüddin Efendi, Kavanini yeniçeriyan adlı yapıtında, Acemi ve Kapıkulu Ocakları personeline I. Murat döneminde çuha verilmesine başlandığını yazmaktadır. (608)

Yeniçerilerle, Acemi oğlanlarının kışlık kaputlarının çuhaları, XV. yüzyılın ilk yarısında Selânik'in II. Murat tarafından ele geçirilmesinden sonra orada dokunuyordu. (609)

Mubahat S. Kütükoğlu, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kıyafet ve Malzemesi'nin Temini Meselesi" adlı yazısında, çuhanın XV. yüzyılın sonlarında İspanya ve Portekiz'den sürgün olarak gelip Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sığınan ve Ege ve özellikle Selânik dolaylarına yerleşen ve İspanyol yünlü dokumacılık tekniğine vakıf Yahudilerce üretildiğini açıklamaktadır. (610)

Bu açıklamalar çelişkili görülmektedir. Mamafih; çuha dokumacılığına kıyafet birliğini sağlayan Orhan Gazi döneminde başlandığı bilinmektedir. 1360 veya 1363'te, Kapıkulu Ocakları'nın kurulmasından sonra, I. Murat döneminde çuha dokumacılığının sürdürüldüğü, Selânik'te dokunan çuhanınsa, II. Murat dönemine rastladığı kanısına varılmıştır. (611)

Aslında Selânik çuhalarını dokuyan tezgâhlar, özel sektöre ait olup devlet, bu sanayiin ham maddesi olan yapağıyı Sofya, Filibe, Üsküp, Ustrumca, Tatarpazarı, Selânik, Tırhala, Paşa Sancağı, Kavala ve Draç'taki çiftliklerden sağlardı.

Kapıkulu Ocakları personelinin sayıları arttıkça, Selânik'ten sağlanan çuha yetmez olmuş ve zaman zaman yurt dışından ithal edilmeye başlanmıştır.

Bununla beraber, ülkedeki donanma sanayii, XVIII. yüzyıl sonuna kadar iyi durumdaydı. Özellikle pamuklu, ipekli ve yünlü üretim, gereksinmeyi karşıladıktan başka ihraç da edilebiliyordu; ancak, diğer sanayii dallarında olduğu gibi üstün kaliteli Avrupa mallarının ithali yüzünden, dokuma sanayiinde de zamanla gerileme görülmüştü.

III. Selim, yabancı malların yerli sanayie verdiği zararları görmüş, koyduğu bir seri yasaklamalarla bu duruma engel olmak istemiştir. II. Mahmut çuha

(606) Nizamettin Ali Sav; Sanayi İktisadi ve Türk Sanayii, s. 39, 43.
(607) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. III, s. 68.
(608) Veliyüddin Efendi; Kavanin-i Yeniçeriyan, Bayezit Devlet Kitaplığı, 1973 No. lu El Yazması Kopyası, Varak 46.
(609) Uzunçarşılı; c. I, s. 273.
(610) S. Muhatap Kütükoğlu, Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk'e Armağan, s. 544.
(611) Uzunçarşılı; s. 269.

üretiminin yetersizliği karşısında kullanılacak kumaş türlerini yeniden belirlemiş, subay ve erlere aba ve şayak verilmesini emretmiştir.

İslimiye'de küçük bir işletme hâlinde kurulan dokuma fabrikası, 1836'da devletin de yardımıyla genişletilerek üretimi çoğaltmış, buna paralel olarak Balıkesir, Filibe, Kazan ve Tatarpazarcık'ta dokuma fabrikaları kurulmuş, özellikle Filibe'de üretilen aba, yaygın bir üne kavuşmuştur. (612)

Gelişen dokuma sanayiinin başlıca ham maddesi olan yün ve yapağının tamamı yurt içinde üretiliyordu. (613)

Kumaş üreten fabrikaların saptanan yün gereksinmesi bu fabrikaların yanındaki sancak ve kazalardan sağlanıyordu.

Bu kentlerde üretilen yün, kentin abacılarına parası karşılığı satılır, bir okkasının dahi başka bir yere gönderilmesine izin verilmezdi. (614)

Yazlık elbise, yelekler, gömlek ve benzeri giysiler bezden yapılıyordu. Kayıtlara göre; gömlek, İzmit, Adapazarı ve Amerikan kirbasından, (pamuklu), yelek Manisa alacasından, elbiseler de Gelibolu, Kilitbahir, Settülbahir ve Revendak pamuklusundan dikiliyordu. Soma pamuklusundan da daha çok çadır yapımında yararlanılıyordu.

Gelibolu ve Kilitbahir'de üretilen 103.000 top bezin bir bölümünden gemiler için mayıstra ve alborta (yelken) yapılıyordu.

Anadolu'nun diğer önemli kumaş dokuma merkezleri; Amasya, Konya ve Diyarbakır'da; İpek Sanayii merkezleri de, Şam ve Halep'te; halı dokuma sanayii, Bursa, Aydın, Karaman, Sivas, Şam, Silistre, Vidin, Niş, Bosna ve Selânik eyaletlerinde kurulmuştu.

I. Abdülmecit döneminde devlet ve özel sektörce kurulan fabrikalarda bir gelişme görülür gibi olmuşsa da, ürünleri Avrupa ile boy ölçüşecek düzeye uluşamamıştır.

İlk kez İstanbul'da, daha sonra Edirne, Bursa ve Selânik'te kurulan fabrikalarda fes üretimine başlanmış, ancak kalite birliği sağlanamadığından, fes, Tunus'tan ithal edilmiştir.

Dokuma sanayiinin yurt içinde ürettiği kumaş türleri şunlardı:

Aba: Yünden dokunmuş, kaba ve kalınca bir kumaştı. Özellikle din adamları ve tarikata bağlı kişilerin giydiği paltolar bu kumaştan yapılırdı.

Abani: Üzerine safran sarısı dallar işlenmiş, açık sarı veya beyaz renkte ince ipekli bir kumaştı. Hindistan'dan ve Halep'ten geldiği gibi, Bursa ve İstanbul'da da dokunurdu. Daha çok sarık olarak kullanılan abani, perde, yorgan yüzü, başörtüsü; bohça; kundak ve kadın giysisi yapımında da geniş çapta kullanılırdı.

(612) Kütükoğlu; s. 550.
(613) a. g. m.; s. 553.
(614) a. g. m.; s. 553.

Bürümcük: Ham ipekten yapılan ince bir kumaştı. Yatak örtüsü, gömlek, kadın giysisi ve bazı yerlerde kaftan yapımında kullanılırdı.

Çatma: Çok eskidenberi Türklerin dokuduğu bir kumaş türüdür. Üsküdar, Bilecik, Bursa ve Aydos'ta dokunan kabartma çiçekli bu kadife kumaşın çoğunu lâle motifleri süsler ve dokunduğu yerin adı ile anılırdı (Bilecik Çatması gibi).

Örtüler, yastık yüzleri ve perdeler bu kumaştan yapılırdı. Motifsiz olan sade türleri de vardı.

Çözme: Bükümlü, birkaç ipek kozasından çekilerek dokunan ipekli bir kumaştı. Pamuklu türü de olurdu.

Çuha: XX. yüzyılda Panama dokuması adıyla bilinen sepet örgülü sık dokunmuş ve kalın yünden yapılmış bir kumaştı.

Yeniçeri Ocağı erlerinin giysilerini yapmakta kullanılan bu kumaşın, yeşil, al ve mavi renklerde türleri vardı.

Selânik Çuhası: Yeniçerilere her yıl 23 Aralık'ta verilen kışlık yağmurluk ve çivit rengi kaputlarda kullanılan Selânik Çuhası, su geçirmez iyi tür enli bir kumaştı.

Dimişki: İpek ve keten karışımı olarak Şam'da dokunan bir tür kumaştı.

Barani (Yağmurluk): Yeniçerilere ve Acemi oğlanlarına her yıl 23 Aralık'ta verilen yağmurluk, diğer adıyla zemişlani kışlıklar, çivit mavisi su geçirmez Selânik çuhasından yapılırdı.

Gümülcine, Karayova, Çernova ve Satılga kasaba ve köylerinde oturan ve sayıları 291'e ulaşan Tekâlif ve Avarız vergilerinden bağışık tutulan bir kısım Musevi, dokunmuş çuhaları köyerine getirir ve Battancı Kethüdası'nın yönetiminde, battanlardı (döğer, kalıplar). Battanlama işi sona erince de askerî ambarlara teslim edilirdi.

Gaz Boyaması: Değişik renkte sert ve ince bir tülbentti.

Gezi: Sert ve ince dokunmuş, hareli ipekli bir kumaştı. Halep, Şam ve Bağdat'ta da dokunan bu kumaşın en beğenileni Hindistan'dan gelen Hint gezileriydi.

Garon: Kalın dokunmuş, parlak, dayanıkla ve pahalı türden bir kumaştı.

Hakir: Kalın dokunmuş, sağlam ipekli bir kumaş türüdür. Şalvar ve üç etekli entari yapımında kullanılırdı.

Hârâ: Yünden dokunmuş sof gibi dalgalı ve hareli bir kumaştı.

Heftrenk Acem Dibası: İpekli ve renkli bir tür kalın canfese verilen addır. İran'da yapıldığı ve yedi renkten oluştuğu için bu adı almıştı.

Helâli: Bürümcüğün pamuk karışık türüne verilen addır. Bu kumaştan, eskiden çamaşır ve gömlek yapılırdı.

Kirpas: Pamuk veya keten ipliğinden dokunan bir bezdi. Pamuktan dokunmuşuna "Kirpas-ı Penbe", ketenden dokunmuşuna da "Kirpas-ı Keten" denir.

Kirpas-ı Keten'den gömlek yapılır, Kirpas-ı Penbe'dense yağmurlukların astarlığında kullanılırdı.

Lahuri Şal: Hindistan'ın Lahur Kenti'nde dokunan pek değerli ipekli şalların adıdır. İstanbul'da pamuk karışımı dokunan türüne Lahuraki denirdi.

Serasker: İpekli ve altın gümüş işlemeli kıymatli bir kumaştı. Büyüklere giydirilen hil'atlar bu kumaştan yapılırdı.

b. Bakım ve Onarım

"Atına bakmayan ardına bakar" sözü, Türklere bakıma verilen önemi kanıtlar.

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde önem verilen bakım ve onarım konusu iki dönemde incelenebilir.

Birinci dönem; devletin kuruluşundan Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasına kadar geçen süreyi; ikinci dönemse, Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından 1913 yılı sonuna kadar olan süreyi içerir.

Birinci dönemi de şu bölümler içinde incelemek gerekir:

Cebeci Ocağı'nın kuruluşundan önceki bakım ve onarım,

Cebeci Ocağı'nın kuruluşundan sonraki bakım ve onarım,

Eyalet Askerî Kuvvetleri'nde uygulanan bakım ve onarım,

Cebeci Ocağı kurulmadan önceki süre içinde barışta ve seferde her savaşçının kendi silâh, araç ve gerecinin bakımını yaptığı, onarım için de bölgesindeki sanayi tesislerinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Cebeci Ocağı kurulduktan sonra, bu günkü III ncü ve IV ncü kademe bakım "sahra bakım onarım" sorumluluğu bu ocağa verilmiş, "birlik bakımı" olarak adlandırılan I nci ve II nci kademe bakımları da birliklere bırakılmıştır.

Topçular hariç, Kapıkulu Ocakları'ndaki diğer personelin kullandığı silâh, araç ve gereçlerinin I nci ve II nci kademe bakımı (birlik bakımı) orta ve bölüklerdeki erler tarafından yapılıyordu.

Sefer dönüşünde, sahra bakımından (III ncü ve IV ncü kademe) sorumlu olan Cebeci Ocağı, silâh ve mühimmatı toplar, gerekli bakım ve onarımı yaptıktan sonra depolardı.

Yeni bir sefer zamanında Cebeci Ocağı bu gereçleri harekât alanına taşır, savaştan önce ilgililere dağıtırdı. Savaş sırasında yapılması gerekli görülen bakım ve onarım da yine bu ocak tarafından yerine getirilirdi.

Cebeci Ocağı'nın İstanbul'da Cebehane denilen (Aya İrini, Sent İren'deki) silâh deposundan başka, sınırlarda ve kalelerde de depoları vardı. Bu depolardaki bakım ve onarım hizmetleri, buralardaki cebeciler tarafından yapılırdı. (615)

XVI. yüzyıl sonlarında İstanbul dışındaki en önemli silâh depoları, Budin'de ve Belgrat'ta bulunuyordu.

Topçu sınıfına ait silâh ve gereçlerin bakım ve onarımı Topçu Ocağı tarafından yapılırdı. Özellikle onarım, İstanbul'daki Tophane ile taşradaki top dökümevlerinde yapılıyordu. Taşra'daki onarımlar için İstanbul'dan gerekli onarım gereçleri ve ustalar bu kurumlara gönderiliyordu. Bundan başka İstanbul'daki Ağa bölüklerinden de bakım ve onarım kurumları mevcuttu.

Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin silâh araç ve gereçlerinin birlik bakımı, barışta kendileri tarafından yapılır, onarımlar için bölgelerindeki sanatkârlardan yararlanılırdı.

İlk kez Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde Orducular (Ehli-Hiref), sefer sırasında özellikle Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin onarım işlerine yardımcı olmuşlardır.

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırıldığı ve düzenli ordu birliklerinin teşkil edildiği ikinci dönemde, Cebecilerin ve Orducu Esnaf-ı'nın seferlere katılmasına son verilmiş, birlik kadrolarına bakım ve onarım personeli konarak, birlik bakımının bu günkü uygulamaya benzer bir düzende yapılmasına başlanmıştır.

Örneğin, erlerin onarımını yapamayacakları gereç ve eşya, alay atölyelerinde yapılırdı. Personelin gücü dışındaki onarım ve bakım hizmetlerinin alay katında yapılmasıyla, II nci kademe bakımı da kurulmuş oluyordu. Sahra bakımı içinse, mevcut fabrikalara başvuruluyordu. (616)

1843'te yapılan düzenleme ve teşkilât değişikliğiyle, bakım ve onarım hizmetleri için ilk kez bir sanayi alayı kurulmuş, 1877-1878'de sayısı ikiye çıkarılmış ve bu birlikler, 1 nci Ordu Komutanlığı emrine verilmişlerdi.

1907 düzenlemesiyle, 1 nci Ordu emrine üç taburlu bir sanayi alayı verilmiş, 2 nci, 3 ncü, 4 ncü, 5 nci ve 6 ncı Ordu kuruluşlarına da sanayi takımları verilmişti. Buna göre:

2 nci Ordu sanayii takımları, terzi, kunduracı, saraç; 3 ncü Ordu sanayii takımları, terzi, kunduracı, saraç, debbağ, ekmekçi, çadırcı; 4 ncü Ordu sanayii takımları, çulha, terzi, saraç, kunduracı; 5 nci Ordu sanayii takımları, kunduracı, terzi, çulha, matbaacı; 6 ncı Ordu sanayii takımları da, terzi, kunduracı, çulha, debbağ sınıflarından kurulmuştur. (617)

İkinci dönemi özetlemek gerekirse, Tanzimat'tan sonra, birliklerin kadrolarına konulan tüfekçi, kamacı, saraç, terzi, kunduracı, nalbant gibi uzman personelle, birlik bakımı (I nci ve II nci kademe) sağlanmış, ayrıca III ncü ve

(615) A. Sermet Muhtar; Muze-i Askeri-i Osmani Ziyaretçilerine Mahsus Rehber, No. 1, İstanbul, Necmi İkbal Matbaası, 1920, s. 20-22.
(616) Nazır Esat; Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye, s. 45-55.
(617) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 232-237.

IV ncü kademe bakımı için de ordu merkezlerinde büyük çapta onarım atölyeleri kurulmuştu. Bu kademelerde onarımları mümkün olmayan silâh araç ve gereçler, V nci kademe bakımı için Tophane-i Amire Müşirliği emrindeki fabrikalara gönderiliyordu.

İkinci dönemde I nci ve II nci kademe bakımının nasıl yapıldığını bir örnekle açıklamak yararlı olacaktır.

I nci kademe bakımı bu gün olduğu gibi silâh, araç ve gereçleri kullananlar tarafından yapılıyordu. Örneğin Vincister Tüfeği'nin bazı parçaları bakırdan yapıldığından, bu silâhın temizlenmesi için üzerine sirke dökülmüş tiripoli (silisli ince bir opal toz) veya tuğla tozu kullanılır, bir bezle parçalar silinip temizlendikten sonra kuru bir bezle kurulanırdı. (618)

Atıştan sonra veya ıslanan namlular hemen temizlenir, paslanmasına meydan verilmezdi. Namlu temizlemek için harbi, bez ve yağ kullanılırdı. Namlular temizlikten sonra hafif yağlı bir bezle yağlanırdı. (619)

Topların Bakımı: Atıştan sonra top namluları, önce tomar ve belmontin yağıyla (zeytinyağı-gomalastik karışımı) silinir ve daha sonra sabunlu suyla iyice yıkanıp kurulanır ve yeniden belmontin yağıyla yağlanırdı.

Bu yağdan başka, zeytinyağı, gliserin, tuti yağı, bezir yağı, mısır sabunu da topların bakım ve temizliğinde kullanılırdı. (620)

I nci ve II nci kademe onarımları için her topçu bataryasına birer demirci arabası verilmişti. İki parçadan oluşan bu arabanın ön kısmında kömür, arka kısmında da ocak, körük, bileği taşı, mengene ve örs bulunurdu. (621)

Bunlardan başka top toparlağı içinde onarım için, 50 cins ve çeşitli miktarlarda avadanlık mevcuttu. (622)

Bataryanın yetkisi dışında kalan II nci kademe bakım ve onarımları, alay kadrosundaki tüfekçi, kamacı, marangoz ve demirci gibi uzman personel tarafından yapılırdı.

Depolardaki silâh, cephane ve mühimmatın bakımına da büyük önem verilirdi. Her yıl Muharrem ayında sayımlar yapılır, gereçler yeniden elden geçirilirdi. (623)

Mühimmatın en önemli unsuru olan barut için yapılan ihtimam ve bakım da şöyle olurdu:

Barut depolarına giren kişiler, üzerlerinde çakmak, bıçak, tütün çubuğu, kibrit, mahmuz gibi kıvılcım çıkarabilecek şeyler bulunduramazlardı.

(618) Vonder Nayman; Külliyat-ı Fenni Esliha, s. 350.
(619) a. g. e.; s. 342.
(620) Mehmet Lütfü; Esliha-i Osmaniye, İstanbul, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası, 1308, s. 190-194.
(621) a. g. e.; s. 41.
(622) a. g. e.; 61-62.
(623) Başbakanlık Arşivi; Cevdet Tasnifi, Askeri Kısım, No. 21814.

Barut deposunda yapılacak işler dışarda plânlanır, depoda bu plâna göre hareket edilir. Barut kapları yer değiştirirken çok dikkatli davranılır, etrafa barut dökülmesine meydan verilmezdi. Barut depolarına görevlilerden başka hiç kimse giremezdi.

Barut kapları üst üste beş sıradan fazla istif edilmezdi. Depo içindeki aydınlatma, özel fenerlerle sağlanırdı. (624)

Küçük taneli kara barutlar, ahşap variller içinde, prizmatik barutlarla dumansız barutlar içi çinko kaplı ahşap sandıklar içinde korunurdu.

Barutların nemden korunmaları için yeter derecede havalandırılmalarına, yıldırım düşmesine karşı da gerekli önlemlerin alınmasına önem verilirdi. (625)

Barut fıçılarının dış yüzlerinde güherçile görüldüğünde barutun bozulduğu anlaşılır, nem derecelerinin azaltılması için güneşletilen barutların her tarafından eşit güneş almasına özen gösterilirdi.

Barutun bozulduğunu gösteren diğer bir belirti de, toz hâline gelmiş olmasıdır. Toz haline gelmiş olan barutlar, güherçilesinden yararlanmak için baruthanelere gönderilirdi.

Baruta fülmenat gibi madenler karışmışsa, güherçilesi de bir işe yaramazdı. Bu gibi barutlar, akar sulara dökülerek veya kuyulara gömülerek yok edilirdi. (626)

c. Kışla, Konak ve Ordugâh Hizmetleri

(1) Kışla

Askerî birliklerin barınması ve hizmet görmesi için kurulmuş tek bina veya bina toplulukları ve araziye kışla denir. (627)

Kapıkulu Ocakları kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti'nde ordunun (yaya ve müsellem örgütü personelinin), barışta uğraşılarını sürdürdükleri çiftliklerde kaldıkları, diğer tür askerin (Azap, Cerahor, Serahor)de kendi iş ve gücüyle uğraştıkları yerlerde barındıkları bilinmektedir.

I. Murat döneminde Kapıkulu Ocakları kurulduktan sonra, personel için oda adıyla kışla, Edirne'de yapılmıştır. (628)

Edirne başkent olduktan sonra, Sultan Selim Camii yöresinde yaptırılan bu kışlalar, İstanbul'un fethine kadar kullanılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra, bu günkü Şehzade Camii yöresinde yeniçeriler için kışlalar yaptırılmaya başlanmıştır. Kışlaların yapımına daha sonra Aksaray semtinde de devam edilmiş, önceden yapılan binalara da, "Eski odalar" adı verilmiştir.

(624) Mehmet Lütfü; Esliha-i Osmaniye, s. 181-184.
(625) Hasan Tahsin; Fenni Esliha, s. 30.
(626) Mehmet Lütfü; s. 175-187.
Hasan Tahsin; s. 26, 33.
(627) Gnkur. Müşterek As. Terimler Sözlüğü, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1979, s. 172
(628) Uzunçarşılı; c. I, s. 151-152.

Yeni odaların yedi kapısı vardı. Padişah sefere çıktığında bütün kapılar kapanır, sadece Âdet Kapısı açık bırakılırdı.

Bu kapıların her birinin güvenliği için, 13 ncü Yaya Ortası ile 2 nci Ağa Bölüğü ve 55 nci, 70 nci, 73 ncü, 52 nci, 56 nci Cemaat Ortaları görevlendirilmiş olup, yeniçeriler dışında hiç kimseyi kışlaya sokmazlardı. (629)

Her orta ve bölüğün oda denilen birer kışlası vardı. Her kapının üzerinde o orta ve bölüğün nişan denilen özel amblemi bulunurdu.

Her odanın mutfak ve kileri, çamaşırhanesi, koğuşu, orta sofası ve çardakları vardı. (630)

1221 tarihindeki kayda göre, yeniçeri odalarının toplamı 199 olup, bunun 100'ü cemaat odası, 61'i ağa bölüğü odası, 34'ü sekban ve 4'ü solak odasıydı.

Cemaat ve ağa bölüklerinin kışlaları karışık olarak yapılmıştı. Cemaat ve ağa bölüklerinin 26'sı eski odalarda 173'ü yeni odalarda barınıyordu.

Yeniçeri odaları ahşaptan yapılmış, zaman zaman çıkan yangınlar yüzünden çoğu yanmıştır. 1633'te Cibali'de çıkan yangın ve 1660'ta Ayazma Kapısı'ndan çıkan yangınlar aralıksız 1-2 saat sürmüş, istanbul'un üçte birini tümüyle yakmıştı.

Son afet, bütün yeniçeri odalarını da kül etmişti.

1693, 1718, 1751, 1755 yıllarında çıkan yangınlarda da kışlalar yer yer yanmıştı. (631)

Kapıkulu Ocakları'nın bir parçası olan İstanbul Acemi Ocağı'nın personeli, Şehzadebaşı'nda Vezneciler'deki kışlalarında yerleşmişlerdi. Cebeci Ocağı'nın kışlaları da Ayasofya Camii karşısında Yerebatan Sarayı dolaylarında bulunuyoru.

Topçu kışlaları Tophane dolaylarında, Toparabacı Ocağı'nın kışlaları Şehremini'nde bulunuyordu. Kapıkulu süvarisinin bir kısmı Süleymaniye ve Çemberlitaş bölgesindeki kışlalarda, diğer kısmı da Edirne, Bursa ve İstanbul dolaylarındaki kışlalarda kalıyordu.

IV. Mehmet (1648-1687) döneminde mevcut 196 ortadan İstanbul'daki kışlalara yerleşenler dışında kalan 115 ortanın da hangi kentlerde bulunduklarını ve mevcutlarını gösteren çizelge Ek:12'de görüldüğü gibidir. (632)

III. Selim (1789-1603) döneminde başlayan düzenli ordu kurma girişimleri Nizam-ı Cedit sırasında, Levent Çiftliği kışlası yapılmış bunu da Selimiye Kışlası'nın yapılması izlemiştir.

Ömer Efendi bir eserinde şunları yazmıştır:

"Üsküdar'da Kavak Sarayı yıktırılarak yerine Asakir-i Şahane için kışla yaptırılması ve atlı askere ahırlar inşası ve Tazıcılar Ocağı yıktırılarak yerine Hay-

(629) a. g. e. ; s. 238-239.
(630) a. g. e. ; s. 241.
(631) a. g. e. ; s. 243-247.
(632) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 89.

mana yaptırılması için İrade-i Aliye ve bu işler için İzzet Paşa mühürdarı Hocegân Divan-ı Hümayun'dan Ali Beyefendi, Bina emini nasp ve canibi mirinden amele ve sair masarifatı bila tereddüt İrad-ı Cedit Hazinesi'nden ifası." (633)

Mimar binanın inşasından sorunlu olurdu. Bina emini ise, bu iş için gereken masrafı yapardı. (634)

Ordudaki yenileştirme hareketleri sırasında, İstanbul dışında ayrıca Seydişehir, Bolu, Niğde, Ankara, Kastamonu ve Keban Sancağı'nda, Develi'de Nizam-ı Cedit için altı yeni kışla yapılması, (635) emredilmiş ve kısa sürede uygulamasına geçilmişti. (636)

Askerlikte yükümlülük sisteminin kabulü ve ordunun genişlemesiyle memleketin çeşitli yerlerinde de kışlaların inşasına başlanmıştı.

II. Mahmut döneminde Harbiye binası yerine Pangaltı Kışlası yapılmıştı.

İstanbul'da bulunan diğer kışlaların hemen hepsi Abdülmecit ve Abdülaziz zamanında yapılmıştır.

Ayrıca, ülkenin diğer önemli il merkezerinden olan Edirne, Manastır, Erzurum, Erzincan ve Elazığı'da da yeni kışlalar inşa edilmişti. (637)

1872 tarihli Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi'ne göre, her alayın bir kışlasının bulunduğu ve kışla hizmetlerinin bu günkü İç Hizmet Yönetmeliği'nde olduğu şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. (638)

Keza kışla bekçisi olan zabit (Kışla Subayı) ve sancaktar, kışlayla ilgili hizmetlerden sorumludur. (639)

Fenni Harp ve Tarih-i Askeri adlı kitapta, askerî binalar sayıldıktan sonra, "Asakir-in İkame ve Memalik'in muhafazasına lüzumu olan kışla ve kalelerin inşa ve tamirlerine memur olan istihkâm sınıfı dahi mezkûr kışla ve kalelerden başta asakirin yerleştirilmesi için kışla ve manevra meydanlarının tesviye ve karakolhanelerle, mekâtibi askeriye gibi olan ebniyelerin dahi inşa ve tamirini deruhte eder" denilmektedir. (640)

Günümüzde uygulanan 1961 basımlı İdare Talimnamesi'nin s. 345'deki 245. maddesine göre de inşaat işleri, istihkâm sınıfının görevleri arasındadır.

(2) Konak

Genellikle düşman uzağında birliklerin, dinlenme ve daha sonraki harekâta hazırlanmaları için herhangi bir bölgede toplanmalarına konma; konmanın ya-

(633) Ömer Efendi; Selim-i Salis Tarihi, Yazma, İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, No. 1324, Varak 25.
(634) Pakalın; c. I, s. 234.
(635) Ömer Efendi; Varak 31.
(636) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 184.
(637) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 395.
(638) Nazır Esat; Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye, s. 150.
(639) a. g. e.; s. 151.
(640) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, s. 83.

pıldığı yere konak; konak yerlerini saptayan kişilere de konakçı denirdi. Bunların diğer bir adı da "Nüzül Emini" idi.

Sefere katılan padişahın tuğlarıyla, Otağ-ı Hümayunu nakleden, konaklanacak yerleri saptayan ve gerekli hazırlıkları yapmaktan sorumlu olan kişiye de "konakçıbaşı" denirdi.

Yurt içinde ve ordu ile birlikte hareket edildiğinde, tuğların taşınması için dört "otakçı" görevlendirilir, bunların ikisine "kondurucu" diğer ikisine de "göçürücü" denirdi. Bu dört kişiden biri konakçıbaşı olurdu.

Silâhlı kuvvetlerde konma, köy ordugâhı, ordugâh ve konak olmak üzere üç şekilde yapılırdı.

Düzenli ordu kuruluncaya kadar konma bölgeleri, genellikle daha önce açıklanan menzil noktalarında tesis edilirdi; çünkü bu noktalarda savaşın ilânıyla birlikte lojistik gereksinmeleri karşılayacak ikmal maddeleri burularda depo edilecekti.

Düzenli ordunun teşkilinden sonra, konakların askerî düzeni sağlayacak ve yerleşmeyi kolaylaştıracak yerlerde seçilmesinden alay emini ve yardımcısı olan sancaktarla yardımcıları sorumluydu.

Alay sancaktarı, alayın konma yerine gelişinden önce, konak yerindeki kışla subayıyla birlikte, alay emini tarafından imzalanmış olan konma plânını bölge komutanına sunardı. (641)

Evvelce ve özellikle kışın köy ve kasabalarda konaklanılırdı. Bazen de güvenlik düşüncesiyle birlikte harekât üslerine kadar çekilir ve orada konaklarlardı. Bu durumda büyük komutanlar başkente döner, bahar geldiğinde tekrar savaş alanına giderlerdi.

1866'lı yıllarda iki tür konak vardı. Bunların birine "yanaşık konak" diğerine de "vasi konak" denirdi. Konaklama sırasında düşmanın taarruz ihtimali uzaksa, yanaşık konak türü kullanılır, aksi hâlde vasi konak türü uygulanırdı.

Konakların seçiminde şu altı koşul göz önünde bulundurulurdu:

Konak yerinin, boyu ve eni mümkün olduğu kadar birbirine eşit olması; önü bir savunma hattıyla örtülü olması, gerekli ulaşımın sağlanması için yol şebekesinin yeterli olması;

Konak yerindeki birliklerin en geç 24 saat içinde toplanma bölgesinde toplanabilmeleri için ortalama çevre genişliği 8 saat kadar olması; çevrede küçük birliklerin toplanmasını sağlayacak yerlerin bulunması.

Konaklardaki yerleşme için Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi'nde, (642) Fenni Harp ve Tarih-i Askeri'de (643) ve Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu'nun (644) 259 ve daha sonraki maddelerinde yeteri kadar bilgi mevcuttur.

(641) Nazır Esat; s. 148, 150.
(642) Nazır Esat; a. g. e. ; s. 148-151.
(643) Ömer Naili; a. g. e. ; s. 368-377.
(644) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun; s. 106.

(3) Ordugâh

Ordugâh, bu günkü anlamda olduğu gibi konmada bir birliğin tümünün açıkta veya çadırlarda yerleşmesi durumudur. Ordugâh yeri de, kıtaların geçici olarak kullandıkları alandır.

Köy ordugâhı ve açık ordugâh olmak üzere iki tür ordugâh vardır.

Osmanlı ordusu, önceden saptanmış ve birliklerin her türlü ihtiyacını karşılayacak durumda olan menzil noktaları yöresindeki binalardan kısmen yararlanılmakla beraber, genel olarak çadırlı ordugâha geçerdi. Ancak, uzun süre o menzilde kalınacaksa ve birliğin tümü binalara yerleştirilebiliyorsa köy ordugâhına geçilirdi.

Ordugâhlarda yeniçeriler çadırlarını Otağ-ı Hümayun'un iki tarafına kurar, ortada bir yol bırakırlardı. Bu yolun iki başının birisinde 101 nci Yaya Ortası, diğerinde de 17 nci Ağa Bölüğü Kapıcı (Koruma birliği) olarak görev alırdı.

Savaş alanlarında kurulan ordugâhlarda yeniçeri çadırlarının kurulması solak ortalarına bırakılır, daha dıştaki çadırlarda Kapıkulu süvarileri tarafından kurulurdu.

Çadırlı ordugâhlarda büyük komutanlar için otağ, diğer subay ve erler için mahruti çadırlar kullanılırdı.

Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin çadırları emirlerinde bulundukları beylerbeyleri tarafından sağlanırdı.

Çadırlar, yağmur, rüzgâr, kar, güneş, soğuk ve sıcaktan etkilenmiyecek şekilde dayanıkla ve sağlam bezlerden yapılırdı.

Her orta ve bölüğün birlik sembolü çadırların üzerine işlenir, ordugâhta orta ve bölükler bu özel işaretleriyle tanınırdı.

Ordugâhlarda Başkomutan Padişah'ın, Otağ-ı Hümayunu orta yerde kurulur, ordu bu otağın etrafını çepeçevre dolduracak şekilde tertiplenir ve ordugâh yerleri de buna göre seçilirdi.

Başkomutanın otağı, yabancılardan en az bir mil uzakta bulunurdu. Otağın yakınında Hazine-i Hümayun çadırı kurulurdu.

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından sonra, yeni düzenlemeler yapıldıkça birliklerin ordugâh yerlerinin seçilmesinde aranan koşullar değişmemekle beraber, ordugâhlardaki yerleşme düzeninde bazı değişiklikler olmuştur. Örneğin, 1866 Basımlı Fenni Harp ve Tarih-i Askeri adlı kitapta: (645) Bir piyade ordugâhı Şema:7'de, süvari ordugâhı Şema:8'de ve topçu ordugâhı Şema:9'da görüldüğü gibidir.

Sefer mevcutlu bir piyade taburu ve seferber hâlde bir süvari alayının açık ordugâhtaki düzenleriyle, diğer bazı küçük birliklerin açık ordugâhtaki düzenleri hakkında ve keza köy veya açık ordugâhlar üzerinde fazla bilgi için Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayu'na bakınız. (646)

(645) Ömer Naili; s. 384-390.
(646) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 117-135.

(4) Kışla, Konak ve Ordugâhta Emniyet

Mansure birliklerinin teşkilinden sonra, kışlalarda bu günkü emniyet önlem ve düzenlerine benzer düzenler alınmış, kışla nöbetçi subaylığı, nizam karakolu ve kıta-ı muntazıra (Hazır kıtalar) ayrılarak, gerekli görülen yerlere de nöbetçiler konulmuştur. (647)

Konak ve ordugâhlardaki emniyet şu şekilde sağlanıyordu:

Geceyi geçirmek için konaklanacak ve ertesi gün yürüyüşe devam edilecekse, düşmandan da uzakta bulunuluyorsa, basit bir emniyet tertibiyle (ileri karakol çıkarılarak) yetinilirdi.

Düşman yakınında uzun süre bir bölgede kalınacaksa, enmiyet tertipleri artırılırdı.

I. Murat'ın 1381'de Karamanoğullarıyla yaptığı savaşta bu konuyla ilgili olarak Neşri, şunları yazmaktadır:

"Hünkâr göç be göç Frenk yazu'suna varup kondular. Karamanoğlu dahi bir göç beri göçüp aralarında bir konak miktarı göç kaldı. Ol gice iki çeriden Karavula (Karakol) çıkup uyumayıp sabahı gözetlediler." (648)

Ordugâhlarda her gece bir sancakbeyi kendi kuvvetleriyle karakol beklerdi (nöbetçi sancak).

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'nde, Şah İsmail tarafından gönderilen birkaç casus, Selim'in otağının etekleri altına gizlendikleri yerde yakalanmışlardı.

O tarihten sonra, Kapıkulu süvari bölüklerinden birinin ağasıyla birlikte, otağın önünde nöbet tutması usül olmuştu.

Kanuni'nin 1541 Budin Seferi ile, Avusturya ve Macaristan'a yaptığı seferlerde, ordu ve düşman kuvvetleri "İstabur" denilen berkitilmiş ordugâhlarda konaklıyordu. Bu konaklarda arabalar zincirlerle bağlanır, toplar sıralanır, ordugâhın etrafına çepeçevre hendekler kazılır, savunma düzenleri artırılırdı.

Ordugâhta yerleşme tertibine önem verildiği kadar, harekât bölgesinde muhtemel düşman taarruzlarına karşı korunmak için de ayrıca emniyet tertibatı alınırdı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, düşman süvari kuvvetlerinin, beklenmedik bir anda ordugâha baskın yaparak panik yaratmasını önlemek için ordugâhın dört yanında tehlike derecesine göre hendekler, kazıklar, arabalar, zincirlerle birbirine bağlanmış top arabaları kullanılarak barikatlar yapılır, dikenli yuvarlaklar (kirpiler) kullanılır ve ateşli silâhlar hazır bulundurulurdu. Bu güvenlik önlemine müstahkem ordugâh veya tabur etmek denirdi. (649)

(647) Nazır Esat; s. 20, 21, 28, 31, 34, 36, 37, 40, 57, 59, 63, 69, 76 ve 79.
(648) Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihannüma, c. I, s. 224.
(649) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 3, s. 479.

Konak yerleri, düşmanın baskın ve ateşli silâhlarının etkisinden koruyan doğal engeller arkasında ve sulak yerlerde seçilirdi. Gerekirse, bu yerler eldeki tekerlekli araçlarla da engellenirdi. Aynı zamanda ordugâhların ilerisine emniyet birlikleri de çıkarılırdı. (650)

Kapıkulu Ocakları kaldırıldıktan sonra da genel kurallarda bir değişiklik olmamıştı. Örneğin, konak ve ordugâhlarda alınacak güvenlik önlemlerinde düşmanın yakınlık derecesi etken oluyordu.

Günlük yürüyüş sonunda genel olarak pişdar (öncü) ileri karakola memur edilirdi. Pişdar, iki kısma ayrılır, bunlardan birine pişdar büyük kısmı, diğerine de ileri karakol denirdi.

Konak ve ordugâhtan yürüyüşe geçildiğe zaman yeni bir pişdar çıkarılır, eski pişdarın ileri karakol görevi, birliğin sonu kendisini geçince sona ererdi. Bu konuda fazla bilgi için Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun'na bakınız. (651)

(650) a. g. e.; ks. 4; s. 176.
(651) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 50-88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PERSONEL FAALİYETLERİ

1. GENEL

Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde uygulanan personel faaliyetlerinin tümüyle olumlu sonuçlar verdiği iddia edilemez. Birçok yetersiz uygulamaların da yapılmış olması doğaldır; fakat, giderek personel faaliyetlerinin düzeltilmesi ve tatbik edilen başarılı uygulamalar, devletin hızla gelişmesi işlevini olumlu olarak etkilemiştir.

Devletin gelişmesi ve Yükselme Dönemi'nde personel, nitelik, yetenek ve başarıları oranında yükseliyordu. Kadrolarda bir tıkanıklık olmadığından, üstün niteliklere sahip olan kişiler, başarı gösterdikçe hızla yükseliyor, üst kademelerde görev alıyor, vezir ve sadrazam dahi olabiliyordu. Bu konularda kesinlikle kayırma yapılmazdı. En yüksek devlet katına erişmek için soylu ve zengin olmak gibi koşullar da aranmıyordu.

Savaşta ve devlet hizmetinde başarı gösterenlerin yükselmesi yanında, görevini layıkıyla yapmayan ve kötüye kullananlar da ağır şekilde cezalandırılıyordu.

Gerileme Dönemi'nde her alanda olduğu gibi personel yönetiminde de gevşemeler görülmüş, rüşvet ve kayırma yoluyla, mevki ve makamlar verilmeye başlanmış, bunun sonucu, devlet yapısında hızlı çöküntüler meydana gelmiştir.

Bütün bunlara karşın, personel faaliyetlerindeki uygulamalar oldukça yasalara, törelere ve geleneklere göre yürütülmüş, bunların yetmediği yerde, yayınlanan fermanlarla bu faaliyetlere çeki düzen verilmiştir.

Personel faaliyetlerini beş döneme ayırarak incelemek, bu konunun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

Birinci Dönem yalnız Allah'ın adını yüceltmek uğruna orduya katılanların çoğunluğu yanında, paralı asker (Cerahor-Serahor) türünün de mevcut olduğu dönem; İkinci dönem kapıkulu örgütünün kurulduğu ve kaynak için pencik ve devşirme yasalarının uygulandığı dönem; üçüncü dönem kapıkulu örgütünün kısmen kaldırıldığı ve yeni düzenlemelere gidildiği dönem; dördüncü dönem tüm eski örgütlerin kaldırıldığı ve devletçe her türlü ikmal sorumluluğunun karşılandığı dönem; beşinci dönem de, başlangıçtan itibaren var olan eyalet örgütünün personel faaliyetlerini kapsayan dönem.

Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'ne bu günkü anlamda bir karargâh teşkilâtı ve personel faaliyetlerini yürütmekten sorumlu S-1 veya G-1 karargâh elemanı mevcut değildi. O dönemlerde bu günkü personel subayının (S-1, G-1) genel ve özel görevlerinin tümü aşağıda açıklanan biçimde yürütülüyordu.

2. KARARGÂHLAR

a. Karargâh

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak, alınan her karar ve uygulamada, başkomutan olan padişaha yardım eden birçok kurul ve kurumlar mevcuttu. Örneğin, ilk dönemlerde, devleti kuran I. Osman'ın sabah namazından sonra topladığı Ayak Divanı, Divanı Hümayun ve Harp Meclisleri gibi.

Aslı Farsça olan "karagâh" deyimine ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Bu kitapta geçen (divan) sözcükleri, karargâh deyimiyle eş anlamda kabul edilmelidir.

Oysa, Birinci Kosova Savaşı'ndan hemen önceki günlerde I. Murat'ın başkanlığında yapılan toplantı, tamamen bir karagâh toplantısıydı. Bunun gibi Yıldırım Bayezit'ın Ankara Savaşı'ndan önce yaptığı söyleşi, yine bir karargâh toplantısı sırasında cereyan etmişti.

Silâhlı kuvvetlerdeki karargâhları, iki dönemde incelemek mümkündür.

(1) Birinci Dönem

Kapıkulu örgütünün var olduğu süredeki karargâhlardır. Bu karargâhlar aşağıda açıklandığı şekilde teşkil edilir ve her ortanın sevk ve idaresi:

Orta Komutanı, vekilharç, aşçı, müteferrika, bayraktar ve odabaşı gibi personelle yürütülüyordu.

Kapıkulu örgütünün tümünün sevk ve idaresini sağlayan ve Ağa Divanı diye adlandırılan kurulda:

Yeniçeri ağası (Tüm ocağın komutanı), kethüdası (Vekiline kethüda yeri denirdi), sekbanbaşı, başçavuş, emir subayları, irtibat subayları, ocak imamı, muhzır ağa, ocak beytülmalcısı, muhalefatçı, yeniçeri efendisi (kâtip veya personel subayı), bölükbaşı, aşçı ve hademelerden oluşuyordu.

Ağa Divanı'nı oluşturan bu karargâh personelinin tümüne maiyet halkı veya ağa gediklileri de denirdi.

Eyalet askerinin sevk ve idaresini sağlayan ve her eyalette beylerbeyinin başkanlığında kurulan Eyalet Divanı'na da:

Beylerbeyi, divan efendisi, kadı, mal defterdarı tımar kethüdası katılıyordu.

Veziriazam (Sadrazam): Osmanlı Devleti'nin Kuruluş yıllarında divanlara, çoğu kez padihaş (devlet başkanı) başkanlık ederdi. Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki yıllardaysa padişaha sadrazam vekâlet eder olmuştu.

Devlet katında kurulan divana, "Divan-ı Hümayun" denilirdi. Bu divansa: Padişah veya sadrazam, kubbe altı vezirleri, nişancı, kazasker (kadıasker), defterdar, Rumeli beylerbeyi, kaptan-ı derya (Vezir rütbesi almışsa) ve yeniçeri ağasından oluşuyordu.

Divan-ı Hümayunu oluşturan ve bu günkü Başkomutanlık Karargâhı'ndaki personelin görevlerini yerine getiren bu topluluk, askerî, politik, hukukî ve malî konularda devlet başkanı ve başkomutanın doğru karara varması için gereken bilgileri sağlar, alınan kararları da yerine getirirdi.

Osmanlı Devleti'nde savaşa karar verilmesinde en yetkili organ Divan-ı Hümayun olmakla beraber, son söz yine de padişaha aitti.

Yukarıda açıklanan karargâhların tümü yer değiştirebilir tipteydi.

(a) Karargâhların, Birlik Harekâtına Bağlı Olarak Yer Değiştirmeleri, Sevk ve İdarenin Uygulanma Usulleri

Savaşların kısa sürede sonuçlandığı dönemlerde, karargâhlar yer değiştirmezdi. Harekât plânları çok sade olduğundan, sevk ve idarede de sıkıntı çekilmezdi.

Harekât sırasında toplanan Harp Meclisi ve Sefer Divanı'nda ve diğer karargâhlarda çalışmalar ve yeterli görüşmeler yapılır ve sonuca ulaşılırdı. Bunun dışında ve kritik anlarda başkomutan olan padişah, duruma hemen müdahale eder, birliklerin sevk ve idaresini sağlardı.

(b) Karargâh Çalışmalarının Yapılışı, Karargâh Personelinin Seçilme ve Eğitimleri ve Görev Verilme Usulleri

Karargâh personelinin yetiştirilmesi için özel bir eğitim ve çalıştırma şekli yoktu. Bütün personel er olarak göreve başlıyor, zamanla ortaya çıkan niteliklerine göre her kademe çalıştırılıyor, yetişiyor, yükseliyor, hatta zamanla sadrazam bile olabiliyordu.

(2) İkinci Dönem

Kapıkulu Teşkilâtı kaldırıldıktan sonra, ardı ardına yapılan teşkilât değişiklikleriyle yeni düzenlemelere gidilmiş ve 1879'da çıkarılan bir tüzükle, bu günküne uygun şekilde karargâhlar örgütlenmiştir.

Bu örgütlemede, bölükten başlayarak tüm kademelerdeki karargâhlar, kadrolarına göre teşkil edilmiş ve yine bu günkü kurallara benzer bir yöntemle sevk ve idare edilmişlerdir.

Bu dönemde, karargâh personelinin bir kısmı alaydan yetişmekle beraber, giderek kadrolar, Harp Okulu ve Harp Akademisi'nden mezun olan personelle tamamlanmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde de savaşın açılmasına evvelce sözü geçen divanlar yetkiliydi. Bu yetki, Meşrutiyet'in ilânıyla kurulan Millet Meclisi'ne verilmiş, fakat son söz, yine de padişaha bırakılmıştır.

3. KUVVE, KAYIT VE RAPORLAR, DENETLEME VE YOKLAMALAR

a. Kuvve

Kuvve komutanının karar vermesine etkinliği olan, önemli bir faktördür. Personel gücü, harekât türünün seçilmesinde ve tüm lojistik faaliyetlerin plânlanmasında rol oynar.

Osmanlı Devleti'nde, Yükseliş Dönemi sonuna kadar personel mevcudunun harekât türünün seçilmesinde büyük bir etkenliği olmamıştır. Fakat personel mevcudu, özellikle lojistik gereksinimlerin saptanmasında önemli bir faktör olmaya devam etmiştir.

I. Murat döneminde kurulan 1000 kişilik yeniçeri örgütünden sonra, Silâhlı Kuvvetlerde kuvve tutulmaya başlanmıştır. Ocağa alınan erlerin künyeleri, eşkâli ve yevmiye miktarları kütük adı, verilen ana defterlere (Ulufe defterlerine) yazılır, bu defterlerin incelenmesiyle ordu mevcudu hesaplanabilirdi.

Ocağın kaldırılmasına kadar geçen süre içinde belirgin bir kadro uygulanmadığından, ihtiyaç duyuldukça mevcutlar artırılırdı.

Aşağıda verilecek örneklerden anlaşılacağı gibi, her dönemde ocak personelinin bir kuvvesi mevcuttu. Ne varki, tarih yazarlarının yararlandıkları kaynaklar değişik olduğundan, kuvve mevcutları birbirine uymamaktadır.

Güvenilir bir kayda göre, Ankara Savaşı'nda yeniçerilerin mevcudu 12.000 kadardı. Bu savaştan sonra saltanat çekişmeleri sırasında, tahta geçen Musa Çelebi'nin emri altındaki kapıkulu erleri 7000 kişiydi.

Halkondil, XV. yüzyılın ilk yarısında II. Murat'ın 6000-10.000 hassa askeri'nin bulunduğunu yazmaktadır.

XV. yüzyılın ortalarından itibaren, yeniçerilerin mevcudu 8000-10.000 arasında değişmektedir. Otlukbeli Savaşı'nda Yeniçeri Ocağı'nda 10.000-12.000 erin bulunduğunda bütün tarih yazarları birleşmektedir.

II. Bayezit döneminde 8000 olan yeniçeri mevcudunun Yavuz Sultan Selim döneminde 12.000 olduğu, Kitab-ı Müstetap, Hammer Tarihi ve Halkondil zeylinde yazılmaktadır. Nitekim, Kanuni Sultan Süleyman döneminde de yeniçeri mevcudu yine 12.000 kişiydi.

Mohaç Savaşı (1526) ve Viyana Muhasarası'nda (1529) ocaktaki personel sayısının 12.000'i koruduğu, 1560'da düzenlenen maaş icmal defterinde, 7035'i cemaat ve 642'si sekban olmak üzere, ocak mevcudunun 13.357 kişiye yükseldiği görülmektedir.

Kanuni'nin ölümü ve II. Selim'in tahta çıkışında 12.300 yeniçeriye cülûs bahşişi dağıtıldığını, bu cülûstan bir yıl sonda ocak mevcudunun 12.798'e yükseldiğini Hammer Tarihi yazmaktaysa da Yeniçeri Kâtipliği'nde bulunmuş, Müverrih Ali'nin Tarih-i Sâf adlı eserinde ve Selâniki Tarihi'nde, Yeniçeri Ocağı'nın mevcudu daima 12.000 olarak gösterilmiştir.

XVI. yüzyılın son yarısından itibaren ocak mevcudu hızla artmaya başlamıştır. Nitekim, 1574'de III. Murat'ın cülûsunda yeniçeri mevcudu 13.599 olup, sonraları bu sayı İran ve Avusturya seferleri dolayısıyla askere olan ihtiyaç yüzünden iki misline çıkarılmış, III. Mehmet'in tahta çıkışında yeniçeri mevcudu 26.000'i geçmiştir. Ali risalesi, bu sayıyı 26.600 olarak göstermektedir.

1597 yılında ocak mevcudu, 30.000'i geçmiştir. Bu yıllarda seferler olanca şiddetiyle devam ettiğinden, Acemi Ocağı'ndaki erlerden ayrı olarak dışarıdan da (belirli bir süre hizmetten sonra) ocağa er alınmaya başlanmıştır.

(1623) Masar mevacibinde, Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin mevcudu 35.515 kadardı. IV. Murat dönemine rastlayan bu sayı, daha sonraki yıllarda 46.176'ya yükselmiştir.

Müridittevarih, IV. Murat döneminde yeniçeri mevcudunun 40.000 olduğunu, bundan dolayı Yeniçeri Ağası'na da, "Kırk Bin Kul Ağası" denildiğini yazmaktadır.

IV. Murat yeniçeri mevcudunun artmaması için, eksik kadrolara yeni personel alınmasına özel bir dikkat göstermiştir.

Bu dönemden sonra, Sadrazam Kemankiş Kara Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'in ilk yıllarında, savaşların sona ermesi nedeniyle ocak mevcudunu 17.000'e indirmeyi başarmıştır. Ancak, Girit Seferi başladıktan sonra yeniçeri sayısı yine artmış, Sultan İbrahim'e devlet teşkilâtı hakkında bilgi veren Koçi Bey, kendi dönemine ait yeniçeri mevcudunu 30.000 olarak bildirmiştir.

Bütçede dengeyi sağlamak için, 1653'te Tarhuncu Ahmet Paşa zamanında ayaklanmalar ve yasa dışı işlemler yüzünden ziyadesiyle yükselen ocak mevcudu, 55.000 iken, İbşir Paşa'yı devirip yerine Sadrazam olmayı isteyen Kara Murat Paşa'nın tertiplediği ayaklanma sonunda bu sayı 80.000'i aşmıştır.

1663 yılına ait Mevacip Defteri'nde, emekliler hariç, Ocak mevcudu 39.078 olup, bu sayının 19.357'sini cemaat ortaları, 16.847'sini bölükler ve 2874'ünü sekbanerleri oluşturuyordu.

1679 yılı Lezez mevacibine göre, yeniçeri yetimleri olan "Nanhur" lar dışında emeklilerle birlikte Ocak mevcudu 26.374 kişi olarak gösterilmiş 1684'te uzun süre devam eden, 1682 Sefere dolayısıyla bu sayı yeniden 31.790 kişiye yükselmiştir.

On altı yıl süren Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik seferlerinde çeşitli nedenlerle Ocağa asker alınmıştır. 1687'de ve II. Süleyman'ın tahta çıkışında yeniçeri kalemi defterlerinden çıkarılan icmal suretlerinde, emeklileriyle birlikte yeniçerilerin İstanbul'daki mevcutları, 38.131 kişi olup, cephe ve kalelerdeki 32.263 erle birlikte bu sayının 70.394'e yükseldiği görülmüştür.

1689'da bu sayının azaldığı ve yapılan bir inceleme sonunda Ocak'ta 20.000'den fazla malûl erin bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, 70.000 olan Ocak mevcudu başlatılan bir tensikatla ve Cevdet Paşa'nın deyişine göre, 40.000'e inmiştir.

1702'de ocak mevcudu 33.389 olarak görülmektedir. 1703'te III. Ahmet'in tahta çıkışında, emeklileriyle birlikte mevcudun 53.200'e çıktığını o tarihte defterdar olan ve erlerin maaşını veren Sarızade Ahmet Efendi (Paşa) yazmıştır.

Raşit Tarihi 1715'te Mora Seferi sırasında yeniçeri mevcudunun emekliler dahil, 100.000'den fazla olduğunu yazmaktadır.

1718 yılına ait Yeniçeri Kalemi'nin icmal defterlerinde, seferli olmayan yeniçerilerin malûl olanları çıktıktan sonra mevcudu 22.500, tüm mevcutsa, emekliler dahil 39.616 kişidir.

Tarih-i Askeri-i Osmani'nin, bir ulufe icmalinden naklen aldığı 1727 yılına ait ocak mevcudu 81.000 kişi olarak gösterilmiştir.

1745 yılı maaş icmal defterlerinde ağa bölüklerinde toplam Ocak mevcudunun 34.695 kişi olduğu saptanmıştır.

1750'de kuvvenin 34.188'e, 1752'de yeni erlerle birlikte 33.109 kişiye düştüğü görülmektedir.

Belgrat Antlaşması'ndan (1739) başlayarak, 1768'e kadar 30 yıla yakın bir süre savaş olmadığından, yeni erlerin alınması zorunlu olmadığı zamanlarda bile yeniçeri mevcutları hiçbir değişikliğe uğramamıştı.

1768 Seferi'nin uzun sürmesi nedeniyle Ocağa alınan yeni erlerle mevcutlar, büyük bir artış göstermiştir.

1804 tarihli maaş icmal defterlerinde, eski yeniçerilerin 54.815, yeni erlerin 9641, emekliler dışındaki tüm Ocak mevcudunun 64.456 kişi olduğu görülmektedir.

Yabancı tarih yazarlar, Ocak mevcudunu inanılmayacak kadar abartmalı göstermişlerdir. Örneğin, bazı kaynaklarda yeniçeri mevcutları hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Yeniçerilerin mevcudunu tam olarak belirlemek imkânsızdır. Bu miktarı yeniçeri ağası dahi bilmemektedir; çünkü çorbacılar tarafından gösterilen defterler doğru değildir. Bu defterler senede üç kez aylık verilen aylarda meydana çıkarılmaktadır. O dönemdeki genel defterlerde yaklaşık 120.000 kişi görülmektedir. Bu sayının 20.000'i İstanbul'da gösterilmiştir.

Oysa, kışlalarda 3000 kişiden fazla er bulunamazdı. Ancak üç sınıf yeniçerinin de mevcut olduğu unutulmamalıdır. Birincisi, bilfiil hizmette olan eşkinciler; İkincisi Ocağın defterine mülâzimeten kayıtlı olup, maaş almayan ve bilfiil hizmet etmeyenlerdir ki, bunların da sayıları 150.000'den fazladır. Üçüncü bölümü de yeniçeriliğe bir şeref olsun diye girmiş olan taslakçılar oluşturmaktadır."

Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması sırasında kuvve mevcudunun, ismen 100.000 kişi olması ihtimal dahilindedir. (652)

Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin künyelerini ve sayılarını gösteren defterler, Beylerbeyi ve Sancakbeyleri tarafından tutulur, bir kopyası da başkente gönderilirdi.

Ulufe defterlerinden ayrı olarak, bu defterlerdeki mevcutları ve maaş tutarlarını gösteren kuvve çizelgeleri de tutulurdu.

Bu çizelgeler, personel raporları yerine geçmekteydi.

Bu raporlara göre, 1652'deki Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin kuvvesi şöyleydi: (653)

Rumeli Eyalet Askerî Kuvvetleri	57.000
Akıncılar	12.000
Ocaklılar	2313
Rumeli Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin Toplamı	71.313
Anadolu Eyalet Askerî Kuvvetleri'nin Toplamı	124.600
Genel Toplam	195.913

Göriceli Koçi Bey'in Padişah IV. Murat'a sunduğu risaleye göre, ulufeli eyalet askerlerinin sayısı 93.206 olarak gösterilmiştir. (654)

Yeniçeri teşkilâtının kaldırılmasından hemen sonra, yeni bir askerî teşkilât kurulmasına karar verilerek, İstanbul'da gündelikli ve aylıklı erlerden ve subaylardan oluşan 12.000 mevcutlu Mansure Teşkilâtı kurulmuştu. Bu teşkilât, sekiz tertibe ayrılmıştı. Her tertip iki koldan, her kol 100 mevcutlu altı saftan (bölük) kurulmuştu. Altışar saflık sağ ve sol kolların komutanlarına kolağası deniliyordu. Tertiplere binbaşılar komuta ediyor, sekiz tertibe de bir başbinbaşı komuta ediyordu.

Daha sonra, Rumeli ve Anadolu'da teşkili kararlaştırılan Mansure birliklerinin, Edirne'de iki; Silistre, Niğbolu, Vidin ve Selânik'te birer tertibi kurulmuştur. Tertiplere sonradan alay adı verilmiştir. Bu arada alayların taburları ve bölükleri de kurulmuştur. (655)

Birliklerin, günlük, aylık ve üç aylık olarak düzenleyip üst komutanlıklara sunduğu personel raporlarıyla, kuvveleri de tutulmaya başlanmıştır.

1843 yılı teşkilâtına göre, Osmanlı Devleti Silâhlı Kuvvetleri kuvvesi şöyle saptanmıştı:

(652) Uzunçarşılı; s. 611-620.
(653) Kitab-ı Mustetap: Süleymaniye Kitaplığı, Fatih Bölümü, No. 3514, s. 134.
(654) Koçi Bey Risalesi; Mösyö Vates Basımevi, 1277, s. 14.
(655) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 189-194.

Nizamiye askeri	173.000
İhtiyat askeri	53.000
Redif askeri	182.000
Toplam	408.000

Bu kuvvete, bir savaş durumunda Mısır ve Tunus'tan gelecek 19.000 kişiyle, başıbozukların ve Arap kabilelerinin vereceği 40.000 kişinin de katılacağı umuluyordu. (656)

1880-1885 yılı düzenlemelerine göre, Osmanlı İmpartorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin 1881 yılı Mart ayına ait kuvvesi Ek:13'te görüldüğü gibidir.

Daha sonraki yıllarda da silâhlı kuvvetlerde kuvve çizelgelerinin tutulmasına devam edilmiştir. Örneğin; 1897 (1313) yılı Eylül ayında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nce düzenlenen ve padişaha sunulan silâhlı kuvvetlerdeki çeşitlir birliklere ait 24 kuvve örneğinden, sadece genel bir fikir vermek üzere; I nci Hassa ordusu; 1 nci ve 2 nci Ordu Redif Tümenleri; Tophane-i Amire; silâhlı kuvvetlerin genel kuvve özetiyle, jandarma ve zaptiye alaylarına ait kuvve çizelgelerinde birer örnek Ek:14'te gösterilmiştir.

b. Kayıt ve Raporlar, Denetleme ve Yoklamalar

Bu dokümanlar, durum mahkemeleri, plânlar, kararlar ve personel faaliyetlerinin gözetimi için gerekli doğru bilgileri sağlamak üzere ast ve üst makamlar arasında belirli zamanlarda ya da emredildikçe verilirdi.

Bu hizmetler aşağıda açıklandığı gibi yürütülüyordu:

Ulufe defterlerinin ilk nüshası olan ve "Esas" adı verilen deftere, "Kütük" de denirdi. Bu defterlere, Ocak halkının yani eşkinci, korucu, emekli ve yetimlerin künyeleri ve maaşı tutarları yazılır ve kişiler hakkında gereken açıklamalar da hizalarında gösterilirdi. Örneğin, hizmete alınanların görev yerleri, eratın hangi seferlere katıldığı, nerelerde hizmet gördüğü, atamalar, terfiler ve firarlar, her kişi için ayrılan sayfalardaki künyeler üzerine kayıt edilirdi.

Yeniçeri Ocağı'ndaki kütük defterleri, Ocak kâtibi "personel subayı" tarafından tutulurdu.

Her ulufe dağıtımında kütük defterlerindeki kayıtlar esas alınır, ikinci nüsha olan "mükerrer" ve üçüncü nüsha olan "Hazine" defterleri de bu esaslar dahilinde hazırlanırdı. Mükerrer defterler Kâtip deiresinde "Şagird" adıyla anılan kâtipler tarafından tutulur, piyade mukabelecisi adıyla anılan maliye memuru tarafından saklanırdı. Hazine defterleri de bu esaslara uyularak hazırlanır ve padişaha sunulurdu.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye örgütü kurulduktan sonra, kayıt ve raporların tutulması işlemleri, bölükten başlayarak alay katına kadar şu şekilde yürütülüyordu:

(656) a. g. e.; s. 207.

Bölük emini olan bölük başçavuşu, tutulan vukuat raporuna da dayanarak düzenlediği günlük yoklamayı her gün, akşam yoklamasından sonra, bölük komutanına sunar ve bölük komutanı tarafından imzalanan bu günlük yoklama (personel özeti), hemen tabur kâtibine ulaştırılırdı.

Tabur kâtibi, bölüklerden gelen yoklamaları, tabur yoklama defterine işler ve tabur komutan muavinine tasdik ettirdirten sonra, incelenip onaylanmak üzere heyet meclisine sunardı. Gerek bölük künye defterlerinde ve gerekse tabur kütük defterlerinde, yoklama dışı kalan eratın yani; hastahaneye giden veya taburcu olan veya firar eden veya ölen erat için gerekli kayıtlar tutulurdu.

Taburlarca, bölük yoklamaları birleştirilerek, ertesi günün iaşe mevcuduyla maaşa hak kazananların durumu ortaya çıkar ve bu jurnalların bir kopyası alay makamına sunulurdu.

Böylece alayın iaşe tablosu oluşurdu. Bölük yoklama çizelgeleri, taburda bir ay süreyle saklandıktan sonra, her ayın son günü bir tutanak düzenlenerek, yakılmak suretiyle yok edilirdi. (657)

Keza, bölüklerden gelerek bir araya toplanan yoklamalar, basılı çizelgelerde icmal edilerek (toplamları yapılarak), her ayın son günü, alay katına sunulur, alay katı da aynı gün tabur jurnallarını özetleyerek seraskerlik katına sunardı. Bu işlemler sonucu alayların aylık maaş istihkakı ve aylık iaşe sarfları saptanmış olurdu. (658)

Hükûmet merkezinde bulunan alaylar ve bağımsız taburlarca, günlük olarak düzenlenen birleşik jurnallar (personel devre raporları) her gün Ordu-yu Hümayun jurnal Kalemi'ne ulaştırılır, ordu komutanlığı da bunları yine her gün seraskerlik katına sunardı. Bu jurnallarda, kıtalarda mevcut subaylar, askerî memur ve erlerle, hayvanların tür ve sayıları ve birliklerde mevcut topların cins, sayı ve çapları da beyan edilirdi. (659) Taşra birlikleri de, jurnallarını, her hafta postayla Seraskerlik katına gönderirlerdi. Bu uygulama, redif, ihtiyat ve mustahfaz birlikleri için de geçerliydi.

Ordunun savaş meydanında alacağı tertip ve bölümlerin uygulanmasına dair provalar, bu yoklama ve denetlemeler sırasında yapılırdı.

Muharebe meydanında lüzumlu olmayan eşya ve ağırlıklar güvenli yerlere (kalelere) yerleştirilmek suretiyle terk edilir, ordunun hareket kabiliyeti artırılırdı.

I. Selim (Yavuz), Mısır'da düşmana karşı kazandığı başarıdan sonra, yurda dönmeden üç gün önce, üst üste ve sırasıyla Rumeli ve Anadolu Kapıkulu Ocakları'yla bütün orduyu denetlemiş, bu hareketiyle de yabancı bir ülkede kuvvet gösterisinde bulunmuştur. (660)

(657) Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi; s. 72, madde 175.
(658) İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; s. 118.
(659) a. g. e.; s. 130, 132 ve 133.
(660) Feridun Bey; Münşeatüsselatin, c. I, s. 454.

Budin Seferi'nde (1526) Serasker İbrahim Paşa, ordunun önünde yürüyen ve kendisinin komuta ettiği Rumeli askerini, Belgrat Kalesi önünde Tuna'yı geçerken yoklama yapmış ve denetlemiştir.

Bu yoklama ve denetleme sırasında, köprübaşı kuvvetle tutulmuş, nizamî donatım ve silâhı eksik olanlar cezalandırılmıştır. (661)

Bu seferden dönüşte ordu, Tuna üzerindeki köprü geçilirken yine yoklamaya tâbi tutulmuştur. (662)

Yeniçerilerin, döküntüsüz, perakendesiz ve tam mevcutla sefere katılmalarına önem verilir, yolda belirli yerlerde de deftere bakılarak yoklama yapılırdı. Kanuni Sultan Süleyman, Belgrat Seferi'ne çıkmadan önce, Yeniçeri Ağası Ali Ağa'ya, "Belgrat'ta yoklama yaparım bir kişi eksik olursa hakkından gelirim" demiştir. Ali Ağa da bu emri bütün yayabaşılarına ve bölükbaşılarına iletmiştir. (663)

4. PERSONEL SEFERBERLİĞİ VE ORDUNUN SEFER KADROSUNA YÜKSELTİLMESİ

Osmanlı ordusunun bünyesini Kapıkulu ve eyalet askerleri oluşturuyordu. Bunların personel seferberliği, kendi özel yasalarına göre yapılırdı. Barış ve sefer kadroları birbirinin aynı olan Kapıkulu teşkilâtının çeşitli nedenlerle kadrolarında meydana gelen boşluklar, acemi oğlanları eğitimi yaptıran Acemi Ocağı ve sarayların iç ve dış hizmet cemaatlerinden, kapıya çıkma yöntemiyle doldurulurdu.

Her sefer için, seferin büyüklük ve küçüklüğüne göre, sefere katılacak personeli gösterir sefer tertip defterleri hazırlanır ve birkaç ay önce, gereken hazırlıkların yapılması için ilgililere gönderilirdi.

Sefer tertip defterlerinde hangi birliğin ne kadar mevcutla sefere katılacağı, nereden nereye gideceği ve hangi komutanın emrine gireceği gösterilirdi.

Öte yandan barış döneminde silâh altında olmayan eyalet askeri için de, aynı şekilde sefer tertip tefterleri düzenlenir, zamanında ilgililere yayınlanırdı. (664)

Bunlardan topraklı (tımarlı) sipahi teşkilâtının kadro ve mevcutları barışta hazırlanan defterlerle tespit edildiğinden, her eyaletin zeamet ve tımar sayısı, bunların çıkaracağı topraklı sipahi ve cebelû mevcutları belliydi.

Sefer tertip defterlerinde, hangi alaybeyinin ne kadar mevcutla hangi sancakbeyi veya beylerbeyinin emrine nerede ve ne zaman gireceği, hangi araçlarla hangi yolları izleyeceği ve hangi seraskerin emrine gireceği yazılıydı.

Örneğin, 1714 yılında yapılan Mora Seferi için hazırlanan tertip defteri, Ek:15'te görüldüğü gibidir. (665)

(661) a. g. e.; s. 556.
(662) a. g. e.; s. 583.
(663) Uzunçarşılı; s. 367.
(664) Başbakanlık Arşivi; Maliye Defteri, No. 2532 ve Ali Emiri Tasnifi, Askeri Kısım, III. Ahmet vesikaları, No. 8645.
(665) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, III. Ahmet Dönemi, No. 8564.

Aynalı Kavak Antlaşması'nı 1779'da bozan Rusya ve Avusturya ile, yeniden savaşa girmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun 1787 personel seferberliği için hazırladığı değişik tipteki bir tertip defteri örneği de Ek:16'da görüldüğü gibidir. (666)

Görülüyor ki, Eyalet askerlerinden topraklı sipahi teşkilâtının barış ve sefer kadroları da aynıdır. Bunların seferberlikleri de sefer tertip defterlerine göre hareket ederek toplanma bölgelerinde toplanmaktan ibaretti.

Eyalet askerlerinden seferde geri hizmetle görevli Evladı Fatihan teşkilâtının da sefer kadroları, barışta tespit edilirdi. Evladı Fatihan taifesi, otuzar kişilik ocaklara ayrılmak suretiyle teşkilâtlandırılmıştı. Her ocak, sefere katılmak üzere altıda bir oranında eşkinci er çıkarırdı. Buna göre, barışta Evladı Fatihan teşkilâtının kaç ocak olduğu ve her ocaktan ne kadar eşkinci çıkarılacağı belliydi. Sefer tertip defterlerinde bunlardan ne kadarının nereye gideceği ve hangi komutanın emrine gireceği yazılıydı. (667)

Eyalet askerlerinden yurt içi emniyet teşkilâtı da ihtiyaca göre tamamlanırdı. Bunlar da sefer tertip defterlerinde gösterilirdi. (668)

Bunlardan ayrı olarak, lağımcı, su yolcu, taşçı ve dülger gibi teknik elemanlar sefer ihtiyacına göre tespit edilir, bunlar dışarıdan ücretle tutularak ordunun sefer ihtiyacı tamamlanırdı. (669)

İstanbul'dan harekete geçen Merkez Ordusu'nu takip etmek ve askerin yiyecek, giyecek, silâh ve donatımını sağlamak ve onarmak için, çeşitli esnaf ve sanatkârlardan oluşan bir esnaf ordusu (Elh–i hiref veya hirfet) seferber edilirdi.

Seferberlik işlerinde ilk ileri adım, 1834 yılında, Redif Teşkilâtı'nın kurulmasında görülmektedir.

Redif birliklerinin kurulması, büyük bir halk kitlesini uzun süre silâh altında bulundurmadan askerlik çağında bulunanlardan yeterince fazla sayıda eğitim görmüş bir savaş gücünü elde bulundurmayı amaçlıyordu. (670)

Bu teşkilât, muvazzaf askerliğini tamamlamış olanların sürekli eğitimli kalmalarını sağlamakla kalmayıp ihtiyaç duyulduğunda, silâhlı kuvvetleri daha kısa zamanda sefer mevcutlarına çıkarma imkânını vermektedir.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra oluşturulan askerî teşkillerin barış kadroları, seferin aynı olduğundan, bir savaş hâlinde nizamiye birliklerinin personel seferberlikleri herhangi bir sorun yaratmıyordu. İş, sadece rediflerin celbiyle, toplanması ve bunların teşkilâtlandırılmasından ibaretti.

1887'de çıkarılan yeni bir Redif Kanunnamesi ile, zaman öğesini en iyi biçimde değerlendirerek seferberliğin çabuklaştırılmasını sağlayacak yeni ilkeler ge-

(666) Başbakanlık Arşivi; Kâmil Kepeci Tasnifi, Sadaret Mektubi Kalemi, B. Genel, No. 39/4, Özel Sayı 5.
(667) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, I. Mahmut Dönemi, No. 8645.
(668) Başbakanlık Arşivi; İbnülemin Tasnifi, Askeri Kısım, No. 303.
(669) Başbakanlık Arşivi; Kâmil Kepeci Tasnifi, No. 2761.
(670) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 251, s. 117.

tirilmişti. Buna göre, kısaca redif taburlarının en çok yedi günde seferberliklerini tamamlayarak toplanma ve yığınak bölgelerine gönderilmeleri hedeflenmişti.

Bu ilkelerin gerçekleştirilebilmesi içinse, redif teşkilâtı bünyesinde bir de kontrol mekanizması oluşturulmuştu.

Seferberliğin ilânıyla birlikte, her ordu için bir depo komutanlığı kurulması ve ordu parklarıyla, depo taburlarının faaliyete geçirilmesi gibi esasların da, XIX. yüzyıl sonlarına doğru kabul edildiği anlaşılmaktadır. Muvazzaflık hizmetini bitirerek ihtiyat sınıfına ayrılmış bulunan çeşitli sınıflara mensup subay ve erler, bir seferberlik durumunda, genellikle yine kendi sınıflarına verilirlerdi.

Keza yine yukarıdaki esaslara uyularak, piyadenin redif ve müstahfazları kendi sınıfında; süvarilerden fazla kalanları mekkârecilik ve ulaştırma hizmetlerinde; topçu redif ve müstahfazları sahra ve kale topçularının ikmalinde; bunlardan fazla kalanlar cephane farkları teşkilâtında kullanılırdı.

Tımarlı Sipahiler (topraklı süvariler) de, sancakbeyi ve alaybeyleri tarafından tımar ve zeamet sahiplerinin yanında bulunan kütük defterleri üzerinden yoklamaya tâbi tutulurlardı.

Bu yoklamalarda bulunmayanların adlarının yanında "Mandekalmış" sözcüğünün baş harfi olan "M" harfi yazılır, savaşa katılmayanlar bu işaretle mimlenmiş olurdu.

Eyalet Askerî Kuvvetleri seferden dönerken, bir kez daha yoklamaya tâbi tutulur, savaşa katılan ve katılmayanlar kesin olarak belirlenirdi.

Özürsüz olarak savaşa katılmayan tımarlıların tımarları geri alınırdı. Bu yüzden, tımarlıların, savaşa katılma oranı her zaman yüksek düzeyde olurdu.

Mansure teşkilâtıyla birlikte kendine özgü yasaya göre, birliklerdeki yoklamalar, bu günkü iç hizmet kanun ve yönetmeliğinde yazılı esaslara benzer biçimde yapılmaya başlanmıştı. (671)

Bu yasada akşam ve gece yoklamasının nasıl yapılacağı, bu yoklamalara kimlerin katılacağı ve hangi kişilerin muaf tutulacağı, açıklanmıştır.

24 saat içinde mevcut ve gayri mevcutla tüm vukuatı kapsayan yoklama, her gün saat 17.00'de yapılırdı. (672)

5.SEFERDE PERSONEL İKMALİ

Personel ikmali, birliklerin barış ve savaş süresinde muhurebe ve muharebe dışı zayiatıyla idari zayiatını karşılamak ve boşlukları doldurmak amacıyla, uygun nitelikte eğitim görmüş personelin tedariki, kabulü, sınıflandırılması, donatımı kişi veya birlik olarak dağıtımı işlemlerini kapsar.

Bu gün olduğu gibi, önceki dönemlerde de personel ikmali, yurt içi ve harekât alanı olmak üzere iki kaynaktan sağlanıyordu.

(671) Nazır Esat; Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi, s. 21-30, 36 ve 37.
(672) İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; s. 26 ve 118.

Bu kitabın kapsamına giren süre içindeki personel ikmal faaliyetlerinin, bugünkü G-1'in, St 101-1 talimnamesindeki prensiplerine uygun şekilde cereyan ettiği düşünülemez.

Bununla birlikte personel ikmali, dönemin koşullarına uygun ve yeterli yöntemlerle yapılıyordu.

Eskiden silâhların ilkelliği nedeniyle savaşlar kısa sürdüğünden, ayrıca bir personel ikmalini gerekli kılmıyordu.

Daha sonra ve zamanla silâhların gelişmesi, savaşların uzun sürmesi, birkaç cephede birden verilen muharebelerde kayıpların artması nedeniyle, XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki seferlerde personel ikmali sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyıllarda ihtiyaçların önceden sağlanarak, yurt içi kaynaklardan ne şeklide yararlanılacağını ve buralardan ne miktar asker alınacağı hususunda ilgililere emir verilirdi.

İkinci Viyana Seferi ve bunu izleyen savaşların yıllarca ve birçok cephelerde sürüp gitmesi yüzünden, yeni kuvvetlerin toplanmasına lüzum hasıl olmuştu. Böyle zamanlarda hükûmet, ihtiyaçları tespit eder ve yurt içindeki kaynaklardan nereden ne kadar asker alanacağını kararlaştırır ve bunları sağlayacak teşkilllere de gereken emirleri verirdi.

Yurdun çeşitli yerlerindeki bayraklar açılır, bu bayraklar altında toplanan erler, atanan komutanlarının emrinde tertip edildikleri yerlere gönderilirdi.

Personel bütünlemesi, önceleri ücretli olarak yerli halktan sağlanır, sonra gereksinmeye göre konar göçer (göçebe) halktan ve doğudaki aşiretlerden yararlanılırdı. Bu kaynaklardaki personel de tükendiğinde, nefir–i âm yoluyla eli silâh tutan herkes toplanır ve savaş bölgesine gönderilirdi. Bu sistem, daha çok uzun süren savaşlarda, er ikmalini sağlamak ve özellikle sefer zamanında ülke içinde büyük bir ayaklanma ve eşkiya hareketini bastırmak için uygulanırdı.

1828-1829 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki doğu ve batı cephelerinde muharebe ve muharebe dışı zayiat miktarlarıyla, birliklerin personel durumu ve istekleriyle ilgili olarak kısaca şöyle söylenebilir:

Çoğu Trakya ve Rumeli topraklarında savaşa katıldığı anlaşılan, 11.714 kişiden: 527'si şehit, 344'ü yaralı, 899'u hasta, 1994'ü de firar ki, toplam 3764 er zayi edilmiş olup, kalan 7950 kişinin de bir kısmı savaş gücünü yitirmişti. Böylece savaş sonundaki bu zayiatı karşılamak üzere 3764 kişi personel isteği olarak ortaya çıkmıştı. (673)

Savaşlarda birliklerin er ikmaliyle, eğitimlerini sağlamak ve her sınıf için ayrı ayrı olmak üzere XIX. yüzyılın yarısından itibaren ordu park ve depo tabur ve bölükleri oluşturulmuştu. Bunlardan her sınıf depo taburu, kendi sınıfından birliğinin eksikliklerini, redif taburları da, müstahfaz birliklerin ikmallerini ya-

(673) Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Tasnifi, No. 42902 (8 Numaralı Hattın Melfufu) ve No. 43848 B. (59 numaralı Hattın Melfufu).

pardı. Muharebe kayıplarından doğan eksikler, ihtiyacâ göre depo birliklerinden istenirdi.

Her ordu parkında, komutandan başka yeteri kadar subay ve yardımcı personel vardı.

6. DİSİPLİN, KANUN, NİZAM VE CEZALAR

a. Disiplin

Osmanoğullarının bir cihan devleti kurmalarına etken olan en önemli faktörlerin başında kuşkusuz, disiplinli bir orduya sahip olunması geliyordu.

Bu disiplini sağlayan, tüm ordu personelinin yasalara, nizamlara ve âmirlerine gösterdikleri mutlak itaatla birlikte, astın ve üstün hukukunun gözetilmesiydi. Aslında, sağlam bir disiplinin oluşması ve devamı için, gerekli önlemler de uygulanıyordu. Osmanlı ordusunun üstün muharebe gücü, bu sağlam disiplin içinde gelişmiş, disiplinin sarsıldığı veya zayıfladığı dönemlerde muharebe gücü de zayıflamıştır.

Bu kitabın kapsamına giren süre içinde ordu disiplinini incelemek amacıyla, Osmanlı tarihini üç evrede düşünmek gereklidir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadarki birinci evrede, Osmanlı İmparatorluğu Ordusu, gerçek anlamda sağlam bir disipline sahipti.

Bu evredeki Osmanlı ordusu için, yabancı yazarların düşünceleri şöyleydi:

"Türkler, Balkan Yarımadası ve Küçük Asya halklarına istikrarlı bir yaşam ve birlik prensibi verdilerse, bunu ecdattan gelen otorite ve disiplin ananesine borçludurlar." (674)

"Türkler, karakterleri ve ananeleri itibariyle, şeflerine çok bağlıdırlar. Kendilerini dürüst ve kuvvetli bir disiplinle onun hizmetine vakfederler. " (675)

"Türk orduları, anane hâlinde olan emre mutlak itaat ve disiplin kurallarına uymaya tâbi tutulmuştur. Tatmin edici olmayan devlet memuru, ceza va ölüm bekler, zaafa karşı af ve merhamet yoktur. Başkanın bir tek kelimesi, bir hayatı mahveder ve ceza oranı, rütbeyle mütenasip olarak büyür. İtaat etmek bir şereftir." (676)

Paul Jove, "Türk askerlerini üç noktadan Hristiyan askerlerine üstün bulmaktadır. Âmirlerine tereddütsüz itaat ederler, muharebede canlarını düşünmezler, ekmeksiz ve şarapsız, sadece suyla arpayla kanaat ederek uzun zaman yürüyebilirler." Thevenot da, "bir şeyleri noksan olsa, sabrederler" demektedir. (677)

"Emirlere itaatkâr ve disiplinli olmalarına rağmen, asıl sanıldığı gibi pasif olmadıklarına da dikkat çekelim. Çeşitli koşullar altında neler yapmaları lazım

(674) Fernand Granard,; Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, s. 112.
(675) a. g. e. ; s. 114.
(676) a. g. e. ; s. 120.
(677) a. g. e. ; s. 133.

geldiğini, kendilerine neler yapılması gerektiğini de mükemmelenbilir. Disiplinleri, zımni bir mukaveledir. Vazifeleri; kumandanlarının vazifelerine cevap teşkil eder." (678)

"Postel, XVI. yüzyılda, Osmanlı ordusunun, dünyanın en ilâhi nizamına riayet ettiğini, şaşılacak derecede büyük bir sessizlik içinde manevra yaptığını" yazar. (679)

"Rodos'un muhasarasından sonra alınan şehirde resmî geçit yapan 30.000 kişiden bir tek ses çıkmamış, ayak seslerinden başka gürültü duyulmamıştır." (680)

Gibbons, "1000 Hristiyan askerin 10.000 Osmanlı askerinden daha fazla gürültü yaptığını" yazmaktadır. (681)

Sırp Yeniçerisi Mihail Kostantinoviç, "köylünün bir tavuğunu almak yahut atını buğday tarlasına salıvermek hayatına mal olur" diye yazmaktadır. (682)

Yabancı yazarlara bunları söyletebilen, hiç kuşkusu Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'ndeki gerçek disiplin anlayışıydı.

Orduda ve devlette disiplinin yaratılmasında başlıca etken de, bu evredeki yöneticilerin bilgi, muhakeme ve kesin kararlılık gibi üstün nitelikleri yanında, feragâtı nefisle, kendilerini orduya vermeleri ve aynı zamanda kuvvetli fizikî güçleriyle de birleklerine örnek olmaya çalışmalarıydı. Bu konuda ayrıca gerekli idarî önlemleri de almışlardı.

Birinci evredeki disiplin konusunu bu şekilde inceledikten sonra, ikinci ve üçüncü evrelerdeki disiplin ve disipline aykırı hareketleri kanun ve nizam konusuna değindikten sonra açıklamak uygun olacaktır.

b. Kanun ve Nizam

Bu gün olduğu gibi, kanun ve nizamın korunması ve devam ettirilmesi için, Osmanlı Devleti de aşağıda açıklanan önlemleri almıştı.

Eğitim: Eğitim, disiplinli bir ordunun yaratılmasına etken olan faktörlerin en önemlisidir. Osmanlılar, başlangıçtan beri eğitime önem vermişlerdir. Orhan Bey, Mısır Elçisi Hüseyin Kalpaven Bey'in armağan ettiği "Silahşörlük ilmi" hakkındaki Arapça kitabı beğenmiş, Türkçeye çevirterek, askerlerine uygulatmıştır. (683)

Devletin kurucusu Osman Bey'in aşireti, diğer Türk aşiretleri gibi atıcı, binici, savaşçıydı.

XVI. yüzyılın iyi bir gözlemcisi ve Osmanlı ülkesini iyi bilen sefir Busbecq, Osmanlı büyüklüğü hakkındaki izlenimlerini şöyle dile getirmiştir: "İmparatorluğun muazzam kaynakları, zinde kuvvetler, silâh tecrübesi ve alışkanlık, tecrübeli askerler, zafer kazanmaya alışkanlık, güçlüklere sabırla katlanma, an-

(678) a. g. e. ; s. 133.
(679) a. g. e. ; s. 133.
(680) a. g. e. ; s. 133
(681) Gibbons; *Osmanlı İmparatorluğu Kuruluşu*; s. 66.
(682) Grenard; s. 132.
(683) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 1, s. 285.

laşma, nizam ve disiplin, nefse hâkimiyet, uyanıklık, sessizlik ve alçak gönüllülük, ne bir şikâyet ve ne de düzensiz bir hareket, azamî asayiş." (684)

Kapıkulu Ocakları'nın kuruluşundan itibaren barış zamanlarında yeniçerilere ok atma eğitimi, tüfeğin kullanılmaya başlanmasından sonra da tüfek eğitimi yaptırılır, bu eğitimlerde başarı gösterenlere ödüller verilirdi. Hükümdar sefere gidince; bu eğitimi yaptıran talimhaneciler de birlikte sefere giderler, orada da Yeniçeri Ocağı'na yeni giren askerlere eğitim yaptırırlardı. (685)

Yeniçeriler son derece sıkı bir disiplin ve düzen altında ve padişahlarına bağlıydılar. Seyyah Thevenot'un, yeniçerialerin Osmanlı padişahlarına bağlılığı hakkındaki şu satırları önemlidir:

"Yeniçeriler, hükümdarlarının kanına öyle hürmet ederler ki ve I. Osman'ın ırkına hürmette öylesine kuvvetlidirler ki İmparatorluğu bu hanedandan almayı düşünmeyeceklerdir." (686)

Kıyafet düzgünlüğü: Disiplinin korunmasında kıyafete de önem verildiği görülmektedir. Orhan Gazi döneminde başlayan kılık kıyafet düzenlemesi, Kapıkulu Ocakları kurulduktan sonra, daha da üzerinde önemle durulan faktörlerden biri olmuştur.

Kitab-ı Mesalihi-il Müslimin ve Menfi-il Müminin adlı kitapta şunlar yazılıdır:

"Bölük halkına münasip olan şöhretlû kisvetleri bildürür ki bundan çok dürlü nef vardur ve hem hub zinetdür... Her kişi, oturmakta ve durmakta ve eğer bir ğavğava fesadetliğe muhtaç olunmayalar, fil-hâl başlarında kisvetleri haber vire, inkâra mecalleri kalmaya. Sonra ağaları kim idüğün fil hâl bulur. Bu takdirde hiç kimse ğavğa ve fesat itmez olur." (687)

Disiplinsiz hareketlerde bulunmak eğiliminde olanları, üzerlerinde taşıdıkları üniformanın etkilediği de bir gerçektir.

Askerî İnzibat: Disiplinin korunması ve devam ettirilmesi için alınan önlemler arasında askerî inzibat işlerine de yeterince önem verilmişti.

Yeniçeri Ocağı'nın inzibat ve asayiş işleriyle asesbaşı görevliydi. Asesbaşı, bölükbaşı derecesinde olup, aynı zamanda ağabölüklerinden birinin komutanıydı. Belirli bir odası yoktu, hangi bölükbaşı asesbaşı olursa, onun odası da ases odası olurdu. (688)

İstanbul içindeki Babacafer Zindanı ile tomruklar, asesbaşının gözetimi altındaydı. (689)

"Ruslar harp ilânından üç gün sonra III. Selim Mustafa'nın, alayı seyri sırasında, esnaf alayının önünde İbtida subaşı, klavuz çavuşu ve asesbaşından

(684) Grenard; s. 136.
(685) Uzunçarşılı; s. 226-228.
(686) Grenard; s. 114.
(687) Yaşar Yücel; Kitab-ı Mesalih-i Müselimin ve Menafi-i Müminin, Ankara, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981, s. 50.
(688) Mithat Sertoğlu; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, s. 19.
(689) Uzunçarşılı; s. 170.

üçü atbaşı beraber geçip arkalarından maiyetleri yürürdü." (690) biçimindeki açıklamasından, sayısı bilinmemekle beraber asesbaşının kadrolu maiyeti olduğu anlaşılmaktadır.

Ağa Divanı toplandığında, beytülmalcı ile asesbaşı da bulunurdu. Beytülmal davaları kadıya havale edilir, örfi davalar bu divanda görülürdü. Ocaktan ölüm cezasıyla cezalandırılacaklar, asesbaşıya teslim edilirdi. (691)

Ülkenin tümünde, disiplin ve asayişin sağlanması amacıyla, çeşitli dönemlerde kurulan teşkiller ve alınan önlemler, "Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi c. III, ks. 5, s. 246-253'de açıklanmıştır."

Döküntülerin Kontrolü: İlk dönemlerde birliklerin geri hudutları bu günkü gibi kesin olarak belirlenmemiş olmasına karşın, harekât sırasında birlikten izinsiz (döküntü) ayrılma olayları pek görülmezdi.

Çünkü gerek Kapıkulu örgütünde ve gerekse eyalet askerî kuvvetlerindeki personel, disiplin, kanun ve nizamlara istekle uyarlardı.

Özellikle XVI. yüzyıldan sonra disiplinin bozulması, kanun ve nizamlara eskisi kadar uyulmaması gibi durumlar, sık sık görülür olmuştu. Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde de döküntü nitelikli izinsiz ayrılmalar görülmüş ve gerekli önlemler alınmaya başlanmıştı. Örneğin, I. Abdülhamit döneminde yayınlanan bir emirde, "Kalyonlar neferatıyla, Yeniçeriyan zümresinin firarlarına ruhsat (olanak) verilmemesi" istenmektedir. (692)

Bir başka belgeye göre de; "Bazı taraflarda, başıbozuk askerin içinden kendini bilmez cahil takımı, yolda ve buldukları mahallerde İslam ve Hristiyan halkın mal, can ve ırzına tecavüz ettikleri, bunun önüne geçilmesi lazım geldiği ve buna gözyuman memurların da cezalandırılması için Selim Paşa'nın memur edildiği, eline verilen talimat gereğince bu gibi hareketlere cesaret edenlerin cezalandırılması, "Evahir-i Zilhicce." (693)

Daha sonraki yıllarda bu gibi görevler, Büyük Karargâh-ı Umumi ile ordu komutanlıkları nezdindeki jandarma heyetleriyle, kolordu komutanlıkları ve menzil müfettişlikleri nezdindeki jandarma müfrezelerine verilmişti.

Jandarma, seyyar ordu beraberinde ve menzil hatları üzerinde polis görevi yapmaktan sorumlu olup, bu görevi özellikle muharip ordunun gerisinde uygulardı.

Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi'ne göre; jandarmalar, ordularda güvenlik ve disiplinle ilgili bütün emirlerin uygulanmasını dikkatle gözetirlerdi. Örneğin, jandarma, "Elindeki tezkeresi olmayan efradı askeriye ve sivil eşhas ile geriye kalmış olanları yakalamalı ve dağınık efradı toplayıp en yakın kıta-i askeriye veya kumandarlığına teslim eylemelidir." (694)

(690) a.g. e.; s. 370.
(691) a. g. e.; s. 397.
(692) Başbakanlık Arşivi; Ali Emiri Tasnifi, No. 11571, Tarih 1201.
(693) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 259, s. 11.
(694) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 194.

Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi de: "Yedinde izin ve memuriyet teskeresi olmayan erler ve subaylar ve memurin derhal kıtalarına iade olunur" denmektedir. (695)

Bu günkü anlamda ilk uygulama, Lüleburgaz Muharebesi'nden, Çatalca Savunma Mevzii gerisine yapılan çekilme harekâtı sırasında yapılmış, Hadımköy-Büyükçekmece-Terkos ve Hadımköy kuzeyi bölgesinde dağınık bir hâlde çekilmeyi önlemek için, Çatalca Müstahkem Mevki Komutanı tarafından döküntü toplama hattı kurulmuş ve bu hat üzerine kontrol postaları yerleştirilmiştir. (696)

Birinci evrede (XVI. yüzyılın sonu) olumlu ve olumsuz yönleriyle disiplin, kanun ve nizamla ilgili tarihî olayları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Osmanlı ordusunda ilk dönemlerden başlayarak, gerek aşiret kuvvetlerinde ve gerekse sonradan kurulan teşkilâtta disiplinin çok kuvvetli olduğu ve bunun korunmasına çok önem verildiği görülmektedir.

İlk dönemlerde silâhlı kuvvetler tamamiyle milis görünümünde olmakla beraber, savaşta alınan emirlere tam olarak uyuylurdu. İlk önce Anadolu'da Adapazarı, İzmit, Karesi bölgelerinde, daha sonra Süleyman Paşa'nın Rumeli yakasında tutunmasıyla birlikte, Trakya'da özellikle Rumlar ile yapılan muharebelerde, bir kalenin ve kasabanın yağma edilmesi, ahalinin evlad ve ailelerinin tutsak alınması, ancak en büyük komutanın emir ve izniyle mümkündü.

I. Murat, ilk Karaman Seferi'nde (1386) Karaman halkının bir akçelik eşyasına dahi kesinlikle dokunulmamasını bütün ordu mensuplarına tenbih etmişti. (697)

1389 Kosova Meydan Muharebesi'nden önce I. Murat, ordusuna o bölgedeki zengin köy, kasaba ve kaleleri yağma ve tahrip etmemeleri için emirler vermişti. Bilindiği gibi bu savaş, Osmanlıların büyük zaferiyle sona ermiş, muharebe meydanından yarışırcasına kaçan düşman erleri karşısında, Osmanlı askerleri verilen bu emre tam anlamıyla itaat etmişlerdir.

Gibbons, "Bu hâkim ve basiretli Fatih'in emirlerinin ciddiyetle tatbik edilmiş olduğundan şüphe etmek caiz değildi" (698) demiştir.

Ancak, Kosova'da kazanılan büyük zafere karşın, Şehzade Yakup Çelebi'nin öldürülmesi ve diğer bazı nedenlerle o gece ordugâhta askerler arasında başgösteren kaynaşma, disiplini sarsmıştı. Bu durum, zafer gecesi, orduyu çok kötü bir akibete sürükleyebilirdi; fakat, ordunun aslında sahip olduğu kuvvetli disiplin sayesinde böyle bir durum başgöstermemiştir. (699)

---

(695) Menzil Hidematı Nizamnamesi; s. 4-6.
(696) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, c. II, 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, s. 299.
(697) Hayrullah Efendi; Devlet-i Aliye-i Osmaniye Tarihi, c. IV, s. 73.
(698) Gibbons; s. 152.
(699) Aşıkpaşazade; Tarih-i Âli Osman (Âli Neşri), İstanbul, 1332, s. 64.

Yıldırım Bayezit'in 1397-1398 Karaman Seferi'nde, Osmanlı ordusunun aldığı emri eksiksiz yerine getirmesi ve disiplini sayesinde, birçok yerler kan dökülmeden ele geçirilmişti.

Trevesisano adında bir Venedikli'nin 1554'te yazdığı bir eserde, Türk ordusunun disiplini hakkında şu cümlelerin bulunduğunu, Köhler'e atfen Atiya şöyle kaydediyor:

"Türklerin ordularında üç şey yoktur. Şarap, kadın ve kumar. Bundan fazla olarak Allah'ın adını asla suistimal etmeyerek, belirli saatlerde namazlarını kılmaya çok dikkat ederler."

Atiya; Osmanlıların en büyük bilginlerinin muasırı olan Cenovalı Pogliette'nin bu konuya dair yazdığı bir makalesinde büyük bir dürüstlükle, Osmanlı imparatorluğu'nun büyümesi nedenlerini tahlil ederken, disiplinle ilgili şu satırları yazdığını kaydeder:

"Bizimle Türkler arasında, fikrimce kıyaslama kabul edilmeyecek en büyük gerçek disiplindir. Bu, onlarca yüksek bir kıymeti haizdir. Fakat, bizce bu, az önemli yahut da önemsizdir. Bu disiplinin üç yararı vardır:

Bunlardan biri, savaşa ait hususlarda kişiyi doğru bilgi sahibi yapar; ikincisi, vücudu çalışma ve yoksunluklara tahammüle alıştırır; üçüncüsüyse silâhı kullanmada bir meziyet sahibi yapar." (700)

Ankara Meydan Muharebesi'nin (1402) en bunalımlı anında Solak Karaca'nın Yıldırım Bayezit'e, "Hani güvendiğin oğulların? Seni bırakıp beylikleri belasına düşüp kaçtılar. Hani o sancakbeylerin? paraya kıyamadın, oğullarının rızkıdır der hazinede saklardın" tarzında sarf ettiği sözler, Bayezit'i incitmiş "yani bana mihnet mi ediyorsunuz" diyerek atını mahmuzlamış, bu sözler, onun tutsak oluncaya kadar dövüşmesine neden olmuştur. O zamana kadar aynı gaye uğrunda komutanın emri altında bir bütün ve kaynaşmış bir kütle hâlinde savaşan Osmanlı ordusu, savaşı, başkomutanını ve bazı maddî varlıklarını kaybetmekle kalmamış, bunların hepsinin üstünde manevî güç ve değerinden de pek çok sey kaybetmiştir. (701)

Hammer'e göre Ankara Muhrebesi arifesinde, Osmanlı ordusunda disiplinsizlik görülüyordu. Buna, Yıldırım Bayezit'in fazla şiddet kullanması ve askerin maaşını zamanında vermemesi neden olmuştu. Askerin disiplinsizlik eğiliminden dehşete düşen Sadrazam Ali Paşa, bir ayak divanında, hasisliğin etkileri ve şiddetin sonuçları hakkında Bayezit'in dikkatini çekmeye çalışmıştı. (702)

Bundan sonra, on bir yıl süren Fetret Devri, Osmanlı ordusundaki yüzyıllık disiplini kökünden baltalamıştı. Şehzadelerin, vezirlerin, komutanların ve beylerin şahsî emeller uğruna gruplaşmaları ve birbirlerine karşı giriştikleri kanlı mücadeleler, entrika ve ihanetler nedeniyle, Osmanlı ordusunda disiplin temelinden sarsılmıştı. Fetret Devri'nden sonra da, I. Mehmet ve II. Murat dö-

(700) Atiya; Niğbolu Haçlılar Seferi, s. 79, 80.
(701) Neşri Mehmet; Kitab-ı Cihannüma, c. I, s. 353.
(702) Hammer; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 61.

neminde, bir komuta altında birleşmiş ve kendisini toparlamış disiplinli bir ordunun varlığı şüpheli görülüyordu.

Tarih kitaplarında 1444 bunalımı diye anılan ve II. Murat'ı çok güç durumlara ve komutanlarıyla anlaşmazlığa düşüren ve sonunda hükümdarlıktan çekilmesine etken olan olayların başlıca nedeni, Eyalet Askerî Kuvvetleri'ndeki disiplinin son derece zayıflamış olmasıydı.

1443'te Karamanoğlu ülkesini Osmanlı Devleti'ne bağlayan seferden Edirne'ye dönen II. Murat Macarlar ile Sırpların kuvvetli bir orduyla Osmanlı topraklarını istilâya başladığını öğrendi. Yeni seferden dönen Eyalet askeri, (tımarlı sipahiler, azaplar, cerahorlar, voynuklar, martalozlar, yayalar ve müsellemler) çoğunlukla memleketlerine dağılmışlardı. Bu dönemde asıl orduyu bu askerler teşkil etmekteydi. Bu askerlerden hemen toplanabilenler de hoşnutsuzluk içindeydiler. Bu yüzden, II. Murat, Macarlar ile bağlaşıklarını, İzladı Derbendi'nde, ancak, Kapıkulu askerinin çabasıyla güçlükle durdurabilmişti. Tımarlı Sancak ve Uç Beyleri, direnme olanaklarının kalmadığını ileri sürerek kesin savaşa girmeden çekilip gidiyorlardı.

II. Murat, bunlar arasında bulunan Turahan Bey'i, gevşek ve kötü hareketleri yüzünden Edirne'de tutuklatarak Tokat'a hapse gönderdi. Bu bunalım, daha sonra kapıkulu askerine de bulaşmış ve onları da etkilemişti. (703)

Halbuki, Osmanlı ordusunda eğitim ve disiplinin kuvvetli olduğu dönemlerde aynı askerler savaşın en bunalımlı ve şaşırtıcı durumlarında bile, çok sevip saydıkları komutanlarının verdiği bir emir ve işaretle yalınkılıç düşman üzerine atılırdı.

Osmanlı ordusunda yeniçerilerin ilk büyük disiplinsiz hareketleri ve ayaklanması Edirne'de olmuş bu olay, "Buçuk Tepe İsyanı" olarak adlandırılmıştır.

II. Mehmet, tahta çıkmak için Manisa'dan Gelibolu'ya geldiğinde, babasının öldüğü ve yeni padişanın geldiği söylentileri yayılmıştı. Bu sırada yeniçeriler ayaklanmaya yeltenmişlerdi. Osmanlı kaynaklarında kaydına rastlanmayan bu ayaklanma girişiminde yeniçeriler sur dışında toplanıp, şehri yağmaya hazırlanmışlar, fakat Vezir-i Azam Çandarlı Kara Halil'in otoritesi ve enerjisi sayesinde bir kargaşa doğması olasılığı önlemişti. Halil Paşa, geri kalan Kapıkulu askerini ve ivedilikle topladığı diğer kuvvetleri, ayaklananların üzerine sürmüş, silâhlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçirileceklerini, yeni Sultanı beklemelerini, o gelince kendilerine ihsanda bulunacaklarını bildirmişti. Askerler, Çandarlı'ya olan saygıları nedeniyle isyandan vazgeçmişler, bundan sonra II. Mehmet başkente girerek tahta oturmuş, yeniçerilerden, bağlılık yemini almıştı. (704)

Çandarlı Halil Paşa'nın, yeniçeriler üzerindeki etkinliği ve II. Mehmet'in bu müdahaleden sonra tahta yerleşmiş olması, dikkate değer görülmektedir. Sul-

(703) Halil İnalcık; Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, c. I, s. 57, 58.
(704) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 285.

tan adına söz verilen bahşiş Karaman Seferi'nden dönüşte yeniçeriler tarafından adeta tehditle alınmıştı. (705)

İlk Karaman Seferi'nden Bursa'ya dönüşte, yeniçeriler yolun üzerinde silâhlı olarak iki saf hâlinde durmuşlar ve II. Mehmet aralarından geçerken önce dua etmişler, ondan sonra da "Padişahımızın ilk seferidir kullara ihsan gerek" diye bağrışarak yolu kesmişlerdir. Hadım Sabahattin Paşa'nın ve Turahan Bey'in "Kulların bahşiş ister diyerek yeniçerilerin bu davranışlarının nedenini açıklamaları üzerine II. Mehmet, on kese akçe dağıtılmasını emretmek suretiyle ödün verme zorunda kalmıştır. Başka bir kaynağa göre, yeniçerilerin bahşiş almak konusundaki davranışları padişahı çok kızdırmış, ancak padişah, her birinde üçer bin akçe bulunan üç kese vererek bu cemaatin muhtaçlarına dağıtılmasını emretmiştir. (706) Yeniçerilerin bu yolsuz hareketlerini padişah hoş görmemiş, Gelibolu'ya geçtikten sonra bir divan toplayarak olayı müzakere etmiştir. Seferden kaçanları saptamak için genel bir yoklama yapıldıktan sonra, Yeniçeri Ağası Kurtçu Doğan'ı sıkı bir dayak cezasına çarptırmış, işten de el çektirerek Amasya'ya sürgüne göndermiş, yerine Mustafa Ağa'yı atamıştır. Yayabaşılara da yüzer sopa vurdurarak cezalandırıp görevlerine son vermiştir. (707)

Başlangıçta, II. Mehmet, Şahabettin Paşa ile Turahan Beyi göndererek inceleme yaptırmış ve hepsini öldürtmek istemişti, ancak, vezirlerin ve din adamlarının araya girerek af dilemeleri üzerine padişah bundan vazgeçmiştir. (708) Çeşitli kaynakları inceyelen Halil İnalcık, bu yeniçeri hareketleri hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

"Hatırlanacağı gibi, Halil Paşa'nın nüfuzu altındaki yeniçeriler, 1446'da çıkardıkları bu ayaklanmayla II. Mehmet'in (Birinci Defasında) tahttan inmesine başlıca amil olmuşlardı. Bu kez, Padişah'ın yolu üzerine silâhlı çıkıp silâhlı olarak ihsan istemeleri ve bağrışmaları sonucu, Turahan Bey ile Hadım Şahabettin Paşa, bunların amaçlarını padişaha bildirmişler ve hepsini kırmak gerektiğini sözlerine eklemişlerdi. Bu olayda, genç sultanın yeniçerilerden öç almak isteyen bu iki kişiye başvurması çık anlamlıdır. Yeniçerilerin 1446'da öldürmeye teşebbüs ettikleri Şahabettin Paşa'nın bunlara karşı düşmanlığı kuşku götürmez bir gerçektir.

Turahan Bey ise, Kapıkulu Ocakları'nın daima rakibi olan Uç kuvvetlerinin (akıncıların) en kıdemli ve nüfuzlu bir önderiydi.

Bir an önce Rumeli'ye geçmeye çalışan II. Mehmet, bu tehdit dolu küstahça hareket karşısında hiddetini yenmek zorunda kalmıştır; çünkü o dönemde başlıca sorunu bir an önce başkente ulaşmaktı. II. Mehmet, şuç işleyenlerin suçlarını birkaç gün sonra meydana çıkarmış ve cezalandırmıştır. Bu hızlı ve ağır cezalar yeni Padişah'ın azim ve cesaretini kanıtlıyordu. Geç-

(705) Halil İnalcık; Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, s. 110.
(706) Bitlisi İdris; Heştbihişt, c. VII, No. B. 196, s. 65 b.
(707) a. g. e.; s. 116, 117 ve Dursun Bey; Tarih-i Ebülfetih, Toem-V, İstanbul, 1330, s. 28, 35 ve Hoca Saadettin; Tacüttevarih, c. I, s. 416.
(708) Âli; Künhülahber, Süleymaniye Esat Efendi Kitaplığı, No. 2162, s. 95 a.

mişteki olaylar göz önüne alınır ve o sırada II. Mehmet'in sıkışık durumu düşünülürse, bu hareketin basit bir bahşiş meselesinden çok, bozulmaya yüz tutan ordu disiplini düzeltici bir mahiyet taşıdığı kolayca anlaşılır. Bu, genç sultanın önemli bir başarısı sayılmalıdır. Bu icraat sonunda, yalnız Yeniçeri Ağası ve Yayabaşıların cezalandırılmasıyla yetinilmeyerek, Yeniçeri Ocağı'nda da esaslı bir temizliğin yapıldığı ve yeni bir düzenin kurulduğu anlaşılmaktadır." (709)

Bu olaylar, yeniçerileri yıldırmış, II. Mehmet'in saltanatının sonuna kadar bir daha doğru yoldan çıkmamalarını, disiplini daima korumalarını sağlamıştır.

Önemli sayıda devlet büyüklerinin karşı çıkmasına rağmen II. Mehmet'in İstanbul'u ele geçirme uygulamalarına başladığı biliniyordu. Bu durumda ve kuşatma sırasında beklenmedik bazı olaylar ve zararlı söylentiler, orduyu ve komutanların bir kısmını etkilemiş, az daha muhasarayı başarısızlığa uğratacak bir bozgun tehlikesi baş göstermişti. II. Mehmet, kendi tarafını tutan komutanların desteğiyle orduyu olabilecek bir panikten kurtarmış, taarruzu canlandırarark kesin sonucu almıştır. (710)

Belgrat kuşatmasında (1456) Rumeli beylerinin, Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa'ya karşı giriştikleri pasif karşı koyma, II. Mehmet'in müdahalesine rağmen, sonunda muhasaranın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu. Aşıkpaşaoğlu, "Rumeli beylerinin Belgrat'ın alınmasına taraftar olmadıklarını bu nedenle de, Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa'yı ve Kapıkulu askerinin taarruzlarını desteklemediklerini, hatta kaçtıklarını, kalenin de bu yüzden ele geçirilmediğini yazmaktadır.

Diğer bir kaynağa göre de, Rumeli beyleri, "Belgrat fetholununca bize çift sürmek düşer. Zira gayri yerde düşman kalmaz. Bu hisarı da alıp bir avuç kâfire dağıtacak olursa halimiz ne olur? bir parça ekmeğe muhtaç oluruz" diyerek Belgrat'ın alınmasına istekli görünmediler ve Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa'ya karşı koydular. (711)

Fatih döneminin başında, büyük sefer ve zaferler arifesinde ordunun önemli birer komutanı olan bu beylerin, muharebe meydanında ve düşman karşısında zararlı eylemlerle kendi ordusu ve başkomutanına karşı pasif harekete cüretleri, çok dikkate değer. O zamanki düşünceyle, akınlarla geçinen bazı akıncı baylerinin, bu hareketlere önayak olmaları diğer bütün sancak beylerinin bu tehlikeli davranışa katılmamış olmaları da düşünülmeye değer.

Fatih, kışın İstanbul'un bayındırlık işleriyle uğraşır, her yıl ilkbaharda sefere çıkmak isterdi. Tahta çıkışının 15. yılında yapılan savaş hazırlığı sırasında orduda bir hoşnutsuzluk görülüyordu. Devamlı seferler askeri ziyadesiyle yormuş ve morali bozmuştu. Asker büyük sıkıntılar çekmiş ve kayıplara uğramıştı. Bu nedenle, dinlenmeye ihtiyacı vardı. Bu durumu sezen Fatih, tasarılarını ertelemiş, ordu mensuplarına at, elbise ve eşya hediye etmiş, hassa birliklerinde yararlılıkları görülenlerin rütbelerini yükseltmişti.

(709) Halil İnalcık; s. 116, 118.
(710) Bitlisi İdris; Heştbihişt, c. VII, No-b-196, s. 397 a, 399 a.
(711) Aşıkpaşaoğlu; Tevarih-i Âli Osman, s. 163.

Böylelikle, yaz mevsiminde İstanbul'da bayındırlık işleriyle uğraşarak geçirmiş olması, orduyu da memnun etmişti. (712)

İki kez işten el çektirildikten sonra üçüncü kez sadrazamlığa getirilen Mahmut Paşa, ordunun 1473 Doğu Seferi'ne hazırlanması sırasında, yeniçerilerin moralini yükseltmek amacıyla, maaşlarını 1/10 oranında artırmış ve birer takım da yeni elbise dağıtmıştı.

1447 İlkbaharında; yeni bir sefere hazırlanılması için Fatih'in orduya yayınladığı emir ciddî bir tepkiyle karşılaşmıştı. Bunun üzerine Fatih, yeniçerilerin çok bağlı olduğu Gedik Ahmet Paşa'yı vezirlikten atarak tutuklamış, diğer komutanları da sindirmişti. Bu disiplinsizliği önlemek için 2000 yeniçeri yok edilmişti. (713)

Fatih'in Gebze yöresinde Hünkâr Çayırı'nda ölümü üzerine İstanbul'a dönen yeniçeriler, Şehzade Cem'in tahta geçmesine taraftar olan Sadrazam Karamanlı Mehmet Paşa'nın konağını basıp kendisini öldürmüşler ve kendilerinin istediği Bayezit'ın padişah olmasını sağlamışlardır.

Şehzade Cem kuvvetleri tarafından Bursa'nın alınması sırasında, İstanbul'dan Ayaz Paşa komutasında gönderilen 2000 yeniçeri, tutsak edilerek çırılçıplak soyulmuş Cem'in Karamanlı askerlerinden ve halktan kötü muamele görmüş ve Yenişehir'de tutuklanmışlardı. Daha sonra, Cem kuvvetlerinin Bayezit ordusu tarafından yenilgiye uğratılması ve çekilip gitmesi üzerine, Ayaz Paşa kuvvetleri kurtarılmış ve Bayezit ordusuna katılmışlardır. Bu olayın öcünü almak için, Cem kuvvetlerinden esir edilmiş olan azaplar öldürülmüş, yeniçeriler sefer dönüşü halktan da öc almak için Padişah'tan izin istemişlerse de Bayezit, bu isteği geri çevirmiştir. İsteklerinin yerine getirilmediğini gören yeniçeriler, dedikodu yaparak uygunsuz hareketlere başlamışlardır. Bu olaylar da, bahşiş ve ihsan dağıtılmak suretiyle yatıştırılmıştır. (714)

Başka bir kaynağa göre, yeniçeriler Bursa'yı yağma etmek istemişler, II. Bayezit buna razı olmayınca, ayaklanmışlar ve Bursa için fidye olarak her yeniçeriye 1000'er akçe verilmek suretiyle yağma önlenebilmiştir. (715)

II. Bayezit'in Gedik Ahmet Paşa'yı öldürtmesi, yeniçerileri ayaklandırmıştı. Gedik Ahmet Paşa'nın canına dokunulmayacağı hakkında II. Bayezit'in evvelce yeniçerilere verdiği sözü tutmamasına karşılık, yeniçeriler padişaha güvensizliklerini göstermek istemişlerse de, olay büyümeden bastırılmıştı. II. Bayezit, ileride çıkabilecek ayaklanmaları önlemek için, yeniçerilere karşı yeni bir kuvvet dengesi olan ağa bölüklerini kurmuştur.

II. Bayezit son zamanlarında, saltanattan çekilerek yerini oğlu Şehzade Ahmet'e bırakmak istemişti. Yeniçeriler ise buna karşı çıkıyor ve I. Selim'in tahta çıkmasını istiyorlardı. Bu olay, II. Murat'ın ikinci kez tahta çıkışından

(712) Kritovulos; Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, İstanbul, 1328, s. 181.
(713) İslam Ansiklopedisi "Mehmet-II"; s. 513.
(714) Hoca Sadettin; Tacüttevarih, c. II, s. 13.
(715) Hammer; Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. III, s. 249.

beri, yeniçerilerin saltanat işlerine karışmaları için dışarıdan yapılan vaat ve kışkırtmalara kapılmalarının yeni bir örneğiydi. (716)

I. Selim'in İstanbul'dan Bursa bölgesine kardeşi Şehzade Ahmet üzerine yürüyüşü sırasında, yeniçerilerle sipahiler arasında bazı kavgalar olmuş, fakat Selim bunları yatıştırmıştır. (717)

Çaldıran Seferi'ne gidilirken, yeniçerilerin geriye dönmek için ayaklanmaları ve padişahın otağına kurşun sıkacak kadar ileri gitmeleri, vezirlerin ocağı kışkırtmalarından kaynaklanıyordu.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra, yine vezirlerin kışkırtmalarıyla yeniçeriler, padişahı dönüşe mecbur etmişlerdi.

Amasya'da kışlama sırasında Yavuz'un İran üzerine yürümesine karşı, yeniçeriler yeniden kışkırtılmışlardı.

Yavuz, 1515 Temmuzunda İran Seferi'nden döndükten sonra, geniş çapta inceleme yapmış, vezirlerini birer birer dinleyerek, subaylarını sıkıştırmış ve sonunda iran Seferi sırasında dönüş için askeri kışkırtanların Tacizade Cafer Çelebi, İkinci Vezir İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa olduğunu saptamıştı. Yavuz önce, İskender Paşa ile Osman Ağa'yı daha sonra da Cafer Çelebi'yi huzuruna çağırmış ve kendilerinden "İslam askerini itaatsizliğe ve kışkırtmaya sevk edenlerin cezasını sormuş, onlar da "idam" demişlerdir.

Yavuz, kendi fetvalarını kendilerinin verdiklerini söyleyerek, önce İskender Paşa'yı, daha sonra Tacizade'yi, Osman Ağa'yı, boyunlarından vurdurmak suretiyle cezalandırmıştır. (718)

Kanuni Sultan Süleyman'ın Edirne'de bulunmasından cesaret alan yeniçeriler (1524), bazı devlet adamlarının kışkırtmasıyla istanbul'da fesat çıkarmışlardır.

O sırada Mısır'da ıslahat yapan Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki rakipleri tarafından kışkırtılan bazı deniz leventleri, Vezir Ayaz Paşa ile Defterdar Abdüsselam'ın evlerini basmışlar, bazı Musevilerin dükânlarına girerek buraları yağma etmişler, ertesi günün gecesi de, İbrahim Paşa'nın evini soymuşlardı. (1525) Bu soygunculuğu yapanlar, suçu yeniçerilerin üstüne atmak istemişler, bunu duyan yeniçeriler, ayaklanarak Ağa Kapısı'nda toplanmışlar suçu kesinlikle kabul etmeyerek, denetleme yapılmasını ve asıl suçluların ortaya çıkarılmasını istemişlerdir. İncelemeler sonunda bulunan suçluları, yeniçeriler hemen linç etmişlerdir.

Bu soygun işinde Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile, Kâhyası kıran Balı ve divan kâtiplerinin reisi Haydar'ın rolleri olduğu duyulmuş, bunlar da boyunları vurulmak suretiyle cezalandırılmıştır. (719)

(716) Uzunçarşılı; s. 507.
(717) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 289.
(718) İbni Hasan Can; Selimname, Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat Kitaplığı, No. 1276, s. 85, 86.
(719) Celalizade Mustafa; Kitab-ı Tabakatül Memalik Fi Derecatül Mesalik, Süleymaniye, Esat Efendi Kitaplığı, No. 2/5, s. 67 ve Uzunçarşılı; s. 508.

Birinci Viyana Seferi'nde (1529), Budin Kalesi'nin teslim alması sırasında şehrin yağma edilmemesi kararı üzerine, yeniçeriler padişahtan bahşiş istemek için İbrahim Paşa'nın aracılığını dinlemişlerse de, vezir-i azam böyle bir dileği padişaha bildirmemiştir. Bunun üzerine, yeniçeriler Paşa'yı bir kiliseye kapatarak hayli disiplin ve terbiye dışı eylemler yapmışlarsa da, kendilerine söz verilmesi üzerine salıvermişlerdir. Bu olayda yeniçeriler vezir-i azama ağır sözler söylemişler, sekbanbaşının başını yarmışlar ve devlet adamlarını taşlamışlardır. (720)

Budapeşte'de, yeniçerilerle sipahiler kendilerine gününde maaş verilmemesi nedeniyle ayaklanmışlar (1564), Sandık emini ile müfettişini ve ileri gelen memurlardan sekiz kişiyi öldürmüşlerdir. Budin Beylerbeyi, bu olaydan yakasını güçlükle kurtarabilmiştir. (721)

İkinci Evre: Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarından Kapıkulu Ocağı'nın kaldırıldığı 15 Haziran 1826 tarihine kadar olan süredeki disiplin olaylarını kapsar.

Bu evrede Osmanlı Devleti, ekonomik, politik ve askerî birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Kanuni'nin son yıllarında devlet işlerinde kadınlar saltanatı geçerli olmuştu. Bu süre için, bir yazarımız şöyle demektedir:

"Fesad, entrika, hırs bütün devlet kurumlarında yıkıcı tesir yapmaya başlamıştı. Benlik duygusu devlet menfaatlerinin üstünde tutuluyordu." (722)

Bir başka yazar da şöyle diyor:

"XVII. yüzyılın ortalarında devlet yönetimi iyice zayıflamış, bu yönetimde büyük, küçük herkes söz sahibi olmuştu. (723) Devlet otoritesini korumakla da görevli Osmanlı ordusunu kışkırtmalarla asi ve zayıf duruma düşürerek bundan yararlanmak suretiyle yönetime tırmanmak isteyenlerin iç politikada açtığı yaralar, kendilerini de kendilerinden sonra gelenleri de dirliğe kavuşturmuyordu. Bu kışkırtmalar yüzünden özellikle yeniçeri teşkilâtında disiplinsiz hareketler meydana geliyordu.

Yeniçeriler disiplinsizliği, II. Selim'in tahta çıkışında cülus bahşişi vermediğini ve İstanbul'a geldiğini bir akçe eksik bahşiş verildiğini bahane ederek, padişahın saraya girmesini engelleyecek ve Veziri Ali Paşa'yı atından indirerek hakaret edecek kadar ileri götürmüşlerdi.

Osmanlı Devleti'ni zaferden zafere götüren disiplinli bir ordunun, disiplini bozulunca ne kötülükler yapabileceği ibretle görülmüş, Ocağın bozulma nedenleriyle bu disiplinsiz olaylar daha sonra çıkan Celâli ayaklanmalarının nedeni olmuştur.

Bu evrede, bu benzeri olaylarda görülen dispilinsiz hareketlerle, kanun ve nizama uyulmaksızın yapılan işlere ait örnekler, aşağıda açıklanmıştır:

---

(720) a. g. e.; s. 508.
İ. Hakkı Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, s. 133.
(721) Belin; Türkiye İktisadî Tarihi, Çev. M. Ziya, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 106.
(722) Enver Ziya Karal; Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, s. 66.
(723) Naima; Naima Tarihi, c. V, İstanbul, Matba-i Amire, 1327, s. 180.

I. Murat döneminde konulmuş olan pek esaslı disiplin kuralları, XVI. yüzyıl içinde cereyan eden bazı geçici olaylar hariç tutulursa, ordunun disiplin durumu yine de korunmuş sayılabilir.

III. Murat döneminde, Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde hünerlerini gösteren bazı sanatçılar (çingeneler) padişahın emriyle Ocağa alınarak devşirme kanunu zedelenmiş, böylece aralanan suistimal kapısı, zamanla ardına kadar açılarak Ocağın yasası, gelenek ve disiplini bozulmaya yüz tutmuştur. Bu bozuk düzen çeşitli nedenlerle genişlemiş ve bazı aralıklarla yüzyıl boyunca sürüp gitmiştir.

Yine III. Murat döneminde İran ve Avusturya seferleri dolayısıyla orduda meydana gelen boşlukları doldurmak için, "Kul Kardeşler" adıyla Ocağa halktan er alınması zorunluğu duyulmuştur. Bunların da Ocağın bozulmasına neden olduğunu birçok tarih yazarları bildirmektedir.

Zamanla Ocak'ta meydana gelen kadro boşluklarını doldurmak için Yeniçeri Ağası ve Kâtibi'ne verilen rüşvet karşılığında Ocağa dışarıdan eğitim görmemiş erler alınmıştır. (724)

Kapıkulu Ocağı'na dışarıdan er alınmaması hakkında geçmiş padişah fermanları (emirleri) mevcut olmasına karşın bu kanunsuz hareketler durdurulamamıştır. (725)

III. Murat döneminde yaşayan tarih yazarı Selânikli, devşirme için Anadolu ve Rumeli'ye giden çorbacıların rüşvetle Ocağa gelişigüzel asker aldıklarını yazmaktadır. (726)

Bu dönemde genç ve dinç yeniçeriler, seferden kurtulmak için, rüşvet karşılığı korucu (muhafız) adıyla İstanbul'da alıkonulmaya başlanmıştı. (727)

Bir kısım yeniçeriler de kışlalarını terk edip ticaretle uğraşmaya başlamışlardı. (728)

Yavuz ve Kanuni'den sonraki padişahların sefere gitmemeleri ve Ocağa hâkim olamayışları da disiplinin bozulmasına etken olmuştur.

Makam hırsı ve can kaygısıyla bazı vezir ve ağaların Kapıkulu Ocağı'nı kışkırtmaları ve ayaklanmaya teşvik etmeleri, disiplinin bozulmasının en önemli nedenlerindendir. (729)

Kitab-ı Müstetap kanunların iyi uygulanması sonucu, Kapıkulu Ocakları'nın III. Murat dönemine kadar intizamını koruduğunu, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan yolsuzluklar ve bunların doğuş nedenleri hakkında geniş bilgi vermektedir.

---

(724) Uzunçarşılı; c. III, ks. 2, s. 279.
(725) a. g. e. ; c. I, s. 696-698.
(726) Selânikli Mustafa Çelebi; Selânik Tarihi, İstanbul, 1281, s. 263.
(727) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 19, s. 135.
(728) Uzunçarşılı; s. 695.
(729) a. g. e. ; s. 477.

Bu kaynağa göre, Ocak yasaları, Kanuni döneminin ortalarına kadar iyi uygulanmış, sonradan Ocağa yabancıların alınışı uygulamayı bozmuştur.

Ocağa giren yabancılar nedeniyle, gündelikler kat kat artmış, Kanuni'nin ilk yıllarında yeniçeri sayısı 8000 iken, bu dönemin ortalarında 12.000'e yükselmiştir. Daha önce yeniçeriler az ve özdü. Düşmana her taarruzlarında başarı kazanıyorlardı. Onlar, efendilerinin ekmeği ve öğütleriyle büyümüş ve onların terbiyesiyle yetişmiş olduklarından, savaşta da hayatlarını feda etmekten çekinmiyorlardı.

Devlet büyükleri, Yeniçeri Ocağı'ndan başlayarak, ağalıkta sancak ve beylerbeyliklerinde görgü ve tecrübe sahibi olurlar, devlete bağlılıkla hizmet ederlerdi. Bir acemi oğlanı yıllarca ağır hizmetlerde çalıştıktan sonra, Yeniçeri Ocağı'na geçebilirdi. Oysa şimdi, bir çift öküzünü satan köylü, parayla Ocağa girebiliyor, bu nedenle de Ocak'taki personel sayısı gittikçe artıyordu.

Çeşitli nedenlerle Ocak'tan kovulanlarla sabıkalıların "Çalık" tashi-hi bedergâh adıyla yeniden ocağa alınmaları, şerefli bir geçmişi olan bu teşkilâta suçluların dolmasına yol açmıştı.

II. Osman döneminde sakat ve ihtiyar olduklarından dolayı iş göremez hâle gelenlerin sayısı 1000 kişiyken, daha sonra değişik bahane ve adam kayırmalar sonucu, bu gibilerden şefere gitmeyenlerin sayısı 7000'i aşmıştı. Sefere gitmemek için Ağa Kapısı'na korucu yazılmanın narhı 100-150 altındı.

II. Osman döneminde 35.000'den fazla olan yeniçerilerden ancak 20.000'i sefere gidiyordu. Diğerleri emekli ve bir kısmı da kalelerde nöbette gösteriliyordu.

III. Mehmet'in Eğri Seferi'nde, beraberinde götürdüğü yeniçeri sayısı 8000 kadardı. Defter kayıtlarına göre o tarihteki yeniçeri sayısıysa, 40.000'den fazlaydı.

Bunlardan 20.000'i seferle görevlendirildiği halde, ancak 8000'i savaşa katılmış, ulufelerini de 20.000 kişi üzerinden almışlardı. Sadrazam ve defterdar, Ocaklılardan çekindikleri için, bu yolsuz uygulamayı âdeta görmemezlikten gelmişlerdi.

Ağalar, subaylar ve yeniçeri kâtibinin yaptığı bu yolsuzluklar nedeniyle Ocağın düzeni temelinden bozulmuştu.

Osmanlı ordusunun böylelikle değersiz ve güçsüz duruma düşmesine karşılık, devletin sınır komşuları olan Avusturya ve Rusya, zamanın gereklerine uyarak, ordularını yeniden düzenlemiş, eğitmiş ve yeni silâhlarla donatarak güçlendirmişlerdi.

Bu hâli gören devlet büyükleri, Kapıkulu Ocakları'nın yeniden düzenlenmesini gerekli görmüşlerse de, ayaklanmalarından korkarak düzenlemeye cesaret edememişler, ancak hazineyi dar boğazdan kurtarmak için, zaman zaman Ocak personelini azaltmakla yetinmişlerdi.

III. Mehmet döneminde başlayan malî bunalım nedeniyle, yeniçerilere ulufelerinin zamanında verilememesi, verildiğinde de "Zuyuf Akçe" (değeri düşük

akçe) ile ödeme yapılması, disiplinin daha da bozulmasına çok büyük etken olmuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısıyla, XVII. yüzyılda disiplini iyice bozulan Yeniçeri Ocağı, artık devlete zararlı olmaya başlamıştı.

Osmanlı imparatorluğu'nun hatırı sayılır bir askerî gücünü oluşturan yeniçeri teşkilâtındaki bu çözülmenin tarihî oluşumu ve akışını belirtmek faydalı olacaktır.

II. Selim'in tahta çıkışında cülus bahşişi verilmediği bahanesiyle padişahın saraya girmesini engellemekle başlayan olaylar, Yavuz ve Kanuni gibi iki kudretli padişahın Ocak personeli üzerinde sürmekte olan etkileri nedeniyle, fazla aşırılığa dönüşmemiştir.

III. Murat döneminde Sokullu Mehmet Paşa gibi yetenekli bir sadrazamın iş başında bulunmamasından dolayı yeniçerilerin başkaldırmasına meydan verilmiştir. 1575'te Divan-ı Hümayuna gelerek fazla para verilmesi isteğinde bulunan sipahi ileri gelenlerini yanına çağıran Sokullu, onlarla yasa gereklerini yeniden açıklamış, bu ılımlı tutumuyla olayların gelişmesini önlemiştir. (730)

Sokullu'nun ölümünden sonra yeteneksizlik ve tedbirsizlikler yüzünden başgösteren hareketler nedeniyle, yeniçerilerde zaman zaman itaatsiz davranışlar görülmüştür. Örneğin, 1589 yılında maaşlarının düşük akçeyle ödenmesinden ötürü, yeniçeriler, Beylerbeyi Mehmet Paşa ile, Defterdar Mehmet Efendi'yi öldürmüşlerdir. Bu olay, devlette sarsıntının başlangıcı olmuş, bundan sonraki üç yıl içinde ülkenin her tarafında kargaşalıklar başgöstermiş, Mısır, Kığı, Budin ve Tebriz'de ayaklanmalar meydana gelmiştir. (731)

1590'da İranlılar ile barış antlaşmasının imzalandığı gün çıkan yeniçeri ayaklanmaları, devletin gerilemesinde temel neden olan yönetim zayıflığını ortaya çıkarmıştır. Aslında bu zayıflık Sokullu'nun ölümüyle daha on yıl önceden başlamıştı.

Sokullu'nun ölümünden sonra, sadrazamların nüfuzları azalınca, Saray mensuplarının etkileri artmış, paşalara ve ulemaya verilen paşmaklık, saray kadınlarına da verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, vezirlerle devlet büyüklerinin kapılarında eskiden olduğu gibi parayla alınmış köleler yerine, askerî hizmetler için ayrılmış tımarlılar hizmet görmeye başlamış tımar ve zeametler çingenelere de verilmiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısıyla XVII. yüzyılda rüşvet ve zulüm, bütün ülkeyi kaplamış, defterdarları ve valileri doyurmak için halk âdeta soyulmuştur.

1591'de Divan-ı Hümayun'a gelmekte olan Sadrazam Ferhat Paşa'ya yeniçeriler saldırıda bulunmuşlar, aynı tarihte yine yeniçeriler Buğdan Voyvodalığı'na rüşvet karşılığı istedikleri bir kimseyi Buğdan Beyi olarak getirmişlerdir.

(730) İ. Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. III, ks. 2, s. 279.
(731) Hammer; Devlet-i Osmaniye Tarihi, c. VIII, s. 161.

1592 Macaristan Seferi'nde Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa'nın emrine itaat etmeyen Kapıkulu askeri, kendilerine gösterilen kışlayı terk ederek Belgrat'a gelmişlerdir.

Yine aynı yıl ulufelerinin gecikmesi nedeniyle ayaklanan sipahiler, Divan-ı Hümayun'a gelecek Defterdar Emin Paşa'nın başını istemişlerdir.

Sarayından ayrılmayan III. Murat, yeniçerilerin cepheye gitmelerini emrettiğinde, önce "Padişahsız sefere gitmeyiz" demişler, daha sonra, "Bahşiş almadan sefere çıkmayız" diye ayak diremişler, Yeniçeri Ağası'nın yalvarışlarıyla yola çıkmışlardır. Yeniçerilerin Sofya'ya varışlarında ulufe alma zamanları gelmişti. Ulufelerinin hazır olup almadığını Serdar'a sormuşlar, hazır olmadığını öğrenince içlerinden bir yayabaşını seçerek Padişah'a cepheye gitmeyeceklerini bildiren yeniçerilere, III. Murat, iç hazineden çıkardığı 600.000 altını 12 at arabasıyla Sofya'ya göndermiştir. (732)

III. Mehmet'ten sonra yeniçeriler, vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem ile sefere gitmeye alışmışlardı.

1596 yılında yeniçerilere sefer hazırlığı emri verildiği zaman "Padişah'ın fermanıyla sefere gideriz amma, serdarımız vezir-i azam olmak gerektir. Serdarımız gayri olursa işimiz ileri gitmez ve maslahatımız bitmez" demişlerdir. (733)

Avusturya Seferi'nin uzun sürmesi dolayısıyla, boşalan Kapıkulu Ocakları'nın kadrolarını doldurmak için 1598 yılında dışarıdan Ocağa adam alınmasında bir sakınca görülmemiştir.

Bu uygulamayla, Devşirme Kanunu'nun hükmü de ortadan kalkıyordu.

Ayrıca, sefer süresince çeşitli bahanelerle korunarak savaşa gitmeyen yeniçerilerin yerine, İstanbul'da olduğu gibi Rumeli'de ve Anadolu'da da, serdengeçti (gönüllü) bayrakları açılarak yeniden asker yazılıyordu. Dışarıdan alınan bu askerler, Kapıkulu Ocakları'nın disiplini bozuyorlardı. Bu nedenlerle XVI. yüzyıl sonunda, Kapıkulu Ocakları güvenilir bir kuvvet olmaktan çıkmış, meleket için zararlı bir güç hâline gelmeye başlamıştı.

XVII. yüzyılın ilk yarısında, bu Ocak mensupları daha da tehlikeli olmaya başlamış, zorbalıklarıyla devlet işlerine karışarak, istemedikleri padişahları ve vezirleri öldürmeye veya yerlerinden uzaklaştırarak istedikleri kimseleri onların yerlerine getirmeye başlamışlardır. Bu dönemde paşa ve vezirlerin ihtiraslarına âlet olan Kapıkulu Ocakları, birçok kanlı olayların meydana gelmesine neden oluş, ülkenin başına da büyük dertler açmışlardır.

XVI. yüzyılın sonunda yeniçerilerin evlenmelerine izin verilince kışlalar boşalmış, çarşıda esnaflık yapmaya başlamışlardır.

(732) Selâniki Mustafa Çelebi; Selâniki Tarihi, Başılmamış nüsha, İstanbul, Süleymaniye Esat Efendi Kitapılığı, Varak 208.
(733) a.g. e. ; Varak-208 ve Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, Ks. 3, s. 404-407.

1603'te III. Mehmet'i ayak divanına çağıran sipahiler, devlet işlerine karıştıkları gerekçesiyle Kapıağası Osman Ağa ile Kızlar Ağası Cafer Ağa'nın başını istemişlerdir.

Yine 1603'de, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine geçmek isteyen Sedaret Kaymakamı Mahmut Paşa, Kapıkulu süvarilerini amacına âlet etmek istemiş, Hasan Paşa da yeniçerileri elde ederek bunlarla süvarileri yola getirmişti. Bu yüzden iki Ocak arasına düşmanlık girmişti. (734)

II. Osman döneminde yeniçeriler taşkınlıklarını çok ileri götürmüşlerdir. Lehistan savaşlarında yeniçerilerin isteksiz olduklarını gören II. Osman, bunları yola getirmek istemişse de bunu hayatıyla ödemiştir.

Padişahı öldüren yeniçeriler, akıldan yoksun I. Mustafa'yı ikinci kez tahta çıkarmışlardır. Bu olaylardan sonra taşkınlıklarını daha da artırınca, zaman zaman korkularından esnaf ve tüccar dükkânlarını açamaz hâle gelmişlerdir. (735)

Bir yıldan daha az süren I. Mustafa'nın ikinci saltanat döneminde zorbalar, altı kez sadrazam değiştirmişlerdir.

Sonunda I. Mustafa'yı tekrar tahttan indirerek, yerine henüz çocuk yaşta olan IV. Murat'ı geçirmişler, yeniçeriler ve sipahiler padişahın bu durumundan yararlanarak zorbalıklarını sürdürmüşlerdir. (736)

IV. Murat'ın döneminin ilk yıllarında sipahilerin, İstanbul ile taşra şehir ve kasabalarındaki halka ve hükûmete karşı yaptıkları taşkınlıklar son derece dayanılmaz hâle gelmişti. Bunlar Anadolu'daki halka zulüm yapıyor ve soyuyorlardı. Sipahiler hayvan besledikleri için, bunların çoğu şehir ve kasabalara yerleşerek çiftlik sahibi olmuşlar ve bulundukları bölgeyi nüfuzları altına almışlardı.

Kapıkulu askerlerinin İstanbul'daki taşkınlıklarını gözleriyle gören, taşradaki hareketlerini de adamları aracılığıyla öğrenen IV. Murat, büyüyüp idareyi eline aldıktan sonra, bunlara karşı çok sert davranmış, sipahi ve yeniçerilerin elebaşılarını birer birer yok ederek kalanlarını da yıldırmıştı. (737)

IV. Murat'ın Kapıkulu Ocakları'nda kurduğu disiplin, I. İbrahim'in ilk yıllarında da sürmüş, ancak bu padişahın son dönemlerinde, Ocak mensupları tahakküm ve zorbalıklarına yeniden başlayarak padişahı öldürmüşlerdi.

1648 yılında, Padişah İbrahim'in katillerini istemek bahanesiyle ayaklanan sipahi Ocağı'na karşı yeniçeriler çıkarılmış, ayaklananları yola getiren yeniçerilerin bu tarihten sonra küstahlıkları daha da artmıştır.

XVII. yüzyılın ortalarında, yeniçerilerin zorbalıklarını gösteren tipik bir tarihî örnek, aşağıda açıklanmıştır.

---

(734) İbrahim Peçevi; Peçevi Tarihi, c. II, İstanbul, 1283, s. 156 ve Naima; Naima Tarihi, c. I, s. 300-304.
(735) Selâniki Mustafa Çelebi; Selâniki Tarihi, basılmamış nüsha, Varak 438.
(736) Naima; Naima Tarihi, c. II, s. 394.
(737) Ahmet Cevdet; Tarih-i Cevdet, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309, s. 239.
Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, c. II, s. 281.

1650 yılında İstanbul halkının yeniçerilere karşı giriştikleri fakat sonuç alamadıkları bir girişim sonunda, sadrazamlık katına Siyavuş Paşa getirilmişti. Yeni Sadrazam, ağalarla anlaşmak için yeniçeri kışlası içindeki ortacamiye gittiğinde, Ocak ağalarından ünlü Bektaş Ağa, "Baka kardeş, eğerçi sen bu işi ettir, ammakin iyi etmedin" demiş, Sadrazam da, "biz ne ettik?" karşılığını verince, Bektaş Ağa, "Bizim müşaveremiz olmadan niçin mühür aldın? Sana vezareti kim verdi?" diyecek kadar küstahlığı ileri götürmüştü. Bunun üzerine Sadrazam, "Bana sadareti Padişah verdi, ben talip ve ragıp olmadım" (ben bunu istemedim ve bu işe yanaşmadım) demişti. Bektaş Ağa da, "Öyleyse mübarek olsun! amma bizim müşaveremiz olmadan (bize danışmadan) bir iş edeyim dersen vezirlik edemezsin" karşılığını vermişti.

1651 yılında, Sancağı Şerif de çıkarılarak, İstanbul halkı tekrar, bu azgın Ocak mensuplarına büyük bir darbe vurmuş, fakat vezirlerin birbirini çekememesi yüzünden, zaman zaman yine karışıklıklar eksik olmamıştı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve Köprülülerin sadareti döneminde, 30 yıl kadar Kapıkulu Ocakları'nda herhangi bir ayaklanma görülmemişti.

Daha sonraları IV. Mehmet'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ve altı ay süren korkunç olaylar, devletin başına büyük gaileler açmıştı. Bu olaylar sırasında Cebeci, Topçu ve Toparabacı Ocakları de, yeniçeriler ve sipahiler gibi taşkınlıklar yapmış, ayaklanmalar sırasında bazen zorla, bazen de gösteriş olsun diye yeniçeri ve sipahilere katılmışlardır.

XVII. yüzyılın devam eden bozuk devlet idaresi, gerileme döneminde de aynı şekilde sürmüştür.

Merkez ve eyalet teşkilâtında idareyi ellerinde tutan mülkî ve askerî âmirlerin yetkilerini kötüye kullanmaları ve halk üzerindeki dayanılmaz baskıları, ayrıcalıklı ve merkeze bağlı eyaletlerde dış propagandaların etkisiyle, milliyetçilik ve bağımsızlık fikrinin uyanması, silâhlı kuvvetlerde de disiplinin bozulması, ülkenin her tarafından idare ve asayişin son derece kötüleşmesine neden olmuştu.

Silâhlı kuvvetleri oluşturan Ocaklarda, yer yer ve zaman zaman meydana gelen başkaldırmalar, İstanbul'daki Cebecilerin ayaklanması ve 1703 Edirne Vakası, 1730 Patrona Halil Ayaklanması gibi büyük olaylarda sadrazamlar öldürülmüş, padişahlar tahttan indirilmişti.

1787-1793 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nda, yığınak ve yürüyüş zorunluğu dolayısıyla ve ulufe dağıtımının gecikmesi yüzünden direniş ve ayaklanmalar başgöstermişti.

Devletin bu idaresiz tutumu yüzünden, 1766'da Bulut Kapan Ali Bey Ayaklanması, 1769 Mora Ayaklanması ve 1785'te de Mısır Kölemenlerinin Ayaklanması gibi devleti temelinden sarsan olaylar görülmüştü.

Orduda disiplin kalmamıştı. Savaş sırasında kaçaklar çoğalmış, yoksunluğa tahammül azalmış, ulufelerin dağıtımı geciktiğinde, ayaklanmalar görülmüştür.

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı sırasında, ordu, Edirne genel doğrultusunda yürüyüşe geçtikten sonra havalar bozmuş ve yeniçeriler dağılmaya başlamışlardır. Bu durumu gören serdar-ı ekrem, birlikleri büyük zoluklarla yola getirmiştir. Bu ordu, Haziran 1788'de Sofya'da tekrar ayaklanmış, serdar-ı ekrem zorlukla canını kurtarabilmiş, olay güçlükle bastırılmıştır.

Bu disiplinsiz ordu, 11 Temmuz 1788'de Vidin'deki Gaziler Tepesi'nde ordugâha geçtiğinde, ulufe alamadıklarını ileri sürerek, yeniden ayaklanmış, ulufelelerinin bir hafta içinde verileceği vaat edildikten sonra, güçlükle yatıştırılmışlardır.

Eyalet Askerî Kuvvetleri de, tımarların kanuna aykırı yönetilmeleri yüzünden bozulmuşlardı. Bu kuvvetlerin disiplinsiz hareketleri, ülkenin her yerinde asayişin bozulmasına etken olmuştu.

Anadolu'da Saruca sekbanlarının ve leventlerin hükûmete başkaldırmaları, Rumeli'de de idarî hata ve savaş sıkıntılarından doğan ayaklanma ve eşkiyalık hareketleri görülüyordu.

Başkentte uzak eyaletlerden; Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Hicaz'da, başta dik kafalı yöneticiler olmak üzere, diğer isyancılar Irak'ta da Arap aşiretleri ayaklanıyordu. Bu kangren olmuş teşkilâtın artık sonu gelmişti. Nitekim, II. Mahmut 1824 yılında İstanbul'un Aksaray-Etyemez semtinde bulunan yeniçeri kışlalarını, kendine sadık askerlerle kuşatarak topa tutmak suretiyle yok etmiştir. Yüzyıllardır yeniçeri eza ve cefasından yılgın olan istanbul halkı da bu harekâta katılmış ve birkaç gün içinde altı bine yakın yeniçeri yok edilerek bu teşkilât tarihe karışmıştı.

Üçüncü Evrede; Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından 1913'e kadar geçen bu sürede Osmanlı Devleti'nin ekonomide, politikada ve orduda sürüp giden problemlerinin düzeltilmesi için, XV. yüzyıl sonundan başlayarak birbiri ardınca asker ve sivil düşünürler tarafından ileri sürülen ıslahat önerileri (risaleler, layihalar, siyasetnameler) yapılmaktaydı. Bir idareci ve maliyeci olan Defter Emini Ayni Âli Efendi, Koçibey, Kâtip Çelebi ve Kitab-ı Müstetap yazarı... gibi ünlü kişiler, bu konuda en belirgin olanlarıdır.

Tüm bu önerilerin etkisiye, çoktan beri güç ve önemini yitiren Eyalet Askerî Kuvvetleri ve bunlara ilâveten Kapıkulu örgütünün kaldırılmasını izleyen yıllarda, birbiri ardınca yapılan askerî ıslahat sürüp gitmiştir. (738)

O dönemin üst düzeydeki bir askerî yazarı, Harp Okulu öğrencilerine disiplin, yasa, nizam ve cezalar konusunda verdiği derste, özetle şunları söylüyordu: (739)

"Bir milletin devamlı olan askerî kuvvetlerinin oluşması konusunda gereken yöntem ve kurallara ilâveten, bu askerî kuvvetin sevk ve idaresi yahut yararlanılacak hizmetlerini iyi bir şekilde yapılması için disiplin, yönetim, askerî

(738) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5, s. 189-231.
(739) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, s. 75.

terbiye kurallarına uyma ve harp araç ve gereçlerinin tedariki için lüzumlu tüm askerî tesislere sahip olmak gerekmektedir. Bunlarla birlikte, itaat, kendini askerliğe adama, askerî ceza, ödüllendirme ve yükselme konularına da önem verilmelidir."

Ne varki, bütün bu derslere karşın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kaybedilmiştir. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın kazanılmasıysa, Kapıkulu Ocağı'nın kaldırılmasından sonraki yıllarda ve özellikle eğitim ve örgütlenmeye önem verildiği bir dönemde, disiplini sağlam, yasa ve nizama uyan bir ordunun başarısıydı.

c. Ceza Uygulamaları ve Hapishaneler

Osmanlı Devleti'nde ceza verme yetkisi, bu gün olduğu gibi rütbeyle orantılı olarak büyürdü. İlk kuruluş yıllarına ait ceza yasaları ve usulleriyle hapishaneler hakkında, tarihî eserlerde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, o dönemdeki bazı olaylar bu konuda bir fikir vermektedir. Örneğin, aynı zamanda başkomutan olan padişaha tam olarak bağlı olmaması veya ona karşı çıkması yüzünden I. Osman, amcası Dündar Beyi öldürtmüştür. (740)

I. Orhan Bey öldüğü zaman yerine Murat Bey getirilmişti. Bu atama, o dönemdeki işlerinde nüfuz sahibi olan Ahilerin kararıyla olmuştu. Murat Bey aynı zamanda, Rumeli'de bulunan ordunun da komutanıydı. I. Murat'ın kendisine muhalif olan kardeşlerini öldürttüğü anlaşılmaktadır. (741)

Şehzade Savcı Bey, babası I. Murat'a karşı ayaklanıp savaşa girmiş, yenilince gözlerine mil çekilmiş, sonra da öldürülmüştür. (742) Yasanın cürüm saymadığı suçlar için keyfi ve indi kararlarla yapılan idamlar, Osmanlı Tarihi'ni hukuk yönünden zedelemiştir. Osmanlı Hanedanı'nda "Nizam-ı âlem" için diğer kardeşlerin öldürülmesinin yasallaştırılması olayı, Fatih döneminde olmuştu. Yıldırım Bayezit, Karamanoğlu safında hareket ettiğini gören kayınbiraderi Germiyanoğlu Yakup Bey ile Veziri Hisar Beyi ipsala Kalesi'ne hapsettirmişti. (743)

Fetret dönemindeki kanlı temizliklerden sonra, I. Mehmet, Rumeli ve Anadolu'daki ayaklanmaların tertipçisi ve başı olan Şeyh Bedrettin'i, ulemadan oluşan bir kurulda sorguya çektirip yargılattırmış ve şeyhin kendisinin de imzaladığı bir fetvaya dayanarak astırmıştır. (744)

---

(740) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. II, s. 45, 46.
(741) Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. I, s. 61.
(742) Danişmend; c. I, s. 33, 68, 69.
(743) a. g. e. ; s. 89.
Uzunçarşılı; s. 141, 142.
(744) a. g. e. ; s. 193.
Danişmend; s. 180.

II. Murat Gelibolu'ya asker çıkararak kendisine karşı ayaklanıp Rumeli'yi ele geçirmiş olan Şehzade Mustafa Çelebi'yi yakalamış, Edirne Kalesi'nin burcuna astırarak idam ettirmişti. (745)

Yine II. Murat, İznik'te ayaklanan kardeşi küçük Mustafa'yı idam ettirmişti. (746)

II. Murat; Ordu ile gizli ilişkilerinden ve kendisini öldürteceğinden kuşku duyduğu veziri Hacı İvaz Paşa'nın gözlerine mil çektirmek suretiyle kör etmişti. (747) Yine II. Murat, İzladi kış seferindeki kötü davranışlarından dolayı Uç Beyi Turahan'ı Tokat'a sürmüş ve orada hapsettirmişti. (748)

Yeniçeri Ocağı'ndaki cezalar ve cezalandırılmalara gelince:

Yeniçeri teşkilâtının kurulduğu ilk yıllarda ceza usulleri çok ilkel durumdaydı. Teşkilât zamanla geliştikçe, ceza usulleri de gelişmiş ve mevzuat hâlinde tespit edilmiştir.

Yeniçeri Ocağı'ndaki cezalandırma, işlenen şuça ve kıdeme göre yapılırdı. Kıdemli (yaşlı) erler, yayabaşıların odalarında oda kethüdası veya bölükbaşı tarafından, kıdemli olmayan erlerse, kışlalarındaki orta sofasında bütün oda halkının önünde kendi odabaşısı tarafından cezalandırılırdı. Bu cezalar, dayak cezasıydı.

Çorbacının emriyle ceza görecek eri, odabaşı tutuklatır ortanın aşçıbaşına teslim ederdi. Aşçıbaşı, bu eri ortanın mutfağında hapseder, verilen emre göre onu oturtur veya ayağına demir pranga vurdururdu.

Ramazanda ve cuma geceleri yeniçeriye meydan dayağı atılmaz ve suçlu, işe yaramaz hale gelecek derecede dövülmezdi.

Suçu dayak ve hapis derecesini aşan yeniçeri, Ocak'tan çıkarılarak "Mert-ı Kale" tâbiriyle bir kaleye gönderilir, suçu daha ağır olup idamını gerektiriyorsa, ilk önce defterden adı silinmek suretiyle Ocak'la ilişkisi kesilir ve daha sonra da idam edilirdi.

Barışta Ocağ'ın disiplin ve inzibatını korumak için verilen cezalar dayak, hapis ve idamdı. Savaşta emir ve komutaya dikkat etmeyenlerle az kabahatli olsalar bile, yargılanmadan en ağır biçimde cezalandırılırdı.

Yükseliş döneminde görülen başlıca suçlar, yasaya ve disipline aykırı hareket, asayişi bozmak, düşman karşısında bozgunculuğa neden olmak, padişahın emrine aykırı hareket etmek ve askeri kışkırmak, her türlü uygunsuz hareketler, padişahı yermek, devlet hazinesini zarara sokmak, görevini kötüye kullanmak, haksız yere adam öldürmek, askeri hizmetten kaçmaktı.

---

(745) Uzunçarşılı; s. 198.
Danişmend; s. 186.
(746) Uzunçarşılı; s. 201.
Danişmend; s. 189.
(747) Uzunçarşılı; s. 203 ve Mufassal Osmanlı Tarihi; c. I, s. 281.
(748) İnalcık; s. 16.

Bu suçlara karşı verilen cezalar da, idam, işten el çektirme, hapis, dayak ve rütbenin indirilmesiydi.

Her konudaki kanunnamelerin, yargı, savunma hak ve usullerinin ilkel olduğu, kanunun çoğu kez padişah veya onun vekil ve temsilcisinin ağzından çıkan tek bir sözden ibaret kaldığı, koyu ihtirasların, rekabetin ve çeşitli entrikaların kaynaştığı bu dönemde, suçla gerçek ceza arasında bir denge bulunmuyordu.

Rütbe ve mevki ne kadar yüksek olursa olsun, suçlu durumda görülen kişi, padişah çevresine yakınlığı oranında ceza görüyordu.

Sadrazam, vezir, serasker, ordu komutanı gibi yüksek rütbeli ve mevki sahibi kişilerin ölüm cezalarına çarptırıldıkları Osmanlı tarihinde sıkça görülmekle beraber, bunların gerçek suçları hakkında çoğu kez yeterli bilgi mevcut değildir. Aksine, bu olaylarda gammazlık, çekememezlik, taraf tutma gibi kötü huy ve niyetlerin hatta kadın parmağının bile etkileri görülür.

Seferde cephedeki komutanlardan biri suç işlerse, padişahın emriyle tutuklu olarak başkente getirilip, yargılandıktan sonra şiddetle cezalandırılırdı.

Yeniçeriler arasında disipline aykırı hareketler görüldüğünde, padişah bu hareketin nedenlerini ve elebaşılarını titizlikle araştırır, suçlu bulduklarını suçlarının derecesine göre cezalandırırdı.

Ölüm cezası, çeşitli şekillerde uygulanır, bu cezaya çarptırılan kimsenin mal ve mülküne devletçe el konurdu.

Bu cezadan ender olarak kurtulabilmek, ancak padişahın affıyla mümkündü.

İşten el çektirme; görevden alınma anlamına gelmekle beraber, sadrazam veya vezir gibi yüksek rütbeli kişilerin cezasına "çadırı başına yıkılmak" deyimi kullanılırdı.

Bazı yüksek rütbeli kişilerin birkaç kez görevine son verilip, birkaç kez tekrar aynı göreve atandıkları görülürdü.

Hapis cezası, suçlunun belirli ceza evlerinde veya kale zindanlarında bir süre tutulması suretiyle uygulanırdı.

Dayak cezası; suçlunun falakaya yatırılıp, sopayla ayaklarına vurulmasıyla uygulanır, büyük rütbeli yeniçeri subayları bile bu cezaya çarptırılırdı.

Rütbenin indirilmesi cezasında; suçlu, görevinden alınarak, maaşı ve itibarı çok daha küçük ve düşük bir göreve atanırdı. Bu cezayı alanlardan bazılarının sonradan affa uğrayarak eski unvanlarını kazandıklar görülmüştür.

Bu konuyla ilgili olarak evvelce de açıklanmış bulunan bazı benzer örnekler aşağıdadır:

Fatih'in ilk Karaman Seferi'nden dönüşünde, yeniçerilerin gösterdikleri disiplinsiz hareketler üzerine, Yeniçeri Ağası Kazancı Doğan'ın hem dayak hem

de işten el çektirme, yayabaşılarınsa, yalnız dayakla cezalandırıldıkları görülmüştür. (749)

Fatih, kendisine yıllarca vezir-i azam ve ordu komutanı olarak hizmet eden Mahmut Paşa'yı birkaç kez işten el çektirmek suretiyle cezalandırmış, sonunda, muhaliflerinin iftiralarına kanarak önce hapsettirmiş, bununla da yetinmeyerek daha sonra öldürtmüştür. (750)

II. Bayezit, Birinci Boğdan Seferi'nden sonra (1484), çadırlı ordugâhta, Kırım Hanı şerefine verdiği ziyafet sırasında, bir Tatarın, Han'ın hizmetinden kaçarak o bölgenin Hristiyanları ile dost olduğunu, kılık kıyafet değiştirerek Hristiyanlığı kabul ettiğini öğrenmişti. Yakalanan bu Tatara ağır bir ceza uygulanmıştır. (751)

Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Adana Ovası'nda Mısır kuvvetleri karşısında bozguna uğraması (1488) üzerine, II. Bayezit suçlu gördüğü komutanların tutuklu olarak İstanbul'a gönderilmesini ve Ali Paşa'nın da acele gelmesini emretmişti.

Durumu, ordu komutanlarını sorguya çekerek öğrenen II. Bayezit, düşman karşısından erken çekildiği için Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı ölüm, sağ kanada yardımda geciken sol kanat komutanı Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa'yı işten el çektirme ve Ohri Sancakbeyliği'ne atama, diğer bazı kişileri de çeşitli hapis cezalarıyla cezalandırmıştır. (752)

II. Bayezit tarafından Gedik Ahmet Paşa'nın ölümle cezalandırılması dikkate değer bir olaydır.

Bu cezanın hangi suçtan dolayı verildiği bu güne kadar saptanamamıştır. (753)

I. Selim, tahta çıktığında bahşişler dağıtmış ve gerekli gördüğü kişilerin rütbelerini yükseltmişti. Bu sırada orta rütbeli bir devlet memuru, divanda bulunanları usandırırcasına ısrar ederek yükseltilmesini istemiş, sonunda I. Selim bu kişiyi ölüm cezasına çarptırmıştır. (754)

1514 Çaldıran Seferi'nde Yavuz Sultan Selim, hizmet kıtasından iki erin izin verilen yerden daha ileriye gittiklerini görerek, bunları bulundukları yerde öldürtmüştür. (755) Yine bu seferde, yalan havadis yapıp orduyu gereksiz yere alarma geçiren bir kişiyi yakalatan Yavuz Sultan Selim onu da öldürtmüştür. (756)

I. Selim, Çaldıran'dan Amasya'ya dönüşte, Vezir-i azam Dukağinzade Ahmet Paşa'yı, yeniçerileri kışkırtmak ve Dulkadiroğulları ile gizli mektuplaşmak suçundan dolayı öldürtmüştür. (757)

(749) Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihannüma, c. II, s. 687.
(750) a. g. e. ; s. 821 ve Mufassal Osmanl Tarihi, c. II, s. 657.
(751) Kemalpaşazade; Kemalpaşazade Tarihi, c. VII, Ankara, 1957, s. 34 a.
(752) a. g. e. ; s. 55 b.
(753) a. g. e. ; s. 18 b. , 19 a.
(754) Hoca Sadettin Efendi; Tacüttevarih, c. II, s. 204.
(755) Feridun Bey; Münşeatüsselâtin; c. I, s. 399.
(756) a. g. e. ; s. 400.
(757) Uzunçarşılı; c. II, s. 264.

Yavuz Selim, Mercidabık Savaşı'nın sonunuda, Mısır Sultanı Gavri'nin kaçarken bir dere kenarında öldüğünü haber almış, bunun doğruluğunu anlamak için karagâhtan bir çavuşu görevlendirmişti. Bunun doğruluğunu saptayıp durumu II. Selim'e bildirdikten sonra, karşılığında bahşiş isteğinde bulunan çavuş, padişah tarafından ölüme mahkûm ettirilmişse de vezirlerin ısrarlı ricaları üzerine çavuşluk rütbesinin geri alınmasıyla ceza hafifletilmiştir. (758)

Mısır Seferi'ne gidilirken yapılan yürüyüş sırasında, uygunsuz hâllerden ötürü silâhtarbaşı, Yavuz Sultan Selim'in emriyle falakaya çekilmiş ve daha sonrada işten el çektirilimiştir. (759)

Mısır'dan dönüşte kendisine refakat eden Yunus Paşa, Mısır Beylerbeyliği'ne atanan Hayır Bey'i eleştirdiği için Yavuz Sultan Selim tarafından yolda öldürülmüştü. (760)

Yavuz, Şam'da bir av dönüşü sırasında rastladığı suçlu bir askere, hazineye zarar verdikleri için hazinedarı ve altı kapıcıyı Şam'da öldürtmüştü. (761)

I. Selim, beşinci kez vezir-i azamlığa getirtmiş olduğu İhtiyar Hersekzade Ahmet Paşa'yı, Diyarbakır Beylerbeyi bıyıklı Mehmet Paşa'nın Diyarbakır'da kuştamada kalmasına kızarak, başına birkaç yumruk vurduktan sonra, işten el çektirmiş ve Yedikule'ye hapsettirmişti. Ahmet Paşa ancak diğer iki vezirin ricaları sayesinde evinde oturmasına Padişah'tan izin alınabilmişti. (762)

Budin Seferi'ne giderken, Edirne yöresinde atını ekin tarasına sokan bir erle, yürüyüşte terkilerinde et saklayan iki eri I. Süleyman'ın emriyle öldürtmüştü. (763) Yine I. Süleyman, daha ileri gidilmemesi emrini dinlemeyen bir eri öldürterek ordugâhta teşhir ettirmişti. (764)

1528'de İstanbul'un Sultan Selim semtinde bir evin basıldığı, eşyalarının yağma edildiğini ve içindeki insanların öldürüldüğünü, suçluların da mahalle aralarında satıcılık yapan bekâr Arnavutlar olduğunu öğrenen Kanuni Sultan Süleyman, verdiği kesin emir ve yaptırdığı sıkı soruşturmalar sonunda, yakalattığı 800 kadar sanığı sokaklarda öldürtmüş, bu olay halk üzerinde derin bir korku yaratmıştı.

1528'de Halep Kadısı'nın halkı soyduğundan şikâyet edilmesi üzerine, Kanuni'nin emriyle bu Kadı, kendisine yakın olan dokuz kişiyle birlikte ölüm cezasıyla cezalandırılmıştı.

Yine aynı yılda İşkodra Sancakbeyi Bali Bey, halkın şikâyeti üzerine ve Kanuni'nin emriyle 80 yandaşıyla birlikte halk önünde cezalandırılmıştı. (765)

---

(758) Hoca Sadettin Efendi; Tacüttevarih, c. II, s. 337.
(759) Feridun Bey; Münşeatüsselâtin, c. I, s. 454.
(760) a. g. e. ; s. 455.
(761) a. g. e. ; s. 456.
(762) Uzunçarşılı; c. II, s. 265.
(763) Feridun Bey; Münşeatüsselâtin, c. I, s. 554.
(764) a. g. e. ; s. 555 ve 561.
(765) Peçevi; Peçevi Tarihi, c. I, s. 127, 128.

1532 Seferi'nde iki Kırımlı Tatar asker, bir yeniçeriyi öldürdükleri için, Kanuni'nin emriyle ordugâhta asılmışlardı. (766) Aynı seferde Beyşehir Sancakbeyi'nin iki oğluya bir sipahi, yürüyüş sırasında yeniçeri ağasının koyunlarını çiğnemişler ve koyun güden bir yeniçeriyi de yaralamışlardı. Bu suçlarından ötürü Belgrat yöresindeki ordugâlta her üçünün de boynu vurulmuştu. (767)

Vezir Ferhat Paşa'ya, Amasya bölgesinde birçok haksızlıklar yaptığından dolayı işten el çektirilerek, Semendire Sancağı'na atanmış, burada da şikâyetlere neden olduğundan, tekrar işten el çektirilmiş, sonunda, izinsiz olarak İstanbul'a geldiği duyulunca, I. Süleyman'ın emriyle ölümle cezalandırılmıştır. (768)

Yeniçerilerin, kuvvetli disiplin altında bulundukları XVI. yüzyılda, barış zamanında bile şiddetli cezalar uygulanırdı. Savaşta emir ve komutaya dikkat etmeyenler yerinde cezalandırılırdı. 1525 Budin Seferi'nde küçük kusurları görülen üç yayabaşıyla bir yeniçeri çavuşu hemen ocaktan çıkarılmışlardı.

Yeniçerilerin kabahatlerini gizleyen odabaşılar da ayın derecede ceza görürdü.

XVI. yüzyılda, ölüm cezasına çarptırılan suçlu yeniceri defterden kaydı silindikten sonra, Çorbacıya teslim olunur ve oradan bir kayıkla Rumelihisarı'na götürülüp Hisar muhafızları tarafından gece yarısı gizlice boğulup öldürüldükten sonra, cesedi denize atılırdı. (769)

Taşradaki şehir ve kasabalarda bulunan suçlu yeniçeriler o bölgedeki yeniçeri serdarı ve subayları tarafından cezalandırılırdı. (770)

İstanbul'un Haliç tarafındaki surların bugün hâlâ "Zindan Kapısı" denen burcun altındaki ünlü Baba Cafer Zindanı, Bizans döneminde kalmış olup İstanbul'un fethinden itibaren adî suçlular için cezaevi olarak kullanılmıştı.

İstanbul'da siyasi mahkûmlar ve askerler için Yedikule, Rumelihisarı, Kurşunlu Mahzen, Ağakapısı ve Tersanede de Zindanlar (cezaevleri) vardı. (771)

Diğer Kapıkulu Ocakları personeli gibi Kapıkulu süvarilerinde de cezalar, kendi subayları tarafından kendi birliğinde uygulanırdı. Ceza görecek olan Kapıkulu süvarisine kabahatinin derecesine göre dayak atılırdı. (772)

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra da, ceza yöntem ve şekillerinde önemli bir değişiklik olmamıştı.

(766) Feridun Bey; Münşeatüsselâtin, c. I, s. 568.
(767) a. g. e.; s. 579.
(768) Celalizade Mustafa; Tabakatül Memalik ve Fi Derecatül Mesalik, s. 68.
(769) Uzunçarşılı; c. I, s. 357.
(770) a. g. e.; s. 359.
(771) Sertoğlu; s. 24.
(772) Uzunçarşılı; c. II, s. 179.

Daha sonraları Dahiliye Kanunnamesi'nin çıkarılmasıyla subaylar için, tekdir, göz hapsi gibi cezalar kabul edilmişti. Göz hapsi de şiddetli veya hafif olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Bu kanuna göre, her rütbe sahibi kendisinden bir rütbe küçüğünü cezalandırmak yetkisine sahipti; ancak cezaların tamamen tarafsız ve haklı olarak verilmesine özen gösterilirdi.

İzinden geç dönen subay, mazeretini ispat edemezse, geciktiği gün kadar hapsedilir, bu husus silsileler yoluyla Seraskerlik makamına kadar bildirilirdi.

İznini 15 gün geçirenler hakkında yasal kovuşturma yapılırdı. (773)

7. SAVAŞ TUTSAKLARI, FİDYE VE REHİNELER

a. Savaş Tutsakları

Osmanlı ordusu savaşta düşmanına, önce teslim olmasını önerir, bu öneriyi benimsemeyen ve kayıtsız şartsız teslim olanlara dostça davranır, bunlardan bazılarını da yüksek maaşla kendi hizmetlerinde kullanırdı.

Şayet düşman teslim olmaz, silâhla karşı kor ve inatla direnirse, bunlara karşı savaşılır ve diri olarak ele geçenlere de "savaş tutsağı" işlemi uygulanırdı.

Yine bu dönemde esirlerin öldürülmesi sıkça görülen bir olaydı. Durum böyle olmakla beraber, Osmanlılarda tutsakların öldürülmesi normal karşılanmazdı.

Esirlere insanî muamele yapılarak, istinbarat bakımından yararlanılması, savaş alanından tahliye edildikten sonra, işçi kaynağı ve diğer hizmetlerde kullanıldıklarını gösteren tarihi örnekler aşağıda açıklanmıştır.

(1) Savaş Tutsaklarına İnsanî Muamele Yapılması

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey tutsak aldığı Rumeli Tekfuru Köse Mihail'e çok iyi muamele etmiştir.

Bir ceneviz sömürgesiyken, karadan ve denizden kuşatılması üzerine, Fatih Sultan Mehmet'e kayıtsız ve şartsız teslim olan Enez Beyi ve adamlarına padişah tarafından değerli dirlik ve zengin tımarlar verilmiştir. (774)

Fatih, İstanbul'un fethinden sonra bayındırlık işlerinde çalıştırdığı Rum tutsaklara çok müşfik davranmış ve onlara ihsanlarda bulunmuştur. (775)

Yine Fatih, 1454'te Sırbistan tutsaklarından payına düşen 4000 aileyi İstanbul yöresindeki köylerde iskân ettirmiştir. (776)

(773) Esat Nazır; Kanunname-i Asakiri Mansure, s. 129, Madde 336 ve Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 311.
(774) Aşıkpaşaoğlu; Tarih-i Âli Osman, s. 160.
(775) Kritovulos; Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, s. 93.
(776) Michaelis Dukas; Bizans Tarihi, Çev. Mırmıroğlu, İstanbul, 1956, s. 196.

Fatih Sultan Mehmet, Mahmut Paşa'nın Mora Seferi'nde (1463), Argos'tan İstanbul'a getirdiği halkı Sulu Manastır'a (Perivleptos) yerleştirerek kendilerine ev, bağ ve tarla vermiştir. (777)

Yakup Paşa tarafından Macaristan'a yapılan akında, tutsak edilip İstanbul'a getirilen Hırvat Yani Derenkenezi, II. Bayezit'in önüne çıkarıldığında, çok haşin yanıtlar vermiş olmasına karşın öldürülmemiş, Afyon Kalesi'nde hapsettirilmiştir. (778)

(2) Savaş Tutsaklarından İstihbarat Bakımından Yararlanma

Tutsakların sorguya çekilmesi, savaşan tarafların tarih boyunca uyguladığı bir yöntemdir.

Osmanlı Devleti'nde, genellikle sorgulama sırasında diğer birçok uluslarda uygulanan eziyet ve işkenceler uygulanmıyordu. Ancak, tutsaklar tutumu ve davranışlarıyla, ileri giderlerse, gereken cezaların verilmesinde de duraksama gösterilmezdi.

1571 yılında ele geçen tutsakların sorgulanması sırasında, İspanya'nın, hazırladığı 110 kadırga, 60 barça ve iki kalyonla Avlunya'ya taarruz fikrinde olduğu öğrenilmiş, bu haber, padişahın yazdığı bir mektupla Avlunya Ağası Kara Hocaya ulaştırılmıştır. (779)

Bazı savaş tutsaklarının, fidye karşılığı olmadan yalnız siyasî amaç ve istihbarat düşüncesiyle tamamen serbest bırakılarak memleketine gitmesine bile izin verilirdi.

I. Selim, Eleşkirt yöresinde casus diye yakalanıp kendisine getirilen tutsağın verdiği değerli bilgilerden çok memnun kalmış, bu tutsağa 15 akçe ulufe tayin etmiş ve tutsağı yakalayan Türk Komutanı Şehsüvaroğlu Ali Bey'e de 100 Flori ile Gedik Ahmet Paşa'dan hazineye geçen bir altın kılıcı hediye etmiştir. (780)

Fenni Harp ve Tarih-i Askeri adlı yapıtta, tutsakları sorgulamada dikkate alınması gereken hususlar yeterince açıklandığı gibi (781), Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi'nde de sorgulama işlerinin hangi kademelerde ve nasıl yapılacağı şu şekilde açıklanmıştır:

"Savaş tutsaklarının derakap Karargâh-ı Umumiye gönderilmeleri usuldense de, gönderilmeleri mümkün olmadığı takdirde sorguları icra edilerek neticesi Karargâh-ı Umumiye bildirilir. Tutsakların sorgulamalarında ifadelerinin birbirine az çok benzemelerinden ve yekdiğeriyle olan mukayeselerinden hakikat hâlini meydana çıkarmak mümkün olacağı cihetle adı geçen tutsaklar ayrı ayrı ve mahirane sorguya çekilmelidir.

(777) Kritovulos; Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, s. 173.
(778) Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. II, s. 204.
(779) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 12, s. 259.
(780) Feridun Bey; Münşeatüsselâtin, c. I, s. 401.
(781) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 579.

Bu yoldaki sorgulamalarda, tutsakların mensup oldukları kıtayı askeriyenin (alay ve liva ve fırka ve kolordu... ilh. benzeri terekkübatını ve mezkûr kıta kumandanlarının esamisini vusul, defa kalınan konaklarıyla yürüyüşlerin ve ordudaki ahval ve askerdeki efkârın... ilh. tahkik edilmelidir. Ahval, tutsakların serian sorgulama ve isticvabina müsaade etmezse; o halde hiç olmasza alay numaralarını tahkik etmek lazımdır. Zira, bu sayede düşmanın kuvva-i askeriyesinin sureti taksimine dair bir fikir alınmış olur." (782)

(3) Savaş Tutsaklarının Savaş Alanından Tahliye Edilmeleri

Savaş tutsaklarının savaş alanından tahliyeleri genellikle aşağıda yazaldığı gibi yapılırdı.

"Alınan tutsaklar, orduyla birlikte yurt içine götürülür kışın şiddetle, yiyecek darlığı gibi nedenlerden ötürü esirlerin savaşcılara ayak bağı oldukları zamanlarda da ordugâhlarda, tellallarla "tutsak satılması" ilân olunurdu. (783)

Menzil Hidemat-ı Nizanmanesi Madde-1'de, tutsakların tahliyesinden, menzil komutanlıkları bir kademe olarak gösterilmişse de, tahliyelerinin nasıl yapılacağına dair bir kayıt yoktur. (784)

(4) Savaş Tutsaklarından, İşçi Kaynağı ve Diğer Hizmetlerde Çalıştırılarak Yararlanma Şekli

Osmanlı Devleti, Orhan Gazi döneminde aldığı tutsaklardan bir kısmına bir süre Türk örf ve âdetlerini öğrettikten sonra asker yapmak suretiyle yararlanmıştır.

I. Murat döneminde, "Pencik Kanunu" çıkınca, alınan tutsakların bir kısmı Acemi Ocağı'na verilmeye başlanmış ve dünyada eşi görülmeyen bir uygulama yapılmıştır.

Sırp Sındığı Zaferi'nden sonra, ülkede geniş çapta onarım ve inşaat hareketlerine girişen I. Murat (Hüdavendigâr), Yalova ve İzmit bölgesinde yakalanan 100 kadar Rum tutsağı içinde, bir mühendis mimar bulmuş, buna yaptıracağı binaların resimlerini çizmekle görevlendirmiş ve inşaata memur etmiştir.

Bu tutsak mühendis, daha sonra Mihaliç, Manyas, Gönen, Karesi, Edirne ve Dimetoka'daki inşaat işlerinde de çalıştırılmıştır.

1379'da, Üçüncü Mora Seferi'ned Evrenos Bey Ordusu, Argos Kalesi'ni hücumla ele geçirmiş olmasına karşın, burada alınan 14.000 tutsağın canına dokunulmamış, bunlar Anadolu'ya göç ve iskân ettirilmişlerdir.

İstanbul'da büyük çapta bayındırlık işlerine girişen Fatih Sultan Mehmet, Bizanslı Rum tutsaklarını altı veya daha fazla akçe gündelikle çalıştırmıştır. (785)

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, savaş tutsaklarına yapılacak işlemler için XVI. ve XVII. yüzyılın sonuna kadar uluslararası bir anlaşma yoktu.

(782) Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 19.
(783) Feridun Bey; Münşeatüsselâtîn, c. I, s. 583.
(784) Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi, s. 2.
(785) Kritovulos; Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, s. 93.

Ancak, XVIII. yüzyıl başından itibaren yapılan antlaşmalarda, tutsaklarla ilgili maddelere yer verilmiş ve ulgulanmaya başlanmıştır.

Nitekim, 1699 Karlofça Barış Antlaşması'nda bu konuda şu kayıt mevcuttu:

"Bu savaş esnasında her iki taraftan alınan ve beylik zindanlarına hapsedilmiş olan tutsaklar, bedelleri karşılığında bırakılacaktır. Sair kesimlerde ve Tatarlarda bulunan tutsaklara gelince, münasip veçhile makul ve mutedil pahayla, salıverilmeleri caiz olacaktır. Tutsakların sahibiyle uzlaşılmazsa, bunu makul bir şekilde mahallin yargıcı halledecektir." (786)

1700 tarihli İstanbul Antlaşması'nda da: "Bu savaş münasebetiyle, alınan ve zindanlarda bulunan tutsaklar mübadele edilecektir" kaydı mevcuttur.

1791 Ziştovi ve 1792 Yaş Barış Antlaşmalarına, savaş tutsaklarının parasız olarak karşılıklı geri verilmesine dair maddeler konulmuş ve uygulamaya başlanmıştır. Daha sonra yapılan 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı ile 1828-1829 Savaşları sonunda imzalanan antlaşmalarda, tutsakların karşılıklı olarak geri verilmesi kaydı konulmuştur.

1806-1812 Savaşı'nda, ele geçen tutsaklar İstanbul'a gönderilmiş ve tersanede ağır işlerde kullanılmışlardır.

1828-1829'da alınan tutsaklar değişik bir uygulamaya tâbi tutulmuştur. Yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlanarak muhafızlarıyla birlikte İstanbul'a gönderilen bu Rus tutsakları ağır işlerde çalıştırılmadan, insanca yaşamaları için Büyükada Manastırı'na gönderilmişlerdir. (787)

Büyükada Manastırı'na gönderilen savaş tutsaklarına yiyecek ve aylıklarının verilmesi için memurlar atanmıştır.

1853-1856 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarıyla, 1879 Osmanlı-Yunan Savaşı sonunda imzalanan antlaşmalarda, tutsakların karşılıklı olarak geri verilmelerine dair maddeler yer almıştır.

Savaş esirlerinin yurt içinde iskân, iaşe ve kayıtlarının tutulması, inzibat ve yönetimleriyle uğraşacak üsera komisyonlarının kurulmasıyla ilgili bilgiler için, "Üsera Hakkında Talimname" ye bakınız. (788)

b. Fidye

Orta Çağ kurallarına göre savaş tutsakları, taşınan bir mal gibi sahipleri tarafından isteklisine para karşılığında serbestçe satılabilirdi.

Haçlı Seferleri'nde ve diğer savaşlarda, Avrupa'nın zengin ve asil ailelerine mensup askerlerden Osmanlı ordusuna tutsak düşenler, çoğu kez belirli bir fidye (para olarak biçilen bedel) karşılığında kurtarılmak istenirdi. Devlet bunların sosyal ve ekonomik durumlarını değerlendirip her biri için fidye olarak bir fiyat kararlaştırır, bu parayı ödeyen tutsak serbest bırakılırdı.

(786) Reşat Ekrem Koçu; Osmanlı Muahedeleri ve Kapütülasyonları, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934, s. 79, 80.
(787) Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri, No. 241, s. 131.
(788) Üsera Hakkında Talimname; İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1330.

Örneğin, Yıldırım Bayezit, 1391'de Eflâk'a yaptığı seferde, Eflâk Beyi Mirçe'yi tutsak etmişti. Mirçe Beyi bir süre alıkoyduktan sonra, 3000 duka altını, 30 at ve 20 şahin fidye almak, Osmanlı egemenliğine girmek ve özellikle Macarlara karşı Türklere yardım etmek koşuluyla serbest burakmıştı. (789)

Keza, II. Murat, Yalvaç Muharebesi'nde Macarlara tutsak düşen Damat Mahmut Çelebi'yi kurtarmak için, 70.000 duka altınını fidye olarak ödemek zorunda kalmıştı.

1699 Karlofça Antlaşması'na göre, taraflar karşılıklı olarak fidye ödemek suretiyle, tutsakları serbest bırakabileceklerdi.

Daha sonraki savaşlarda tutsakların fidye karşılığında serbest bırakılmalarından vazgeçilmiş, bunun yerine mübadele usulü kullanılmıştır.

c. Rehine

Rehine alıp vermek, eskiden hükümdarlar arasında uygulanan bir yöntemdi. Bu yöntem, hükümdarların birbirine karşı dostluk, bağlılık ve güven belirtisi olarak gösterilirdi. Rehine alınan kişi, hükümdar ailesine mensupsa, daha büyük bir değer kazanırdı. Rehinenin zorla alınıp verilmesi veya istenmeden salıverilmesi değişik hâl ve koşullara bağlıydı. Birbirine rakip ve arası açık olan hükümdarlar nezdindeki rehineler, birer güven unsuru telakki edilirdi.

Karesi Beyi Aclan Bey'in bir bağlılık belirtisi olarak Orhan Gazi nezdine gönderdiği oğlu Tursun Bey, Aclan Bey'in ölümü ve kardeşinin başa geçmesi üzerine, Karesi ülkesinin Orhan Gazi tarafından ele geçirilmesine sebep ve vesile olmuştu. Orhan Gazi'nin oğlu Halil Bey'in, İzmit Körfezi'nde Foça korsanları tarafından bir baskınla yakalanıp rehine olarak Foça'ya götürülmesi, politik olmaktan ziyade bir şantajdı. Nitekim, Orhan Gazi'nin sert ültimatomu üzerine, Bizans imparatoru V. Yoannis Paleogolos, bizzat Foça'ya giderek para karşılığında Halil Beyi kurtarmış ve Orhan Gazi'ye teslim etmiştir.

Türkler aleyhine yeni bir haçlı yardımı için gizlice Avrupa'ya giden ve bunu sağlamak için mezhebini değiştiren Bizans İmparatoru V. Yoannis Paleogolos umduğunu bulamamış ve Osmanlılar ile anlaşmak zorunda olduğunu kavrayınca, yaptığı hareketlerden pişman olarak oğlunu hem elçi ve hem de padişahın hizmetinde bulunması için Murat Bey'e göndermişti. (790)

I. Murat döneminde Arnavutluğa karşı hareketler başladıktan sonra, Epir'deki Arnavut Prensi Gin Zenebisi'nin oğlu, Osmanlı Sarayı'na rehine olarak alınmış ve kendisine Hamza adı verilmiştir.

Yıldırım Bayezit, Anadolu beyliklerini temizlemek için giriştiği harekâta (1390), yüz askerle katılan Bizans İmapartorluk şeriki (ortağı) Menuel'i bu

(789) İ. Hami Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. I, s. 96.
(790) Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. IV, s. 45.

harekâttan sonra bir süre Bursa'da rehine olarak alıkoymuş, bu harekât sırasında asıl Bizans İmparatoru tarafından kaçak olarak takviye edilen İstanbul surlarının yıkılmasını bu rehine sayesinde sağlamıştır.

Yıldırım Bayezit, Karamanoğlu'na karşı Akçay Zaferi'ni kazandıktan sonra (1397-1398), Karamanoğlu Alaüddin Ali Bey'in oğulları Mehmet ve Ali beyleri rehine olarak Bursa'da alıkoymuş, bu hareketiyle de, Karamanoğlu tecavüzlerine son vermek istemiştir.

Yıldırım Bayezit, Erzincan Beyliği'ni işgal ettikten sonra (1401), Mutahhartan Beyi yerinde bırakmış, ancak bu beyi baskı altında tutmak için, ailesini Bursa'da rehine olarak alıkoymuştur.

Fetret devrinde bütün Rumeli'yi yönetimi altına alan Süleyman Çelebi, Rumeli'de kendi durumunu güçlendirmek ve istediği zaman Anadolu'ya asker geçirebilmek için, küçük kardeşi Kasım Çelebi ile kız kardeşi Fatma'yı Bizans İmparatoru II. Manuel'e rehin bırakmış, böylelikle Bizanzs'ın desteğini sağlamıştır.

I. Mehmet, Menteşe Beyliği'ni itaat altına aldığı zaman, bu durumu sağlama bağlamak için Menteşeoğlu ilyas Bey'in Leys ve Ahmet adındaki iki oğlunu rehine olarak sarayında alıkoymuştur.

I. Mehmet döneminde Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Eflâk Voyvadası Mirçe, oğlunu Omanlılara rehine bırakmıştır. Düzmece diye anılan ve kardeşine yenik düşerek Selânik'e sığınan Mustafa Çelebi de, Bizans İmparatoru tarafından (icabında Osmanlılara karşı koz olarak kullanılmak üzere) Limni Adası'nda rehine olarak göz altında tutulmuştur.

1423 Epir harekâtı sırasında II. Murat, Arnavut Beyi Jan Kastoriyota'yı vergiye bağlamış, oğlunu da rehin olarak saraya almıştır.

Fatih'in ölümünde, küçük oğlu Cem'in çocuğu Oğuz Han ile büyük oğlu Bayezit'in çocuğu Korkut, rehin olarak dedelerinin yanındaydı. Fatih'in oğulları olan Amasya Beyi Bayezit ile, Konya Beyi Cem'e karşı bu şekildeki bir güvenlik tedbrlerine lüzum hissetmesi dikkate değer görülmektedir. (791)

II. Bayezit, Karamanoğlu Kasım Bey üzerine gönderdiği Gedik Ahmet Paşa'nın bir hainlik yapmasından çekindiği için oğlunu rehin olarak İstanbul'da alıkoymuştu. (792)

I. Selim, 1516'da Mısır'ı aldıktan sonra Beylerbeyliği'ne atadığı eski Memluk Beyi Hayırbay'ın eşini ve çocuklarını ihtiyati bir tedbir olarak rehin tutmuş ve Filibe'ye göndermişti. (793)

Savaş ilânıyla birlikte, karşı tarafın elçileri ve elçilik mensuplarıyla o devletin ele geçirilen ileri gelenleri, görüşmecileri ve tüccarları, rehin olarak tutuklanırdı.

(791) Uzunçarşılı; s. 156.
(792) Hoca Sadettin; Tacüttevarih, c. II, s. 16.
(793) İslam Ansiklopedisi, I. Selim Bölümü, s. 492.

Örneğin, Kanuni, Avusturya Elçisi Malvezi'yi Anadoluhisarı'ndaki karakola hapsetmişti. (1551) Bunun üzerine Avusturya Kralı Ferdinand, Kanuni'ye bir mektup yazarak, bu durumun uluslararası kurallara aykırı olduğunu bildirmiş ve protesto etmişti. Kanuni'nin Kral'a verdiği cevapsa şöyledir ve o devrin telâkkisini göstermetedir:

"Elçiler, hükümdarlarının verdikleri sözden sorumludurlar. Rehin sıfatında bulundukları cihetle o sözün tutulmamasından dolayı ceza görmeleri lazımgelir." (794)

1578-1590 Osmanlı-İran Savaşları sırasında, İranlılar Şeyhzade Haydar Mirza'yı İstanbul'a rehine olarak göndermişlerdir. yine Kırım Hanları, çoğu kez şehzadelerini İstanbul'a padişah nezdinde rehine olarak gönderirlerdi.

Eflâk-Boğdan voyvodalarıyla Erdel prensleri de zaman, zaman prenslerini rehine olarak Osmanlılara gönderirlerdi.

Prut Savaşı'ndan sonra, imzalanan barış antlaşmasının yerine getirilmesine kadar, Rus Dışişleri Bakanı Safirofili Şeremetiyef rehine bırakılmıştı.

Bu rehinelerin, sonradan uygulanmak istenmeyen barışın uygulanmasında rolleri olmuş, Çar Petro bu sayede yola gelmiştir. (795)

1683 İkinci Viyana Kuşatması da, Avusturya Elçisi'nin tutuklanmasından sonra başlamıştır. (796)

8. MEZAR KAYDI TEDFİN VE MUHALLEFAT

a. Mezar Kaydı

Mezar kayıt hizmeti, savaş sırasında ve sonrasında dost, düşman bütün ölülerin toplanmaları, teşhis ve tahliyeleriyle, cesetler üzerindeki kişisel eşyaların kurtarılması ve gömülmeleri (tedfin), kayıt ve raporlarının tutulması gibi işlemleri kapsar.

Bu hizmetlerden: toplama, teşhis, tahliye, ölüler üzerindeki kişisel eşyaların kurtarılması ve ölülerin gömülmelerinden, Osmanlı ordusunun kuruluşundan bu yana her kademedeki komutanlar sorumlu tutulmuştur.

Kapıkulu örgütünün var olduğu dönemde mezar kaydı ve rapor düzenleme işinin, kimler tarafından yürütüldüğü bilinmemektedir.

Kapıkulu Ocakları'nın kaldırılmasından sonra bu hizmet, levazım sınıfı tarafından yürütülmüş, Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerinde, alay eminiyle diğer sorumlular, daha sonra da, birlik kadrolarında yer alan alay ve tabur kâtipleriyle imamlar bu hizmetin yerine getirilmesini sağlamışlardır. (797)

(794) Hammer; Devleti Osmaniye Tarihi, c. VI, s. 16, 17.
(795) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 148 ve 179.
(796) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, c. III, ks. 4 Eki; İkinci Viyana Kuşatması; Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, s. 18.
(797) Esat Nazır; Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi, s. 22 ve devamı.

Osmanlı ordusunda, özellikle ilk dönemlerde bu hizmetin kimler tarafından ve nasıl yürütüldüğüne dair ayrıntılı bilgilere rastlanmamış olmakla beraber, Osmanlıların yüzyıllar boyu, savaş meydanlarında şehit düşen, binlerce aziz ve kahraman evladına gereken saygı ve dikkati göstermiş ve işlemleri de yaptırmış olduğu bir gerçektir.

(1) Ölülerin Toplanması, Teşhis ve Tahliyesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde savaşlar, çoğu kez kısa süreli olduğundan ve zaferle sonuçlandığından, şehitlerin toplanması ve tahliyesi için gerekli zaman bulunur, dinî törenler yapmak mümkün olurdu.

Kapıkulu Ocakları kurulurken teşkil edilen her orta ve bölüğün bir amaca yönelik olduğu bilinmektedir.

Bu ortalardan 28 nci Ortaya, "imam (İmam-ı Hazret-i Ağa) Ortası" denilmişti. (798)

İmam Ortası'nın numarası kesin değildi. İmam, hangi ortada bulunuyorsa, bu ortaya İmam Ortası denirdi.

Ocak imamı, yeniçeri ağası ile birlikte sefere giderdi. Ağa sefere gitmesze, imam da sefere katılmazdı. (799)

1622-1623 tarihli ulufe defterinde, 28 nci İmam Ortası mevcudu 327 idi. 1663-1664 yılındaki defterdeyse, 94 ncü İmam Ortası mevcudu 261'di. (800)

İslâm dininde, ölülerin gasli (yıkanması), takfini (kefene sarılması), teçhizi (cenazeye gerekli malzemenin hazırlanarak kaldırılması) ve tedfin'i (gömülmesi) işlerini genellikle imamlar ve yardımcıları tarafından yapılıyordu. (801)

Osmanlı ordusu personelinden ölenlere, İslâm dininin gerektirdiği işler yapılarak gömülürlerdi. Savaş alanında şehit olanlar, yine İslâm Dini kurallarına uygun olarak yıkanmadan ve üzerindeki giysilerle gömülürlerdi. Bu gibilerin kütük defterlerindeki künyelerine, şehit olduğu veya öldüğü yazılmak suretiyle kuvveden düşürülürdü. Barış ve seferde ölen veya şehit olan erlerin mezar kaydı tutulmazdı.

Ayrılmış bir şehitlik veya mezarlık yoktu. Şehit olanlar veya ölenler genel mezarlıklara veya hemen öldükleri yerler civarında bir yere gömülürlerdi. Yalnız büyük komutanlar, rütbe derecelerine göre camiler veya mescidlerin yanına gömülürlerdi.

Kapıkulu Ocakları personelinden ölen bir kimsenin bıraktığı para, mal veya eşya (muhalefat-tereke) usulüne göre satılır, muhallefat defterine kaydedilir, bir kısmı mensup olduğu odanın mal sandığına konulur, kalanı çocuklarına bölünürdü. Daha sonraları muhallefat, ölenin mirasçılarına teslim ediliyordu. Vârisler uzaktaysa satılıp parası gönderiliyordu. (802)

---

(798) Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 157.
(799) a. g. e.; s. 232.
(800) a. g. e.; s. 233.
(801) Abdülkadir Lütfü; Askeri Hıfz'üs-Sıhha, İstanbul, Kader Matbaası, 1926, s. 359.
(802) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 4, s. 133 ve c. III, ks. 5, s. 312.

Kapıkulu Ocakları kaldırıldıktan sonra, tahliye hizmetinde kullanılan personel, araç ve gereçler, artan bir gelişmeyle kadrolara konmuştur.

Örneğin, Asakir–i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi madde 110-112 (803) ile, Fenni Harp ve Tarih-i Askeri adlı kitabın 341. sayfasında "Her taburda bir hekim, cerrah ve eczacıyla yeteri kadar hasta takımı beraber bulunur" denilmektedir. (804)

Hizmet-i Seferiye adlı kitap, "Her kıta emir beklemeksizin muharebe meydanında kalmış olan yaralıların araştırılması ve toplanmasına mecbur olduğu gibi, şehitlerin ve düşman ölülerinin soyulmasını önlemek için gerekli önlemleri almakla görevlidir" demektedir. (805)

Yine bu kitapta, teskereci bölüğünün 100 (806) ve her piyade bölüğünün 3-4 teskereci erin (807) tahliye hizmetlerinde çalıştırılacağı kaydı mevcuttur.

1900-1901 yılında yayınlanan Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu, tahliye hizmetinde kullanılan teskere için şöyle demektedir:

"Seferde beher teskereye dört nefer verilmek üzere, piyade taburuna sekiz, süvari alayına dört, topçu bataryasına da iki teskere verilir."

1912 tarihinde yayınlanan Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi (Madde-488)'ndeyse, evvelce piyade ve nişancı taburlarına verilen sekiz teskereyi dörde indirmiş, emir verildikçe kullanılmak üzere birlikleri yeteri kadar teskereci yamağı yetiştirmekle yükümlü kılmıştır.

Alınan bu önlemlere karşın, Duraklama ve Gerileme dönemlerinde bu hizmetlerin yeterince yapılamadığı anlaşılmaktadır.

Örneğin, Ahiska muharebelerine katılan 30.000 kişilik Türk kuvvetlerinin de üçte biri kaybedilmişti. (808)

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve yalnız Kars'ın savunmasında 5000 kadar şehit verilmişti. (809)

Yine aynı savaşta ve 8 Temmuz-17 Eylül tarihleri arasında cereyan eden üç Plevne ve Şıpka muharebelerinede 6855 şehit verilmişti. (810) Şıpka'da yaralıları ve ölüleri kaldırmak büyük bir sorun olmuştu. Yaralıların bu sarp araziden tahliye edilmeleri çok zordu. Şehitlerin gömülmesine çalışılmış, ancak kuytu yerlerdekiler bulunamamış ve Ağustos ayının sıcak günlerinde kokuşan cesetlerden etrafa dayanılmaz kokular yayılmıştır. (811)

---

(803) Nazır; s. 47-49.
(804) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarihi Askeri, c. I, s. 341.
(805) Vonder Golç; Hizmeti Seferiye, Çev. Hamdi, c. I, Üçüncü Baskı, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1308, s. 357.
(806) a. g. e. ; s. 446.
(807) a. g. e. ; s. 444 ve 451.
(808) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5 Eki, (Osmanlı-Rus Harbi); Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.
(809) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5, s. 488.
(810) Türk Silâhlı Kuvvetleri tarihi; c. III, ks. 3, s. 480-483 ve Halil Sedes; 1877-1879 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı (104 No.lu As. Mecmua eki), c. IX, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937, s. 1.
(811) a. g. e. ; s. 1.

GNKUR
ATAGE Fak
Kütüph..

Balkan Harbi'nde, Edirne Kalesi etrafındaki muharebelerde de 13.000 kadar zayiat verilmiştir. (812)

Yukarıdaki zayiat sayılarını vermenin amacı, kısa süre içinde ölülerin toplanma ve tahliyesinde birliklerin sorumluluğunu ve karşılaştıkları zorluğu vurgulamaktır. Çünkü, Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi'nin 504. Maddesi şöyle demektedir:

"Her kıta muharebe meydanının civarına düşen kısmını araştırıp yaralıları toplamaya ve özellikle geceleyin yaralılarla şehit olanları yağmakerlere (ölü soyuculara) karşı muhafaza eylemeye mecburdu. Şehit olanların defni (gömülmesi) dahi kıtaata aittir." (813)

Birlikler, o dönemde, ölünün kimliği (teşhis), ölüm sebebi, öldüğü yer ve tarih, gömülme tarihi, yapılan dinî merasim ve mezarın yeri gibi konularda işlem yapabilecek yeterince yetişmiş personele sahip değildi. Şehitlerin toplanması, çoğu kez muharebenin devamı sırasında ve yaralıların tahliyesi zamanında yapılıyordu. Asıl muharebe hattının ilerisindekilerse, karşılıklı anlaşmayla sağlanan ateşkes süresinde yapılabiliyordu.

(2) Ölüler Üzerindeki Kişisel Eşyaların Kurtarılması

Bu konuda muhallefat ve tedfin bölümleri içinde gerekli bilgi verilmiştir.

(3) Tedfin (Ölülerin Gömülmesi)

Osmanlı ordusunda ölülerin gömülmesi için mezarlıklar tesis, biraz da İslam dininin gereği olarak bir problem teşkil etmiyordu. Barışta genel mezarlıklardan yararlanılabildiği gibi, genel mezarlık içinde veya ayrı bir bölgede ayrılan şehitlik mezar yerlerinden yararlanılıyordu.

Seferdeyse, şehitlerin gömülmesi için savaşın elverdiği olanaklar oranında her birlik kendi bölgesi gerisinde bir şehitlik tesis ediyordu.

Barışta ve mümkün olduğu takdirde, her ölü için, 0.75 metre genişlikte ve bir metreden derin olan bir mezar hazırlanırdı.

Ölüler, imam ve gasiller (ölü yıkayıcıları) tarafından yıkanır ve tekfin (ölüyü kefene sarma) edilirdi. (Kişisel eşyalarının kurtarılması işlemleri için, Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi ile, İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'ne bakılmalıdır.)

Seferdeyse, savaşanların morallerinin bozulmaması ve sağlıklarının korunması için, şehitlerin bir an önce gömülmesi gerekiyordu.

Savaşın durumuna göre, şehitler yıkanmadan ve kefenlenmeden giysi ve çamaşırlarıyla gömülürdü. Bu nedenle, çoğu kez şehidin üzerindeki kişisel eşyası alınamadan beraberinde gömülüyordu.

(812) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. II, ks. 3, s. 471.
(813) Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi, s. 265.

Yapılan araştırmalardan varılan kanıya göre, Osmanlı ordusunda münferit gömmeden çok, savaş alanlarında şehit düşen padişah ve büyük komutanlar dışında kalan şehitler için, toplu gömme yapılırdı. Bu nedenledir ki, Viyana önlerinden Yemen çöllerine kadar uzanan Osmanlı Devleti sınırları içinde, Türk evlatlarının yad ellerde verdiği şehitlerden ancak pek azının mezarlarına rastlanabilir.

(4) Mezar Kayıt ve Raporlarının Düzenlenmesi

Kuvve kayıt ve raporlara kaynak olacak bilgiler, savaş öncesi ve sonrası yapılan yoklamalardan alınan bilgilere göre Kütük Defteri'ne göre kâtibi tarafından işlenirdi. Bu bilgiler, personelin terfileri, hizmet yerleri, hangi seferlere katıldıkları, nerelerde bulundukları, atamalar, ölüm ve kaçaklar gibi hususları kapsardı.

Aynı işlemler, eyalet askerleri için tutulan künye defterine de beylerbeyi ve sancakbeyleri tarafından işlenir, bu defterlerin bir benzeri başkente gönderilirdi.

Şehitler ve ölüler hakkındaki bilgilerin kayıt edildiği bu iki defterden başka, kayıt ve raporların düzenlenmesiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

b. Muhallefat

Bu konuyu, Kapıkulu Ocakları personelinin ve eyalet askerlerinin muhallefatı olarak iki bölümde incelemek mümkündür.

(1) Kapıkulu Ocakları Personelinin Muhallefatı

Bu konu, ocak personelinin evlenmelerinin yasak olduğu evre ve evlenmelerine izin verildiği evre olmak üzere iki dönemde incelenebilir.

Önceleri, Kapıkulu örgütü temel konununa göre, ocak personeli evlenemezdi. Ancak çorbacılar, yayabaşılar, bölükbaşılar ve yaşlılardan işe yaramaz durumda olanlar padişaha arz olunmak şartıyla evlenebilirlerdi. (814)

Acemi Ocağı'na ve daha sonra orta ve bölüklere verilen personel, Pençik Kanunu'na göre ocağa girdiklerinden, bunların çoğu kez mirasçıları bulunmazdı.

Bunun için, şehitlerin ve diğer nedenlerle ölenlerin muhallefatı, (geride bıraktıkları kişisel eşyaları) "Kara Sandık"a kalırdı.

XV. yüzyıldan itibaren Kapıkulu örgütü personeline evlenme izni verildiğinden, muhallefatları da aşağıda açıklanacağı şekilde işlem görürdü:

Ölen veya şehit olanların muhallefatları, Ocak Beytülmalcısı (101. Orta'nın Komutanı) tarafından satılır veya sattırılırdı. Elde edilen paradan bütün giderler çıkarıldıktan sonra kalan para beytülmalcı tarafından ölen personelin orta veya bölüğünde bulunan sandığa (yardım sandığı veya kara sandık) yatırılırdı.

(814) Ahmet Cevat; Tarih-i Askeri-i Osmani, c. I, s. 33-46.

Ölen veya şehit olan, çocuk yaşta evlat bırakmışsa, bu yeniçerinin muhallefatı (terekesi), ocak personeli tarafından yazılıp satılır ve buna dair tutulan defter, Efendi Kapısı'nda yani, yeniçeri kâtibi dairesindeki sandığa konur, muhallefat bedeli olan para da *ölen yeniçerinin odası tarafından* işletilir, bu paranın getirdiği faiz, kuloğlu (çocuk) büyüyünceye kadar, onun nafakasına tahsis edilirdi. Ölenin çocukları birden fazlaysa, büyüyenin parası kendisine verilir, diğer küçük çocukların paraları sandıkta bırakılırdı. Gelir fazlaysa, faizin bir miktarı verilip geri kalanı ana paraya eklenirdi.

Büyüyen evlat parasını almak isterse, babasının odasındaki (orta veya bölüğündeki) birkaç ihtiyar yeniçeriyle Efendi Kapısı'na gelerek, kendisine başlangıcından sonuna kadar hesap verilir "reşit" işaretiyle hesabı kapatılarak, ortadaki parası kendisine teslim edilir, parayı işleten odabaşına da teslim tezkeresi verilirdi. Haksızlık yapılmamasına çok dikkat edilirdi.

Ölen yeniçeri taşradaysa, Ocak beytülmalcisi tarafından gönderilen bir memurla muhallefatı o yerin kadısı *önünde satılarak, yetişmiş mirasçısı* varsa parası ona verilirdi. Eğer yoksa parası muhallefat defterine kaydedilip, bu defterle birlikte İstanbul'a getirilir Ocak sandığına konulur, Ocak tarafından zaptolunurdu. (815)

Muhallefat defteri iki çeşitti. Birincisi ayrıntılı olup, bu deftere, evli askerin adı, bölük ve ortası, hangi tarihte öldüğü, muhallefatının nerede satıldığı, satılan eşyaların cinsi ve kaça satıldığı, kim tarafından satıldığı, cenaze giderleri ve tellaliye tutar ve geriye kaç paranın kaldığı yazılırdı.

İkinci defter, ağa kapasında ve ağanın gözetimi ve kontrolü altında bulunan muhallefata aitti. Bu defterin bir sureti Yeniçeri kâtibinde ve birisi de Ağa'nın kâtibinde dururdu. (816)

Ölen Yeniçeri, Acemi oğlanı, topçu ve cebebcilerin muhlellefatı, Ocağın atayacağı bir memur tarafından saptanarak, ya aynen veya bedeli Acemi ocağı beytülmalcisi tarafından ait olduğu yere teslim olunurdu. (817)

Ölen yeniçerinin ve Acemi oğlanının mirasçıları yoksa, bunun bütün muhallefatı, ocat tarafından zapt olunurdu. (818)

Ölen yeniçerilerin terekelerinin satılmasından elde edilen ve yetimleri için Ocak sandığına konulan yetim paraları zamanla kötüye kullanılmıştır. XVII. yüzyıl başlarında başlayan bu tür yolsuzluklar, gün geçtikçe artmış ve özellikle XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, Ocak ağalarına iyice me'kel (geçim kaynağı) olmuştu. (819)

Kapıkulu Ocakları kaldırıldıktan sonra, özellikle muhallefat işlerinde yapılan işlemler, daha belirgin bir şekil almıştı.

(815) Uzunçarşılı; s. 308-310.
(816) a. g. e.; c. I, s. 314, 315.
(817) a. g. e.; s. 56.
(818) a. g. e.; s. 314, 315.
(819) a. g. e.; s. 310.

1831 yılı Ağustos ayında çıkarılan dokuz sayılı yasa, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'den vefat edenler hakkında yapılacak işlemleri şu şekilde açıklıyordu:

"Ölenler hangi sınıftan olursa olsun, yüzbaşısı tarafından kolağasına bildirilmesi ve memur edilerecek zabit marifetiyle teçhiz ve tekfin edilmesi, elbisesinin yerine gelecek ere verilmek üzere saklanması, ölenin eşyasının Başbinbaşı marifetiyle zayi edilmesine meydan verilmeden satılarak parası varsa parasıyla birlikte vârislerine gönderilmesi, vârisleri olmayanların muhallefatının bir sene hitamında Hazine-i Amire'ye teslimi, teçhiz ve tekfin masraflarının İstanbul'da yirmidört, taşra'da yirmi kuruş'u tecavüz etmemesi" yazılıdır. (820)

Bu yasadan sonra İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi yayınlanmıştır.

Yeter sayıda yayınlanamayan bu nizamname, 1889 yılında Harp Okulu öğrencileri için yeniden bastırılmış, bunda, muhallefat işleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu günkü uygulamalar bile bu açıklamalara benzemektedir. (821)

Balkan Harbi'nde ve Birinci Çatalca Muharebesi'nde muhallefat, birliklerin levazımlarına gönderilmek suretiyle gerekli işler yapılıyordu. Fakat, bu işleri yapmakla görevli personelin yetersizliği yüzünden, gerekenler tam olarak yerine getirilemiyordu. (822)

(2) Eyalet Askerî Kuvvetlerinin Muhallefat İşleri

Eyalet askerinin kayıtlı bulunduğu defterlere, muhallefat konusunda, Kapıkulu Ocağı personelinin muhallefat işlemlerine benzer şekilde işlem yapılırdı.

9. DİN İŞLERİ

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde bazı dinsel ve sosyal kuruluşlar, askerî yönden önemli rol oynamış, devletin gelişmesi üzerinde büyük etkiler yapmışlardır.

Kuvvetini dinden alan, kökü şeriata dayalı bu kuruluşlara esnaf meslek teşekkülleri ve fütüvvet gibi çeşitli adlar verilmiştir.

XIII. yüzyıl sonlarından başlayarak, XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da Babaiye, Celaliye (Mevlevilik) ve Ahilik tarikatları pek yaygın haldeydi.

Anadolu beylerinin kuvvetleri (Eyalet Askerî Kuvvetleri) arasında bu tarikata mensup birçok gönüllü bulunduğu gibi, bu tarikatları yaymaya çalışan gezici pek çok baba, şeyh ve müritler de görülüyordu.

Osman Bey'in aşiret kuvvetleriyle özellikle oğlu Orhan Bey ve torunu I.

(820) Kanunname-i Askeri; Defter No. 1, (7 Rebiülevvel-1242), s. 25.
(821) İdari ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi; s. 393-415.
(822) Gnkur. As. T. ve Str. E. Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Birinci Çatalca Muharebesi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983, s. 299.

Murat'ın kuvvetleri arasında ve hatta İstanbul'un fethine kadar Osmanlı ordusuyla birlikte savaşlara katılan pek çok tarikat grupları görülüyordu.

XIV. yüzyılda Anadolu'da küçük araziye sahip beyliklerin, askeri güçlerini artımak için bölgelerinde nüfuzlu olan tarikatların birine girdikleri veya bu tarikatlardan birinin mensuplarına sevgi gösterdikleri bilinmektedir. Örneğin, Aydınoğulları ile, Candaroğulları İsnâ Aşeriye (On iki İmamı tanıyan Şiiler) Germiyan, Eşref ve Menteşeoğulları mevlevilerin taraflısıydılar.

Bu tarikatların Anadolu'ya kuvvetle yayıldığı bir dönemde, bir uç beyliğinden büyümeye başlayan Osmanlıların da, bunların etkisi altında olması, daha doğrusu bu tarikatlarla ilişkili bulunması doğaldı. (823) Anadolu'daki Babailik ve Ahilik tarikatları Osmanlı Beyliği'ne kadar yayılmıştı. Ahi liderlerinden olup, Eskişehir yöresinde tekkesi bulunan Şeyh Edebali, o bölgenin en itibarlı ve sözü geçen ulu kişilerinden biriydi.

Osmanlıların ilk fetih yıllarında aşiret kuvvetlerinden başka, Gaziyanı Rum, Ahiyanı Rum, Abdalanı Rum ve Bacıyanı Rum adındaki ahi ve Babailer gibi batıni zümrelere mensup kuvvetler de sefere katılır ve orduyu güçlendirirlerdi. (824)

Osman ve Orhan baylerin akınlarına ve giriştikleri harekâta XIII. ve XIV. yüzyıllarda çevrelerindeki İlhanlı ve Cuci uluslarından savaş amacıyla düşman sınırına gelen "Gaziler" ve "Abazalar" adındaki Müslümanlar arasında çok cesur kişiler bulunuyordu. Uc'larda ilim ve fikir ehli önemli bir kitle, ordunun gerisinde ve bazen içinde önemli bir yeri işgal etmekteydi. Öğrenimini Mısır'da yapmış bulunan ve bu kitleleri yöneten Türk dervişlerinden biri olan Şeyh Edebali, Osman Bey'e gazilik kılıcını bağlamış ve kızıyla evlenmesine rıza göstererek kendine damat edinmiştir. Böylelikle Osman Bey de Ahilerin nüfuzundan yararlanmıştır.

Orhan Beyi, Lusa Abdal, Murat Abdal ve Giyikli Baba gibi tarikata mensup kişiler etkilemiştir.

Yukarıda adı geçen kişiler, "Evlad-ı Nebi" olarak son İlhanlı döneminde Sünnilikten ayrılmayan ılımlı Şiiliği yaymaya çalışmışlardı. (825)

Orhan Gazi ile birlikte Babai Tarikatı'na mensup Geyikli Baba ve Abdal Murat adındaki dervişler, Bursa'nın fethine katılmışlardı. Orhan Gazi döneminde, Uludağ tarafından gelen pek çok derviş İnegöl'e yerleşmiştir.

Türbesi Yenişehir'de bulunan ünlü Postnipuş Baba da I. Murat döneminde yaşamıştır.

I. Murat'ın Ahi Başkanı olduğuna dair 1336 tarihli bir belgeyi inceleyen tarihçiler, Osmanlıların bu tarikatla olan ilişkileri hakkında ileri sürülen mütâlaa ve fikirleri de kabul etmişlerdir.

---

(823) Uzunçarşılı; s. 147.
(824) a. g. e. ; s. I ve Aşıkpaşazade; Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332 (1916), s. 205.
(825) Zeki Veli Toğan; Umumi Türk Tarihine Giriş, c. I, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1946, s. 359.

I. Murat'ın bu reisliği nasıl elde ettiği bilinmemekle beraber, Osmanlı Devleti'nin Ahilik üzerine kurulduğu açıkca görülmektedir.

Orhan Gazi devlet teşkilâtını kurarken Ahi nüfuzundan yararlanmış ve erlerine ahilerin serpuşu (başlığı) olan beyaz börkü giydirmiştir. Orhan Gazi'den sonra tahta çıkan ve Ahilerin reisi olduğu bilinen I. Murat da Yeniçeri Ocağı'nı kurarken, erlerinin başına beyaz börk giydirmiştir. (826)

I. Murat'ın Ahi olduğu, kendisinin başkalarına da Ahilik kuşağı bağladığı vakfiye kayıtlarından anlaşılmıştır.

Ahilik Batı Türklerine Halifelikten geçmiş, ancak Türk âdet ve ananeleriyle yeni şekiller almış bir esnaf teşekkülüdür.

Bu tarikatın esası ahlaktır. Ahilik, ekonomiyle, maneviyat (moral) ve politikayla askerliğe etkisi olan bir kuvvet ve kudret inanışıdır. (827)

"Düzmece" adıyla anılan Mustafa Çelebi'ye karşı harekete geçen genç padişah II. Murat, Bursa'da oturmakta olan Yıldırım Bayezit'in damadı Seyyit Emir Buhari'den kılıç kuşanmış ve İkinci Kosova Muharebesi'nde de bazı tarikat toplulukları orduya katılmışlardır. (828)

1332'de Anadolu'da Türk Beylikleri'nin topraklarında dolaşan Arap Seyyah İbni Batuta, Ertena ülkesinde Aksaray, Niğde ve Kayseri'de bulunurken, buralardaki Ahilerin kendisine gösterdikleri konukseverlikten söz ettikten sonra, şöyle demektedir:

"Bu memleketin âdetince, bir mahalde sultan bulunmadığı takdirde, oranın Ahi olan hâkimi misafirine at ve lebise ihsan eder. Ayniyle Sultan gibi emir verebilir. (829)

Osmanlı Devleti'nin temeli atılırken, bu beyliğin Ahilikten ve Ahi reislerinin nüfuzundan faydalandığı açıktır.

Gerçekten de Osman Gazi'nin kayınbabası olan şeyh Edebali, o tarihlerde Ahilerin ulu'ları arasındaydı. Ahi Mahmut ve Çandarlı Kara Halil de bu tarikata ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna hizmet edenler arasında bulunuyorlardı. Ahi Hasan'ın nüfuzu ve yaptığı hizmetler tarihlerde yazılıdır. (830)

Ahi Reisliği'nin Şeyh Edebali'den sonra kime geçtiği bilinmemekle beraber, bunun daha sonra I. Murat'a intikal ettiği bilinmektedir.

Osmanlı Beyliği kurulurken Ahilerden başka, "Alperenler" denilen ve Babai tarikatından olan gazilere de önem verilmiş, bunlar için zaviyeler yapılmıştır.

Orhan Bey'in mahiyetinde birçok savaşlara katılan Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murat, Doğulu Baba ve benzerleri, sonradan adını Bektaşiliğe çeviren Babai tarikatına mensup Alperenlerdendi. Orhan Gazi döneminde

(826) Uzunçarşılı; s. 147, 148.
(827) Toğan; s. 336.
(828) Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, c. I-s. 280.
(829) İbni Batuta Seyahatnamesi; Çev. Mehmet Şerif, c. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333, 1335, s. 326.
(830) Aşıkpaşazade; Aşıkpaşazade Tarihi, s. 29, 36.

Bursa'daki Uludağ eteklerinde Babilere özgü zaviyeler yapılmıştı. Yine bu tarikata mensup Yenişehir'de oturmakta olan Postnipuş Baba'ya, I. Murat bir zaviye yaptırmıştır.

Orhan Gazi, kendilerinden faydalandığı Babilere uyum göstermekle beraber, bunların herhangi bir surette ayaklanmalarına karşı kontrol edilmelerini de ihmal etmiyordu. Bursa etrafında çoğalıp ideolojilerini yaymakta olan Abdal Torlak ve Işıklar'ın durumlarını inceletip, denetleten Orhan Gazi, bunlardan zararlı fikirler yayanların Çerağ bayraklarını ellerinden almış ve ülkesinden de kovmuştur.

Adı Babai olan tarikat yaklaşık XV. yüzyılın ilk yarısı içinde bu adı bırakarak Babai şeyhlerinden olup XIII. yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektaşi Veli'nin adını almış, Bektaşilik adı altında yayılmaya başlarken, Ahilik de artık eski kuvvetini kaybetmiştir. Yeni kurulmuş bulunan Yeniçeri Ocağı da başlangıçta Ahilik üzerine kurulduğu halde, bir süre sonra Bektaşilik akımına tâbi olmuştur.

Osmanlı ülkesinde Ahi ve Babilerden başka "Vahdet-i Vücut" felsefesine dayanan ilmî tarikat akımları da mevcuttu. Bu akımlar, daha çok Havasa (kendini halktan ayrı ve üstün sayan kişiler)'ya ait olup, önemli şehir ve kasabalarda yerleşmişti.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de genişlemesi ve birbiri ardınca başarı kazanması, dışarıdan pek çok Alperenlerin ülkeye gelmesine yol açmış, padişah ve vezirlerin bu mutasavvuflara gösterdikleri uyum, okul hâlinde bir mutasavvuf zümresinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Yıldırım Bayezit'in kızını Emir Buhari'ye vermiş olması, padişahların tarikat erbabına gösterdikleri saygı ve uyumun canlı bir örneğidir.

Bu saygı ve uyum sonucu, XIV. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı ülkesinde "Ekberiye", "Bistaniye" ve "Zeyniyye" adındaki tarikatlar görülmeye başlanmıştır. (831)

Bu mistik tarikat örgütleri, büyük halk kitlelerini peşinden sürüklemiş ve o tarihlerde çıkan olaylarda büyük rol oynamışlardır. Örneğin, Selçuklu Devleti'nin en kuvvetli döneminde Babailerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşiretlerini birden harekete geçirmeleri, devleti çok sarsmıştır.

Fetihleri başarmak için, Osmanlı ordularına teşkilâtlı ve imanlı muharip sağlayan bu misyoner dervişler, dinî ve sosyal fikirler aşılayan propaganlarıyla da halk kitleleri arasında çok faal bir rol oynamışlardır.

Bu tarikat mensupları, ülkenin sosyal ve politik bünyesinde yenilikler yapmak için gereken kaynaşmayı başarmış, fetih işlerini kolaylaştırmaya yardımcı olmuşlardır. (832)

Gaziler, Alpler, Alperenler ve Güziyan-ı Rum adıyla anılan zümreler, Selçuklulardan önce Anadolu fetihleri döneminden kalma sosyal örgütlerdi.

(831) Uzunçarşılı; s. 276-278.
(832) Ömer Lütfi Baran; Vakıflar Dergisi, c. I, s. 283.

İslâmiyetten önce Türklerde kahraman ve cengaver anlamında kullanılan ve prenslere de verilen "Alp" unvanı, İslâmiyetten sonra da kullanılmıştır. Türkler bu unvanı kullanmayı sürdürmüşler, bazen de din uğruna savaşan "Gazi" lâkabını kullanmaya başlamışlardır.

Anadolu Beylikleri'nde ve Uc'larda Gazi ve Alp unvanlarına rastlanmış, Müslüman ordunun tümüne de "Gaziler" denilmiştir. Selçuklu ordusundaki Gaziler, iş ve toprak sahibi olmayan geçimlerini yalnız sürekli savaş yaparak sağlayan kişilerdi.

Osman Gazi Ordusu'ndaki komutanların birçoğunun adına "Alp" lâkabı eklenmişti. Aşık paşa, Alp veya Alperan olmak için şu dokuz şartın gerektiğini açıklamaktadır: Kuvvetli yürek, şecaat, gayret, pazu kuvveti, iyi bir kılıç veya süngü, yay, özel bir elbise, uygun bir arkadaş ve cins bir at.

XIV. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'daki uçların Alp örgütü, İslâmi geleneklere dayanan ve bir şehir teşkilâtı olan Gazilerden farklıydı. Alp örgütü daha çok Türk geleneklerine bağlıydı. Uç beylerinin asıl askerî kuvvetini oluşturan ve millî gelenekleri bozulmamış olan yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin de Alp örgütü gibi olması pek doğaldı.

Uç beylerinin Gazi lakabını almalarının nedeni, onların şehir hayatına geçerek medrese etkisinde kalmış olmalarıdır.

Bektaşiler tarafından temsil edilen Abdallar, ilk zamanlarda "Kalenderiye" Tarikatı'nın etkisinde kalmakla beraber, Hacı Bektaşi Veli'yi de kendi azizleri olarak kabul etmişler ve XV. yüzyıldan itibaren daha çok Bektaşiliğe kaymışlardır. (833)

XVI. yüzyılda Gaziler, İslâm sınırlarını Balkanlara kadar genişletmişlerdi. Ancak, bunlar Gazi ordularının işi değildi. İyi plânlı hareketler ve teşkilâtlı devlet seferleriydi.

Bu seferler için devlet, idarecilere, orduya, malzemeye ve tecrübeye sahip olmakla beraber, kendisini kutsal savaş ilkesine hizmet eden bir gaziler devleti sayıyor ve gerçekte de bir gazi devleti görünümünü taşıyordu. (834)

Daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar orduyla birlikte pek çok tarikat toplulukları savaşlara katılmışlar ve zamanın padişahı tarafından takdir ve ihsanlara mazhar olmuşlardır. (835)

II. Murat döneminde Ankara'da binlerce taraftarı olan ve Anadolu'nun manevî ve ruhanî bekçisi sayılan Hacı Bayram-ı Veli'nin durumu bir ara hükûmeti kuşkulandırmışsa da, politik bir amaç gütmediği anlaşılarak hakkında bir işlem yapılmamıştır. (836)

Buraya kadar yapılan açıklamalardan çıkarılan sonuç şudur:

Osmanlı Devleti İslâm Dinini ve Sünni Mezhebi'ni kabul etmiş olmasına karşın, çeşitli din, mezhep ve tarikatların uygulayıcıları da toplum içinde, ina-

(833) Fuat Köprülü; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Matbaası, 1959.
(834) Paul Wittek; Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Çev. Fahriye Arık, İstanbul, Şirketi Mürebbiye Matbaası, 1947, s. 48-51.
(835) F. Taeschner; İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası, XV, No. 1-4, s. 6, 7.
(836) Danişmend; s. 195, 196.

nışları doğrultusunda vicdan serbestliği içinde yaşıyorlardı. Örneğin, Ahilik prensipleri üzerinde kurulmuş olan Kapıkulu örgütü daha sonra Babailik Tarikatları'nın etkisinde kalmış ve Bektaşiliği benimsemiştir. (837)

Kapıkulu örgütü içinde 28 nci Ağa İmamı Ortası ve 84 ncü İmam Ortası'ndan başka, 40 ncı Tekke Ortası 94 ncü veya 99 ncu Bektaşi Ortası gibi tarikatla uğraşan iki bölük daha vardı. (838)

Her konuda belirtmeye çalıştığımız gibi, bu konuda da Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin büyük bir bölümünü oluşturan Eyalet Askerî Kuvvetleri'nde din işlerinin hangi örgütlerce yürütüldüğüne dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, tarikatların askerî kitleler üzerindeki etkilerini dikkate alan padişahlar, önemli sefer, büyük savaş ve muhasaralarda ünlü tarikat adamlarını ve bunların peşinden gelen din ve tarikat gönüllülerini kullanarak manevî kuvveti yükseltmişlerdir (Fatih'in İstanbul Muhasarası'nda olduğu gibi). (839)

Bu nedenle hâl ve olanaklara uygun yeterli din örgütleri kurulmuş, lüzumu kadar din görevlisi kullanılmış ve çoğu kez askerî gücün pekleştirilmesinde dinî yollardan yararlanmak suretiyle başarı sağlanmış, İnzibat ve disiplinin, birlik ve beraberliğin, moral ve tahammül ve yasal nizamların korunmasında dinî etkenlerin büyük katkısı olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nde gayri Müslimler de bulunuyordu. Bu topluluklar da dinlerinin gerektirdiği ibadeti kendi örf ve adetlerine göre sürdürüyorlardı. Örneğin, Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nde çalşıtırılan forsalar için papazlar tayin edilmişti.

Kapıkulu örgütünün kaldırılmasından sonra, yapılan askerî örgütlenmelerin tümünde ve özellikle III. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedit erlerine ait Hatt-ı Hümayun ve kanunnameyle, II. Mahmut döneminde teşkil edilen Mansure erlerine ait kanunnamelerde birliklerin kadrolarına konan imamlarla din işleri yürütülmüştür. (840)

10. HABERLEŞME VE POSTA HİZMETİ

Türkler, haberleşme ve posta hizmetlerine eskiden beri önem vermişlerdir. Moğollar'ın topluma hizmet hususunda yapmış oldukları ve İslâm medeniyetine katkıda bulundukları en önemli yenilik, süratle iş gören bir posta teşkilâtını vücuda getirmeleridir.

Çok geniş bir ülkeye yayılmış olan Cengiz İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde meydana gelen olayların, en süratli şekilde merkeze ulaştırılması için kurulan posta teşkilâtı, o dönemde büyük bir devrim olarak görülüyordu.

Cengiz Han, en önemli ulaşım yolları üzerinde belirli aralıklarla "Yam" adı verilen posta istasyonları kurmuş, bu teşkilât daha sonra diğer İslâm devletlerine de örnek olmuştur. (841)

(837) Uzunçarşılı; Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 148, 149.
(838) Türk Silâhlı Kuvvteleri Tarihi; c. III, ks, 2, s. 306.
(839) a. g. e. ; s. 307.
(840) a. g. e. ; s. 321.
(841) Cengiz Orhunlu; Osmanlı İmparatroluğu'nda Derbent Teşkilâtı, s. 5.

"Berit" adı da verilen bu posta ve haberleşme örgütünün eski Türk devletlerindeki adı "Ulak" veya "Ulağ" idi. Bu örgüt, VII. yüzyıldan beri çalıştırılıyordu.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarafından da kullanılan bu örgütün XIII. yüzyılda, Osmanlılara geçtiği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar da daha sonra "Tatar" adı verilen Ulak örgütü (842), XIV. yüzyıla kadar diğer komşu Türk ve İslâm ülkelerinin de haberleşme şebekesini oluşturuyordu. (843)

Ülke içinde belirli istikamet ve yollar üzerinde at ve insan gücüne dayalı olarak kurulmuş olan bu haberleşme ağından, askerî amaçlardan başka, devletin her türlü resmî ve idarî işleriyle, halkın özel işlerinde iç ve dış ticarette de yararlanılıyordu. Bunlar bazen düşman ülkesi içinden topladıkları önemli bilgileri de ivedilikle merkeze ulaştırırlardı.

Ulak sistemi genel olarak şu şekilde çalışırdı:

Haber merkezinden hareket eden ulak, ilk menzile kadar at koşturur, kendisi bu menzilde kalarak, haberi diğer bir ulak, ikinci menzile götütürdü. Haberin ulaşacağı yer kaç menzilce, atlı haberciler (ulaklar) bu haberi birbirine teslim ederek istenilen yere ulaştırırlardı. (844)

Çok önemli ve gizli haberler, çıkış merkezinden son merkeze kadar ara merkezlerde at değiştirilmeden ve dinlenilmeden aynı ulak tarafından götürülürdü.

1738-1739 yılları arasında ulakların kullandığı ana yollarla, bu yollar üzerindeki muhabere merkezleri, merkezler arasında saat olarak belirlenen atlı mesafeleri, merkezlerin at kadroları, (844) dip notunda adı geçen kitabında Ek:1 çizelgesinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Önemli işler için görevlendirilmiş habercilerin sürat ve güvenlik içinde yerlerine ulaşabilmeleri için, eline üzerinde padişahın tuğrası bulunan bir ferman (emir) verilirdi. Örneğin: Fatih'in 1481'de Edirne'den gönderdiği bir haberciye verdiği fermanda, gereken her yerde kendisine "menzili" ve "ulak" verilmesi bildirilmiştir. (845)

6/7 Eylül 1566 gecesi Zigetvar'da ölen Kanuni Sultan Süleyman'ın ölüm haberini, saltanatı devralması ve bir an önce muharebe maydanına yetişmesi gereken II. Selim'e bildirmekle görevlendirilen Hasan Çavuş adındaki ulak, Zigetvar'dan İstanbul'a sekiz günde, İstanbul'dan Afyonkarahisar batısındaki Sincanlı'da bulunan II. Selim'in yanına dört günde varmıştır. (846)

Bir yabancı yazar, İmparatorluğun bir ucundan diğer ucuna büyük bir süratle gidip gelen postacılar teşkilâtı sayesinde asayişin sağlandığını yazmaktadır. (847)

(842) M. Zeki Pakalın; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. III, s. 420.
(843) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 1, s. 310-311.
(844) Gnkur. Harp Tarihi Bşk., Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, s. 2.
(845) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 2, s. 376.
(846) a. g. e.; ks. 3, s. 415.
(847) Fernand Grenard; Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, s. 124.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, ilk iş olarak Kapıkulu örgütünü geliştirdiği sırada, "Peyk" adı verilen bir sınıf ortaya çıkmıştır. Peykler, yaya bir postacı sınıfı olup, olağanüstü koşmakla tanınmışlardı. Bunlar padişahın emirlerini şaşılacak bir hızla, durmadan koşarak yerine ulaştırırlardı. Bir peyk İstanbul'dan Edirne'ye iki günde giderdi.

Posta hizmetinin, devlet garantisi altında vatandaş hizmetine girişi ancak II. Mahmut zamanında olmuştur.

Posta teşkilâtının bir toplum hizmeti olarak kurulmasına karar verildikten sonra, 1834 yılında İstanbul ile İzmit arasında bir posta yolu yapılmış ve yer yer postaneler kurulmuştur.

Posta yolunun Üsküdar'dan Kartal'a kadar olan kısmı yapıldıktan sonra bu yol, bizzat padişahın katıldığı bir törenle işletmeye açılmış, daha sonraları posta yolu hizmete konularak postayla haberleşme pratik bir hâle getirilmiştir. (848)

Posta hizmeti bakımından ülke, çeşitli kollara ayrılmıştı. Her kolun uygun yerlerine postaneler kurulmuş, haftanın belirli günlerinde belirli yönlerde postalar yola çıkarılmaya başlanmıştı. Bu şekilde düzenli çalışmaya başlayan posta hizmetinin önceleri Rumeli'de daha önemle uygulandığı görülmektedir.

Askerî posta hizmetleri de genel olarak bu teşkilâttan yararlanılarak yapılıyor, özel durumlarda yine ulaklar çıkarılıyordu.

XIX. yüzyılın ortalarında askerî posta hizmeti, şöyle yürütülüyordu:

Komutanlıklar arasında yapılan çeşitli yazışmaların gönderilmesi için, ayrı postaneler tertiplenerek her kolordu ve orduya birer posta nazırı tayin edilmişti.

Posta nazırlarının emrinde yeteri kadar posta memuruyla seferde her orduya birkaç telgraf memuru verilirdi. (849)

Bir sefer hâlinde tümenlerde ve ordularda birer süvri emir bölüğü bulunur ve askerî posta hizmeti bu bölüklerce yürütülürdü.

Süvari bulunmayan tümenlere, serasker, orduda bulunan hafif süvari alaylarından bir birlik tayin eder, bu birlik o tümenlerin emirlerini ve raporlarını getirip götürürdü. Duruma göre bu birlikler zaman zaman değiştirilirdi.

Ordu ve tümen karargâhlarının yakınında olan birliklere, emir ve raporları yaya haberciler ulaştırırlardı. Uzak yerlere gidecek yazışmalar için atlı habercilerden yararlanılırdı. Atlı bulunmadığı hâllerde yaya haberciler kullanılırdı. Emirlerin emir çavuşları aracılığıyla ulaştırılmasına önem verilirdi. Emirlerin zamanında yerlerine ulaşmasını sağlamak ve kontrol etmek amacıyla emir çavuşlarına yola çıktakları saati bildirir birer pusula (tezkere) verilirdi. Emri alan kişi, emri aldığını bildirir bir tezkereyi imzalayarak emir veya raporu getiren emir çavuşuna verirdi.

(848) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c, III, ks. 2, s. 168.
(849) Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarih-i Askeri, c. I, s. 341.

Daha sonraları, büyük karargâhlarda posta merkezleri kurulmuş, posta paketleri, mektuplar ve evrakların bir merkezden diğer bir merkeze ulaştırılması için posta arabaları kullanılmaya başlanmış, ivedi durumlarda ve özellikle az sayıda emir ve haberler, yine atlılar aracılığıyla yerlerine ulaştırılmıştır. (850)

XX. yüzyıl başlarında çalışan askerî posta merkezleri, mülkî idareye ait posta merkezlerinden tamamen ayrıydı. Ancak, bir sefer hâlinde harekât bölgesindeki mülkî posta merkezleri de komutanlık emrine girerdi.

Büyük karargâhlarla birlikte Menzil Genel Müfettişliği emrinde Posta Genel Müdürlüğü vardı. Bunun görevi, Menzil Genel Müfettişliği'nin emir ve direktiflerine göre her türlü araçtan yararlanarak (telgraf, telsiz, telefon, posta, otomobil, bisiklet ve güvercin... gibi) seyyar orduyla yurt içi arasında ve menzil bölgesi içindeki haberleşmeyi ve posta hizmetini sağlamaktı.

Posta Genel Müdürlüğü'ne bağlı Telgraf Genel Müdürlüğü vardı. Bunun da görevi harekât alanı içinde evvelce mevcut hükûmete ait telgraf hatlarıyla, harekât gereği inşa edilen telgraf hatlarının birbiriyle irtibatını sağlayarak, telgraf ve telefon şebekesini işler durumda bulundurmaktı.

Telgraf Genel Müdürlüğü, ordu sorumluluk bölgesindeki muharebe araçlarını işletme için ordu kurmay başkanınıdan talimat alır, menzil bölgesindeki araçların kullanılmasında menzil genel müfettişinin emrinde çalışır, gerekli hizmetlerin yürürtülmesi konusunda da Posta Nezareti ile işbirliği yapardı.

Menzil Genel Müfettişliği'nin emrinde bir de Posta Genel Müdürlüğü mevcuttu. Bunun da görevi, harekât alanı içindeki tüm posta hizmetlerini düzenlemek, sahra posta merkezlerindeki hizmetlerin düzgün yürütülmesini sağlamaktı.

Posta Genel Müdürlüğü, ordu posta müdürlükleriyle, harekât alanındaki tüm posta merkezlerinin âmiri olduğu gibi, Büyük Genel Karargâhta bulunan posta şubesinin tanzim ve idaresine de memurdu. Bu genel müdürlüğün emrinde posta müfettişleri çalışırdı.

Harekât alalnındaki tüm sahra posta merkezleriyle ona bağlı kuruluşlardaki hizmetler, Posta Nezareti Nizamnamesi'ne göre yürütülüyordu.

Seferberliğin ilânıyla işlemeye başlayan ordu menzil müfettişliklerinin kadrolarındaki ordu menzil posta müdüriyeti ve ordu menzil telgraf müdüriyeti çalışmalarına başlardı.

Ordu posta müdürünün görevi, Posta Genel Müdürlüğü ile ordu menzil müfettişinden aldığı talimata ve Posta Nezareti'nin nizamnamelerine göre posta hizmetlerini düzenli şekilde yürütmekti.

Ordu menzil telgraf müdürünün görevi de, ordu menzil müfettişiyle, telgraf genel müdüründen aldığı talimata göre haberleşmeyi en iyi şekilde yürütmekti.

Ordu menzil bölgesinde kurulan menzil noktaları komutanları da, kendi

(850) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi; c. III, ks. 5; s. 319 ve Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu; s. 24-35.

sorumluluk bölgelerindeki telgraf ve telefon hatlarının emniyetinden sorumluydu. (851)

Barışta, uzak birlikler ve komutanlıklar arasındaki haberleşmeler merkezlerdeki postaneneler kadar mülkî idereye ait postaneler aracılığıyla yapılırdı. Merkez postanesine teslim edilen evrakın yerlerine ulaştırılması işi, askerî posta merkezlerinin göreviydi.

Tümenden küçük birliklerde de posta hizmeti, evrakın götürüleceği yerin uzaklığına göre yaya ve atlı habercilere yürütülürdü. Piyade alaylarındaki posta hizmeti, normal olarak yaya erlerle yapılırdı.

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Harbi'nden başlayarak emir ve haberlerin ulaştırılmasında, telgraflardan da yararlanılmaya başlanmıştı.

Başbakanlık Arşivi'ndeki Fransızca nüshasından kopya edilen ve 1876'da Osmanlı Avrupası'nda kurulmuş olan devlet posta ve telgraf hatları Harita:24'de görüldüğü gibidir.

Bu tarihlerden sonra ordularda telgraf bölükleri kurulmuş ve telgrafla haberleşme geniş çapta kullanılmaya başlanmıştır.

Telgrafın sağladığı sürat ve kolaylık nedeniyle, 1877-1878 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde, başkent İstanbul harbin sevk ve idaresine büyük ölçüde müdahale etmek olanağını bulmuştu.

11. ADALET İŞLERİ

Şer'i teşkilât ve kadılık, İmparatorluk idaresinin temelini oluşturuyordu. kadılar, kaza (ilçe) idaresinde, hem adlî ve hem de idarî yetkilere sahipti.

Nizamın koşullarından biri olan adaletse, devleti ilgilendiren bir konuydu. Adalet işelrindeki sadelik ve sürat sistemi Avrupalıları şaşırtıyordu. (852)

İlk Osmanlı padişahları, yönetimleri altında bulunan ülke halkını düzenli ve âdil davranışlarıyla rahata kavuşturmuşlardı. Halk, o zamana kadar eşine rastlamadıkları bir adelet uygulamasını takdirle izliyordu. (853) Örneğin, bir devlet büyüğünün oğlu ve akrabası korunur, ancak hiçbir şekilde hak sahibi olamazdı. Çünkü adelet ve kanunlar, herkes için hatta padişah olsa dahi eşit anlam taşıyordu.

Eyaletlerdeki Beylerbeyi'nin yargılama yetkisi yoktu. Ciddi bir şikâyet ve suç karşısında İstanbul'dan gönderilen bir veya iki kadı, suçlunun ifadesini Beylerbeyi'nin sarayında almaya memur edilirdi. Ağır cezayı gerektiren durumlarda, Beylerbeyi; divanda sorgulamak üzere İstanbul'a çağırılırdı. (854)

---

(851) Menzil Hidemat-ı Nizamnamesi; s. 6, 7, 16, 17, 18, 19, 26, 39, 43 ve Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; s. 355.
(852) Grenard; s. 122-123.
(853) Şeyh Bedrettin; Varidat, Çev. Cemil Yener, İstanbul, Çeltük Basımevi, 1970, s. 36.
(854) Mustafa Akdağ; Büyük Celali Karışıklarının Başlaması, s. 7.

Sancakbeylerinin de adlî yetkileri yoktu; çünkü her kadı tamamen bağımsız olup, doğruca hükûmet merkezine bağlıydı. (855)

Kadıların çoğu istanbul'daki "Ahın" Medresesi'nden diplomalıydıar. (856)

Bu medreseye girebilmek için, Anadolu medreselerinden icazet alındaktan sonra, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki medreselere devam edilir, buradan mezun olanlar imtihana tâbi tutulur, kazananlar, Ahın Medresesi'ne alınırdı. (857)

Özet olarak denilebilirki, adlî teşkilât bakımından eyalet ve sancak diye bir bölüm yoktu. Bu konuda en büyük ve yetkili makam kadılıktı. Nahiye (bucak) kadıları ilçe kadıların bağlanmıştı. (858)

Halk arasındaki bütün hukukî ilişkilerin düzenlenmesi, sözleşme, faiz işleri, İstanbul'dan gönderilen emirlerin halka duyurulması, Divan-ı Hümayun'a gönderilecek arzların düzenlenmesi, bunların deftere geçirilmesi, evlenmesi, evlenme ve boşanmayla, her türiü davaların yargı sonucu karara bağlaması kadıların göreviydi.

Hiçbir fert yargılanmadan cezalandırılamazdı. Mahkemeler, hangi durumda ve hangi din ve milletten olursa olsun, herkesi dinler, olayı hemen yargılar ve istişare sonunda karara bağlar ve infaz ederdi.

Osmanlı Devleti'nde yargılama herkese açık olarak yapılırdı.

Kadıların davalara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda, yanlarında Şuhud-ül hal, Uduy-ül Müslimin, Şuhud-ül udul adlarıyla tutanak metinleri ve kararlarda imzaları bulunan bir bilirkişi heyeti bulunur, ayrıca jüri niteliğinde beş, altı ve bazan daha fazla kişiden oluşan bir tanıklar kurulu da duruşmayı izlerdi.

Bu kurul, davanın görgü tanıkları olmayıp, duruşmanın gözlemcileriydi.

Gözlemciler, kadının davayla ilgili taraflardan birini tutup tutmadığına, savunmaların serbestçe yapılıp yapılmadığına, itiraf ve inkârların baskı ve benzerî yollarla etkilenmeden yapıldığına, yargılamanın tarafsız bir hakim tarafından yerine getirilmesine dikkat ederlerdi. (859)

Adaletin devlet ve halk arasındaki ilişkilerde büyük rol oynadığı aşikâr olmakla beraber, türlü nedenlerle kadılarla ümera arasındaki geçimsizlik, halk aleyhine birçok yolsuzluklara neden olmuş, bu durumu önlemek için padişah, ülkenin en uzak şehir ve kasabalarıyla Anadolu'daki beylerbeyi ve sancakbeylerine genel bir "Adaletname" göndermek zorunda kalmıştı.

---

(855) a. g. e.; s. 12.
(856) a. g. e.; s. 12.
(857) a. g. e.; s. 21.
(858) a. g. e.; s. 12.
(859) Mustafa Akdağ; Türk İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 404.

SONUÇ

Kuruluşundan (1299) Tanzimat'a (1839) kadar geçen dönemde, toprak mülkiyetine dayanan Osmanlı Devlet yapısının, askerî yükümlülükleri de beraberinde taşıyan, kendine özgü bir düzen görünümünde olarak, çok esaslı ve sağlam bir temel üzerinde bina edildiği sonucuna varılmaktadır.

Bizans sınır boyunda ve Hristiyan çoğunluğun yanıbaşında kurulmuş bulunan İslâm kökenli bu uç devletinin, yukarıda açıklanan özelliği yanında, yönetimde uyguladığı merkeziyetçi sistemi, tarihin akışı içinde Anadolu ve Rumeli'de başlatıp, zaferden zafere koşarak Yükselme Dönemi (1451-1579) sonuna değin sürdüğü genişleme hareketlerinin idarî faaliyetlerini de etkileyen başlıca faktörlerden biridir.

Tarih boyunca gelip geçmiş Türk devletleri içerisinde gerçekleştirdiği siyasal bir devrimle, ilk kez merkeziyetçi, otoriter, istikrarlı bir devlet rejimine dayanan mülkî bölünmeye paralel olarak uygulanan tımar, zeamet ve has sistemiyle, askerî teşkilâtta, bazı yabancı yazarların bile, "dahiyane bir buluş" diye niteledikleri "Yeniçeri Örgütü'nün"de, XIX. yüzyıla değin sürmüş olan etkin rolü küçümsenemez.

Gerçekten, Osmanlı ordusu, Tanzimat'a değin tüm ilkeleriyle ve titizlikle uygulanan toprak rejimi sayesinde, ülke yüzeyinde, her yerde ve her an sefere hazır bir hâlde olmuştur ki, bu durum da, idarî faaliyetleri olumlu yönde etkileyen çok önemli ve ilginç diğer bir faktördür.

Nitekim, mülkî teşkilâttan, eyalet gelirlerinin tımar, zeamet ve haslara bölünmüş olması, eyalet ve bunlara bağlı sancakların belli ölçülerde çıkarmakla yükümlü bulundukları silâhlı askerler, Osmanlı ordusunun temeli demek olan kara kuvvetlerinin idarî faaliyetler yönünden başlıca ikmal kaynağını oluşturmuştur.

Öte yandan Osmanlı ordusunda idarî faaliyetler açısından kalelerin de, kuşkusuz ilginç ve önemli bir yeri vardı.

Gerçekten kuruluşundan başlayarak, sanırları hızla genişleyen imparatorluğun, başta Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul) ve sınır bölgeleriyle, ülkenin stratejik önemdeki diğer noktalarında mevcut olup da, onarılan veya yeniden inşa edilen, metinde adları geçen birçok kalelerin ülkenin kontrol ve güvenliğinin sağlanmasında büyük bir rol oynamış oldukları bir gerçektir. İrili ufaklı olmak üzere, çeşitli dönemlerdeki toplam sayıları yüzleri bulmuş olan bu tarihî kaleler, sadece ülkenin güvenliğiyle ilgili savunma muharebeleriyle değil, aynı zamanda üslerinden günlerce uzaklaşan orduların ihtiyacı olan ikmal maddelerinin depolanmasında da, etkin rol almışlar ve o zamanki deyimiyle birer ikmal ambarı oluşturmuşlardır. Böylece kalelerin, hem askerî harekât hem de idarî faalietler bakımından, orduda personel tasarrufunun sağlanmasında da çok önemli katkılarda bulundukları kayda değer mütalâa edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin diğer karakteristik bir özelliği de, çok esaslı ve güçlü askerî yapısıydı kuşkusuz. Ordu demek devlet demekti. Bir yazar, "ordu devlettir, hükûmet onun vazifelerinden biridir. Bir işgal kuvveti komutanı, işgal altındaki araziyi nasıl orduyla yönetirse, padişah da ülkeyi orduyla yönetir" demekte, ordunun devlet ve hükûmet mekanizmasındaki önemli rolünü belirtmek istemektedir.

İşte ordunun bu denli üstün düzeydeki eğitim ve disiplin gücüdür ki, İmparatorluğun, özellikle XVI. yüzyılda olabildiğince genişleyen sınır bölgelerindeki askerî hareketlerde, günümüzün gelişen teknik imkânlarına sahip olmaksızın, idarî faaliyetlerin yürütülmesinde uygulanan etkili yöntemler, bazı hâllerde bu gün bile geçerliliğini koruyabiir niteliktedir.

İdarî faaliyetleri etkileyen faktörlerden bir diğeri de, kuruluş döneminde, devleti yöneten ve hükûmeti oluşturan kişilerin, seferde ordu hizmetlerini birlikte yürütmeleri, başka bir deyişle sivil ve asker arasında tam uyum içinde sıkı bir koordinasyonun sağlanmış bulunmasıdır.

Gerçekten, Osmanlı Devleti, ilk kuruluş yıllarında büyük bir askerî güce sahip bulunmamakla beraber, önceden saptanan millî stratejiye uygun olarak sosyal, politik, ekonomik ve piskolojik güçlerle, mevcut askerî kuvvetlerin ikinci Viyana Kuşatması'na (1683) değin olumlu ve başarılı bir biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Viyana hezimetinden sonraysa, önceleri büyük bir dikkatle uygulanan prensiplerden uzaklaşıldıkça, hele Avrupa'daki Rönesansa kulaklar tıkanıp ayak uyduramaz duruma düşüldükçe, bir zamanların dünyayı tir tir titreten Osmanlı askerî gücünde sarsıntılar başgöstermiş, Avrupa orduları, yeni silâhlar ve eğitim sistemleriyle hergün biraz daha gelişip güçlenirken, Osmanlı ordusu güçsüzlüğe ve yetersizliğe düşmüştür.

Böylece, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde çok iyi disipline edilerek başarıyla uygulanmış bulunan ilkeler, sonraları metinde ayrıntılarıyla açıklanan nedenlerle yavaş yavaş dejenere olmuş, evvelce askerî ve millî hedeflere kolaylıkla yöneltilebilen silâhlı kuvvetlerin elde ettikleri zincirleme zaferler, yerlerini artık yenilgilere bırakmaya başladığı görülmüştür.

İşte bu suretle başlamış bulanan bir Çöküş Dönemi'nin belli süresi içinde, Balkan Harbi'ne gelindiğinde görülür ki, ordu bünyesini kemiren zincirleme tahilsiz olaylar dizisi (devlet politikasındaki hatalardan, askerlerin politikaya karışmasına, sevk ve idare, harekât, eğitim ve öğretimdeki aksaklıklardan disiplinsizliğe ve bunların sonucu kendine güven duygusunun sayıflamasından doğan moral çöküntüsüne değin uzanıp gelen acı tablo), hâliyle idarî faaliyetleri de savaşın başından bitimine değin olumsuz yönde etkilemiştir.

Nitekim, özellikle Yükseliş Dönemi'nde (1451-1579) çok daha iyi işlerlik kazandığı için, zaferlerin kazanılmasında etken olan menzil teşkilâtının savaştan önce kâğıt üzerinde iyi hazırlandığı hâlde, harekât sırasında hiç işlemeyişi çok hazin ve düşündürücü bir noktadır.

Gerçekten, askerî harekâtın desteklenebilesi bakımından, daha barış zamanından itibaren birçok yönle hazırlıkların yapılmasını gerektiren menzil teşkilleriyle ilgili uygulamaların, her nedense seferberliğin ilânından sonraya bırakılması, nihayet bu savaşın, kötü kaderini çizmiş ve işlenen bu ve benzerî büyük hatalar, feci surette tecelli eden yenilginin, başlıca nedenlerini oluşturmuştur.

Bir başka deyişle, İmparatorluk için çok talihsiz ve tahilsiz olduğu kadar da Türk ulusu için, çok acı ve gelecek nesillere ibret dolu dersler verici olan bu savaş, beraberinde getirdiği bütün hukukî ve askerî sonuçlarıyla ne yazık ki, askerî tarihimize "Balkan Harbi felaketi" damgasını da vurmuş olup, Türk asker ve sivil toplum bünyesinde derin yaralar açmıştır.

İmparatorluk dönemiyle bu günkü durum arasında bir kıyaslamaya gidilirse, bu günün savaşlarında silâhlı kuvvetlerin ikmal maddeleri gereksinimleri, tümüyle devletçe sağlanmaktadır.

Osmanlı ordusundaysa, başlangıçta yasalara göre, genelde savaşçılar veya bunları muharebe alanına götürmekle yükümlü kişilerce sağlanırdı.

Ne var ki, ilk dönemlerde aşiret kuvvetleri, akıncılar, yaya ve müsellemlerle, Kapıkulu Ocakları personeli, ihtiyaç maddelerini kendileri üstlenirken, silâhlı kuvvetlerde önemli bir yeri olan eyalet askerlerinin, yiyecek maddeleri, bunları beslemekle yükümlü tımar, zeamet ve has sahiplerince karşılanırdı. Silâhlarıysa, yine bu yükümlü kişiler tarafından ülke yüzeyinde birçok eyaletlere dağılmış ulusal endüstri kuruluşlarından sağlanıyordu ki, bu da, Osmanlı savaş endüstrisinin bir özelliğini oluşturuyordu. Bu arada kuşkusuz devletin sefer plânlarına göre yaptığı yardımlar da önemliydi. Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını izleyen Asakir–i Mansure-i Mihammediye teşkilâtıyla birlikte askerin, tüm ihtiyaçlarını karşılamak yükümlüğünü üstlenmiş ve orduda idarî faaliyetler yönünden, ilk köklü değişim ve gelişimi gerçekleştirmiştir.

Bu suretle yıllık devlet bütçelerinde, silâhlı kuvvetlerin personel ve hayvan kadroları dikkate alınarak, ikmal akışının hangi kaynaklardan sağlanacağı ve ihtiyaçların tespiti, düzenlenen lojistik ikmal plânlarında (tertip defterlerinde) gösterilmiş olup, bundan önceki ilkel yöntemlerine son verilmiştir.

Öte yandan çağımızın modern ordularında olduğu gibi, Türk kadını da, bu günkü silâhlı kuvvetlerimizin çeşitli kademelerinde görev almış bulunmaktadır.

Keza Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarındaki muharebelerde, eli silâh tutan Türk kadınlarından yararlanmış olduğu da bilinmektedir.

Daha sonraki yıllardaysa, Türk kadınlarının idarî faaliyetler bünyesinde, özellikle sağlık kuruluş ve kurumlarında hemşire ve hasta bakıcı kadrolarındaki yerini alıp, ülke savunmasına Türk erkeğinin yanıbaşında olarak katkıda bulundukları tarihî bir gerçektir.

Bu da gösteriyorki, bu günün ileri ordularında askere almada uygulanan kadınlardan yararlanma sistemi, Türklerde tarihin çok daha önceki dönemlerinde benimsenmiş ve bu güne dek uygulanagelmiş bir olaydır.

Kısaca ve bir bütün olarak denebilir ki, 1299-1913 Osmanlı devri idarî faaliyetler dönemini kapsayan 600 yılı aşkın uzun bir süre içinde, 1792 Kanunnamesi'yle eyalet askerinin düzene sokulmasıyla başlayan ve 1826'da yeniçerilerin kaldırılmasından sonra, askerî teşkilâtta, çeşitli dönem ve zaman dilimlerinde (1843-1848, 1869, 1877-1878, 1888, 1891, 1894, 1908, 1911, 1913), gerçekleştirilmiş bulunan reorganizasyon hareketlerine paralel olarak, idarî falaliyetlerle ilgili teknik ve idarî hizmet kuruluşlarında da gerekli düzenlemelere gidilmek suretiyle, silâhlı kuvvetler genelinde amaçlanan bütünlüğün sağlanması yönünden büyük çabalar gösterilmiştir.

Ne varki, yukarıda açıklanan tarihlerde zaman zaman ileri ülkelerden getirtilen yabancı uzmanların da katkılarıyla uygulanmış olan yeniden teşkilâtlanma porgramları, belli ölçülerde bazı gelişmeler dışında, Osmanlı Silâhlı Kuvvetleri'ni hiçbir zaman Kuruluş ve özellikle Yükseliş Dönemi'ndeki savaş güç ve yeteneği itibariyle ulaşmış olduğu ihtişamına eriştirememiştir.

Bundan başka Osmanlı Silâhlı Kuvvteleri'ni iyileştirmeyi ve ileri ordular düzeyine çıkarmayı amaçlayan bu yetesiz kalan değişim ve gelişimler sürdürülürken, çok önemli bir nokta gözden kaçırılmıştı.

Nitekim, 1843, 1847, 1869'da yayımlanan ve uygulamaya konulan yasa ve fermanlara göre, beş yıllık nizami askerlik süresinin, redif ve müstahfazlık hizmetleriyle, 20 ve hatta 25 yılı bulması, ekonomiyi Türkler aleyhinde ve azınlıklar lehinde etkilediği kuşkusuzdur.

Gerçekten, Türk gençlerinin anavatandan çok uzaklarda (Asir ve Yemen çöllerinde) yıllarca süren askerlik hizmetleri, Türk toplumunu yoksullaştırmakla kalmamıştır. Tarih sayfalarına geçen ve âdeta Anadolu insanının, uzun yıllar yazgısı anlamında, "Adı Yemen'dir, gülü çemendir, giden gelmiyor acep nedendir" ağıtında ifadesini bulan ve Türk leventlerinin, büyük bir itaat duygusuyla askerlik görevlerini yapmak için gittikleri Arabistan çöllerinden çoğu kez bir daha dönemedikleri söz konusu olunca, yıkılan birlerce yuva ve sönen ocakların uğradığı talihsiz akibetler, kuşkusuz acıların en büyüğü ve düşündürücüsü olmuştur. Böylesine yara alan ve kanayan Osmanlı ekonomi ve sosyal bünyesiyledir ki, artık Çöküş Dönemi'nde hızla yol alan İmparatorluk, hâliyle idarî faaliyetlere de yansıyan bozuk düzeniyle, ard arda girdiği birçok savaşları da kaybetmiştir. Sonunda uğradığı Balkan Harbi hezimeti, onu izleyen Birinci Dünya Harbi yenilgisi ve arkasından imzalayacağı Mondros Mütarekesi'yle de, tarihinin kaçınılmaz hazin sonunu hazırlamış olacaktır. Böylece, Osmanlı adını taşıyan ve dünyaya ün salmış bulunan, hükümran devletiyle, onun kıtalar egemenliğini (Avrupa, Asya ve Afrika gibi) de birlikte tarih sahnesinden sildirerek, geleceğin Türk nesillerine olumlu ya da olumsuz ibret dolu pek çok yönlü dersler bırakarak, 600 yılı aşkın tarihsel devrini kapamış olacaktır.

KRONOLOJİ

Tarihler	Olaylar
19 Eylül 1515	Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır'ı Ele Geçirmesi
24 Ağustos 1516	Yavuz Sultan Selim'in Merc-ı Dabık zaferi
22 Ocak 1517	Ridaniye Zaferi
15 Şubat 1517	Yavuz Sultan Selim'in Kahire'ye Girişi
4 Haziran 1522	Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi'ne Başlaması
21 Ekim 1533	Sadrazam İbrahim Paşa'nın Doğu Harekâtına Başlaması
14 Haziran 1534	Kanuni'nin Üsküdar'a Geçerek, 1 Temmuz 1534'te Kütahya, 20 Temmuz 1534'te Konya, 31 Temmuz 1534'te Kayseri'ye Geldikten Sonra Sivas, Erzurum ve Erciş Üzerinden Tebriz'e Varışı
29 Eylül 1534	Kanuni ve Sadrazam İbrahim Paşa Orsudu'nun Ûcân Yaylasında Birleşmesi
5 Ekim 1534	Kanuni'nin Hemedan ve Kermanşah Üzerinden Bağdat'a Girişi
6/7 Eylül 1566	Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar'da Ölmesi
7 Ekim 1571	Sıngın Deniz Savaşı
1 Nisan 1715	III. Ahmet ve Sadrazam Silahtar Ali Paşa'nın Edirne'ye Hareketi
3 Ağustos 1730	III. Ahmet'in Doğu Seferi'ne Başlaması
16 Haziran 1736	Serdar-ı Ekrem Seyyit Mehmet Paşa'nın Rus Seferine Başlaması
29 Mayıs 1749	İran Seferi
18 Eylül 1792	Eyalet İşlerini Yeniden Düzenleyen Yasanın Yayını ve Eyalet Askerlerinin Yeni Bir Düzene Tâbi Tutulması
17 Eylül 1794	Levent Çiftliği Yasası'nın Yayınlanması
12 Haziran 1807	Tekâlif-i Harbiye ile 31 Kentten Alınacak İkmal Maddeleri Hakkında Yayınlanan Emir
28 Temmuz 1808	IV. Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi, III. Selim'in Şahadeti, II. Mahmut'un Tahta Çıkışı
29 Eylül 1808	Sekbanı Cedit Birlikleri'nin Teşkili

30 Haziran 1809	Edirne'den Silistreye Kadar Yol Boyunca Zahire Toplanması Ve Bedellerinin Verilmesi İçin Yayınlanan Emir
8 Temmuz 1809	Kaymakam Paşa Emrine Edirne'ye Gelen Topların Çekilmesi İçin Varna Muhafızı Osman Paşa'ya 300 Manda Tedarik Etmesi İçin Yazılan Emir
28 Mayıs 1812	Bükreş Barış Antlaşması'nın İmzalanması
13 Ocak 1822	Yunanistan'ın Bağımsızlığı'nı İlan Etmesi
15 Haziran 1826	Yeniçeriler'in Ortadan Kaldırılmaları (Vak'a-i Hayriye)
7 Temmuz 1826	Mansure Teşkilatı'nın Kuruluşuna Ait Yayınlanan Yasa İle Ayrıntıların Saptanması
14 Mart 1827	Tıphane'nin Açılması
1 Temmuz 1839	II. Mahmut'un Ölümü
3 Kasım 1839	Tanzimat Fermanı'nın İlanı
6 Eylül 1843	Yayınlanan Bir Yasa İle Askeri Ve Mülki Yetkilerin Ayrılması
12 Mart 1855	Hemşire Florence Nigtingale'nin Selimiye Kışlasına Gelişi
17 Temmuz 1861	Maadin Nizamnamesi'nin Hazırlanışı
23 Aralık 1876	Birinci Meşrutiyet'in İlanı
17 Nisan 1880	2000 Km. lik Demiryolu Yapımının Bürükselli Bir Bankere Verilişine Ait Sözleşmenin İmzalanması
10 Şubat 1908	Sıhhiye Bölükleri'nin Teşkili Ve Eğitilmesi
23 Temmuz 1908	İkinci Meşrutiyet'in Ilanı
7 Haziran1939	Milli Savunma Mükellefiyeti Kanunu'nun Kabulü

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV DAİRESİ- İSTANBUL

a. Başbakanlık Arşivi, Ali Emiri Tasnifi

II. Süleyman Dönemi, No. 776.

III. Murat Dönemi, No. 18, 62, 63, 119.

I. İbrahim Dönemi, No. 44.

IV. Mehmet Dönemi, No. 1520.

III. Ahmet Dönemi, No. 8564, 7645.

I. Mahmut Dönemi, No. , 1958, 8645, 14212, 18933.

I. Abdülhamit Dönemi, No. , 18530, 24577.

I. Abdülmecit Dönemi, No. ; 4549.

Ali Emiri Tasnifi, No. , 428, 535, 1157, 5317, 14279, 18593, 20307.

Ali Emiri Tasnifi, Askerî ks. , No. , 100, 12248.

b. Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi

Tapu Defteri, No. , 819, 3240.

Askeri Kısım, No. , 7029.

Mevkufat Kalemi, Sayı, Genel, 2930, 2933, Özel, 382.

1079 Yılına Ait Beldar Defteri.

Kâmil Kepeci Tasnifi, No. ,2761, 2860, 2889.

Sadaret Mektubi Kalemi, B. Genel, No. , 39/4, Özel, Sayı, 5.

c. Başbakanlık Arşivi, İbnülemin Tasnifi

Dahiliye Kısmı, No. , 2141, 2676.

Bahriye Kısmı, No. , 91.

Askeri Kısım, No. , 303, 312, 2359 (Yıl-1688), 2437, 3197, 3261, 3283, 6558, 19858, 26221, 40239, 40318,

Maadin Kısmı No. , 1, 4, 19, 29, 56, 57, 91, 96, 98, 101, 102,104, 116, 134, 153, 192, 193.

d. Başbakanlık Arşivi, Cevdet Tasnifi

Nafia Kısmı, No. , 77, 589, 703.

Zaptiye Kısmı, No. , 3682.

Bahriye Kısmı, No. 6650.

Sıhhiye Kısmı, No. , 144, 148.

Cevdet Tasnifi, No. , 3745, 3747, 22894, 23907, 40239.

Askeri Kısım, No. , 20, 1690, 1728, 3792, 5023, 7642, 8938, 8978, 10074, 12905, 15230, 19578, 19843, 19849, 21814, 25939,26756, 25861, 28940, 30192, 32900, 33291, 35769, 37094, 38344, 39493, 39635, 39844, 40887, 40973, 44626, 45656, 48669, 52722, 74222.

e. Başbakanlık Arşivi; Mühimme Defteri

No. , 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 23, 27, 28, 31, 34, 77, 90, 111, 121, 128, 133, 136, 162, 222, 224, 229, 230, 231, 232, 233, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 251, 258, 259, 262, 289, 446, 929.

f. Başbakanlık Arşivi, Maliye Defteri

No. , 16, 93, 106, (1761 yılına ait), 231, 258, 2368, (1242 Tarihli Hattı Hümayun), 2532, 2669, 2775, 3571, 3992, 4117, 7534, 7647, 8483, 8568, 9612, 9613.

No. , 2699, 3992, 9028, 10070.

h. Başbakanlık Arşivi Tapu Defteri

No. , 819, 1541, 1565, 1566, 1583, 1591, 1597.

ı. Başbakanlık Arşivi, Mektubi Kalemi

Dosya No. , 505, Belge No. , 238, 241, 243.

i. Başbakanlık Arşivi, Hattı Hümayunlar Tasnifi

No. , 1094, 2998, 4529, 5253, 17655, 20477, 22357-A, 28897, 28921, 54962.

Askeri Kısım No. , 13422, 14437, (10 Zilkade 973 Tarihli Hüküm).

Dahiliye Kısmı No. , 3824, (20 Şaban 967 Tarih ve No. 1) 4292 (8 No. lu Hattın Meflulü) 43848 (59 No. lu Hattın Meflulü)

j. Başbakanlık Arşivi; Hattı Hümayunlar Kataloğu

No. , 1253-C-2 B.

k. Başbakanlık Arşivi, Kanunname-i Askeri Defteri

No. , 1243, 1282.

l. Başbakanlık Arşivi, İdare-i Dahiliye

No. , 2676, 18483, 19060, 21485.

m. Başbakanlık Arşivi, Sekiz Numaralı Name-i Hümayun Defteri

No. , 3.

n. Başbakanlık Arşivi, Nafia Nezareti Kataloğu

Sıra No. , 4, 7, 1280, 1293.

o. Başbakanlık Arşivi, Bahriye Kısmı

No. , 908.

ö. Başbakanlık Arşivi, Tahvil Defteri

No. , 16.

p. Başbakanlık Arşivi, İradeler

No. , 8949.

2. TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ-İSTANBUL

a. Topkapı Sarayı, Bağdat Kitaplığı

Halife-i Sani Usta Telifat ve Tedbirat, No. , 368.

b. Topkapı Sarayı, Hazine Kitaplığı

Hünername, c. I, No. , 1523.

c. Topkapı Sarayı, III. Ahmet Kitaplığı

Şifa El Aksam ve Deva El Alam (Arapça)

B. KİTAPLAR-MAKALELER

Abdülkadir Efendi; Vakayii Tarihiye, Varak-15.

Abdülkadir Lütfü; Askeri Hıfz-ı üs Sıhha, İstanbul, Kader Matbaası, 1926.

Ahmet Cemali; Coğrafya-i Askeri, İstanbul, Harp Okulu Basımevi, 1330.

Ahmet Cevat; Tarihi Asker-i Osmani, c. I, İstanbul, 1299.

Ahmet Cevdet; Tarih-i Cevdet, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ahmet Mithat; Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide, c. III, İstanbul Matbaa-i Amire, 1303.

Ahmet Muhtar; İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1892.

Ahmet Muhtar; Türkiye Tarihi Askerisi, Cildi Evvel El Yazması, tarihsiz.

Ahmet Refik; *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri İstanbul, Devlet Matbaası*, 1931.

Akdağ, Mustafa; Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, İstanbul Yelken Matbaası, 1974, c. II, Ankara, Dil Tarih Kurumu Basımevi, 1971.

Akdağ, Mustafa; Türkiye'nin İstisadi Vaziyeti; Belleten, c. XIII, sayı-51, 1949.

Akdağ, Mustafa; Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması.

Akdağ, Mustafa; Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar, c. XII, sayı-1, 2, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1955.

Âli; Künhülahbar; Süleymaniye Esat Efendi Kitaplığı, No. , 2162 Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II.

Âli; Künhülbahar, Süleymaniye Esat Efendi Kitaplığı, No. , 2162.

A. Sermet Muhtar; Askeri Müze için Rehber, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1923.

A. Sermet Muhtar; Müze-i Askeri-i Osmani Ziyaretçilerine Mahsus Rehber, No. 1, İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1920.

Askeri Salname, 1308.

Askeri Hat Komiserleri'nin Vazifelerine Dair Talimat, İstanbul Askeri Matbaa, 1912.

Aşıkpaşaoğlu; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Aşıkpaşaoğlu; Tevarih-i Âli Osman, Çev. Nihal Atsız, Birinci Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Aşıkpaşazade; Tarih-i Âli Osman; Âli Neşri, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332.

Ata (Tayyarzade Ahmet); Tarihi, c. I, İstanbul, Yahya Efendi Matbaası, 1291.

Ateşalp Fahri; *Ordudonatım Tarihçesi, Ankara, Ordudonatım Okulu Teksir* Yayın Kısmı, 1958.

Atiya, S. Aziz; Niğbolu Haçlılar Seferi, Çev. Esat Uras, Ankara, Güney Matbaası, 1956.

Avcıoğlu, Doğan; Türkiye'nin Düzeni, İkinci Baskı, Ankara, Bilgi Basımevi, 1969.

Ayni Ali Efendi; Kavanin-i Âli Osman, Hülasa-i Mizamin-i Defter-i Divan, Başbakanlık Arşivi, No. 105-9, ve 56-9, Varak, 5-10 ve 5-26, Varak-20, İstanbul, 1947.

Barkan, Ömer Lütfü; Osmanlı Kanunları, c. I, İstanbul, Bürhanettin Matbaası, 1943.

Barkan, Ömer Lütfü; Osmanlı İmparatorluğu'nun Zirai Ekonomisi'nin Hukuki ve Mali Esasları, c. I, istanbul, Bürhanettin Basımevi, 1943.

Barkan, Ömer Lütfü; Vakıflar Dergisi, c. I.

Bayındırlık Bakanlığı; Bayındırlıkta 60 yıl, Ankara Karayolları Matbaası, 1983.

Bayındırlık Bakanlığı; Karayolları Genel Müdürlüğü yayınları, No. 135, Karayolları Rehberi, Ankara, Karayolları Matbaası, 1966.

Berkman, Muzaffer; Veteriner Tarihi, Ankara, Ankara Basımevi, 1940.

Belin; Türkiye İktisadi Tarihi, Çev. M. Ziya, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Belleten; c. XXI, Sayı-83, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.

Bitlisi, İdris; Heşt Behişt, Çev. Şadi, El yazması, İstanbul, Süleymaniye Hamidiye Kitaplığı, No. 928.

Bostan Çelebi; Gavzat-ı Sultan Süleyman, İstanbul, Ayasofya Kitaplığı, No. , 3317.

Büyüktuğrul, Afif; VII. Tarih Kongresine sunulan bildiri.

Celalizade Mustafa; Kitab-ı Tabakatül Memalik Fi Derecatül Mesalik, İstanbul Süleymaniye, Esat Efendi Kitaplığı, No. 2/5.

Cevdet, Cevdet Tarihi, c. I, İkinci Baskı, İstanbul Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Cezzar, Mustafa; Osmanlı Tarihinde Leventler, İstanbul, Çelik Cilt Matbaası, 1965.

Codlewski ve Sommer; Raporu, Türkiye'de Veteriner Hekimlik, Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi yayınlarından.

Çoker, Fahri; Askeri kanunlar ve Nizamlarımız, c. III, İstanbul, Deniz Basımevi, 1959.

Danişmend, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. I, II, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1950.

De Gastos La Turguie en 1873 et 1874.

Devlet Salnamesi, 1280-1284.

Devleti Aliye-i Osmaniye Ordusu'nun Teşkilâtı Esasiye Nizamnamesi, İstanbul, Askeri Matbaa, 1326 .

Dukas, Michaelis; Bizans Tarihi, Çev. Mırmıroğlu, İstanbul, 1956.

Dursun Bey; Tarih-i Ebülfetih, Toem-V, İstanbul, 1330.

Erdoğan, Muzaffer; İstanbul'un Baruthaneleri, İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, İstanbul, 1956.

Esancan, Tahsin; Türk Topçuluğu Kaynakları, Ankara, 1949.

Evliya Çelebi; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. I, IV, V, VII, İstanbul, İkdam Matbaası, 1314.

Fernard Grenard; Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, Çev. Orhan Yüksel, Birinci Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Feridun Bey; Münşeatüsselatin, c. I, İstanbul, 1274.

Gibbons; Osmanlı İmparatorluğu Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928.

Gnkur. Harp Tarihi Dairesi.; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 1, (1299-1541), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1964.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 2 (1451-1566) Ankara, Gnkur. Basımevi, 1977.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3 (1566-1683), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1981.

Gnkur. As. Tarih ve Stk. E. Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri, c. III, ks. 4 (1683-1793), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1982.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5 (1693-1908), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 6 (1908-1920) I. Kitap, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1971.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. II, ks. 3, Balkan Harbi (1912-1913), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1980.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 3, Eki (Girit Seferi), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1977.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. , Türk Silâhlı Kuvvetleri tarihi, c. III, ks. 3, Eki (Kıbrıs Seferi), Ankara Gnkur. Basımevi, 1971.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi c. III, ks. 3, Eki (Fas Seferi 1551-1578), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 4, Eki (İkinci Viyana Kuşatması 1663), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, ks. 5 Eki (Osmanlı Rus Harbi, 1828-1829), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1978.

Gnkur. Harp Tarihi Dairesi; 1897 Osmanlı Yunan Harbi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1965.

Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. ; Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, c. II, 1 nci Kitap, Balkan Harbi, Şark Ordusu, Birinci Çatalca Muharebesi, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983.

Gnkur. Harp Tarihi Bşk. ; Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Merkezleri, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1956.

Gökbilgin, Tayyıp; Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan İstanbul, Osman Yalçın Basımevi, 1957.

Göker, Muzaffer; Türkiye'de Sanayi, Belleten, c. II, 1938.

Hammer; Devleti Osmaniye Tarihi, Çev. M. Ata, c. I, II, III, V, VI, VIII, İstanbul, 1330-1331.

Hasan Hüsnü; İstihracı Tayinat yahut (Hazır Hesabi Askeri), İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1301.

Hasan Tahsin; Fenni Eslaha, İstanbul Harp Okulu Basımevi, 1313

Hayrullah Efendi; Hayrullah Efendi Tarihi, c. III, IV, İstanbul Matbaa-i Amire, 1280.

Hidemat-ı Seferiye Kanunnamesi; İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1328.

Hidemat-ı Seferiye Nizamname-i Hümayun, İstanbul, Askeri Matbaa, 1900.

Hoca Saadettin Efendi; Tacü-t Tevarih, c. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1279.

Hüseyin Rıfkı; Topçuluk Fenni, İstanbul, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Matbaası, 1297.

İbni Batuta; Seyyahatname, Çev. Mehmet Şerif, c. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333-1335.

İbni Hasan Can; Selimname, Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat Kitaplığı, No. , 1276.

İdare Heyetlerinin Vazifelerini Müş-ir Nizamname Askeri Müze Kiptalığı, Obje No. 10011, İstanbul, Askeri Matbaa, 1329.

İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi, İstanbul, Harbiye-i Şahane Matbaası, 1305.

İlgürel, Mücteba; Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler-II, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı

İnalcık, Halil; Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, Belleten, c. XV. , sayı-60, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1951.

İnalcık, Halil; Belleten, c. XXIV, sayı-93.

İnalcık, Halil; XV. yüzyıl'da Rumeli ve Hristiyan Sipahiler ve Menşeeleri, Köprülü Armağanı, Ankara, Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

İnalcık, Halil; Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, c. I, Ankara, 1954.

İnalcık, Halil; Osmanlı Ordusunda Ateşli Silâhlar, Bellleten, c. XXI, sayı-83.

İnan, Afet; Türk Osmanlı Tarihi'nin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış, Belleten, c. II, sayı 5-6.

Kanunname-i Askeri, Defter No. 1, 7 Rebiülevvel 1242.

Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1837.

Karal, Enver Ziya; Yeni ve Yakın Çağ Tarihi, İstanbul, Maarif Matbaası, 1942.

Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. II, VII, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, 1954, 1956.

Kâtip Çelebi; Başbakanlık 1000 Temel Eser Yayınları, Tuhfetü-l Kibar Fi Esfari-l Bihar, Birinci Baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Kavanin-i Yeniçeriyan; Beyazıt Kitaplığı, No. 1937, Hicri-1075.

Kayayoğlu, İ. Gündağ; Bakır Kap Yapım Teknikleri, Dövme Tekniği, İstanbul, Erenler Matbaası, 1948.

Kemalpaşazade, Kemalpaşazade Tarihi, c. VII, Ankara, 1957.

Kitab-ı Müstetap; Süleymaniye Kitaplığı, Fatih Bölümü, No. 3514.

Koçu, Reşat Ekrem; Osmanlı Muahedeleleri ve Kapütülasyonlar, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1934.

Köprülü Fuat; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Mabaası, 1959.

Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, İstanbul-1928.

Kütükoğlu, Mübahat; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını, Doğumunun 100 ncü yılında Atatürk'e Armağan, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1981.

Luce Bouinois La Rout de la Soie (İpekyolu) Paul, Demieville, Paris, Arthurs Basımevi, 1963.

Mahmut Şevket; Fenni Eslaha, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1302.

Mahmut Şevket Paşa; Osmanlı Teşkilat ve Kıyafeti Askeriyesi, İstanbul, Harbiye Matbaası, 1325.

M. Hayri; Topçuluk İmalat Tarihçesi

Mehmet Azmi; Deve, c. II, Ankara, Harita Matbaası, 1927.

Mehmet Esat; Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1837.

Mehmet Lütfü; Eslaha-i Osmaniye, İstanbul Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1308.

Mekkâre Talimnamesi; İstanbul, Askeri Matbaa, 1330.

Menzil Hidematı Nizamnamesi, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1327.

Mufassal Osmanlı Tarihi; c. I, V, İstanbul Güven Basımevi, 1962.

Mustafa Nuri, Netayic-ül Vukuat, c. IV, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327.

Naima; Naima Tarihi, c. I, II, V, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327.

Neşri, Mehmet; Kitab-ı Cihannüma, c. I, II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.

Neşri, Mehmet; Neşri Tarihi, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.

Okandan, Recai; Amme Hukukumuzun Ana Hatları, c. I, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1963.

Orhonlu, Cengiz; Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1967.

Orhonlu, Cengiz ve Işıksal, Turgut; Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat, Tarih Dergisi, sayı-15, 16, 17, 19.

Orhonlu, Cengiz ve Işıksal, Turgut; Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar, Tarih Dergisi, c. XII, sayı 15:18, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968.

Oruç Bey; Tevarih-i Âli Osman, Berlin (Babinger Neşri), Türkiyat Enstitüsü, No. 1688, 1925.

Osman Turan; Türk Cihan Hakimiyeti'nin Mefkûresi Tarihi, c. II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969.

Ömer Efendi; Selim-i Salis Tarihi, Yazma, İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, No. 1324; Varak-25.

Ömer Naili; Fenni Harp ve Tarihi Askeri, c. I, İstanbul, Harbiye Matbaası, 1892.

Özbay, Kemal; *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, c. I ve III*, İstanbul, Yörük Basımevi, 1976, 1981.

Özcan, Abdülkadir; Zübeydetü-l Vakaiyat, c. III, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, Kitaplığı, No. 3764.

Öztuna, Yılmaz; Türkiye Tarihi, c. III, İstanbul, Tifduruk Matbaası, 1965.

Peçevi, İbrahim; Peçevi Tarihi, c. II, İstanbul, 1283.

Prarry, V. J. ; Osmanlı Devletinde Kullanılan Harp Malzemelerinin Kaynakları, Tarih Enstitüsü Dergisi, No. 3, İstanbul, 1972.

Raşit Paşa; Vakay-i Hayretname, c. I, İstanbul, Divitçiyan Matbaası, 1282.

Salname-i Askeri, 1293 yılına ait.

Santor, Takats; Macaristan-Türk Aleminden Çizgiler, Çev. Saadettin Karatay, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960.

Sav, Nizamettin Ali; Sanayi İktisadi ve Türk Sanayii, İzmit, Sellülöz Basımevi, 1950.

Sedes, İ. Halil; 1877-1878 Osmanlı--Rus ve Romen Savaşı (104 No. lu Askeri Mecmua, Eki), c. III ve IX, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937.

Selânikli Mustafa Çelebi; Selânikli Tarihi, İstanbul 1281, Selâniki Tarihi, Basılmamış Hüsha, İstanbul, Süleymaniye Esat Efendi Kitaplığı, Varak-438- 208.

Şeyh Bedrettin; Varidat, Çev. Cemil Yener, İstanbul, Çeltük Basımevi, 1970.

Taeschner, F. ; İstanbul, İktisad Fakültesi mecmuası, XV , No. 1-4:

Tansel, Selahattin; Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Tanyeli, Nesimi; İstihkâm Sınıfı'nın Tarihi (1299-1964), İstanbul, İstihkâm Okulu Basımevi, 1964.

Toğan, Zeki Velidi; Umumi Türk Tarihine Giriş c. I, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1946.

Tönük, Vecihi; Türkiye İdari Teşkilâtı'nın Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara Kanaat Basımevi, 1945.

Turan, Osman; Selçukiu Kervansarayları, Belleten, c. X, sayı-39, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1946.

Turan, Osman; Selçuklu Zamanında Sivas Şehri, DCTF Dergisi, c. IX, sayı-4.

Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1971.

Uludağ, Osman Şevki; Beşbuçuk Asırlık Türkiye Tababeti, İstanbul Matbaa-i amire, 1925.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi, c. I, II, III, ks. 2, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

Uzunçarşılı İ. Hakkı; Kapıkulu Ocakları, c. I, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Uzunçarşılı İ. Hakkı; Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.

Ünver, A. Süheyl; Türk Tarihi'nin Ana Hatları Yapıtı'nın Müsvetdeleri, No. 1, Selçuklu Tababeti.

Üsera Hakkında Talimname; İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1330.

Vakayi-i Tarihiye, Varak-34, 36, 150.

Vaktı Seferde Hidematı Bayratiye'nin ifasına ve Teçhizatı Bahriyeye Ait Talimetname, İstanbul, Süleymaniye, Askeri Matbaa, 1912.

Vaktı Seferde Hidematı Sıhhiye Nizamname-i Hümayunu, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1318.

Veliyüddin Efendi; Kavanini Yeniçeriyan, Beyazıt Kitaplığı, No. 1973. El yazması Kopyası, Varak-46.

Wittek, Paul; Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Çev. Fahriye Arık, İstanbul Şirketi Mürebbiye Matbaası, 1947.

Vonder, Goltz; Hidematı Seferiye, Çev. Hamdi, c. I, Üçüncü Baskı, İstanbul, Harp Okulu Matbaası, 1308.

Vonder, Nayman; Külliyatı Fenni Esliha, Çevirenler, Ahmet Muhtar ve Şevki, İstanbul, Karakin Bağdatliyan Matbaası, 1306.

Yakıtal, Emin; Gnkur. As. Tarih ve Str. E. Bşk. Askeri Tarih Bülteni, Yıl-92, Sayı-16.

Yücel, Yaşar; Kitab-ı Mestetap, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Yücel, Yaşar; Kitab-ı Mesalih-i Müslimin ve Menafi-i Müminin, Ankara, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981.

C. ANSİKLOPEDİLER

1. Türkiye Ansiklopedisi, c. III, Ankara, Balkanoğlu Matbaası, 1956.

2. Türk Ansiklopedisi, c. XX, Ankara Milli Eğitim Basımevi, 1972.

3. İslâm Ansiklopedisi, c. II, III.

4. Meydan Larousse; c. II, X.

5. Sertoğlu, Mithat; Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958.

D. SÖZLÜKLER

1. Pakalın, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, II, III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

2. Genelkurmay Başkanlığı, Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1979.

3. Develioğlu, Ferit; Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1970.

4. Türk Dil Kurumu; Türkçe Sözlek, Ankara, Bilgi Basımevi, 1974.

EKLER

EK:1

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetler Personeli'nin Protokoldeki Yerleri, Yükselme Sıraları, Maaş Veya Birlikleri (XVI. Yüzyıl Ortalarında)

Sahip Olduğu Tuğ Sayısı	Mertebesi veya Rütbesi	Görevi ve Hangi Bölümde Yetiştiği			Maaşı (Günlük) Akçe Olarak	Birliği (Yıllık) Akçe Olarak	Tımara Çıktığından Bir Yılda Aldığı Akçe	Emekli Olduğunda Yılda Veya Günde Aldığı Akçe
		Seyfiye	İlmiye	Kalemiye				
5	VEZİRLER -PAŞALAR	Vezir-i Azam				3.000.000		150.000
			Seyhülislam			2.400.000		
3		II.Vezir			1.000	1.250.000	1.200.000	Günde:200 Yılda:120.000
3		III.Vezir			1.000	1.250.000	1.200.000	" "
3		IV.Vezir			1.000	1.250.000	1.200.000	" "
3		V.Vezir			1.000	1.250.000	1.200.000	" "
3		Beylerbeyi				1.200.000		160 Günde
3		Eyaletteki Şehzadeler				1.200.000		" "
		Kaptanı Derya			1.000			
			Rumeli ve Anadolu Kazaskeri		500			150 Günde
				Baş Defter-dar Paşa			600.000	
				Nişancı Paşa			400.000 Sancağa	

EK:1 in Devamı

Sahip Olduğu Tuğ Sayısı	Mertebesi veya Rütbesi	Görevi ve Hangi Bölümde Yetiştiği			Maaşı (Günlük) Akçe Olarak	Birliği (Yıllık) Akçe Olarak	Tımara Çıktığından Bir Yılda Aldığı Akçe	Emekli Olduğunda Yılda veya Günde Aldığı Akçe
		Seyfiye	İlmiye	Kalemiye				
2		Vezir olmayan Beylerbeyi ve Sancaklardaki Şehzadeler				800.000		Yılda 100.000
			Başkent (Taht) Kadısı		500			80 Günde
				Defterdar		450.000		80 Günde
				Nişancı		400.000		Yılda 80.000
				Şehzade Lalası				Yılda 60.000
1		Sancakbeyi				İlk Kademe 200.000		Yılda 50.000
						En Çok 763.780		70 Günde
2		Yeniçeri Ağası			500		430.000	Sancağa
		Miralem			400		400.000	
			Eyalet Kadısı		300			
				Kadı Defterdar	300			
		Kapıcıbaşı			300		400.000	

Sahip Olduğu Tuğ Sayısı	Mertebesi	Görevi ve Hangi Bölümde Yetiştiği			Maaşı (Günlük) Akçe Olarak	Birliği (Yıllık) Akçe Olarak	Tımara Çıktığından Bir Yılda Aldığı Akçe	Emekli Olduğunda Yılda Veya Günde Aldığı Akçe
		Seyfiye	İlmiye	Kalemiye				
		Baş Mirahor			250		480.000	
		Eyalet Subaşısı			200	200.000		
		Çakırcı Başı			180		300.000	Sancağa
			Sancak Kadısı		150			
		Çeşnigir Başı			150		300.000	Sancağa
				Defter Emini	150			
1		Sipah Ağası			130		300.000	Sancağa
1		Silahdar Ağa			120		280.000	"
				Şehremini	120			
1		Sağ Ulufeci Ağa			110		180.000	Sancağa
1		Sol Ulufeci Ağa			100		180.000	"
			Kaza Kadısı		100	40.000		
1		Sağ Garipler Ağası			95		170.000	Sancağa
1		Sol Garipler Ağası			90		160.000	"

EK : 2

1609'da Anadolu ve Rumeli Eyaletleri'ndeki Sancaklarla, Sancak Beyleri'ne Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri ve Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Olduğu Cebelu Sayısı
RUMELİ EYALETİ SANCAKLARI		
Sofya (Daha sonra Manastır) Paşa Sancağı	Has-1.100.000	220
Mora (Yunanistan'da daha sonra eyalet oldu)	Has- 507.766	101
İskenderiye (İşkodra)-Arnavutluk'ta	Has- 559.200	92
Yanya-Yunanistan'da	Has- 460.260	92
Köstendil-Bulgaristan'da	Has- 442.400	88
Ohri-Yugoslavya'da	Has- 235.299	47
Dokakin- Kuzey Arnavutluk'ta	Has- 207.500	41
Avlonya-Arnavutluk'ta	Has- 229.000	45
İlbasan-Arnavutluk'ta	Has- 200.963	40
Selanik-Yunanistan'da	Has- 280.830	56
Tırhala-Yunanistan'da	Has- 450.835	90
Delvine-Yanya'nın Kuzeybatısı'nda	Has- 157.132	31
Üsküp-Yugoslavya'da	Has- 240.000	48
Vidin-Bulgaristan'da	Has- 330.000	66
Alacahisar-Yugoslavya'da	Has- 200.299	40
Pizren-Yugoslavya'da	Has- 281.646	56
Völçitrin (Priştine)-Yugoslavya'da	Has- 205.000	41
Silistre (Daha sonra eyalet oldu)	Has- 448.966	90
Niğbolu-Bulgaristan'da	Has- 400.000	80
Çirmen-Bulgaristan'da	Has- 240.000	48
Kırkkilise (Kırklareli)	Has- 200.000	40
Vize- Doğu Trakya'da	Has- 224.465	44

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmada Yükümlü olduğu Cebeli Sayısı
Rumeli Eyaleti Sancakları (Devamı)		
Bender (Budak Tatarları)-Besarabya'da	-	-
Akkerman- Besarabya'da	-	-
BOSNA EYALETİ SANCAKLARI		
Bosna Sarayı (Paşa Sancağı)	Has- 650.000	130
Herzek	Has- 410.515	82
Kilis (Bosna'da)	Has- 642.500	128
Zvornik	Has- 245.793	49
Bosna	Has- 616.236	123
Raçne	Has- 170.420	34
Kırka	Has- 200.000	40
Rahoviçe	Has- 180.000	34
TEMEŞVAR EYALETİ SANCAKLARI		
Temeşvar (Paşa Sancağı)	Has- 806.790	161
Lipva	Has- 210.000	41
Çanat	Has- 207.792	41
Göle (Giula)	Has- 298.860	59
Morava	Has- 260.000	53
Yanova (Daha sonra eyalet oldu)	Has- 192.000	38
BUDİN EYALETİ SANCAKLARI		
Budin (Paşa Sancağı)	Has- 880.000	176
Eğri ve Kanije (sonradan eyalet oldu)	Has- 746.000	159
Semendre	Has- 450.000	102
Peçevi	Has- 400.000	80
Stonibelgrat	Has- 360.000	72

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü olduğu Cebeli Sayısı
BUDİN EYALETİ SANCAKLARI (Devamı)		
Zagegdin	Has- 340.000	68
Zaigetvar	Has- 616.233	123
Mohaç	Has- 292.000	58
Hatvan	Has- 289.664	58
Simentorna	Has- 240.000	48
Siren	Has- 426.675	85
Hoygrad	Has- 233.940	46
Sezardi	Has- 234.650	46
Solnuk	Has- 400.000	80
Koppani	Has- 300.000	60
Seçen	Has- 240.260	48
Pülek	Has- 300.000	60
ANADOLU EYALETİ SANCAKLARI		
Kütahya (Paşa Sancağı)	Has-1.000.000	200
Saruhan (Manisa)	Has- 400.000	80
Aydın	Has- 613.460	122
Afyonkarahisar	Has- 240.299	48
Ankara	Has- 260.380	52
Hüdavendigâr (Bursa)	Has- 618.079	123
Bolu	Has- 322.000	64
Kastamonu	Has- 500.000	100
Çankırı	Has- 400.000	40
Teke ve Alaiye	Has- 328.000	65

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeamotlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Çebelu Sayısı
ANADOLU EYALETİ SANCAKLARI (Devamı)		
Hamit (Isparta)	Has- 204.000	41
Çankırı	Has- 258.081	52
Karesi (Balıkesir)	Has- 300.000	60
Sultanönü (Eskişehir)	Has- 251.000	50
KARAMAN EYALETİ		
Konya (Paşa Sancağı)	Has- 660.074	132
Kayseri	Has- 250.000	50
Niğde	Has- 350.000	70
Beyşehir	Has- 290.000	58
Akşehir	Has- 190.000	38
Kırşehir	Has- 276.540	55
Aksaray	Has- 305.000	61
SIVAS (RUM) EYALETİ		
Sivas (Paşa Sancağı)	Has- 900.000	180
Amasya	Has- 300.000	60
Çorum	Has- 250.000	50
Bozok (Yozgat)	Has- 300.265	60
Divriği	Has- 250.360	50
Canik	Has- 207.124	41
Arapkir	Has- 210.000	42
HALEP EYALETİ		
Halep (Paşa Sancağı)	Has- 817.772	163
Adana	Has-1.000.000	200
Kilis	Has- 522.367	104

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü oldukları cebeli Sayısı
HALEP EYALETİ (Devamı)		
Ümeyr	Has- 330.000	56
Balis	Has- 220.000	44
Maarra	Has- 230.000	46
Birecik	Has- 295.000	49
ŞAM EYALETİ		
Şam (Paşa Sancağı)	Has-1.000.000	200
Sayda	Has- -	-
Kudüs	Has- 252.448	50
Aclun	Has- 201.000	52
Leccun	Has- 201.000	40
Safet	Has- 373.800	75
Gazze	Has- 500.338	101
Beyrut	Has- -	-
Nablus	Has- 296.455	59
Tedbur (Palmira)	Has- -	-
MARAŞ EYALETİ		
Maraş (Paşa Sancağı)	Has- 620.450	125
Kadir (Adana Huseyinde)	Has- 205.300	45
Antep	Has- 245.000	49
Malatya	Has- 500.000	100
Samsat	Has- 200.000	40
KIBRIS EYALETİ		
Lefkoşe (Paşa Sancağı)	Has- 600.000	120
Alanya	Has- 250.000	50
Tarsus	Has- 242.234	48
İçel	Has- 270.000	64
Sis	Has- 200.299	52

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
TRABLUSŞAM EYALETİ		
Trablusşam (Paşa Sancağı)	Has- 800.000	160
Humus	Has- 220.299	44
Cebele	Has- 214.180	43
Selimiye	Has- 239.000	47
Hama	Has- 394.036	79
RAKKA (URFA) EYALETİ		
Rakka ve Ruha (Paşa Sancağı) Urfa	Has- 680.000	136
Suruç	Has- 202.215	56
Cemmase	Has- 255.122	51
Dirruhbe	Has- 280.000	56
Beni Rebia	Has- 200.000	40
TRABZON EYALETİ (Batum, Gümüşhane, Rize, Gönye Giresun, Torul)		
Trabzon (Sonradan Beylerbeylik olmuştur.)	Has- 234.359	146
Batum (Sonradan Trabzon İle Birleştirilmiş)	Has- -	-
AMİT (DİYARBAKIR) EYALETİ		
Amit-Diyarbakır (Paşa Sancağı)	Has-1.200.000	240
Harput	Has- 219.990	44
Siverek	Has- 203.243	40
Huseybin	Has- 200.000	40
Akçakale	Has- 200.000	40
Sincar	Has- 127.999	25
Meafarikan	Has- 200.000	40
Hasan Keyf	Has- 203.955	40
Çemişkezek	Has- 334.820	67
Eşani	Has- 200 515	40

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
AMİT (DİYARBAKIR) EYALETİ (Devamı)		
Siirt	Has- 223.772	44
Burhan	Has- 200.000	40
Hancuk	Has- 427.900	85
ERZURUM EYALETİ		
Erzurum (Paşa Sancağı)	Has-1.214.600	243
Tortum	Has- 297.000	59
Memervan (Harman)	Has- 203.000	40
Kiği	Has- 300.000	60
Pasin	Has- 270.400	54
Kozinçan	Has- 200.702	40
Hınıs	Has- 270.440	56
Halazgirt	Has- 100.000	20
Tekman	Has- 164.000	32
Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)	Has- 380.000	76
İspir	Has- 300.000	60
ERZURUM EYALETİ (Devamı)		
Mecingirt	Has- 240.000	48
ÇILDIR EYALETİ		
Çıldır (Paşa Sancağı)	Has- 925.000	185
Oltu	Has- 200.017	40
Ardahan (Bilerük)	Has- 300.000	60
Ardanuç	Has- 280.000	56
Hacrek	Has- 365.000	73
Hartum	Has- 200.500	40

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
ÇILDIR EYALETİ		
Posof (Ahısha)	Has- 206.500	41
Mahincil (Ahilkelek)	Has- 203.229	40
Acara	Has- 200.000	40
Penek, Taşper, Lori, Ostha, Ahtala, Pentik	Has- 200.000	40
VAN EYALETİ		
Van (Paşa Sancakı)	Has-1.132.209	226
Şuregil	Has- -	-
Çobanlar	Has- -	-
Gökçe	Has- -	-
Derceleger	Has- -	-
Gürlevik	Has- -	-
Kanbiyazi	Has- -	-
Erçiş	Has- 300.000	60
Adilcevaz	Has- 450.346	90
Bargiri	Has- 200.000	40
Kârkâr	Has- 300.000	60
Muş	Has- 210.000	42
Kerani	Has- 162.215	32
Espaburt	Has- 200.000	40
Ağakis	Has- 200.000	40
Ekrat	Has- 290.000	58
Vadii Benikutur	Has- 270.000	54
Kalayi Beyazıt	Has- 280.440	56
Berd'a	Has- 200.000	40
Evecik	Has- 385.000	76

EK:2'nin Devamı

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
BAĞDAT EYALETİ		
Bağdat (Paşa Sancağı)	Has-1.400.000	280
Zengiyabet	Has- 270.000	54
Hille	Has- 951.600	190
Cevariz	Has- 220.000	44
Rumahiye	Has- 445.000	89
Cengule	Has- 200.000	40
Karadağ	Has- 804.000	161
Dertenek	Has- tahmini 320.000	64
Semavat	Has- tahmini 325.000	51
Derne	Has- tahmini 450.000	90
Dihbala	Has- tahmini 260.000	52
Vasıt	Has- tahmini 220.000	44
Demirkapı	Has- tahmini 200.000	40
Kerend	Has- tahmini 239.260	47
Kabur	Has- tahmini 200.000	40
Karaniye	Has- tahmini 200.000	40
Geylan	Has- tahmini 200.000	40
MUSUL EYALETİ		
Musul (Paşa Sancağı)	Has- 681.000	136
Bacvanlar	Has- 215.000	43
Tekrit	Has- 217.000	43
Horun	Has- 200.000	40
Bane	Has- 200.000	40
KEFE EYALETİ		
Kefe	Has- 679.000	136

Eyaletler ve Bunlara Bağlı Sancaklar	Sancak Has ve Zeametlerinin Gelirleri (Akçe)	Çıkarmakla Yükümlü Olduğu Cebelu Sayısı
ŞEHRİZOR EYALETİ		
Sürücek	Has-1.100.000	220
Erbil (Hasları ve cebelu sayıları hakkındaki bilgiler bulunamamıştır)		
KARS EYALETİ		
Kars (Paşalarla birlikte beylerbeyi olmuştur.	Has- 820.770	165
Ardahan (Küçük)	Has- 395.700	79
Koçvan	Has- 153.500	34
Zarşat	Has- 240.000	48
Keçvan	Has- 300.000	60
Kalizman	Has- 300.000	60
CEZAYİRİ BAHRİ ŞEFİT EYALETİ (KAPTAN PAŞA)		
Gelibolu (Paşa Sancağı)	Has- 885.000	177
Eğribos	Has- 440.000	88
İnebahtı	Has- 300.000	60
Midilli	Has- 240.000	48
Kocaeli	Has- 236.526	47
Sığla (İzmir)	Has- 300.000	60
Karlıeli (İnebahtı ile)	Has- 264.000	52
Rodos	Has- 277.400	55
Biga	Has- 213.088	42
Mistre (Mora Güneyinde)	Has- 219.000	43

EK:3

Eyaletlere Bağlı Sancaklardaki Tımar ve Zeametlerin Kılıç Sayısı
Eyaletlerdeki Zeamet ve Tımar Sayısı;
Bir Eyaletin Cebeli ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı ve
Eyaletlere Bağlı Diğer Beyliklere Sancak Beyleri Dışında Kalan Görevlilerin Zeamet ve Has Gelirleri ve Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı

Diğer Beylikler ve Görevliler		Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
RUMELİ EYALETİ			
Rumeli Defter Kethüdası		Has- 150.000	30
Rumeli Tımar Defterdarı		Has- 180.000	36
Vize Yörük Beyi	Tümü: 1294 Ocak	Zeamet- 52.000	10
Yanbolu Yörük Beyi		Zeamet- 53.472	10
Tekirdağ Yörük Beyi		Zeamet- 60.232	11
Ofcabolu Yörük Beyi		Zeamet- 33.490	6
Selanik Yörük Beyi		Zeamet- 60.397	11
Kocacık Yörük Beyi		Zeamet- 40.000	8
Haldöken Yörük Beyi		Zeamet- 52.500	10
Kavala Kaptan Beyi		Zeamet- 40.412	8
Voynuk Beyi		Zeamet- 80.000	16
Kızılca Müsellemleri	Tümü: 1019 Ocak	Yörük ve Müsellemlerin 30 eri bir ocak sayılır. Bunlardan 5 er Eşkinci olarak Sefere katılır. 25 er de yamak kalırdı.	
Çirmen Müsellemleri			
Vize Müsellemleri			
Çingene Müsellemleri			
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 9.274			
Zeamet: 914, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar.			
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 33.000			

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
B O S N A E Y A L E T İ		
Bosna Defterdar Kethüdası	Zeamet- 46.000	3
Tımar Defterdarı	Zeamet- 85.530	17
T A M E S V A R E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 110.000	22
Defter Kethüdası	Zeamet- 64.880	13
Tımar Defterdarı	Zeamet-60.000	12
B U D İ N E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 105.223	21
Defter Kethüdası	Has- 103.240	21
Tımar Defterdarı	Zeamet- 71.869	14
H A L E P E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 128.826	26
Tımar Kethüdası	Has- 100.919	20
Tımar Defterdarı	Zeamet- 81.146	16
Bir kısmı Salyane ile İdare Edilen Halep Eyaleti'ndeki Kılıç Sayısı: 903		
Zeamet: 104, Geriye Kalanlar Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 3400		
Ş A M E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 140.335	28
Tımar Kethüdası	Has- 130.000	26
Tımar Defterdarı	Zeamet- 74.000	13

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
ŞAM EYALETİ (Devamı)		
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 996		
Zeamet: 128, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar, üçü Salyaneli		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 2.600		
MARAŞ EYALETİ		
Tımar Kethüdası	Zeamet- 80.731	16
Tımar Defterdarı	Zeamet- 60.246	12
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 2.169		
Zeamet: 29, Diğerleri Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 5.500		
KIBRIS EYALETİ		
Hazine Defterdarı	Has- 120.000	24
Tımar Kethüdası	Zeamet- 82.000	16
Tımar Defterdarı	Zeamet- 70.000	14
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 1.667		
Zeamet; 40, Diğerleri Teskereli ve Teskeresiz Tımar, Üçü Salyaneli		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 4.500		
Salyaneli Girne, Baf ve Lefkoşe Sancakları Sefere Birer Gemi ile Katılır.		

EK: 3'ün Devamı

Diğer Beylikler ve Görevliler		Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
A N A D O L U		E Y A L E T İ	
Müsellem Beyi	Yaya ve Müsellemlerin Sefer Mübetlisi 6.900, yamakları ile birlikte toplamı 26.500 kişi	Zeamet- 50.200	10
Müsellem Beyi		Zeamet- 66.007	13
Müsellem Beyi		Zeamet- 65.004	13
Müsellem Beyi		Zeamet- 70.000	15
Kütahya, Yaya Beyi (Piyade)		Zeamet- 80.406	16
Afyonkarahisar Yaya Beyi		Zeamet- 82.660	16
Sarohan Yaya Beyi		Zeamet- 75.698	15
Menteşe Yaya Beyi		Zeamet- 80.480	16
Hamit Yaya Beyi		Zeamet- 80.273	16
Ankara Yaya Beyi		Zeamet- 72.044	14
Bolu Yaya Beyi		Zeamet- 71.380	14
Sultan Önü Yaya Beyi		Zeamet- 65.000	13
Hüdavendigâr Yaya Beyi		Zeamet- 76.890	15
Karesi Yaya Beyi		Zeamet- 41.500	8
Biga Yaya Beyi		Zeamet- 40.000	8
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 7.311			
Zeamet: 195, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar			
Bu Eyalet'deki Cambaz ve Gariplerin Sayısı: 1.280 (I.Ahmet Dönemi'nde yok)			
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 17.000			

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
K A R A M A N E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Zeamet- 65.000	13
Defterdar	Zeamet- 65.000	13
Tımar Kethüdası	Zeamet- 63.000	12
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 1.620		
Zeamet: 66, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 4.600		
S İ V A S (R U M) E Y A L E T İ		
Tımar Kethüdası	Zeamet- 80.200	16
Tımar Defterdarı	Zeamet- 62.553	12
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 3.130		
Zeamet: 109, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 9.000		
T R A B L U S Ş A M E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 113.000	22
Tımar Kethüdası	Zeamet- 64.820	13
Tımar Defterdarı	Zeamet- 61.000	12
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 614		
Zeamet: 63, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 1.400		

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
R A K K A (U R F A) E Y A L E T İ		
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 653		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 1.400		
T R A B Z O N E Y A L E T İ		
Tımar Kethüdası	Has- 300.000	60
Tımar Defterdarı	Zeamet- 40.299	8
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 454		
Zeamet: 56, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 750		
A M İ T (D İ Y A R B A K I R) E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 140.390	26
Tımar Defterdarı	Zeamet- 80.000	16
Defter Kethüdası	Has- 100.924	20
Harre Muhtar Beyliği	Has- 466.900	95
Eğil Muhtar Beyliği	Has- 96.700	19
Genç Muhtar Beyliği	Has- 278.347	55
Palu Muhtar Beyliği	Has- 100.000	20
Hazro Muhtar Beyliği	Has- 427.900	85
Tercil Doğu Beyi (Yurtluk-Ocaklık)	Has- 445.000	89
Çermik " " (Yurtluk-Ocaklık)	Has- 294.000	58
Çapakçur (Bingöl) " "	Has- 370.000	74
Kulp " " " "	Has- 166.600	33

EK: 3'ün Devamı

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
A M İ T (D İ Y A R B A K I R) E Y A L E T İ (Devam)		
Ofak Doğu Beyi (Yurtluk-Ocaklık)	Has- 447.300	89
Sağman " " " "	Has- 369.770	73
Mihrani " " " "	Has- 191.517	38
Pertek " " " "	Has- 380.000	76
Muhtar Beyliklerin Tımar ve Zeametleri Yoktur.		
Yurtluk ve Ocaklık Olarak Bilinen Doğu Beylerinin Sancakları Hizalarında Gösterilmiştir.		
21 Sancak ve 5 Muhtar Beylikten Oluşan Amit Eyaleti'ndeki 8 Sancak Doğu Beylerinin Yurtluk ve Ocaklığı idi.		
E R Z U R U M E Y A L E T İ		
Hazine Defterdarı	Has- 142.000	28
Defter Kethüdası	Has- 150.000	30
Tımar Defterdarı	Has- 60.200	12
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 5.279		
Zeamet: 122, Geriye Kalahlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 7.800		
Ç I L D I R E Y A L E T İ		
Pertekirtek (Yurtluk ve Ocaklık)	Has- 462.190	92
Livana " "	Has- 65.000	13
Savşat (Artvin Kuzeyinde) " "	Has- 656.000	131
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 655		

EK: 3'ün Devamı

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
ÇILDIR EYALETİ (Devamı)		
Zeamet: 96, Geriye Kalanlar Teskereli ve Teskeresiz Tımar		
Cebelu ve Diğer Sınıflarla Birlikte Çıkardığı Asker Sayısı: 1¼700		
VAN EYALETİ		
Defter Kethüdası	Zeamet- 60.999	12
Tımar Defterdarı	Zeamet- 53.875	10
Bitlis Muhtar Beyliği, Araziyi mülkiyet üzerine tasarruf ederdi.		
Sancaklar'ın Zeamet ve Tımarmarındaki Kılıç Sayısı: 1015		
Zeamet: 99 Diğerleri Teskereli Teskeresiz Tımar 6 Sancak Yurtluk Ocaklık		
BAĞDAT EYALETİ		
Defter Kethüdası	Has- 100.000	20
Hazine Defterdarı	Has- 110.000	22
İmadiye Beyliği-Araziyi Mülkiyet Yolu ile Tasarruf Eder.		
MUSUL EYALETİ		
Gerekli Bilgiler bulunamamıştır.		
ŞEHRİZOR EYALETİ		
Eyalet İçindeki Aşiretler Sancak Beyleri ile Sefere Katılırdı.		
KARS EYALETİ		
Gerekli Bilgiler Bulunamamıştır.		

EK: 3'ün Devamı

Diğer Beylikler ve Görevliler	Bey ve Diğer Görevlilere Verilen Has ve Zeametlerin Gelirleri (Akçe)	Beslemekle Yükümlü Oldukları Cebelu Sayısı
CEZAYİRLİ BAHRİ SEFİT EYALETİ (Kaptan Paşa)		
Defter Kethüdası	Zeamet- 83.390	17
Tımar Defterdarı	Zeamet- 62.077	12
Salyaneli Sancakları: Sakız ve Nakşe Adaları, Kehdiye, Lefkoşa, Baf, Girne		
Sancakların Zeamet ve Tımarlarındaki Kılıç Sayısı: 1.618		
Zeamet: 160, Tımar: 1.458		
Cebelularla Birlikte Çıkardığı Deniz Eri Sayısı: 4.500 ayrıca		
1.890 Azap Eri, Kaptan Paşa Eyaleti'ne Trablusgarp, Tunus,		
Cezayir Eyaletleri 3.000 : 4.000 Er Verirlerdi.		

EK:4

1871 Tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'ne Göre, İstihkâm Bölükleri İhtiyaçları İçin Devletçe Verilen, II nci Sınıf İkmal Madde - leri Olarak Kabul Edilen ve Miatları Henüz Saptanamıyan İstihkâm Alet ve Edevatı

Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)	Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)
Trab Torbası	170	Çakuli ile birlikte lağım için üçken gönye	1
Marangoz önlüğü	2	Lağım dizgesi	4
Marangoz Zembili	4	Harita	12
Kösele	2	Taban desteresi	3
Meşin yuları semerci yüksüğü	8	Zincir kovan	5
Eşya hararı (Büyük Çuval) (1 yıl)	8	Sepet çatalı	4
Kılıfı ile birlikte dürbün	3	Kalkan kancası	4
Sandık ve sehpasıyla birlikte pusula grafometre	2	Kalkan çatal	4
Tam ve eksiksiz plança	1	Demet çatalı	4
Ölçü zinciri	1	Polat miğfer	8
Sandıklı hedefli pusula	1	Polat zire	8
Serit arşın (kutu)	6	Parça,parça kamofile bugusu	2
Noksensız büyük üstunç	3	Kilidi	4
Boya sandığı	3	Demir lağım şamdanı	5
Paralel tahtası	3	Kursak fener	5
Büyük cetvel tahtası	3	Meşin barut kesesi	4
Orta " "	3	Kendir bezi (Gram)	80
Küçük " "	3	Zift (kg.)	6.400
Resim Gönyesi	6	Demir zift kazanı	5

EK: 4'ün Devamı

Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)	Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)
Kurşun kalem (deste)	6	İki ağızlı taşcı milli	4
Lastik	20	Büyük ve küçük küskü	2
Çini mürükkebi	3	Lağım tabancası	2
Resim kâğıdı (Battal 10, orta 20, küçük 30)	60	Taşçı kaşığı	4
Tahta 5 metre	3	Taşçı iğnesi	4
Büyük tahta gönye	1	Lağım iğnesi kerpeteni	1
Küçük " "	2	Saplı büyük ve küçük balyoz	2
Şakuli ile birlikte pirinç üçken yer terazisi	3	Demir kama	8
Gece çizimleri için beyaz şerit	4	Taşçı gömleği	10
Büyük düzlem mühlusu	6	İki yüzlü gömlek	2
Yer çizimi için frengi sicim tore	2	Saplı el baltası	20
Resim ipi tore	6	Serhat gömleği	13
Saplı yeni tip çim sapanı	1	Çeşitli oliğo	5
Saplı yeni tip çim küreği	2	Tahta yarmak için bıçkı	4
Çim satırı	2	Kösele taşı	1
Bılatın	2	Marangoz kurşun kalemi	2
Sapan ve kürekler için 1 parmak çapında 5 kulaç uzunluğunda ip	2	Kilitli mühimmat sandığı	8
Rende	2	Urgan	20
İstihkâm halatı, 1 parmak çapında 100 m., uzunluğunda	8	Tombaz arabalar için koşum (dip) 14, (çivgar), 14 (Çengel) 14	42

EK: 4'ün Devamı

Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)	Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Miktarı (Adet)
Köştre	4	Eksiksiz arabacı takımı	1
İngiliz tipi destere	2	Eksiksiz dikici takımı	1
Adi destere	8		
Saplı Keser	8		
Saplı marangoz baltası	4		
Saplı yularlı keser	4		
El biçkısı	2		
Pirinc travez	1		
Çeşitli burgu	20		
Arabacı burgusu	2		
Saplı küçük ve büyük çekiç	4		
Kerpeten	4		
Demir pergel	4		
Demir gönye	4		
Eğe	4		
Ağaç törpüsü	4		
Bileği taşı	1		
Çantalı makaralı şakul	4		
Eksiksiz taşçı takımı	1		
Eksiksiz duvarcı takımı	1		

EK:5

1981 Tarihli İdare ve Muhasebe-i Askeriye Nizamnamesi'ne Göre Süvari ve Topçu Alaylarına Devletçe Verilen II nci Sınıı İkmal Meidelerinden Veteriner Gereçleri

Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Birlikler		Miadı
	Süvari Alayı	Topçu Alayı	Yıl
Üstüpü (okka)	9.600	19.200	Gerektiğinde
Şerit (top)	25	50	"
Cerrah çantası	1	2	10
Çinko leğen	2	4	5
Tunç havan, eli ile birlikte	1	2	20
Küçük ve büyük demir mablak	6	12	10
Mermer havan	1	2	10
Bakır Kırçarole	2	4	5
Dirhemleriyle birlikte eczacı terazisi	1	2	5
Veteriner ustuncu	1	2	3
Hayvan yatırmak için köstek takımı	1	2	3
Büyük ve küçük şırınga	4	8	3
Çeşitli ölçüde teneke kaplar	10	20	3
Kuyruk kesme aleti	1	2	10
Kuyruk kesildikten sonra dağlamak için alet	1	2	10
Astar (top)	3	6	Gerektiğinde
Sünger (Kg.)	1.280	4	"
Çeşitli ağırlıkta putkal	18	36	"
Adi kâğıt (top)	2	4	"
Çeşitli ölçüde değişik tip kavanoz	10	20	"

EK: 5'in Devamı

Eşya ve Malzemenin Cinsi ve Adı	Birlikler		Miadı
	Süvari Alayı	Topçu Alayı	Yıl
Küçük ve büyük demir tabe	2	4	3
Teneke huni	2	4	3
Ameliyat bıçağı	10	20	5
Koni biçiminde dağlama demiri	10	20	5

EK:6

Anadolu, Suriye ve Balkan Yarımadası'ndaki Bazı Menzillerdeki I nci ve III ncü Sınıf İkmal Maddeleri ile Hayvan Yemi Miktarlarını Gösterir Çizelge

Menziller	Yiyecek			Yem			Yakacak
	Un (kile) (x)	Has un (kile)	Koyun (adet)	Arpa (kile)	Saman (kantar) (xx)	Ot (araba)	Odun (araba)
Bostancı köprüsü	500		500	4.000	1.000		200
Kartal	500		500	4.000	1.000		200
Gebze	500		500	4.000	1.000		200
Hereke	500		500	4.000	1.000		200
İzmit	1.000		1.000	8.000	2.000		400
Sapanca	500		500	4.000	1.000		200
Köprübaşı	500		500	4.000	1.000		200
Geyve	500		500	4.000	1.000		200
Lefke	500		500	4.000	1.000		200
Vezinhanı	500		500	4.000	1.000		200
Söğüt	500		500	4.000	1.000		200
Eskişehir	1.300		1.300	1.100	2.900		600
Akviran	650		650	5.500	1.500		300
Seyitgazi	650		650	5.500	1.500		300
Bardakçı	650		650	5.500	1.500		300
Hüsrev Paşa Hanı	650		650	5.500	1.500		300
Bayat	650		650	5.500	1.500		300
Bolvadin	1.300		1.300	11.000	3.000		600
İshaklı	650		650	5.500	1.500		300
Akşehir	650		650	5.500	1.500		300

EK: 6'nın Devamı

Menziller	Yiyecek			Yem			Yakacak
	Un (kile) (x)	Has un (kile)	Koyun (adet)	Arpa (kile)	Saman (kantar) (xx)	Ot (araba)	Odun (araba)
Argıthanı	650		650	5.500	1.500		300
Kadınhan	650		650	5.500	1.500		300
Ladik	650		650	5.500	1.500		300
Konya	1.500		1.600	13.000	4.000		900
Çumra	750		800	6.500	2.000		450
Karkın	750		800	6.500	2.000		450
İsmil	550		550	4.300	1.250		250
Karapınar	750		800	6.500	200		450
Ereğli (Konya)	1.500		1.600	13.000	4.000		900
Çanak Derbendi	750		800	6.500	2.000		450
Ulukışla	750		800	6.500	2.000		450
Çiftehan	750		800	6.500	2.000		450
Ramazanoğlu Yaylası	750		800	6.500	2.000		450
Kıroğlu	750		800	6.500	2.000		450
Çakırhanı	750		800	6.500	2.000		450
Adana	1.500		1.600	13.000	4.000		900
Misis Köprüsü	750		800	6.500	2.000		450
Burnaz	750		800	6.500	2.000		450
Payas	750		800	6.500	2.000		450
Bukras (yelek)	750		800	6.500	2.000		450
Antakya	2.000		2.000	15.000	5.000		1.200
İnatiye	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Maşayarası	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Nakrasa	1.000		1.000	7.500	2.500		600

EK: 6'nın Devamı

Menziller	Yiyecek			Yem			Yakacak
	Un (kile) (x)	Has un (kile)	Koyun (adet)	Arpa (kile)	Saman (kantar) (xx)	Ot (araba)	Odun (araba)
Hanşehri	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Hama	2.000		2.000	15.000	5.000		1.200
Humus	1.000		1.000	7.500	2.500		600
İki Kapılı	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Karalar Kalesi	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Yalvat	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Kâfi	1.000		1.000	7.500	2.500		600
Şam	3.000		3.000	22.500	7.500		1.800
Küçük Çekmece	1.000	100		6.000	1.500	100	250
Büyük Çekmece	1.000	100		6.000	1.500	100	250
Silivri	1.167	100		6.900	1.500	100	250
Çorlu	1.450	100		6.500	1.200	80	250
Karıştıran	1.500	100		6.100	1.750	80	250
Lüleburgaz	1.372	112		7.155	1.800	160	272
Babaeski	1.400	100		6.010	1.900	120	250
Havza	1.400	100		6.000	1.500	120	250
Edirne	1.900	100		8.000	1.500	120	250
Cesir Mustafa Paşa	1.900	100		8.000	1.500	100	250
Harmanlı	1.900	100		8.000	1.500	100	250
Hasköy	1.900	100		8.000	1.500	100	250
Papaslı	1.900	100		8.000	1.500	100	250
Filibe	4.700	300		34.000	4.500	300	750
Tatarpazarı	1.900	100		8.000	1.500	100	250

EK: 6'nın Devamı

Menziller	Yiyecek			Yem			Yakacak
	Un (kile) (x)	Has un (kile)	Koyun (adet)	Arpa (kile)	Saman (kantar) (xx)	Ot (araba)	Odun (araba)
İhtiman	1.900	100		8.000	1.500	50	250
Sofya	5.700	300		24.000	3.000	150	600
Hacıoğlu Pazarı	2.200	200		14.000	1.200	200	400
Musabey	2.200	200		7.000	600	100	200
Babadağ	2.200	200		14.000	1.200	200	400
Tolçi	1.100	100		7.000	600	100	200
İshakçı	1.100	100		7.000	600	100	200

(x) 1 kile= 20 okka, 1 okka= 1.282 kg.

(xx) 1 kantar= 44 okka, 1 okka= 1.282 kg.

EK:7

1715 Seferi'ne Gidilirken Tertip Olunan İkmal Maddeleri

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere Çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şa'ir (arpa) (kilo)	Dakik (un) (kilo)	Dakik-i has (kilo)	Saman (kantar)	Hatap (odun) (araba)	Kiyah (ot) (araba)
Küçük Çekmece	-	İstanbul civarı, Çatalca, Terkos	6.000			1.500	250	100
Büyük Çekmece	6	İstanbul civarı, Büyük Çekmece	6.000	1.000	100	1.500	250	100
Silivri	6	İstanbul civarı, Silivri	6.900	1.167	"	"	"	160
Pakılı	4	Ereğli	6.500	1.500	"	1.200	"	80
Çorlu	5	Çorlu, Tekirdağ, Saray	"	1.450	"	1.600	"	105
Karıştıran	4	Pınarhisar	6.100	1.500	"	1.750	256	100
Bergos (Lüleburgaz)	4	Bergos, Kırkkilise, Pınarhisar	7.155	1.372	112	1.800	272	160
Baba-i Atik (Babaeski)	4	Baba-i Atik, Hayrabolu	6.010	1.400	100	1.900	250	120
Havza	4,5	Havza, Mahmut Paşa Hayrabolu, Edirne	6.000	"	"	1.500	"	"
Edirne	6	Edirne	8.000	1.900	"	"	"	"
Yunt Çayırı	2	Cesri Ergene	6.000	"	"	"	"	"
Dimetoka		Dimetoka	8.000	"	"	"	"	"
Saltık	5	Malkara, Dimetoka	"	"	"	"	"	"
Vakf-ı Rendil	-	Ferecik	"	"	"	"	"	"
Ferecik	4	Keşan	"	"	"	"	"	"
Sahiler	-	İpsala, İnoz	"	"	"	"	"	"
Mekri	5	Mekri, Gümülcüne	"	"	"	"	"	"
Ulufeciler	-	Gümülcüne	8.000	1.900	200	1.500	250	120
Gümülcüne	7	Gümülcüne, Ahiçelebi	16.000	3.800	200	3.000	500	200

EK: 7'nin Devamı

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere Çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şair (arpa) (kilo)	Dakik (un) (kilo)	Dakik-i has (kilo)	Saman (kantar)	Hatep (odun) (araba)	Kıyah (ot) (araba)
Yenice-yi Karasu	-	Yenice-yi Karasu	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Cesri Karasu		Karasu Çaglayık	"	"	"	"	"	"
Vaslak (Bereketlu)		Bereketlu, Praveşte	"	"	"	"	"	"
Poytor Kaynarcası	-	Drama	8.000	1.900	1.000	1.500	250	100
Cesr-i İzdiravnik	-	Zihte	"	"	"	"	"	"
Siroz	-	Siroz, Zihte	16.000	3.800	200	3.000	500	200
Timurhisarı	-	Timurhisarı	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Çayır	-	Petriçe, Avrethisarı, Karadağ	"	"	"	"	"	"
Gölbaşı	-	Toyran	"	"	"	"	"	"
Haydarlu	-	Avrethisarı	"	"	"	"	"	"
Yaycılar	-	Selanik	"	"	"	"	"	"
İzzetlu (Selanik'e yakın)	-	Selanik	16.000	3.800	200	3.000	500	200
Topçular	-	Yenice-i Vardar	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Cesri İnce Kara	-	Vidana	"	"	"	"	"	"
Nehr-i Şeftalu	-	Cuma Pazarı, Eğribucak	"	"	"	"	"	"
Platemne	-	Sarıgöl, Platemne, Serfice	"	"	"	"	"	"
Lasıhor Geçidi	-	Yenişehir	"	"	"	"	"	"
Kara halil Çayırı	-	Alasonya, Dömilek	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Yenişehir	-	Yenişehir	16.000	3.800	200	3.000	500	200

EK: 7'nin Devamı

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere Çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şa'îr (arpa) (kile)	Dakik (un) (kile)	Dakik-i has (kile)	Saman (kantar)	Hatap (odun) (araba)	Kiyah (ot) (araba)
Zarkon Çayırlığı	-	.....	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Kırtovirşi	-	Kırtovirşe, Velstin	"	"	"	"	"	"
İstorviçe	-	Tırhala	"	"	"	"	"	"
.... Sahrası	-	Dömenek, ...	"	"	"	"	"	"
Vaşilki	-	....., Koniçe	"	"	"	"	"	"
Zitotamo	-	Zitotamo, ...	"	"	"	"	"	"
Gölbaşı	-	Narda, ...Tırhala	"	"	"	"	"	"
Ayanikola	-	Yanya, Tırhala	"	"	"	"	"	"
Volciste	-	Narda, Volçiste	"	"	"	"	"	"
Latkavince	-	...., Permedi,.... ...., ...	"	"	"	"	"	"
Piçar	-	Delonya, ...	"	"	"	"	"	"
Oskovinçe	-	Alvonya, Belgrad-ı Arnavut	"	"	"	"	500	"

EK: 7'nin Devamı

Kemalçayırı - Bosna Arasındaki Menziller

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şa'îr (arpa) (kile)	Dakik (un) (kile)	Dakik-i has (kile)	Saman (kantar)	Hatap (odun) (araba)	Kiyah (ot) (araba)
Edirne								
Kemal Çayırı	2	Edirne	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Cesri M.Paşa	4	Çeşme, Cisri, M.Paşa	"	"	"	"	"	"
Harmanlı	6	Zağra-yı Atik	"	"	"	"	"	"
Uludere	5	Çırpan, Akçekızanlık	"	"	"	"	"	"
Semerce	4	Uzuncaabad Hasköyü	"	"	"	"	"	"
Kayalı	7	Uzuncaabad Hasköyü, Sultanyeri	"	"	"	"	"	"
Papaslı	5	Filibe	"	"	"	"	"	"
Filibe Eyyam(gün) 3	6	Filibe ve civarı	34.000	4.700	300	4.500	750	300
Tatar Pazarı	6	Tatar Pazarı	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Saruhan Beyliği	4	Tatar Pazarı	"	"	"	"	"	"
Samako	-	Sofya	"	"	"	"	"	"
Dobnice	-	Samako	"	"	"	"	"	"
Köstendil	-	Dobnice, Menlik	"	"	"	"	"	"
Eğri Dere	-	Köstendil, İzinol	"	"	"	"	"	"
Magori	-	Eğri Dere, Usturumca	"	"	"	"	"	"
Komanova	-	Karatova, Tikvaş,..	"	"	"	"	"	"
Üsküp	-	İştip, Radvişte	"	"	"	"	"	"
Kaçanik Boğazı Ağzı	-	Pirlepe	"	"	"	"	"	"
Eski Kaçanik	-	Köprülü	"	"	"	"	"	"
Kosova	-	İvranya, Radomir	"	"	"	"	"	"

EK: 7'nin Devamı

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere Çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şa'ir (arpa) (kile)	Dakik (un) (kilo)	Dakik-i has (kile)	Saman (kantar)	Hatap (odun) (araba)	Kiyah (ot) (araba)
Pilemetin	1	Üsküp	8.000	1.900	100	1.500	250	100
Velçitrin	–	Üsküp	"	"	"	"	"	"
Metroviçe	–	Piriştine	"	"	"	"	"	"
Banska	–	Kalkandelen	"	"	"	"	"	"
Yeni Pazar	–	Kırhova	8.000	1.900	100	1.500	2.000	150
Bağocsa (Roğsa)	–	Alahisar, Ürgüp, Lebkofça	7.950	"	"	"	"	"
İstavye	–	...., Yakova	8.000	"	"	"	"	"
.....	–	...., Veçitren	"	"	"	"	"	"
Varoş-u Cedid	–	Yeni Pazar	"	"	"	"	"	"
Peribovi	–	Pirzirin	"	"	"	"	"	"
Vişgrad	–	Tergovista	"	"	"	"	"	"
Rakokiri	–	İpek	"	"	"	"	"	"
.....	–	Saharika, Altineli	"	"	"	"	"	"
Mokra	–	İskenderiye (İşkodra)	"	"	"	"	"	"
Bosna Saray Eyyam: 3	–	Bosna	24.000	57.000	300	4.500	750	300
Malı köyü	–		8.000	1.900	100	1.500	250	100
Yaylak Deresi	–		"	"	"	"	"	"
.... Kasabası	–		"	"	"	"	"	"
Köprü Palangası			"	"	"	"	"	"
Lesonca Palangası	–		"	"	"	"	"	"
İhlivne	–		"	"	"	"	"	"
Cem'an	–		394.000	92.000	5.900	73.500	12.250	4.900

EK: 7'nin Devamı

Edirne-Aspas Köprüsü Arasındaki Menziller ve
Hisarcık'a (Belgrad Tarafında) Kadar Olan
Kesimde Yeniden Kurulan Menziller

Menziller	Saat Mesafe	Menzillere Çeşitli İkmal Maddesi Veren İlçe ve Bucaklar	Şair (arpa) (kile)	Dakik (un) (kilo)	Dakik-i has (kilo)	Saman (kantar)	Hatap (odun) (araba)	Kiyah (ot) (araba)
Papas Köp.								
İhtiman	3	İhtiman, İzladi	6.000	1.900	100	1.000	200	50
Ormanlı	6	Samako	"	"	"	"	"	"
Sofya Eyyam: 3	6	Dobnice, Sofya	24.000	5.700	300	3.000	600	150
Halkalıpınar	5	Sofya	8.000	1.900	100	1.000	200	50
Şehirköyü	5	Şehirköyü, Pirzenik	"	"	"	"	"	"
Palanga-yı Musaopaşa	5	Şehirköyü, Berkofça	"	"	"	"	"	"
Niş	8	Üsküp, İvraniye, Niş	16.000	3.300	200	2.000	400	100
Aleksinaç	6	Bane, Esferlik, Liva-i Vidin	8.000	1.900	100	1.000	200	150
Bazna (Kayalı Oğlu) Çift	4	Leskofça, Ürgüp, Palanga-i Basne	"	"	"	"	"	"
Paraçtin	4,5	Pa.Paraçtin,...	"	"	"	"	"	"
Yagodine	3	Yagodina, Alacahisar	"	"	"	"	"	"
Batiçine	6	Giragalofça, ... Pa. Batiçine	5.000	"	"	"	"	"
Hasappaşa	6	Ehram, Yeni Palanga, Pa.Hasan Paşa	"	"	"	"	"	"
Kolar	5	Semendere, Kolar	"	"	"	"	"	"
Hisarcık	4	Virçc, Pa.Hisarcık, Belgrad	"	"	"	"	"	"
Belgrad								

1770-1771, Yıllarında Yapılan Rusya Seferi İçin İlân Edilen Taşıt Seferberliğinde, Vilâyetler ve Bu Vilâyetlere Bağlı Kazalardan Verilecek Ulaştırma Araçları Listelerine Ait Padişah Fermanları

"1770-1771 yıllarında Rusya'ya yapılacak Seferi Hümayun için, aşağıdaki illere bağlı ilçelerden tertip edilecek öküz arabaları ve mekkâreler için ilgili dairelere gönderilen padişah Fermanı 24 Cemaziyülevvel- 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgelerindeki sayfa No. 50-67."

İller ve İlçeler	Öküz Arabası
Paşa Livası İlçeleri	3.434
Vize Livası "	480
Hacılar İlçeşi	152
Gelibolu Livası İlçeleri	556
Silistre Livası "	1.365
Köstendil Livası "	277
Çirmen Livası "	330
Selânik Livası "	545
Niğbolu Livası "	1.200
Üsküp Livası "	150
Toplam	8.489

"1770-1771 yıllarında Rusya'ya yapılacak Seferi Hümayun için Anadolu ve Rumeli illeriyle, bu illere bağlı ilçelerden tertip edilecek develerle mekkârelere yardımcı olunması hakkında ilgili dairelere gönderilen Padişah Fermanı 24 Cemaziyülevvel 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgesindeki sayfa No. 68-75"

Anadolu Tarafı

İl ve İlçeler	Erkek Deve	Ester (Katır)
Kütahya Livası	600	
Hüdavendigâr	200	

İl ve İçeler	Erkek Deve	Ester (Katır)
Saruhan	250	
Aydın	300	
Ankara	200	
Çankırı	200	
Teke	300	
Kastamonu	400	
Hamiteli	250	
Karesi	350	
Menteşe	250	
Karahisarı Sahip	150	
Sultan Önü	50	
Biga	150	
Silifke	150	
İzmir	300	
Bolu		500
Toplam	4.100	500
Karaman Eyaleti		
Konya	350	
Kayseri	500	
Aksaray	100	
Akşehir	100	
Kırşehir	30	
Yenişehir	150	
Niğde	150	
	1.350	
Sivas Eyaleti		
Sivas	400	
Amasya	150	
Divriği	70	
Arapkir	70	
Bozok	290	

Anadolu Tarafı	Beygir
Bursa	200
Yenişehir (Bursa)	120
Beypazarı	190
Denizli	190
Toplam	1.500

Rümeli Tarafı	
Tekfur Dağı	200
Şehirköy	200
Gelibolu	40
Malkara	40
Keşan	40
İpsala	40
Ferecik	40
Cesri Ergene	40
Kahmutpaşa	40
Kırkkilise	40
Pınarhisarı	40
Karye-i Bineye Tabu Kaza-ı Pınarhisarı	40
Filibe	125
Tatar Pazarı	75
Uzunca Abad	40
Vize	110
Sireboli	30
Dimetoka	50
Gümülcine	50
Yenicei Karasu	30
Zağre-i Atik	40
Zağre-i Cedid	40
İl ve İlçeler	
Yanbolu	30
Nevahi-i Yanbolu	30
İslimiye	30
Tırnala	500

EK: 8'in Devamı

İl ve İlçeler	Beygir
Yenişehir ve Nevahi-i Golos	700
Velstin	120
Ermiye	200
Platimne	120
Çatalca	220
Alasonya	120
Dominik	120
Görüce ma'a Nahiye Zaire	1.000
Saray	80
Akça Kızanlık	300
Toplam	4.950
Anadolu Tarafı Toplamı	1.500
Genel Toplam	6.450

Arzı Bendeleridir ki: İnşallahu Tâalâ ol bahar-ı hücaste-i asârda Seferi Hümayun için, Orduyu Hümayun hareb-i makrunda mevcut bulunup, zahair ve mühimmat nakil ve tahmil ve sair iktiza eden hidematı mühimmede imal ve istihdam olunmak üzere Anadolu ve Rumeli Caniplerinde vaki bazı kazalardan ihraca tertip olunan yalnız 6.460 baş mekkâre beygirlerin defteridir.
Malumu Devletleri buyuruldukta kol, kol mübaşirler tayin ve irsal olunup, ol miktar beygirler muaccelen yerli yerinden ihraç ve mart içinde doğru Ordu-yu Hümayun irsal ve mekkâre başıya teslim ettirilmek ve lazım gelen ücret-i mutedaleri Orduyu Hümayuna mülhak oldukları günden hizmette olduklarınca Mekkâre Başından verilmek üzere işbu defter mevkufata kayıt ve suretleriyle iktizasına göre ahkâmı yazılmak babında Ferman Devletlu, İnayetlu Sultanım Hazretlerinindir. 24. Cemaziyülevvel 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgesindeki Sayfa No. 78-83

İmza
Defterdar

Anlamı
Kulunuz Sunar :
Allahın izniyle baharın başında yapılması düşünülen Sefer-i Hümayun için Ordu-yu Hümayuna ait Zahire ve mühimmatın taşınması ve

diğer önemli hizmetlerde kullanılmak üzere Anadolu ve Rumeli'deki bazı ilçelerden tertip edilecek olan 6.460 baş yük hayvanın defteridir. Emir buyurulduğunda, çeşitli yönlere mübaşir atanmış ve gönderilmiş olup, bu sayıda beygirler istenilen yerlerden ivedilikle sevkedilerek, mekkarecibaşıya teslimen doğruca Ordu'yu Hümayuna gönderileceğini, hayvanların orduya katıldığı günden hizmette bulundukları süre kadar ücretlerinin mekkârecibaşı tarafından ödeneceğini, bu defterin beklemeye kaydedilerek gereğinin yapılması için ferman devletlu, inanayetlu Sultanım Hazretlerinindir. 24.Cemaziyülevvel 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgesindeki Sayfa No. 78-83

İmza
Defterdar

Bu Himmet Tertip ve Mübayaa-ı camuşan, topkeşan ma'a üret Çobanan ve Nufka-ı bahar Canibi Kaza-i meskûreyn berayi keşide ..... der seferi Hümayun bi Canib-i Moskov el vaki der sene 1184 berayi sene 1185 kayd şune ve sureti dade mersude ba telhisi ferman-ı Âli, 24 Cemaziyülevvel 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgesindeki sayfa No. 86-87

Anlamı :
1770-1771 yıllarında Rusya'ya yapılacak sefer-i hümayun için aşağıdaki kazalardan baharda, bedeli karşılığında satın alınacak topçeker manda ve çobanları için beklemeye kaydedilen Padişah Fermanıdır. 24.Cemaziyülevvel 1184 (1770) Başbakanlık Arşiv Belgesindeki Sayfa No. 86-87

Vilayet ve Kazalar	Manda (çift)
Siroz	100
Resne	50
Drama	40
Timurhisar	25
Selanik	100
Nevrekop	35

EK: 8'in Devamı

Vilâyet ve Kazalar	Manda (çift)
Karaferye	50
Vodina	30
Florina	40
Gümülcine	40
Pravişte	20
Manastır	60
Beyşehir, Tırhala ve havalileri	230
Toplam	820 (çift)

EK:9

Sultan Abdülaziz Dönemi Sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli ve Anadolu'daki Demiryolları ve Uzunlukları

Demiryolu Hatları (Rumeli'de)	İşletmeye Açılan Km.	Yapım Halinde Km.	Yapımı Tasarlanan Km.	Toplam Km.	Kimin Tarafından Yapıldığı
İstanbul-Edirne	319	-	-	319	Yabancı kumpanya
Edirne-Dedeağaç	148	-	-	148	" "
Edirne-Filibe-Sofya	248	90	-	338	" "
Selanik-Üsküp-Priştina Mitroviça	244	120		364	" "
Tırnova-Yanbolu-Şumnu	-	106	206	312	" "
Banialuka-Novi-Doberlin	130	-	-	130	" "
Sofya-Üsküp	-	-	325	325	" "
Üsküp-Işkodra-Antivari	-	-	250	250	" "
Priştina-Niş	-	-	125	125	" "
Mitroviça-Saraçova	-	-	320	320	" "
Saraçova-Banialuka	-	-	195	195	" "
Varna-Rusçuk	224	-	-	224	İngiliz kumpanyası
Köstence-Çernavoda	63	-	-	63	" "
Toplam	1.376	316	1.421	3.113	
Demiryolu Hatları (Anadolu'da)					
Haydarpaşa-İzmit-Bozyük	93	245	-	338	Devlet tarafından
Bozyük-Eskişehir	-	-	40	40	" "
Eskişehir-Ankara-Kayseri-Sıvas	-	-	806	806	" "
Sıvas-Kangal-Diyarbakır	-	-	430	430	" "
Diyarbakır-Mardin-Erbil-Bağdat	-	-	896	896	" "
Mudanya-Bursa-Bozöyük (dar hat)	-	40	114	154	" "

EK: 9'un Devamı

Demiryolu Hatları (Anadolu'da)	İşletmeye Açılan Km.	Yapım Halinde Km.	Yapımı Tasarlanan Km.	Toplam Km.	Kimin Tarafından Yapıldığı
Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya	-	-	372	372	Devlet tarafından
Samsun-Tokat-Sıvas	-	-	392	392	" "
Kangal-Engin-Erzincan-Erzurum	-	-	370	370	" "
Suveydiye-Antakya-Halep	-	-	596	596	" "
Antakya-İskenderun	-	-	40	40	" "
Antakya-Humus-Tripoli	-	-	304	304	" "
Payas-Adana-Maraş-Birecik			365	365	" "
İzmir-Aydın	130			130	İngiliz kumpanyası
İzmir-Kasaba-Akşehir	98	76	-	174	" "
İzmir-Bornova	8	-	-	8	Devlet tarafından
Toplam	329	361	4.725	5.415	
Rumeli ve Anadolu'daki Demiryollarının Genel Toplamı	1.705	677	6.146	8.528	

Nakliye Katarlarının Kuruluş, Emir ve Komuta İlişkileri

Nakliye Katarları :

Nakliye katarları, aslında ulaştırma taburlarıyla topçu ulaştırma bölüklerinden oluşur. Seferde ulaştırma taburları şunlardan kurulur :

Erzak kolları; birinci ve ikinci hat seyyar hastaneleri; seyyar ekmekçi kolları; tüm beygir depoları.

Topçu ulaştırma bölükleri, cephane kolları (piyade ve topçu cephane kolları) yla, köprücü takımlarından oluşur.

Seferde kolorduya bağlanan bütün ulaştırma katarlarına rütbesi binbaşı olan ulaştırma tabur komutanı komuta eder.

Yükümlü olduğu görevlerin yerine getirilmesinde yardımcı olunması için, ulaştırma tabur komutanının emrine jandarma veya süvariden bir müfreze verilir.

Bağımsız bir tümenin nakliye katarlarının idaresi tümen komutanının seçeceği bir subaya verilir. Ancak, cephane kollarıyla köprücü takımları bunun dışındadır.

Cephane kolları, kolordu veya tümen topçu komutanının, köprücü takımları da istihkâm tabur komutanının emir ve komutasında bulunursa da, bu kol ve takımlar diğer nakliye katarları bölümleriyle, ezcümle kolordu nakliye katarlarıyla birlikte hareket ettiklerinde, yürüyüş ve geceyi geçirme vb. hususlarda ulaştırma tabur komutanının emrinde olurlar.

Yürüyüş/yerde bir nakliye katarının bütün bölümleri bir arada bulunuyorsa, şu sıra içinde hareket ederler :

Birinci ve İkinci hat seyyar hastaneleri; topçu ve piyade cephane kolları; seyyar ekmekçi kolları; erzak kolları; köprücü takımı; beygir deposu.

Nakliye katarlarının bütün bölümlerinin bir arada bulunuşu pek az hallerde mümkün olur.

Bir tek yoldan hareket eden bir kolordu nakliye katarının uzun bir kol oluşturacağı gözönünde tutularak, bu teşkillerin iki kademeye bölünmesi gerekir. Birinci kademe birlikleri 4-5 km., ikinci kademe de 12-24 km. uzaklıktan izler.

Ağırlık ve nakliye katarlarının teşkilinde, esas unsuru mekkâreler oluşturur. Mekkârelerin ağırlık ve katarlar içindeki hareketleri ve alacağı tertip ve düzenler, bunlar için hazırlanan Mekkâre talimnamesinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

EK:11

Dicle ve Fırat Nehirlerinden Yararlanılarak Yapılan Zahire Ulaşımının Kapasitesi

Yıl	Gönderen Yer	Gideceği Yer	Hazır olan	Talep edilen	Arpa	Buğday	Un	Peksimet	Ölçü Birimi	Gemi Adedi	Kelek	Deve
1565	Halep	Bağdat	2.000	4.000	-	-	-	-	Mud	?	?	-
1566	Birecik	Basra	-	-	15.000	50.000	-	-	Kile	?	?	-
1567	D.Bekir (Diyarbakır)	Bağdat			36.929	23.472	20.042	-	Kile	?	?	-
	Nusaybin		-	-	4.000	8.000	-	-	Kile	?	?	600
1727	Diyarbakır D.Bekir	Bağdat	-	-	100.000	80.000	-	5.000	İst.Kile	-	-	-
1731 1)	"	"	-	-	5.355	3.385,5	4.270	1.710	"	-	40	2.767
2)	"	"	-	-	2.903	6.667	-	-	"	-	29	1.400
3)	"	"	-	-	4.570	6.196	-	-	"	-	26	841
					12.828	14.216					95	
1733	Diyarıbakır (D.Bekir)	Musul	23.475	-	24.166	20.528			?	?	-	
			Diyarıbakır (D.Bekir) da hazır	-		5.440						
			2.505		2.600	2.016						
					26.765	21.669				?	-	

EK:12

İstanbul Dışındaki Kışlalarda Yerleştirilen
Ortalar ve Mevcutları

Ortaların Bulunduğu Kent	Orta Adedi	Personel Mevcudu	Bulunduğu Bölge
Osmanlı Asyası'ndaki Ortalar			
Bağdat	19	3.800	Irak'ta
Basra	8	1.200	Irak'ta
Kerkük	1	114	Irak'ta
Van	7	611	Doğu Anadolu'da
Erzurum	1	626	Doğu Anadolu'da
Konya	1	117	Orta Anadolu'da
Ahıska	1	225	Kafkasya'da
Şam	1	227	Suriye'de
Trablusşam	1	96	Suriye'de
Osmanlı Asya Toplamı	40	7.016	
Osmanlı Avrupa'sındaki Ortalar			
Tuçkov	6	1.849	İsmail yöresinde
Kefe	1	260	Kırım'da Kerç Boğazı yakınında
Bender	1	470	Dinyester Nehri üstünde Akkerman ile Kişinev arasında
Kamaniça	14	3.600	Dinyester Nehri yöresinde Podolya İli'nde
Budin (Ofel)	1	159	Budepeşte karşısında
Uyvar	7	962	Gran'ın kuzeybatısında
Gran (Estergon)	1	127	Tuna üzerinde ve Budapeşte'nin kuzeybatısında
Eğri	1	100	Tise ve Tuna Nehirleri arasında
Yanova	1	222	Macaristan'da bir kent

EK: 12'nin Devamı

Ortaların Bulunduğu Kent	Orta Adedi	Personel Mevcudu	Bulunduğu Bölge
Varadin	4	622	Drava Nehri üzerinde Agram ve Gran arasında
Kanije	1	400	Segedin Eyaleti'nde
Stuhi Vayzenberg	1	91	Tuna'nın sağında Balaton Gölü ile Budin arasında
Novigrad	1	48	Dalmaçya'da Zara'nın 27 km. doğusunda
Bosna Saray	1	669	Yugoslavya'da
Novi (Neograd)	2	272	Macaristan'ın eski eyalet merkezi
Kale-i Sultaniye (Çanakkale)	+ 1	119	İl merkezi
Osmanlı Avrupa Toplamı	44	9.370	
Girit Adasında			
Kandiye	18	3.269	Girit Adası'nda bir kent
Hanya	8	716	" " " "
Resmov	+ 5	600	" " " "
Girit Adası Toplamı	+ 31	4.585	
Genel Toplam	115	20.971	

EK:13

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri'nin 1881 Yılı Mart Ayına Ait Kuvve Çizelgesi

Sınıflar	Piyade Taburları	Süvari Bölükleri	Sahra Topçu Bataryaları	Mevcut Olanlar		Mevcut Olmayanlar		Genel Toplam	Hayvanlar	Çeşitli Çapta Toplar	Gemi
				Subaylar	Erat	Subaylar	Erat				
Nizamiye Kuvvetleri	236	165	126	8.249	144.378	706	13.727	167.060	25.135	2.233	
Redif Kuvvetleri	36			118	18.578	5	221	18.924	144		
Yerlerinde Harekete Hazır Redif Taburları	82				56.940			56.940			
Tophaneye Bağlı Birlikler	13		14	708	7.820	48	1.150	9.726	1.176	892	
Zaptiye (Jandarma)	96	205		1.685	32.954			34.639	12.262		
Deniz Kuvvetleri				2.238	13.366			15.604		624	94
Genel Toplam	463	370	140	12.998	274.046	759	15.098	302.963	38.717	3.749	94

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetlerinin Eylül 1897 Ayına Ait Kuvveleri

Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetleri, Ordu-yi Hümayun ve Müstakil Fırkalar'a Mensup Kıtaat Miktarası (Özeti)

Sınıf	Kıtaat-ı Askeriye	Mevcut: Ümera ve Zabitan	Mevcut: Silahendaz	Mevcut olmayan: Ümera ve Zabitan	Mevcut olmayan: Silahendaz	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar: Sinek	Hayvanlar: Koyun	Hayvanlar: Nekâre	Hayvanlar: Saba	Hayvanlar: Yekûn (Toplam)	Kuvve-i Hariye: Kuyruktan Dolma	Kuvve-i Hariye: Ağızdan Dolma	Kuvve-i Hariye: Yekûn (Toplam)
Umum Piyade Taburları	317	7.165	148.416	707	21.410	177.698	1.295		6.649	899	8.843			
" İtfaiye Taburları	4	110	2.037	2	236	2.475	37	57	5		99			
" Süvari Bölükleri	202	1.598	16.759	223	3.435	22.015	13.824		1.314	154	15.292			
" Remont Bölükleri	7	64	769	1	118	952								
" Piyade, Süvari Topçu Bl.leri	172	1.269	16.552	163	2.673	20.657	1.008	5.034	1.608	24	10.074	1.008		1.008
" Cebel Topçu Bölükleri	51	301	4.197	29	498	5.025	191	919	231	18	1.359	263	6	269
" Obüs Topçu Bölükleri	12	71	1.056	19	202	1.348	51	591	145	-	787	72		72
" İstihkâm Taburları	Tb.4 Bl.3	137	2.307	16	307	2.767			92	10	102			
" Nakliye Taburları	6	123	1.536	13	325	1.997	106	516	473	68	1.163			
" Telgraf Bölükleri	4	29	369	3	77	478	18		8	18	44			
" Sanayi Takımları	8	243	4.056	10	437	4.746			41	4	45			
" Kale ve İstihkâm Topçu Bl.leri	66	517	6.048	18	619	7.202	1		160	60	230	691	529	1.220
" Hastaneler		674	2.839	46	428	3.987								
Yekûn (Toplam)		12.301	206.941	1.250	30.855	251.347	17.431	8.626	10.726	1.255	38.038	2.034	535	2.569

Elyevm Müstahdel Asakir-i Şahane Miktarası-ı Umumiye (Genel Özeti)

Kıtaat-ı Askeriye	Mevcut: Ümera ve Zabitan	Mevcut: Silahendaz	Mevcut: Hademe ve Memuryn Miliye	Mevcut: Şakirdan	Mevcut olmayan: Ümera ve Zabitan	Mevcut olmayan: Silahendaz	Mevcut olmayan: Hademe ve Memuryn Miliye	Mevcut olmayan: Şakirdan	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)
Orduyu Hümayun ve Müstakil Fırka Mevcutları	12.301	207.141			1.250	30.855			251.547
Silah Altında Bulunmayan Redif, Ümera, Zabitan ve Çavuşana	2.241	649							2.890
Deppoylar muhafazasında müstahdem Efrad-ı İhtiyatiye		6.044							6.044
Makam-ı Seraskeri Dairesi	856	168	876						1.900
Zat-ı Hazreti Şehriyarı ve Makam-ı Sadaret ve Seraskeri yaverânı	179	68	30						277
Hademe-i Hassa-i Şahane ve Mızıkâ-ı Hümayun	219	293	62						574
Hazı memuriyet ve komisyonlarda Bulunan	157		2						159
Memâlik Ecnebiyede bulunan ve Almanya'da celp edilen	49	5	5	1					60
Dersaadet Mekâtib-i Askeriyesi	565	120	950	4.413					6.048
Taşra Mekâtib-i Askeriyesi	311			2.351					2.662
Ordu-yi Hümayun ve müstakil Fırkalar Erkanı harbiye ve Levazım Daireleri	133		834						967
Mahalli muhasaada gösterilen silah altındaki Redif Kıtaları Taburlar	2.906	156.351			305	28.809			188.611
Mahalli muhasaada gösterilen silah altındaki Mustahfaz Taburlar	99	7.335			4	914			8.352
Silah altında Bulunmayan Nizâmiye Alaylarına Ümera ve Zabitan	1.808								1.808
Yekûnu Umumi (Genel Toplam)	21.904	378.174	2.759	6.765	1.639	60.658			471.899

Donanma-i Hümayun Kuvve Çizelgesi

Sefainin İsmi ve Sınıfı	Sefain (Adet)	Sınıfı Harp: Ümera ve Zabitan	Sınıfı Harp: Silahendaz	Sınıfı Lenayi: Ümera ve Zabitan	Sınıfı Lenayi: Silahendaz	Sınıfı Mızıkâ: Ümera ve Zabitan	Sınıfı Mızıkâ: Silahendaz	Sınıfı Cerrahî: Ümera ve Zabitan	Sınıfı Cerrahî: Silahendaz	Şakirdan	Memuryn ve Hademe Sahiye	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Elmb-ı Lâriye
Zırhlı Fırkatuyn: Hamidiye, Hamidiye Osmaniye, Orhaniye Muhmdiye, Azizîye, Asar-ı Tevfik; Zırhlı Korvet: Mukaddeme-i Hayr, Fethi Bülent, Avnullah Muin-i Zafer, İclâliye, Necmi Şevket, Asar-ı Şevket Hafzurrahman; Zırhlı Duba: Fethülislam, Memlûkiye Hezâr	18	274	1.753	1	27	-	71	71	213	-	-	2.410	266
Kruvazör: Hey'betnüma, Lütfü Hümayun	2	92	108	-	4	-	1	9	20	-	-	234	17
Fırkateyn: Selimiye, Mehmet Selim Muhbir-i Sürur	3	159	310	-	-	-	1	87	244	-	-	801	9
Korvet: Mansure, Sinop, Edirne, Muzaffer Duran, Mukaddeme-i Şeref, Rehber-i Tevfik	7	38	346	-	5	-	11	16	21	-	-	437	26
Navi: İskenderiye, Zuhaf, Ufarat, Merih Beyrut, Doğdülbahir, Kilidi bahir	7	36	223	-	5	-	5	27	30	-	-	346	28
Gambot: Necmi Efşan, Akkâ, Şevketnüma Hayat-ı Derya	4	18	107	-	5	-	2	12	22	-	-	166	18
Gombasayt: Fırat, Çat	2	10	44	-	3	-	2	6	12	-	-	77	90
Yetkiye Gambotu, Hüvid-i Futuh Briki, Hevenger İskonanı	3	214	927	-	7	-	7	-	48	-	-	1.203	17
1,2,3,4,5,6,7,8 No.lu Tarak Dubaları	8	15	39	-	2	-	2	11	8	-	-	77	-
79 adet vapur	79	363	1.541	4	45	-	36	216	344	-	-	1.549	92
29 Torpito İstimbotu	29	79	323	-	2	-	1	2	11	-	-	418	-
Umum Tersaneler yekûnu (Toplamı) Tersane-i Amire, İzmit, Gemlik, Sinop Sudu ve Basra	-	63	543	6	50	-	37	912	736	734	3	2.604	-
Umum Liman Dairesi Yekûnu (Toplamı) Dersaadet ve Taşra Liman Daireleri	-	161	323	-	-	-	-	14	14	-	-	512	-
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-
Şura-y-ı Bahriye ve Meclis-i Şûra	-	24	-	-	-	-	-	1	-	-	-	25	-
Bahriye Taburları	-	62	452	-	-	-	85	-	-	-	2	603	-
Yer Güverte	-	47	376	-	-	-	-	2	15	-	-	440	-
Bahriye Piçkhanesi	-	13	149	-	-	-	-	-	1	-	-	163	-
Sanayi-i Bahriye Alayı	-	225	567	-	380	-	-	-	356	-	1	1.529	-
Bahriye Merkez Hastanesi	-	43	321	4	4	-	-	-	13	-	-	385	-
Kre'bil Madeni	-	13	396	1	1	-	-	15	10	-	-	436	-
Mektab-i Bahriye-i Şahane	-	68	41	2	-	-	-	8	-	371	2	492	-
Sefain-i Bahriye Kaptanı Mektebi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	83	-	83	-
Milâzimân, Tabib ve Cerrah, Hademe vesaire	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118	-	118	-
Kuvve-i Bahriye-i Şahane Yekûnü (Toplamı)	162	2.032	6.889	18	540	-	261	1.409	2.118	1.526	8	16.323	563

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri 1.Hassa Ordusu'nun Eylül 1897 Ayı'na Ait Kuvve Çizelgesi

1. Ordu-yi Hümayun Kumandanı (Kıdıtanı) Müşir Rauf Paşa

Fırka (Tümen) No.:	Liva (Nuçye) No.:	Alay	Tabur	Mevcut Ümerâ ve Zabitân	Mevcut Silâhendâz	Mevcut Olmayan Ümerâ ve Zabitân	Mevcut Olmayan Silâhendâz	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar Binek	Yükçü	Hekâire	Eşkân	Yekûn (Toplam)	Tabur'ların Bulunduğu Mevkiler	Kumandanlar (Kıdıtanlar)
1.Hümâyûn Fırkası	1.ve 2.Livâ	1.Nizâmcı Taburu 1., 2. ve 3. Alaylar İhtiyat Taburu 4.Alay, 3.Ordu'ya mal edilmiştir. 1.Alayın 4.Taburu 3. Ordu'ya mal edilmiştir.	Her alay 4 tabur ve mânâ	352	5.698	12	576	6.638	36	-	10	21	75	(Bab-ı Seraskerî), Bab-ı Seraskerî, Fatih, Kabandık, Bab-ı Ali, İzmir, Bakırköy, İzmir, Edirne, Ayvalık, Bab-ı Seraskerî, Üsküdar civarı, Kuşkopu civarı) 2.Alayın 1. ve 3.Taburları 3.Ordu'ya mal edilmiştir.	Fırka Kumandanı Ferik Eddüttin Paşa 1.Livâ K. 2.Livâ K. Sait Bey
2.Hümâyûn Fırkası	3.ve 4.Livâ	2.Nizâmcı Taburu 5.,6.,7. ve 8.Karıklı ve Fesli Zuhar Alayları 5.Alayın 4.Taburu henüz teşkil edilmemiştir. 7.Alayın 2. ve 3.Tabûrı 3. Ordu'ya mal edilmiştir.	Her alay 4 tabur ve mânâ Zuhar alayları 2 taburludur.	897	13.661	24	1.614	16.196	55	-	24	21	100	(Yaldız civarı), Yaldız civarı),(Yaldız, Yaldız, Taşkışla,Taşkopu,Üsküdar, Kağıdhane),(Taşkışla,Çekmece, Bodum, Simone,Hacıdiye Kışlası),(Boğazın Rumeli cânibi),.Taşkışla,Çalata, Topçu'lu, Taşkışla), (Yıldız).	Fırka Kumandanı Müşir Devket Paşa
3.Süvârî Fırkası	1.,2. ve 3.Livâ	1.Kıtrıklı,2.,3.,4., 5. ve 6. Alaylar Çâtlar Harnâ Remont Amâlı cemâadan teşkil edilmiştir. Hafif Ertuğrul Süvârî Alayı Remont Alayı	5 Bölüklüdür.	346 46	3.325 635	75 1	1.107 47	4.933 729	3.366	-	308	25	3.699	Yaldız,Davutpaşa),(Davutpaşa, Ahkteb-i Harbiye-i Şahane),(İstanbul, İzmit, İstanbul, İstanbul, İstanbul, İzmit, Bakırköy),(Mühürhan Tahşe Taryanı, İzmit, Kanya), Hâncerlikuyu, Kanlık, Gülcemanı, Çıçlı ve Lâşkatıare, İstanbul, İstanbul, İstanbul, Uçak, Yozgat, Çatalca, Bakırköy, Konya). Davutpaşa	Fırka Kumandanı Ferik Bekir Paşa
4.Topçu Fırkası	2. ve 3. Livâ	1.Livâ, Topçu'lu cânîdedir. 2.,4.,5.ve 6.Alaylar 3. ve 6.Alayların 2. Taburları cebelâdır.	Her alay 2 taburludur Her tabur 3 bölüklüdür	200	1.940	10	302	2.452	11	543	92	3	34 Top 649	Selânîye, Selânîye, Selânîye, Selânîye	Fırka K.
Çatalca İstihkâmât Topçu Alayları	1. ve 2. Alaylar		Her alay 4 taburlu, her tabur 3 bölüklü	166	1.902	9	274	2.351	1	-	92	24	117	Top _____: Kuyruktan dolma 260 Alândan dolma 41 301	
1.İstihkâm Taburu	1.,2.Bölüğü Kazamca 3.Bölüğü Köprücü 4.Bölüğü Lağımcı			34	513	-	74	621	-	-	37	37	74		
1.Hekîm-ye Taburu	3 Bölüklüdür			20	288	1	27	344	10	146	-	-	164		
Telgraf Bölüğü				6	60	1	19	94	4	-	5	-	9		
Hastâneler		Bab-ı Seraskerî, Haltepe, Haydarpaşa, Humbaralıhane, Beylerbeyi, Yaldız Hastâneleri		205	1.214	-	-	1.419	-	-	-	-	-	Rakamlar Zabitân sütununda,hademeler silâhendân sütununda gösterilmiştir.	
Hümâyûn Tanzîmî Alayı		3 taburludur.		205	2.194	1	242	2.540	-	-	24	-	24		
İtfâiye Alayı		4 taburludur		110	1.037	2	326	2.475	37	37	5	-	99		
Yekûn (Toplam)				2.311	33.468	136	4.308	40.300	3.520	746	605	131	5.004		

Ordu-yi Hümâyûn Kumandanı (Devâmı)

Sanâyi'ler	Kıtât-ı Askeriye	Mevcut Ümerâ ve Zabitân	Mevcut Silâhendâz	Mevcut Olmayan Ümerâ ve Zabitân	Mevcut Olmayan Silâhendâz	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar Binek	Yükçü	Hekâire	Eşkân	Yekûn (Toplam)	Kuvve-i Harbiye Hayrıdan Dolma	Alândan Dolma	Yekûn (Toplam)
Piyâde Taburları	20	899	13.661	24	1.614	16.197	55	-	24	21	100			
İtfâiye Taburları	4	110	2.037	2	326	2.475	37	37	5	-	99			
Süvârî Bölükleri	40	346	3.325	75	1.107	4.933	3.366	-	308	25	3.699			
Süvârî Remont Bölükleri	5	46	635	1	47	729	-	-	-	-	-			
Süvârî ve Piyâde Topçu Bölükleri	19	156	1.532	7	248	1.943	11	543	67	-	621	84	-	84
Çebel Topçu Bölükleri	6	44	488	3	54	509	-	-	25	3	28			
Çatalca İstihkâmât Topçu Bölükleri	24	166	1.902	9	274	2.351	1	-	92	24	117	260	41	301
İstihkâm Taburu	1	34	513	-	74	621	-	-	37	-	37			
Hekîm-ye Taburu	1	20	288	1	27	344	10	146	-	-	164			
Telgraf Bölüğü	1	6	88	1	19	94	4	-	5	-	9			
Hümâyûn Tanzîmî Taburları	3	121	2.184	1	242	2.540	-	-	24	-	24			
Hastâneler	-	209	1.029	-	105	1.419	-	-	-	-	-			
Yekûn (Toplam)			2.160	27.502	124	4.297	38.163	3.492	746	507	73	4.898	344	41	385

1.Hassa Ordusu Dahilinde Bulunan

Kıtât	Adet	İnsan	Hayvan
Piyâde Taburları	25	14.332	82
İtfâiye Taburları	4	2.475	99
Süvârî Bölükleri	33	4.190	2.962
Remont Bölüğü	5	729	
Beyyar Taburyuları	18	1.943	621
Çebel Taburyuları	6	509	28
Kale Topçu Bölükleri	24	2.351	117
İstihkâm Taburu	1	621	37
Hekîm-ye Taburu	1	344	164
Telgraf Bölüğü	1	94	9
Tanzîmî Taburları	3	2.540	24
Hastâneler		1.419	
Yekûn (Toplam)		31.563	4.143

1.Hassa Ordusu haricinde bulunan

Kıtât	Adet	İnsan	Hayvan
Piyâde Taburları	3	1.864	18
Süvârî Bölükleri	7	935	737
Yekûn (Toplam)		2.799	755

NOT _____:
Ümerâ : Binbaşılar
Zabitân : Yüzbaşılar
Silâhendân: Silâhlı Er

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri, Tophane-i Amire Mensuplarının Eylül 1897 Ayı'na Ait Kuvve Çizelgesi

Alay No.:	Tabur	Mevcut: Üzerinde Zabıtan	Mevcut: Silâhsızdan	Mevcut olmayan: Üzerinde Zabıtan	Mevcut olmayan: Silâhsızdan	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar: Binek	Hayvanlar: Yoğun	Hayvanlar: Nakliye	Hayvanlar: Salıa	Hayvanlar: Yekûn (Toplam)	Kuvve-i Târiye: Fuyûdtan Dolma	Kuvve-i Târiye: Alâsadan Dolma	Kuvve-i Târiye: Yekûn (Toplam)	Tuburların Bulundukları Mevkiler	Muvazzafanlar (Kıtaatlar)
1. ve 2. İdâdî Tanayi Alayları	Her alay 3 taburlu	157	1.797	12	202	2.168									Tophane-i Âmire (Zeytinburnu)	Tanayi Alayları Kumandanlığı Ahmet İzzet
İstihkâm Alayı: 1.,2.Taburu İstihkâm, 3 Taburun 2 Bölüğü Lağımcı, 2 bölüğü tarpido, 4 Taburu Muhafaza	4 taburlu Her tabur 4 bölük	109	1.497	19	382	2.007			15	4	19				(Dermandat, Dersandat, Bahriefsit Boğazı, Bahriefsit Boğazı), Bahriefsit Boğazı), Bolayır, Bahriefsit Boğazı), Edirne, Küçük Karaburun, Bahriefsit Boğazı, Karaburun, Tophane	
Bahri Sefit Boğazı 1.Topçu Alayı	4 taburlu	96	1.647	2	150	1.895			42		42	94	161	255		
Bahri Sefit Boğazı 2.Topçu Alayı		87	1.704	6	118	1.915			20		20	103	102	205		
Bolayır İstihkâmatı	2 taburlu	46	549	5	66	666			20		20	44	44	88		
İstanbul ve İstihkâmatı — Osmanlı-yı Bahri Sefit 1.Topçu Alayı — Midilli Kalesi	3 taburlu	16	187	1	5	209			2		2	12	18	30		
Helve Kalesi		Top ve Mevcutları Midilli Kalesi beyanındadır														
Bakra Kalesi																
Donanda Kalesi		0	92	-	2	102			1		1	8	25	33		
Lizmi Kalesi		7	86		1	94			1		1	4	60	64		
İzmir Kalesi		16	221	1	13	251						16	32	48		
Sinan Kalesi		Top ve mevcutları İzmir Kalesi beyanındadır														
Sakız Kalesi		9	86	1	5	101						4	73	77		
İstankûy Kalesi		10	149	1	23	183						4	58	62		
Rodos Kalesi		19	239	1	10	269						4	82	86		
Osmanlı-yı Bahri Sefit 2.Topçu Alayı — Hanya, Knastel, Ultraniyum, Kaleleri	4 taburlu	25	390	1	156	472						12	47	59		
Karatiye, Rumcuk Kaleleri		32	432	1	25	490						13	32	45		
Trabluçuyu İstihkâmatı		24	206	3	15	328			8		8	32	7	39		
Çuda Ağlandı, İsmettin İstihkâmatı		26	436	3	27	492			3		3	17	47	64		
Tophane-i Âmire Bahri Sefit Boğazı Topçu Alayı — Karadeniz Boğazı İstihkâmatı	1.,2.,3. Taburlar	76	1.413	-	260	1.757			7		7	89	256	345		
Sinop Kalesi İstihkâmatı	4.Tabur	19	222	-	17	258			2		2	26	14	40		
Bahri Kalesi	4.Tabur	4.Tabur mevcudu Sinop kalesi Beyanındadır											24	30		
İstanbul ve İstihkâm Topçularına Yekûnu (Toplamı)		513	8.039	26	901	9.401			114		114	400	1.002	1.570		
1.Topçu Livası 1.Mıntıkası Topçu Taburu 1.Bursa Topçu Alayı 2.Bursa Topçu Alayı	Alaylar 2 taburlu Taburlar Üçer bölüklü	109	1.376	3	320	1.808	53	102	13		248			Top 40	(Beyoğlu), (Beyoğlu Humbarahane, Beyoğlu Kışlası, Beyoğlu Kışlası, Beyoğlu Kışlası, Beyoğlu Kışlası, Beyoğlu Kışlası)	
Yekûn (Toplam)		1.406	20.748	86	2.706	24.946	53	102	256	4	495	976	1.002	1.978		

Tophane-i Amire Lâzımcı Istanbul Kuvve Ellisinin (Ücreti)

Tarif	Mevcut olmayan: Üzerinde Zabıtan	Mevcut olmayan: Silâhsızdan	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar: Binek	Hayvanlar: Yoğun	Hayvanlar: Nakliye	Hayvanlar: Salıa	Hayvanlar: Yekûn (Toplam)
İdâdî Tanayi Taburları İstihkâm Bölükleri	6	17	309	1.477	1.797	12	202	2.168
Kale ve İstihkâmat Topçu Bölükleri	77	15	315	8.039	8.409	26	901	9.401
Mıntıkı ve Fırkada Topçu Bölükleri	15		309	1.376	1.700	3	320	1.808
Tophane-i Amire Ücretli Kıtaatı			690	12.709	13.399	60	1.403	14.864
Toplam (Genel Toplam)						53	102	155
Binek						13		13
Yoğun						248		248
Nakliye								
Salıa								
Yekûn (Toplam)						314	102	416
Kuvve-i Târiye: Fuyûdtan Dolma						48	42	90
Kuvve-i Târiye: Alâsadan Dolma						2.082	536	2.618
Kuvve-i Târiye: Yekûn (Toplam)						2.130	578	2.708

EK:14'ün DEVAMI

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri, 1.Ordu-yı Hümayun Redif Tümenlerinin Eylül-1897 Ayı'na Ait Kuvve Çizelgesi

Fırka (Tümen) No.:	Liva (Tugay) No.:	Alay No:	Tabur Merkezleri	Mevcut: Üzerinde Zabıtan	Mevcut: Silâhsızdan	Mevcut olmayan: Üzerinde Zabıtan	Mevcut olmayan: Silâhsızdan	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar: Binek	Hayvanlar: Yoğun	Hayvanlar: Nakliye	Hayvanlar: Salıa	Hayvanlar: Yekûn (Toplam)	Beyoğlu Muhafazasında Ihtiyat Asker
1.Redif Fırkası (Bursa)	1.Liva (Bursa)	1.Alay (Bursa)	Bursa, Gemlik, Bilecik, Söğüt											
		2. " (Mihaliç)	Mihaliç, Kirmasti, Hersek, Atranos											
	2.Liva (İzmit)	3. " (İzmit)	İzmit, Gölcük, Adapazarı, Karamürsel											
		4. " (Bolu)	Bolu, Düzce, Gayve, Göynük											
2.Redif Fırkası (Kastamonu)	3.Liva (Kastamonu)	5. " (Kastamonu)	Kastamonu, Muhsat, Tosya, Osmanlık											
		6. " (Çankırı)	Çankırı, Kalecik, Tekkiliç, Çorum											
	4.Liva (Sinop)	7. " (Sinop)	Sinop, Bafra, Boyabat, Ayancık											
		8. " (İnebolu)	İnebolu, Cide, Kirmasti, Çaşlıyer											
1. ve 2. Redif Fırkaları Yekûnu (Toplamı)				492	23.005	78	6.125	30.437	24	-	3.573	124	3.721	
3.Redif Fırkası (Ankara)	5.Liva (Ankara)	9. " (Ankara)	Ankara, Sivrihisar, Bala, Haymana											
		10. " (Beypazarı)	Beypazarı, Gerede, Ayaş, Yeni Abad											
	6.Liva (Eregli)	11. " (Eregli)	Eregli, Devrek, Bartın, Cevizcik											
		12. " (Safranbolu)	Safranbolu, Çerkeş, Tayma, Ayaş											
4.Redif Fırkası (Kayseri)	7.Liva (Kayseri)	13. " (Kayseri)	Kayseri, Ürgüp, Tarlan, Çarkişla											
		14. " (Nevşehir)	Nevşehir, Ürgüp, Hâfâle, Develi											
	8.Liva (Yozgat)	15. " (Yozgat)	Yozgat, Alaşa, Boğazlıyan, Akdağ											
		16. " (Kırşehir)	Kırşehir, Mucur, Kenkin, Bunuzlu											
3. ve 4. Redif Fırkaları Yekûnu (Toplamı)				403	22.090	66	5.958	29.425	26	-	3.008	142	4.156	590
1.,2.,3. ve 4. Redif Fırkalarının Yekûnu Kâffesi (Genel Toplamı)				898	45.703	144	12.103	58.862	50	-	7.461	226	7.777	590

Not: Her alay 4 taburlu

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri, 2.Ordu-yu Hümayun Redif Tümenlerinin Eylül 1897 Ayına Ait Kuvve Çizelgesi

Fırka (Tümen) No.:	Liva (Tugay) No.:	Alay No:	Tabur Merkezleri	Mevcut: Üzerinde Zabıtan	Mevcut: Silâhsızdan	Mevcut olmayan: Üzerinde Zabıtan	Mevcut olmayan: Silâhsızdan	Yekûn Kâffe (Genel Toplam)	Hayvanlar: Binek	Hayvanlar: Yoğun	Hayvanlar: Nakliye	Hayvanlar: Salıa	Hayvanlar: Yekûn (Toplam)	Beyoğlu Muhafazasında Ihtiyat Asker
5.Redif Fırkası (Edirne)	9.Liva (Edirne)	17.Alay (Edirne)	Edirne, Dimotoka Fereşik, Gümülcine											
		18.Alay (Kirkanlı)	Pazarkılı, Ephridere, Kocadıntık, Karaanlı											
	10.Liva (Gelibolu)	19.Alay (Gelibolu)	Gelibolu, Tekirdağ, Eğliburgas, Kırkkilise											
		20.Alay (Kale-i Sultaniye)	Kale-i Sultaniye, Boyranic, Biga, Ezreniz											
6.Redif Fırkası (Bandırma)	11.Liva (Bandırma)	21.Alay (Bandırma)	Bandırma, Güneş, Balıkesir, Kepbut											
		22.Alay (Edremit)	Edremit, Sındırgı, Burgama, Dikili											
	12.Liva (Kütahya)	23.Alay (Kütahya)	Kütahya, Tavşanlı Eskişehir, Seyitgazi											
		24.Alay (Simav)	Simav, Demirci, Gördes, Emet											
5. ve 6. Redif Fırkaları Yekûnu (Toplamı)				513	20.983	52	2.104	23.555	13	1.645	67	1.725	665
7.Redif Fırkası (Afyonkarahisar)	13.Liva (Afyon)	25.Alay (Afyon)	Afyon, Sandıklı, Dinar											
		26.Alay (Uşak)	Uşak, Eşme, Çal, Çivril											
	14.Liva (Isparta)	27.Alay (Isparta)	Isparta, Eğridir, Burdur, Uluborlu											
		28.Alay (Akşehir)	Akşehir, Yalvaç, Ilgın, Beyşehir											
8.Redif Fırkası (Konya)	15.Liva (Konya)	29.Alay (Konya)	Konya, Sille, Ereğli, Derebişkişehir											
		30.Alay (Karaman)	Karaman, Konya, Ereğli, Sarıçiçekhir											
	16.Liva (Antalya)	31.Alay (Antalya)	Boskır, Antalya, Akseki, Elmalı											
		32.Alay (Bilifke)	Hekri, Bilifke, Ermenek, Aliye, Anamur											
7. ve 8. Redif Fırkaları Yekûnu (Toplamı)				460	22.779	930	5.977	26.245	10	3.183	60	3.553	1.220
5.,6.,7. ve 8. Redif Fırkalarının Yekûnu Kâffesi (Genel Toplam)				973	43.662	980	5.081	49.900	23	6.120	127	6.278	1.885

Not: Her alay 4 taburlu

Osmanlı İmparatorluğu Silâhlı Kuvvetleri, Jandarma ve Zaptiye Alaylarının

Eylül 1897 Ayı'na Ait Kuvve Hülâsası (Özeti)

Alay İsmi	Tabur (Adet)	Bölük: Piyade	Bölük: Süvari	Piyade: Umûra ve Zabıtan	Piyade: Efrâdından	Süvari: Umûra ve Zabıtan	Süvari: Efrâdından	Yekûnu Kûffe (Genel Toplam)	Hayvan: Binek	Hayvan: Yekûn (Toplam)	Taburların Merkezleri ve İsimleri
Dersaadet Alayı	6	20	3	76	1.460	11	166	1.713	201	201	Beşiktaş, Beyoğlu, Bab-ı Zabtiye Fatih Süvari Bl.leri (Jandarma)
Şehir Emaneti Mülhakatı Alayı	4	7	7	31	625	20	382	1.058	410	410	İzmit, Çatalca, Riga, Kartal (Zaptiye)
Edirne Alayı	7	21	15	108	1.411	29	797	2.345	902	902	Edirne, Kırkkilise, Tekirdağ, Gelibolu, Dedeağaç, Gümülcine (Edirne Seyyar Jandarma)
Selanik Alayı	4	18	5	78	1.092	17	281	1.468	306	306	Selanik, (Seyyar) Selânik, Siroz, Drama, (Jandarma)
Kosova Alayı	5	15	10	66	1.600	18	226	1.910	256	256	Üsküp, Priştine, Yenipazar, İpek-Prizrin (Zaptiye)
Manastır Alayı	6	39	7	92	1.782	16	361	2.251	392	392	Manastır, Görice, Elbasan, Debre, Serfice, Yenişehir (Zaptiye)
Yanya Alayı	4	16	4	63	1.305	5	189	1.462	172	172	Yanya, Berat, Ergiri, Preveze (Zaptiye)
İşkodra Alayı	3	13	2	39	714	6	86	845	101	101	İşkodra, Drop, Merdire (Zaptiye)
Girit Alayı	5	20	5	69	1.293	5	105	1.462	119	119	Hanya, İzfakiye, Resmo, Kandiye, Lastit (Jandarma)
Cezayir-i Bahr-i Sefit Alayı	3	9	3	36	727	-	50	813	56	56	Rodos, Midilli, Sakız (Jandarma)
Hüdavendigâr Alayı	5	10	7	41	825	22	665	1.553	693	693	Bursa, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Karesi Bilecik (Eskişehir) Zaptiye
Aydın Alayı	6	20	6	74	1.482	16	312	1.884	345	345	İzmir, Aydın, Manisa, Muğla, Denizli, Mülhakat-ı İzmir (Jandarma)
Ankara Alayı	3	3	6	16	276	19	748	1.059	990	990	Ankara, Yozgat, Kayseri (Zaptiye)
Konya Alayı	4	4	8	21	370	21	661	1.073	691	691	Konya, Teke (Antalya), Hamitabad, Burdur, Isparta, Eğirdir (Zaptiye)
Kastamonu Alayı	2	4	3	18	389	5	252	668	266	266	Kastamonu, Bolu (Zaptiye)
Sivas Alayı	5	8	12	22	604	14	803	1.443	690	690	Sivas, Amasya, Karahisar-ı şarki, Tokat (Jandarma)
Trabzon Alayı	4	10	4	38	859	11	228	1.136	246	246	Trabzon, Lazistan (Rize), Canik (Samsun), Gümüşhane (Zaptiye)
Erzurum Alayı	3	7	9	21	387	20	666	1.094	691	691	Erzurum, Erzincan, Bayezit (Jandarma)
Van Alayı	3	8	8	30	540	21	457	1.054	486	486	Van, Sebervan, Çölemerik (Jandarma)
Bitlis Alayı	4	9	8	24	545	15	363	947	386	386	Bitlis, Siirt, Muş, Genç (Jandarma)
Diyarbekir Alayı	4	8	7	30	544	26	763	1.363	692	692	Diyar-ı bekir, Mardin, Erganimadeni (Jandarma) (Diyar-ı bekir-Seyyar)
Mamurettülaziz Alayı	4	10	8	39	712	27	542	1.320	575	575	Mamurettülaziz, Malatya, Hozat, Maçgirt (Jandarma) (Mamurettülaziz, Seyyar)
Adana Alayı	5	5	7	27	382	21	372	802	400	400	Adana, Kozan (Sis) Cebelibereket (Barlose), İçel, Mersin (Zaptiye)
Suriye Alayı	6	6	22	26	483	67	1.016	1.592	1.089	1.089	Şam, Şam (Süvari), Hama, Havran, Şam (Süvari), Hama (Kerkük) (Zaptiye)
Beyrut Alayı	5	7	10	34	428	29	486	977	527	527	Beyrut, Akka, Trablusşam, Lazkiye (Trablusşam, Zaptiye) (Jandarma)
Halep Alayı	4	5	14	35	615	48	647	1.343	700	700	Halep, Halep (Süvari), Karaç, Urfa (Jandarma)
Zor Taburu	1	2	4	8	72	10	168	258	180	180	Zor (Jandarma)
Kudüs Taburu	1	2	3	9	107	7	178	301	188	188	Kudüs (Jandarma)
Cebelilübnan Taburu	1	10	1	48	861	4	74	987	88	88	Cebelilübnan (Zaptiye)
Bağdat Alayı	6	15	25	51	1.032	76	1.267	2.426	1.308	1.308	Bağdat, Bağdat, Bağdat (Seyyar), Karbela, Divaniye, Hanekin (Zaptiye)
Basra Alayı	4	12	7	41	953	21	493	1.508	522	522	Basra, Amare, Fenkin (Kasriye), Necep (Sufud) (Zaptiye)
Musul Alayı	3	10	18	28	739	40	680	1.484	1.722	1.722	Musul, Kerkük, Süleymaniye (Zaptiye)
Yemen Alayı	4	30	5	87	1.361	18	246	1.722	269	269	Şan'a, Zıgar, Hadide, Ebir (Ebha) (Zaptiye)
Hicaz Alayı	5	7	14	26	246	44	334	650	258	258	Mekke, Mekke (Süvari), Medinli Mekke, Medine (Zaptiye)
Trablusgarp Taburu	1	5	1	17	200	2	88	307	93	93	Trablus
Bingazi Taburu	1	1	2	4	68	7	83	162	91	91	Trablus
Yekûn (Toplam)	141	400	280	1.470	26.965	738	15.237	44.430	16.101	16.101	

(EK : 15)

1714 Yılında Yapılan Mora Seferi İçin Hazırlanan
Sefer Tertip Defteri

1126 (1714) Senesinde Mora Seferi için tertip olunan esnafı askeriye ve sefain beyanındadır.

- Diyarbekir Valisi mükemmel ve mürettep kapısı halkı ve eyalet-i Diyarbekir'in umumen hükûmet ve elviyelikleri ve zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- Halep Valisi Mükemmel ve mürettep kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- Maraş Beylerbeyisi mürettep kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- Edirne Valisi mükemmel kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- İçel Sancağı Mutasarrıfı mükemmel kapısı halkı liva-i Alaiye ilhakıyla.

- Sivas Valisi mükemmel kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- Çorum Sancağı Beyi mükemmel kapısı halkıyla.

- Amasya Sancağı Beyi olup Serçeşme olan Hacı Mırza mükemmel kapısı halkıyla.

- Karaman Valisi mükemmel kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.

- Karahisar-ı Sahip ve Akşehir Sancakları Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.

- Niğde ve Aksaray sancakları mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.

- Beyşehir Sancağı Mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.

- Kırşehir Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Anadolu Beylerbeyi mürettep kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbabı tımarıyla.
- Hüdavendigâr ve Karesi sancakları mutasarrıfı kapısı halkıyla.
- Saruhan Sancağı Mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.
- Ankara Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Sultanönü Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Rumeli Valisi mükemmel kapısı halkı ve eyaletinin zuama ve erbab-ı tımarıyla.
- Köstendil Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Volina ve Avlonya Sancakları mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.
- Selânik Sancağı Mutasarrıfı, Kavala İlhakı ve mükemmel kapısı halkıyla.
- Elbasan Sancağı Mutasarrıfı, ve mükemmel kapısı halkıyla.
- Alacahisar Sancağı mürettep kapısı halkıyla.
- Üsküp Sancağı Beyi mürettep kapısı halkıyla.
- Dukakin Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Pirzirin Sancağı Beyi mürettep kapısı halkıyla.
- Niğbolu Sancağı Mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.
- Kırkkilise Sancağı Beyi mürettep kapısı halkıyla.
- Çirmen Sancağı Beyi mürettep kapısı halkıyla.
- Vize Sancağı Mutasarrıfı mürettep kapısı halkıyla.
- Karahisar-ı Şarkı Sancağı Mutasarrıfı mükemmel kapısı halkıyla.
- Hazro Hakimi Mürettep kapısı halkıyla.
- Eğil Hâkimi mükemmel kapısı halkıyla.

- Cizre Hâkimi mükemmel kapısı halkıyla.
- Palu Hâkimi mükemmel kapısı halkıyla.
- Tercih Hâkimi mükemmel kapısı halkıyla.
- Genç Hâkimi mükemmel kapısı halkıyla.
- Çermik Sancağı Beyi mükemmel kapısı halkıyla.
- Atak Sancağı Beyi mükemmel kapısı halkıyla.
- Mihranı Sancağı Beyi mükemmel kapısı halkıyla.
- Diyarbekir Eyaleti'nde vâki alaybeyleri umumen zuama ve erbab-ı tımarıyla.
- Halep Alaybeyi zuama ve erbab-ı tımarıyla.
- Karaman Eyaleti zuama ve erbab-ı tımarı.
- Maraş Eyaleti zuama ve erbab-ı tımarı.
- Sıvas Eyaleti'nin zuama ve erbab-ı tımarı.
- Edirne Eyaleti'nin zuama ve erbab-ı tımarı.
- Rumeli Eyaleti'nin zuama ve erbab-ı tımarı.
- Anadolu Eyaleti'nin zuama ve erbab-ı tımarı.
- Anadolu'nun üç kolu sipah ve silâhtar ve bölükât-ı Erbaa neferatı.
- Rumeli'nin sağ kol ve sol kolu neferatı.
- Anadolu'nun üç kolu yeniçeri ve sair kuloğulları.
- İnebahtı Kalesi muhafazası için Rumeli'nin sol kolundan 1000 nefer yeniçeri ve 200 nefer cebeci tasmim ve bedergâh.
- Karlıeli Sancağı zuama ve erbab-ı tımarı liva-i mezburu muhafazaya memurlardır.
- Tırhala ve Selânik sancağı zuama ve erbab-ı tımarı yine Karlıeli Sancağı'nı muhafazaya memurdur.

- Yanya ve Dilvenye ve Avlonya zuama ve erbab-ı tımarı Preveze ve Orişin'i muhafazaya memurlardır.

- Akdeniz'in Savahil ve Cezayiri'nde inşası ferman buyurulan kışlalar için 40 adet.

- Humbaracıların Asitane'de mevcut ettirilmesi için.

- Sefere gelecek vali, sancakbeyi ve mutasarrıflarının sefere götürecekleri levendatın nısfı piyade olmak ve bazısına da dahi bütün askerî piyade olmak üzere emri şerif tahrir edilmiştir.

- Yenişehir ve Tırhala ol havalilerinden bedergâh olan Cebeci 500, topçu 2000 nefer, yekûn 700 nefer.

- İzmir ve Karapınar ve Kazdağı ve Urla ve Karaburun ve Kuşadası ve ol havalide ve Aydın ve Menteşe ve Teke ve Alaiye sancaklarından Silfke'ye varınca Karadeniz Savahilinde Şile ve Gökre ve Amasra ve Bendergile ve Bartın ve İnebolu ve Sinop ve Varna ve Balçık ve Prevadı ve Şumnu ve Hezergrad ve Rusçuk ve Tırnova ve Niğbolu ve sair bu havaliye karip mahallerden ve Edirne ve Filibe ve Cesr-i Ergene ve Tatarpazarı ve Yanbolu ve Karin Abad ve Selânik Yenişehir fener ve Manastır ve Golos ve Çatalca ve Ezrin ve sair ol havalilerden kalyonlar için levendat tahriri.

- Cezair-i Garp'ten on beş kıta donanmış kalyon mürettep askeriyle Donanma-i Hümayunda mevcut olmak.

- Trablusgarp'tan üç kıta donanmış mükemmel kalyon.

- Tunus'tan kezalik üç kıta kalyon.

- Edirne ve Filibe ve Zağra-i Atik ve Cedit ve Tatarpazarı ve Denizli ve Urla ve Karaburun ve Yenişehir ve ol havaliden Donanma-i Hümayun için Levendat tahriri emri şerif yazılmıştır.

- Ümera-i Derya'dan Deli Bekir Zade Çekdiri sefinesiyle Donanma-i Hümayun ile bulunmak. (1)

- Elçi zade Ahmet Paşa kezalik sefinesiyle. (1)

- Derviş ağa zade İsmail Paşa çektiri sefinesiyle. (1)

- Rodos Mutasarrıfı çektiri sefinesiyle (1)

- Marbol zade çektiri sefinesiyle. (1)

- Mustafa Paşa oğlu çektiri sefinesiyle. (1)

- Müceddeden tahrir olunan lağımcı, rızalarıyla Rumeli tımarlısından 30 nefer, Özi Eyaleti tımarlısından 20 nefer, yekûn 50 nefer.

- Divriği Sancağı Malikâne Mutasarrıfı 60 nefer.

- Gerede ve Çerkeş ve Çorum ve Zile taraflarında olan top arabacıları.

- Kırım'dan olan topçudan maade müceddeden Edirne tarafından tasmim ve bedirgâh olan 5000 nefer.

- Gelibolu ve Eceabat ilçelerinden ve havalisinden topçu neferatı tasmim ve bedergâh için.

- Leventleri tımar tarafından verilmek üzere on kıta kebir şayka sefinelerine zahire tahmil ve Eğriboz'a götürülmek üzere tımara izn-i müşir emri şerif verilmiştir.

(EK : 16)

1787 Yılı Personel Seferberliği İçin Hazırlanan
Bir Sefer Tertip Defteri Örneği

Biavnullahı taalâ ordu-yi Hümayun amina meştayı Rusçuğa dahil olmakla meşta için üç buçuk ay evvel tertip olunan asker henüz vürud etme değil ekserinin dahi eser-i hareketleri mesmu ve evamirin vüsulucebri varid olmakla bu suretle de bahar için tertip olunacak askerin şimdiden tertip ve bir akdem nizamına şuru'u ve herbir dakikasını fırsat addi ile bir an evvel şevail-i saireye takdim olunarak nizamından labüddür. Sonra maslahat-ı kuvvet olur telâfisi mümkün olamaz ona göre işbu askerin bir an evvel cem-i lazımdır. Fi Evahir-i Rebiülevvel 1203.

Özi ve Bender ve Huş ile Buğdan ve Eflâk ve Karayova ve Vidin ve Belgrat ve Bosna taraflarına başka başka kol olarak sekiz adet serasker tayininden labüd olup işbu seraskerlerden biri Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem ordusu olmakla madasına yedi adet serasker iktiza eder. İşbu seraskerlerle Ordu-yi Hümayun'un lazimelerinden olan asakir zirde (aşağıda) başka başka gösterildiği üzere 53 000 süvariyle 162 000 piyadeden labüddür. Gerek miri ve gerek zikudret olarak işbu defter mucibince yazılan süvari hadd-i kifayede olmakla piyadenin kusurunu tekmilde neveçhile tedbir lazım gelür mülahaza olunmak iktiza eder.

	Neferen
Selânik havalisinde Kelamının nüfuzu olmakla Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılarından Selânikli Seyyit Numan Bey marifetiyle miri süvari.....	500
Pankroz zade Lütfullah Ağa marifetiyle binefsi gelmek şartıyla miri süvari.....	500
Sirozlu İsmail Bey marifetiyle binefsi kendisi gelmek şartiyle miri süvari	I.000
Selânik Mütesellimi Mustafa Bey binefsi kendisi gelmek şartıyla (750+250 kendi bedeninden)	1.000
Cebbar zade Mustafa Bey marifetiyle binefsi kendisi gelmek şartiyle miri süvari (2000+1100= 3100 Bozok ve Çankırı mutasarrıflarının kapıları halkı ber mutad)	3.100
Tatarpazarı Voyvodası bir Başbuğla göndermek üzere miri (3000+200 kendi bedeninden)	500
İçel Sancağı'nda nevahi Ayanı Seyyit Ali binefsi gelmek şartıyla miri süvari (300+200 kendi bedeninden)	500
Seydişehir Ayanı marifetiyle binefsi gelmek şartıyla miri süvari (300+200 kendi bedeninden)	500
Beyşehir Ayanı marifetiyle binefsi gelmek şartıyla miri süvari (300+200 kendi bedeninden)	500
Gölgelioğlu marifetiyle binefsi gelmek şartıyla miri süvari (500+200 kendi bedeninden)	750
Anamur Beyi Abdülmümin Bey marifetiyle binefsi gelmek şartıyla miri süvari (300+200 kendi bedeninden) ...	500
Alaiye'de sakin yörük taifesinden Hacı İsa oğlu marifetiyle miri süvari (500+200 kendi bedeninden)	700

	Neferen
Tırkeşli Bağır Oğlu Osman Bey binefsi gelmek şartıyla miri süvari	500
Tırkeşli Nazıroğlu Bey binefsi gelmek şartıyla miri süvari	500
Saruhan Sancağı'ndan aşairden Gündüz Bey binefsi gelmek şartıyla miri süvari	500
Ankara'da sakin Dıbık Abdullah Ağa binefsi gelmek şartıyla miri süvari	500
Eşbekşan'da Kulu Bey oğlu Ali Bey binefsi gelmek şartıyla miri süvari	300
Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından Katerinli Mehmet Ağa ve Halil Ağa marifetiyle miri süvari (500+500) kendi bedeninden)	1.000
Karaman Ereğlisi'nden Ramazanoğlu binefsi gelmek şartıyla miri süvari (300+200 kendi bedeninden) ...	500
Afyon Karahisarı semtinden Musa Çelebi aşiretinden Çavuşoğlu Recep Bey marifetiyle	500
Selendi İlçesi'nden Borlulu Köyü'nde kışlar Şeyhoğlu Koca Bey adıyla maruf Abdülmümin Bey marifetiyle miri süvari	500
Pirizade binefsi gelmek şartıyla miri süvari (500+ 250 kendi bedeninden)	750
Kütahya'da Germeyanzade Hacı Ağa binefsi gelmek şartıyla miri süvari	300
Kara Osman-zade Hacı Ahmet Ağa binefsi gelmek şartıyla miri süvari (1.000+1.500 kendi bedeninden)	2.500
Sarı Kadı-zade Abdullah miri süvari (500+500 kendi bedeninden)	1.000
Ankara tevabiinden Çıkabad İlçesi Ayanı Seyyit Salih Ağa miri süvari (500+500 kendi bedeninden) ..	1.000

	Neferan
Beypazarı Ayanı Kel Hüseyin-zade Hasan Ağa marifetiyle miri süvari (500+500 kendi bedeninden)	1.000
Karaman Eyaleti'nde İstilip'te Esbekşan Voyvodası Seyyit Süleyman Ağa miri süvari (500+500 kendi bedeninden)	1.000
Eskişehir Ayanı Tiryakioğlu Ömer Ağa miri süvari (250+200 kendi bedeninden)	450
Toplam miri süvari Miri 16,500 Bedeninden verilen 6.350 22.850	22.850
Rumeli'de Tahrir Olunacak Miri Piyadegan	
Kırkkilise Ayanı binefsi gelmek şartıyla miri piyade	500
Karaferye " " " " " "	500
Timurhisar " " " " " "	1.000
Sarıgöl ve tabi olduğu ilçelerden ayanları marifetiyle miri piyade	100
Ohri'den cümlenin mutemedi sahibi nüfuz kişizadelerden İdare-i Askeriye'ye kadir münasibi marifetiyle miri piyade	2.000
Siroz'dan Ayanları belde binefsi gelmek şartıyla miri piyade	500
Horpeşte'den " " " " " piyade	500
Kolonya'dan " " " " " piyade	500
Delvinye'den cümlenin mutemedi sahibi nüfuz kişi zadelerden idare-i Askeriye'ye kadir münasibi marifetiyle	1.000
Avlonya ve Elbasan ve Pirzirin ve Dukakin ve Velçitrin ve Yanya'dan evsaf-ı mezkûreyle mevsuf kimse (kimesne) maiyetiyle	6.000

	Neferen
Sarı Çaban Ayanı marifetiyle binefsi gelmek üzere	500
Nevrekop " " " " "	500
Cuma pazarı " " " " "	500
Görice'den Ayan-ı belde binefsi gelmek şartıyla	500
Eğri Bucak'tan " " " " "	500
Kesriye'den " " " " "	500
Serfice'den " " " " "	500
Priştine'den " " " " "	500
Hasliç'ten " " " " "	500
Ferrecik'ten " " " " "	500
Kavala'dan " " " " "	500
Ereğli Kasri'den " " " " "	1.000
İpsala'dan " " " " "	250
Göynük sekenanından Serturnayi Serdar-zade Ahmet Ağa marifetiyle (1.000+300 bedeninden)	1.300
Toplam miri Piyade — Miri 20.350; Bedeninden verilen 300; 20.650	20.650
Kendi Bedenlerinden Tahrir Eylemek Üzere Bahar'a Müretteb Süvari	
Kara Osman-zade Hacı Mehmet Ağa marifetiyle binefsi gelmek üzere	1.000
Kara Osman-zade Hacı Polat Ağa marifetiyle binefsi gelmek üzere	1.000
Nasuh oğulları Ali Ağa ve Veli ve karındaşları içlerinden birini başbuğ etmek üzere	1.500
Ankara'da Müderriszadeler (binefsi gelmek üzere) marifetiyle	500

	Neferen
Hasan Çavuşzade binefsi gelmek üzere ve Rodos'a irsal edeceği askeri başbuğyla göndermek üzere	750
Akşehir mütesellimi Reşit Efendi marifetiyle	500
Konya Eyaleti'nde Ulukışla İlçesinde Kornemun Köyünde Fettah Ağa-zade Hasan Ağa marifetiyle	150
Gemlik'te Ağa oğlu marifetiyle	100
Ankara Sükkânından Hacı Şahabettin Ağa marifetiyle	300
Ayaş Kazası'na tâbi Görül Kasabası'nda Mustafa Bey marifetiyle	250
Kütahya Sancağı'nda Tavşanlar Ayanı Koca Mustafa marifetiyle	200
Mihaliçli Baş Ağa Denmekle maruf Hacı Mustafa marifetiyle	250
Suğla Sancağı Mülesellimi İlyas-zade marifetiyle	500
Toplam süvari — Miri 6.800; Cebbarzade Kapısı Halkı 1.100; 7.900	7.900
Bedenlerinden Piyade Tahriri İrade Olunan	
Yenice Taraklı İlçesi'nden Minad oğlu Hasan Ağa	150
Hüdavendigâr Vakfı Ayanı Keskin Seyyit Elhac İbrahim Ağa	200
Eskişehir Torun-zade marifetiyle	500
Toplam piyade Eshab-ı liyakat	850
Toplam süvari - 35.900 neferen Toplam piyade - 22.350 neferen	
Kendi Bedenlerinden Tahrir Eylemek ve Binefsi Evvel-i Bahan'da Ordu-yu Hümayu'na Götürmek Üzere Kezalik Memur Olanlardır	

	Neferen
Nefsi Bursa sakinlerinden Hafız Elhaç İsmail Ağa marifetiyle süvari	300
Nefsi Karahisar-ı Sahip sakinlerinden Hacı Osman Ağa-zadi Abdi süvari	300
Kandilci-zade Mustafa Ağa marifetiyle süvari	150
Karaman İlçesi Ayanı Ömer Paşa-zade Ömer Bey marifetiyle süvari	100
Şuhud İlçesi Ayanı Onifanlı zade Hüseyin marifetiyle süvari	250
Sandıklı Ayanı Hacı Halil zade Hoca Ali marifetiyle süvari	500
Sandıklı Sakinlerinden elseyyit elhac Rametullah marifetiyle süvari	150
Sandıklı sakinlerinden Kara Kadı Oğlu İbrahim marifetiyle süvari	300
Aglasun Ayanı Elseyyit Elhaç Hasan marifetiyle süvari	100
Parlı Ayanı Veliyüddin marifetiyle süvari	100
Karaağaç Ayanı Hacı Ramazan marifetiyle süvari	500
Yalvaç İlçesi Ayanı Elseyyit Mehmet marifetiyle süvari	500
Kızılhisar Ayanı Salih marifetiyle süvari	150
Karamanlı Ayanı Kara Bey marifetiyle süvari	100
Kenteşe Sancağı'nda beş ilçe Ayanı Hacı Hüseyin-zade Elhac Süleyman marifetiyle süvari	1,000
Danişmend miri Aşireti Kefeş-zade Hacı Ahmet Bey marifetiyle süvari	250
Biga Ayanı Hacı Emin-zade Hacı Mehmet marifetiyle süvari	500
Çan Ayanı Emin marifetiyle süvari	150
Ünye Ayanı Halil marifetiyle süvari	200
Tefenni ilçesi ayanı Çömekzade Mahmut marifetiyle Süvari	150

	Neferen
Seyyitgazi Mütevellisi Yunus marifetiyle süvari	100
Seyyitgazi ilçesi Ayanı Bahadır oğlu Mehmet marifetiyle süvari	100
Nefsi Kütahya'da Germeyan-zade Elhac Mustafa marifetiyle süvari	100
Aydın Muhassılı sabık kapıcıbaşılarından Hüseyin Bey marifetiyle süvari	1000
Kaşlı Ali marifetiyle süvari	150
Mirimirandan Tekeli Ebubekir Paşa marifetiyle süvari (miri 500+bedeninden 500)	1000
Şencelu ilçesi müsteibanından İsmail marifetiyle süvari	200
Çal ilçesi Voyvodası Dede Ağa-zadeler marifetiyle süvari	200
Denizli Mukataası mülhakatından Çarşamba, Lazkiye Subaşısı Emin marifetiyle süvari	150
Gölhisar ilçesi müsteibanından Şeyh Hüseyin-zade Elhac Hüseyin marifetiyle süvari	150
Teke Sancağı'nda elmalı ilçesi müsteibanından Salih Bey marifetiyle süvari	500
Teke Sancağı'nda Fenike ilçesinde Ömer marifetiyle süvari	500
Teke Sancağı'nda Badem Ağacı İlçesi müsteibanından Ethem marifetiyle süvari	500
Honaz İlçesi müsteibanından Çakır oğlu Mustafa marigetiyle süvari	100
Tırkeş mukataası mülhakatından Kemer İlçesi'nin müsteibanından Salih marifetiyle süvari	100
Aydın Yörüğü Mir Aşireti Şeyh oğlu Abdülhalim Bey marifetiyle süvari	300

	Neferen
Bucak ilçesinde sakin Hüseyin marifetiyle süvari	500
Suğla Sancağı'nda İlyas zade civarında Taşlı oğlu marifetiyle süvari	300
Tavaslı Hacı Ömer'in oğulluğu İbrahim marifetiyle süvari	300
Yanya sakinlerinden Tahirpaşa-zade Ahmet Bey marifetiyle süvari	500
Yanya sakinlerinden mütevelli Mustafa marifetiyle süvari	500
Urumiye Voyvodası Kara Yahya Mehmet marifetiyle süvari	700
Vodina ilçesi müsteibanından Ahmet Bey marifetiyle süvari	700
Yenice Vardar İlçesi müsteibanından Mehmet Emin Bey marifetiyle süvari	500
Selânik'te Ayvalı Yusuf-zade Abdurrahman Bey marifetiyle süvari	500
Trabzon'da Koğu oğlu Süleyman Ağa (K.(Bl.) 25)	1.000
Trabzon'da Kalcı-zade Ömer Ağa marifetiyle (H.100)	500
Trabzon'da Tombalı Hacı Salih oğlu marifetiyle (H.64)	1.000
Büyük Limanlı Güllük oğlu (K.25)	1.000
Büyük Liman'da Bahadır oğlu Osman Ağa (H.64 serdengeçti)	300
Iskefeli Saka oğlu (K.1)	500
Platimneli Hacı Musa oğlu Şişman Ağa (H.64)	500
Trabzonlu Abus Ağa (K.25 serdengeçti)	400
Maçkalı iki karındaşlar Eyüp oğulları (H.64, K.25)	500
Bom'da Gümrükçü oğlu Mehmet Ağa marifetiyle (K-25 serdengeçti)	300

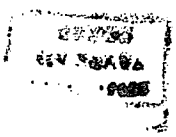

	Neferen
Bom'da Küçük İbrahim oğlu Ahmet Ağa (K.25 serdengeçti)	350
Sürmene'de Küçük Hacı Hüseyin oğlu marifetiyle (K.25 serdengeçti)	400
Of'ta Karaca oğlu (K.25)	700
Of'ta Sıralı oğlu (K.5)	500
Rize'de Tuzcuoğlu Memiş Ağa (K.25)	800
Rize'de Ekşioğlu (K.25)	500
Rize'de Biber oğlu (K.25 serdengeçti)	400
Rize'de Yanbeyoğlu (H.64 serdengeçti)	400
Rize'de Menu Mehmet oğlu (H.64 serdengeçti)	150
Of'ta Abaz oğlu Hacı Ali Ağa (H.64)	120
Of'ta Hul oğlu Mehmet Ağa (H.64)	120
Of'ta Hasan Ağa oğlu Salih Ağa marifetiyle (H.64)	120
Of'ta Fettah oğlu Mehmet Ağa	120
Of'ta Kolomiş oğlu Kurt Ağa (K.5)	150
Of'ta Viran oğlu İbrahim Ağa (H.64)	120
Of'ta Keleş Hasan Ağa (K.25)	200
Of'ta Merih oğlu Ahmet Ağa (K.25)	150
Rizeli Masuracı oğlu İbrahim Ağa (K.60)	200
Rizeli Kalkavan oğlu Hasan Ağa (K.25)	200
Rizeli Kambur oğlu Memiş Ağa (K.25)	250
Rizeli Kandemir oğlu Ömer Ağa (K.25)	150
Edirne ve Sair malumülesami ilçalarinden 125'er nefer olmak üzere serdengeçti bayrağı (Gedikli bayrağından başka)	27
Gemlik vesair malumüladet ilçelerinden kezalik serdengeçti bayrağı (Gedikli bayrağından başka)	24

ÖNKUB
ATAŞ. ...
...

Neferen

Aydos ve sair malumüladet ilçelerinden kezalik serdengeçti bayrağı (Gedikli bayrağından başka)	27
Ezenkemid (İzmit) vesair malümülesami ilçelerinden kezalik serdengeçti bayrağı (Gedikli bayrağından başka)	38
Kartal vesair malumüladet ilçelerinden serdar bayraklarıyla gelmek üzere(Atik agavat alemdaran tevabi ve levahikleriyle)	9.985
Sapanca vesair malumüladet ilçelerden serdar bayraklarıyla gelmek üzere (Atik ağavat, alemdaran, ve levahikleriyle)	7.375
Yalakabad vesair malumüladet ilçelerinden serdar bayraklarıyla gelmek üzere (Atik ağavat,alemdaran tevabi ve levahikleriyle)	11.420
Çekmeceler vesair malümüladet ilçelerden serdar bayraklarıyla gelmek üzere (Atik ağavat, alemdaran tevabi ve levahikleriyle)	7.595
Terkos vesair malümülesami ilçelerinden serdar bayraklarıyla gelmek üzere (Atik ağavat, alemdaran tevabi ve levahikleriyle	5.120

Bu Defterde :

1. Meştaya mürettep olup vürud etmemeleriyle bahara tertip olunanlardan muhtelif yerlerden 9.220 nefer yazılıdır.

2. Belgrat canibi için bahara mürettep askerler, Ereğli vesair yerlerden 5.725 ve Tekfurdağı vesair ilçelerden 27 adet serdengeçki bayrağı 27x120= 3.240 er yazılıdır.

3. Özi için bahara mürettep askerler, Akcaşar vesair ilçelerden 45 adet serdengeçti bayrağı 45x120= 5.400 er yazılıdır.

4. Özi için meşta ve imdade memur olanlar 11.900 piyade çeşitli yerlerden ve Anadolu'nun sol kolundan 40 serdengeçti bayrağı 40x120= 4.800, Gilbeb'den 5 süvari serdengeçti bayrağı, Akkerman'dan 5 süvari serdengeçti bayrağı İsmail'den 10 serdengeçti bayrağı yazılıdır.

5. Trabzon havalisinden Soğucak muhafazası için bahara mürettep piyadegân, çeşitli yerlerden ve 64 cemaatın mensupları başkanlığında 3.570 er ve Canik Sancağı ve ilçelerinden 8.000 piyade yazılıdır.

6. Belgrat Kalesi'ne meşta için tertip olunan asakir, çeşitli yerlerden 7.100 piyade ile Rumeli'nin sol kolundan 42 adet serdengeçti bayrağı yazılıdır.

7. İktiza eden mahallere tayin için meşta-yı Hümayun'a mürettep askerler, çeşitli yerlerden 4.500 piyade ve silâhtar serdengeçtileri ve Ordu-yi Hümayun'dan piyade ve silahtar şereflilerinden 2.000 şerefli ve miri süvari olarak çeşitli yerlerden 7.000 miri süvari ve 8.800 miri piyadegânla 28 adet serdengeçti bayrağı (28x120= 3360) nefer yazılıdır.

8. Memuriyetleri geçen sene evvelibahardayken, kışlaya tahvil olunan süvari olarak 3.700 er yazılıdır.

Balâ'da beyan olunduğu üzere elhalâtülhaze Moskoflu'nun müdafaa-i mazarratı için Özi tarafına bir kol ve Bender'e bir kol ve Hotin ve Buğdan canibi bir kol ve Eflâk ve Karayova canibi başka bir kol ve Vidin ve Pethülislam ve Karşı Mihadiye tarafı ahir kol ve Belgrat başka kol ve Bosna dahi başka kol olarak sekiz adet serasker ordusu tertip olunmak lazım geldiğine binaenen zikrolunan orduların tertipleri gösterilerek lazimeleri defteridir.

	Süvari	Piyade
Özi Seraskeri Ordusu	8.000	24.000
Bender Seraskeri Ordusu	6.000	18.000
Buğdan ve Hotin tarafı ordusu ...	8.000	24.000
Eflâk Başbuğu Ordusu	8.000	24.000
Karayova Başbuğu Ordusu	6.000	18.000
Vidin Seraskeri Ordusu	6.000	18.000
Belgrat Seraskeri Ordusu	10.000	30.000
Bosna Seraskeri Ordusu	3.000	12.000
Yekûn'u Lazime-i Seraskeran	53.000	162.000

Berayı Lazime-i Seraskeran Asakir-i Süvari ve Piyade :

Süvari erler 53.000
- 35.900
17.000 İşbu on yedi bin yüz, eksik kalan süvari eyaletler askeri ve sipah ve silahtar ve bölükât ocaklarıyla tekmil olur.

Piyade erler 162.000
- 22.350 miri zikudret (çok güçlü)
139.650
- 70.000 Yeniçeri
69.650 Eksik kalan bu miktar piyadenin tedariki emri asirdir. (zor bir iştir.)